

ФЕДІР ПОТУШНЯК
(27. II. 1910 – 12. II. 1960)

...Та ще хвилинка, срібний миг –
Ї дзеньок, і шуми в німії безодні,
Мій срібний заясніє стих,
Ї кануть перли в діл холодні...

Федір Потушняк

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ І СЕРЕДНІХ ВІКІВ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

НАУКОВИЙ І МИСТЕЦЬКИЙ СВІТ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ 100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕННИКА І ВЧЕНОГО

Ужгород, 15–16 квітня 2010 року

ББК 72.3(4УКР–43АК)
УДК 001(477.87)(063)
НЗ4

Редакційна колегія:

Бабота Любиця, кандидат мистецтвознавства, доцент (Словаччина)
Барчан В.В., доктор філологічних наук, професор
Бедзір Н.П., доктор філологічних наук, професор
Вегеш М.М., доктор історичних наук, професор
Гарбульова Любиця, кандидат історичних наук, доцент (Словаччина)
Голомб Л.Г., доктор філологічних наук, професор
Данилюк Д.Д., доктор історичних наук, професор
Ілько В.І., доктор історичних наук, професор
Котигорошко В.Г., доктор історичних наук, професор
Ліхтей І.М., кандидат історичних наук, доцент
Сабашош І.В., доктор філологічних наук, професор
Статєєва В.І., доктор філологічних наук, професор
Сенько І.М., кандидат філологічних наук, доцент
Тиводар М.П., доктор історичних наук, професор

Рецензенти:

Лизанець П.М., доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри угорської філології, декан гуманітарно-природничого
факультету з угорською мовою навчання ДВНЗ "УжНУ"
Мандрик І.О., доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри нової і новітньої історії та історіографії ДВНЗ "УжНУ"

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради ДВНЗ "УжНУ"
25 листопада 2010 р., протокол №12

Матеріали публікуються в авторській редакції. Автори статей несуть повну відповідальність за достовірність наведених фактів, цитат, дат, географічних назв, власних імен та інших відомостей.

Видання здійснено за підтримки Вишеградського фонду

ISBN 978-617-596-013-4

- © Кафедра історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ", 2010
- © Кафедра української літератури ДВНЗ "УжНУ", 2010
- © Автори статей, 2010
- © Ліхтей І.М., упорядкування, 2010
- © Поліграфцентр "Ліра", 2010

ЗМІСТ

Вітальне слово ректора Державного вищого навчального закладу “Ужгородський національний університет” Миколи Вегеша.....	7
Вітальне слово першого заступника голови Закарпатської обласної ради Василя Брензовича.....	9
Вітальне слово директора Інституту історії Філософського факультету Пряшівського університету (Пряшів, Словаччина) Любиці Гарбульової.....	12
Вітальне слово поета Василя Густі.....	13

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Валентина Барчан</i> Поетика повісті “Совість” Федора Потушняка	15
<i>Евеліна Балла</i> Поезії в прозі Федора Потушняка: поетика жанру.....	26
<i>Наталія Вигодованець</i> Дві незавершені поеми Федора Потушняка: “Довгович” і “Павлович”	34
<i>Лідія Голомб</i> Таємнича Саломея лірики Федора Потушняка	45
<i>Марія Козак</i> Символіка пейзажів у ранній ліриці Федора Потушняка	58
<i>Кордонець Олександр</i> До історії української готичної новели (“Гостина” Б.Лепкого і “Незвичайне” Ф. Потушняка)	66
<i>Тетяна Лях</i> Дитячий світ у новелах Марка Черемшини “Бо як дим підоймається” та Федора Потушняка “Вогник”.....	74
<i>Наталія Ребрик</i> Античні мотиви та біблійні образи в ліриці Федора Потушняка	86

<i>Ганна Сабадощ</i>	
Селянський світ в оповіданнях Федора Потушняка та Дмитра Бузька 20-30-х рр.	93
<i>Валерія Юричкова</i>	
Багатогранність образності поетичної творчості Федора Потушняка	102
<i>Марія Яремкович</i>	
Мотив пошуку ідеалу в ліриці Федора Потушняка (збірка "На білих скалах", 1941)	111

ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВО ТА МОВОЗНАВСТВО

<i>Любиця Бабота</i>	
Доробок Федора Потушняка в часописі "Літературна Неділя" та в журналі "Зоря-Наїра"	120
<i>Валентина Барчан, Олеся Барчан</i>	
Федір Потушняк на сторінках "Літературної Неділі"	129
<i>Михайло Капраль</i>	
Періодика Підкарпатської території 1939–1944 рр. (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка)	143
<i>Віталія Папіш</i>	
Психологічні фактори у художньому мовленні Федора Потушняка	161
<i>Валентина Статєєва</i>	
Мовознавчі праці Федора Потушняка	167
<i>Ольга Чижмар</i>	
Функціонування літературно-художнього антропонімікону в романі Федора Потушняка "Повінь"	179

ЕТНОГРАФІЯ (ЕТНОЛОГІЯ)

<i>Михайло Тиводар</i>	
Етнографічна спадщина Федора Потушняка	185
<i>Ігор Ліхтей</i>	
Федір Потушняк як фундатор етнографічних досліджень в Ужгородському університеті	207

<i>Ілля Грибанич</i>	
Паска та писанки у працях Федора Потушняка.....	216
<i>Іван Сенько</i>	
Роман Федора Потушняка “Повінь”: хронотопи, прототипи та етнологічні аспекти.....	222
<i>Оксана Тиховська</i>	
Відображення культів праслов’ян у працях Федора Потушняка “Вогонь в народних віруваннях”, “Вода, земля, повітря в народних віруваннях”.....	234
<i>Василь Коцан</i>	
Жіночі сорочки українців верхів’я річки Боржави кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.....	244
<i>Роман Пилип</i>	
Локальні особливості традиційної народної вишивки сорочок українців Закарпаття ХІХ – першої половини ХХ ст.	258
<i>Кузьма Вікторія</i>	
Створення і діяльність музею Етнографічного Товариства Підкарпатської Русі (1935–1938 рр.).....	274
<i>Себастьян Дуб’єл-Дмитришин</i>	
Етнічно-культурна ідентичність лемків в Україні	281
<i>Томаш Косек</i>	
Повсякденне життя у сучасному післяколгоспному селі на території українських Східних Карпат (на прикладі с.Полонинське).....	288
<i>Ігнасу Józwiak</i>	
Etniczne i społeczne procesy we wsi typu miejskiego Sołotwino (Rejon tiaczewski, Obwód Zakarpacki, Ukraina) w ХХ і ХХІ wieku. Етносоціальні процеси в селищі міського типу Солотвино (Тячівського району, Закарпатської області України) в ХХ–ХХІ ст.....	304
<i>Леньо Павло</i>	
Особливості менталітету українців Закарпаття.....	315

АРХЕОЛОГІЯ

<i>Павло Пеняк</i>	
Федір Потушняк як археолог.....	326

<i>Йосип Кобаль</i>	
Археологи Потушняки – від батька до сина	336
<i>Anton Karabinoš, Marián Vizdal</i>	
Аktуálny stav bádanía mladšej doby rímskej na východnom Slovensku v kontexte nových nálezov a výskumov	345
<i>Костянтин Щербей</i>	
Картографування городищ Верхнього Потисся	380
<i>Владимир Мойжес</i>	
Традиции домашнего керамического производства фракийцев Верхнего Потисья	392
<i>Вячеслав Котигорошко</i>	
История исследования Малой Копани	403
<i>Игорь Прохненко</i>	
К вопросу о племенной атрибуции кочевнических древностей Верхнего Потисья X в. н.э.	410

ДОДАТОК

<i>Потушняк Федір</i>	
Руський народний одяг (переклад з угорської: Хр. Кліса-Гальчак; передмова та примітки: Михайло Тиводар)	421
Ухвала Міжнародної наукової конференції “Науковий і мистецький світ Федора Потушняка”	451
Відомості про авторів	452

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ “УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ” МИКОЛИ ВЕГЕША

Вельмишановні пані та панове!

2010 рік в Закарпатті відзначається як рік Федора Михайловича Потушняка – видатного археолога, етнографа, філософа, письменника і педагога нашого краю, легендарної постаті не лише всеукраїнського, але й світового рівня. За підрахунками біографів, перу Федора Михайловича належить понад 300 етнографічних, археологічних, фольклорних, літературознавчих та філософських праць, які вже давно увійшли до золотого фонду вітчизняної науки. Це стосується також і його літературної творчості, на яку величезний вплив зробили славетні Олександр Олесь, Олег Ольжич, Улас Самчук, Олена Теліга та багато інших яскравих представників українського відродження 20-30-х років минулого століття. Сьогодні, з висоти сторічного ювілею, як ніколи, видно, що чим би не займався Федір Михайлович Потушняк – науковою чи літературною діяльністю – він все робив, виходячи з принципів демократизму, високої моральності та патріотизму. “Моральний імператив, – писав Ф.Потушняк, – і становить ряд моральних приписів, які виконує сам розум людини як поставлене завдання... Так творить людина собі моральні закони і приписи, слідуючи внутрішньому закону, а вони, будучи досконалими, стають вічними і нетлінними”. Цього життєвого кредо він притримувався протягом всього свого життя, навіть тоді, коли зазнавав утисків з боку комуністичної влади. Необхідно погодитись з думкою професора Михайла Тиводара, що “вихованому на засадах демократичних цінностей, вченому було важко пристосуватися до умов тоталітарної системи. Його постійно звинувачували в українському буржуазному націоналізмі, антирадянщині, антисемітизмі, плазуванні перед заходом. Рятувала вченого і письменника від ідеології дурисвітів праця”. Глибоко переконаний, що сьогоднішня наукова конференція, в якій беруть участь відомі фахівці життєвого шляху і багатогранної діяльності Федора Михайловича Потушняка, відкриє нам нові аспекти ще не повністю дослідженого таланту видатного вченого і письменника.

Закономірно, що організаторами проведення конференції виступили історичний та філологічний факультети Ужгородського національного університету, зокрема кафедра історії Стародавнього світу і Середніх віків та кафедра української літератури. Саме на цих кафедрах працюють найвідоміші дослідники життя і творчості Федора Потушняка. Хочу висловити подяку моїм заступникам по оргкомітету конференції професору Валентині Барчан і доценту Ігорю Ліхтею, а також членам оргкомітету професорам Михайлові Тиводару, Лідії Голомб, В'ячеславу Котигорошку, доцентам Іванові Сеньку та Ігорю Прохненку. Їм вдалося у найстисліші терміни вирішити чимало питань організаційного характеру, залучити до участі в конференції поважних вчених із Словаччини, Угорщини та Польщі.

Дякую всім викладачам Ужгородського національного університету, які доклали чимало зусиль, щоб ця конференція відбулася. Загалом, планується заслухати 58 доповідей та повідомлень на пленарному та секційних засіданнях.

Від оргкомітету конференції хочу подякувати керівництву Закарпатської області в особі голови Закарпатської обласної державної адміністрації Олександру Олександровичу Ледиді і голові Закарпатської обласної ради Михайлові Михайловичу Кічковському за відзначення ювілею Федора Михайловича Потушняка на державному рівні. Заслуговує добрих слів весь депутатський корпус Закарпатської обласної ради, адже дане питання знайшло одностайну підтримку як в комісіях, так і на президії обласної ради. Бажаю всім учасникам міжнародної наукової конференції "Науковий і мистецький світ Федора Потушняка" плідної праці, приємного відпочинку, щастя і добробуту Вашим рідним.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПЕРШОГО ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ ВАСИЛЯ БРЕНЗОВИЧА

Шановні пані та панове!

Сердечно вітаю вас на Закарпатті – батьківщині Федора Потушняка – письменника і науковця, який своїм талантом, творчою працею підніс славу Срібної Землі до золотих вершин вітчизняної і європейської культури.

Від імені обласної ради, обласної державної адміністрації, особисто від себе щиро бажаю вам доброго здоров'я, наснаги, успішної роботи. Переконалий, що цей науковий форум стане окрасою у вінку пам'яті Федора Потушняка з нагоди сторіччя від дня його народження.

Для нас, закарпатців, приємно, що ви підтримали ініціативу вчених Ужгородського національного університету і приїхали на міжнародну конференцію. Це – ще одне яскраве підтвердження величі постаті Федора Потушняка на ниві красного письменництва і на ниві науки.

Нинішній, 2010 рік, по-справжньому буде роком Потушняка. Прийнято відповідне розпорядження голови обласної державної адміністрації, яким визначено роль освітянських закладів культурно-освітніх установ краю щодо вшанування світлої пам'яті незабутнього Федора Михайловича.

У рамках програми, що передбачає підтримку видань творів закарпатських авторів за рахунок бюджетних коштів, видано перше найповніше зібрання його поезій та драматичних творів "Мій сад". Завдяки цьому твори Федора Потушняка є майже у всіх бібліотеках, школах області. У Києві з великим успіхом відбулась презентація зазначеного видання.

Напередодні ювілею в обласній універсальній науковій бібліотеці багатолюдний творчий вечір, присвячений Федору Потушняку, засвідчив, що його літературну спадщину високо цінують нинішні покоління. На малій батьківщині письменника – в селі Осій, що на Іршавщині, також відбулись велелюдні зібрання, наукова конференція, відкрито меморіальну дошку.

Обласна рада, обласна державна адміністрація підтримали пропозиції письменників-лауреатів премії імені Федора Потушняка, висловлені на зустрічі з головою обласної ради М.М. Кічковським у день сторіччя видатного майстра художнього слова. Зокрема протягом цього року в рамках ювілейної дати передбачається у школах області за участю письменників Закарпаття провести Дні сучасної української літератури. Заплановано випустити збірник кращих творів лауреатів-потушняківців, який поповнить бібліотеки навчальних закладів.

Розроблено і відповідну програму низки інших важливих заходів.

Потушняк достойний уваги і поваги нашого сучасника. Наш обов'язок з боку влади робити все можливе, аби сьогодні у духовному житті краю відчувалася його присутність як митця, науковця, патріота України.

Ми пам'ятаємо і усвідомлюємо, що саме він відкрив крайовій літературі широкі європейські обрії. Поезія Потушняка і сьогодні вражає новаторством. Він одним із перших переклав на українську мову твори провідних німецьких, французьких, англійських, угорських поетів.

Його мала проза – оповідання, новели – зачаровують майстерністю. А роман "Повінь" – один із кращих набутків вітчизняної літератури у ХХ столітті.

Проза Потушняка – геніальне поєднання реалістичного письма з письмом новітнім, відкриває невичерпні духовні можливості людини.

Літературна творчість Потушняка – зразок для нинішніх поколінь трудівників пера.

Обласна рада, обласна державна адміністрація встановили премію, яка носить його ім'я. Бути її лауреатом – почесно і відповідально.

Творчість Потушняка – це як гряда гірських вершин. Адже з плином літ не втрачають свого значення його твори в галузі філософії, етнології, археології, літературознавства.

Він дійсно Говерла нашої культури, духовності.

Минуло майже півстоліття, як він переступив межу вічності. Але і сьогодні до його творчості звертаються не лише письменники, педагоги, науковці, діячі культури, мистецтва, але і люди найрізноманітніших професій, молодь. І всі знаходять у ній все те, що потрібне для подальшого поступу. Так, надто довго до створених ним скарбів дорога була закритою. Щира вдячність вам, вченим, що ви повертаєте із забуття його творчість, плоди його воістину одержимої праці.

Нинішня міжнародна конференція, завдяки вам – її ініціаторам, організаторам, усім учасникам, безумовно, збагатить потушнякіану кі-

лькісно і якісно. Ваші праці відкриють світові нові, невідомі сучасному поколінню, глибини і висоти таланту й творчої спадщини великого наукового і мистецького світу Федора Михайловича Потушняка.

Від усього серця бажаю вам активної й результативної роботи. Приємних вам творчих зустрічей, світлих і незабутніх вражень про наш край. Край, який дав Україні й світові цього видатного письменника, науковця.

Дякую за увагу!

**ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДИРЕКТОРА
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ПРЯШІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(ПРЯШІВ, СЛОВАЧЧИНА) ЛЮБИЦІ ГАРБУЛОВОЇ**

Vážené kolegyně,
Vážení kolegovia,
Dámy a páni,

vedecké konferencie bývajú podujatiami, na ktorých sa prezentujú nové odborné poznatky v jednotlivých vedných disciplínach, sú miestom erudovaných odborných diskusií, no súčasne sú aj príležitosťou na stretnutie sa s ctenými kolegami i priateľmi. Tieto podujatia sú o to cennejšie, ak ich cieľom je pripomenutie si života a práce našich predchodcov, osobností, ktoré vniesli výrazný vklad do rozvoja vedy, spoločnosti, regiónu.

Osobnosťou, ktorá nás sem dnes všetkých priviedla, je Fedor Potušňak. Životné cesty Fedora Potušňaka smerovali v medzivojnovom období, a na krátky čas aj v čase vojny, aj do bývalého Československa, no nakoniec ostal verný svojmu kraju, Zakarpatiu, do života ktorého sa zapísal ako pedagóg, básnik, spisovateľ, filozof, archeológ či etnograf.

Som veľmi rada, že pri dnešnom pripomenutí si života a práce tohto významného odborníka môžu byť prítomní aj odborníci zo Slovenska. Rada by som vyjadrila presvedčenie, že naša účasť na tejto medzinárodnej vedeckej konferencii bude ďalším stupienkom pri rozvoji novej etapy vedeckej i akademickej spolupráce historických pracovísk v Užhorode a v Prešove.

Dovoľte mi z tohto miesta poďakovať sa užhorodským kolegom za pozvanie a zaželať všetkým účastníkom konferencie i jej organizátorom úspešný priebeh rokovania, tvorivú atmosféru a podnetné diskusie.

*Doc. PhDr. Ľubica Harbulová, CSc.
Inštitút histórie Filozofickej fakulty PU v Prešove*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПОЕТА ВАСИЛЯ ГУСТІ

*До 100-річчя
від дня народження Ф.М.Потушняка*

***

*У кожної землі – свій віщий знак.
У ниви кожної – є свій золотокоłos.
Для Срібної Землі – це Потушняк.
Для нашого народу – його голос.*

*Це вже тепер все так розставив час,
Як півстоліття Потушняк в могилі.
А за життя, ми знаємо, не раз
І різали, й ламали йому крила.*

*Ще й співчували: “Ферку, чи болить?
Терпи. І Бог нам повелів терпіти...”
А він – мовчав... Упертий, як граніт,
Спішив не жити, а спішив творити.*

*Із крові й болю зіткані рядки
Були у царстві пільми, наче промінь,
І подихами Синьої ріки,
Що сотворили непокірну повінь.*

*Завершивши кальварію свою,
Знайшов він на Кальварії спочинок.
До нього я приходжу, не таю,
Не раз і крок свій звірити, і вчинок.*

*Радіє серце, що не я один –
Все більше тих, що в ділі і у слові
Не позолоти прагнуть – верховин,
Які цвіли в душі Потушняковій.*

*Від того цвіту зав'язався плід
Й дозрів для нас, і для грядущих внуків.
І зігрівають наш Карпатський світ
Потушнякові думи, серце, руки.*

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Валентина Барчан

(м.Ужгород, Україна)

ПОЕТИКА ПОВІСТІ “СОВІСТЬ” ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 821.161.2–32 “Потушняк”

Резюме: У статті розглядається екзистенційна проблематика та експресіоністська поетика повісті Ф.Потушняка “Совість”.

Ключові слова: екзистенціалізм, проблематика, експресіонізм, поетика, проза, повість.

Summary. The article deals with existential problematics and expressionistic poetics in the story “The Conscience” by F.Potushnyak.

Key words: existentialism, problematics, expressionism, poetics, prose, story.

Повістєва та романна проза Ф.Потушняка ще не зайняла належного місця в критичному дискурсі його творчості. Це стосується і першої повісті “Совість”, написаної в 1939 році та вміщеної у збірці “Честь роду” (1973). Загальну характеристику твору з наголосом на ідейно-тематичному аспекті, образній системі та стильових прикметах подає у післямові до збірки дослідник В. Поп [5]. Підкреслюючи реалістичну манеру письма, автор наголошує на соціально-психологічній проблематиці твору, віддаючи перевагу соціальній, класовій мотивації поведінкової моделі головних персонажів. На нашу думку, “Совість” унаочнює ширший спектр характеристичних ознак Потушняка-прозаїка, дослідження яких ставимо за мету в цій статті.

До жанру повісті Ф.Потушняк звернувся відразу ж після першого оповідання “Земля”, що вийшло окремим виданням у 1938 році. Мала проза репрезентувала його як вправного новеліста, а також засвідчи-

ла творчі можливості письменника у великому жанрі. Про це, зокрема, писав Іван Панькевич у листі до автора в Осій: „Ваша “Земля” куди більше подобається читаючій публіці і сюжетно, і артистичними висловами. І, мабуть, Вам краще буде йти з більшою енергією в бік художньої новели, поки пізніше не підете до складнішого оповідання або роману. І тут на Ваші оповідання ждуть і радо видадуть. А знов не лише мови ради, але і заповідь письменника – не спішитися, а працювати добре, щоб цілісність була композиційно гармонійна, а психологічне вмотивування добре. А наша проза до тепер бідна. Дивуюся, що на життя, яке так радикально змінилося від 1919 року у всіх верствах нашого народу, не уміє ніхто з письменників відповідно реагувати, а все придержуються, несвідомо, може, романтики!” [4, с. 245].

“Земля” та наступні прозові твори, видрукувані в часописах і видані окремими книгами пізніше (“Гріх”, “Оповідання”) вирізняли Потушняк-епіка в закарпатоукраїнській прозі іншою стильовою манерою. На думку В.Маркуся, – це “яскраві психологічні нариси, забарвлені відтінком містики та реалістичні оповідання з ідейною підставою... Це оповідання психологічні, ба ще ліпше психологічно-містичні [1, с. 202]. Критик наголошує, що джерелом творчості письменника є власна душа, “свій свідомий і підсвідомий світ”, а джерело його народних оповідань криється в “духовному світі нашого народу, підкарпатського села, якого автор є найкращим знавцем” [1, с. 202].

Уже ці зазначені характеристичні ознаки потверджують модерністичні тенденції прози Потушняка. Його художній хист знаходить свій вияв у цілком свідомій орієнтації на оновлення в мистецтві, щоб стати на один культурний рівень з іншими. “Досить нам було шкандибати позаду, поплатуючи постолі, коли не мусимо кормитися “духом чужим”, – переконливо твердить Ф.Потушняк. Надаючи великого значення “штуці” в піднесенні й відродженні духу, він досить експресивно й упевнено доводить потребу модерності мистецтва. “В цьому і криється, – говорить Потушняк, – старання деяких наших авторів у модернізмі, бачачи в штуці велику силу освіжаючу і підносячу дух, а тим самим зсилаючи благодатний дощ на рідну ниву. Без тої духовної сили, що її дає штука, не можемо обійтися і стати на своє місце в сім’ї народів” [11, с.60].

Уже перші поетичні збірки “Далекі вогні”, “Таємничі вечори”, “Можливості” явили Потушняка як поета, що тяжіє “до філософського осмислення загадок вічності” [3, с. 230]. Філософські засади склали глибинний зміст всієї подальшої його творчості. Досліджуючи лірику митця,

Л.Г.Голомб зазначає: „Федір Потушняк увійшов у літературу як поет-символіст, поет-мислитель. Його своєрідна поетична філософія вибудовується на прадавніх міфологічних уявленнях краян. У художній системі митця світ постає внутрішньо суперечливим і водночас єдиним. Відчуття невидимого закону взаємозв'язку всього суцього, емоційне утвердження віри в доцільність та мудрість деміургічної сили Бога і формують філософські засади його лірики” [2].

Філософсько-антропологічні засади світогляду Потушняка-вченого, що виразно проступають у його наукових розвідках “Міліє”, “Песимізм”, “Моральність”, “Про любов до народу” та ін., лежать в основі художньої концепції світу й людини і в прозовій творчості, зокрема в повісті “Совість”.

Виходячи з постульованого І.Теном філософського твердження про те, що “артистичний твір і сам артист суть частиною того ж струменя життя, що й їх оточення, а штука зображує саме життя, ...міліє має тут вирішальне значення, творить артиста і його твір” [8, с. 94], письменник у “Совісті” відображає добре знане ним середовище – закарпатське село, його побут, звичаї, традиції. Соціальні та побутові картини становлять тут головну подієву основу сюжету. Герой повісті Петро після трьохрічного навчання ремесла в Чехії повертається додому, але ні батька, ні матері не застає живими. Як дізнається від односельця Андрія, вони померли, скривджені багатцем Юрою Лисим, котрий забрав їхню землю. Цей чоловік руйнує особисте життя й Петрові, засватавши його кохану дівчину за свого сина. Як бачимо, соціально-побутові колізії повісті цілком типові для селянського середовища, вони добре відомі письменникові в різних нюансах. Однак художні акценти твору зосереджені не в соціально-побутовій, а в психологічно-філософській площині, що задекларовано вже назвою повісті. А це – об'єкт експресіоністично-екзистенційного мислення.

Онтологічний простір твору формується навколо таких концептів, як суспільність і одиниця, закон і моральні норми, любов до народу і любов до свого роду. В образно-мисленневому просторі “Совісті”, Потушняк-філософ розгортає їх у контексті проблеми космічної рівноваги. Її трактування концептуально сформульоване автором пізніше – у “Вступному слові” до збірки “Терези вічності” (1944). “Терези – символ всесвітнього, вічного закону життя і смерті, – констатує автор. – Я відчуваю вас всім єством – чую ваш непомітний рух в умі, в серці, які зв'язані з вами узлами єдності. Коли ви наклоняєтесь в долину, мене обхвачує тривога, очікування, напруження, коли піднімаєтесь вгору – радість, надія... І так вічно хитаєтеся ви...

Велика радість – життя. Глибокий сум і таємниця – смерть” [7, с.160].

Концептуальний знак терезів становить у повісті онтологічну вісь соціуму. Позиція терезів регулюється, відповідно до авторського філософського розуміння світоустрою, моральним законом, “вічним, незалежним, неперехідним”. Він, як стверджує Потушняк-філософ, „існує у духові людини... й одночасно в ідеях” [9, с.102].

Саме ці терези відчуває герой повісті Петро, і зовсім позбавлений такого відчуття Юра Лисий. Через образи двох головних персонажів Потушняк моделює реалістичні життєві ситуації, що, відповідно, співвідносяться з добром і злом, розтинає душі, щоб простежити відповідність людського духу вищому моральному закону, з’ясувати причину зла і можливість його уникнення, якщо не подолання. Відповідно до його філософського світогляду, “поняття духовного чоловіка прямо зв’язане із суспільністю. Свідомість людини розвивається тільки у соціальному ряді... Суспільність своїми стимуляціями впливає і на розвиток мозкового апарату одиниці, бо він інакше сформований в чоловіка культурного, а інакше у чоловіка з примітивного міліє” [8, с. 92-93].

Обидва персонажі повісті – Петро і Юра – позначені впливом різного середовища: один навчався в Чехії, а інший усе життя провів у селі. Повернувшись додому, Петро “відчув, що іншим чоловіком вступає в село, що робить перший крок у загадкове й таємниче завтра... Кожний свій крок тепер обдумував, але встиг пізнати, що у житті важить не тільки один розум” [10, с. 153]. Навчання піднесло Петра, додало йому іншого досвіду, змінило свідомість, розширило світобачення. Гармонійний із внутрішнім світом хлопця нічний пейзаж села вносить відчуття спорідненості його душі зі світовою: „І мимоволі думалося: яка глибока внутрішня подібність між життям людини і певною зіркою! Чим вище щось у світовій природі, тим пряmolінійніше іде воно дорогою вічності. „Між ними десь, напевне, й моя зірка”, – подумав Петро” [10, с. 153].

Перебування в культурному світі, не позбавило хлопця відчуття зв’язку з рідним гніздом. У світлі філософії Потушняка, “підсвідома любов до свого роду як інстинкт самозбереження” присутня у кожній живої істоти [6, с. 105]. Для Петра осердям роду є “село – таке стародавнє, наче вузлик часу, та первісне, вбоге і наївне, зі своїм самобутнім життям”, з ним його тримають глибокі внутрішні узи. “І як це добре, як це добре, що людина має сховок свого я! Ходиш по світу, а воно, оте своє я, сховано десь у певному місці, що називається своїм...” – розмірковує герой. [10, с. 154].

Проте після повернення Петро по-новому відчуває село, внутрішньо, підсвідомо він переймається відчуттям дисгармонії з навколишнім. Цей психологічний стан персонажа автор тримає на експресивній градації зорових, слухових, дотикових відчуттів, що концентруються в деталях і досягають вибухової сили: із-за кущів вискочив заєць, скавунить “худий, як граблі, облізлий” собака Дунчі, “на засув заперті ворота”, замкнуті сінешні двері, “голос глухо впав на шиби і не увійшов до середини”, порожня хата. “Петро схопився за голову, впав перед хлівом. Якесь болюче полум’я виповнило все його єство, і тяжкий стогін вирвався з грудей” [10, с.155].

Уособленням “первісного” села як певної “конструкції групи”, що має “власні закони, як і самостійну власну душу” [6, с. 105], виступає Юра Лисий. На противагу Петрові, як і його батькові Михайлові, який “ходив по світах заробітчанином”, “немало бачив, перейняв”, “люди від нього вчилися, хоч і не відразу сприймали нове” [6, 163], Юра “у всьому ще держався старини... Громаді він ніколи не міг сказати слова, яке би переважило Михайлове слово. Кілька разів мирився з Михайлом, але завжди зривав угоду першим” [6, 163].

Петро несе в собі притаманну його батькові любов до землі. Вона вливає в нього здорові життєві сили, збуджує творче піднесення: „Чим більше косив, тим більше сил прибувало” [6, с. 163]. П’ять красенів-дубів, що росли на тозі, сім’я Петра вважала родовою гордістю. Хлопець у дитинстві збирав під ними жолуді з якимось “високим почуттям”, а батько навіть заповів “з радості” поховати його під цими могутніми деревами.

У Юри Лисого зв’язок із землею проявляється на матеріальному, прагматичному рівні: Михайлів тог колов йому очі, а вирішивши прихопити землю з дубами, хоче їх зрубати.

Внутрішній світ людей Ф.Потушняк конструює, спираючись на філософське трактування проблеми взаємин одиниці і роду. Петро і Юра Лисий “колись давно були свояками”. Однак, виходячи з філософської тези про те, що “Я” одиниці стосовно до загального “Я” розподіляється на позитивне і негативне” [6, с. 105], Петро втілює “Я” позитивне, котре “живе завжди за внутрішніми законами свого роду” хоч і підсвідомо” [6, с. 105], а Юра – “Я” негативне, котре “по своїй недосконалості (свідомій чи несвідомій) противиться законам свого роду і тим псує загальний лад життя...” [6, с. 105].

Петро йшов у світ перемагати з любов’ю до села і жалем за ним. Тепер же повертався додому змушеною людиною і почувався перемож-

цем, але, споглядаючи все навколо, усвідомив, що “нічого не змінилося кругом”. Акцентація автора на деталях батьківського обійстя (“ті самі квіти, що й давно... виноградний кущ розрісся і виліз на стріху”, “кожна ямочка в стіні, кожна подряпина на дереві були знову близькі, як колись”), хатнього інтер’єру (“припорошений Христос – у терновому вінку...”, столик, у шкатулку якого все зібрала, вложила мати; шафа, стіл, за яким, „його знаходили хвилини, коли писав оцим пером те, що було серцю наймилишим...”) служать як засобом експресії гами емоцій та переживань Петра, так і виразом неперервності родового зв’язку. Екстатичний стан душі героя, який дізнається від Андрія про те, що обдурений глитаєм батько, мовив сина про помсту, відтворено в експресивній формі: „Петро не міг заспокоїтися довго. Грім озивався в ньому і не давався розумові...” [10, с. 159]. Внутрішні переживання героя відбиває і нічний пейзаж із магічним світлом місяця, що “освітив толоку ... й тога, із якого спадала вода, червона, як кров, виблискуючи проти червоного місячного кола, і зливалася в болото, що довгою смугою тяглося в долину...” [10, с.160].

Письменник загострює увагу на магнетизмі землі для селянської душі. Освічений Петро чувся переможцем над собою-колишнім. Та коли вийшов косити ниву, притягальна і життєдайна її сила дала про себе знати через росяну траву й косу, пробивала у свисті коси й ритмічності руху тіла. Єдність Петра з землею тримається й на родовій інформації, що трансформується в спогади, в збуджуючі емоційно-психічні реакції. Згадка про те, як Юра приводив міряльників відбирати батькові дуби, стала ще сильнішим поштовхом до душевного збурення. У хлопцеві повстали дві душі – одна первісна, друга – окултурена. “Кров у Петрові заграла... У нім заговорила стара родова ненависть. Даремно заспокоював себе і хотів себе переконати, що він – розважлива людина. Невже ж його ходіння по світу не має ціни, є тільки оболонкою, під якою скрито ще живе первісна людина?.. У нім – стара предківська душа. У нім лише повторюється те, що було в батьків” [10, с. 164].

Показуючи підсвідомий поклик роду, Ф.Потушняк наголошує на можливості його потенційної реалізації. Петро як позитивне “Я” роду, відчуває добру енергетику землі, здатний милуватися красою природи, він навіть фізично “чув, що літо перелилося йому в кров” [10, с. 164]. Сприймаючи життя як радість, хлопець усвідомлює, що такі люди, як Юра Лисий “засмучують життя, гребуть його собі”. Для Петра страшно, що Юра “нічого з того не відчуває – лише жадність” [10, с. 164].

Урівноважує Петрове світобуття закоханість у Анничку. Зустріч з дівчиною після торговиці, а потім на сінокосі та щире, чисте почуття

між ними письменник трактує як підпорядкованість духовності окремої людини закону вищого морального життя, що теж збігається із законом збереження роду. Невипадково Петро згадує передбачення: коли малою Анничка давала Петрові великодну крашанку, бабушка сказала: „Дай, Анничко, ще одну. То твій чоловік буде“ [10, с.166].

Однак цю гармонію вищого й індивідуального руйнує первісне в людині: Юра та його біла тінь – син Василь, а також батько Аннички, що був із чесного, роботячого роду, та, зійшовшись із старостою села Юрою, “все якісь недобрі діла має” і “у всьому хоче старини держатись”. За багатство вони готові зруйнувати те ідеальне, що влилося разом з Анничкою в душу Петра. Юра й батько дівчини, насильно паруючи дітей, порушують природний закон роду. Ця несправедливість збуджує в Петровому естві лють “до всього роду Лисих” і оприявнює особливе відчуття болю свого батька, що втратив землю з дорогими серцю дубами.

Реальні фактори психічного збудження Петра автор доповнює ірреальними: видінням сну, що віщує втрату Аннички, і ворожінням маточки, котра повідомляє, що Лисий заповзявся зжити хлопця зі світу. Зухвала поведінка Василя під час чергової зустрічі з Петром спровокувала в останнього емоційно-психічний комплекс життєзахисної реакції – інстинкт страху смерті, біль, помсту, що стало крайньою точкою порушення його внутрішньої рівноваги.

Центром художньої уяви письменника відтепер стає екстатичний стан душі Петра-вбивці, що усвідомив переступ вищого морального закону. Автор поглиблює екзистенційну суть художнього мислення, втілюючи в образ філософську сентенцію про те, що “відступ від морального закону дорівнює неіснуванню, приниженню, падінню ...” [9, с.102]. При цьому експресії невиражального Потушняк досягає поєднанням кордоцентричних, раціональних та психічних імпульсів людського ества, що співвідносяться з моральною смертю самого Петра. І лише звістка про те, що Василь “живий, та помирає” але “може, виживе”, повертає героя із-за межі: „І він чувся зовсім іншим чоловіком, що пережив смерть. Після нещастя – раптом таке щастя! Свідомість, було, стала страшним сном... Буття перемінилося в ніщо...” [10, с.180–181].

Петрова сутність постає тепер в образі душі на терезах: житиме Василь, чи помре. “Петро дивився вгору і здавалося, що його чуття – таки на терезах: і велика радість, і великий сум – обоє натягають ті терези аж до безконечності. А він десь посередині. І не може думати – тільки ждати, ждати... Буде Василь жити або ні – від цього залежить уся його доля: буде ще раз тим, ким був, або впаде у пекло своєї совісті” [10, с.181].

Психологічно вмотивованим видається бажання Петра “кудись далеко йти”, втекти від себе, щоб “переждати десь тяжку годину”, вгамувати душу. Однак автор дотримується екзистенційної логіки і крізь призму Петрової душі зреалізовує художньо-філософську проблему добра як прагнення “до піднесеного, до прапринципу, у якому нема контрадикції і альтернатив. Добро – це одночасно правда і моральність – ідея, що вбирає у себе все досконале” [9, с.103]. А тому бажання втекти, як показує письменник, – це рух темної сили душі, пов’язаний із загальним духовним досвідом.

У душі міфопоетики автор відображає лісові зустрічі Петра. Іван, Петрів далекий родак, який вбив свою дружину Анцю й у відлюдництві своїм виглядом був подібний до тих, кого “малюють заклятими”, при зустрічі з хлопцем промовив: „Знаю, знаю, що тебе жене... Або ти його уб’єш, або воно – тебе” [10, с.183].

Згусток колективного підсвідомого символізує і зустрінута Петром у лісі стара жінка “з дивно земляним обличчям”, яка “стала, як PROVIDІННЯ” і наче відчула весь біль його душі.

Провівши героя по темній стороні людського буття, автор спрямовує його зір до світлого – вогників села, де жили щасливі люди, яким було легко від праці на землі, вони наснажувалися з її вічних джерел і “під зором великої вічності вони були на місці” [10, с.184]. Усвідомлення героєм цінності світлого, гармонійного життя автор передає через експресію його психо-емоційної напруги: „Петро відчув у грудях такий страшний тягар, що зліз із коня і хотів упасти на коліна. Але не міг молитися – лише сів на каменя й завив голосом, повним безнадії – самі нетрі, почувши його, відповіли ридаючим відлунням” [10, с.184].

Спираючись на філософію Анаскімандра та Сократа, Потушняк схильний до думки, що правильне вирішення проблеми здійснюється в душі через “даймон”, “глас внутренній (Божий)” – у повісті – “щось”, що нібито нашіптує людині, “що їй потрібно робити і чого берегтись... що говорить... про майбутнє і таке, що розум не може досягнути” [9, с.103].

Після такого своєрідного катарсису болем герой відчуває внутрішній голос як знак вищого морального закону, який несе йому надію, що він не пропав “перед оком матері-землі, перед оком вічності”, що може прийти ясний день і треба “кріпитися”, не віддавати ночі своєї душі [9, с.184].

Повернення світла й надії в душу героя, його потребу “бути ближче до живого світу”, непереможний потяг іти далі, переконання, що страх перед собою і людьми мине, Потушняк втілює в символічні картини. Вівчарі навколо вогню, на відміну від людей із лісу, своїми замріяними,

спрямованими вдаль, "чистими, невинними очима ніби не помічали його присутності". Дівчина, що збожеволіла від зради коханого, своєю ніжністю й піснями дала Петрові відчуття царства любові й спокою. Вогник у душі відділив Юру Лисого з його гріхами від безвинного Василя. Бажання хлопця очистити серце поєднується з поривом вийти на верх великої гори, де "бували його предки" і де "відчув присутність їх вікової мудрості, що животворним полум'ям вливалася у жили" і там просити в землі суду [10, с. 189]. Умовний шлях Петра зображено відповідно до філософування письменника про те, що "сам моральний імператив є у душі людини як частина вищого, загального світового принципу, але в індивідуума він проявляється як щось індивідуальне... Індивідуум за внутрішнім велінням шукає об'єднання із цілим, загальним. Цим позначається дорога його повинностей і завдань" [9, с.104].

Вражаючою силою експресії сповнена покаянна молитва Петра до землі на високій, святій для його роду горі та біблійно-символічна відповідь неба. Ця картина типологічно споріднена з епізодами із Франкового "Мойсея". "Раптом блиск прорізав тучу і вдарив перший грім. Гори кругом затряслися, і невдовзі все перемінилося в хаос. Блиск шуганув по небі ще раз і розколов скелю над Петровою головою. Петро впав на землю і, боячись підняти зір, лежав. Світ дрижав. Озивалися одразу підземелля і небесна височінь Потім гриміт зник, та небо не хотіло втихомиритися: дихнуло вітром, холодом у лице Петрові й нібито шепнуло: „Піднімайся!“ [10, с.189].

Як бачимо, ця вибудована на міфологічній свідомості картина стала засобом втілення Потушняком-письменником і філософом ідеї зв'язку людини з вищим моральним законом. Душа героя на якийсь час відчула повну рівновагу, а сам він усвідомив "щастя бути чоловіком із чистою совістю" і бажав далі тримати рівновагу, "не впасти у пропасть".

Автор надає великої ваги внутрішньому прагненню і руху людини до очищення, до правди і добра, що ідентифікується з моральністю. Художня версія подальшого духовного вдосконалення Петра вибудована в дусі згаданого вчення Сократа. Цю ірреальну сутність буття автор виражає через містичний сон Петра, "тяжкий, та ясний, наче наяву", який підказує, що треба йти до Василя миритися.

Складність внутрішніх суперечностей, психоемоційний реєстр переживань Петра, якому необхідно піднятися над законом родової помсти і досягти внутрішньої рівноваги за законом вищої моралі, відтворено засобом експресіоністичної поетики – через апокаліптичний пейзаж буряної ночі: „Місяць, виглядаючи з-за хмар, видить мокрого верхівця і коня, які

блищать у світлі, наче металеві... Знімається вітер. Хмари нараз кинулися десь у закут неба, і воно тепер – неначе заметена ранком долівка, чисте, навіть біле. Ревуть води... дерева, здається, риплять аж у корінні, свистять ще не скошені трави. А днина далеко – за сімома горами..." [10, с.192].

Художня еволюція духовного світу Петра, як і Юри Лисого, відповідає філософській сентенції, згідно з якою "закони вищого морального життя заключаються як і в духові, так і в природі, їх тільки треба відшукати у власному духові й перевірити їх в оточуючому світі, зрозуміти їх як гармонію, котра веде від природи до божества, а звідти до людини. Бо в душі людини прихована вся сутність життя, правди, тільки її треба пробудити з потенції в акт" [6, с.108–109].

Петро переміг себе, бо знайшов для Василя кілька слів, але щирих, "від яких у серці стихає голос муки і оживає сила" [10, с.194]. Вони надали життєвої сили не лише Василеві, але оживили дух Юри. Він теж піднявся над законом роду: сам взявся донести на собі ослабленого Петра на його обійстя, і від цього "лице його було щасливе". Закон моральності перемагає в душі Юри і бажання помсти Іванові тоді, коли він упізнає у знайдених останках свою сестру Анцю.

Символічною у плані утвердження добра й правди як морального імперативу є у повісті картина зрушення каменя, знайденого археологом, з рисунком давніх бійців, що схрестили мечі. "Вони не могли погодитися чесно і вбили один одного". Камінням люди позначили місце і "поспирали воду, аби довколишня земля пустинею була" [10, с.200]. Цей малюнок, як і семантика символу каменя, означали, що "все по своїй суті є таким, як і було!" [10, с.199]. Адже саме на цьому залятому, як його називали, місці відбулася через довгий відтинок часу сутичка Петра з Василем. Однак образом освіченої людини – пана археолога, що уособлює в художній концепції Потушняка одного з тих, що "для справи, хоча б і малої, безнадійної, віддають життя", "мають уроджене прагнення робити щось важливе, незвичайне" [10, с.198], автор утілює ідею очищення духу, душі добром. За його наказом прокопали рів і спустили воду з мочара. Логічним довершенням гармонійності природи стало примирення Петра й Василя, які тут же потисли один одному руки, і трансформація Юри Лисого з "Я" негативного в "Я" позитивне стосовно загального: „Селом прийдемо і прокопаємо канал, воду спустимо! – закричав нараз староста, дивлячись на те, як мовчазно хлопці помирилися" [10, с.200].

Остаточно переміг первісну любов до свого роду як інстинкт самозбереження і Петро. Коли його душу знову збурих неспокій няньових кривд, "терези вже не захиталися".

Таким чином, в аналізованій повісті письменник віднаходить новий варіант художнього трактування сільської тематики як екзистенційної. На основі взятих із життя села типових соціально-побутових фабульних вузлів Ф.Потушняк чи не вперше в українській прозі художньо розгортає цілий ряд філософських проблем, що надають творові загальнолюдського звучання. А експресіоністичний тип художнього мислення забезпечив граничну психоемоційну напругу, динамізм зовнішньої та внутрішньої сюжетних ліній.

ЛІТЕРАТУРА

1. В.М. Нові книжки: Ф.Пасічник. Гріх та інші оповідання..., Хатка та млинок, Спляча царівна... // Літературна Неділя. – 1944. – Р. IV. – Ч. 17.
2. Голомб Л. "Я жив завжди у золотому сні..." До 100-річчя Федора Потушняка // Ужгород. – 2010. – 27 лютого. – С. 12.
3. Козак М. Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф.Потушняка // Молодь – Україні: Наукові записки молодих учених УжДУ. – Ужгород, 1995. Т. 5-6. – С. 226-234.
4. Лист Івана Панькевича до Федора Потушняка[1]. Ужгород, дня 30.VII.1938 [2] // САРПАТИСА-КАРПАТИКА: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – Вип. 9. – Ужгород : Ліра, 2001. – С. 245-247.
5. Поп В. Побачений талантом світ. Післямова / Василь Поп // Потушняк Ф. Честь роду. Оповідання. Повість. Поезії у прозі. – Ужгород : Карпати, 1973. – С.153-201.
6. Потушняк П. Про любов до народу / Потушняк Ф. Я і безконечність: Нариси історії філософії Закарпаття [Упор., прим. та післямова Р.Офіцинського. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 105-109.
7. Потушняк Ф. Вступне слово // Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк ; [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород: ВАТ Видавництво "Закарпаття", 2007. – 576 с., іл.
8. Потушняк Ф. Міліє / Федір Потушняк. Я і безконечність: Нариси історії філософії Закарпаття [Упор., прим. та післямова Р.Офіцинського. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 89-95.
9. Потушняк Ф. Моральність / Потушняк Ф. Я і безконечність: Нариси історії філософії Закарпаття [Упор., прим. та післямова Р.Офіцинського. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 89-95.
10. Потушняк Ф. Совість / Федір Потушняк. Честь родую Оповідання. Повість. Поезії у прозі. – Ужгород : Карпати, 1973. – С. 153-201.
11. Ф.П.[Потушняк]. О сучасной літературі (Оповідь на одну критику) / Ф.П. // Літературна Неділя. – Р.3, 1943. – Ч.5 (1 марта). – С. 59-60.

ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА: ПОЕТИКА ЖАНРУ

УДК 821.161.2–32 “Потушняк”

Резюме. У статті аналізуються мотиви та художні особливості поезій у прозі Федора Потушняка.

Ключові слова: поезія у прозі, жанр, ліризм, поетика, міфологізм, притчевість.

Zusammenfassung. Im Artikel werden die Motive und schöngeistige Besonderheiten der Poesie in Prosa von Fedir Potuschnjak analysiert.

Stichwörter: die Poesie in Prosa, das Genre, der Lyriismus, die Poetik, der Mythologismus, das Gleichnis.

Внесок Ф.Потушняка в українську літературу та історичну науку сьогодні важко переоцінити. Він – оригінальна, багатогранна і винятково обдарована особистість. Та частина спадщини митця, яку ми обрали для своїх літературознавчих студій, напевно, найкраще репрезентує багатовекторність, синтетичність художніх та наукових пошуків митця, адже саме в жанрі поезій у прозі дуже продуктивно, показово поєднуються різні грані таланту Ф.Потушняка – тонкого лірика, неабиякого майстра прозового письма, чудового знавця менталітету та етнографії слов'ян, філософа і соціолога.

Слід зазначити, що прозова спадщина письменника у сучасному літературознавстві вивчена дуже побіжно. Автори окремих публікацій та передмов, надрукованих у радянський час, не лише не наблизилися до розуміння модерністської малої прози митця, а й акцентували увагу на неіснуючих або далеко не домінантних ознаках її тематики та поетики. Художній світ Ф.Потушняка по-новому відкрився читачам і науковцям у кінці 90-х років, коли з'явилася ґрунтовна монографія Л.Голомб, статті М.Козак, Д.Федаки. Спостереження дослідників над лірикою митця проливають світло і на його прозовий доробок, зокрема особливо близький до неї жанр поезій у прозі.

Оцінюючи ранні поетичні та прозові спроби Ф.Потушняка, Є.Недзельський слушно пов'язує їх із науковими пошуками автора, особливостями світогляду та світосприйняття і точно вказує на національний колорит його художнього письма: „Благодаря искусству образа Потушняк достигает того, что читатель не словами, а силой переживаний от образов, так сказать метафорически, вводится в тот климат, где развивается самый сюжет. Ни в одном рассказе Потушняка мы не встречали указания, что где дело идет о наших Карпатах, о селе таком-то, где проживают наши русины и т.д. Стиль восполняет все это” [3, №45]. Ці спостереження є актуальними і щодо поезій у прозі, написаних у середині 40-х років. Варто наголосити, що саме циклом “Дзвоники” Ф.Потушняк спричинився до відживлення цього жанру в українській літературі, адже, як зазначено у Лексиконі порівняльного літературознавства, “десь з 1933 до 1946 у розвитку поезій у прозі наступила перерва. Досліджуваний жанр відійшов на другий план, поступившись місцем іншим віршованим і прозовим формам. 1946 року письменник із Закарпаття Ф.Потушняк створює цикл поезій у прозі під назвою «Дзвіночки»” [4, с.422].

Вважаємо, що прозова лірика митця потребує різноаспектного прочитання. На особливу увагу заслуговують, зокрема, її тематичний та ідейний спектри, філософська проблематика, образ наратора чи ліричного героя, жанрова специфіка, міфопоетичний дискурс тощо. Однак жоден із цих аспектів не піддається науковому розгортанню без урахування філософських поглядів автора. Ще в сорокових роках у критичних замітках на нові книжки Ф.Потушняка (псевдонім – Ф.Пасічник) дослідники відзначали, що при аналізі творів митця, “треба виходити з того критерія, що Ф.Пасічник, письменник-філософ, має свій окремий напрямок у нашому письменстві, свій жанр, відмінний підхід до мотиву, специфічний погляд на розвій акції, а також і своєрідний пасічницький стиль” [1, с.202].

Л.Голомб у монографії про поетичну творчість Ф.Потушняка висловила слушні спостереження, що дають також ключ до розуміння оригінальних за своєю природою віршів у прозі: „Відображення філософських поглядів своєрідно поєднується в художній системі Потушняка з відповідною творчою трансформацією в душі поетики символізму прадавніх міфологічних уявлень краян. І тут Потушняк – етнограф та фольклорист справді щасливо доповнює Потушняка-лірика, формуючи неповторний, індивідуально окреслений образ Автора – інтелектуала і фантаста-мрійника, європейста і закарпатця, мислителя й поета

виразно романтичного світобачення" [2, с.14]. Таким окреслюється перед нами і образ творця майстерних поезій у прозі, які у стильовому плані становлять багатобарвну палітру: тут знаходимо твори виразно символістичні, експресіоністичні, неоромантичні, в окремих спостерігаємо елементи барокового стилю, поетики сюрреалізму. Світоглядний стержень цих творів – філософія екзистенціалізму, намагання досягнути трансцендентну сутність людського буття. Саме тому доцільним вважаємо розгляд ліричної прози письменника у параметрах філософської лірики.

Сучасна літературознавча наука трактує жанр поезій у прозі як "короткий ліричний настроєвий твір, наближений за формою представлення до прози, а за мелодикою, підвищеною емоційністю та ліричним сюжетом з елементами спорадичного (оказіонального) римування – до поезії, але без розміру, регулярного римування, строф" [5, с.189-190]. Для творів цього жанру характерна перевага суб'єктивного над об'єктивним, ліричного над епічним, настроєвості над оповідальністю.

В окреслену жанрову матрицю цілком вписуються і поезії у прозі Ф.Потушняка. Водночас вони мають і свою специфіку та піддаються розкодуванню (на рівні змісту і поетики), як уже зазначалося, тільки у контексті ліричних творів та філософських праць автора.

За своєю природою художня структура ліричної прози, в тому числі і поезій у прозі, є синтетичною. В ній органічно співіснують, взаємодоповнюються ліричне та епічне. В залежності від того, яке з цих начал домінує, поетичні прозові мініатюри Ф.Потушняка умовно можна поділити на дві групи: суто ліричні та притчево-сюжетні.

Велика частина творів, що увійшли до аналізованого циклу, належить до другої групи. У них чітко вимальовується сюжет, не просто фабула, а ціла історія, що зближує їх із фольклорними епічними жанрами – казкою, легендою. Це, для прикладу, поезії у прозі "Золото" ("Скарб"), "Слава", "Воячок", "Криниця", "Затемнення", "Дві душі" та ін. Тут подієвість як ознака епосу переважає над вираженням емоційних порухів душі, однак при цьому не нівелюється прерогатива суб'єктивного над об'єктивним. Філософське осердя запрограмує таку важливу ознаку цих творів письменника, як притчевість. Якщо в зразках суто ліричного літературного роду превалює емоційне сприйняття світу, то у поезіях у прозі не менш вагомим є і раціоналістичне, аналітичне начало, що оприявнюється саме в притчевості чи параболізмі.

Принцип параболи є стрижневим композиційним та ідейним ядром переважної більшості поезій у прозі Ф.Потушняка. Однак він має

виразно філософський, а не моралізаторський характер, автор рідко вдається до прямого дидактизму. Безперечно, що філософія митця ґрунтується на засадах моральності. Повчальний сенс цих творів спрямований на формування людини високоморальної, релігійної, духовної, творчої, чуйної до краси, органічної частини навколишнього світу.

Для втілення своєї філософської концепції Ф.Потушняк вдається до таких прийомів інакомовлення, як алегорія та символ. Перший прийом лежить в основі поезії у прозі "Ліс", в якій чітко прочитується підтекст і формулюється філософська сентенція. Поезія в прозі "Ліс" має громадянське звучання, в ній утверджується ідея невмирущості народу, доля якого порівнюється з долею знищеного лісу, що через роки відновлюється, проростає і врешті знову буяє. І хоча Ф.Потушняк не завжди підсумовує значення двоплановості образів, однак у таких творах, як "Воячок", "Лицар і квітка", "Сад", "Герої", "Співак і мудрець", "Сніжні далечі", "Вовк", "Василь і Василько" зміст інакосказання лежить на поверхні.

Натомість у поезіях у прозі "Дві душі", "Золотий тур", "Пси", "Павук" письменник вдається до символістських прийомів втілення художньої ідеї. Поетика символізму продукує змістову неоднозначність, багатовимірність, примушує реципієнта до активної співтворчості. Через образи-символи відбувається об'єктивація різних ліричних переживань – радості творення ("Виноград"), усвідомлення себе як частинки макрокосму ("Вікно"), страху ("Павук"), складності екзистенційного вибору ("Пси") тощо.

Ці образи переважно мають немітетичну природу, вони моделюються у просторі авторської уяви, фантазії чи постають як оніричні видіння. Окремі сюрреалістичні речі наратор бачить "очима душі", як наприклад, жахітливе видіння в експресіоністичній поезії у прозі "Павук": „Я його все бачу – очима душі. Він – невидимий, страшний і величезний павучище, який чатує з висока над нами" [8, с.228]. У такий спосіб автор через зорові асоціації передає відчуття страху, що охоплює ліричного "я", інтуїтивне переживання ним фатальної обумовленості окремих аспектів життя людини. Першоособова нарація, відтворення внутрішнього стану героя, його суб'єктивних переживань дає підстави віднести подібні твори до ліричного жанру і говорити про ліризм як домінуючу їх ознаку. Подібні екзистенційні переживання художньо об'єктивуються й у ліричній мініатюрі "Пси". Ф.Потушняк майстерно реалізовує це через образ, який винесено в заголовок, та виразні експресіоністичні картини: „... за темних ночей пси обступають мою хату. Виджу їх

чорні силуети і в нічній п'їт'їмї, виваленї язики і гостро настроєні вуха. Вони пильно сторожать за кожним моїм подихом. Знаю, що тїльки я б вийшов, нараз кинуться на мене і роздеруть на шматки. І я мушу через них задихатися у своїй власній хатї!" [8, с.228]. Варто зазначити, що мїстичизм, властивий поетицї символїзму, є характерною прикметою прозових поезїй Ф.Потушняка. Дїя у них переважно відбувається у мїстичному хронотопї – таємничими вечорами (тут бачимо інтерпретацїю ключового для лїрики митця образу-символу), ясної, мїсячної чи буряної ночї, рано-вранцї, коли сходить сонце...

Лїричний герой творїв "Золото" ("Скарб"), "Дві душі", "Глибина", "Золотий тур", "Подорожнї", "Дикий пес" перебуває нїби у двох вимїрах – реальному та уявному або онїрично-фантастичному. Навїть прокинувшись, він нїби знаходиться в галюцинаторному просторї. У художню та ідейну канву цих поезїй у прозї Ф.Потушняка органічно входить свїт казки, вірувань, народної мїфологїї. Фїлософський та повчальний змїст втїлюється водночас через глибоко особистїсне сприйняття реалїй уявного "буття": *"Я захотїв здобути скарб. Я знав, що він був захований у високїй скелї за моїм домом. Для чого горї скарб? А моє життя таке просте і убоге... Якби я мав його, воно було б чудовим, бо я ще такий молодий, а душа знає так високо лїтати!"* [6, с.158]. У багатьох творах автор вдається до акцентування на власній персонї, використовуючи першоособову нарацїю і періодично повторюючи займенник «я», що змїщує фокус із подїєво-сюжетної площини в особистїсну.

У зацитованїй вище поезїї у прозї "Золото" ("Скарб") зримо проглядається «поетичнїсть» натури митця, його вроджена здатнїсть на все резонувати душею, вїдтворювати зоровї асоцїацїї у виразно лїричному ключї. Це яскраво демонструє, примїром, така пейзажна картина: *"Зорї з неба сходили живим промїнням на землю... Мїсяць стелився на луках золотими листочками. Все навкруги мов горїло. Здавалося, що тепер живе кожна травинка, кожний камїнчик, кожна пїщинка... Все розмовляє і тїшиться... Груди мої наповнилися теплом, душа моя досягла крилами найбільших височин"* [6, с.158]. Оригінальнї метафори, майстернїсть звукопису, уривчастїсть фрази, повтори не тїльки лїризують оповїдь, а й створюють ефект навіювання. У такий спосїб реципїєнт на емоцїйному рївнї починає «засвоювати» морально-аксіологїчний змїст твору – спїввїдношення матерїального і духовного в життї людини. Образ духовних скарбїв оприявнюється тут через образ серця: лїричний герой, вїднайшовши скарб, втрачає своє серце і повертає, тїльки позбувшись його, а точнїше використавши на добру справу: *"... вирїшив*

віддати свій скарб воді, бо вона лікує хворих" [6, с.160]. Притчевий сенс оповіді найбільш виразно звучить в уривку, в якому йдеться про те, які страшні метаморфози можуть відбутися з людиною під впливом легко здобутих матеріальних статків, адже з метою повернути свою душу ліричний герой спочатку вирішив допомогти бідному та вдовиці: *„Так і зробив. Але горе!.. Дім вдовиці став домом розпущти, а колишній убогий став визискувачем найбідніших*" [6, с.160]. Твір завершується чітко сформульованою сентенцією, в якій синтезуються аналітична і чуттєва складові: *„І я думаю: яка радість мати в грудях молоде серце, любити людей і бути любимим ними!*" [6, с.161].

“Примат суб’єктивного” спостерігаємо у таких творах, як “Вікно”, “Дзвоники”, “Дві долі”, “Сніжні далечі”, “Дорога”, “На пристані”. Їм властива настроєвість, сугестивність, підвищена емоційність, використання такої форми вираження авторської свідомості, як внутрішній монолог. Ліричність аналізованих творів виявляється також у ритмічності та мелодійності авторської мови, що насамперед виявляється у використанні повторів, що створюють певну емоційну градацію, художнього паралелізму, музики голосних та приголосних звуків, лаконічності й відточеності поетичних фраз.

На увагу заслуговує лірична мініатюра “Вікно”, якою відкривається цикл поезій у прозі “Дзвоники” у книзі “Честь роду” (1973). Саме у ній у сконденсованій формі виразно виявляється психологічно-настроєва домінанта ліричної прози Ф.Потушняка – інтуїтивно-містичне сприйняття навколишнього світу та духовного буття людини. Імпресіоністичний весняний пейзаж, яким розпочинається твір, навіює відповідний настрій, що можна окреслити як “осяяння”, “просвітлення”, “інтуїтивне прозріння”. Осягнути трансцендентну таїну ліричному героєві вдається через символічно-сакральний образ вікна, за яким *“миготять тіні людей, які ще займаються вечірніми справами”* [8, с.205]. Емоційна тональність увиразнюється відповідним синтаксичним ладом, зокрема окличними реченнями, вставленою конструкцією та певною недомовленістю, оформленою у вигляді трьох крапок: *„Величний світ зірок! Величний світ людський очей (адже в очах – і серце, і розум чоловіка)! Ви не уступаєте одне одному! Мікрокосм не менш гармонійний, красивий і мудрий, чим зоряний космос, – різниця лише в розмірах... Уся суть буття може засвітитися і в малій краплині”* [8, с.205]. Ця істина відкривається ліричному героєві у процесі раціонально-інтуїтивного пізнання: *„... іду шляхом серед тихого, прикритого сутінками поля і думаю про людей, що за відчиненим вікном, про зорі, що цвітуть у далеких небес-*

них долинах, про світ лунарний, сублунарний. Там величні та вічні вогні – тут короткочасні вогники людей...” [8, с.205].

Автор майстерно послуговується таким, за словами І.Франка, “наймогутнішим способом поетичного малювання”, як контраст. Е.Соловей слушно характеризує цей художній прийом як питому рису філософської лірики і говорить про антитетичність як “принцип світосприймання, як світоглядний гносеологічний феномен, що надає творові і ширше – творчості філософського поета особливої принади контрастів та несподіваностей, захоплюючих перепадів «думки-почування” [9, с.318]. Сюжет багатьох творів Ф.Потушняка будується на паралелізмі, в основі якого лежить переважно принцип антитези. Але нерідко зло і добро існують в одній іпостасі або невіддільні аналітичному розкодуванню людиною. Цей мотив звучить у мініатюрах “Сніжні далечі”, “Вовк”, “Криниця”.

Амбівалентність людського життя автор вдало поетизує в образі терезів вічності, символіку яких трактує у передмові до однойменної ліричної збірки. Тему вічної боротьби добра і зла Ф.Потушняк передає у поезії в прозі “Дві долі”. Чергування чорних і білих смуг у потоці життя людини майстерно об’єктивується в образах природи – сонячної днини, що вселяє радість та нічної негоди, коли *“вітри ламають сад, град побиває урожай”* [8, с.227]. А в образі ліричного героя ледь помітно вгадується образ творчої людини-митця.

У цілому ж автор утверджує ідею вищості людського духу, цим самим у художній формі заперечуючи такий світоглядний та психічний стержень втомленої буття особистості, як песимізм. У філософській праці з однойменною назвою Ф.Потушняк твердить: „Любов – злита зі Всесвітом, а раз цей магічний ступінь осягнуто, раз різниці між одиницею і Вічністю стерті, зникає кінцевість і смерть. Настає єдність людини з Богом – з природою, з людством, до того приходять людина не думкою, але інтуїцією, внутрішнім експериментом – життям і відродженням у духові. Так зникає страх перед кінцевістю, перед пустотою життя, перед смертю, людина знаходить своє призначення, впізнає його і знаходить Бога у собі, у природі, у суспільстві” [7, с. 101]. Яскраво звучить ідея антипесимізму в поезії у прозі “Дзвоники”, що дала назву циклові і є його ідейно-філософською та настроєвою квінтесенцією. *“Порожніми вечорами, темними ночами, коли думка бродить безпросвітними пустинями буття, навіть проминувши терен і роздоріжжя, коли сум і безнадія опановують все-все, що лежить довкола”* [8, с.205-206] у душі ліричного героя лунають дзвоники – дивні, срібні, ніжні, живі, вічні

(автор вживає епітети з градаційним ефектом), що рятують його від депресивного стану.

Однією з форм матеріалізації духу для ліричного суб'єкта творів Ф.Потушняка є вияв себе у творчості. Цей мотив звучить у творах "Поет", "Виноград". Саме творчість, за переконанням митця, "є вищим стремлінням знайти квінтесенцію буття, найвищу гармонію у речах". Вона "у своїй основі не песимістична" і "є зусиллям, піднесенням, стремлінням до вищого, закон ліпшого і найбільш гармонійного стану" [8, с.101].

Отже, поезії у прозі Ф.Потушняка – це оригінальне явище в історії української літератури, що стимулювало подальший розвиток цього жанру. Попри наявність таких традиційних рис цього синкретичного жанрового утворення, як суб'єктивність та настроєвість, лаконічність та стрункість композиції, ритмічність та багатство художніх засобів, цим творам письменника властива притчевість, паралелізм, глибина філософських роздумів, міфологізм, широкий тематичний та стильовий діапазон.

ЛІТЕРАТУРА

1. В.М. Нові книжки: Ф.Пасічник. Гріх та інші оповідання..., Хатка та млиннок..., Спляча царівна... // Літературна неділя. – 1944. – РІХ. – Ч.17.
2. Голомб Л. У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка // Потушняк Ф. Хвилини вічності: лірика / Упорядкування, підготовка текстів та передмова Л.Голомб. – Ужгород: Гражда – Карпати, 2000. – 177 с.
3. Е.Н. [Е.Недзельський] Критические заметки о творчестве Ф.Потушняка // Русское слово. – 1942. – №42-47.
4. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001.
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т.2.
6. Потушняк Ф. В долині синьої ріки: Оповідання. – Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1957. – 165 с.
7. Потушняк Ф. Песимізм // Потушняк Ф. Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) / Упоряд., приміт. та післямова Р.Офіцинського. – Ужгород: Гражда, 2003. – 129 с.
8. Потушняк Ф. Честь роду: Оповідання, повість, поезії у прозі. – Ужгород, Карпати, 1973. – 246 с.
9. Соловей Е. Українська філософська лірика: Навч. посібник із спецкурсу. – К.: Юніверс, 1999. – 368 с.

ДВІ НЕЗАВЕРШЕНІ ПОЕМИ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА: “ДОВГОВИЧ” І “ПАВЛОВИЧ”

УДК 821.161.2–32 “Потушняк”

Резюме: у статті проаналізовано два, названі Ф. Потушняком уривками, твори філософської екзистенціальної проблематики; зроблено першу в літературознавстві спробу осмислити їх довершено і неповторну поетичну форму.

Ключові слова: твори – антиподи; песимізм / віталізм; вимушене мовчання.

Summary: The article gives the analysis of two so-called by F/ Potushniak extracts the works of philosophic existential problematics. There had been done for the first time in literary studies an attempt to realize their perfect and unique poetic form.

Key words: works-antipodes; pessimism / vitalism; forced silence.

Поєми “Довгович” і “Павлович” вперше опубліковані у виданні “Потушняк Ф. М. Мій сад: Поезії і драми” 2007-го року [16, 576 с.]. У 1947 році письменник підготував до друку у збірці поезій “День” поему “Довгович”, однак “не включив сюди раніше опублікований в газеті і вже розкритикований за уявні ідейні збочення уривок з поеми “Павлович” [18, с. 6]. У друкованому впродовж 1943 року “Короткому нарисі філософії Підкарпаття” він із 40 сторінок половину відвів філософським поглядам Довговича (пор.: Олександрові Духновичу – неповні дві сторінки) [15, с. 19–39; с. 39–40].

“Очевидно, постать Довговича дуже імпонувала Потушнякові, – пише Р. Офіцинський, – була найближчою, притягувала біографічним магнітом” [12, с. 25]. Дослідник переконує, що однією із яскравих граней особистості Федора Потушняка було незбориме тяжіння до інтелектуальної непокори догмі, інтригуючого протистояння натовпу і генія, генія і влади, котрі завше – на різних полюсах, як ідейно і духовно, так матеріально. Це те “рідне”, чим він, власне, насолоджувався і на прикладі життєвого й

творчого шляху Довговича, у чому черпав свої “антидепресанти”, непохитну віру в немарність своїх потуг. До того ж, вони обидва мали вразливі ліричні натури, гарний письменницький ужинок” [12, с. 26].

До цього можна додати, що Ф. Потушняк знав поезію В. Довговича, цитував його філософські епіграми у наукових працях. Однак, як модерному поетові, йому, можливо, найбільше імпонувала лірика Довговича, у якій, зокрема, відчитуються новаторські, сягаючі пізніших літературних епох, творчі інтенції. Так, творячи весняну за хронотопом поему “Довгович”, Ф. Потушняк міг пам’ятати ліричну епіграму “7. Весняне мріяння”, стверджуючу не тільки екзистенційні відчуття самоти, а й виражаючу вольові зусилля прагнень митця до особистої свободи [див.: 5, с. 79]. Це знаковий, концептивної ампліфікації як основи барокового світогляду, твір у ліриці Василя Довговича. Це справжній, як на мою думку, “куточок природи, сприйнятий крізь темперамент” (Еміль Золя) [цит. за: 10, с. 224]; це – “зображення ... явища в уривчастих, миттєвих штрихах, у видимому безладді, але в повній єдності авторського відчуття” [10, с. 22]:

*Ледве прокинувшись,
... Весняні вітри віють,
Луки, ліси прояснюються зеленню
До нового життя.
Потічки журчать.
Співає оперений народ.
Все відновлюється. Готується
До приємної чарівності. Що за краса! [5, с. 79].*

Концептизмом бароко та еманациєю антитетичності структурних елементів пояснюється внутрішня згармонійованість модерного смислу вірша “7. Весняне мріяння” Василя Довговича. Федір Потушняк, як і його великий попередник, теж постулює зміну системи художньо-естетичних вартостей. Будучи модерністом, він, як можна вважати, ніколи не припиняв пошуку нового типажа, сповненого інтелектуального та естетичного духу попередніх культурних епох. На думку Ярослава Поліщука, для представників раннього модернізму це були “зокрема, просвітництво та раціоналізм XIX віку” [14, с. 30]. Стосовно символізму дослідник додає: “В українській поезії символ успішно утверджувався протягом кількох періодів (бароко – романтизм – позитивізм)” [14, с. 129].

Поема “Довгович” сповнена екзистенціальної проблематики, добре відомої Ф. Потушнякові не тільки із європейського наукового та

мистецького світу 30–50-х років ХХ ст., але й з гіркого досвіду “проживання особистості у ворожому світі” [2, с. 170].

Сюрреалістичний перший акорд твору сприймається як психологічно точний: філософ-священик здійснює ранкову молитву, священнодійствує. Його молитва “не примітивне бажання відвернути зло й набути блага”, вона “вищого щабля цивілізованості”, вона релігійно-літературного кореня [див.: 1, с. 343].

Персонаж Потушняка, як і сам автор, сповідує кордоцентризм, бо “центральної Мудрості” світу все ж символізувало серце, і “за традиційним уявленням, місцем перебування розуму було серце, а мозок слугував лише його засобом” [7, с. 201]. Художньо точними акцентами Ф. Потушняк веде читача до мотиву серця як органу волі, що “має здатність приймати рішення: палаюче серце персонажа, “тремтяча душа” увиразнюють перший у творі епітет “чуйні думи мудрі” і логічно вмотивують пуант молитовного стану героя:

*Глибока вічність, мудрість промениста,
Де їх нема, там низьке, низьке все...
І гордістю враз серце загорілось,
Тремить душа, мов в промені яснім [16, с. 388].*

Ранковий пейзаж гармонійно набуває повноти свого вияву: “над горами далекими виднієсь, являються туман ранковий, поле”, “краса відвічна”, “мудрість несказанна”,

*Думок криниця повна, гомінка,
Над світом сходить мудра дума рання,
І простягнулась в далечі рука [16, с. 388].*

Вершинний, креативний момент витворює чудо – руку Всевишнього; надлюдською силою індивідуалістської чуттєвості персонажа Ф. Потушняк творить сферу сасгит, поширюючи її також і на землю, на село, щоб, мовляв, і ми, “на землі суцї, пізнали дорогу Його”. У полум’ї серця і вогні розуму герой Потушняка мужика на полі тім побачив,

*Орав той ниву, ранній холод й труд
Його охотив в працю, гнав і гарячив
Й тих воликів, що з ним орали тут [16, с. 388].*

Прагнучи понад усе гармонії слова і думки, поет-символіст інтуїтивно творить Бога у власній мові:

*Многі не бачать несказанних чуд
В лиці пізнання, що в ясній короні
Видінням блисне, сяйвом защемить.
Блаженний той, себе хто в них узрить [16, с. 388].*

Потушняк сміливо вдається до незвичайного і не бажаного у символізмі наративу. Будує його на глибинних біблійного походження міфологемах сонця, хліба, землі, батька з сином, вітру, плуга, зерна, сіяча, зорі, – і магія Слова творить друге чудо:

*... Звершилось чудо – все ж та́ки хліб на ниві,
Дихне життя із нього в жил завій,
З'являться мислі радісних надій.
Злетять над полем в яснее проміння
Глибокі сні до ранню вмитих зір –
Глибоке диво – малесеньке сім'я!
І віють ясні подихи із гір...
Зоравши ниву, стануть на коліна,
Обняв синка, воли, що з ним водив,
Молиться й душа волів невинна,
Й сам труд себе на зріст благословив.
Невинний труд, хоч смирний та великий,
Унім же скрито чудо всіх світів –
З-за гір сіяч полум'яний великий
У вітрі чутно лине з далечі [16, с. 389].*

Мистецьки довершеним образом двох досвітніх зірок автор продовжує творити текст "Довговича". Уся краса тропіки, глибинна метафоричність підпорядкована поетом на утвердження себе віталістом, сповненим віри у незнищенність народного духу такого органічного його натурі:

*... Ось мудрість вічна і чомусь другому
Вона укрита і в малім зерні,
Що в колоску зливаєсь золотому
Із соків земних рано навесні,
Із труду того, що його в природі
Символом стала втомлена рука.
І все єдине в сяйнім хороводі,
Низьке, велике? – загадка така
Могла лише у сні в думках з'явиться,*

*Як ум, втомившись, опустив весло...
"Блаженний труд – мудрість хай славиться",
Сказав. Із сну будилося село...*

.....

*Як сонце плуг осяяло на горах,
Він став писати "Книжицю о пчолах" [16, с. 389].*

Це закінчення твору сприймається як історично та художньо точне. Зрозуміло, що "мова мистецтва передбачає надлишок змісту, який міститься в самому творі. На цьому надлишку ґрунтується невичерпність твору мистецтва", "ніщо не залишається в тому ж значенні, в якому воно існує попередньо. У визначенні Гете поняття символічного є ідея як неосяжності всіх зв'язків, так і представницької функції окремого, яке вказує на ціле" [4, с. 14–15].

У статті "Символізм" Літературознавчої енциклопедії Юрія Коваліва читаємо: "Віднаходження образу цілісного світу вбачалося у музиці. Вона сприяла розвитку вишуканої евфонії, витонченого звукопису, чистоти звукового образу (фонетичний символізм), започаткованого премодерністом П. Верленом, зокрема його віршем "Осіньна пісня" [17, с. 391]. Саме це визначення інтуїтивно екстраполюємо на поему „Павлович [Уривок із поеми]. Маковиця", виконану, очевидно, як антитекст чи антипод до твору "Довгович". Це, по-перше, акцентується хронотопом поеми. Дія тут протікає холодної осені чи ранньої зими у рідному поетові краї:

*Знялися бурі із снігів і віють,
Мов дикі звірі в безконечній люті,
Хатки запалі пострахами мріють,
Самі у горах – своїми забуті...
Ідуть з вершин вогненнії язики
В село, де рідні стайні тепло пахнуть,
Змішавшись з снами зір, великі
Знакі сузір на деревах мов чахнуть...
І чорні дзвони смерті задзвонили... [16, с. 442].*

Поет створив екзистенціалістської проблематики твір, і цим, начебто мистецьки зреалізував власну наукову концепцію, викладену у статті "Песимізм", де, зокрема, писав: "Песимізм різно проявляється щодо ступеня і щодо пробігу як світогляд і як психічне явище – летора. Як кожний світогляд, є він крапкою на дорозі поступу в напрямі до повного освітлення розуму, тобто до абсолюту" [15, с. 96]. Ця праця за-

свідчує глибинну обізнаність поета із світовою філософією екзистенціалізму. Її джерельну базу склали дослідження та тексти Достоєвського, К'єркегора, Лєнуа, Шопєнгауєра, Ніцше, Толстого.

Фєдїр Потушняк погоджуєтьєся зі своїми попередниками у науці в тому, що “людина, поринувши у життя, знаходить смисл життя, єдиний і достатній, з нього виринає Бог (“Любити життя – любити Бога”). Любов – злита зі Всесвітом, а раз цей магічний ступінь осягнуто, раз різниця між одиницею і Вічністю стерта, зникає кінцевість і смерть. Настає єдність людини з Богом – з природою, з людством, до того приходить людина не думкою, але інтуїцією, внутрішнім експериментом – життям і відродженням у духові. Так зникає страх перед кінцевістю, перед пустотою життя, перед смертю, людина знаходить своє призначення, впізнає його і знаходить Бога у собі, у природі, у суспільності. Жити – спалахнути вогнем правдивого життя – любов'ю, і людина задоволена собою. Пристрасть і смерть – це тільки антитеза, що веде до правдивого життя – до самопізнання і мети” [15, с. 100–101].

Що стосуєтьєся творчості, то вона, на думку Потушняка-мислителя, “у своїй основі не песимістична. Вона є зусиллям, піднесенням, стремлінням до вищого, закон ліпшого і найбільш гармонійного стану. Тому вона з'єднана все з радістю і розгалуженим розростом життя. Песимістичне – це протиставлення дійсності та меті реального і ідеального. Песимізм є засобом, широкою і багатою темою у літературі, а водночас і рівнем, від якого тематика певної літератури піднімаєтьєся до загального, вселюдського” [15, с. 101].

Працю “Песимізм” сучасна поетові критика вважала “позначеною еклєктизмом”, із “дивними” висновками автора, “наївною” [див.: 9, с. 34]. Той же критик розцінив поему „Павлович” “кроком назад” у творчості Ф. Потушняка; такою, де “старі, улюблені ще з 30-х років символістські, сюрреалістські химерні прийоми, накопичення малозрозумілих, уривчастих, з туманними натяками фраз потопили в собі окремі проблєски реалістичного вірша, де йдетьєся про біди села, горе вдовиці, недолю дівчини – заробітчєнки, хитрих і підлих людеј “з товстими животами” [9, с. 44].

На жаль, після такої розправи Потушняків “сад” більше не плодоносить (див.: вірш “Сад”, 1946). Літературній критиці соціалістичного реалізму не дозволялося знати, що “специфіка українського символізму”, не властива французькому, бельгійському чи російському, зумовлена умовами бездержавності в Україні, тому, обстоюючи право митця на свободу творчості, закликаючи простувати на “сонячні лєвади” (О. Луцький), його теоретики не відкидали громадських обов'язків письменника... Другий етап характеризувався посиленням апокаліпти-

чних візій, чуття fin de siècle, зумовленого трагічними подіями Першої світової війни та революції..." [16, с. 391].

Поема „Павлович“ підносячи низку екзистенціальних проблем, є твором модерністським. Однак якщо у творі „Довгович“ сакральний смисл буття переданий деталлю – символістським „промовистим жестом“, образом руки, то у поемі „Павлович“ силою думки автора і могутнім звучанням, музикою тексту оприявнюється Господь:

*Вітри летять на села безнадійні
Зі всіх-усюд, з лісів і полонин
Багріє захід, бурі йдуть з низин
Зловійні.
І Він з'явивсь на горах з жаром святим,
Глядів у зорю, ясний був від зарі..
На вістрі стріхи тали пелехаті,
Грім грохотав в далечинах у хмарі,
Не міг спинити свою дику лютю,
Йдуть кроки в даль.
Із далі кроки йдуть...
І став нерушно, розійнявши руки,
І біль його зливався із Землею...
Глибокi муки...
Млини мололи за вогнем-зорею,
Вогні кричали в дикім гніві п'яні,
В нестямі.
Холодні руки простягали хижо
У дивовижі,
Безкровними жадніми ставали стужі,
І дужі,
Та все ж в село вступить не сміли р'яне...
Бо він стояв –
боялось царство тьмяне...
Совою ніч озвалась над зорею...
І підійшли, хапають за кирею...
Із тіні був – з туманного хитону...
Завмерли з дива,
І з прокльоном
Усі вперед пустились в дикім взлеті...
Упали на наметі... [16, с. 444].*

У смертельному поєдинку сакрального з профанним, у поета перемагає сакральне, і це та визначальна доля віталізму, яка вносила патріотичний штрих, віру в незнищенність Маковиці як такої, бо їй служив вірою і правдою о. Олександр Павлович, бо він любив її.

У поемі „Павлович“ Ф. Потушняк довів багатогранність свого поетичного дару, зокрема мистецтво поєднання реалістичних та символістичних якостей письма. Так, реалістичні образки буття маковицького селянства пропущені через поетове серце можуть бути зіставлявані хіба що із генієм Василя Стефаника. Похмурі пейзажі і голодні люди, низькі тривожні звукові акорди, міфологема каркаючого на хресті ворона, віками освячена народна мудрість (“нема де щастя – там нема і долі”), – все це видовжує в часі і образ “малого дитиняти” з оббитою і обтікаючою кров’ю у поросі ніжкою, і образ скривдженої тяжко горюючим батьком – пияком та зведеної хитрими міськими людьми Марьки. Унікальну, згармонійовуючу реальне та ірреальне функцію при цьому виконує пейзаж:

*Жує тумани у далечі ліс,
Земля, свята та днина, мов на нарах,
У спазмах горизонт мовчить, а люд
З голодних серба киселицю блюд...*

.....

*Йде люд за море – до Америки,
До шахт вмирати, пропадати в дичі...
І страшно так ... Над краєм, ніби з сліз
Осінніх, позвисали мраків мури [16, с. 443].*

Марія Козак у дослідженні “Символізм у ліриці Ф. Потушняка” звертає увагу на те, що поет володів оригінальною поетичною мовою, “в якій виділяються такі ключові слова, як кроки, то крилаті, то стоокі, то глибокі; дзвони, Ангел ночі, віще слово, містичні голуби, голуб – дух, голуб – день” [8, с. 133].

Поема „Павлович“, буквально, переткана рефреном: “Йдуть кроки в даль, із далі кроки йдуть”. Цей образ по-філософському глибинний і змістовно невичерпний. Він несе в собі і функцію головного музичного супроводу, і символічного смислового підтексту – вічного руху життя, і символу низки загроз для людства, і структуротворчого прийому обрамлення наявного тексту:

*О, страшен буде світ та без життя!
Воно помре; Земле, тоді, о що ти?*

*Наповнить твоє серце і буття?
Чуже, – ось віє мерзкий запал псоти?..
У далечах німі вітри гудуть,
Йдуть кроки в даль.
Із далі кроки йдуть... [16, с. 443].*

Потушняк – історик знав епоху та людей, про яких писав. Він володів жахливою інформацією про свідниківські злидні, про вимушену, спустошуючу край еміграцію, про чвари і розбрат по селянських рідинах, які впродовж десятиліть залагоджував священник Олександр Павлович. Зрештою, частину цієї подвижницької його праці засвідчують листи письменника до Іллі Калиняка від 22.II.1889 р., від 28.II.1891 р., від 6.X.1899 р. [див.: 13, с. 282–286].

Без сумніву, історичне джерело являє собою велику допомогу для митця. Але поет має свободу вибору. Він творить власну, альтернативну історію, живу, олюднену суб'єктом, персонажем, якого обрав, щоб обезсмертнити. Всі великі феномени минулого залишаються жити в теперішньому часі, а тому можуть репрезентувати будь-яку пізнішу епоху. Їх час стає великим, філософським [див.: 6].

Розглянуті нами поеми Потушняка філософські за своєю сутністю, сповнені, як і його поезія, “ідеї преображення”, висвітленої фаворським вогнем [див.: 3, с. 136]. У них поет знову засяяв своєю символічною, сакральною мовою. Він у них живе у чарівному світі, “світлому” весняному (“Довгович”) і промерзаюче осінньому, на грані нежиття („Павлович”). Він уводить нас у ірреальну гру розуму людського із Розумом всесвітнім, уподібненим ним до глибокої вічності. “У людини свободна воля, – писав поет про свого персонажа і, очевидно, про себе самого. – Він панує над природою. Від найменшого до найбільшого відбивається помірний процес гармонійний, що засвідчує про Божу екзистенцію. Природа сама не могла би робити те, що робить. А звідки у неї сила? Обмежене не може закінчувати необмежену роботу. У Довговича (чит. Потушняка – Н. В.) всюди грає роль проблема теологічна, роль Божа при творенні і докази його екзистенції” [див.: 15, с. 26–27].

Поеми “Довгович” і „Павлович” – полярні за мистецьким виразом у них філософської проблематики. Спільною для них, однак, є екстраполяція життєвого кредо Потушняка: “Кожний мусить витрусити свого духа і ум для боротьби за вищий стандарт життя народу” через просвіту і “вдосконалення народної культури, народного побуту, наперед пізнавши добре ґрунт і пізнавши народ”; “люди не маючі локального патріоти-

зму не будуть мати і державного порозуміння”; “любити народ означає пізнавати, що “одиниця – се лише частина цілого, що робота для загалу – се боротьба про власну охорону”, а не проста повинність” [цит. за: 15, с. 115].

У обох творах питання буття вирішено онтологічно і сакральню. За сформульованими польським дослідником Єжи Коссаком основними принципами, закладеними у змісті екзистенціалізму, Потушняк [на думку Р. Офіцинського] “виступив в українській літературі та філософії винятково як талановитий пропагатор екзистенціалізму на початковій стадії його розвитку” [15, с. 116]. Магією поетичного дару від Бога, необмеженими можливостями психологічного та етнологічного аналізу і в поемі “Довгович”, і в поемі „Павлович. Маковиця” Потушняк – митець все-таки підноситься над Потушняком-філософом. Так було і з Довговичем. Він еволюціонував до своєї україномовної (руської) творчості, перейшовши на “прямоходіння” (термін Сергія Аверінцева). Село поем Потушняка і в першому, і в другому творі не скориться профанному, воно – сакральне, бо освячене на вічне буття двома видатними своїми гоярами – священиками-поетами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович Семен. Молитва / Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
2. Бойченко Олександр. Екзистенціалізм // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – С. 169–171.
3. Голомб Л. Г. У таємничому дивосвіті слова: Лірика Федора Потушняка // Потушняк Ф. Хвилини вічності. – Ужгород : Гражда – Карпати, 2000. – С. 3–98.
4. Гадамер Ганс-Георг. Естетика і герменевтика (1964) // Герменевтика і поетика: Вибрані твори / Перекл. з нім. – К. : “Юніверс”, 2001. – С. 7–15.
5. Довгович Василь. Поемата // Вигодованець Наталія. Василь Довгович: людина Бароко. Шкільна серія. Випуск 7. – Ужгород : Карпати – Гражда, 2000. – 150 с.
6. Дроздовський Дмитро. Поет і час (До ювілею Ліни Костенко) // Дзеркало тижня. – 2010. – 20 березня.
7. Зінченко І., Зінченко Т. Символ серця та його трактування у біблійному та художньому текстах // Біблія і культура: 36-к наук. статей. Вип. 2 / За редакц. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 201–203.

8. Козак Марія. Символізм у ліриці Ф. Потушняка // Українська поезія Закарпаття ХХ століття: Наук. зб-к / Упорядк. та передмова В. В. Барчан. – Ужгород : Ліра, 2004. – 250 с.
9. Микитась В. Л. Ф. М. Потушняк. – Ужгород : Закарп. обласне книжково-газетне вид-во, 1961. – 95 с.
10. Нефьодов Микола. Імпресіонізм // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 224.
11. Офіцинський Р. Сади Семираміди або імператив Федора Потушняка // Потушняк Федір. Я і безконечність. Ужгород : Гражда, 2003. – С. 110–120
12. Офіцинський Р. Василь Довгович (1783–1849) і Федір Потушняк (1910–1960): Інтригуюче протистояння генія і влади // Василь Довгович з точки зору прочитання: наук. вид-ня / Матеріали конференцій, присв. 220-й річниці від дня народження Василя Довговича / Упорядк. О. Д. Довганича та І. М. Ребрика. – Ужгород : Гражда, 2004. – С. 24–26.
13. Павлович Олександр. Гучать гори і долини: Вибрані твори / Упорядк., підготовка текстів та поясн. слів І. В. Хланти, Т. М. Чумак; вступна стаття та примітки Т. М. Чумак. – Ужгород: ВАТ Видавництво “Закарпаття”, 2004. – 328 с., іл.
14. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: Літературознавчі студії. – Ів.-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 296 с.
15. Потушняк Федір. Короткий нарис філософії Підкарпаття // Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) / Упорядк., примітки та післямова Р. Офіцинського. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 3–44.
16. Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк : [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород : ВАТ Видавництво “Закарпаття”, 2007. – 576 с., іл.
17. Символізм // Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. – Т. 2. – С. 390–392.
18. Федака Д. М. Творчі овиди Федора Потушняка. Передмова // Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк : [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород : ВАТ Видавництво “Закарпаття”, 2007. – С. 5–18.

Лідія Голомб
(м.Ужгород, Україна)

ТАЄМНИЧА САЛОМЕЯ ЛІРИКИ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

ББК 83.3 (4 Укр.) 1-8
Г 61

Резюме. Образ Саломеї в ліриці Федора Потушняка – це наскрізний полісемантичний символ, який утілює художню самосвідомість автора як творчої особистості. Цей образ віддзеркалює амбівалентність та діалектичну суперечливість буття, що своєрідно позначається на розв’язанні проблеми творчості.

Ключові слова: образ-символ, художня самосвідомість, специфіка творчої праці.

Summary. The image of Salome in the lyrics of Fedir Potushnyak is a through polysemantic symbol that embodies artistic self consciousness of the author as a creative personality. The image reflects an ambivalence and a dialectical contradiction of existence and has a peculiar effect on the solving of the problem of creative activity.

Key words: an image-symbol, artistic self consciousness, peculiarity of creative activity.

Український, як і європейський, символізм розглядав людину в її амбівалентній сутності, в поєднанні різноспрямованих духовних імпульсів. Згідно з поглядами сучасних дослідників, “Модернізм взагалі є філософією цілісності як амбівалентності. Людина в модернізмі мислить себе цілісною істотою, що відстоює право на протилежності як корелята власного динамічного становлення” [9, с. 596]. На усвідомленні амбівалентності людської природи ґрунтується й цілісність поетичної системи закарпатоукраїнського символіста Федора Потушняка. Лірика поета – це своєрідний замкнений міфосвіт, у якому в протиборстві злих і добрих духів, у контрастах та взаємопереливах звуків і барв, у динаміці змін природи розкривається складний світ людської душі як сфери взаємодії протилежних начал буття, піднесень і спадів духовно-

го енергетизму та постійного прагнення до гармонізації контрастів. Ця особливість художньої системи Ф. Потушняка зближує її зі структурою знаменитих “Квітів Зла” Ш. Бодлера, в яких образ світу, за спостереженням Д. Наливайка, “аж ніяк не відокремлений від ліричного образу і не протиставлений йому, навпаки, вони між собою внутрішньо взаємопов’язані, витворюючи суб’єктивно-об’єктивну художню цілісність” [4, с. 24]. Суперечливі й драматичні стосунки суб’єкта з навколишнім середовищем, відзначені дослідником у творчості французького поета, характерні й для лірики закарпатського модерніста, що своєрідно віддзеркалює діалектику буття з його внутрішньою суперечливістю та взаємопроникненням несхожого чи несумісного.

У світлі сказаного не видається випадковою з’ява в творах поета наскрізного образу Саломеї як полісемантичного символу, що виражає неоднозначність самого життя, в якому прекрасне парадоксально поєднується з потворним.

Біблійне першоджерело не дає жодного натяку на можливість розкодування внутрішнього єства Саломеї. Дівчина ще надто юна і, головне, не з власної волі, а за намовою своєї матері Іродіади вчинила страшний гріх: зажадала від Ірода Антипи в нагороду за майстерно виконаний танець голову Іоанна Хрестителя. Трагічні колізії євангельської розповіді про подану дівчині “на полумискові” скривавлену голову пророка, яку вона одразу ж віднесла матері (Матв.: 14), жахають самим фактом і змушують замислитися над подиву гідною покорою Саломеї перед злочинною волею Іродіади. Що це? Духовна сліпота чи одвічна дитяча віра в правоту матері? Феномен загадки Саломеї, що ставить перед людством складні екзистенційні проблеми й породжує різні літературні інтерпретації біблійного сюжету, криє в собі ідею трагічної нерозв’язності кардинальних життєвих конфліктів і суперечностей.

Український поет-неокласик Павло Филипович, який створив у сонеті “Саломея” (1922) візуальний образ танцівниці, що, «мов незримий ураган», скоряла людські серця, актуалізував думку про всепереможну силу мистецтва, яке долає межі часу й живе у вічності, нехай і страшною ціною:

*Перед тобою голова кривава,
Й своє життя ти віддаси за право
В людській уяві віковічно жить! [8, с.71].*

Микола Зеров, який відгукнувся на цей твір літературного побратима своєю присвяченою йому “Саломеєю” (1922), увиразнив інший

момент євангельського сюжету: потоптання і спотворення краси силою пануючого зла:

*І Саломея!.. Ще дитя (дитя!),
А н'є страшне, отруєне пиття
І тільки меч і помсту накликає [2, с. 59].*

Ф. Потушняк у трактуванні протосюжету ближчий до П. Филиповича, ніж до М. Зерова, хоча образ Саломеї в його ліриці також утілює в собі всі онтологічні контрасти й антиномії, що були в полі зору обох поетів-неокласиків. Однак він разом із тим переводить образ Саломеї в площину суб'єктивного, глибоко особистісного. В цьому образі-символі художньо об'єктивується творче начало душі митця, що осмислюється ним як загадка, як таємничий сплав порухів незнаного, неочікуваного, що приходить із праглибин несвідомого.

Уперше ця загадкова істота, витворена фантазією Ф. Потушняка, з'являється в його збірці "Можливості" (1939). Її незримою присутністю позначений, зокрема, цикл із промовистою назвою "Золоті сні". Справді, немов у чародійному сні, пропливає у видінні суб'єкта неземна діва, що привносить у земний, видимий світ відсвіт вічного ("Доспілий виноград – вогні співні..."):

*Приходиш тихо, віща й неземна,
І кожний крок – то вічність промениста [5, с.7].*

Тут автор ще не називає імені таємничої діви, але вже в поезії "Горить рубін в вині, в полях пожар..." цього ж циклу містичне видиво здобуває ймення:

*На шпильях білих скал мій дух стояв,
Спустивши крила, – ясними слідами,
Попід склепіння золотих заграв
Ти, Соломію, сходиш над полями.
На шпильях скал, в рубінах мудрих ночі,
На грані днів зустрілись наші очі [5, с.10].*

Під дією творчої сили віщої діви ("А діва ця – тяги земної епітет") "співає ритм життя", земне єднається з небесним ("Незнана й неземна"):

*З тяги земної вийдеш ти
Спіралями крізь ритм дощів
Незнана, віща й неземна [5, с. 58].*

У сюрреалістичній поетиці цитованого вірша виділяється триєдина сукупність образів: солов'я (символ творчого екстазу, краси пісні), змії (знак мудрості) і сріблених голубів як індивідуального означення авторської поетичної самосвідомості:

*У тихім домі соловій
У тихім домі золота змія
...*

Сріблених голуби потали в плесо дня [5, с.59].

І над усією фантазмагорією народження слова – все та ж містична діва («Криваві плями на піску цілують зломані вітри...»):

*На земнім шпилі стала ти
Таємна й неземна
І тисяч уст шукає твоїх уст... [5, с.60].*

Характерно, що жіноча подоба істоти, котра втілює творчу снагу людини, в ліриці Ф. Потушняка завжди перебуває на вершинах скал, поблизу неба – як вияв енергії прориву людського духу за межі профанного, в просторі трансцендентного. Жіноча іпостась образу стає в ліриці поета першопочатком художньо переконливої реалізації мотивів життя і смерті, добра і зла, кохання і творчого пориву.

Чи не найбільш продуктивним став шлях переосмислення сюжетної основи біблійного джерела у збірці "Терези вічності" (1944). Вступний вірш циклу "Зловіща тиша", яким розпочинається збірка, – "З'явилась Ти – воскресла ніч в пустині...", – написаний у формі апострофи, звернення до вже впізаного таємничого Ти, з'ява котрого змінює все навколо:

*Над горами містичні встали луни,
На полю знов живий горить вогень.
Нечуйний дзеньк – ожили віщі струни,
Із вічності приходить мудрий день [7, с.3].*

У ці магічні хвилини, що знаменують настання часу творчих одкровенень, і розпочинається діяння всевладного Ти – невблаганного, весильного, що повністю опановує душу:

*Ти люба і страшна, і близька, й невидима,
І рідна, і чужа, і добра, й немолима –
На чорному сидиш у хмарах десь престолі,
Стелиться дика тінь по опустілім полі [7, с.3].*

Найбільш повно образ містичної неземної діви, змістове наповнення якого вже далеко відійшло від біблійного прообразу, розкривається в циклі “Саломея”, що завершує збірку. Увесь цикл, який складається з восьми поезій, являє собою символічне відтворення стану напруженого очікування та приходу творчого натхнення. У першому вірші циклу – “Сломео! В далях привид ночі...” – цей стан показано на тлі зими, коли не тільки земля, але й душа містичної діви, яку кличе ліричний герой, здається, скована сном: „Мертва душа твоя, закриті очі...”. Але тривоги і пристрасті людського серця, що кличе свою Саломею, “біль і любов” перемагають мертвоту зимового сну:

Усе одно... я люблю щастя й болі,

...

Усе одно... з тарілкою в долоні

Прийдеш тайком, немов їдка змія [7, с.17].

Щось зміїне в постаті Саломеї – не випадкова портретна деталь. І в Біблії, і в народних переказах та легендах змії (у закарпатських варіантах – шаркань) – це символ мудрості, укритого знання, переступу межі між відомим і невідомим, таємничий знак незбагненого, забороненого, гріховного. “Зеленоперий мудрий гад”, що, лякаючи уяву, “летить, летить в сумежність мислі / Крізь теменів зловіщий чад” (“Сріблісті мислі спілих днів...”), часто з’являється в ліриці Потушняка: він нагадує про загадки буття і завжди співвідноситься з актом творчості, спробами пізнання світу, що символічно втілюється в образі Саломеї, очікування котрої приносить не тільки радість, але й тривогу, відчуття жаху перед невідомим (“Злочуйна ніч. Зловіщий сад на горах...”):

Огні на горах, чудом віє ніч,

Мов легіт віщій, ти йдеш між полями,

Та ostrі в серці жала твоїх віч [7, с.17].

Готовність до зустрічі з Незнаним, уособленим у постаті Саломеї, майстерно розкривається в третьому вірші циклу – “О очікування! Серце радість точить...”:

Тебе в пустому полі очідаю,

Жорстока діво, – серце вб’єш мені.

Із мраки ночі ідеш, знаю, знаю...

Над полем дивні схопились огні [7, с.17].

Відтворюючи різні етапи “ожидання”, поет удається до засобу наростаючої градації чуття. Наближення зустрічі з містичною дівою, коли митець майже фізично відчуває “змійний дотик” її руки, з психологічною точністю відображено в поезії “Глибока ніч. Сади з гір снами дишуть...”, у якій бачимо вже кульмінаційний момент душевної стривоженості й напруги ліричного “я”:

*У зорях дзвонять тайні ожидания,
У серці дзвонять тисячні дзвінки –
Глибока радість, дивний чар страждання,
Змійний дотик твоєї руки [7, с.18].*

У циклі “Саломея” присутні всі головні прикмети творчого діяння, характерні для поетичної індивідуальності Ф. Потушняка: нічна пора, далекі вогні в горах чи на полях, сад як традиційний символ творчості, різні оніричні видіння, містичний час переходу ночі в день, коли “у храмі гаснуть свічі” і оживають “грішні привиди душі” [7, с.18].

У контексті образного світу поета-містика, який пов’язував творчість із діянням підсвідомого, не дивує моторошний опис цього непевного часу, коли в лісі трічі дико озивається “див із віщої глуші”, з лісних просторів “виходить смерть і хворий, жовтий страх”, “І дзвонить гріх в нечуйний водах дзвін” (“Вже тає ніч...”).

Образно-символічним відображенням таємниць творчості Потушняк близький до Б.-І. Антонича. Досліджуючи прикмети творчої самосвідомості геніального лемка, О. Ільницький зауважив: “...для Антонича його мистецтво, його поезія в кінцевому рахунку є актом гріха, і, як усякому переступу дозволеного, їй притаманні почуття гріховної розкоші та каяття” [3, с.289]. Поет-закарпатець, усвідомлюючи гріховність наближення до таємниць Універсуму, до плодів із “дерева знання”, жахається моментів божевілля творчості, та все ж не відмовляється від вабливих дарів Саломеї (“Сад полум’ям дише...”): сад його поезії палахкотить вогнями, сонце осяває поля, «в водах хвилювання», дотик таємничої долони залишає “непостижний слід”, стрілою мчать у невідомість “дикі коні” (цей архетипний образ сприймається тут як символ нестримного творчого пориву). Явлення таємничої діви освітлює сад поета променями любові (“Ти пробудила промені у серці...”):

*Любов в саду ожила, ти знову, як статуя,
Я чую знову дотик твоєї руки... [6, с.194].*

Подібні інтонації радісного піднесення у творчості зустрічаємо і в циклі “Серцедзвін” (1945). Так, у вірші “Вечірня зоря ... усміх твій – святиня...” неземна діва постає на тлі оніричної картини щасливого стану осягнення в творчості найсокровенніших таємниць буття, до яких рветься душа митця:

*Іду до тебе, діво невидима,
Дев'ятий ступінь твого життя
Посліднім буде... тайнами ясними.
Велике щастя йти без вороття... [6, с.209].*

Та водночас магічне число дев'ять, що означає осягнення мудрості, вищу духовну силу [1, с.586], породжує неспокій, психічну напругу, якими овіяні всі поезії Потушняка, де неподільно панує віща діва. Поет намагається розгадати таємниці тих подихів Незнаного, що підносяться з глибин підсвідомості й тривожать душу. Чи не найближче підходить він до цих таємниць у вірші “Ти...”, де в силуеті таємничої діви вловлюється архетип Тіні:

*За мною ти стоїш, глядиш, ідеш
І душу мою крадці зором п'єш...
Далека ти, та близька враз мені –
Дух, демон, подих рідної землі...
Не створена, не зроджена, як я,
Споконвіків невидна тінь моя... [6, с.211].*

Поет і його тінь у творчій самосвідомості Потушняка – це ненависть і любов у їхній єдності й невпинній боротьбі, в контрастах гріха і святості, в пориві душі до тих висот, де перемаже “вже не ненависть, а любов” [6, с.211].

Усвідомлення власної внутрішньої роздвоєності, визнання гріховності спроб зазірання в таємність незнаного, недозволеного породжує дивовижну поетичну молитву Потушняка “Раб”, у якій смирення й покора співіснують із дерзновенністю творчої думки:

*Я раб твій – Господи!
Ти б'єш мене, жорстоким києм б'єш... [6, с.212].*

Справедливість кари для ліричного “я” Потушняка не підлягає сумніву:

*Бий!
Ти – Господь мій.*

Я –
Раб,
Все неспокійний був... [6, с.212].

Виправдовуючись, Потошняків “раб” говорить про непереможну і всеосяжну радість творчості, що робить нудною буденну, земну “мудрість”:

Не можу
Мудрим бути
Від радості
Ніяк [6, с.213].

Ще одним “виправданням” стає те, що творчість – це не тільки хвилини радості самого поета, його прилучення до вищої, хай і недозволеної, мудрості Бога-Творця, але й ті духовні скарби, які митець дарує людям:

Із болів моїх все ж
поля квітів ростуть,
Колоссям радісним
хвилюють і цвітуть.
Веселі стада йдуть
Пустуючих ягнят.
В долинах, на ґрунях,
Бач, вогники горять [6, с.213].

Ідея амбівалентності світу, рівнозначності та рівносильності його антиномій не дозволяє поетові виключати з полівалентного образу Саломеї (таємничої діви, Тіні, загадкового Ти) образних утілень категорій темряви, зла, смерті. У поезії “Навщива” (відвідання) ліричному героєві являється створена уявою автора ще в збірці “Можливості” Морелла – втілення смерті, тінь, що бродить у темряві ночі і “сіє сум з жорстоко ніжних віч” (“Морелла”). І ось – нове явлення Морелли:

Й пригадуєш – сказала (й тінь лиш бачу):
Мене любив ти в юності своїй... [6, с.215].

Вічний мотив світової поезії любов / смерть зливається тут із мотивом творчості як самопізнання і усвідомлення минулості життя:

І я сказав: “Ти музою моєю
була у юні, молоді літа,
З душею я видавсь тоді своєю,
Тебе взяла тоді від мене мертвота” [6, с.216].

Цей же мотив розробляється ще в одному Потушняковому “Ти” (“Ти к нам ідеш, як тінь прозора світла”) у циклі “Взяття”, де поет знаходить цілий каскад образних означень таємничої з’яви:

*Ленора ти, ти Діва невидима,
Села малого тиха тишина,
Софія, радість, крапелька, хвилина,
Та знаю я – ти й смерть разом страшна [6, с.241].*

Розквіт життя і таємниця смерті – це і є сфера вияву творчого духу поета:

*Ідеш ти полем, чую кроки Твої –
На стражі дух мій віщий тут стоїть,
Розкрила ти священнії завої,
Та серце твоє, як вогонь, горить [6, с.241].*

Серед поетичних утілень Музи Потушняка присутнє й ім’я праmaterі людського роду Єви, котра першою здійснила гріховний переступ Божої волі. У вірші “Уся краса землі в очах твоїх...” учинок Єви осмислюється в характерному для поетичного і філософського мислення автора гносеологічному аспекті – як вияв жаги пізнання, наближення людини до таємниць світу:

*Пустинне небо в полум’ї вогнів,
І безконечна шир, і даль небесна.
В димах далечних невідомих снів
Ісходиш, Єво... [6, с. 208].*

У творі проступає мрія про “радість тайних віщих сил”, про “хвилини мудрі в далях ясних”, осягнення яких, за переконанням автора, можливе тільки в спалахах натхнення, в ірраціональних, інтуїтивних прозріннях. У такі незабгненні хвилини, зізнається протагоніст Потушняка, “...чую шум таємних строгих крил / І до небес я тихо доторкаюсь...” [6, с.208].

Вертикаль земного і небесного, яка часто проглядається у просторових вимірах лірики поета-символіста, у вірші “Навернення» служить звеличенню тієї ж надземної істоти, чия з’ява маркує моменти трансценденції творчого духу митця, його відриву від профанного світу та підняття на «скали піднебесні”, у світ краси:

*“Напитись хочу я краси такої”, –
Сказав я стиха – і в минуту цю
Вона з’явилась... [6, с.249].*

Краса поетичної мрії, творчий порив перемагають тягу земного, уособленням якого постає у вірші звичайна земна жінка:

*Ідем у даль, в красу неземно ясну...
Лиш ти сама зістала в низині... [б, с.249].*

А вірш “Боже, я бував поетом...”, написаний уже в радянський час, у циклі “Мертва вічність” – це промовиста антитеза “Навернення”, вислів гіркої самоіронії митця, якого придавили до землі щоденні турботи, “груз труда, тяжкий, як віз”:

*Носить воду Саломея
І мужу варить обід,
Пусто все... Небес кирея
Вся порвалася, аж стид [б, с.271].*

Подібний момент зниження творчої мрії, вже у більш похмурих і трагічних візіях, постає в поезії “Я стратив сонця усміх золотий...”, у якій раптом “із білих хмар громади” проглянув лик Хрестителя:

*Це він, Іоан, сполинув на тарілці, –
І біль душі моїй, й кривавий сон... [б, с.292].*

Стривожена душа ліричного автогероя прочуває “вогненний вітер” із пустинь, “крові гріх”, прокльони, що зриваються “з глибин землі”, прихід “великої кари”. І в цю нестерпну мить поет, чия Муза дивовижно з’єднана з постаттю тієї, що тримала в руках страшну тарілку, намагається протиставити жахливому видінню інше, хоч трохи світліше, яке примирило б його з життям:

*Болюче так... Де ділась Саломея?
Спрага велика в пущі сонячній,
І пахне десь мовби її кирея,
І тихий сад, й пчілок у висях рій [б, с.292].*

Безумовно, метаморфози Саломеї чи її несподіване зникнення – це тільки окремі миттєвості “приземлення” творчої мрії митця, неминучі в діалектиці спадів і піднесенень його настроєвої гами. У поетичному світі Потушняка мука і радість творчості майже завжди ідуть у парі.

Складний для вербального відтворення стан творчої напруги, коли “далекі дзвони з вічності ідуть” і перед митцем відкриваються таємниці незнаного (“...Мені сказало тайну невідоме”), Потушняк намагається відтворити в поезії “На краю ночі”. Повторюваний мотив очі-

кування злету творчого натхнення позначений водночас містичним подихом смерті:

*Я кроків жду у полі на ходу,
І віє морок з далі пустовінню,
Нечутно йдеш, і я нечутно йду,
І смерть стоїть на скалах тінню [6, с.280].*

Тінь смерті і повнота життя; ніч, яка дарує дневі розквітлі в полі маки; жахне видіння смерті не тільки Іоанна, але й Саломеї; “пророча кирея” як мука і щастя – все це дар поета вічному (“Я, Вічносте, все дав тобі у дань...”), а разом з тим і сенс його життя:

*Пророчий голос лине звідусіль.
(Мертвий Іван і мертва Саломея).
Я люблю все ту ніч і чорну тінь...
І як тяжка пророча та кирея! [6, с.280].*

Таке ж настроєве тло простежуємо у вірші “Над горами стоїть комета...”, де поетова Муза раптом злітає до нього в ракеті з місяця (символіка цього небесного світила також пов’язана з таємницями творчості), і знову життя і смерть ідуть удвійці, муки й радості єднаються в містичному акті творення, а в зверненні до Музи з’являється тривога за можливу загибель “посівів” слова:

*Снів юних моїх мудра Діва,
Тепер не Мудрість ти, а Смерть.
На то зростив я ці посіви,
Щоб їх понищено ущерть?
Ти простягла вогненну руку:
“Я є початок і кінець!” [6, с.295].*

У хаосі космічних просторів вогненна рука Діви вказує на порятунок: щастя і вічне життя у творчості, в пориві до вершин, де “безконечність... з зоряного глядить вінця”.

*Та в серці моїм стільки муки,
І творчості вогонь горить,
Я простягнув магичні руки,
І хаос формами дрижить [6, с.295].*

Заспокоєння й тиху радість приносить ще одне перетворення містичної Діви: не смерть, не “початок і кінець”, а “проста і вже земна” ді-

вчина, що разом із поетом поселяється у малій хатині в лісі, – “І ждем – іде до нас весна”.

У світі символів Потушнякової лірики життя осмислюється як вічний і невинний рух людства в незнанні, невідомі “далечі”. Звідси надзвичайно містка символічна картина руху кораблів морськими просторами у ще одному, вже третьому, “Ти” поета в диптиху “Кораблі”:

*Пливають вони, і грає море
(Відвічний шум, неземний шум),
І даль простора, неозора
Для наших пристанню є дум... [б, с.261].*

Цей хронотоп часової та просторової безмежності органічно включає ту “хвилину вічності”, якою є життєпростір суб’єкта лірики Потушняка. Динаміка життєвого руху цієї творчої особистості відбувається під містичним зором його незмінної супутниці, таємничої провідниці в світ Поезії:

*Незнана ти, сіяють очі,
Несуться в далі кораблі.
Велична діва, як пророче
Ім’я твоє у ясній млі! [б, с.261].*

Індивідуальне творче самовираження Ф. Потушняка можна назвати царством Саломеї. Ця містична діва не полишала поета до кінця життя. “Я чую, йдеш завита у кирею...”, “В душі моїй по ступням йдеш угору”, “Зірницею над хмари йдеш високо” [б, с.298], – читаємо в одному з віршів останньої укладеної автором рукописної збірки “Мій сад” (50-і рр.).

Поетика модернізму, що передбачає зближення і поєднання контрастів, художню рівноцінність прекрасного і потворного, неодмінну присутність у мистецьких системах усіх компонентів світобудови, всієї суперечливості життя, розширила творчі обрії закарпатського символіста. У різних видозмінах та метаморфозах свого віртуального існування загадкова Саломея лірики Ф. Потушняка втілює ті образні константи, в яких виявляють себе індивідуальні форми деміургічної здатності людини, розкривається неповторність поетичного світовідчуження творчої особистості, радість і мука народження Слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович // К. : Либідь, 2002. – 664 с.
2. Зеров М. Саломея / Зеров М.К. // Микола Зеров. Твори: В 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – 843 с.
3. Ільницький О. Медитація смерті. Роздуми над п'ятьма віршами Б.І. Антонича / Олег Ільницький // Весни розспіваної князь. Слово про Антонича. Статті. Есе. Спогади. Листи. Поезії. – Львів : Каменяр, 1989. – С. 284-290.
4. Наливайко Д. Шарль Бодлер – поет скорботи і протесту / Дмитро Наливайко // Шарль Бодлер. Поезії. 3 франц. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5-29.
5. Потушняк Ф. Можливості / Федір Потушняк. – Севлюш, 1939. – 65 с.
6. Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк ; [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород : Закарпаття, 2007. – 576 с., іл.
7. Ф. П-к Терези вічності. Поезії / [Федір Потушняк] // – Б. м., 1944. – [19 с.].
8. Филипович П. Саломея / Филипович П.П. // Павло Филипович. Поезії. – К. : Рад. письменник, 1989. – 196 с.
9. Хоменко Г. Самовбивство як креативний код: Іван Франко та український модернізм 1920-х / Галина Хоменко // Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 591-605.

СИМВОЛІКА ПЕЙЗАЖІВ У РАННІЙ ЛІРИЦІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 821.161.2–1 (477-87) “Потушняк”

Резюме. Стаття присвячена дослідженню своєрідності пейзажних віршів Ф.Потушняка.

Ключові слова: символізм, сюрреалізм, поетика, пантеїзм, сугестія, пейзаж.

Annotation. L'article est consacré à l'étude de l'originalité de la poésie paysagère de F.Potouchniak.

Mots-clés: symbolisme, surréalisme, poésie, panthéisme, suggestion, paysage.

Лірика Ф.Потушняка 30-х – початку 40-х років розвивалася в руслі символізму. Поет навчався на філософському факультеті Празького університету, володів багатьма іноземними мовами. Можливо, це і сприяло глибшому ознайомленню його з модерною західноєвропейською, особливо французькою, поезією. Ще в студентські роки він переклав на українську мову “Маніфест сюрреалізму” А.Бретона. Сюрреалізм, який базується на психології снів, також певною мірою позначився на творчій манері Ф.Потушняка. Коло зацікавлень поета було досить широким: Е.По, Ш.Бодлер, П.Верлен, С.Малларме, а в Україні – творчість М.Вороного, О.Олеся, “Молодої Музи”, П.Тичини, Б.-І.Антонича. На думку Т.Салиги, “...український фольклор і європейський “вишкіл” модерну – це два його творчі крила” [13, с. 63].

Як спробу ввести закарпатоукраїнську лірику в контекст загальноєвропейських шукань характеризує лірику Ф.Потушняка М.Лелекач. Рецензуючи збірку “На білих скалах”, він відзначає, що поет ніколи не ганявся за славою, виступав під псевдонімами, “але зато задержав і свою лінію, яку собі на початку призначив як уже ученик гімназії. Коли у нас вся поезія в ті часи не знала іншої теми, як патріотичні, автор взяв собі до голови завести в нас тематику, як і в модерних літературах інших народів, напр. французів, німців, англичан і др., а при тім бути оригінальним, самостійним в темах і формі, і язичу” [7, с. 104].

В.Маркусь уже в 40-х роках відводив Ф.Потушнякові на закарпато-українському літературному Парнасі одне з перших місць: "Пасічник-поет як майстер поетичного слова в чистоті мови, оперуванні поетичними прикрасами, вживанні рідких й своєрідних поетизмів та рим і взагалі в артизмі вірша вибивається на перше місце між поетами краю" [8, с.204].

У сучасному літературознавстві найповніше дослідила лірику Ф.Потушняка в контексті розвитку української та західноєвропейських символістичних течій Л.Голомб. За спостереженням дослідниці, "творча індивідуальність Потушняка щасливо поєднала в собі романтичне світовідчуття з глибиною символістичного мислення, поживу якому давала не тільки вроджена поетичність природи, але й гострий розум філософа, що охоплював світ у всій його діалектичній суперечливості та єдності. Творчість була для Потушняка підсвідомим містичним діянням, способом інтуїтивного осягнення вічних істин та єднання з Богом" [3, с. 93].

Найбільш характерний для творчості Ф.Потушняка жанр медитативно-описової лірики, у якій головне місце посідає пейзаж. Здебільшого він будується за добовим циклом: ніч – ранок – полудень – північ. Свій стан душі автор виражає шляхом застосування прийому контрасту ночі і дня. Ніч – похмура, темно-чорна, містична, а день – веселий, радісний, дзвінкий. Цю зміну ночі-дня поет часом передає і за допомогою сюрреалістичних малюнків, наприклад: "*сонце втопилось в ріці*" чи "*ожило сонце, втоплене в ріці*". Поетична фантазія Ф.Потушняка відзначається багатством і винахідливістю. Іноді настання дня він передає за допомогою слухового образу: "*Вдаривсь в воду день Дзень...*" або персоніфіковано "*Скочив день нараз В перелаз...*".

У науковій розвідці "Північ і полудне в народних віруваннях" поет, ідучи за народними уявленнями, прагне осмислити образ часу, поділяючи його на три кола перебігу: життєвий, річний, добовий. До останнього кола він відносить чергування дня і ночі: "День і ніч – се дві рівні половини одного і того самого кола. Коли одна спадає, то друга піднімається. Вони вічно в русі вперед. Або: вони у відношенні до себе як плюс і мінус, світ ясний і світ темний – чорний і білий півкруги. Ніч наступає за днем, поволи виступаючи вгору. Тоді приходиться до влади світ темний, котрий днем немов стояв в магічному переході до небуття (хоть з вічною суттєвою потенцією до буття)" [11, с. 231–232]. Захоплення поета нічними пейзажами породжує потяг до таємничого, підсвідомого: "*І відвічним страхом взяті В темну ми відходим ніч*"; "*Всьо*

*померкло в зойках ночі, Вічність, сон і забуття, В тихім сяв'ї опівночи
Крайність я пізнав життя"; "Що то тайнеє звершилось В чорній ризі
ніч І кризь мраку все виднієсь Світло Божих віч".*

У поетичних образах Ф.Потушняка часто поєднуються контрастні ознаки. Звідси й особлива увага до оксиморону, наприклад: *"Весело жде тебе знову з півночі Понурий рідний дім"* або *"Час безмірні мірить кроки", "Омертвілий мовкне звук"*. Поетичний простір Потушнякової лірики міфологізований, космічний, іноді з переважанням "холодних" кольорів, що підсилює враження незатишності, нетривкості світу, в якому живе ліричний герой. Час ніби зупинився у цьому холодному, незатишному міфосвіті: *"Заснули мертво ручаї", "Часи на замку не лунають, минути хвилі пожирають"; "Мертві пси лають в далині, Життя вмирає на землі"*. Ці настрої наближають манеру письма Ф.Потушняка до сюрреалістичної, бо, як підкреслює Л.Левчук, *"...більшість сюрреалістів свідомо ігнорують часові ознаки своїх творів. Досить часто у їхніх творах трапляється такий символ, як "мертвий годинник", не здатний показувати час"* [6, с. 180].

Поезія Ф.Потушняка характеризується тонкою ліричною настроєвістю, прагненням заглибитись у таємниці космосу, пізнати вічні загадки буття. Точність деталі поєднується з виходом за межі реальності, коли поет прагне сприймати навколишність не раціонально, а на рівні підсвідомого. Окремі вірші поета нагадують пейзажі художників-імпресіоністів, де все неясне, немовби розчинене в тумані. Ліриці Ф.Потушняка притаманна невизначеність душевних поривів, невловимість предметного світу, адже "внутрішній зміст кожного поетичного слова стає до кінця зрозумілим лише з урахуванням повного асоціативного ряду макроконтексту поезії" [5, с. 109].

Поетові імпонує сугестивна лірика натяків і недомовок, типові для символізму імпресійні епітети. "Джерело літературної творчості Пасічника-поета, – зазначає В.Маркусь, – се власна душа, свій свідомий і підсвідомий внутрішній світ..." [8, с.202].

Лірика поета настроєва, сугестивна, через похмурі картини пейзажних малюнків проглядає світло, неначе в кінці тунелю, хоча автор іноді й піддається песимістичним думкам. Збірка *"Далекі вогні"* багата фольклорними образами, міфологічними віруваннями, що збереглися у свідомості народу. "Потушнякова модель світу, – зазначає Л.Голомб, – має міфологізований, містеріальний характер, її елементи, згідно з поетикою символізму, є знаками іншого, непідвладного раціональному пізнанню світу. Авторський поетичний міф виростає на архетипах

прадавньої слов'янської міфології в її закарпатських інваріантах..." [2, с.290].

Казково-міфологічними мотивами перейнята поезія "В світлу з стали вбраний броню". Відважний лицар поспішає у зачароване місто, аби визволити царівну, яка "сном об'ята, Спить закляттям віковим". Мужній лицар безстрашно б'ється з жорстокому двоюбою зі Смертю і перемагає її. З радісним хвилюванням відчиняє він браму міста. Але що постає перед його очима? Спустошене, похмуре, знелюднене місто, що не має майбутнього. Герой бачить, що поспішав марно. Марно хотів розбудити царівну-волю, народ, даремно великі надії покладав на моль, а натомість побачив моторошну картину:

*Мертво в замку спить царівна,
Мертво молодіж гучна,
Купа лиш старців безслівна
П'яних тут його стріча! [1, с.13].*

Символічний образ лицаря споріднений із образним світом "Казки" Зореслава, де хоробрий юнак у бою визволяє закліту царівну із "соромного полону". Але результати перемоги відважних воїнів – різні. У Зореслава лицар святкує радість перемоги над ворожими силами:

*А ген далеко десь веселий день
Підвівсь і сів квіти променисті
Про переможців – лицарів вогнистих [4, с. 62].*

У поетичному просторі Ф.Потушняка, коли він позбавлений світла, часто з'являється образ лицаря, наділений містичним смислом:

*На білім коні чорний лицар,
Таємно сяє збруя-криця
І жадні лучі, сірість у просторі,
А тінь його відбилась в темнім морі
("На білім коні чорний лицар") [1, с. 21].*

Безумовно, Ф.Потушнякові була відома західноєвропейська легенда, згідно з якою смерть зображувалась у "вигляді скелета-вершника, закутаного в плащ із капюшоном" [14, с. 343]: "Лицар на коні – Смерть... Ах! За серцем Вона йде моїм" [1., с. 19].

Ф.Потушняк тяжів до філософського осмислення загадок вічності. Майже вся його лірика несе на собі відбиток віри у незнищенність матерії, людини як духовної субстанції, перейнята релігійними мотивами.

Автор вірить, що все на світі повторюється, ніщо не зникає безслідно. Напевно, у його творчості знайшла свій вияв шопенгауерівсько-ніцшеанська концепція вічного колообігу природи і людини:

*Відкуплінням дивним знову
Все горить в небесній млі,
Вірю в дивне бога слово,
Що воскресну на землі [1, с. 14].*

Захоплення філософією Ф.Ніцше, зокрема тезою “смерті Бога”, такою популярною в середовищі модерністів початку ХХ століття, можна помітити і в поезії “Різьблений звід дуги”. “Кінецьсвітний” мотив відлунує тут з усією моторошністю і безвихідністю: “*потонув скриня – світ*”, “*орбіт зломилось сім*”. Починається останній відлік часу у Всесвіті:

*Різьблений звід дуги,
Послідній строгий крок,
Голосить ніч в роги
Сумерк Богів – Ragnarock ¹ [12, с. 8].*

Та все ж віра у світле начало, в божественний Абсолют, характерна для світовідчування Ф.Потушняка, допомагає долати песимістичні візії, змодельовати іншу картину буття світу, без апокаліптичних пророцтв, есхатологічних мотивів, нескінченну в часі і просторі:

*Та викрик... і з пустинь
Бездні глянув цвіт,
Росте, летить у синь
Крилатий світ [12, с. 8].*

Пантеїстичні настрої посідають у збірці “Далекі вогні” значне місце. Природа як уособлення досконалості, гармонії, краси є храмом, до якого весь час звертається суб’єкт лірики Ф.Потушняка. Злиття не стільки з природою, як із божественним духом, закладеним у ній, стає новий для ліричного героя найвищу сутність:

*І десь, колись знов духом юним
В осінній бурі за лісом,
З’явлюсь в просторі я похмурім
Перед світаючим лучом [1, с. 23].*

---

¹ Ragnarock – у перекладі з німецької мови означає міфологічний кінець світу внаслідок безуспішної війни богів зі злими силами.

Пантеїстичну настроєвість лірики поета відзначав В.Маркусь: “З кожної квітки, отблеску сонця, шуму трави говорить поет-пантеїст. Пантеїстичні описи природи нав'язані глибиною чуття, містикою і молитовним гімном до Всебога” [8, с.202]. Злиття не стільки з природою, скільки із божественним духом, закладеним у ній, становить для ліричного героя найвищу сутність буття (“По небеснім океані”, “На горах вічних перелісиц”, “В далеких горах над грунями”, “Змовкла пісня в дебрах ночі”, “Зір дорогою в просторі”, “У серцю віще слово в’ється”).

Збірка “Таємничі вечори” складається з трьох циклів, які відповідають трьом часовим вимірам доби. Відбувається своєрідна повторюваність вузлових ліричних ситуацій. Картини ночі майже з хронологічною точністю змінюють одна одну – захід сонця, північ, світанок. Відчувається продумана концепція поета у побудові поезій усіх циклів. Автор розкриває стривожений стан душі ліричного героя через образи-символи бурі, дум, що літають як птахи: “Щось в душу з темені глядить, й вовки завили у пустині”. “Мова символів, – зазначає Е.Фромм, – це мова, в якій зовнішній світ є символом внутрішнього світу, символом душі, розуму” [15, с. 185].

На перший погляд може здатися, що поезія Ф.Потушняка далека від реального життя, але за зовнішньою відстороненістю відчувається гаряче серце патріота, якому дорогий рідний дім, небайдужа доля рідного краю. Саме цю рису, характерну для всього українського символізму, відзначав С.Николишин: “Символізм зреформував наш вірш, але природно не міг розминутись зовсім з тематикою нашого відродження. Лірика нашої поезії була найбільше забарвлена невеселими національними та громадськими мотивами, а не еротикою чи міськими переверзіями” [9, с.533]. Свідченням зв’язку поезій Ф.Потушняка з тогочасними подіями є вірш “Бездонне небо, хмурії руїни”, що був розміщений у місячнику культури “Говерля” за 1939 р. поряд із високопатріотичними творами І.Ірлявського, Ф.Могіша, Ю.Боршоша-Кум’ятського, Ю.Клена. За допомогою влучних метафор та фольклорної символіки автор зображує бій сміливого лицарства, що закінчився поразкою: “Віків далеких хід спинений раптом”; “Упали кроки в дзвінкі століття”; “У бою впало все лицарство сміле”; “І круки чорні на дубове віття Для відпочинку грудами насіли”. Знову згадується ліричному героєві той далекий день, в якому “Самітна в хатці десь, ранком, на зорі Старенька мати очікує сина” [12, с. 23]. Своєю ліричною настроєвістю, відтворенням материнської самопожертви, теплотою ця поезія нагадує цикл І.Ірлявського “Брості”.

У збірці “Таємничі вечори” поет знову звертається до образу часу, мотиву невідворотності часоплину. Час проходить, дні складаються в калейдоскопи, слово спить, “як лист на дні”. Ліричний герой не в змозі розбудити творче слово.

У поезіях збірки “Таємничі вечори” з’являється образ дозрілого овоча, що символізує повноту буття: Цей образ стає ключовим у наступних збірках поета. “Упав червоний овоч днини”; “Упав дозрілий овоч зі століття”; “Червону китку овоч-день В садах розкидує празнично”.

У статті “О літературі” Ф.Потушняк наголошує на психології творення ліричних поезій: “Талант творить без пильності, без випадковості, тільки прямо із душі, із природи...” Слово, вважає поет, “росте в душі само від себе, як плід, дозріває і накінець родиться... Душа чує якийсь неспокій, біль... рука сама хватає пензель чи перо, коли тоті перші основи суть, і твір виливається, як струмінь з душі” [10, с. 64].

Доробок поета характеризується філософською заглибленістю, тонкою ліричною настроєвістю, сугестивністю. Пейзажні замальовки, ліричні мініатюри займають центральне місце у поетичному світі Ф.Потушняка. Найчастіше вірші митця побудовані за добовим циклом: ранок – полудень – північ з акцентацією на нічних пейзажах, які породжують потяг до містичного, таємного, ірреального, що відбувається в природі та в людській душі. Поетична фантазія закарпатського автора відзначається багатством асоціацій, слухових та музичних образів, синестезійних епітетів, оксиморонів, метафор. У ліриці Ф.Потушняка поетика символізму ускладнюється прийомами сюрреалізму. Митець зазнав впливу філософських ідей А.Шопенгауера та Ф.Ніцше, що глибоко відбилосся на його поетичній творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільшицький Ф. [Потушняк] Далекі вогні. – Іршава: Моріц Гланц, 1934. – 24 с.
2. Голомб Л. Джерела ліричного міфосвіту Федора Потушняка // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2000. – Вип.2. – С.289-293.
3. Голомб Л. У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка // Хвилини вічності: Лірика. – Ужгород: Гражда-Карпати, 2000. – С.3-98.
4. Зореслав. Сонце й блакить. – Ужгород, 1936. – 70 с.
5. Левчик Н. Поезія М.П.Старицького (Жанрові та образно-стильові особливості). – К.: Наукова думка, 1990. – 124 с.

6. Левчук Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття. – К.: Либідь, 1997. – 224с.
7. Леми Мишилко [М.Лелекач]. Ф.Пасічник “На білих скалах”. Поезії // Літературна неділя. – 1941. – Ч.12. – С.104.
8. Маркусь В. [В.М.]. Ф.Пасічник “Гріх” та інші оповідання...// Літературна неділя. – 1944. – Ч.17. – С.202-204.
9. Николишин С. Наше літературне життя за революції 1917-1921 // Пробоєм. – 1942. – Ч.9. – С. 530-534.
10. Потушняк Ф. О літературі // Літературна неділя. – 1941. – Ч.8. – С.64.
11. Потушняк Ф. Північ і полудне в народних віруваннях // Літературна неділя. – 1942. – Ч.22. – С.231-233.
12. Потушняк Ф.Таємничі вечори. – [Б.м.], 1938. – 52 с.
13. Салига Т. Українська поезія: шляхами шукань // Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). – Львів: Світ, 1997. – С.15-64.
14. Тресиддер Дж. Словарь символов. – М.: Фаир-пресс, 1999. – 448 с.
15. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992. – 430 с.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГОТИЧНОЇ НОВЕЛИ ("ГОСТИНА" Б.ЛЕПКОГО ТА "НЕЗВИЧАЙНЕ" Ф.ПОТУШНЯКА)

УДК 821.161.2–32.09 "Лепкий": УДК 821.161.2–32 .09 "Потушняк"

Резюме. У статті зроблено спробу простежити генезу та особливості жанру готичної новели, яка набула поширення в українській літературі початку ХХ ст., а також проведено типологічне зіставлення новел "Гостина" Б. Лепкого та "Незвичайне" Ф. Потушняка як зразків готичної прози.

Ключові слова: готична новела, гомодієгетична нарація, модернізм, психологізм, містицизм.

Summary. In the article there was made an attempt to observe the genesis and peculiarities of the Gothic novel genre, which was wide-spread in the Ukrainian literature at the beginning of the 20th century. There was also made a typological comparison of the novel "Hostyna" by Bohdan Lepkyj and "Nezvychayne" by Fedir Potushnyak, as the examples of the Gothik prose.

Key words: the Gothic novel, first-person narration, modernism, psychology, mysticism.

Прагнення письменників кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. сягнути крізь матеріальну оболонку в духовну, трансцендентну сутність явищ, визнання інтуїтивного шляху пізнання, зосередження на внутрішньому світі людського "Я" призвело до творчих експериментів та збагачення арсеналу художніх прийомів та засобів, зокрема і містичними елементами. Ці елементи характерні, у першу чергу, для творів готичного жанру. Одним із різновидів малої прози періоду модернізму стала готична новела.

Сам термін "готичний" спочатку застосовувався для позначення архітектурного стилю ХІІ – ХІV ст., який вважався негарним, тому що був започаткований варварами-готами. "Тоді ж цей термін набув значення чогось таємничого та містичного" [6, с. 28].

Готична новела як один із жанрів готичної прози виникла в європейській літературі, і її коріння виводиться з часів Середньовіччя з його різноманітними містичними фабльо. Як зазначає Я.Поліщук, влада містики, страху, жаху стає альтернативною владою середніх віків. “Вона тісно переплітається із впливовими мітами Середньовіччя: з одного боку, містика підсилює та канонізує ці міти; з іншого ж, сама стає необхідним атрибутом замітологізованої свідомості” [7, с. 52].

Подальшого розвитку готична новела зазнає в добу бароко та в літературі XVIII століття. В Англії в цей час остаточно формується готична літературна течія, стає популярним готичний роман, чи роман жахів. Виникла навіть ціла школа готичного роману (Г. Уолпос, Метьюрен, Анна Редкліф). Пріоритетними для поетики готичного роману стає похмурий антураж (руїни, середньовічні замки, кладовища, темниці, таємні ходи і люки, склепи тощо), дослідження глибин людської психіки та феномену людського страху, зустрічі з надприродними силами і т. д.

“Це була дуже сильна і впливова школа, літературна традиція якої широко розповсюдилася. Не тільки романтики, а й навіть класичні реалісти XX століття сприйняли у своїй творчості, у переробленому і видозміненому вигляді багато рис готичного роману” [9, с. 27].

Як слушно відзначає В. Шевчук, в українській літературі готична проза “легко й натурально поєдналася із фольклорно-фантастичною, на цій основі й почала творитися й встановлюватися, отже, суто літературна готична новела, європейські готичні форми з’єднувалися з поетикою народного оповідання, передусім фольклорно-фантастичного, демонологічного зокрема” [10, с. 3].

За В. Шевчуком, готична і наближені до неї форми новели існували в українському письменстві вже у XIX столітті; елементи готики фіксуються в бароко, зустрічаються у Г. Квітки-Основ’яненка (“Мертвецький Великдень”), але особливо активно починають користуватися цією поетикою романтики П. Куліш, Марко Вовчок, М. Костомаров, О. Стороженко, а в другій половині XIX – на початку XX століття – Л. Яновська, Л. Старицька-Черняхівська, І. Франко.

Така популярність готичних мотивів, на думку В. Шевчука, пов’язана з тим, що “для українського письменника готична проза – відбиток національної ментальності” [10, с. 3]. Адже для української творчої ментальності властиво вдаватися до мрійних, казкових, фантастичних сюжетів, що відбито в цілому пласті народної творчості. Українець у всі часи залюбки антропоморфізував природні явища, мав інтерес до то-

го, що відбувається з людиною за межею буття, відповідно простежував, вимірював, психологічно прочитував зв'язки, які поєднують буття із небуттям.

Нова хвиля інтересу до готичного жанру в українській літературі виникла з появою неоромантизму, а ширше – модернізму, коли “на тлі всезагальної ентропії, світоглядної кризи і кризи логоцентризму на початку ХХ століття естетика пізнього Середньовіччя, передвідродження чи, власне, готики, з її фаустівським світовідчуттям, новим “я” в безкінечності, рефлексією над власним самопочуттям і втіленням його у видимий і глибоко споглядальний образ знаходить бажану перспективу реінтерпретації” [1, с. 41].

Н. Шумило чітко дефініціює риси новітньої готичної новели: метафізичні мотиви, оживлення предметів, скульптур, картин, ікон, інтерес до перетворення людини на неживий предмет чи тварину і навпаки – живої істоти та предмета – на людину, до зображення світу покалічених, психічно хворих, упирів, русалок, до зв'язку між буттям і небуттям; а також називає цілий ряд письменників, у новелістиці яких ці риси простежуються: Н. Кобринська, Г. Хоткевич, Н.Кибальчич, Ю. Будяк, Б. Лепкий та інші [11, с. 238-246]. До цього ряду можемо зарахувати і Ф.Потушняка, в новелі якого “Незвичайне” можна простежити типологічні збіги з готичною новелою Б.Лепкого “Гостина”. Згадані твори ще не були предметом порівняльного вивчення у контексті готичної прози.

У центрі новели “Гостина” – містична тема: прихід померлої жінки до чоловіка. Події відбуваються протягом доби, але основне смислове навантаження переноситься на другу частину твору, дія якої відбувається в нічну пору. Автор використовує у новелі гомодієгетичну нарацію (тобто першоособову оповідь, коли оповідач є учасником або безпосереднім свідком подій [3, с. 253–254]), всі події змальовуються через призму сприймання оповідача.

Оповідач у силу обставин вирішує заночувати у свого давнього товариша – сільського священика. Кут зору зумовлює своєрідне бачення навколишнього: автор не відтворює детально елементи пейзажу, інтер'єру, а дає окремі «імпресіоністичні» мазки, зосереджується на враженнях героя від побаченого. Так, зайшовши на обійстя, оповідач одразу ж підсвідомо відчуває моторошну таємничість: *“В городці – дивно. Ніби якісь грядки, ніби цвіти, але всьо те запущене, заросле, як образ намальований і замазаний. Так само в хаті. Видно достаток, видно порядок, немає ладу. Якоюсь пустокою віє з дому”* [5, с. 39].

У домі панотця панує атмосфера непевності, одразу впадає у вічі суттєва деталь: жіночий портрет над фортепіано. Він нагадує про покійну, яка нещодавно *“вмерла нагло і ненадійно”*.

При змалюванні священика письменник використовує окремі містичні деталі: у портреті виділяється один промовистий штрих, який свідчить про пережиту трагедію, – панотець виглядав *“молодо і жваво”*, але *“між густим, чорним волоссям сріблилися білі нитки”*.

Автор майстерно змальовує наростання нервової напруги господаря дому, яка збільшується із наближенням ночі і доходить до майже психічного розладу. На його обличчі оповідач спочатку помічає дивний неспокій, а далі спостерігає, що співрозмовник *“забувався, не відповідав на питання або відповідав не до речі, був розсіяний і не уважний. В його лиці, в голосі, в цілій появі малювалося якесь дождання, непевність, тривога”* [5, с. 42].

Б. Лепкий передає переживання священика через поведінку, деталі портрета, які фіксує наратор. У новелі спостерігаємо об'єктивізований опис, хоча підкреслюється і характер сприйняття всього, що відбувається, оповідачем.

Неспокій господаря дому, атмосфера таємничості, недомовленості зумовлюють відповідне сприйняття навколишнього і в оповідача. Містичного значення для нього набувають деталі інтер'єру кімнати, де він заночував: порожнє ліжко, годинник, який зупинився, над ним, і жіночі черевики, що ніби сповіщали про чийсь незриму присутність.

Моторошним видається оповідачеві і пейзаж, який він бачить за вікном. Автор кількома виразними «мазками» вибудовує зоровий ряд, змальовує нічну картину через сприйняття героя, використовуючи прийом світлотіні: на першому плані – церква, далі паркан і цвинтар *“із громадою дерев'яних хрестів і з одним кам'яним, що стояв між ними, як жіноча біла постать із витягненими безрадно руками. Над тим усім осіннє небо, з кількома зірками і з місяцем, що борикався з навалою хмар. Від дерев, від церкви і від паркану падали чорні тіні, а від місяця сипалося срібло”* [5, с. 43]. У пейзажі нічного цвинтаря домінують два контрастні кольори з відтінками – чорний та сріблястий.

Нервова напруга священика досягає свого апогею ближче до півночі: *“Ось вітер рушив занавіскою при вікні, і він зблід; ось зашелестів листок, спадаючи з галузки, а йому кров ударила в лице; ось якийсь шелест пішов по салоні – і він зірвався на рівні ноги”* [5, с. 43]. Господар покидає кімнату і замикає за собою двері. Гість залишається в атмосфері загадковості, таємниці. Якщо спочатку його тривога відтворювалася

через сприйняття цвинтаря, змальованого тільки через зорові образи, то неспокій у нічні години передається виключно звуковими деталями: він весь час чує якісь звуки, скрипи, до нього долинають відгуки гри на фортепіано.

Пейзажні й побутові деталі автор прагне організувати так, щоб вони відтворювали поступове підсвідоме наростання неспокою оповідача: спочатку городчик, ліжко та речі покійної, цвинтар за вікном і, нарешті, дивні нічні звуки, що межують із слуховими галюцинаціями й передають внутрішнє напруження гостя.

Тільки зранку господар розкриває свою таємницю, ніби пов'язуючи два світи – реальний та ірреальний: *"...Є речі, які не снилися філософам. Вона була у мене. Звідтам, – тут показав на цвинтар. – Приходить часом і грає. Довго..."* [5, с. 43].

У фіналі новели переплітаються основні сталі мотиви творчості Лепкого, виділені ще на початку 90-х М. Ільницьким, – Спогад, Туга, Доля [4, с. 23-25], які стають філософськими концептами. Спогад і Туга викликають у священика нічні видіння: йому вчувається гра дружини на фортепіано. Доля набуває рис фатуму: герой не прагне позбутися минулого, навпаки – він щовечора, де б не перебував, за будь-якої погоди поспішає додому, щоб знову зустрітися з покійною.

У новелі "Гостина" переживання, настроїв персонажів розкриваються через зовнішній світ, однак "у системі художнього мислення митця уже важливий не стільки сам предмет, скільки його сприйняття, ставлення до нього" [2, с. 99]. Душевні переживання священика автор розкриває через його поведінку, так, як її сприймає оповідач. А відчуття гостя передаються через сприйняття ним пейзажу, інтер'єру, слухових і зорових образів.

Ф.Потушняк у новелі "Незвичайне" (1939) також використовує гомодієгетичну нарацію, зображуючи усі події крізь призму сприйняття оповідача, але ускладнює композицію, застосовуючи прийом "твору в творі". Оповідач описує мисливське товариство, яке через погану погоду зібралось у мисливському замку біля теплого вогню і ділиться різними історіями з власного життя, а також окреслює тему розмови – *"мова зайшла про любов"*. І ось дійшла черга до лікаря – *"мовчазного літнього зеленуватого чоловіка із серйозним обличчям"*. Він визначає любов як *"стремління природи утвердити на землі життя, тому вона передусім хитра"* [8, с. 73] і оповідає випадок із власної практики.

Зовнішній сюжет обох новел подібний: лікар-оповідач іде до свого давнього товариша у гори. Як і Б.Лепкий, Ф.Потушняк з самого по-

чатку за допомогою окремих деталей створює атмосферу неспокою, загадковості. Оповідача стурбував лист друга, *“писаний майже одними знаками оклику”* [8, с. 73]. Внутрішній неспокій посилює похмурий нічний пейзаж за вікном поїзда, який навіть втрачає риси реалістичності: *„Надворі темнота... Краплини монотонно вдаряли в віконне скло. ... За вікном виднілось спустіле поле і, як привиди, одинокі дерева”* [8, с. 73]. Чимось незвичайним віє і від садиби, яка видається покинутою: *„Сад і будинок здавалися пустими. В кронах вікових дерев шумів вітер, на даху дзвеніла бляха і скрипіли «козутки» ”* [8, с. 75].

Якщо у новелі *“Гостина”* господар намагається приховати свій неспокій, то у *“Незвичайному”* товариш одразу оповідає лікарю про причини своїх душевних страждань. Дівчина, яка була його першим коханням і з якою вони кілька років не бачилися, несподівано померла і заповіла йому свою садибу із умовою-проханням провести у ній один рік. Але тут йому ночами постійно ввижається привид померлої, що майже призводить до психічного розладу: *“Хоч я не був забобонним, тепер вірю і впевнено вірю, що вона ходить... Вона так і зробила, помираючи, щоб я був у її власті... Мої нерви більше не в силі витримати цього кошмару. Вірю, всією душею вірю, хоч і не розуміючи, що то її душа ходить по дому. Її очі слідкують за мною... Я перебуваю в атмосфері смерті і не можу з неї вирватися...”* [8, с. 76].

Першої ж ночі таємничу постать дівчини у довгому темному плащі бачить і сам лікар. Незважаючи на страх, він прямує за нею і знаходить під муром жіночий чорний сандал. Письменник нагнітає атмосферу страху і напруження: його герой, маючи намір оглянути тіло покійної, спускається до підземного склепу, що є одним із невід’ємних атрибутів готичних творів. Тут на лікаря, як і на читача, чекає несподіванка: у скляній труні не тіло людини, а воскова фігура.

Обидва письменники використовують схожі поетикальні засоби: відчуття оповідача у Ф.Погребенника, так само, як і в Б.Лепкого, розкриваються через сприйняття ним пейзажу, інтер’єру, поведінки інших персонажів.

Лікар підозрює, що у маєтку скоєно злочин, тому вирішує з’ясувати все до кінця. Наступної ночі він ховається у кущах біля вікна кімнати, де спить його товариш. Вночі тут знову з’являється жіноча постать, яка через певний час повертається до вежі, куди заходить через таємні двері.

Виявляється, дівчина зовсім не помирала: *“Вона з великої любові до нього, хотіла його мати близько коло себе. Тому і передала йому свій*

маєток, видаючи себе мертвою. Ні про що більше вона не думала, крім того, щоб бачити його хоч якийсь час. Велика любов на все здатна і, щоб заволодити серцем, знаходить такі дороги, про які ми, сторонні в цьому, не можемо собі навіть уявити" [8, с. 79].

Таким чином, у Ф.Потушняка поява таємничого привида знаходить цілком реалістичне пояснення: дівчина просто пішла на хитрість, а герой, зберігши свої почуття до неї, починає вірити у містичний зв'язок із померлою. У Б.Лепкого ж цілком навпаки: фінал твору залишається відкритим. Читач має сам здогадуватися, чи бачить священик через тугу за коханою дружиною, яка раптово померла, галюцинації, чи до нього дійсно приходить привид загиблої.

Можемо стверджувати, що Б.Лепкий у новелі "Гостина" використовує готичні прийоми (атмосфера загадки, недовомовленості, нагнітання переживань, страху, занедбана садиба, привид) для розкриття невідомого зв'язку між реальним та ірреальним світами, для проникнення у глибинні пласти внутрішнього світу людини. У Ф.Потушняка ті самі прийоми, готичний антураж є, на наш погляд, майстерним "заманним прийомом", що робить новелу динамічнішою і приковує увагу читачів, адже людину завжди приваблює таємниця і її розгадка. У центрі новели "Незвичайне" – феномен любові, що трактується як всепермагаюча сила, заради якої людина здатна на велику жертву та на хитрощі.

Новели "Гостина" та "Незвичайне" засвідчують новелістичний талант обох письменників, їхню увагу до змін та нових естетичних віянь у світовій літературі. Творчість обох прозаїків при всій своїй своєрідності розвивалася у руслі оновлення української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич С. Реінтерпретація готичної естетики / Сергій Бабич // "Камінний господар" Лесі Українки та феномен Середньовіччя. – Рівне : Перспектива, 1998. – С. 41-50.
2. Буркалець Н. В. Форми психологічного аналізу в новелістиці Богдана Лепкого / Наталія Буркалець // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : збірник наук. праць. – Випуск XII. – Рівне : Перспектива, 2002. – С. 98-104.
3. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Жерар Женетт ; пер. с фр. Н. Перцова // Женетт Ж. Фигуры : В 2 т. – Т.2 – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. – С. 60-280.
4. Ільницький М. М. Настроений життям, як скрипка / Микола

- Ільницький // Лепкий Б. Поезії. – К. : Радянський письменник, 1990. – С. 5–40.
5. Лепкий Б. Вибране / Богдан Лепкий. – Львів : Світ, 1990. – 124 с.
  6. Павлунік С. “Закоханий чорт” Олекси Стороженка та “Закоханий диявол” Жака Закота : спроба компаративного аналізу / Світлана Павлунік // Слово і час. – 2006. – № 9. – С.27-34.
  7. Поліщук Я. Analogia entis або Середньовічна опозиція сакрального і профанного / Ярослав Поліщук // “Камінний господар” Лесі Українки та феномен Середньовіччя. – Рівне : Перспектива, 1998. – С. 50-67.
  8. Потушняк Ф. В долині синьої ріки: [оповідання]. – Ужгород, 1957. – С.72.
  9. Серова В. Традиции готического романа в американском романтизме / В. Серова // Американская литература. Проблемы романтизма и реализма. Выпуск I. – Краснодар, 1972. – С. 27-39.
  10. Шевчук В. З темних джерел: Українська готична новела ХХ ст. / Валерій Шевчук // Літературна Україна. – 1995. – 26 січня. – С. 3.
  11. Шумило Н. Під знаком національної самобутності / Наталя Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 387с.

ДИТЯЧИЙ СВІТ У НОВЕЛАХ МАРКА ЧЕРЕМШИНИ “БО ЯК ДИМ ПІДОЙМАЄТЬСЯ” ТА ФЕДОРА ПОТУШНЯКА “ВОГНИК”

УДК 821.161.2 – 32.09 “Черемшина”: 821.161.2 – 32.09 “Потушняк”

Summary. The article is an attempt to make comparative and typological analysis of the child world in Marko Cheremshyna's and F.Potushnyak's short stories. Special attention is paid to the presentation of main characters. The artistic details, chronotop, art reflection of fire mythologema in the short stories of both writers are also investigated in the article. The author comes to the conclusion that through eclectic combination of impressionism, neoromanticism Marko Cheremshyna and F.Potushnyak managed to show the child world.

Key words: short story, character, mythologema, artistic detail, chronotop, landscape, impressionism, neoromanticism.

Резюме. У статті здійснено спробу компаративно-типологічного аналізу дитячого світу в новелах Марка Черемшини та Федора Потушняка. Особливу увагу відведено головним персонажам. У статті також досліджено художні деталі, хронотоп, художнє втілення міфологеми вогню в новелах обох письменників. Авторка дійшла висновку, що Марко Черемшина та Федір Потушняк намагалися відтворювати дитячий світ еклектично поєднавши імпресіонізм з неоромантизмом.

Ключові слова: новела, персонаж, міфологема, художня деталь, хронотоп, пейзаж, імпресіонізм, неоромантизм.

Мала проза Федора Потушняка відзначається багатопроblemністю, жанрово-стильовою самобутністю, глибиною психологізму. Після появи на сторінках періодичних видань новел Потушняка критики відзначили новизну його письма, глибину психології персонажів. Так, високо оцінив малу прозу письменника М.Лелекач, за словами якого, “...оповідання Ф.Пасічника роблять у нас великий крок вперед”

[12, с. 72]. В.Марко наголошував на ролі підсвідомого в творах Ф.Потушняка, відзначав, що “в творчості Пасічника момент психологічний першорядний” [3, с. 202]. На думку Л.Голомб, “життя закарпатського селянина, глибини його духу давали письменнику матеріал для розв’язання складних екзистенційних проблем. Головною з них є протистояння добра і зла” [6, с. 268].

Питання традиції і новаторства прози Ф.Потушняка, впливу на його творчість класичної української літератури ще й досі залишається відкритим. Особливо цікавим з цього погляду видається компаративний аналіз окремих новел Ф.Потушняка та Марка Черемшини. Адже якщо психологізм та пов’язані з ним екзистенційна проблематика, експресіонізм, що роблять новелістику Ф.Потушняка близькою до творчого стилю В.Стефаніка, були відзначені дослідниками, то риси імпресіонізму, неоромантизму, що дають підстави говорити про традиції Черемшини в малій прозі Потушняка, ще не виявлені та недосліджені.

Предметом нашого аналізу став дитячий світ у новелах Ф.Потушняка “Вогник” (1942) та Марка Черемшини “Бо як дим підіймається” (1925). Твір Ф.Потушняка не привертав уваги дослідників. Він типологічно споріднений із зазначеною новелою Марка Черемшини. На думку А.Музички, Черемшина, відтворюючи подію з життя свого персонажа, яка, по суті, є автобіографічною, виконує її в реалістичній манері: „Він надзвичайно реально малює цю важну в житті подію, аж до найдрібніших слів і виразів батькових” [15, с. 149]. О.Засенко звертає увагу на ліризм твору: „В тужливо-ліричних тонах автор розповідає про свої почуття в той час, коли він чотирнадцятирічним холпцем вперше розлучився з селом, з своїми рідними, з любим дитячому серцю оточенням”. Однак головний наголос у новелі, на думку дослідника, зроблено “на показі неймовірних труднощів, які стояли перед селянськими дітьми на їх шляху до освіти” [7, с. 209]. Отже, новела Марка Черемшини “Бо як дим підіймається”, хоч і потрапляла в поле зору літературознавців, однак залишається малодослідженим твором.

Порівняльно-типологічний аналіз зазначених творів з точки зору відтворення дитячого світу ще не був здійснений у літературознавстві. Мета дослідження – простежити на прикладі новел Федора Потушняка та Марка Черемшини особливості художнього стилю письменників, їх світоглядні засади, оскільки, на наш погляд, саме через показ дитячого світу митці художньо утвердили власне бачення вселюдських духовних начал. Письменники відтворюють внутрішні почування маленьких героїв, подію, що кардинально впливає на їхнє життя, змушує по-

новому подивитися на світ. У новелі Черемшини такою подією є від'їзд Іванка з рідного дому на навчання. У новелі Ф.Потушняка – порятунок хлопчиком своєї матері від прикажчика, який штовхнув її у торф'яне болото. У обох творах помітні ознаки імпресіоністичної поетики та неоромантичного світовідчування.

Імпресіонізм у досліджуваних новелах виявляється в показі дитячої психології через нюансування настрою персонажа, переживань дитини, пов'язаних з певними подіями. Адже категорія переживання, на думку Ю.Кузнецова, стає проявом імпресіоністичної тенденції в літературі: „Оскільки категорія «враження» відповідна для аналізу імпресіоністичного живопису, остільки категорія «переживання» відповідна для аналізу імпресіоністичної літератури” [11, с. 65].

Новелу Марка Черемшини “Бо як дим підоймається” можна назвати зразком лірико-імпресіоністичного стилю. Імпресіоністичним твір є перш за все за жанром, назву якого автор означив як згадку. Ця жанрова дефініція, а також посвята “*Присвячую пам'яті деді*” [24, с. 180] вказують на автобіографізм новели, що визначає її суб'єктивну основу, властиву імпресіонізму. Твір майже не має подієвого сюжету, автор здебільшого відтворює переживання та враження Іванка.

Імпресіоністичне письмо новели Ф.Потушняка “Вогник” виявляється в асоціативності твору. Незначні, на перший погляд, факти та явища викликають у персонажа цілу низку асоціацій, дають простір для його фантазії. Автор відтворює дивовижну здатність дитини бачити в звичайному, буденному казкове, чарівне.

Характерно, що в обох творах наратив гетеродієгетичний, із внутрішньою фокалізацією, якої оповідач досягає безпосереднім поглядом на світ через психологію персонажа. Часто в новелах розповідь чергується з невласне прямою мовою. Це створює ефект споглядання світу очима дитини.

Важливу роль у перебігу почувань персонажів Черемшини та Потушняка відіграє зміна хронотопу, через який актуалізовано екзистенціальні туги, самотності, надії.

Персонаж Черемшини після розлуки з рідним домом перебуває в екзистенційній ситуації туги. Автор передає почуття Іванка, використовуючи ритмізовані абзаци-рефрени: „*А як гуси зазелгали, овечки забляляли, коровки замукали, то Іванчик вже сидів в білій корушинці на возі коло деді і минав хату.*

Вікна глипали за ним і хмурилися.

Двері запиралися і сердилися.

Плетені перелазы руками махали.

На горбочку зелений ясінь підоймився і показував нені, кудя її син іде.

Отави росу пили, ненин голос стелили” [24, с. 181].

У філософії екзистенціалізму туга – “екзистенційна ситуація *граничного буття*, в якій людина переживає неадекватність власної життєвої стратегії виклику Буття”. Людина в тузі здійснює “...прорив до власного існування, екзистенції – того, що протистоїть безособовому перебуванню та є буттям людини на межі, граничним буттям” [23, с. 62]. Виходячи з цих положень, можна зробити висновок, що екзистенціал туги допомагає Іванкові відчувати своє власне буття, формує його як дорослу особистість перед тим як потрапити в чужий незнайомий світ. Символом цього світу в новелі виступає “*ністинський ліс*”, куди хлопець потрапляє, залишивши простір свого села та рідного дому. Топос лісу стане переломною точкою в долі Іванка, оскільки саме в лісі він та інші хлопці, що також їдуть на навчання в місто, “...всю тугу з себе у росу покидають, а коли ще й доля їх пальчиком закличе, то, як молоді голубці білі, у мури крильми летіти будуть” [24, с. 181].

Просторові координати передають екзистенційний стан персонажа в новелі Ф.Потушняка “Вогник”. Уже з перших рядків новели увагу читача привертає опис будинку, де мешкає хлопчик. Автор у дусі імпресіонізму не просто змальовує, а передає враження від споглядання дому: “*Сам будинок своєю сірістю та старістю схожий на викинуту обпалену цеглину. Його двоверхові сходи перебувають у постійній мряці, а вікна ховаються в густих деревах. Темний і сумний, він наповнений таємничим підвальною запахом, властивим усім старим будинкам. Серед його холодних стін насідають на душу похмурі думки*” [17, с. 417].

У цьому домі, який уже одним своїм виглядом навіює понурий настрій, “...під самим дахом у маленькій кімнатці, з вікна якої видно далеке поле”, живе з матір'ю персонаж новели Потушняка. У всьому домі він – “...єдиний серед заклопотаних своїми справами дорослих людей, що майже ніколи не зважають на нього” [17, с. 417].

Якщо персонаж Черемшини перебуває в екзистенціалі туги за рідними йому людьми та домівкою, то персонаж Ф.Потушняка перебуває в екзистенціалі самотності. Сучасні дослідники виокремлюють різні стани самотності. Так, Назіп Хамітов поділяє самотність на “зовнішню” і “внутрішню”. Зовнішня самотність, відзначає дослідник, “...фізично відокремлює людину від інших людей, викидаючи за межі соціуму”. Внутрішня самотність – “результат суперечності людини з собою” [22, с. 19];

“з одного боку вона свідчить про глибинні еволюційні зміни у надрах особистості, а з іншого – виражає неможливість розв’язання суперечності між різними вимірами особистості” [22, с. 20].

Хлопчик у новелі Ф.Потушняка “Вогник”, перебуваючи в екзистенціалі зовнішньої самотності, не почуває самотності внутрішньої: *„Прачки цілими днями не буває вдома – працює, і хлопчик лишається сам. Він так звик до стін напівтемної кімнатки, що не нудився самотністю. А проте він і не був самотній, бо перед ним постійно з’являлися нові й дивні образи, витворювані дитячою фантазією”* [17, с. 417].

Світ дитячих фантазій та мрій заповнює пустку в душі дитини та рятуює її від зовнішньої самотності. Зорові картини природи, доповнені щедрою дитячою уявою, допомагали хлопцеві у замкненому просторі малої, темної кімнати пізнати реальний, великий світ, побачити всю повноту і красу справжнього життя: *„Вдень поле вкривали густі тумани, оповиваючи сіру землю, яка тільки-но звільнилася від снігової ковдри. Майже безперестанку йшов дощ, і ціле поле перетворилося в суцільне болото. Хлопець думав тепер про очерети над водами, як перекликаються в них дикі качки, гуси, бо він чув, як летіли вони (з теплих країв, казала мати), і бачив, як сідали на озеро”* [17, с. 418].

Іванко з новели “Бо як дим підоймається” покидає рідну домівку, оскільки батько вирішує відвезти сина в Коломию на навчання. Попри те, що таке рішення суперечило бажанню хлопчика жити з рідними, прагненню його матері будь-що залишити свого синочка біля себе, батько здійснює свій намір, *“...бо дедева міць в хаті, а ненині сльози”* [24, с. 181]. З точки зору психоаналізу ці слова прочитуються як своєрідна опозиція материнського – батьківського. Розлука Іванка з матір’ю, за Фройдом, є не що інше як подолання ним Едіпового комплексу (несвідомого потягу сина до матері), внаслідок чого “над-Я”, що в структурі людської психіки виконує функцію “самоспостереження, функцію сумління та функцію визначення ідеалу” [21, с. 533], “...дедали більше відходить від початкових батьківських постатей, стає, так би мовити, безособовим” [21, с. 531]. Процес формування “над-Я” у структурі психіки свідчить про становлення особистості, оскільки у психоаналізі “над-Я” – “представник усіх моральних обмежень, поборник прагнень до досконалості” [21, с. 534]. Отже, Іванко виходить з-під опіки матері, що актуалізує формування його “над-Я”, прискорює його становлення як особистості.

Персонаж Ф.Потушняка також підсвідомо прагне вирватися з-під материнської опіки, що виявляється у відчутті ним спонтанного страху та втечі із замкненого простору – кімнати, від матері, у відкритий прос-

тір – поле, до вогника: *“В кімнаті йому раптом стало страшно, одразу майнула думка: пробратися брамою, у поле і добратися до вогника. Голвне – це пролізти брамою”* [17, с. 419].

Брама стає для хлопця своєрідною межею між двома світами – сірої буденності, в якому він знаходиться, і світом казки, яку він бачить за вікном і до якої поривається, світом, в якому живе вогник. Якщо взяти до уваги той факт, що Ф.Потушняк був обізнаний із працями З.Фройда, то кімната, в якій перебуває персонаж, а також художня деталь плаща, в якому він тікає, конкретизують його підсвідомі прагнення. Кімнату, будинок, міста, цитаделі, замки, фортеці Фройд уважає символами жінки, жіночого начала [21, с. 159]; *“...плащ означає чоловіка”* [21, с. 153]. Отже, на підсвідомому рівні персонаж Ф.Потушняка прагне вийти з-під влади жіночого начала, стати дорослою, самостійною людиною.

Ключовим модусом дитячого світу в новелах Марка Черемшини та Ф.Потушняка стає мрія. Та якщо у новелі Ф.Потушняка мрія допомагає персонажеві подолати внутрішню самотність, вирватись за межі свого замкненого світу та пізнати світ зовнішній, то в Черемшини мрія актуалізує в бутті персонажа екзистенціаль надії. Іванко зустрічається зі своїми однолітками і разом з ними мріє про майбутню долю: *“Хлопці подалися набік у ліс і обнюхувалися очима. Перерахували себе та й начислили, що їх є чотири Івани, один Микола і один Михайло. Івани будуть попами, Микола навчителем, а Михайло лісничим”* [24, с. 184].

Дитячі поривання до мрії, казки, що згодом для дорослої людини реалізуються в прагненні творити добро, оприявнюють неоромантичний світогляд письменників.

Неоромантизм Марка Черемшини формувався під впливом фольклорно-міфологічних джерел, що обумовило його нахил до міфомислення. Міфомислення Черемшини розвивалося головним чином під впливом його етнографізму, про який письменник зазначає в “Автобіографії”: *„Етнографічних матеріалів я не збирав, бо сам був тим матеріалом, пересякнувши наскрізь народними піснями та казками із самого малку. Я виріс серед співанок та казок, та сопілок, вдихав їх в себе та віддихав ними”* [24, с. 349]. На думку М.Зерова, *“з нього взагалі тонкий і літературно вправлений етнограф”* [8, с. 427].

Марко Черемшина втілює у своїй творчості міфологічне ядро неоромантизму. Н.Мафтин вважає, що *“самобутній гуцульський фольклор зі збереженими в ньому елементами реліктових вірувань, шифрограмами символів, орнаментальним декоруванням, транссубстанцією*

усіх виявів і форм життя, лексичним багатством послугував моделлю художнього світосприйняття для Марка Черемшини, моделлю, в якій органічно поєдналися складові реалізму, імпресіонізму з неоромантизмом" [13, с. 20].

Ці слова можна віднести й до творчості Ф.Потушняка, який настільки перейнявся етнографією свого рідного краю, що згодом вона стала предметом наукової діяльності його як вченого-етнографа. За словами В.Басараба, "Потушняк, напевно, як ніхто вивчав і осмислював народні повір'я, будуючи на них незвичайні сюжети новел і образи героїв" [1, с. 19].

Отже, основою художнього світу обох письменників є світогляд рідного народу, його звичаї та ментальність. У новелах Марка Черемшини "Бо як дим підіймається" та Ф.Потушняка "Вогник" помітні особливості естетичної концепції неоромантичної прози початку ХХ століття, згідно з якою "фольклорні елементи повторити не можна – їх необхідно по-новому пережити і по-новому відкрити в собі" [10, с. 37]. Саме фольклорна творчість стала для Черемшини та Потушняка моделлю міфологічної картини світу, адже "фольклор відтворює та моделює міф..., вибирає в себе та творчо обробляє не окремі фрагменти, а міфологічну картину в цілому, картину в її розмаїтті і динаміці" [9, с. 22].

Черемшина і Потушняк міфологізують дитяче світосприйняття своїх персонажів. Міфологема вогню в новелі "Вогник" та ритуал запалення вогню в новелі "Бо як дим підіймається" виконують ідейно-змістову функцію, про що свідчить і той факт, що письменники виносять їх у назви творів. Персонажі Черемшини і Потушняка проникають у сакральний світ, недосяжний для дорослих. Адже "образи надприродних істот та світів, які "співіснують" з людиною, роблять світ людських переживань більш багатим, більш різноманітним, емоційно насичують його духовність, урізноманітнюють гаму його почуттів" [16, с. 52].

Черемшина актуалізує дитяче міфомислення через ритуал, який допомагав людині проникнути із профанного у сакральний світ. За словами Е.Мелетинського, "події міфічної епохи, пригоди міфічних героїв відтворюються в ритуалах" [14, с. 175]. Дослідник вважає, що в ритуалі співвідносяться "сакральний простір" та "сакральна дія" з "профаним", "буденним" [14, с. 176]. Письменник відтворює в новелі старовинний обряд, за яким визначається майбутня доля головного персонажа: „Нарубайте смеречини та й накладіт ватру. Як дим буде стелитися до землі, то видно ділу, що земляця – то доля ваша: а як дим підіймється вгору – то писано вам панство!" [24, с. 185]. Настроєм радості сповню-

ються серця “дєдів” та їхніх синів, коли “біленька хмарка диму, як колач, полетіла вгору”: *“Межи землею та сонцем розколядувалася новая радість. Бо як дим вгору підіймається, то отим хлоп’ячим голубим і зеленим оченятам в овечих корушинках писаний легкий хліб... Такий легкий і білий, як пухкий колач...”* [24, с. 185].

У Ф.Потушняка важливим елементом дитячого міфомислення стає міфологема вогню. К.-Г.Юнг вважає, що “цілком послідовним є те, коли поет знову повертається до міфологічних фігур, щоб знайти для своїх переживань відповідний образ. ...Поет творить радше із “прадавнього переживання”, темна природа якого потребує мітологічних постатей” [25, с. 129]. Саме таку функцію виконує образ вогню не лише в новелі Ф.Потушняка “Вогник”, але і в його поетичній творчості, зокрема в збірці “Далекі вогні” (1934), поетика якої, за спостереженням Л.Голомб, ґрунтується на архетипах слов’янської міфології [5, с. 15].

У поезіях Ф.Потушняка зустрічаємо пейзажі, типологічно споріднені з пейзажем, який бачить із вікна персонаж новели “Вогник”: *“Ніч... І темно вже довкруги, / Темно... Дощ в вікно шумить, / Хтось блукає на просторі, / Блиснув вогник... Згаснув вмиг”* (“Хмари небо застеляють...”) [18, с. 20-22]; *“У синяву небес з вершин / Таємні мрії сіють зорі, / В туман затаєних глибин – / Вогні далекі на просторі”* (“У синяву небес з вершин...”) [18, с. 96]; *“Бушує вітер, грає непогода / Та вогників над полем перелив, / Синіє ніч, прокинулась природа / І дощик ллєсь на зморшки чорні нив”* (“Дивна ніч”) [18, с. 100]. Рядки, співзвучні з психологією хлопчика, знаходимо у поезіях циклу “Білі скали”. Символічний пейзаж *“заснуло поле... замок на скалі”* (“Заснуло поле... замок на скалі...”) [18, с. 119] є ключем до розуміння почувань персонажа новели “Вогник”. Поле в поезії символізує безконечні простори, де блукають поетові думки. Символічний образ *“замку на скалі”* асоціюється із замкненим простором, в якому перебуває персонаж новели зі своїми дитячими мріями. До речі, у поезії “Сім горбів високих...” пташка в замку – символ поетового слова, яку автор порівнює з думою в серці (“Як одна одніська в серцю дума важка” [18, с. 117]).

Первинне значення міфологеми вогню в новелі Ф.Потушняка знаходимо в давніх народних уявленнях, про які автор твору писав у своїй етнографічній праці “Огень в народних віруваннях” (1941): *“...душі нещасно погинувших, або за кару присуджених блукають по землі, в деякій мірі ходять ночами світлячи”* [19, с. 15]. Відображення вогника у подібні малого веселого хлопчика також асоціюється із давніми уявленнями про потерчат. Потерча – “немовля, яке померло одразу після наро-

дження без хрещення і стало потойбічною істотою”; “Потерчата живуть по озерах або на болотах, ходять у темряві з каганчиками і тим світлом заманоють людей”; “...саме вони найчастіше виявляються захисниками й помічниками людини”; “У Карпатах потерчатами (“упирями”) називають хлопчиків з довгим волоссям і в довгих білих сорочках” [4, с. 388].

Маленькому персонажеві Ф.Потушняка *“вогник уявлявся веселим хлопчиком, з ясним обличчям, що знає багато всяких таємниць і дуже гарно вміє гратись. Вони з ним заприятелюють, і він, напевно, покаже все-все, що знає...”* [17, с. 419]. Для малого вогник символізує таїну людського буття, заприятелювавши з вогником, хлопчик сподівається відкрити для себе незвіданий чарівний світ. У такому тлумаченні образу вогника виявляється пантеїстичне світовідчуття, про яке Ф.Потушняк писав у своїй праці *“Світогляд закарпатського народу”*: “Реальні речі є самі від себе, але мають певні душі: каміння ростуть, дерева можуть проявляти різні психічні акції, як і звірі. Всі хвороби, стихії, ненормальні явища у природі виконують душі. Вони виконують також і нереальні дії. Нема нічого, щоби з допомогою їх у суміші не вдалося вияснити” [20, с. 87–88].

Через міфологему вогню письменник оприявнює екзистенціал щастя, в якому перебуває його персонаж. Адже “найпоширенішим є повір’я, що вогники на цвинтарях, могилах, болотах та в інших місцях – не що інше, як скарби, що виходять з-під землі нагору для просушки... Бачити вогники може тільки щасливець” [2, с. 282].

Символічним, на наш погляд, є колір вогню. Як відомо, блакитний (синій) колір асоціювався з кольором мрії, ідеалу. В народі вважали, “коли горить блакитне полум’я, то до нього приходять люди і скидають усі свої хвороби” [4, с. 83]. Саме тому персонаж Ф.Потушняка бачить синій вогник. В уяві хлопчика вогник *“біжить і кружляє в синій сорочці”*, а потім рятує хлопчика, коли той потрапив у трясовину. І хоч вогник *“гукає чомусь людським голосом”* (звичайно хлопця врятували люди), однак в уяві маленького героя віра в казку, переконання, що його врятував саме вогник, і що тепер вже все погане минуло, допомагають прийти до тями і повірити в свої сили.

Федір Потушняк і Марко Черемшина – письменники різних культурних епох. Марко Черемшина розпочав писати в період формування раннього українського модернізму, його творчість сприяла оновленню західноукраїнської новелістики кінця XIX – початку XX століть. Ф.Потушняк належить до письменників, що творили нову прозу Закарпаття 20–30-х років XX століття. Проте митців споріднює нахил до ет-

нографії, яка вплинула на їхнє міфомислення, обумовила формування неоромантичного світогляду, стала прямим джерелом фольклорно-міфологічних елементів їхньої творчості. Ця стильова риса виявилася у відтворенні дитячого світу в новелах Федора Потушняка “Вогник” та Марка Черемшини “Бо як дим підіймається”. Письменники при показі дитячої психології вдаються до поетики імпресіонізму, використовують у творах фольклорно-міфологічні елементи, які актуалізують міфомислення дитини.

Компаративний аналіз новел Федора Потушняка “Вогник” та Марка Черемшини “Бо як дим підіймається” з точки зору втілення письменниками дитячого світу доповнює уявлення про стильові координати їхньої творчості, окреслює подальші шляхи дослідження новелістики обох авторів, зокрема її стильових аспектів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басараб В. Потушняк невідомий / Василь Басараб // Тиса : літературно-мистецький, громадсько-політичний журнал. – 1994. – № 1-2. – С. 19.
2. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях : космогонічні українські народні погляди та вірування / пер. з рос. Ю.Г.Буряка; передм. В.О.Шевчука; прим. Ю.М.Олійника. – К. : Фірма «Довіра», 1993. – 414 с.
3. В.М. [Маркусь]. Ф.Пасічник. Гріх та інші оповідання / В.М. – Нар. бібліотека. – Ч. 30. – Унгвар, 1944 // Літературна неділя. – 1944. – 1 вер. – С. 202-204.
4. Войтович В.М. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка / Лідія Голомб. – Ужгород : МПП «Гражда», 2001. – 98 с.
6. Голомб Л. Федір Потушняк / Лідія Голомб // Письменники Срібної землі : до 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України / ред. П.М.Ходанич. – Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. – С.263-269.
7. Засенко О.Є. Марко Черемшина. Життя і творчість / Олекса Засенко. – К. : Дніпро, 1974. – 254 [1] с.
8. Зеров М. Марко Черемшина й галицька проза / Микола Зеров // Зеров М. Твори : у 2-х т. / [упорядк. Г.П.Кочура, Д.В.Павличка]. – К. :

- Дніпро, 1990. – Т. 2 : Історико-літературні та літературознавчі праці – 1990. – С. 401-435.
9. Киченко О.С. Художня система «міф – фольклор» і проблеми структурного методу / О.С. Киченко // Знак. Символ. Образ : матеріали Міжвузівського науково-практичного семінару з проблем сучасної семіотики. – Вип. 5. – Черкаси : Черкаський держ. ун-т ім. Б.Хмельницького, 2000. – С. 17-24.
  10. Кубилюс В. Формирование национальной литературы – подражательность или художественная трансформация? (Три шага литературы в фольклор) / Витаутас Кубилюс // Вопросы литературы. – 1976. – № 8. – С. 21-56.
  11. Кузнецов Ю.Б. Импрессионизм в украинській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст. : проблеми естетики і поетики / Юрій Кузнецов. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 304 с.
  12. Л-ач Н. Пасічник : Оповідання / Н.Л-ач // Літературна неділя. – Унгвар : Видання Подкарпатського Общества Наук, 1942. – Рочник II. – С. 71-72.
  13. Мафтин Н. Неоромантична модель гуцульського дивосвіту (про новелістику Марка Черемшини) / Наталя Мафтин // Слово і час : науковий журнал Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України та Національної спілки письменників України. – 1999. – № 6. – С. 20-24.
  14. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М.Мелетинский / ред.коллегия С.Ю. Неклюдов и др./ 4-е издание, репринтное : к 30-летию первого издания. – М. : Издательская фирма «Восточная литература», 2006. – 408 с. (Российская АН; Ин-т Мировой Литературы им. А.М.Горького); (Серия «Исследования по фольклору и мифологии востока»).
  15. Музичка А. Марко Черемшина (Іван Семанюк) / А.Музичка. – Одеса : Державне видавництво України, 1928. – 280 с.
  16. Найдыш В.М. Мифотворчество и фольклорное сознание / В.М.Найдыш // Вопросы философии. – 1994. – № 2. – С. 45-53.
  17. Потушняк Ф. Вогник / Федір Потушняк // Потушняк Ф. Твори. Роман. Оповідання. Поезія в прозі / передм. : В.Поп. – К. : Дніпро, 1980. – С. 417-421.
  18. Потушняк Ф.М. Мій сад : поезії та драми / Федір Потушняк / упор., підготовка текстів, передм. та прим. Д.М. Федаки. – Ужгород : Закарпаття, 2007. – 576 с. [іл.].
  19. Потушнякъ Ф. Огень въ народныхъ вѣрованяхъ / Федоръ Потушнякъ. – Літературно-наукова бібліотека. – Ч.6. – Унгварь : Выдана Подкарпатского Общества Наукъ, 1941. – 18 с.

20. Потошняк Ф. Світогляд закарпатського народу // Потошняк Ф. Я і безконечність : нариси історії філософії Закарпаття / Федір Потошняк / упоряд., приміт. та післямова Р.Офіцінського. – Ужгород : Гражда, 2003. – С. 75-88.
21. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками / Зіґмунд Фройд / пер. з нім. П.Тарашук. – К. : Основи, 1998. – 709 с.
22. Хамітов Н.В. Самотність як феномен людського буття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропологія, філософія культури» / Хамітов Назіп Віленович. – К., 1998. – 34 с.
23. Хамітов Н. Туга / Н.Хамітов // Хамітов Н.В. Історія філософії. Проблема людини та її меж / Хамітов Н.В. Гармаш Л.Н., Крилова С.А. / під ред. Н.Хамітова. – К. : Наукова думка, 2000. – С. 261– 262.
24. Черемшина Марко. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи / Марко Черемшина; вступ. стаття, упоряд. й приміт. О.В.Мишанича; ред. тому В.М.Русанівський. – К. : Наукова думка, 1987. – 448 с.
25. Юнг К.-Г. Психологія та поезія / Карл-Густав Юнг // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене / [Підготовка текстів, прим., упоряд. Марії Зубрицької за співпраці Лариси Онишкевич та Івана Фізера]. – Львів : Літопис, 2001. – С. 119-138.

АНТИЧНІ МОТИВИ ТА БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ В ЛІРИЦІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 821.161.2–1(477-87) “Потушняк”

Резюме. У статті йдеться про звернення Федора Потушняка у ліричних творах до античних та біблійних образів, щоб оживити світ природи і людини, зосередитися довкола їх гармонії і дисгармонії, зробити ціннісною красу, плинність, вічність та дочасність людського життя.

Ключові слова: лірика, античні мотиви, біблійні образи.

Summary. The article deals with the lyrics of Fedir Potushnyak in which he turns to antique and biblical images to revive the world of nature and human, to concentrate on their harmony and disharmony, to make valuable the beauty, the course of time, the eternity and the finiteness of human life.

Key words: lyrics, antique motifs, biblical images.

Цілком закономірним є звернення Федора Потушняка до античних мотивів та біблійних образів. Одразу зауважимо, що серед сучасників у поетичних переосмисленнях і трактуванні античних і біблійних дискурсів Потушняк аж ніяк не самотній: античні мотиви знаходимо в поетичному доробку Зореслава (образи Ісуса Христа, Ніоби, “тужливого тюліпана”, лілії, маовітки Рут тощо), Івана Колоса (образи Одиссея, Ефіальтів, Креза та ін.), Костя Вагилевича (образи Еллади, Зоїла, Сцілли і Харибди та под.), Ірини Невицької (образи Одиссея, Ефіальтів). У чому ж смисл рецепції античної культури? Зореслав, скажімо, вдало використовував давні образні схеми, наповнював їх особливим, сучасним звучанням, відстоюючи позиції гармонійного поєднання кращих зразків античної культури з культурою національною. Тому в оригінальній творчості поета спостерігаємо синтез української класики з класикою антично-біблійною. Завдяки авторським коментарям чітко та виразно підкреслюється культурно-історичне та історико-літературне значен-

ня використаних в оригінальній поезії міфологічних сюжетів та образів. Іван Колос, очевидно, шукав в античності і Біблії героїки: поет художньо переконливо інтерпретував, подавав у новому освітленні класичні надбання минулого, наголошуючи на філософському, художньому та героїчному їх сенсі, важливому для сучасності. Тематичне поле поезії Костя Вагилевича обертається навколо сюжетів з античного та релігійного світів, щоб крізь них сатирично-іронічно проступили болючі проблеми ХХ століття, щоб відтінити образи сучасників – борців за Україну. Усі вони – естети-інтелектуали з виробленою досконалою культивованою мовою – вільно оперують часовими площинами, творять відчуття взаємозв'язку і взаємозалежності культур та епох світової історії, висвітлюють контекст людської цивілізації, збагачують арсенал образів української літератури, спроектувавши насичені античні перипетії на національний ґрунт, використовуючи їх як історичне першоджерело, що ознайомило читача з проблемами світу та людства, чи як матеріал для алегоричного тлумачення – із вкладанням у нього нового змісту.

Федір Потушняк, здобувши ґрунтовну освіту в Карловому університеті, де вивчав філософію, новітню філософію, філософію культури, історію грецької і римської філософії, історію релігій, етику і естетику, логіку, психологію, соціологію, старослов'янську мову, історію європейських літератур, етнографію у найвідоміших на той час професорів Козака, Крала, Горака, Пертольда, Колесси, Любинецького, Щерацького, слухаючи лекції Антоновича, Білецького, Дорошенка, Рудницького, Русової, Чижевського, доц. Мукаржовського, живучи серед літературної, наукової і політичної еліти Праги, сформувався теж як митець-інтелектуал. З його спогадів відомо, що він легко і вільно читав наукові і художні твори німецькою, французькою, англійською, італійською, латинською, угорською, польською, сербо-хорватською, чеською, словацькою та іншими мовами [8, с.11]. Тому й не дивно, що поет, будуючи свої візії сучасного, сягає зором глибокої античності, часів Старого і Нового завітів: у його текстах знаходимо образи Саломеї, Пана, Сфінкса, Зефіри, Валгала, Діогена, садів Семіраміди, лілії, троянди-рожі, винограду, Зефіра, Морелли, Поліфема, Одіссея, Филімона і Бавкіді, Леди, Аріадни тощо.

Найчастіше уживаний образ Саломеї – фатальної жінки, яка проходить “через усі збірки поета, уособлюючи, – як стверджує дослідниця творчості Федора Потушняка проф. Лідія Голомб, – радість і прикрощі кохання, загадки жіночого серця, поєднуючи в собі красу і жорстокість, тепло і холод, земне й небесне” [2, с. 73]:

*Саломея! Удалях привид ночі,
Ясніє шлях, під снігом поле спить,
Мертва душа твоя, закриті очі,
І біль, й любов у серці моїм бдить...*

Переосмислюючи відомий сюжет про Саломею, автор змальовує ліричного героя, якого болить душа й терзає “кривавий сон”, що нагнав на нього “далекий Пан своєю дикою піснею на сопілці”. Ліричний герой змагає від “страсті” до “їдкої змії”, “втративши сонця усміх золотий” і “відчувши велику спрагу в пущі сонячній”, він переймається, куди поділась Саломея, і чекає, щоб вона – навіть “з тарілкою в долоні” – “крізь сон снігів і хуртовину в полі” прийшла тайком, бо тільки тоді ліричний герой загориться знову, тільки тоді відчує всю повноту любовного гріха, тільки тоді його душі відкриється щастя болю, тільки тоді він торкнеться вічності. “Таємнича Саломея поетичного світу Ф. Потушняка, – робить висновок Лідія Голомб, – це ще один символ життя в його контрастах, у нерозважних поривах людського серця, яке не хоче спокою” [2, с.73].

У багатьох поезіях Потушняка прямо чи опосередковано зустрічається образ лілеї, яку на всіх католицьких землях вважали квіткою Пресвятої Діви. У Біблії лілія – символ краси таємного нареченого і нареченої в глибокому взаємному коханні, ознака витонченого смаку, багатства, надії на достаток. Водночас вона – квітка смерті, помсти покійника. Греки приписували їй божественне походження із краплин молока матері богів – Юнони, що годувала маленького Геркулеса. Лілія була відома давнім персам, навіть їхня столиця називалася Суза, тобто “місто лілій”. Тому і в гербі її як символ непорочної краси містилось кілька цих квітів. Красу лілії розхвалює сам Господь і ставить її вище всього прекрасного одягу Соломона. “Погляньте на польові лілеї, як зростають вони, – не працюють ані прядуть. А Я вам кажу, що й сам Соломон у всій славі не вдягався отак, як одна із них” [3]. У Потушняка білі ніжні лелії – це пульсуючі вогники-вкраплення в канву найрізноманітніших творів: то квіти цвітуть на рідних горах, у рідних долинах – у “серцю” і “мозку” вод, то виступають налитим повним келихом надії, де келих – наскрізна метафора долі, то зроджуються на “білих горах Господніх снів”, то з’являються “стовпиком” в руці Пречистої, що “йде в полі ранком”, то зринають “мертвою любов’ю коханих білих рук”, то – розвиваються лілеями сни, але завжди – це цнотливо-білі лілеї-мрії, непорочні лілеї-надії – вияв найбільшого благоговіння, поваги й любові:

*Ніжно прекрасна біла лелія,
З далі вертаєсь страчена мрія...
Білі лелії – ніжні лелії,
Повен налитий келих надії...*

Або:

*Ти лиш лелія –
Глибока мрія...*

Або:

*Цвітуть на горах знов лелії,
У білій ризі йду – на шлях...
То не лелії – мої мрії,
Що тут зродилися у снах...*

Поряд з лілією, як правило, виступає троянда-роза чи доспілий виноград як символи небесної досконалості та земних пристрастей, часу і вічності, життя і смерті...

Особливо показовим у зазначеному контексті є образ Мореллі – Марени Ерсефони-Прозерпіни – богині плодючості і смерті, однієї з найдавніших і найзагадковіших істот, примари-привида, владарки нічних кошмарних снів, уособлення таємних і темних магічних дій та містифікацій. Ліричний герой таємним словом кличе її, зустрічається з її тінню, відчуває “на тілі дотик холодної ніжної руки”, розуміє, що вона “сіє сум з жорстоко-ніжних віч”, так, що в серці “студена обертаєсь кров”, а “гарячий вітер заколисує його дух”. Та, власне, він цього і потребує: забуття і спокою. “Ліричний герой «ніччю таємно-чорною» зустрічається із Мореллою, дух якої виходить із труни; він немовби відчуває свою смерть, всім серцем прагне спокою і забуття”, – пише Марія Козак [4, с.135].

Проблема смерті і безсмертя як одна з “вічних” світоглядних, етичних, наукових проблем – чи не центральна в ліриці Федора Потушняка. Вона пов’язана з цінністю, смыслом і сенсом людського буття. Треба пам’ятати, що Потушняк ідентифікував себе філософом-ідеалістом, прихильником феноменологізму, предтечею екзистенціалізму [5, с.113]. Він вважав, що єдиний засіб осягнення істини – це інтуїція, “а людина творить світ таким, яким би хотіла бачити, використовуючи шифри наукових понять або релігійних вірувань, що в сукупності інтуїтивно ведуть до трансцендентного, того, котре лежить поза межами пізнання” [5, с.113]. Потушняк-лірик вважає, що “слову притаманна вічність, бо воно, написане або сказане, оживає живим життям, як міфологічний

птах Фенікс, що спалює себе і оживає із власного попелу” [6], його поетика мислення абсолютизується, а творча індивідуальність стає проявом духовного стану, пориву всесвіту, органічною часткою котрого є сам. Яскравим проявом зазначеного дискурсу є поезія “Сфінкс” із рукописної збірки “Сонцедзвін” [7, 230]. У восьми рядках вірша – глибоке й просте розуміння світобудови і місця в ній людського життя, суєтності і тлінності земної екзистенції, тягlosti й приреченості щоденної праці: дні, роки, віки ніколи не розгадають тайну Сфінкса – крилатого чудовиська з лев’ячим тулубом та жіночим обличчям, який “заковізно” сміється над людською покірністю; а покірний Феллах, що вічно тягне свого житейського воза і вірить у привиди й дива, – живе! Йдучи за принципом герменевтичних кіл, виразно прослідковуємо у ланцюгу Феллах–Сфінкс–Фенікс триєдину філософську субстанцію Життя–Смерть–Вічність. Життя і смерть, пошук феномена безсмертя для Федора Потушняка, філософа й письменника екзистенціалістського напрямку, це в першу чергу доказ того, що смерть у будь-яких своїх виявах робить безцінною ту мить, в якій живе людина, дає розуміння повноти й повноцінності кожної миті існування, сприяє пошуку автентичності власного буття у світі.

“Гуманістичний концепт екзистенціалізму полягає саме в мужньому доланні людиною страху смерті через усвідомлення її суті. Щоб повністю зрозуміти себе, сформувати систему цінностей, окреслити життєві пріоритети, людина повинна дивитися в обличчя смерті, усвідомлюючи кінцевість свого існування на певному етапі космічного циклу. Смерть, безсмертя – це багатогранні архетипні символи, специфічна семантика яких залежить від природи самої людини й по-різному реалізується у творчості того чи того поета, стаючи предметом лірико-філософських студій...” – стверджує Ігор Васишин [1]. Власне, вся творчість Федора Потушняка слугує прикладом того, як поєднання глибокої ліричної образності зі світоглядно-філософською думкою творять лірико-філософську картину поетичного буття поета-мислителя, в якому релігійні концепти поєднуються з філософськими в контексті пізнання себе, своєї екзистенції, і світу на шляху до досягнення істини. Розглядаючи світоглядну думку в поетичному філософуванні, Г.Токмань зазначає: „Думка – це не мисль, точніше не тільки мисль, а ще й привідкритість екзистенційних глибин особистості, вона народжується головою і серцем: мисль безпорадно б’ється над буттєвою проблемою – і серце підказує відповідь. Думка завжди зберігає емоційну напругу, бо вона є вибором не тільки серед кола філософських

ідей своєї доби, а й вибором себе з-поміж багатьох масок, які носимо, до себе справжнього або від" [9, с.61]. Філософсько-поетичне кредо Ф.Потушняка, його лірико-філософський концепт, полягає в пошуку істини чи істинності світу й самого себе, тобто власної автентичності. Гносеологія, генеалогія та семантика його античних мотивів та біблійних образів засвідчують бажання оживити-очуднити світ природи і людини, зосередитися довкола їх гармонії і дисгармонії, зробити ціннісною красу, плинність, вічність та дочасність людського життя, бо ж у його лірико-філософських медитаціях (щось подібне маємо у Зерова чи Антонича, Поля Варлена чи Едгара По) крізь шати антично-біблійного світу проступає правдива характеристика сучасної йому доби, відтворення власних почуттів, відчуттів і передчуттів, тобто навернення Потушняка до античності є органічною часткою авторської художньої палітри, потребою душі – і не важливо чи це будуть тільки вкраплення античних міфологічних імен чи окремі, часом розлогі, поетичні полотна, присвячені найтрагічнішим, добре знаним класичним образам.

*...І ти відкрив собі Потушняка,
Поважний том у суперобкладинці...
І не тремтить стривожено рука,
Хоча папір од часу добре вицвів.
Ти не один ідеш по цих рядках,
Із слова в слово грузнеш, наче в бездну...
Але ж осікся на півслові страх,
І ще півслова не здолала бездар...
Тобі лшилося не менше, ніж було.
Лише – усе, що не могло не бути.
Се – Потушняк. Ти пізнаєш його... [10, с.20]*

Віriamo, що настав час пізнання Потушняка, наближення до Його Слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васишлин І. Життя–смерть–безсмертя: екзистенціальний дискурс у філософській ліриці Є. Маланюка / Ігор Васишлин // Слово і Час, 2007. – № 11. – С. 3–13.
2. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка / Лідія Голомб. – Ужгород : Гражда, 2001. – 98 с.

3. Євангеліє від св. Матвія: 6. 28–29.
4. Козак М. Символізм у ліриці Ф. Потушняка / М.Козак // Українська поезія Закарпаття ХХ століття: Науковий збірник / Упорядкування та передмова В. В. Барчан. – Ужгород : Ліра, 2004. – С. 125–137.
5. Офіцинський Р. Сади Семіраміди, або Імператив Федора Потушняка / Роман Офіцинський // Потушняк Ф. Я і безконечність: нариси історії філософії Закарпаття / [упорядк., прим. та післямова Р.Офіцинського]. – Ужгород : Гражда, 2003. – С.110–120.
6. Потушняк Ф. Філософія язика // Неділя, 1941. – 19, 26 октобра.
7. Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк ; [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород : Закарпаття, 2007. – 576 с.
8. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / Михайло Петрович Тиводар. –Ужгород : Гражда, 2010. – Друге видання. – 284 с.
9. Токмань Г. Проблема окреслення філософської парадигми в художній літературі / Г.Токмань // Сучасний погляд на літературу : Зб. наук. праць. – Вип. 10. – К., 2006.
10. Ребрик І. ...І ти відкрив собі Потушняка... / І.Ребрик // Причастя. Антологія молоді закарпатської поезії / Упорядкування В. Кухта. – Ужгород, 1991. – 32 с.

СЕЛЯНСЬКИЙ СВІТ В ОПОВІДАННЯХ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА ТА ДМИТРА БУЗЬКА 20-30-х рр.

УДК 821.161.2 – 32 „1920/1930”

Резюме. У статті досліджуються особливості художнього осмислення теми села в оповіданнях представника Наддніпрянської України Д.Бузька та письменника закарпатського регіону Ф.Потушняка. Твори Д.Бузька позначені впливом соцреалістичних настанов. Сільське буття змальоване в них крізь призму соціальних процесів, становлення радянського побуту, утвердження “нової” моралі. Ф.Потушняк подає реалію села у світлі морально-етичних, філософських засад, зосереджуючи увагу на проблемах людської екзистенції.

Ключові слова: тема села, оповідання, соціальний конфлікт, екзистенціалізм, психологізм, авантюрний сюжет.

Summary. The article studies the peculiarities of the artistic meaningfulness of the theme of village in short stories by D.Buz'ko, the representative of the left-bank part of Ukraine, and F.Potushnyak, the writer who represents the Transcarpathian region of Ukraine. Works by D.Buz'ko are marked by the influence of communist instructions. There life in a village is described in the light of social processes, formation of soviet mode of life, consolidation of “new” moral. F.Potushnyak shows the reality of a village in the light of moral-ethical, philosophical principles, concentrating attention on the problems of human existence.

Key words: theme of village, short story, social conflict, existentialism, psychology, venturesome plot.

Історична, соціально-політична ситуація на українських землях першої третини ХХ ст., розшматованих між різними державами, позначилися і на тематично-стильових ознаках національного літературного процесу. Художнє життя Центральної і Західної України в цей період

має спільні ознаки, що виражає внутрішню закономірність розвитку літератури, а також відмінності, які носять здебільшого ідейно-політичний характер.

Період 20-30-х рр. ХХ ст. характеризується оновленням мистецтва, що виявилось у розширенні його тематики та збагаченні напрямів і стилів. Головним предметом художнього відображення для українських письменників зазначеної доби є духовна сутність людини. Митці показують внутрішній світ особистості в умовах становлення нової дійсності. Як зазначав М.Наєнко, “прикметною особливістю новелістичних творів, написаних у другій половині 20-х років, було те, що автори їх намагалися дедалі глибше проникнути в такі проблеми пореволюційного життя, як людина і революція, історична доля селянства і робітничого класу, формування соціалістичної свідомості і моралі будівників нового суспільства” [7, с.124]. У зв’язку з цим головним героєм творів стає людина суспільно активна або особистість, що еволюціонує у своєму світогляді. Ознаки нового суспільного життя простежуються і в прозі закарпатоукраїнських письменників.

А.Ковтуненко зауважує, що у центрі уваги більшості письменників 20-30-х рр. продовжує залишатись село, “але розробка цієї традиційної для української літератури теми значно розширюється, набирає нових аспектів” [6, с.277]. Особливості тогочасної дійсності та духовного світу особистості крізь призму художнього трактування сільської тематики спостерігаємо в оповіданнях як представника Наддніпрянської України Д.Бузька, так і письменника закарпатського регіону Ф.Потушняка. Типологічного зіставлення творчості цих митців ще не було. Тому вважаємо актуальним аналіз інтерпретації теми села в малій прозі обох письменників. Об’єктом нашого дослідження стануть їх оповідання 20-30-х рр. ХХ ст.

Д.Бузько у прозі означеного періоду змальовує соціально-політичні колізії доби у світлі революційних реалій та оновлення сучасності. В оповіданнях “Хазяїн і наймит” та “Джерело святої паски” письменник відображає “долю” села часів утвердження пролетарських ідей, що позначається на духовній сфері людини і всього суспільства. Ці твори відбивають тенденції новітньої української літератури 20-30-х рр. ХХ ст., яка, за словами М.Рудницького, відтворює “бойовий настрій громадянина, який почуває себе співробітником “нового світового ладу” [13, с.273].

В оповіданні “Хазяїн і наймит” автор, використовуючи прийом подорожі, показує тогочасні реалії, позначені соціальними процесами. Художник-мандрівник (який виступає у творі наратором) шукає “правду” на заводах, у селі. Він опиняється в “одній сільськогосподарській

комуни”, що стає в оповіданні втіленням самовідданої, жертвовної, але позбавленої творчого натхнення, праці: „Тільки на момент, бувало, блисне в житті комуни щось гарне й величне, а так – сіра буденна праця, проста й сувора аж до апостольського аскетизму.

Я розумів, що та суворість, той майже апостольський аскетизм від завзяття, від віри в краще “завтра”, що для нього приносилось у жертву “сьогодні” [1, с.509].

Персонаж після відвідин комуни в жаданні тяжкої праці як розваги, як фізичної вправи “стає за наймита” у дядька Семена, заможного селянина. Останній, на здивування героя-оповідача, виявляє зацікавлення “новими” поглядами. Тут художник, вивчаючи побут та психологію села, спостерігає “зростання” свідомості наймита Степана, який теж працював у Семена.

Як стверджував В.Фащенко, в оповіданнях та новелах зазначеної доби “на першому плані була соціально-психологічна прикметність людини, що розвивалася в зовнішній і внутрішній діях” [15, с.33]. Д.Бузько у творі “Хазяїн і наймит” змалював, як персонаж Степан з простого робітника, раба, який „здавалось, самою природою був створений для одвічної праці, байдуже на кого – чи на себе, чи на таких, як Семен [1, с.511]), під впливом пролетарських ідей перетворюється в бунтаря. Наймит насмілюється робити опір власному роботодавцеві, що, вже виявляючи свою справжню нову “свідомість”, намірився його безпідставно звільнити: „Не змовчав на цей раз Степан. Загорілась суперечка. Як той кобець, налітав хазяїн на наймита, але той... Де подівся смирний волик? Спокійно, але рішуче відбивав він слова хазяїна й виводив його на чисту воду” [1, с.514].

Степан протестує й через суд домагається встановлення справедливості, повернення йому роботи, за що мало не поплатився власним життям. Наймит знайшов реалізацію своїх можливостей лише в місті, на заводі. Така схема сюжету й розвитку характеру відповідає загальним тенденціям української прози періоду 20-х років. Сфера дії головного персонажа, констатує М.Наєнко, “поширювалась і в робітниче середовище, у міський побут” [7, с.124]. Отже, розробляючи соціальний конфлікт, Д.Бузько показує, як під впливом обставин змінюється внутрішній світ героя.

Водночас письменник наголошує на незмінних константах людської сутності – її духовності. Автор уводить мотив взаємодопомоги: змальовує мужній вчинок художника, який рятує Степана від смерті – жорстокої помсти хазяїна, котрий скоїв аварію на греблі і намагався позбутися бунтівливого робітника.

По-іншому висвітлюються реалії сільського буття у творчості Ф.Потушняка. Тема села набуває неповторного індивідуального художнього висвітлення в першому його оповіданні "Земля", яке було опубліковане окремою книжкою у 1938 р., та наступних творах. У рецензії на оповідну прозу автор під криптонімом В.М. презентує Ф.Потушняка як "найкращого майстра слова", кваліфікує його твори як психолого-містичні, філософські: „Ф.Пасічник, письменник-філософ, має свій окремий напрямок в нашому письменстві, свій жанр, відмінний підступ до мотиву, специфічний погляд на розвій акції, а рівно ж і своєрідний пасічницький стиль... Джерелом в його народних оповіданнях являється духовний світ нашого народу, підкарпатського села, якого автор єсть кращим знавцем" [4, с.202].

У 1938-1939 рр. митець пише твори "Мати", "Крадіж", "Друзі", "Смерть Петрика", в яких розробляє теми з сільського життя. Відповідно до своїх світоглядних засад, як стверджує Р.Офіцинський, письменник тяжіє "до пізнання кардинальних проблем універсуму через образно-символічні та формально-логічні конструкції" [8, с.119]. Ф.Потушняк, як і Д.Бузько, не оминає соціальних конфліктів. Але домінуючим чинником суспільного буття для письменника є не ідеологія, а моральна система цінностей.

У статті "Про любов до народу" митець зазначає: „Закони вищого морального життя заключаються як і в духові, так і в природі, їх тільки треба відшукати у власному духові і перевірити їх в оточуючому світі, зрозуміти їх як гармонію, котра веде від природи до божества, а звідти до людини. Бо в душі людини прихована вся сутність життя і правди, тільки її треба пробудити із потенції в акт" [10, с.108-109]. Тому він моделює обставини, що випробовують героїв на моральну витривалість, змальовує персонажів у "межових ситуаціях". Так, в оповіданні "Крадіж" відображено "духовність" сільського дяка, котрий мав би бути моральним прикладом для суспільства й дотримуватись релігійних постулатів. Потрапивши у складне матеріальне становище, персонаж опиняється у ситуації вибору: перебороти власну гордість і попросити допомоги у людей чи піти на злочин, крадіжку. Він обирає останнє й мотивує власну позицію відчуттям привілейованого, вищого статусу в селі: „Що буде далі?" – думав Іван і ходив по хаті... Завтра знову свято. Він, зголоднілий, буде дивитися в книгу, помилятися, бо нічого не бачитиме... Голос його ослабне... Люди його не будуть поважати... Про все дізнаються. Він стратить те, що так цинив, а вони найдуть іншого дяка" [11, с.339]. Персонаж розуміє, що його чекає жорстоке покарання

– осуд, приниження. Він через власну гордість нездатен їх пережити, занедужує, помирає.

Герої твору “Друзі” не можуть встояти перед спокусою збагачення: замість того, щоб виявити співчуття та надати допомогу сім’ї померлого товариша, вони обдурюють вдову, просять повернути неіснуючий борг.

Отже, своєрідність художнього осмислення теми села Ф.Потушняком полягає в тому, що дійсність, світ автор відображає крізь призму духовності людини, християнських ідеалів, свободи й відповідальності, що засвідчує націленість письменника на осмислення екзистенційних питань.

У літературі 20–30-х рр. набула актуальності антирелігійна тема. Д.Бузько у своїй творчості теж звертається до конфліктів, що виникли на ґрунті релігії. Як зазначає І.Дзюба, до захожувальних мотивів радянської літератури “належали й антирелігійні, які... навіть під пером визнаних майстрів набували брутально-войовничого й часом глумливого характеру” [5, с.244]. У Радянському Союзі знищувалися одвічні основи моралі, атеїзм став державною політикою, а прибічники християнства переслідувалися. В.Сулима наголошує, що нова влада насаджувала нову віру у вічність матерії, комуністичний рай на землі, що мав бути побудований під орудою партії [14, с.271–272].

Художнє трактування антирелігійної теми спостерігаємо в оповіданні Д.Бузька “Джерело святої паски”. Християнська віра подається у творі як “суміш забобонів і релігійного навіяння”, “утіха-відпочинок в тяжких одноманітних днях селянської надмірної праці й злиднів” [1, с.489].

У центрі твору – образи сільського священика Миколи, якого мучать сумніви щодо власної віри, та студентки Олени, котра приїхала в село проводити антирелігійну агітацію. Обидва персонажі вплутуються в авантюри сільських священиків Пафнутія і Парфенія, які задля укріплення віри селян та власної комерційної вигоди намагаються “організувати” божественне “чудо”: появу над сільським джерелом ікони Божої Матері та прозріння сліпого Сая, батька Олени. Дії священиків зазнають невдачі. Олена, яка намагалась їм протидіяти, гине від рук волююги-фанатика. Священик Микола, побачивши цю страшну смерть дівчини, зневірюється у справедливості Бога і в знак протесту рве на собі ризи та підпалює церкву. Образ села у творі асоціюється із забобонами, обрядами, відсталістю та приреченістю, й такому контексту відповідає його назва – Темне. Однак письменник устами священика Миколи висловлює думку про необхідність моралі як регулятора буття суспільства: „Тільки не гаразд так зненацька руйнувати старі підвалини моралі, не збудувавши наперед нових” [1, с.491].

Однією з наскрізних у національному літературному процесі початку ХХ ст. була тема взаємовідносин міста і села (твори Г.Михайличенка, В.Підмогильного, Ю.Яновського, О.Слісаренка та ін.). Для світогляду Д.Бузька, на який впливали прогресивні індустріальні настрої епохи, місто постає втіленням поступу в майбутнє. В оповіданні “Хазяїн і наймит” воно пов’язується із заводами, фабриками та новою суспільною думкою: „Тепер Степан працює у місті, на одному заводі. Часом він заходить до мене, але все рідше, бо, певне, на заводі знайшов собі кращих учителів” [1, с.516]. Урбаністичний простір як носій прогресивної свідомості відображений і у творі “Джерело святої паски”: „Місто увітхнуло якесь нове життя в цю кремезну дівчину й розбуркало її приспані сили” [1, с.490].

Якщо герой прози Д.Бузька знаходить розкрилля своєї душі у місті, то персонажі Ф.Потушняка, побувши в міському середовищі, ставши інтелігентами, повертаються до села як до джерела чистоти, спокою й гармонії, як до свого правічного кореня. Отже, звертаючись до теми село-місто, Ф.Потушняк розв’язує її, виходячи із закоріненості його світогляду в патріархальні засади української культури. В одній зі своїх статей він стверджує: „Село – тілесне і духовне джерело сили і життя народу” [16, с.34]. Тому і в художній творчості автор підносить сільське буття, не ідеалізуючи його у всіх аспектах. Для головного героя оповідання “Мати”, який приїхав на декілька днів додому провідати стареньку матір, село стає втіленням душевного відпочинку та сімейного затишку. Тут автор по-особливому тепло поетизує сільський пейзаж: „Вранці оглянув давні місця. Був осінній день. (...) Поле оповилось білим туманом. В повітрі пливли пахощі сухого бараболиння, з якого діти розкладали вогонь. Вдалині річка. Вона бігла до міста, де він живе і працює, нагадала йому час розлуки з цими улюбленими місцями. Він з глибоким сумом на душі, з похиленою головою пішов додому” [12, с.463].

По-різному відображаючи сільські реалії та побут, і Д.Бузько, і Ф.Потушняк звертаються у своїй творчості до мотиву заперечення влади землі, під впливом якої особистість втрачає ціннісні життєві орієнтири, до заперечення праці, яка перетворює людину на раба. Так, в оповіданні “Хазяїн і наймит” Д.Бузько співчутливо іронізує над споконвічною долею селянина: „Я ясно уявляв собі майбутнє Степанове життя: безконечна праця день по дню, у неділю та в свята, народять дітей, що так само ревно робитимуть на Семенів, поки спроможуться на власне господарство, щоб потім робити вже на це господарство день по дню та спати в свята, бо не знаєш, куди себе діти. Словом, рабом народився, рабом і в землю підеш...” [1, с.512].

Ф.Потушняк в оповіданні "Земля" змальовує затьмарення землею свідомості персонажа Юри як трагедію. Той присвятив усе своє життя праці на землі, а втрата її "знищила" його батьківські почуття, призвела до вбивства, а згодом і до божевілля. У творі "Смерть Петрика" змальовано драму сім'ї, яка переживає смерть своєї єдиної дитини. Ця ситуація зумовлює й усвідомлення родиною того, що сім'я та любов вищі й вартісніші за щоденну селянську працю: „Коли вдарив дзвін на вежі, Олена та Іван здригнулися, вони впали одне одному в обійми, здається, перший раз у житті, бо до цього не мали часу” [11, с.338].

Д.Бузько та Ф.Потушняк у своїх творах на тему села торкаються і питання мистецтва, змальовують обдаровану та неординарну особистість. Д.Бузько звертається до цієї теми у статті "Проблематична проблемність", в романі "Голяндія" та оповіданні "Хазяїн і наймит". Тут, на протигагу соцреалістичним принципам літератури, він висловлює думку про те, що творчість – вільне від ідеологічних настанов, дидактизму, шаблонів метафізичне явище.

У романі "Голяндія" автор визначає творче начало так: „я – не я.

Я – вітер. Мінливий і непевний. Погано це, але – що ж зробиш? – я такий” [2, с.242]. В оповіданні "Хазяїн і наймит" письменник створює образ художника, для якого нічого не важать розкіш, достаток, визнання, бо він прагне знайти власну правду, що "змирила" б його "з самим собою".

Співзвучними з міркуваннями Д.Бузька у розумінні свободи творчості є й думки Ф.Потушняка. Останній зазначає, що творчість є "зусиллям, піднесенням, стремлінням до вищого, закон ліпшого і найбільш гармонійного стану. Тому вона з'єднана все з радістю і розгалуженим ростом життя" [10, с.101]. У такому контексті Ф.Потушняк розгортає мотив мистецтва в оповіданні "Мати". Автор змальовує образ письменника, для якого творчість була єдиним способом самовираження, втечі від меркантильного буденного життя, втілення чутливості до навколишнього світу: „Всю душу виклав на папір. Дещо з того, що писав, йому подобалося. (...) Написане часто друкували, а деколи і згадували. Але сам показатися людям на очі не смів. (...) Він так захопився своєю працею, що давно забув про все інше і жив лише нею... Всі вважали його поетом, а він себе – ні..." [12, с.461-462].

Д.Бузько та Ф.Потушняк в оповіданнях про село реалістично та правдиво змальовують життєві ситуації й події. При цьому важливе значення надають психологізації дії: проникнення в людську душу, крізь призму якої сприймається конфлікт, суспільне явище. Письмен-

ники акцентують на зміні вражень, на художніх деталях та пейзажах, які виступають еквівалентом настроїв персонажів.

Проблемно-тематичні аспекти оповідань зумовлюють і їх сюжетно-композиційні ознаки. Як зазначає М.Васьків, для українських літераторів початку ХХ ст. „дуже важливою була читабельність їх творів” (на що „спрямовували теоретичні положення “сюжетників”), а також творення „популярної літератури: пригодницької, детективної, авантюрної, любовної тощо” [3, с.116]. За нашим спостереженням, творам Д.Бузька властива послідовність та традиційність сюжетного розгортання дії. Часто авторський інтерес зосереджується на події. Письменник динамізує сюжет, уводить елементи авантюри: в оповіданні “Хазяїн і наймит” описує екстремальну ситуацію прориву греблі, а у творі “Джерело святої паски” змальовує авантюри сільських священиків.

Для стилю Ф.Потушняка характерні філософсько-психологічна заглибленість, предметність, лаконізм, зменшення ролі зовнішніх обставин, прагнення виразно передати враження, що засвідчує активну функцію елементів експресіоністичної поетики. Такі ознаки малої прози митця дали підстави дослідникам стверджувати, що “новелістичний напрямок” Ф.Потушняка “тяжіє до стефаниківського почерку і в драматизації, і в психологічній наснаженості дій, і в лаконічності стилю, якому чужа вишуканість, риторичність або й описовість” [9, с.10].

Отже, твори Д.Бузька та Ф.Потушняка на тему села засвідчили індивідуальний підхід митців до її художнього осмислення. Оповідання Д.Бузька позначені впливом соцреалістичної теорії. Митець у своїх творах акцентує на соціальних конфліктах, що відображають революційне оновлення, становлення радянського побуту, заперечення релігії та утвердження “сучасної” моралі.

З інших позицій висвітлюється життя села в оповіданнях Ф.Потушняка. Дійсність автор відображає крізь призму духовності особистості. Тому при змалюванні сільських реалій письменник зосереджує головну увагу на морально-етичних, філософських питаннях, проблемах людської екзистенції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузько Д. Вибрані твори / Дмитро Бузько. – К.: Дніпро, 1971. – 539 с.
2. Бузько Д. Голяндія / Дмитро Бузько // Бузько Д. Чайка. Голяндія: романи. – К.: Дніпро, 1991. – С. 256–453.

3. Васьків М.С. Романні форми в українській літературі 1920-30-х років: монографія / Микола Васьків. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2009. – 325 с.
4. В.М. Нові книжки: Ф.Пасічник. Гріх та інші оповідання... Хатка та млинок... Спляча царівна... / В.М. // Літературна неділя. – 1944. – Р.IV. – Ч.17. – С. 202–204
5. Дзюба І. Проза / І.Дзюба // Історія української літератури: у 2 кн. / [за ред. В.Г.Дончика] – К.: Либідь, 1998. – Кн. 1: Перша половина ХХ ст.: підручник. – 1998. – 464 с.
6. Ковтуненко А. Проза 1926-1932 рр. / А.А.Ковтуненко // Історія української літератури ХХ ст.: у 8 т. / [за ред. Є.Кирилюка].– К.: Наукова думка, 1970. – Т. 6: Література періоду боротьби за перемогу соціалізму (1917–1932), 1970. – 514 с.
7. Наєнко М. Жовтневі крила новелістики: питання розвитку української радянської новелістики в період становлення літератури соціалістичного реалізму 1917–1932 / М.К.Наєнко. – К.: Вища школа, 1980. – 166 с.
8. Офіцинський Р. Сади Семіраміди, або Імператив Федора Потушняка / Роман Офіцинський // Потушняк Ф. Я і безконечність: нариси історії філософії Закарпаття / [упрорядк., прим. та післямова Р.Офіцинського]. – Ужгород: Гражда, 2003. – С. 110–120.
9. Поп В. Сторінки долі народної / Василь Поп // Потушняк Ф. Твори : роман, оповідання, поезії в прозі / [передм. В.Попа]. – К.: Дніпро, 1980. – С.3–12.
10. Потушняк Ф. Я і безконечність: нариси історії філософії Закарпаття / Федір Потушняк / [упрорядк., прим. та післямова Р.Офіцинського]. – Ужгород : Гражда, 2003. – 129 с.
11. Потушняк Ф. Твори: роман, оповідання, поезії в прозі / Федір Потушняк / [передм. В.Попа]. – К. : Дніпро, 1980. – 495 с.
12. Потушняк Ф. Повінь: роман та оповідання / Федір Потушняк / [передм. В.Микитася]. – К. : Дніпро, 1965. – 567 с.
13. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового / Михайло Рудницький // Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке „Молода Муза”? – Дрогобич : Видавнича фірма „Відродження”, 2009. – С. 112-145.
14. Сулима В. Біблія і українська література: навчальний посібник / Віра Сулима. – К. : Освіта, 1998. – 400 с.
15. Фащенко В. Новела і новелісти: жанрово-стильові питання (1917-1967 рр.) / Василь Фащенко. – К.: Радянський письменник, 1968. – 263 с.
16. Ф.П-кь. Соціологія села / Ф.П-кь // Неділя. – 1940. – Ч.10. – 5 октобра. – С.34.

Валерія Юричкова
(м.Пряшів, Словаччина)

БАГАТОГРАННІСТЬ ОБРАЗНОСТІ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 821.161.2–1 (477-87) “Потушняк”

Резюме: У статті розглядається багатогранність поетичної образності відомого закарпатського письменника Федора Потушняка, простежується спорідненість його мистецького доробку з творами знакових європейських поетів-модерністів (французьких сюрреалістів, чеських поетистів, словацьких надреалістів).

Ключові слова: образність, сюрреалізм, поетика, поетисти, надреалісти.

Summary. The article analyses the multiform of picturesque poetical creative activity of the known writer of Zakarpattyа Fedir Potushnyak, traces the relationship of his art work with the works of outstanding European poetists-modernists (French surrealists, Czech poets, Slovak over realists).

Key words: imagery, surrealism, poetics, poetists, over realists.

Перечитуючи ґрунтовні дослідження, присвячені художній творчості Федора Потушняка (Лідія Голomb, Дмитро Федака та ін.), постійно стикаємося з поняттям “сюрреалізм” та іменем “Богдан Ігор Антонич”. Кожен, хто досліджував творчість Антонича, неминуче приходив до висновку, що справа авторської поетики – це не справа шухляд-напрямів, але осмислення навколишньої дійсності, її розуміння і сприйняття. Творення поезії в результаті призводить до письмового “закріплення” цієї виняткової авторської оптики. Як Федір Потушняк дивився на світ і чому він своє розуміння світу проектував на поетичну канву – на це й спробуємо відповісти нижче.

Вихідні точки та перелік (не)випадкових дат

Федір Потушняк, який народився 1910 р., потряпляє в 1931 р. до Праги, де його alma mater до року 1937 стає Філософський факультет Карлового університету. Щоб зрозуміти важливість цих років для формування поетичної майстерні Ф. Потушняка, треба повернутися на декілька років назад.

У 1924 р. у Франції зароджується сюрреалізм “з довіри у необмежену силу психічного автоматизму, який обґрунтував З. Фройд”. Сюрреалізм виростає з дадаїзму, який боровся з усім раціональним, виступав проти обов’язкових естетичних правил. Молодий А. Бретон, втомлений від постійних експериментів з капелюхом і пошматованим словником (хоч і вчарований результатами принагідних експериментів), прагнув чогось “нового”. Те, що він цінував у згаданих експериментах, були “принагідні зустрічі двох слів, які, взяті разом, творили чарівний художній образ”. У тому часі він уже читав роботи З. Фройда – зокрема про вплив підсвідомості на рух фантазії. Бретон починає спрямувати свої поетичні експерименти на теорію «психічного автоматизму», суттю якого є звільнення фантазії з кайданів логіки, раціональності, правил поетики тощо. Основним ілюстративним матеріалом для пояснення психічного автоматизму став “сон”, як “вільний перебіг фантазій” або “розроблення дійсності оригінальним способом”.

Майже в тому самому часі (1923) в Чехії зароджується “поетизм”, ініціатором якого є передусім В.Незвал та К.Тайге (а також Ярослав Сайферт, Константин Бібл). За свідченнями В.Незвала, – чехи тоді про французький сюрреалізм нічого не знали. І все-таки з часом, зрозумівши спорідненість обох напрямів, починають сприймати їх як синоніми, тобто вважати поезитизм модифікацією сюрреалізму (відрізняються вони, наприклад, розумінням канонів рими, ставленням до форми вірша тощо). Багато з чеських поетистів поступово стає сюрреалістами. З їхньої ініціативи в Празі виникає сюрреалістична група, яка видала маніфест “Сюрреалізм у ЧСР” (1934), автором якого був В.Незвал. Під впливом цього чеського руху в тому часовому відсіку (1934–1944) зароджується словацький “надреалізм”, в дефініціях якого знаходимо вислів “модифікація сюрреалізму”... [4, s. 143, 198].

Група поетів у Празі “експериментує” ідентичним способом як сюрреалісти у Франції. Чеські поетисти оголошують про звільнення поезії від її поетичної та ідейної функції, ратують за вільний зліт фантазії, щоб поезія була тим, чим має бути – грою образності, шедевром життя. Однак, на відміну від французьких сюрреалістів вимагають “щоб римотворчі слова містили образну інформацію”, бо рима не має бути тільки якоюсь декорацією, а вона повинна стати будівельним засобом твору. Сюрреалісти вважали риму перешкодою вільному руху фантазії.

Ще один екскурс

У 1931–1936 роках виходять друком перші три поетичні збірки Богдана Ігоря Антонича, який сам перекладав твори В.Незвала та че-

ських поетистів. Лемко з Новиці робив так, передбачаємо, тому, що відчув поетичну спорідненість. Де вона взялася у Антонича? На нашу думку, він перш за все, дуже добре розбирався в модерних тогочасних тенденціях західноєвропейської літератури (знав про сюрреалістів, про З. Фрейда, Г. Бергсона, слухав лекції Р. Інґардена та ін.). Значним, вважаємо, був на нього і вплив польської літератури й спільноти українських митців, що групувалися навколо журналу “Назустріч”. Цікавим є факт, що в 1976 р. у Словаччині було надруковано перший переклад творів Антонича. Перекладачем є відомий словацький поет Любомир Фелдек, який вступив у літературу у 60-х рр. ХХ ст. як один із засновників т.зв. “Трнавської групи” або “конкретистів”. Ця група програмово опирається саме на В.Незвала та чеський поетизм. Типологічна спорідненість між автором і перекладачем стала ідеальним ґрунтом для вартісного перекладу. Однак для нас важливо зрозуміти, що 20-30-тим рокам ХХ століття принаймі доробку частини митців були притаманні спільні риси моделювання художніх образів, фокусом яких стали постулати сюрреалізму, модифіковані в окремих культурах вимогами “локального” контексту. Саме присутність “чеської модифікації сюрреалізму” чітко простежується в окремих творах Федора Потушняка.¹

Модерна поезія в розумінні В.Незвала

Модерна поезія має привносити “новий погляд, нове поетичне осмислення”, але не може бути позбавлена й певної конвенції. В результаті, вихід із двобою між “новим” і “конвенційним” знаходимо в тезі поетистів “поезія повсякдення”, тобто тенденція поетизувати предмети чи явища звичного життя, але бачити їх по-новому. “Коли читаєте книгу, яка вам нагадає багато інших книг, відкинете її й будете вважати її старою, мертвою. Бо митець, який хоче бути почутим, уникатиме того, що вже було сказано”. Однак поет розуміє, що гіпертрофія новизни у творах може бути антипродуктивною: „Коли б у творі не було ані краплини конвенційності, поезія б була неможливою... це як із новою будівлею,... вона охайна, але незатишна. Людина ж любить щось умебльоване”² [3, с. 17–18].

¹ У статті вірші цитуємо зі збірок «празького періоду» 1931–1937 рр., а також т.зв. “сюрреалістичних збірок”: “Поезії” (1931) – рукописна, “Далекі вогні” (1934), “Хвилини вічності” (1935–1936), “Таємні вечори” (1938), “На білих скалах” (1941), “Кристали” (1942).

² Цитати зі словацьких видань перекладено В.Юричковою.

Проблема римування

На відміну від сюрреалізму, велику увагу поетисти приділяли римуванню. Для них було надзвичайно суттєвим, щоб римотворчі слова містили якісну інформацію стосовно загальної образності вірша. Рима не мала бути тільки декорацією, а будівельним засобом твору.

Словацький дослідник В.Турчані, виходячи з твердження, що метафора є поєднанням двох слів у контексті, незвичному для нейтрального мовлення, розглядає риму як т. зв. вертикальну метафору, тобто як поєднання двох слів, які в уяві читача виступають парою й утворюють певні асоціації. В.Турчані доводить, що поет часто підсвідомо кладе в кінцеві позиції рядків вірша слова, які мають вирішальне значення для загальної образності поетичного твору. Таким чином виникає взаємозв'язок між горизонтальною метафорою (свідомо утворену поетом у рядках вірша або на рівні цілого вірша) та вертикальною метафорою (тобто між парами слів, що творять риму). Горизонтальна й вертикальна метафори можуть збігатися, доповнювати одна одну, але й взаємно протистояти одна одній [5, с. 6].

Наведемо кілька ілюстрацій з творів Ф. Потушняка, щоб довести важливість рими як будівельного матеріалу образності його поезії: ***На неба край в коралях / простерла ризу ніч / і кинув ключ хтось в далях / погасло сяйво свіч. // Підземні грають дзвони / спадає з серця гніт / завмерли в душах стони / і горе давніх літ.***

Отже, пара слів “ніч – свіч” утворює образ запалених свічок у темноті, що підсилене образом “ризичночі”, асоціюється із сакральною тональністю ситуації-моменту. Згадану ілюзійність посилює мотив дзвонів, що утворюють метафоричну пару за допомогою слухових паралелей “дзвони – стони”. Остання вертикальна метафора образно “на-в’язується” на слово “стони” й, таким чином, образ “гніт – літ”, крім зорової та слухової синестезії, доповнює темпоральний акцент. Умовно вертикальною метафорою можна вважати й пару “коралях – далях” в розуміння – яскрава, дзеркальна нічна далечінь.

Гуляє буря на дворі / спускається на сонні дахи / на крилах вечора вгорі / літають думи, наче птахи.

Пара слів “на дворі – вгорі” візуально розширює простір двору й підносить увагу читача на “позадвірний” світ – в напрямку до неба, де “дахи – птахи” на базі візуальної паралелі знову в подібній тональності підносять думки від дахів до такої висоти, куди вже не сягає людський зір. Саме в цьому образі поєднується візуальна метафора (зовнішня подібність) із триступневою градацією “двір – дахи – небо”.

Безмежна озер глибина, / Неначе море у просторі, / Безмежна сinya далина, / Високо стали ясні зорі.

Пари слів у кінцевих позиціях в цьому випадку мають виражений хронотопічний акцент і повністю збігаються з тими образами, що представлені на рівні рядків... Отже в наведеній строфі знайдемо "глибину, далину, висоту, простір, безмежність", і все це короноване "ясними зорями".

Крізь тік віків проходить чорний змії / заснула рибка золотих надій, / Десь вогник на полях палає в хатці / І все, неначе в казці...

Образність вірша "Вечір", поєднану з експліцитно окресленою "казковістю" в першій його строфі, автор влучно будує такими римами-метафорами: "чорний змії – золотих надій" та "хатці – казці". В той час, коли "хатка" ілюструє казкову тональність строфи та локально конкретизує "середовище" уяв автора, образ, створений в перших двох рядках, набагато цікавіший. Суть у тому, що рима "чорний змії – золотих надій" побудована як контраст. По-перше, це чорний і золотий кольори. По-друге, – це оксюморичність виразу "змії – надій" (оксюморичність – в розумінні традиційного казкового контексту). Однак якщо уважно прочитаємо ці рядки, побачимо, що тут не йдеться про золоті надії, а про золоту рибку, що приносить надію на здійснення мрій,.. про рибку, яка "заснула". Тобто бачимо декількома способами виражену оптимістичність автора (змії в "компанії" надій, золоті рибка, вогник у хатці та казка), адже в казках добро завжди перемагає зло.

Художній образ

У роздумах про модерну поезію В.Незвал виокремлює два типи образних уявлень: 1) ті, які підпорядковані логіці й моральному пізнанню (В. Незвал називає їх звичайними порівняннями) й 2) образи, що нічим не обмежені, ні до чого не тяжіють (називає їх художніми образами). "Однак правда така, що існує тільки один тип, (...) є творча образна уява, (...) а різними бувають тільки підходи до неї, (...) або людина її закує в кайдани логіки й модифікує її мовне вираження, або людина правдиво й вільно зазначить те, що відчуває..." [3, s. 63–73]. Творення художніх образів є, на його думку, поєднання двох уявлень, які є цілком самостійними й однаково важливими. Поетичний образ є результатом вільного й беззастережного руху фантазії... Неможливість урегулювати його принципами логіки йде йому тільки на користь, а не навпаки. Таку поезію, що використовує поетичні образи, не можна досягнути розумом, а тільки фантазією. Вихована на канонічних зразках, людина часто не здатна зрозуміти нову, образну, поезію.

"На труні ночі заснула пісня / кажани на стінах дзвона / червона скриня – світу тісно / до вод глибоких тихо тоне // Не залуна в пустині слово / не стулить порожнеча віки / розбита ваза мармурова / розлились в діл весняні ріки // Співає мрак, сміється сутінь / поломане паде проміння / із мертвих рік крізь ніч отрути / нове світлів кільчитьесь сім'я."

Як бачимо, поруч опинилися слова "труна – ніч – пісня – червона скриня – глибокі води – пустиня – слово – мармурова ваза – ріки ...". За логікою, рішення автора є сумнівним, адже дібрані вислови – раціонально алогічні. Однак заплющивши очі та відпустивши творчу уяву можна відчутти насолоду, про яку писав Богдан Ігор Антонич, висловлюючись про сенс мистецтва, яке має, на його думку, викликати у читача такі почуття, яких нам не може дати реальна дійсність. Причому, в цих рядках Ф.Потушняк максимально вільно грається із зоровими, слуховими асоціами, які з ґрунту конкретної пам'яті моделюють неповторну гру уявлень. Принцип поєднання смислової синестезії, конкретної пам'яті, нетрадиційних контекстів слів та вільної гри підсвідомості притаманний багатьом віршам Ф.Потушняка. Ось, наприклад, ще один зразок: *"Розложила північ карти / туга свіч не знає жарти / блідолиці моряки / гойдають човен хиткий // напоївшись серед ночі / дзвін сміється, дзвін хохоче / і дразнить блудних собак / колихаючись, маяк. // Море / нині дуже хворе / виклював дір'яний тон / з органів пустосміх сон. // На дубовім линуть листі / чорні діви у намисті / не обійдеш без гріха / Ха! ха! ха!"*

Конкретна пам'ять й нові контексти

Отже, ми згадали поняття "конкретна пам'ять" та "нові контексти", що є базовими елементами модерної сюрреалістичної (поетистичної, надреалістичної) образності. Почнемо від кінця. В. Незвал твердить: *"Коли були слова новими, сяяли поруч себе інші в чіткій інтенсивності. Часто вживані образи породили "фразеологія". ... Логічним є виникнення, із яскравих слів фраз. Логічно належать чашка столу, звізда небові, двері сходам. Тому їх не видно. Треба покласти звізду на стіл, чашку біля роялю та янголів, двері відчинити океану. Йдеться про те, щоб знову відкрити дійсність, дати їй яскраву форму, як у "перший" день. Робимо це ціною логіки..."* [3, с. 45].

Згадана алогічність не раз впливає із тзв. конкретної пам'яті автора, який будує свої образи на ґрунті власних уявлень. Тобто коли, наприклад, в батьківській хаті біля дверей на вікні стояв горщик з орнаментом пташки, який маленький хлопець розбив, результатом того були не тільки сльози, але й втеча від батьківського гніву в поле, де

дозрівало збіжжя... (можна продовжувати дуже-дуже довго) – однак в такому випадку реально в уяві автора будуть з'являтися поруч слова: *двері – птах – страх – слюза – лоза – хліб – волосся – вогонь – ніч – червоний мак – терпкий смак...* тощо. Причому, це будуть конкретні двері, конкретна стежка в поле, конкретні дерева, трави, смаки, аромат, конкретний день з життя автора із всією багатю палітрою вражень, що зберегла його пам'ять. Зрозумілі й логічні вони будуть, однак, тільки для поета. А для решти читачів – це будуть нетрадиційні контексти й вільна гра уяви... Ця вільність, однак, умовна, бо в пам'яті автора має свою чітку аргументацію.

Згадаймо, наприклад, елегії Б. І. Антонича. І в нього це була конкретна скриня, конкретна скрипка, конкретні двері. І якраз із цих конкретних уявлень стався потік асоціативних уявлень, які оформилися у вірш. *“Поет, слова якого є як дзеркала, що віддзеркалюють його пам'ять, його життя й емоційний досвід, не буде для читача нудним. ... Думаю, що вся нудьга абстрактної поезії полягає в тому, що поет своїми словами не має, що сказати. Його слова є мертвими, як кнопки на друкарській машинці. Ні менше, ні більше”*, додає до цієї теми В. Незвал [3, s. 50].

Ось у Федора Потушняка якраз і знаходимо яскраві моменти конкретної уяви: *„Вогні на горах, рідна скрізь весна / в хатині пахне великодна м'ята”*. *“Тополі стогнуть, в ніч глядять / вікна глибокі без надії / на мості духи сторожать / і страх, скорившись, кам'яніє. // Серед опущених доріг / він паруси свої розкинув / світ, як малесенький горох / крилатий день у плесо кинув”*.

Тільки поет знає деталі ситуації, яку описує: *„І Бог зігнув ріку в дугу / і линуть води в діл по кручі / і на небесному лузі / криваві руки миють тучі”*. Для нас це, однак, цікава вечірня картина після дощу... Яскрава палітра кольорів веселки, кривавих хмар, синьої води справляє ідилічне враження, підсилене нетрадиційною персоніфікованою образністю. Подібний принцип застосовано і в уривку: *„Земля, як книги, ніч як птах / сузір'я – три мечі вогняні / зацвіли ранками жита / всі соки випили весняні”*.

Авторську гру із контекстами бачимо, наприклад, у вірші: *„Сторіччя дум, веселих сміх / на ліжку ночі вітер ліг / в загублення твоїх слідів / я вилив чашу дум і снів // Із кучерів злотних пісень / зіткала ніч в далях огонь / кадил жагу, і мрак і дим / холодний випив трав килим”*. Вітер, що лежить на ліжку ночі, думи і сни вилиті з чаші до слідів, зіткані вогні, килим із трав, кадило, морок, дим... – це все творить не тільки пластичні образи, але стає уявним скелетом майбутньої перспективної казки.

Смислова синестезія – поезія для всіх п'ятьох смислів

Поетизм у своїх початках визначив себе як "поезія для всіх п'ятьох смислів". У модерній поезії, на думку В. Незвала, немає непровідних думок. Усі вони провідні. Усі завершені. Модерна поезія шанує яву так само, як і думки. Хмара в модерній поезії не є алегорією до чогось темного. Є уявленням, є дійсністю нашої уяви, котра нас вчаровує своєю реальністю. Модерна поезія є синтезом образотворчих, музичних і словесних видів мистецтва, закодованих у слові, і можна її зрозуміти повністю тільки тоді, коли її сприймаємо всіма смислами, усією душею, а не логікою розуму. Письменник має повне право представити світ таким, яким він побачив його у хвилину найбільшого емоційного піднесення [3, с. 91].

Ілюстрацією може бути, наприклад, вірш: *„Човен у далечі пливе / бурливо грає синє море / і вічним звуком геть зове / щось вічно близьке на просторі // день душу знову воскресив / сушею голос йде стодзвонний / серед простору сонце нив / замовкло – заклик монотонний // І як відвічна тайна тут / так закон вічний вод глибоких / за днями тихо дні пливають / і ясні лиця різ високих“.*

Слухові імпульси передано словами: *пливе, бурливо, грає, звуком зове, голос йде стодзвонний, замовкло, заклик монотонний...* Зорові акценти знаходимо у лексемах *синє, суша (коричневий колір), сонце, нива, вода, ясні лиця*. Хронотопічні моменти відтворюють слова: *далеч, вічний, день, воскресив, простір, відвічний, вічний, глибокий, дні, високих*. Мовні одиниці *море (мокре), суша (сухе), сонце (тепле)* тощо представляють решту смислів.

Смислову синестезію ілюструє, наприклад, і вірш: *“Місто б'є у бубон ночі / черв туманів далі точить / і цілють сонний став / малиновії уста // Білі руки, як дві свічі / Піднялись у межиріччі / виринає велет-змій / З озера зелений вій // Трав стрункі і білі чати / сходять днину зустрічати / поцілував білий нів / серце діви у півсні“.*

Як зазначає словацький літературознавець Ян Гапура в “Поетологічному словнику”: *„Новизни й оригінальності автори досягали різними способами й засобами. ... Новизну, однак, не мусимо шукати в далеких незнайомих місцях, бо саме мистецтво нас учить, що багато речей, які вважаємо повсякденними, на фотографіях, картинах, у віршах стають чимось магічним, незбагненим“ [2].*

Федір Потушняк довів, що новизна його поезії залишається позачасовою саме через те, що вона розрахована на освіченого, вдумли-

вого читача, який зуміє відтворювати в надрах власної уяви нові модифікації прочитаного вірша. Ключ до цього “нарніївського” світу схований у акварельних метафорах “поезії для всіх п’ятьох смислів”, у “поезії повсякдення”, яка позбавлена фразеологічних зрощень, що виникли у сталих контекстах. Саме творення образів з матеріалу конкретної пам’яті засобами вільного потоку асоціативних вражень робить поезію Ф.Потушняка зрозумілою для тих, хто прагне її “відчувати”, насолоджуючись свіжими образами. І незрозумілою вона стає для тих, хто хоче її осягнути одним тільки розумом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк ; [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород: Закарпаття, 2007. – 576 с., іл.
2. Gavura J. Paradox a poézia [Електронний ресурс] / Jan Gavura // Poetologický slovník. – Режим доступу до вид.: <http://www.rozhlas.sk/inetportal/web/index.php?lang=1&stationID=0&page=showNews&id=75166>. (08. 09. 2009).
3. Nezval V. Moderní poesie / Vítězslav Nezval. – 1. vyd. – Praha : Československý spisovatel, 1958. – 119 s.
4. Nezval V. Moderní básnické směry / Vítězslav Nezval. – 4. vyd. – Praha : Československý spisovatel, 1973. – 276 s.
5. Turčány V. Rým v slovenskej poézii / Viliam Turčány. – 1.vyd. – Bratislava : Veda. 1975. – 438 s.

Марія Яремкович
(м.Ужгород, Україна)

МОТИВ ПОШУКУ ІДЕАЛУ В ЛІРИЦІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА (збірка “На білих скалах”, 1941)

УДК 821.161.2–1 (477-87) “Потушняк”

Резюме. У статті розглядається лірика Ф.Потушняка під кутом зору філософської проблематики. Автор зосереджує увагу передусім на своєрідності символістської концепції людини і світу в ліриці поета, на мотиві пошуку ідеалу.

Ключові слова: концепція, художня модель, поетика контрасту, образ-символ, ліричний герой.

Summary. The author studied the creative work of F. Potushnjak in the context of philosophical ideas. The main attention is focused on the poetical system of the F. Potushnjak.

Key words: conception, artistic model, poetics of the contrast, symbols, lyric hero.

На початку ХХ століття в українському літературному процесі преважують тенденції заперечення традиційних естетичних форм. Головна увага українських модерністів безпосередньо зосереджувалася не на виявленні “побутового етнографізму”, а на глибинному внутрішньому естві людини та пошуку ірреального світу, що наближає до одвічних сфер символістської поезії – любові, краси і шукання ідеалу, правди.

За твердженням О.Білецького, “європеїзація української поезії – одна із заслуг українського модернізму. А символізм як літературна течія...підвищив рівень техніки, поширив ідейний простір поезії” [1, с.21]. Т.Гундорова та Н.Шумило констатують, що загальною стильовою ознакою цієї доби, “ставала тенденція до естетизації, символічної ідеалізації зображуваного, суб’єктивного перетворення реальності як естетичного феномена. Загалом увесь цей період розвитку можна ще назвати естетичним періодом української літератури” [4, с.58]. Г.Костюк підкреслював, передчуття і містичні візії, недосяжний світ людського щастя, що од віків зорить у даліні як примара, як мрія [5, с38], – скла-

дає комплекс характерних рис поетичного світовідчуження, властивий митцям-символістам літературної епохи кінця XIX – поч. XX ст.

Поетичним творам Федора Потушняка притаманні ознаки поезики символізму, філософську основу його лірики визначає антитеза двох світів – “спліну та ідеалу”, “зла й добра”. За слушним спостереженням Лідії Голомб: „Потушнякова модель світу має міфологізований, містеріальний характер, її елементи, згідно з поезикою символізму, є знаками іншого, непідвладного раціональному пізнанню світу” [3, с.145]. Закарпатоукраїнський лірик, як і Ш.Бодлер, визнавав принцип двопланової структури образного світу – сферу матеріального, для якої характерна тотальна жорстокість та меркантилізм, і сферу духовного, що уособлює нестримний порив поета до безмежного, небесного простору для досягнення невідомої таїни світу.

У своїх творах символісти наголошували на значній ролі слова, що мусило не пояснювати, а “вміщати в собі світ таємничості, казкову атмосферу, навіть загадковість почуттів” [6, с. 37]. Відмовившись від принципів об’єктивного зображення дійсності, вони активно шукали шляхи оновлення літератури, створюючи нові естетичні форми за допомогою символів. Символи виражали вічні ідеї – Краси, Істини, Гармонії і наближали до духовної сфери. У зв’язку з цим символісти в пошуках незбагненого надавали перевагу творчій інтуїції над розумом, у якому вбачали “спрощення та схематизацію”. Як підкреслює Б.Рубчак, у символістській поезії „всі предмети і явища, всі чуття і почуття зв’язані невидимими нитками в одну невиразну, містичну цілість. Завдання поета – побачити ці нитки, розплутати їх, показати таємничі зв’язки всього на світі” [8, с.20]. Пошук Ідеалу, Істини, Гармонії та любов до Прекрасного визначили домінуючі мотиви в естетичній спадщині поетів-символістів.

Ідея пошуку самого себе, пориву до Ідеалу стає смисловим об’єднуючим началом збірки Ф.Потушняка “На білих скалах”. Поет свідомо обирає такі просторово-часові параметри буття ліричного героя, які допомагають чітко окреслити протилежність двох світів, в яких він екзистує. Ліричний суб’єкт збірки – надзвичайно складна особистість, котра живе напруженим внутрішнім життям, повним руху, бажання самопізнання, пориву до Абсолюту. Він втілює феномен свідомості, що нестримно прагне до ідеалу.

Естетична концепція Федора Потушняка має міфологічне коріння, а збірка “На білих скалах” є яскравим прикладом включення в національну художньо-філософську традицію. У ній творчо зреалізовано ознаки національної ментальності. Художнє осмислення основ буття в цій поетичній збірці Потушняка пов’язане з ірраціональним пафосом,

що спричинилося до функціонування в його поетиці чуттєвої сфери (звідси – потужний ліричний струмінь), що зумовило її пов'язаність з міфологічною свідомістю, визначило антропоцентричне розуміння (а відтак – і відтворення) буття, своєрідні риси ідеального світогляду, певну сакралізацію зображуваної реальності.

Індивідуально-авторська міфотворчість Федора Потушняка стилістично співіснує в річищі національної міфософської мистецької традиції, заснованої на актуалізації окремих архетипів і міфологем, що сягають як язичницької, так і християнської доби. Вони структурують і сакралізують художній простір збірки “На білих скалах”, виступаючи універсальними моделюючими праобразами, фундаментальними філософськими категоріями.

Для філософсько-естетичної системи Потушняка ціннісно визначальною є міфологема сонця, котра моделює гармонійність світу і підтверджує віталістичну концепцію буття в ліриці поета. Космос його міфопоетичного універсуму центрований стосовно сонця і поліцентричний щодо астральних міфологем, які відповідають нічним небесним світилам (місяць, зорі), котрі відтворюють найдавніші світоглядні архетипи українців. Особливу смислову функцію виконують у структурі його текстів “сонячні” тропи, синонімічний ряд яких доволі розмаїтий і оригінальний: “зелений ранок-сонцептах”, “кучеряве сонце”, “теплий сонця крок” і под. Обожнення сонця зближує Федора Потушняка з представниками української міфософської традиції (найперше – П.Тичиною, В.Свідзинським, Б.-І.Антоничем).

*О ясне сонце! Срібний біг отар,
Ударив меч у вищі криса дзвонів
І лине, лине олово із хмар,
Кристали сині, далі, як ікони. [7, с. 117].*

У ліриці збірки “На білих скалах” домінує емоційний струмінь життєпізнання і життєславлення (“Я славлю златокоосу осінь...”, “І синявою молодю сповняється ущерть душа...” та ін.). Поет утверджує життя, його динаміку, рух, зростання. У цьому сенсі безсумнівно символічною є й назва збірки “На білих скалах”, у художній палітрі якої переважають світлі тони. Ф.Потушняк надає світлодайного та життєславного значення білому кольору, а також золотому як його змістовому варіантові. Він засвоює праслов'янську міфопоетичну модель зв'язку кольору зі світлом і вогнем. Ці константні для поета кольори переважно мають семантику оновлення, життєствердження:

*Кучеряво сонце, кучеряво ріки
Глянули в віконце, схмурили повіки,
Підкрутили вуси золотії ниви,
Гиля білі гуси в зоряні розливи [7, с. 116].*

Важливе змістове навантаження несе також синій колір і його семантичні різновиди (голубий, блакитний). Зберігаючи дохристиянську символіку кольору (у міфопоетичній свідомості українського народу існувала стала відповідність між синім кольором і землею), Потушняк значно розширює його контекстуальні рамки. Окрім позначення власне землі (“сині гори”, “сині береги” та ін.), колір використовується ним і в інших значеннях: переносному (“синява молода”, “голубе вино”, “блакитний виднокруг”, “синя зоря”). Цей доволі багатий семантичний ряд синьої барви символізує в поета світлу мрію, нескінченність Всесвіту, прагнення до Ідеалу:

*Довкола скали, блакить і пустиня
Тиші висока, створена святиня,
Здається, тут гармонії покрів
Не пестять крила бажання і снів [7, с. 117].*

Потушняк рідко подає розгорнуті міфологічні ландшафти. Його міфопоетична система структурована за посередництвом традиційних світових начал і бінарних опозицій (“ранок-сонцептах” – “туманів ігли чорна рукояць”; “скелі” – “долини”; та ін.). Нерідко це фундаментальні семантичні опозиції, пов’язані з першоосновами буття. Серед них найтривкішою є антитеза “день – ніч”, яка бере свій початок ще з періоду міфологічних уявлень і переважно співіснує в силовому полі антиномії “життя – смерть”. Найуживаніша бінарна опозиція “день – ніч” використовується Потушняком не тільки для метафоричного вираження філософсько-художньої концепції буття, а й зазвичай для утвердження одвічного ритму буття, що знакує плин часу (“Ні день, ні ніч, ні літо, ні весна, /Жде в яснім плейзродження вона”). Очевидно, що поет ішов за національною традицією української класики (згадати хоча б Т.Шевченка: “І день іде, і ніч іде...”; “Минають дні, минають ночі...”):

*Пожовкла ніч, туман зорить
Глибоким оком в нетрі-нори,
Як помело, земля летить
В затоки далів неозорі [7, с. 123].*

Особливу роль (сислову й естетичну) відводить Федір Потушняк вдало дібраним міфологемам язичницько-християнської етимології: "зоря" ("зорі золоті", "кують на зорях іскри дня"); "пісня" ("голос вітряних пісень", "лунають горді і сумні пісні", "пісня-посестра"), "дорога" та її семантичні різновиди – "шлях", "путь", "стежка" ("дороги спіле серце рвуть", "іде вона по стежці росяній", "горять путі... відкриті брами скрізь"). У просторі тексту поезії "Дороги спіле серце рвуть" міфологема дороги проявляє свою потенцію бути метафорою життя в процесі подолання особистістю оприявленого хронотопу.

Архетип дороги своєю сутнісною поліфонічністю визначає спосіб поетичного освоєння категорії часу, вектор котрого природно прямує через сучасне у майбутнє. Одночасно – це ніби подорож у зворотному напрямкові від зовнішнього до внутрішнього стану ліричного героя.

Відзначимо, що дорога як символ життєвого шляху, людської долі є часто вживаним образом у світовій літературі. У текстах Потушняка символ дорогами постає у сконцентрованому вигляді не лише як провідний мотив, але й як основа структури поезій збірки "На білих скалах". Дорога – вісь, навколо якої відбувається "нанизування" сенсів, семантичне "мерехтіння", переходить з однієї значеннєвої площини в іншу.

Мотив дороги як інтелектуальної, творчої еволюції митця, як символ його пошуків відповідної власній духовній сутності взаємодії із зовнішнім світом становить семантичну основу поезій Птушняка.

Зміщення часопросторових площин, трансформованих у сфері таємничого, ірреального й вічного проминання як повернення, збуджує у реципієнта потенцію комплексу відповідальності перед часом і людьми:

*Посховзнувсь він у тлі злотній,
На скальному конає лоні,
І линуть в зорі вогняній
У синю даль червоні коні [7, с. 118].*

Федір Потушняк як символіст створює власний візійний світ у збірці, використовуючи прадавні архетипи стихій. З водяним потоком пов'язується відчуття плинності думок, переживань поета. Стихія води органічно зіставляється зі стихією повітря, даруючи почуття незбагненності, неосяжності простору:

*Злетіли хмари, сплесли крила в морі,
Стрясають бурі Perezрілі зорі,
Дощів осінніх під куцями око
Назвалось словом мудрим і жорстоким [7, с. 117].*

Єднання стихій, космічних сил простежуємо також у поезіях “Порхнули голуби увись”, “Глибокий оддих, сон ясний”, “Вогні на горах, рідна скрізь весна”, “Могили свіжі, теплий сонця крок”, причому це єднання потрійне: повітря – земля, земля – вода, вода – повітря:

*За горами, заблукавши, кашле день,
У води впали скорені хвилини,
І ниже, ниже в потоці огень,
Мого життя розжарені краплини [7, с. 132].*

Федір Потушняк сприймає людину як частину Божої світобудови, як самоцінний елемент всесвіту. У його креативному баченні людина прагне зрівнятися з природою, злитися з нею, відчутти себе таким же Божим творінням, як квітка, пташка, зірка. Взагалі, пантеїстичними мотивами пройнято чимало поезій українських символістів, за допомогою них поети прагнули утвердити органічну спорідненість людини з рідною природою. Світобудова (сутність якої розглядалася як взаємодія чотирьох стихій) бачиться символістами цілісною і довершеною структурою, природа якої божественна.

Ліричний герой поета – цілісна особистість, яка перебуває поза реальним часом і простором завдяки своїй творчій природі. Митець органічно розвиває і художньо осмислює концептуальні моменти філософії життя, де центральною є проблема творчості, яка, з одного боку, є вищим виявом особистісної самореалізації, а, з іншого, ключем до розуміння незмінних законів буття.

У поезії Федора Потушняка буття природи у свідомих формах звучить як поетична констатація абсолютної достовірності самого факту існування цілісного світу. Вже емоційно-психологічні імпульси його лірики мають філософське осердя: ядро емоцій моментально формує напруженість думки. У Потушняка мистецьке оприявлення природи в ліричному творі – це пейзаж душі, за яким проглядається складний процес взаємодифузії двох енергій – людської і природної, акт гармонізації. Урівноваження двох начал шляхом взаємопроникнення, взаємодивляння.

Абсолютне знання таємниць природи, вихід за рамки емпіричного світу у сферу неосяжного й недосяжного зафіксовано у поезії “Чоло гори містичний клюнув зуб”. Чутливість до вібрацій живого світу, що проникають у душу з глибин світобудови, вміння слухати серце природи, відкрите високому духові, співзвучність з навколишнім – це постійні принципи світомислення автора. Думка, почуття, благородні пори-

вання трансформуються у таку саму реальність, як довкілля, а енергія поетичного світу стає спонукою до дії або й самою дією:

*Всміхнулися краплини теплі вод,
Як іній, тають в грудях трав хотіння,
То срібна туча, мрій у висі льот,
Як іній, тають в грудях трав хотіння [7, с. 134].*

Спорідненість праоснов всього живого у поетичній сублімації впливає на нашу емоцію по-особливому, даючи зрозуміти, що лише енергетична взаємодифузія, не занедбані канали її взаємоперетікання забезпечують нам буття у Вічності.

Рух у поезії Потушняка – основа надії, безперервний пошук Ідеалу. Мотив руху нарощується і збагачується у процесі поступальної інтенції. У Потушняка рух – це політ. Політ фантазії, політ мрії, порив до Ідеалу. Саме тому образ крил та польоту стає лейтмотивним у збірці «На білих скалах». Ліричний герой збірки прагне “у далекий край летіти”. У полі зору поета-мислителя – “голуби, що порхнули увись», «птахи, що знялися й летять”:

*Бузьки летять на озера з лісів,
Де твої руки – розквітлі лілеї?
У водах квіти пробудились знов
І вогики – загублені надії. [7, с. 129].*

Прагнення ліричного героя до змін за допомогою асоціацій, викликаних рухом вітру – того одвічного явища природи, яке неодмінно приносить із собою зміни. Символ вітру в творі – рух, дія, процес, акумульований у словесному образі.

Символічний образ насамперед емоційний, максимально підвладний осягненню чуттєвими органами: його наочна картинність ґрунтується на подібності [9, с. 87]. Потушняк найважливішим для поетичної творчості вважав саме емоційний імпульс.

Багатопланова й амбівалентна у ліриці Потушняка й символіка саду. Поет осмислює її через злитість народних уявлень про сонце й землю – основні сили, що беруть участь у створенні розмаїтих форм життя:

*Крилаті води, чорне те коріння,
Містичний сад і сад глибокий,
Кільчиться трав вогке насіння,
Десь сплеснув вогник одинокий [7, с. 133].*

Архаїзований з допомогою мови ("жерці", "діл", "ланіт" і под.), давніших міфологем, поетичний рельєф лірики Потушняка становить художню структуру, зорієнтовану на міф і реальність водночас. В окремих випадках конкретність перетворюється ним на містифіковану абстрактність, своєрідний сюрреалістичний еквівалент. Ця онтологічна "заміна" відбувається на основі дорефлективної реакції на дійсність. Деякі вірші поета переконують, що його інтелектуально-екстатичне осягнення буття межує з підсвідомим пізнанням. У таких творах, як "Прохнули голуби у вись", "Як плесо, город, мертво спить ріка", "Заснуло поле... замок на скалі", панує "відсвіт таємничості життя", засвідчуючи його близькість до поетики сюрреалізму:

*Заснуло поле... замок на скалі,
В криваві згусли подихи коралі,
І кряче ворон... з мокрої землі,
Три відьми встали п'яні на прогалі... [7, с. 119].*

Творча фантазія Федора Потушняка нерідко моделює нові картини буття, розсуваючи його часово-просторові межі. Художня інформативність текстів у цьому разі створюється шляхом естетичного опрацювання матеріалу сновидінь. Сон (ілюзія) ліричного героя зображується поетом як реальність і знову ж таки є засобом утвердження ідеї гармонії світу, що домінує в його філософській системі:

*Уста зелені – крутий сон,
Пустинний дзвін, ліси глибокі,
З астральних дів плодючих лон
Одлетли птахи одинокі [7, с. 121].*

Трансценденція "перехід у позамежне, ноуменальне" (В.Ерн) суттєво розширює межі відтворення світу. Моделюючи інобуття, поет відбиває потребу вийти поза окреслене коло трагізму, абстрагуватись від простору повсякденного довілля. З цієї причини він абсолютно свідомо показує світ як єдиний універсум, демонструючи яскравий взірець ментальної діяльності, означений дослідниками як міфологічний.

Образи "п'яних духів ночі" та "п'яного суму на вітці ночі" означають по-дитячому щире захоплення творчими силами природи, близьке до язичницького обоження. Подібне образне плетиво найнереальніших явищ дійсності символісти вважають суттю міфічного дива, якому властива відстороненість від змісту справжніх речей дійсності [8, с. 67].

У поетичній системі Потушняка поняття сп'яніння й похмілля передають особливий язичницький екстаз – радість творення весняної краси:

*П'яніє сум на вітці ночі,
Ріка шумить, ріка клекоче,
Підносить радіст знов
Сріберну коругов [7, с. 126].*

Спорідненість Потушняка із символістами виявляється в музикальній виразності слова і в розумінні його мелодійності та надзвичайної плавності. Але у Потушняка знаходимо ще більш яскраве плекання музичного символу через ретельно дібрані асоціативні звукообрази: *“Могутній південь-струноцвіт/ Із серця вирвав піснь сувору”* [7, с. 119]. Або, ще більш показово: *“Співають снопи, як органи”, “І дзвонить в сурми перемін”*.

Отже, символізм стильова домінанта збірки Ф.Потушняка *“На білих скалах”*, а мотив пошуку ідеалу основа її концептуальної єдності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. Двадцять років нової української лірики (1903-1923)/ Олександр Білецький // Білецький О.І. Літературно-критичні статті. – К., 1990.
2. Бодлер Ш. Цветы зла. Обломки. Парижский сплин. Искусственный рай. Эссе. Дневники. Статьи об искусстве. – М., 1997.
3. Голомб Л. Поеми Федора Потушняка / Лідія Голомб // Українська поезія Закарпаття ХХ століття: Науковий збірник. – Ужгород, 2004.
4. Гундорова Т., Шумило Н. Тенденції розвитку художнього мислення (початок ХХ ст.) / Тамара Гундорова, Наталія Шумило // Слово і час. – 1993. – №1.
5. Костюк Гр. Микола Вороний. 80 років з дня народження / Григорій Костюк // Історія Національної академії наук України (1938-1941): Документи і матеріали / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського: Ін-т архівознавства. – К., 2003.
6. Олійник О. Феномен символізму в системі українського модерну О.Олійник // Слово і час. – 1998. – № 6.
7. Потушняк Ф. На білих скалах. / Федір Потушняк // Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / упорядкування Д.Федаки. – Ужгород, 2007.
8. Рубчак Б. Пробний лет (Тло для книги) / Богдан Рубчак // Розсипані перли: Поети „Молодої Музи”. – К., 1991.
9. Салига Т. Від „Молодої музи” до символізму та інших напрямів / Тарас Салига // Українське літературознавство. – 1993. – № 57.
10. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М., 2002.

ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВО ТА МОВОЗНАВСТВО

Любиця Бабота
(м.Пряшів, Словаччина)

ДОРОБОК ФЕДОРА ПОТУШНЯКА В ЧАСОПИСІ “ЛІТЕРАТУРНА НЕДІЛЯ” ТА В ЖУРНАЛІ “ЗОРЯ–НАЈНАЛ”

УДК 821.161.2–3.09 (477-87) “Потушняк”

Резюме. У статті простежується доробок Федора Потушняка на шпальтах часопису “Літературна неділя” та журналу “Зоря–Најнал”, подається жанрова класифікація аналізованого матеріалу.

Ключові слова: періодика, етнографічні дослідження, мовознавчі студії, літературознавчі розвідки, художня творчість.

Summary: The article investigates works of Fedir Potushnyak published in “Literary Week” newspaper columns and in the magazine “Star – Najnal” and presents genre classification of the analyzed material.

Key words: periodicals, ethnographical investigations, linguistic studies, researches in history of literature, artistic works.

Федір Потушняк (1910–1960) належав до науковців, які часто виступали на сторінках різних періодичних видань. У воєнний період то були, крім інших, часопис “Літературна Неділя”¹ та науковий журнал “Зоря–Најнал”.

Перший номер двотижневика “Літературна Неділя”² появилвся 25 травня 1941 року, спочатку під назвою “Літературно-Наукова Прило-

---

¹ В статті, за винятком кількох випадків точного наведення назви періодичних видань і цитувань окремих положень, будемо користуватися сучасним правописом.

² Виходив у 1941–1944 рр.

га" (спершу на восьми, пізніше на дванадцяти сторінках), яку випустила редакція газети „Карпатска Недѣля“¹. Зміна назви на „Літературна Неділя“ відбулася починаючи номером 6 (з 3 серпня 1941), коли видання стало додатком-двотижневиком тогочасного тижневика “Недѣля”², однак від 19 квітня 1942 (№ 8) часопис почав “... в розширеной и змѣненой формѣ,” виходити самостійно [3, с. 17]. Останній, двадцятий номер “Літературної Неділі” появилвся, очевидно, в жовтні 1944 року й виходить, що разом вийшли 84 номери³. Ця кількість відповідає дійсності всупереч тому, що на обгортці № 20 (в рамках змісту наведеному в кожному номері) зазначена стаття “Руськѣ коломыйки” з приміткою: „продовження слѣдує” [17, с.229]. Про продовження згадано і в кінці надрукованої статті [17, с.239].

На сторінках „Літературної Неділі” друкувалися етнографічні статті та матеріали, статті про історію та культуру, портрети визначних церковних діячів, статті мовознавчі й літературознавчі, рецензії на наукові видання й художні твори, появлявся в газеті доробок місцевих авторів, переклади з мадярської, німецької, англійської, польської, французької, чеської, італійської та норвезької літератур. Останню заступав лавреат Нобелівської премії Кнут Гамсун і три зразки його творчості переклав саме Федір Потушняк. Виступали в газеті кращі тогочасні інтелектуальні сили, відомі письменники, але й літератори-початківці – Антоній Годинка, Гядор Стрипський, Омелян Балецький, Кирило Галас, Іван Гарайда, Микола Лелекач, Петро Лінтур, Іван Мураній, Марія Кабальюк, Марко Бараболя, Юлій Боршош-Кум’ятський, Лука Дем’ян, Юрій Качій, Іван Колос, Василь Маркусь, Олександр Маркуш, Петро Міговк, Василь Піпаш-Косівський, Дмитро Попович, Микола Рішко, Юрій Станинець та інші, які заховалися за різні шифровані підписи.

До найпродуктивніших співробітників газети, починаючи першим номером, належав Федір Потушняк, який, як відомо, часом підпи-

---

¹ Виходила в Ужгороді в 1939–1941 рр.

² Тижневик “Недѣля” (1941–1944) був органом Угорської католицької організації сільськогосподарської молоді (КАЛОТ) і її закарпатського відділу – “Товариства греко-католицької молоді”. “Неділю” від 1 серпня 1944 року перебрало “Товариство грекокатолицької молоді”, до якого приєдналося “Подкарпатское общество наук” (ПОН, 1941–1944). Метою видавців було “далше продовжати традиційнѣ грекокатолицькѣ літературнѣ працѣ” – Літературна неділя, річ. 1, ч. 6, стор. 41.

³ В 1941 р. появилоса – 16 номерів, в 1942 – 24, 1943 – 24, 1944 – 20, разом 84 номери (подвійними номерами були ч. 13-14 та ч. 15-16, обидва за 1944 р.).

сував свої роботи також різними псевдонімами та криптонімами – Ф. Пасічник, Ф. Вільшицький, Vox Clamantis – Волаючий голос, Theodorus Beregiensis¹, Beregiensis Th., Th. B-s, Б. Тг., Ф. П-к, Ф. П-ик, Ф. П-як, Ф. П., Ф. М., Т. Т., Ф. В., П., п., –рѣ –кѣ, –к². Йому належали, очевидно, й деякі невідомі статті. Деякі, хоч і не повністю, можна розшифрувати на основі змісту, наведеного на першій сторінці (свого роду обкладинці) кожного номеру, або загального (щорічного) змісту газети.

Надзвичайно цікаву групу представляють етнографічні статті багатогранного науковця. Цікавило його місцеве народне вірування та повір'я, демонологія, трагічні елементи, історичні балади. Ці статті представляли свого роду наукові розвідки, містили фахові пояснення, наведена була джерельна література, якою Ф. Потушняк користувався – роботи передусім українських, російських мадярських, німецьких та румунських дослідників. Писав Ф. Потушняк (завжди у зв'язку з народним віруванням) про самоубійців (№ 3 та № 4/1941), нічного духа (дводушника) (№ 8/1941), вовкуна (№ 9/1941), пастирський період у народному фольклорі (№ 6 та № 7/1941), гада (№ 11 та № 12/1941), різних звірів та птахів (№ 13 та № 14/1941), чорнокнижників (№ 16/1941), крачун (№ 1/1942), болгарські впливи на місцеве населення (№ 7/1943)³, рослини (№ 6 та № 9/1942), наготу при ворожінню (№ 12/1942), залишки суворого звичаю, коли старих німецьких людей виводили “на хотарь” (№ 13/1942), стрільбу (№ 15/1942), межу й дорогу (№ 17/1942), північ і полудень (№ 22/1942), яйце (№ 24/1942), писанки (№ 9/1943), жертву (№ 12/1943), перевізника (подорож душі на другий світ, № 15/1943), останки культу предків (№ 17/1943), солярів (№ 13/1943), “злѣ очи” і “уроки” (№ 19/1943), “мертву любов” (№ 3/1944), відьму (№ 5/1944), залишки звичаю крадення жінок і дівочих торгів (№ 11/1944), колядки (№ 1/1943) чи пісні про дітогубницю (№ 16/1942 та № 10/1943). Свою увагу присвятив дослідник також рідному селу (№ 21/1942), назвав окремих груп населення, які побутують в народі (№ 18/1942 та № 14/1943),

¹ В статті *Potushniak, Fedor* (автор І. Поп) наведено Theodorus Bercolensis [26, с. 376].

² Щоправда, в “Літературній Неділі” Ф. Потушняк користувався лише частиною з них.

³ Йдеться про статтю “Пострѣл-устрѣл” (стор. 79-81) в етнографічних явищах з науковими поясненнями відмінностей, бо “устрѣл” у болгар – це зазвичай дитина, яка померла нехрещеною і з якої стається упир (демонічна постова), а “пострѣл” у місцевого населення – це хвороба худоби, яка дістає корчі, може то бути й здуття.

першому друкованому запису місцевого фольклору (№ 23/1943 та № 24/1943), мадлярсько-слов'янським етнографічним зв'язкам (№ 1/1943), сербо-хорватським мовним впливам (№ 23/1942), літературознавчим проблемам (№ 20/1942, № 5/1943), результатам, яких дійшли інші дослідники (№ 3/1942) тощо.

Щодо літературного доробку, яким Ф. Потушняк представився в "Літературній неділі", той надзвичайно багатий. Друкував він поезію, прозу, але й різдвяну п'єсу "Баранки" [6, с. 19–21], містерію "Буря" [12, с.88–93] та переклади з інших літератур. В часописі появлялися рецензії на його творчість (в тому числі на книжкові видання) і він теж рецензував художні твори інших (і закордонних) письменників. Для дослідників літератури цікавою є стаття-рецензія "Зоря галицька як Альбум на г. 1860 и подкарпатска литература" [16, с. 223–225]. Автор, оцінюючи видання підкреслює, що в альбомі брали участь, поруч галицьких і підкарпатські письменники, яких творчість була рівноцінною з художньої сторони, так і сторони змісту, з іншими письменниками представленими в альбомі. Це торкалося О. Духновича, О. Павловича та А. Кралицького. Федір Потушняк наводить назви п'яти поезій Духновича (теж і сторінки, на яких вірші були поміщені), порушує питання мови творів і припускає, що певні втручання в мову міг зробити редактор альбому Богдан Дідицький. Це саме торкається трьох поезій О.Павловича, але в його випадку автор статті зосередився на маловідому поезію Маковицького солов'я "Сп'ївы сельского дяка из под Карпат", яку вважає варіантом вірша "П'їснь дяка", поміщеного у "В'їнцю" Павловича [1]. Для ілюстрації своїх тверджень наводить Ф. Потушняк зразок – 48 рядків поезії. А. Кралицький був єдиним з-поміж усіх (в тому числі галицьких) авторів альбому, який представлений прозою. Оскільки його оповідання "Пастырь в полонинах" (пов'їстка из сторон под-Карпатских) було маловідомим (точніше невідомим) читачам, рецензент навів зміст твору, дія якого відбувалася за часів володарювання Людвіга Великого. Потушняк припускає, що Кралицький, мабуть, в основу "своєї повістки" взяв румунський переказ-казку і переробив її на "повістку", бо як історик хотів звернути увагу на румунське населення.

У своїх багатющих зацікавленнях Ф. Потушняк присвячував увагу й питанням філософії. Був першим науковцем, який займався розвитком місцевої філософської думки від кінця XVIII до початку XX століття і вважається філософом-екзистенціалістом [19, с.313]. Деякі його дослідження вийшли друком ("Короткий нарис філософії Підкарпаття, 1943) [26, р.376], а деякі залишилися в рукописі ("Філософічні статті" /1945-1960/). Надруковані були лише в 2003 році [23].

“Короткий нарис філософії Подкарпатя” друкував Федір Потушняк спочатку на продовження в шести номерах “Літературної Неділі” (номери 2–6 за 1943 р.). Свою роботу автор розпочав загальною характеристикою філософії і народної філософії, зауважив, що розвиток філософського мислення між місцевим населенням можна віднести до кінця XVIII ст. (період кантіанства). Ця філософія була під впливом західної філософії мислення і здобула провідне місце у філософії європейського сходу [21, с.18]. Потушняк згадує Петра Лодія, який був першим філософом, хто приніс ідеї кантіанства у Східну Європу (ставився до нього критично), наводить його життєписні дані, педагогічну діяльність, літературну творчість – одописання, оригінальні філософські твори (крім інших, підручник права з 1790 р. та логіки для шкільного вжитку з 1815 р.) й переклади творів Христіана Баумайстра (переклад присвятив єпископу Андрію Бачинському) та Людвіга Фейербаха. Крім оцінки філософських поглядів Лодія, підкреслював Потушняк його “руський патріотизм” і факт, що, перекладаючи фахові книги, Лодій поклав перші підвалини руської філософської термінології¹.

Другим філософом, якого Потушняк згадує, був Андрій Іванович Дудрович, який, так само, як і Лодій, теж переселився в Росію². Зацікавила його філософія німецького ідеалізму. Був прихильником поглядів Фрідріха Шеллінга, однак, як Потушняк зауважує, сам не виробив власної філософської системи [21, с.18]. Коротка інформація в статті наведена про маловідомого місцевого філософа Авксентія Гавелича, який десь в 1813-1825 рр. працював в Петербурзі [7, с.32]. Згадані троє діячів працювали за кордоном, а вдома залишилися Николай Теодорович, який зацікавився “докантівською” філософією (перекладав на підкарпатський діалект, але його роботи друком не вийшли), та Василь Довгович, якому відвів Потушняк багато місця. Довгович у своїх робо-

---

¹ Про мову Лодія висловився Ф. Потушняк детальніше: „интересна его предовсѣм терминологія и языкъ книги (в текстѣ всяди придерживеся оригинала). Уже Головацький замѣчае: „Языкъ той був нѣ словянскій церковный, нѣ рускій народный, але книжный зложеный з обох... Сам все мусѣв творити... хотѣв творити языкъ ученый, книжный напротивъ народного” [7, с. 32].

² В першій половині XIX ст. значна кількість представників місцевої інтелігенції, шукаючи кращих умов для творчої праці, емігрували в Росію, де внесли чималий вклад як у розвиток самої науки, так і у виховання нових кадрів. Наліжало до них, крім згадуваних П. Лодія та А. Дудровича, також І. Орлай, М. Балудянський, В. Кукольник, М. та І. Білевичі, О. Павлович, Ю. Венелін-Гуца та ін.

тах виходив з поглядів Іммануїла Канта, пізніше Фіхте і Шеллінга, але не визнав теорії Ісаака Ньютона [8, с. 43–48; 9, с.54–56; 10, с.68]. Довговичеві Потушняк присвятив увагу також надрукуванням цікавих народних “Переказів про Василя Довговича” [24, с.177–178], у вступі до яких оцінив його діяльність.

Як підкреслює Ф. Потушняк, після Лодія і Довговича дійшло до занепаду розвитку місцевої науки. Наслідком 1848 року виникли нові проблеми, які вирішувала передусім література (певну філософську думку частково відбивали деякі твори О. Духновича й А. Кралицького, а під їхнім впливом також О. Павловича, Ю. Ставровського-Попрадова, Є. Фенцика, І. Сильвая, Ф. Злоцького) [10, с.68–69], філологія та історія. З представників молодшого покоління Потушняк присвятив увагу Василеві Гаджезі, який займався здебільшого історією, однак написав два підручники філософії релігії (виходив з Фоми Аквінського) [10, с.69], але згадав і сучасних діячів, які філософією займалися, – Степана Фенцика й емігрантів А. Сорокіна та В. Шаповала. Свої власні дослідження автор оцінює (в третій особі) як дослідження з нахилом до ідеалізму – філософії духа і феноменологізму [10, с.70]. У своїй роботі користувався Ф. Потушняк польськими й німецькими джерелами, записками НТШ, роботами М. Возняка, Ю. Яворського, Д. Чижевського, Петра Мірчука, Володимира Бірчака та ін. Доказом філософських зацікавлень Федора Потушняка є також його рецензія на книгу Степана Штефуровського про Григорія Савича Сковороду [20, с.36].

Федір Потушняк виступав і на сторінках наукового журналу “Зоря – Najnal”, який виходив двомовно – руською й мадярською мовами в 1941–1943 рр.¹ Всього вийшли чотири томи, в яких були надруковані статті про місцеву історію й культуру, рецензії на різні видання, поміщена була хроніка найновіших подій, некрологи тогочасних діячів тощо. Чимало наукових розвідок можна вважати малими монографіями. На сторінках журналу презентувалися Василь Гаджега, Іван Гарайда, Євгеній Недзельський, Микола Лелекач, Петро Сова, Гядор Стрипський, Федір Потушняк та інші дослідники [25, р.518]. Всі статті містили резюме французькою та німецькою мовами, а якщо були надруковані руською мовою, також і резюме мадярською мовою [3, с.16].

¹ “Зоря – Najnal” – Науковий часопис Подкарп. Общества Наук. Виходит кожного третєго мѣсяця в роцѣ под головною редакцією: Иринейя Конратовича. За редакцію отповѣдає Иван Гарайда. Рочник Ужг., 1941 (I), ч. 1-2, 196; Рочник 1942 (II), ч. 1-2, 3-4, 500; 1943 (III), ч. 1-4, 610 [2, с.42].

Частина інформацій, які про “Зорю” маємо, є опосередкованих, бо повний комплект журналу, на жаль, не був у нашому розпорядженні¹. Можна, однак, зауважити, що доробок Ф. Потушняка в журналі “Зоря-Најнал” був, з увагою на характер видання, набагато скромніший, ніж в “Літературній Неділі”, а його статті мали виключно науковий характер. У подвійному номері (ч. 1–2) за 1941 рік була надрукована Потушнякова розвідка “Огень в народных вѣрванях” (стор. 86–113) [3, с.26]. Про наступний подвійний номер (ч. 1–2), який появився в 1942 році, інформував на сторінках “Літературної Неділі” автор В. Б.-Берій [Василь Балог-Берій] [11, с.84]. В цьому номері з іменем Ф. Потушняка не зустрічаємося, він на його сторінках не виступав. Однак в “Зорі-Најнал”, річник II., ч. 3–4 знаходиться стаття Ф. Потушняка “Земля, вода и воздух в народном вѣрваню”. Автор займається народною філософією, досліджує факт, як в світогляді народу побутують уяви про чотири елементи (йдеться про свого роду продовження вже згаданої статті того ж автора “Огень в народном вѣрваню”, яка появилася у першому випуску журналу). Крім того, Ф. Потушняк є також автором рецензії на варшавське видання твору Станіслава Вінценза “Na wysokiej polonine” [3, с.32].

Федір Потушняк презентувався в “Зорі-Најнал” (№ 1–4 за 1943 рік) мадярськомовною статтею “Руський народный костюм” [27, old.302–325] і руським резюме [27, old.325–327] до цієї статті. Автор подав характеристику гуцульського, мараморосько-верховинського та лемацького чоловічого й жіночого костюмів, показав на їхні спільні риси, але й відмінності, які виникли під впливом культури сусідніх народів – словацького, мадярського та румунського. Стаття ілюстрована рисунками костюмів. У цьому номері опублікований також раніше написаний віршований оповідний твір “Хатка та млинок” [18, с. 539–555]. Складався з двадцяти частин і підписаний був псевдонімом Федір Пасічник. Інформації про нього мала вже редакція першого номеру газети “Літературно-Наукова Прилога”, яка цей твір, що мав атрибуту балади, назвала ліричною поемою [4, с.8]. Іван Мураній його у своїй оцінці журналу “Зоря-Најнал” характеризував словами: „...Слѣдує прекрасное оповѣданя Ф. Пасѣчника у вѣршах: „Хатка та млинок” в ХХ-и отдѣлах. Сей твор руськой вѣршованой словесности мав бы каждый прочитати и перекопнати в том, что руська словесность зовѣм не есть так зали-

¹ Для аналізу журналу були використані: неповні частини (копії) “Зорі”, часопис “Літературна Неділя” та дослідження М. Капрала – Подкарпатское Общество Наук. Публикації: 1941-1944. Ужгород, 2002.

шена и пуста, як то многѣ любили бы представити” [15, с.143]. В цьому номері була поміщена і стаття Ф. Потушняка, яка торкається поглядів Омеляна Балецького на руську граматику Євменія Сабова [22, с.36].

“Зоря–Најнал”, єдиним спільним номером за 1943 (третій річник), закінчила своє існування. На певні неясності, однак, натякає примітка (очевидно, помилкова), наведена в “Літературній Неділі” в рамках рубрики “Почта редакціѣ”: „Зоря рочник IV. появиться вже скоро и буде мати зверх 500 сторон. Це число як и попереднѣ повное дуже важним и цѣкавим матеріалом. Статѣ написанѣ из строгим научным подходом от передовых наших ученых. Також доданий и литературный матеріал – одно большое оповѣданя и большая поэма”. Автор цієї примітки И.Л. [13, с.48]. Однак у наступному номері, в тій же рубриці, згадується, що “Зоря роч. III. появиться на днях в розмѣрѣ около 600 сторон” [14, с.60].

Навіть цей неповний огляд доробку, надрукованого в часописі “Літературна Неділя” та журналі “Зоря–Најнал”, свідчить про глибокі знання Федора Потушняка в кожній галузі, якою займався. Його копітка праця на ниві народній заслуговує на подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. “Венец стихотворений о. Александра Ив. Павловича” / изд. И. А. Полипки. – Ужгород, 1920.
2. Бідзіля Ю. Преса Закарпаття XIX–XX століть / Юрій Бідзіля. – Ужгород, 2001.
3. Капраль, М. Подкарпатское Общество Наукѣ. Публикації: 1941–1944 / Михайль Капраль ; [Спередслово и редакция Иштвана Удварі] – Ужгород : ПоліПринт, 2002. – 172 с.
4. Літературно-Наукова Прилога Карпатской недѣлѣ. – Р. 1. – 1941. – Ч. 1. – 25. травня.
5. Літературна Неділя. – Р.1. – 1941. – Ч. 6.
6. Літературна Неділя. – Р.2. – 1942. – Ч. 3. – 8 лютого.
7. Літературна Неділя. – Р.3. – 1943. – Ч. 3. – 1 лютого.
8. Літературна Неділя. – Р.3. – 1943. – Ч. 4. – 15 лютого.
9. Літературна Неділя. – Р.3. – 1943. – Ч. 5. – 1 березня.
10. Літературна Неділя. – Р.3. – 1943. – Ч. 6. – 15 березня.
11. Літературна Неділя. – Р.3. – 1943. – Ч. 7. – 1 квітня.
12. Літературна Неділя. – Р.3. – 1943. – Ч. 8. – 15 квітня.
13. Літературна Неділя. – Р.4. – 1944. – Ч. 4. – 15 лютого.
14. Літературна Неділя. – Р.4. – 1944. – Ч. 5. – 1 березня.
15. Літературна Неділя. – Р.4. – 1944. – Ч. 12. – 15 червня.

16. Літературна Неділя. – Р.4. – 1944. – Ч. 19. – 1 жовтня.
17. Літературна Неділя. – Р.4. – 1944. – Ч. 20. – 15 жовтня.
18. Пас'бчникъ Ф. Хатка та млинок / Ф. Пас'бчникъ // Зоря-Најнал. – Рочникъ III. – 1943. – Число 1–4. – С. 539–555.
19. Поп. И.: Потушняк Федор / Иван Поп // Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород : Изд-во В.Падяка, 2001. – С. 313–314.
20. П.: Stefurovszky István: Szkovoroda Hrihorij Szavics. Nyom. Földesi Gyula könyvnyomdájában, Ungvár, 1943, ст. 36 // Літературна Неділя. – Р. 4. – 1944. – Ч. 3. – 1 лютого. – С. 36.
21. Потушняк Ф. Короткий нарис філософіѣ Подкарпатя / Ф.Потушняк // Літературна Неділя. – Р. 3. – 1943. – Ч. 2. – 15 січня. – С.17–20.
22. Потушняк Ф. Balczky Emil: Szabó Eumén Orosz nyelvтанának hangtana. Budapest 1943 // Капраль, М. Подкарпатское Общество Наук. Публикации: 1941–1944. – Ужгород : ПоліПринт, 2002. – С. 36.
23. Потушняк Ф. Я і безконечність (Нариси історії філософії Закарпаття) / Федір Михайлович Потушняк ; [упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського]. – Ужгород : Гражда, 2003. – 129 с.
24. Ф. П.: Переказы про Василя Довговича // Літературна неділя. – Р.2. – 1942. – Ч. 17. – С. 177–178.
25. Magocsi P. R. Zoria/Hajnal // Encyclopedia of Rysyn History and Culture / Ed. P. R. Magocsi and I. Pop. – University of Toronto Press, 2002. – P. 518.
26. Pop I. Potushniak, Fedor // Encyclopedia of Rusyn History and Culture / Ed. P. R. Magocsi and I. Pop. – University of Toronto Press, 2002. – P. 376.
27. Potusnyák F. A ruszin népviselet / F. Potusnyák // Зоря-Најнал. – Рочникъ III. – 1943. – Число 1–4. – Old. 302–327.

Tento článok bol vytvorený realizáciou projektu “Vybudovanie lingvokulturologického a prekladateľsko-tlmočnického centra”, na základe podpory operačného programu Výskum a vývoj financovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja.

This contribution/publication is the result of the project implementation: “Establishing a Center of Excellence for Linguaculturology, Translation and Interpreting” supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.

Валентина Барчан
(м. Ужгород, Україна)

Олеся Барчан
(м. Ужгород, Україна)

ФЕДІР ПОТУШНЯК НА СТОРІНКАХ “ЛІТЕРАТУРНОЇ НЕДІЛІ”

УДК 821.161.2 – 3.09 (477.87) „Потушняк”

Резюме. У статті досліджено співпрацю Ф.Потушняка з Підкарпатським Обществом Наук, журналом “Літературна Неділя”, відстежено його діяльність як вченого, письменника, літературного критика за публікаціями різного жанру та характеру.

Ключові слова: часопис, журнал, публікації, етнографічні праці, літературно-критичні праці, філософські праці, проза, поезія, переклади.

Summary. F.Potushnyak's collaboration with the Carpathian Science Society (Podkarpatske Obshchestvo Nauk) and with the journal “Literary week” (“Literaturna nedilya”) are investigated in the article. The activities of F.Potushnyak as scientist, writer, literary critic are also investigated after his publications of different genre and character.

Key words: Potushnyak, journal, magazine, publications, ethnographical works, literary and critical works, philosophical works, poetry, translations.

Праця Ф.Потушняка у періодичних виданнях краю – одна з важливих сторінок його життєвої біографії. У наявних дослідженнях про нього неодноразово наголошується на тому, що, починаючи з 20-х років, він друкував художні, наукові, публіцистичні праці в різних виданнях краю: журнали для молоді “Пчілка”, газеті “Українське слово”, бродіївській російськомовній газеті “Русская правда” (пізніше “Русское слово”), літературно-науковій прилозі до „Карпатської Неділі”, в угорському журналі “Глобус”, науковому кварталнику “Зоря-Најанал”. З другої половини 40-х років його матеріали публікувались на сторінках газет

“Закарпатська Україна”, “Закарпатська правда”, “Советское Закарпатье”, університетській багатотиражці та ін. Протягом 1945 року (з 1 березня до кінця року) Ф.Потушняк виконував і адміністративні обов’язки в редакції газети “Закарпатська Україна” – займав посаду завідувача відділу побуту і культури. На сторінках цього видання вміщено цілий ряд його публікацій, присвячених І.Франку, Т.Шевченку, І.Карпенку-Карому, М.Коцюбинському, О.Духновичу та ін.

Особливо активною та плідною була співпраця Ф.Потушняка з “Літературною Неділею” (1941–1944), періодичним друкованим органом Підкарпатського Общества Наук (ПОН), який кваліфікують як літературно-публіцистично-етнографічний двотижневик народовецького (українського) спрямування [2а; 6]. Про неї згадують дослідники, більш глибоко розглядаючи праці етнографічного, літературно-наукового плану [6; 7; 9; 24; 28; 32], однак детальному вивченню це питання не піддавалось. Тому аналіз співпраці Ф.Потушняка з часописом “Літературна Неділя” крізь призму його діяльності як співробітника ПОН, публікацій різного жанру й характеру на сторінках видання вважаємо актуальним.

Праця Ф.Потушняка в Підкарпатському Обществі Наук, де він з 1 вересня 1941 року займав посаду коректора, а далі (з 1 жовтня 1942 р.) – секретаря, є особливим періодом у його життєвій та творчій біографії.

Директор ПОН І.Гарайда прагнув об’єднати навколо общества закарпатоукраїнську інтелігенцію. В одному з інтерв’ю щодо майбутньої роботи ПОН він зазначав: „Робота общества піде в трьох фахових відділах. Правдоподібно, найбільшу роботу буде мати Філологічно Літературний Отділ. Його робота в першій мірі буде, щоб руській інтелігенції, молодезі і народу дати книжки, написані народним язиком. Маєме в плані, щоб в найближчому часі уже зачати друкувати оповідання, романи і різні брошури. Там, де не може бути слово про оригінальні праці, дамо руським читателям книжки, переведені з інших язиков. Особливо будемо старатися, щоб руська молодеж достала до рук визначні твори наших письменників і таким способом причиниться не тільки до культурного піднесення нашого народу, але і до дальшого зближення й спокійного життя народів на Подкарпаттю” [3, с. 6].

Редколегія Літературно-Наукової Прилоги до “Карпатської Неділі”, яку видавало ПОН, у першому числі зверталася до письменників, учених, суспільних працівників, тобто до інтелігенції, яка йтворювала у той час журналістику, підтримати її діяльність: „Нехай кожен із своєю можливістю з новелкою, оповіданням, віршиками, науковими і педагогічними статтями причиниться до піднесення нашої прилоги, а тим самим

і до піднесення нашої культури. Ми пересвідчені, що наше змагання зустрінеться з порозумінням більшої часті нашої інтелегенції" [19, с. 1].

До співпраці в наукових періодичних виданнях общество мало на меті залучити й Ф.Потушняка. У листі до нього (від 22. III. 1941 р.) М.Лелекач повідомляє: „ Як тобі вже напевно відомо, в Ужгороді zaloжилося Наукове Товариство. Товариство буде видавати й науковий журнал і то, думаю, що другого місяця. Повірили мене, щоби я звернувся до тебе із закликом до співпраці. Єсли маєш якусь наукову статтю із етнографії будь ласкавий пришли її ... Я постараюся, щоби она била видрукована в журналі" [Лист 16, с. 90].

М.Лелекач доклав чимало зусиль, щоб улаштувати Ф.Потушняка на роботу в ПОН. У листі від 22.04.1941 р. він пише: „Дорогий Федоре! Роблю, что могу в твоім інтересі. Тоті пару пенге, котрі Тобі висилаєме, не рятують тебе з біди. Я се добре знаю, бо і я сам 18 місяцьов був без посади. Однак все буде гаразд.

Тепер спекулюю на одним другим ділом, котроє може мені удасться. Витикають, що Ти не знаєш по мадярськи" [15, с. 22-23]. А в наступному листі вже повідомляє більш втішні новини: „... Гратулюю тобі за працю, яку ти прислав до наукового журналу. Она є добра і я пересвідчений, что буде опубліковано. Пан директор висловлюєся про Тебе дуже прихильно і стараєся, щоби Тебе десь помістити. Только до тепер всяди жадали перфектного знання мадярського язика. Як что десь найдеся отповідное місто про Тебе, зараз даме Тобі про се знати" [16, с. 93].

М.Лелекач спрямовує Ф.Потушняка на збирання етнографічного матеріалу та підготовку наукових статей з метою подальшої публікації в наукових виданнях. При цьому повідомляє, що І.Панькевич цікавився його життям та працею і наголошував на важливості такої діяльності.

Важлива роль у справі залучення Ф.Потушняка до праці в ПОН належить І.Гарайді, інтелігентній, толерантній, винятково працьовитій людині"[28, с. 24]. Як зазначав Й.Дзендзелівський, "поряд із великою редакторською, організаційною та адміністративною роботою І.Гарайда значну увагу приділяв і науково-дослідній праці. Коло його власних наукових зацікавлень складали дві галузі: по-перше, історія, головним чином Угорщини XII-XIII ст., по-друге, мовознавство, зокрема лексикографія... Гарайда усвідомлював себе русином-українцем" [10, с 42].

Статус відомого науковця, національна самоідентифікація Гарайди були не другорядними чинниками, що зумовлювали його прихильне ставлення до Ф.Потушняка, який заявив про себе і в науці, і в письменстві. Бажання посприяти останньому, включаючи й доречну з

практичного боку пораду вдосконалювати мадярську мову, засвідчує листування між ними. В одному з листів І.Гарайди читаємо: „Почтенний пане Професоре!

Дякую Вам за письмо, которе Ви мне написали по мадярски. Всяким способом стараюся, чтобы Вас кудись поместити. Пан регентський комиссар пообіцяв, что от 1-го августа с.р. дасть Вам місячно 100-120 пенге. За сесі гроші Ви будете працювати в канцелярії Общества Наук. Кроме того регентський комиссар желає, чтобы Ви тут в Унгвари научилися по мадярски і здобули профессорську диплому. Если се Вам удасться, я запевняю Вас, что потом достанете ліпшеє місто....

Если би Ви знали переробити народні перекази у віршовій формі, то Общество дуже радо би їх видрукувало для уживання в середніх школах...

Только видержіть, а я, доки застану в сей позиції, буду Вас поддерживать” [14, с. 97].

Залучивши Ф.Потушняка до роботи в обществі як відомого вченого й письменника, І.Гарайда, за словами дослідника М.Тиводара, „публікував все, що писав Ф.Потушняк... Роки роботи ... в ПОН були найбільш плідними в його житті. Упродовж 1941–1944 рр. він підготував понад 110 етнографічних, фольклорних, літературознавчих, мовознавчих, краєзнавчих статей” [28, с. 26].

Як свідчать публікації в періодичних виданнях ПОН, Ф.Потушняк був одним із найактивніших їх авторів. Уже в першому числі “Літературно-наукової прилоги Карпатської Неділі”, що почала виходити з 25. 05. 1941 р., вміщені його вірші “На білих скалах”, “Дівчина”, “Любов”. У другому – поезія “Сім горбів високих...”. У двох наступних числах друкується велика етнографічна розвідка „Самоубійці в народном вірованю”, четвертий номер відкривають вірші з циклу “Тяга”: “Мрія”, “Она”, “Тяга”.

Із шостого числа 1941 р. (Р.1) літературна газета, що виходила як додаток до “Карпатської Неділі”, перейменована в “Літературну Неділю” і стала двотижневиком як прилога до “Неділі”, що її перебрало, як зазначається в редакційному повідомленні, Товариство Грекокатолицької Молодежи. “І ми, – інформує редакція, – радо приключаємся до сего Товариства, чтобы далше продовжати традиційні грекокатолицькі літературні праці. Что била потреба на видання літературной газети, указує великоє число предплатников, сповпрацьовников и величезное число литературного матеріялу, котрий редакції стоїть в диспозиції” [19, с.41].

Ф.Потушняк стає одним із найактивніших авторів публікацій на сторінках “Літературної Неділі”. Протягом першого року видрукувано

цілий ряд його наукових розвідок: "Дозвуки пастирського періоду в народном фольклорі" (ч.6,7), "Ночник в народном вірованю" (ч. 8), "О літературі" (ч. 8, 9), „Вовкун" (ч.9), "Гад в народном вірованю" (ч. 11, 12), "Звірі і птахи в народном вірованю" (ч. 13, 14), "Чорнокнижники в народном вірованю" (ч. 16).

Протягом другого року видання (1942) на сторінках часопису вміщені етнографічні та літературознавчі розвідки "Крачун", "Ростина в народном вірованю", "Паска в народном вірованю", "Нагота при ворожіню", "«На хотар" останки одного суворого звичаю», "Стрільба в народном вірованю", "Пісні про дітогубницю", "Межа і дорога в народном вірованю", "Три роди літератури", "Яйце в народном вірованю", "Повноч и полудне в народном вірованю", "Перекази про Василя Довговича".

Цілий ряд статей Ф.Потушняка етнографічного спрямування опубліковано в "Літературній Неділі" за 1943 рік : "Писанки", "Пісня про дітогубницю і її варіанти", "Клятва в народном вірованю", "Жертва в народном вірованю", "Дожинкові пісні", "Подорож душі на другий світ", "Останки культу предков", "«Злі очи» и «уроки» в народном вірованю", мовознавча публікація "Постріл-устріл (про болгарські впливи у нас)", літературно-критичні статті "О сучасной літературі (Отповідь на одну критику)", "Поет і критик", "Много поетов", "Три колядки", філософські праці "Коротий нарис філософії Подкарпаття", "Песимізм".

Протягом 1944 року читачі ознайомилися з етнографічними розвідками "«Мертва любов»" в народном вірованю", "Відьма і її признаки", "Останки обичаю крадення жонок і дівочих торгов", філософською працею "Милице", оглядом "Зоря Галицька як Альбум на г. 1860 и подкарпатська література".

У Ч.3 журналу Ф.Потушняк подає замітку про вихід книги Іштвана Штефуровського "Szkovoroda Hrihorij Szavics" (Ungvár, 1943), що становить основу його докторської дисертації. У повідомленні зазначено, що ця визначна тема давно вже мала бути "зауважена й просліжена", оскільки "славний руський філософ, якого особа збудила на Русі таку легендарну увагу, яку колись в Греції Сократа і який мав величезний вплив на руську філософію, перебивав якийсь час дяком в Токаю". Тут, як зазначає автор, Сковорода зазнав впливу європейської філософії, яка через нього (як і Лодія) поширювалася потім у Росії. Потушняк вважає, що праця Штефуровського прислужиться мадярському читачеві, "котрого інтересує філософія восточної Європи, межи іншим так визначна і оригінальна, отже і Сковороди, як найвизначнішого її представника" [22, с. 36].

Окрім цього, на сторінках "Літературної Неділі" оприлюднено художні твори Потушняка – вірші "В пожарах ночі думи тліють", "Смілий сад на сонці вигріває руки", "На білих скалах" (цикл віршів) та ін., оповідання "Своя хата". В журналі за 1942 р. зустрічаємо поетичні твори "На степах німих Валгали...", "Святі", "В пожарах ночі", "Така ніч", "Коноплі", "Золотое сонце", "Церковця", оповідання "Старий Петро". На сторінках третього річника читачам представлено поезії "Посів", "Родний краєвид", "Отець" та ін., драму "Буря". Протягом 1944 року в журналі опубліковано вірш "Зимний вечір", оповідання „Людина“.

„Літературна Неділя” репрезентує Ф.Потушняка і як літературного критика, про що свідчить цілий ряд його рецензій на нові книжки. На окремих із них зосередили свою увагу літературознавці Л.Голомб [8] та Н.Ференц [33]. Ми ж зазначимо, що всі рецензії відзначаються науковою аналітичністю, висвітленням конкретного явища як частини цілого і водночас індивідуально виразного.

У ч. 15. (1941), зокрема, за підписом Ф.П. представлено видання: Таня Верховинка: "Монисты", стихи для дітей. Библи. совр. угро-русс. пис. Ужгород 1941. Примітно, що в короткому повідомленні про збірку подано узагальнений огляд Потушняка-критика дитячої закарпатоукраїнської поезії. Відзначено передусім, що дитяча поезія розвивалася в романтичному стилі, виходячи з народної пісні. Її теми обмежувалися переважно описом природи, закликком любові до народу, Вітчизни, відображенням сирітства. Та досягненням цього роду поезії, на думку Потушняка, було те, що в ньому, порівняно з іншими, краще виражена народна душа й образ народу.

На цьому тлі автор оцінює нову збірку дитячих поезій, відзначаючи, що вона продовжує розвивати кращі досягнення попередників. Водночас критик наголошує на її присутніх ознаках: „Се ряд удалих стихков, з глибоким поетичним отчутєм теми і правдивим пережитем з діточою душою краси, ідеалов, устремлінь і глибокого суму родного краю. Он так і дише з кожного в душу читача, старого і малого. І якраз сею силою отчутя і подвисшаєся Т.В. над своїми попередниками. Хоть сей поезії по формі і змісту нич новаторського в собі не мають, та можеме їх поставити на перше місто межи молодими виступаючими поетами зовсім не перебольшуючи дійсний факт.

Діточа поезія все має темою або отчутя і розуміння природи світа, соціального життя або естетичні і моральні задачі перед собою. Т.В. належить до перших" [31, с. 131].

У другому річнику "Літературної Неділі" (1942) знаходимо рецензії Потушняка на збірки оповідань "Малі люди" Петра Соломоновича, "По-

дарунок” Юри Станчука, комедію “Коваль Вакула” М.Шиллера, В.Грабаря, переклад трагедії В.Шекпіра “Живот и смерть короля Ричарда III”, на повість “Юлина” О.Маркуша, збірочку вибраної поезії “Яблоня” П.Продана, книжку віршів “Страна простацкая” Івана Горянина.

Представляючи прозу П.Соломоновича, Потушняк кількома штрихами характеризує стан цього жанру загалом: „... Наша проза до тепер все ще не вийшла із старих рамок. У нас так сказати і тепер панує тот літературний імпульс, якого початок находиме ще в старой нашой літературі – захопити смішні сторони життя, захопити все, что звичайноє і вражає на перший погляд, поучити, посудити злоє, а похвалити доброє. І лише деколи описати горе або доброту русина... Психічного опису, або реалістичного зображення наша література ще боїться” [25, с. 39].

У цьому контексті критик позиціонує доробок автора збірки оповідань: виокремлює тематичне коло, простежує спосіб розгортання теми, ліплення типів характерів, наголошує на реалістичному способі мислення, підкреслює риси творчої індивідуальності. “... Можемо говорити, – констатує Потушняк, – о спеціальному соломоновичом стилі або лише хоть підходу до теми, заключаючомуся в скритом гуморі і примітивності, який і придає їм спеціального чару і ставить їх на почесное місце в нашом літературном доробку. Стил ь його гладкий і видержаний. А се придає його оповіданням легкості інтересу, чим они суть дуже отповідними до лектури нашому селянству, котроє найде в них дуже повчаючу і подходячу лектуру” [25, с. 39].

Цікаві спостереження висловлює Потушняк у своїх публікаціях про прозу Ю.Станчука. Зазначаючи, що оповідання цього письменника є „вкладом в скарбницю нашої літератури”, критик виокремлює такі риси авторського почерку, як дуже старанно оброблений стиль, народний спосіб викладу, своєрідність пейзажних малюнків, близьку до долинянського діалекту мову. Усе це, за його твердженням, надає оповіданням Станчука “самородного характеру і живости стилевой і самого передання події” [29, с. 52].

Вказавши на деякі слабкі сторони книжки – “непоглибленість теми, моралізаторство” та ін., – автор робить узагальнення, яке дає уявлення про визначальні риси стану тогочасної закарпатоукраїнської прози: після Маркушевої збірки “се найліпша дотепер у нас зборка оповідань” [29, с. 52].

Звертаємо увагу на те, що, незважаючи на виважену оцінку Потушняка з приводу зазначеного видання, у наступному номері йому опонує дописувач під криптонімом В.Х. У своїй відповіді “Пару слов до

критики Ф.П. на збірничок оповідань Юри Станчука: «Подарунок» він досить категорично твердить про недооцінку критиком оповідань письменника. Вважаючи переконливим аргументом «лише той факт, що колись у свой час Юра Станчук, самотній репрезентував ціле Підкарпаття своїм оповіданням на італійському мові, а крім того якщо візьмемо під увагу і дотеперішні наші оповідання, то, – вважає автор, – ясно, як білий день, що Юра Станчук не то що перевищив усі до тепер у нас видані збірнички, але на довгий час оставив їх за собою» [5, с. 60].

Привертає увагу своєю конкретикою, предметністю спостережень і рецензія Потушняк на повість О.Маркуша «Юліна». Досвідченість і коректність критика впадає в очі з перших рядків. Він представляє письменника твору як відомого вже автора, літературного працівника з майже 20-літньою практикою. Твори його трьох збірок – це, за оцінкою критика, невеликі добре збудовані оповідання з життя селян і інтелігенції. Їх теми й образи – глибоко життєві. Він має свій письменницький підхід до життя і кут зору на нього. «Для нього життя, – зазначає Потушняк, – це велика гра, без трагедій і з надихом оптимізму. І в сем способу його передавання автор видержав і це стало характерною рисою його численних і добре виведених оповідань. Автор робить це свідомо, не попадаючи напад до цілі. Це його спосіб дивитися зорко до душі людини без анатомічного долотця. Все в нього виміряно і все стоїть на своєму місці» [30, с. 118].

Після цієї загальної характеристики творчого обличчя письменника автор аналізує тематично-образну цілісність повісті «Юліна», підсумовуючи, що взята з життя головна її подія «передана в живих і яernih картинах без непотрібних слів и пассусов, повна живости і розуміння душі, простих та добрих людей» [30, с. 118].

Зазначимо, що Потушняку-критику важливою є презентація конкретного письменника у відповідному контексті, що дає читачеві уявлення про особливості літературного процесу. Так, представляючи поетичну збірку П.Продана «Яблоня», автор відзначає своєрідність розвитку тогочасної крайової поезії, яка після світової війни «зачинає романтизмом, потім об'являються і нові течії – спроба приблизити нашу поезію рівню других народів (новоромантизму), а потім зворот на одній стороні до націоналістичної, а на другій стороні до соціальної теми» [21, с. 156]. На думку Потушняка, Продан по-своєму освітлює традиційну для крайової поезії тему, «вносить щось своє і добре». Зауваживши спостережені аналогії і джерела образів та поетичних виразів, певну невідповідність назви збірки, автор резюмує: «...Треба признати,

что перед нами стоїть кріпкий, поетичний талант, котрий знає над віршами працювати" [21, с. 156].

Ф.Потушняк подає в журналі рецензію на збірник поезії та прози молодих авторів ужгородської літературної школи. Серед них він виділяє Юрія Вира і Таню Верховинку. "Перший, – на його думку, – по содержаню, ерудиції, стилю, формі і знаню язика збужає дуже приємное вражїня в нашой літературі і перерос всіх наших письменников.... Поезїї автора прозраджують талант.

Таня Верховинка найшла таку тему и прибрала таку форму, что сразу завойовала собі серця всіх... Се свіжий вітрець серед гарячого літа" [11, с. 130].

Велику увагу приділяє Ф.Потушняк перекладацькій справі в літературі. Володіючи німецькою, французькою, англійською, італійською, латинською, угорською, польською, сербохорватською, чеською, словацькою мовами в такій мірі, що, як писав у "Автобіографії", міг вільно і легко читати наукові книги (навіть літературні твори) [1, с.124], Потушняк активно перекладає та друкує в "Літературній Неділі" твори Кнута Гамсуна ("Голос життя", „Перстень", „Син сонця"), Ш.Петефі ("Різдвяний план", "Тиса", "Як би Пан Бог...", "Родний краєвид"), Івана Араня ("На дрова"), Л.Миссурай-Круга ("Сосновий ліс"), Гергарда Шумана ("Чудо", "Так"), А.Стрінберга ("Святий бик"), Альфонса Доде ("Малі калачики"), Е.По ("Аннабел Ли").

Він підтримує працю письменників краю в перекладацтві. У відгуку на переклад І.Муранія трагедії Шекспіра "Живот и смерть Короля Ричарда III" Потушняк зазначає занадто слабку діяльність у цій сфері та підкреслює її значення для місцевої літератури. "Добре подобрата перекладна література, – пише автор, – далеко по стороні художній перевисає містну літературу, ширить нові думки, способи і плекає коли не дух, то язик народа. Там, де література слаба, она намагає і заступає почасті її, а одночасно через респект, яким она послуговуєся, здобиває скорше читача і задержує его при своїм пни народном, отроджує і подвисає.

Кроме того перекладна література се одно з условій самообразованя і науки літератури в школах" [12, с.252].

Ф.Потушняк позитивно оцінює переклад Муранія і зазначає, що автор передав дух оригіналу, і книга своїм змістом відповідає сьогоденню.

У "Літературній Неділі" за 1943 рік видрукувано відгук Ф.Потушняка на угорськомовну працю: Dr. Gunda Bela: Magyar-szláv néprajzi

karcsolatok. Magyarország és szlávok. Budapest, 1942. До речі, Ф.Потушняк та автор зазначені книги – працівник Угорського етнографічного музею в Будапешті, редактор журналу угорського етнографічного товариства Бейла Гунда – підтримували зв'язки через листування з 1940 р. У листі за цей рік Бейла Гунда просив Потушняка продовжувати дослідження в галузі етнографії, збирати цінності народної культури краю. У наступному (1941 р.) він звертається з проханням до Ф.Потушняка надіслати статтю до редагованого ним журналу “Етнографія”, дякує за кореспондовані йому праці російського етнографа, фольклориста П.Богатирьова та українського демографа, етнографа й географа, професора Українського вільного університету В.Кубійовича. Бейла Гунда запрошував у наступних листах Ф.Потушняка до роботи з підготовки “Етнографічного атласу Угорщини”, зокрема до збирання відповідних матеріалів у двох районах краю. Останній проводив таку роботу, як зазначає М.Тиводар, “за незначну фінансову винагороду” і “винятково більшість цих матеріалів він опублікував окремими статтями в 1941 р. в газетах “Русское слово” та тижневику “Літературна Неділя” [28, с. 22].

На сторінках “Літературної Неділі” вміщено ряд рецензій на збірки художніх творів Ф.Потушняка: Леми Мишилко. Ф.Пасічник: “На білих скалах” (Р.1), П.Се-чъ. Ф.П-къ: Хвилини вічності (поезії з 1935-36 р.) // (Р.4), В.М. Ф.Пасічник: Гріх та інші оповідання (Р. 4) та ін. Цими ґрунтовними працями сучасні науковці активно послуговуються, досліджуючи творчість митця та літературний процес краю [7;8;9;27;33].

Нашу увагу привернув уміщений у колонці “Поштова скринька” відгук Леми Мишилко на вірші збірки Ф.Потушняка “Кристали”. Він є цікавим з точки зору професійної критики й одночасно безпосередності та доброзичливості в стосунках поціновувача й автора. У формі відкритого листа читач (Л.М.) повідомляє поета, що волів би написати критику на вірш, але чи то поганий настрій, чи щось інше не дає йому зрозуміти твір. Свої зауваження Леми Мишилко демонструє у формі пародіювання вірша “Жонка в чорном узенька безконечность”: читає останню строфу з кінця до першого рядка або “як пильний читач” “зачав комбіновати”. Своїм висновком критик спонукає автора до роздумів над власною поезією: „Видиш, я і многи з нас, і так можемо читати Твої поезії. А коли би ще поставити точки і протинки, то наблизовно вийшли би ще красші і путніші. Лиш пиши так дальше, достанешся в історію карпаторуської літератури і будуть про тебе писати політичні газети довгі критичні замітки в продовженнях і поровняти Твою творчість з Гетом и Мадачом. Лиш уважай, чтобы Ти не походив так, як Вільшиць-

кий. А може маєш правду: треба творити **“напря́м”** або **“літературну школу”** [13 с.120].

“Літературна Неділя” відгукнулася й на вихід збірки малої прози Ф.Потушняка “Оповідання”, виданої ПОН у 1942 році. Номінуючи письменника “пильним, всестороннім і талановитим автором” та віддавши належне ПОН, яке “знає, що і як видати”, автор відгуку Н.Л-ач (М.Лелекач) зазначає особливе місце Потушняка в літературному процесі. “Автор семи своїми оповіданнями заніс до нашої літератури нову тематику і новий спосіб оброблення даної теми, – констатує Лелекач. – Незвичайно велику літературну ціну в нашій літературі мають єго оповідання, теми котрих автор бере з народних вірувань” [18, с. 71]. Критик звертає увагу і на мистецтво відтворення дитячої душі, етнографізм, психологізм, стильово-тематичну специфіку оповідань.

На журнальних сторінка за 1943 рік вміщено відгук автора під криптонімом Р. на вихід твору Ф.Потушняка “Казка драма для дітей”. Він позитивно оцінює книгу, наголошуючи, що ця невеличка драмка “повна цікавих і рухливих сцен, віючих на читача духовною теплотою, продуманими діями, глибокими думками” [27, с. 132]. Автор відзначив також зовсім оригінальний спосіб писання такого невеличкого твору і резюмує, що його можна вважати за один з ліпших творів сучасної нашої літератури взагалі [27, с. 132].

Оцінку поетичної творчості Ф.Потушняка знаходимо у статті Й.Архія “Поети” (1943). Наголошуючи на особливостях сюрреалістичної поетики його творів, автор вважає вірші малозрозумілими. “Така поезія не для всіх! – проголошує Архій. – Не для життя. Она мистецтво для мистецтва! Чиста і красна, писана в дусі естетичного містицизму (красной таемности)” [2, с. 204].

Підаючи аналізу літературну творчість краю, автор В.К у статті “Пару заміток до нашої літературної творчості” (Літературна Неділя., 1944, ч. 13–14) неодноразово апелює до Потушняка як до критика і письменника. Він покликається на його публікації “Много поетов”, “Читач і книги”, а також, зауважує, що у творах про село не відображено суттєвих змін, що “створило нового чоловіка і залишило бодай на кожному якийсь слід”. До письменників, які цього не помітили, автор відносить і Ф.Потушняка з одним оповіданням “Старий Петро” [4, с.163-164].

На думки Ф.Потушняка, висловлені в його літературно-критичних публікаціях, покликається цей же автор і в статті “Проблеми нашої сучасної літературної критики і літератури” (Літературна Неділя, 1944. – Ч. 15-16, с. 189-192).

Оглядаючи “Літературну Неділю”, помічаємо, що вона активно рекламує різні нові видання, серед яких і збірка поезій Ф. Потушняка “На білих скалах” (Ф.Пасічник: “На білих скалах”), книжка прози “Оповідання”. Заслугує на увагу графічна та змістова форма рекламного оголошення.

Про активну співпрацю “Літературної Неділі” зі своїми дописувачами свідчить постійна колонка “Поштова скринька”, через яку ведеться спілкування з ними. Наприклад, у другому числі (1941 р.) Потушняк інформують про підготовку його оповідань до друку. В наступному номері таким же чином редакція повідомляє про потребу ще в 2-3 оповіданнях для повного збірничка. У четвертому числі доводять до відома автора: „Оповідання приготували уже до друку. Наміряємо видати збірничок ваших віршиків” [26, ч. 4, с. 37].

У ч. 6 журналу за 1941 р. вміщена кореспонденція, адресована Ф.Потушняку: „Ф.Пасічник: В Бичков. Ваш збірничок поезій «На білих скалах» і ліричну поему «Хатка та млинок» ми достали. Тепер в першому числі нашої прилоги вміщуємо пару віршиків. Ваші давніше прислані до редакції оповідання ми найшли і по можливості помістимо їх. Етнографічний матеріал передали до редакції журналу «Зоря»” [26, с. 8].

У кількох числах часопису за цей же рік уміщені також фольклорні записи дружини Ф.Потушняка – А.Руснак, зібрані у В.Бичкові, зокрема народна балада “Невірна”, пісні “Співанка”, “Вояцька”, а в Ч. 4 за 1943 р. – “Пісня про 8-ий год”.

За наслідками нашого дослідження можемо зробити висновок, що вміщені в літературно-науковому журналі “Літературна Неділя” замітки, статті, рецензії, відгуки, листи містять важливий матеріал для осмислення життєвого й творчого шляху Ф.Потушняка. Жанрова палітра публікацій, що належать перу Ф.Потушняка свідчить, що він надавав перевагу аналітичним, науковим, науково-публіцистичним жанрам і саме в такому форматі репрезентував себе як талановитий дослідник, публіцист. Аналізоване питання спонукає до висновків про літературно-науковий, етнографічний, філософський дискурс в журналістиці Закарпаття 20-40-их років ХХ ст., про усвідомлення громадсько-культурними діячами краю важливості в житті суспільства освітньо-наукової, культурної діяльності .

Крізь призму співпраці Ф.Потушняка з часописом простежується ідейна, змістова, стильова, менеджерська концепція періодичного видання, аналога якому немає в краї й до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автобіографія [Потушняк Федор Михайлович] / М.П.Тиводар. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. – Ужгород: Гражда, 2005. – С.123–125.
2. Архій Й. Поети // Літературна Неділя. – 1943. – Р.III. – Ч. 17. – С.203–204
- 2а. Бідзіля Ю. Преса Закарпаття ХІХ–ХХ ст. / Юрій Бідзіля. – Ужгород, 2001.
3. Будуча робота Підкарпатського О-ва Наук // Літературна Неділя. – 1941. – Р.1. – Ч.1. – С. 6.
4. В.К. Пару заміток до нашої літературної творчості // Літературна Неділя. – 1944. –Р.IV. – Ч. 13-14, – С. 163–165.
5. В.Х. Пару слов до критики Ф.П. на збірничок оповідань Юри Станчука: „Подарунок” // Літературна Неділя. – 1942. – Р.II. – Ч.1. – С. 60.
6. Габор В. Українські часописи Ужгорода (1867-1944): Історико-бібліографічне дослідження / Василь Габор [наук. ред.-консульт. Д-р іст. Н. М.М.Романюк]. – Львів, 2003. – 564 с.
7. Голомб Л. „Я жив завжди у золотому сні...”. До 100- річчя Федора Потушняка / Лідія Голомб // Ужгород, 2010. – 27 лютого.
8. Голомб Л. Літературно-критичний дискурс поезії Закарпаття 20-30-х рр.. ХХ ст. / Українська поезія Закарпаття ХХ століття: науковий збірник / Упорядк.та передм. В.В.Барчан. – Ужгород: Ліра, 2004. – С.168–182.
9. Голомб Л. У таємничому дивосвіті слова. Лірика Федора Потушняка / Лідія Голомб // Федір Потушняк. Хвилини вічності. Лірика. – Ужгород: Гражда-Карпати, 2000. – С.3–98.
10. Дзендзелівський Й. ПОН і забутий Гарайда / Йосип Дзендзелівський // Тиса. – 1994. – № 1-2. – С. 39–46.
11. къ [рец]. На канун, сборник стихов и прози ужгородской литературной школы. Библиотека современных угро русских писателей. Ужгород, 1941 // Літературна Неділя. – 1942. – Р.II. – Ч.13. – С. 130.
12. къ [рец]. Живот и смерть Короля Ричарда III-его, трагедія В.Шекспіра в 5-ех дійствах. Перев. з англ. оригінала на русь. яз. Иван Мураній. Лит.-Наук Библ. Ч. 8. Вид. Подк. Общ. Наук. // Літературна Неділя. – 1942. – Р.II. – Ч. 23. – С. 251–252.
13. Леми Мишилко. Авторів поезії „Кристали” // Літературна Неділя. – 1942. – Р.II. – Ч. 12. – С. 120.
14. Лист Івана Гарайди до Федора Потушняка (№ 23) // Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М.П.Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с., іл.
15. Лист Миколи Лелекача до Федора Потушняка (№ 17) // Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М.П.Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.: іл.
16. Лист Миколи Лелекача до Федора Потушняка (№ 18) // Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М.П.Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.: іл.

17. Лист Миколи Лелекача до Федора Потушняка від 22.III.1941 р. // Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М.П.Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.: іл.
18. Н.Л-ач [рец.]. Пасічник: Оповідання. Народна Бібліотека ч.10. Выдана Подк. Общ. Наук. Унгвар, 1942 // Літературна Неділя. – 1942. – P.II. – Ч.8. – С. 71.
19. Отъ редакції // Літературно-науково прилога Карпатской Неділі. – 1941. – P.1. – Ч. 1. – С. 1.
20. Отъ редакціїъ // Літературна Неділя. – P.1. – Ч.6. – С. 41.
21. П. [рец.]. П.Продан: Яблуня (избранныя стихотворенія). Бібліотека современных угро-русских писателей. Ужгород. 1942 // Літературна Неділя. – 1942. – P. II. – Ч. I. – С. 156.
22. П. Stefurovszky Istvan: „Szkovoroda Hrihorij Szavics“. Nyom. Földesi Gyula könyvnyomdájában, Ungvár, 1943 // Літературна Неділя. – 1944. – P. IV. – Ч. 3. – С. 36.
23. П.Се-чь [рец.] Ф.П-кь: Хвилини вічності (поезії з 1935-36 р.) // Літературна Неділя. – 1944. – P.IV. – Ч. 6. – С. 72.
24. Поп В. Побачений талантом світ / Василь Поп // Федір Потушняк. Честь роду. – Ужгород: Карпати, 1973. – С.233–246.
25. Потушняк Ф. [рец.] Петро Соломонович: „Малі Люде“ (оповідання). Народна бібліотека. Ч.7. Выдання Подкарпатского Общества Наук. Унгвар 1941. Ст.63. // Літературна Неділя. – 1942. – P.II. – Ч.1. – С. 39.
26. Поштова скринька // Літературна Неділя. – P.1. – 1941. – Ч. 1. – С.8.
27. Р. [рец.] Ф.Пасічник: Казка драма для дітей. Діточа Бібліотека ч. 5 Відання Подк. Общ. Наук. Унгвар 1943 // Літературна Неділя. – 1943. – P. III. – С. 132.
28. Тиводар М. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М.П.Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.: іл.
29. Ф.П. [рец.] Юра Станчук: Подарунок. Народна Бібліотека. Ч.9. – Видання Подк. Общества Наук. // Літературна Неділя. – 1942. – P.II. – Ч. 1. – С. 52.
30. Ф.П. [рец.]. Александер Маркуш: Юлина, повість. Народна бібліотека ч.14. Відання Подкарпатского Общества Наук. Унгвар 1942 // Літературна неділя. – 1942.– P.II. – Ч. 1. – С. 118.
31. Ф.П. Таня Верховинка: „Монисты“, стихи для дітей. Библ. совр. угро-русс. пис. Ужгород 1941. // Літературна неділя. – P.1.– 1941. – Ч. 15. – С. 131.
32. Федака Д. Творчі овиди Федора Потушняка / Дмитро Федака // Федір Потушняк. Мій сад. Поезії та драми. – Ужгород: ВАТ „Видавництво „Закарпаття“. – 2007. – С. 5–18.
33. Ференц Н. Потушняк як літературний критик // CARPATICA-KARPATIKA. – Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – Ужгород, 2001. – С. 202–208.

Михайло Капраль
(м. Ніредьгаза, Угорщина)

ПЕРІОДИКА ПІДКАРПАТСЬКОЇ ТЕРИТОРІЇ 1939-1944 рр. (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка)

УДК 821.161.2-1 (477.87) "Потушняк"

Резюме. В статті розглядаються питання, пов'язанні з загальною ситуацією в Підкарпатті часів Другої світової війни (1939–1944) та історії періодики краю, котра до сьогодні залишається невідомою широкому загалу читачів. Коротко охарактеризовано російськомовні газети "Русская Правда" та "Русское Слово", педагогічний часопис "Народна Школа" та найпопулярнішу газету тих років "Недѣля", що виходили в Ужгороді до жовтня 1944 року. Представленні публікації у цих виданнях найпродуктивнішого автора краю воєнних років Федора Потушняка, котрі можуть бути використанні при складанні повної бібліографії відомого українського та русинського науковця та літератора.

Ключові слова: Федір Потушняк, періодичні видання, бібліографія, Підкарпатська територія.

Summary. The article examines problems connected with the general situation in Podkarpattya within the period of the World War II (1939 -1945) and history of the periodicals of the land which have been unknown until now to the wide scale of readers. Brief characteristic is given to the newspapers "Russian Verity" ("Russkaya Pravda") and "Russian Word" ("Russkoye Slovo") which had been edited in Russian, pedagogical periodical "People's School" ("Narodna shkola") and the most popular newspaper of those years "Sunday" which had been edited in Uzhhorod till October 1944. Presented publications in the periodical of the most productive author of the land in post war years Fedir Potushnyak may be used for compiling the complete bibliography of the known Ukrainian and Rusyn scientists and writer.

Key words: Fedir Potushnyak, periodicals, bibliography, territory of Podkarpattya.

Одразу зауважимо, що історія періодики краю цього періоду ще чекає своїх дослідників. Радянські вчені здебільшого приділяли ува-

гу тільки комуністичній пресі, а все інше (найрізноманітніші як за формою, так і за змістом більше двадцяти газет та часописів того часу) огульно називали “профашистськими” виданнями [6; 18]. Подібна оцінка цих газет науковцями від політики, на жаль, автоматично накладала табу на їх вивчення іншими фахівцями, тим паче інакше їх трактування у студентській аудиторії. Останнім часом з’явилося чимало історичних публікацій, здебільшого молодих закарпатських істориків, які заслуговують на увагу, оскільки активно використовують матеріали періодики того часу і дають певне уявлення про загальну ситуацію на території нинішнього Закарпаття до і під час Другої світової війни [8; 16]. Повних підшивок періодичних видань, на жаль, немає в жодній бібліотеці чи архівній установі. Краще за інші представлені видання Подкарпатського Общества Наук, зокрема у фондах наукової бібліотеки Ужгородського університету. Найповніше періодичні видання 20-их–40-их років ХХ століття представлені в Державному архіві Закарпатської області. Чимало номерів старих газет зберігається у фондах Обласного краєзнавчого музею.

На жаль, довгі роки для багатьох людей, які мали безпосереднє відношення до діяльності бібліотек, інших радянських установ культури, ці “профашистські” видання не складали цінності, їх збереження навіть у спецфондах не заохочувалося владними структурами. Нова ідеологічна сила войовниче й рішуче відкидала небажане для неї бачення історичних подій, особливо якщо йшлося про документи епохи, зокрема, періодичні видання попередніх державних режимів. Більшість друкованої продукції була знищена. Парадоксальною склалася ситуація щодо вивчення історії другого угорського владарювання на Закарпатті в 1938–1944 рр. Найближчий за часом проміжок часу дорадянського періоду, зокрема історія місцевих мас-медіа, у науково-популярній літературі, та й у спеціальних виданнях практично не вивчалися.

Коротко про історію краю. За результатами Віденської конференції 2 листопада 1938 року, яку провели нові європейські лідери Німеччина та Італія, значна частина території нинішнього Закарпаття була приєднана до складу Угорської держави. Вже 3 листопада в Будапешті Рада міністрів Угорщини під головуванням Імреді вирішила конкретні питання щодо цього питання, а вже 10 листопада угорські війська (без спротиву чехословацької влади, війська котрої організовано відступили, а їх ар’єргард навіть дочекався перших угорських гонведів і офіційно передав владу) зайняли найважливіші економічні та культурні центри краю – Ужгород, Мукачево та Берегово. Центр, у якому безпо-

середньо вирішувалися всі життєво важливі питання, що стосувалися життя території нинішнього Закарпаття протягом наступних шести років, перемістився з Праги до Будапешта. Саме в столиці Угорщини вирішувалися всі питання соціального, економічного життя регіону. Щодо періодики, то й тут відбулися значні зміни, що сталися з урахуванням державних інтересів нової для жителів краю столиці. Вже через три дні після I Віденського арбітражу 5 листопада 1938 року (ще за тиждень до появи угорських гонведів в Ужгороді) газета Степана Фенцика "Наш Путь" опублікувала рішення нової влади щодо періодичних видань: „Недавнее распоряжение карпаторусского правительства о закрытии всѣх русских газетъ, сегодняшнимъ днемъ отмѣняется. Одновременно запрещается издание всѣхъ чешскихъ и украинскихъ газетъ в Ужгородѣ, Мукачевѣ и Береговѣ. Русскія и мадьярскія газеты съ сегодняшняго дня на основаніи этого распоряженія не подлежатъ цензурѣ.

Постановленіє вступаєть въ силу съ момента его опубликованія.

Ужгородъ, 4 XI. 1938

Съ повѣренія

Мадьярскаго Національнаго Совѣта П. Бернатъ”¹

Після перерви, пов'язаної з арештом прем'єр-міністра Підкарпатської Русі Андрея Бродія та подальшою заборонаю уряду його наступника Августина Волошина русофільських видань, орган Автономного Земледільського Союзу, інша русофільська газета "Русский Вѣстник" (видавцем якої був лідер найвпливовішої політичної сили краю Андрей Бродій) № 33 за 20 листопада (попередній №32 вийшов 30 жовтня) на першій сторінці надрукувала звернення лідера тогочасної Угорщини до жителів краю, які після двадцятирічного чехословацького правління знову опинилися в лоні святостефанської держави: „Русины! Возсіяло над Вами солнце свободы. Ваши долготѣнные страданія и искушенія окончилися. Ваше мученичество, Ваша крѣпка воля и наша обща борьба привели насъ къ побѣдѣ. Снова свитятъ надъ Вами лучи Святой Корони, снова будете жити въ одной державѣ.

Любовь и попечение угорской отчины встрѣчаютъ Васъ. Мадьярскіе королевскіе гонведы вступають первыми на освобожденные отъ рабства наши землѣ, чтобы защищали и больше никогда не покинули ихъ.

---

¹ Тут і надалі всі цитати з видань того часу подані зі збереженням особливостей графіки і орфографії. Такий підхід дозволить краще проілюструвати перипетії боротьби за вирішення так званого мовного питання, яке було одним з найактуальніших упродовж усього міжвоєнного періоду.

Мы заключаеме Васъ всѣхъ живущихъ на сихъ областяхъ въ свои братскіе объятія.

Русскій народѣ радуяся! Да будетъ всюди порядокъ и покой. Не забудьте, что цѣлый свѣтъ смотритъ на Васъ.

Да будетъ благодать Бога над нашимъ отечествомъ. Николай Горти, регент Угорщины”.

Прихід гонведів генерала Гейзи Сіглера в Ужгород надвечір 10 листопада 1938 року ознаменував початок нового устрою краю аж до приходу в жовтні 1944 року бійців Червоної Армії. Залишалися ще східні території Підкарпатської Русі, яка контролювалася чехословацькою владою і на яких до березня 1939 року була автономна територія Чехословаччини зі столицею в Хусті [1; 17].

Восени 1939 року після ліквідації цієї адміністративно-територіальної одиниці все Підкарпаття опинилося в складі Угорщини. В даному випадку мова йде про території, які практично тотожні нинішнім адміністративно-територіальним межам Закарпатської області України, включаючи села округів Свидник та Снина нинішньої Словаччини, в котрих проживало на той час близько 70 тисяч переважно “руського” населення. Ці землі більшість газет того часу, що виходили в краї, здебільшого називали “Подкарпатя”, “Подкарпатска територія” (русинофільські видання), або “Подкарпатьє”, “Угорская Русь” (русофільські видання).

За даними угорської влади, восени 1939 року на Підкарпатській території проживало 667 561 чоловік. З них – 498 290 русинів (в Угорщині загалом їх було 547 770), що складало 74,7% від усієї кількості населення. 9,1% населення краю склали євреї, 8,6% – угорці, 3,4% – словаки, 2,2% – румуни, 1,4% – німці. За конфесійною належністю населення краю розподілялося: 61,9% – грекокатолики, 17,2% – православні, 12,1% – іудеї, 6,0% – вірники католицької церкви [13, с. 31–34].

У складі угорської держави край отримав особливий статус регентського комісаріату, голова котрого назначався безпосередньо Міклошем Горти, та був підзвітним тільки йому та прем’єр-міністру Угорщини. Найбільш гострі та актуальні для інтелігенції питання, пов’язані з мовною орієнтацією періодики краю та органів державної влади, Угорщина вирішила відповідно до своїх державних інтересів. Перш за все були повністю заборонені українські видання. Русофільські газети екс-прем’єра Підкарпатської Русі Андрея Бродія “Русскій Вѣстникъ” та іншого “автономіста” Степана Фенцика “Карпаторусскій Голось” у цих умовах збереглися, а в перший рік угорської влади (особливо до вве-

дення цензури восени 1939 року) почували себе вельми комфортно. Все ж прерогатива була надана новою владою так званому “третьому” напрямку, тобто тим політичним та громадським силам, які на проти-вагу русофільському та українофільському напрямку обстоювали власну автономію, писали рідною (на основі місцевих говірок) руською (русинською) мовою та формували русинську націю. Такою найбільш впливовою та організованою силою на той час була перш за все Мукачівська грекокатолицька єпархія, яка ще в умовах Чехословацької демократії почала об’єднувати представників “третьої” сили, формувати власні погляди на суспільне життя краю, які в умовах Підкарпатської Русі практично зводилися до боротьби за надання краю автономії та вирішення мовного питання на користь формування літературної мови на основі місцевих говірок. Вже в першому номері газети “Недѣля” 6 жовтня 1935 року в передовій статті “Розвиваеме” пропонується “от-странити всѣ недорозумѣнья и споры меже русинами”. Ідеологи руси-нофільського напрямку вважали, що зуміють об’єднати два ворогуючі табори русофілів та українофілів на базі альтернативної “об’єднучої”, на їх думку, теорії окремішності місцевого населення. “Мы чествуеме пересвѣдченье каждого чоловѣка. Мы высоко цѣниме культурну силу так великорусского як и украинского народа, мы в почести держиме их справедливѣ національнѣ цѣли и стремленья, але притом не хо-чеме забыти о с в о е м... Зато рѣшили мы сю нашу новинку выдати и писати на чисто народном языкецѣ”. В умовах демократичної Чехос-ловаччини такого об’єднання не відбулося, традиції протистояння ворогуючих таборів на кінець 30-их років набули сталих і різко анта-гоністичних форм. Мовну проблему намагався вирішити насильниць-ким шляхом уряд Августина Волошина, але заборона русофільських видань протрималася всього кілька днів до приходу угорців,¹ які вирі-шили це питання аналогічним чином, але вже на користь русинофілів та частково русофілів. Останні послідовно користувалися російською мовою (зі збереженням російської графіки та орфографії, що існува-ли до реформи 1918–1918 років), однак змушені були змиритися з рі-шенням угорської влади щодо офіційної мови Карпатської території.

---

¹ Після переходу західних територій краю до складу Угорщини уряд Волошина перемістився в Хуст, де й продовжували діяти антиросійські та антирусинські закони щодо мовної та політичної орієнтації населення краю, див. про це, на-приклад [19]. Періодичні видання українофільського напрямку виходили в Хусті, Новому Саді, пізніше в Празі.

Показово, що перші офіційні повідомлення представників угорської влади, зокрема щодо періодичних органів, як бачимо, редактори бродівського “Русского Вѣстника” та фенциківських газет “Нашъ Путь” та “Карпаторусскій Голосъ” не наважувалися редагувати. В роки Другої світової війни в краї виходили друком більше двадцяти різного типу як за формою, так і за змістом газет та журналів на русинській, угорській та російській мовах, див.: двомовний офіційний орган місцевого самоврядування, регентського комісаріату “Kárpátaljai közlöny–Подкарпатский Вѣстникъ”, вчительська “Народна Школа” (матеріали друкувалися спочатку російською мовою місцевої редакції, з січня 1940 року русинською, угорською та значно рідше словацькою мовами), релігійні: “Душпастыръ”, “Добрий Пастыръ”, “Благовѣстникъ”; періодика Підкарпатського Общества Наук: “Литературна Недѣля”, “Зоря-Hajnal”, “Руська Молодежь”; економічний місячник “Гандя”; угорські газети: ужгородські “Kárpáti Híradó”, “Kárpáti Magyar Hírlap”, “Határszéli Hírlap”, мукачівська “Az Őslakó”, берегівська “Tiszaháti Magyar Gazda”, російськомовні “Карпаторусскій Голосъ”, “Русская Правда”, “Русское Слово”.

Русинською мовою друкувалися спочатку “Нова Недѣля” (1939), “Карпатська Недѣля” (1939–1941), а потім газета зі старою назвою “Недѣля” (1941–1944), прокладні видання, які хоч і не значилися безпосередніми органами Мукачівської грекокатолицької єпархії, однак повністю контролювалися нею та особисто другою особою єпархії Александром Ильницьким, та видання Підкарпатського Общества Наук (надалі – ПОН). Русофільські партійні видання найвідомішого політика краю того часу Андрея Бродія та лідера націоналістичної партії Степана Фенцика (саме політичні погляди лідерів, поряд з іншими чинниками, мабуть, стали визначальними при рішенні угорської влади щодо їх існування) навіть спробували під час різких політичних та соціально-адміністративних змін розширити та збільшити свій вплив на читачів.

Активно публікувався в газетах краю часів Другої світової війни Федір Потушняк, який завдяки Івану Гарайді не був мобілізований на фронт, зате залишився без постійних матеріальних прибутків, оскільки змушений був жити за рахунок гонорарів [2, с.144–167].

Саме у видавництві ПОН вийшло у світ кілька окремих книжечок Федора Потушняка (зокрема: Вода, земля и воздухъ (въ нар. вѣрваню), 1942. – 29 с.; Хатка та млинокъ (поема). 1943. – 20 с.; A ruszin népviselet. 1944. – 28 с.; Казка-драма для дѣтей, 1943. – 35 с.; На бѣлыхъ скалахъ (Поезіѣ), 1941. – 82 с.; Оповѣданя, 1942. – 64 с.; Грѣхъ та иншѣ оповѣданя, 1944. – 96 с.

Значна кількість наукових та художніх творів цього, можливо, найпродуктивнішого автора краю важких воєнних років була надрукована на сторінках періодичних видань “Литературна Недѣля”, “Зоря-Најнал”, “Руська Молодежь” та “Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ...”. У нашому матеріалі ми не будемо торкатися відомостей про ці публікації науковця та письменника, оскільки існує повна бібліографія видань ПОН, в якій представлені загальні відомості про вищезазначені періодичні видання [5].

Зупинимось на тих ужгородських виданнях, на сторінках котрих Федір Потушняк почав публікуватися майже за рік до появи видань ПОН.

“Русская Правда”

Вихідні дані першого номера: Русская Правда. Независимая политическая газета. Основатель А. И. Бродій. За редакцію отвѣчаетъ: Главный редакторъ: Иванъ Г. Шпакъ. Издаеть Комитетъ подъ предсѣдательствомъ А. И. Бродія. Рукописи не возвращаются и по ихъ поводу редакція въ переписку не входитъ. Печатаеть типографія Школьной Помощи въ УнгварѢ – Гейза Цакль. [В подальшому газета друкувалася й в друкарнях “ЛАМЪ и Ко”, “Унію”, “Г. Миравчикъ” – М.К.] Редакція и администрація Унгварь, Надъгидь ул. чис. 5. Подписная плата: На годъ 18– П, на $\frac{1}{2}$ года 9– П, на $\frac{1}{4}$ года 4.50 П, на мѣсяць 1.50 Пенго.

Газета продовжила традиції своєї попередниці тижневика “Рускій Вѣстникъ”, котрий був у чехословацький період офіційним органом партії Андрея Бродія (“Автономный Земледѣльский Союз” – АЗС) й виходив з 1924 року. Перший номер щоденної газети “Русская Правда” вийшов 22 вересня 1939 року.

Виходила газета на шести сторінках формату 315x480 мм. Структура була переважно стабільною: на першій сторінці передова стаття, найважливіші повідомлення. Як і в інших виданнях того часу матеріали розміщувалися переважно в чотирьох колонках при мінімумі фотоілюстрацій. Тексти друкувалися переважно через один, інколи – півтора інтервали кількома шрифтами досить якісно (через невеликі накладки та високу в цілому поліграфічну культуру ужгородських друкарень).

Практично в кожному номері були задіяні інформаційні рубрики “Хроника”, “Хозяйственная жизнь”, “Спортъ”, “Въ послѣднюю минуту”, котра розміщувалася на останній (4 або 6) сторінці й займала значну площу. Активно працював відділ літератури й мистецтва під керівництвом відомого автора й редактора тих років І. Г. Керчі. Майже на кож-

ній сторінці газети була розміщена реклама. В газеті було зовсім мало політичних лозунгів, що були вельми характерними для інших місцевих партійних видань, зовні вона справляла враження цілком респектабельного видання (особливо на фоні досить часто агресивного й безапеляційного “Карпаторусского Голоса”, газети іншого впливового політика русофільської орієнтації, праворадикала Степана Фенцика).

Виходила газета майже рік (1939 року вийшло 54 номерів; останній 186 номер газети 1940 року побачив світ 5 вересня).

“Русское Слово”

При збереженні характеру видання, штату працівників, за всіма формальними ознаками “Русское Слово” було новою газетою. У вихідних даних випуску за 5 вересня 1940 року був зазначений рік видання – I. Новими були й ціни (12 філерів замість 6 за один екземпляр видання, для закордонних передплатників – 6 американських доларів на рік) й інформація про те, що газета виходить два рази на тиждень й друкується “въ унгарской экспозитурѣ м. кор. держ. типографіи”, пізніше “Унію – Г. Миравчикъ”, “ЛАМЪ а.т.”.

Структура видання протягом усього часу практично не змінювалася. Переважно це були невеликі інформаційні повідомлення з міжнародної тематики, котрі розповсюджувало Угорське телеграфне агентство. Під час безпосередньої участі Угорщини у війні полемічний запал місцевих газет помітно згас. Залишалось культурне життя регіону, в котре з тим чи іншим успіхом пробували вмішуватися газети Андрея Бродія. Підводячи підсумки русофільського руху за 1940 рік (зазначимо, часу відносного благополуччя), журналісти “Русского Слова” в номері за 1 січня 1941 року самокритично зізнавалися, що “были мало активны”. “Въ истекшемъ году нашъ народъ репрезентировали всего лишь Угро-Русскій Національний Театръ, С. К. Русь (спортивний клуб – М. К.), работы русскихъ художниковъ и работы молодыхъ русскихъ литераторовъ нашего Края. Тутъ-тамъ по селамъ нашей Родины были учителями устроены культурные вечера съ прекрасной программой, но все это дѣлалось только въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, тогда якъ въ былые годы каждое русское село систематически вело такую культурно-просвѣтительную работу. ...въ наступающемъ 1941 году мы должны во всѣхъ отношеніяхъ удѣляти больше вниманія культурно-національнымъ чаяніямъ нашего народа”. “Независимая политическая газета” була цілком свідомою щодо свого місця у суспільному житті того часу – “культурный фронт”.

Виходила газета до приходу Червоної Армії. Навіть в умовах суворих воєнних років "Русское Слово" регулярно доходило до своїх читачів: 1942 року вийшло 102 номерів газети, 1943 – 103, 1944 – графік виходу з друку також не порушувався, 85 (останній, за нашими даними) номер газети вийшов друком 22 жовтня (27 жовтня 1944 року в Ужгород увійшли радянські війська). Більш детально про газети Андрея Бродія можна дізнатися з наступної нашої публікації [4, с.60–67].

"Народна Школа"

Вихідні дані номера часопису за січень 1940 року.: Народна Школа. Журналь Учительского Т-ва Карпатского Края [з вересня 1941 „Педагогичный часопись. – Pedagogiai szaklap.; з січня 1942 – Часопись подкарпатских учителей и воспитателей. Kárpátaljai tanítók és nevelők lapja.] Редактирует: Редакционный Комитетъ. Отвѣтственный редакторъ [з вересня 1941 „Выдае и за редакцію отповѣдае.“]: В. Шпеник [з січня 1942 року Андрей Кутлань]. Главный редакторъ: Павелъ Федоръ [до червневого номера 1941 року]. Редакторъ: Иванъ Мартинъ [№№1-2 1939/40], Михайль Грига, М. Василенко [до червневого номера 1941 року]. Издатель: Учительское Т-во Карпатского Края [пізніше: Школьное Отдѣленя регентского комиссаріята Подкарпатя, Унгварь.] Унгварь. Редакція и администрація: Унгварь-Ужгородъ, Регентскій Комиссаріатъ № 116. Издательство: Унгварь-Ужгородъ, пл. Сеченія № 24. Типографія Уніо–Миравчикъ • Унгварь-Ужгородъ, пл. Сеченія № 24.

Орган вчительської організації краю „Учительского Товарищества Подкарпатской Руси“ журнал "Народна Школа" виходив з початку створення спілки підкарпатських вчителів у 1921 році до 1 жовтня 1938 року. На протязі 30-их років вчительство краю, як й інші верстви населення, було розколоте на кілька організацій. 5 травня 1929 року з єдиної вчительської спілки відколоса невелика її частина (29 членів), яка згодом організувала українофільськи орієнтовану "Учительську Громаду". В угорський період журнал почав виходити як офіційний орган на той час вже єдиної вчительської організації краю "Учительского Товарищества" з січня 1940 року, зберігаючи традиції русофільськи орієнтованого учительства. За роки чехословацької демократії в краї сформувалося досить чітке уявлення про цей тип видання, досить згадати печатні органи "Учительської Громади" та "Учительского товарищества Подкарпатской Руси", які видавали журнали "Учитель" (1920–1936), "Учительський голос" (1930–1938), "Підкарпатська Русь" (1923–1936) і інші [15, с.183–191]. "Народна Школа" відрізнялася хіба що русофільсь-

кими традиціями, відносно широким колом читачів. Після повернення краю до складу Угорщини, тобто з початку свого виходу у січні 1940 року вчительський орган, звісно, не залишився без впливу ідеології нових господарів краю. “Народна Школа”, яка майже впродовж двадцяти років була органом вчительської організації та фінансувалася членами товариства, стала рупором й організатором народної освіти краю, котра після тимчасового військового правління з 1 липня 1939 року перейшла в руки “Школьного Отдѣлення Регентского Комиссаріата Карпатского Края”, котрим відав о. Юлій Марина. В угорський період журнал підтримувався владою та виходив під її контролем (з державної казни, наприклад, був виділений аванс у розмірі 3 тисяч пенге на видання перших шести номерів журналу). Після виходу першого номера часопису всі вчителі були зобов’язані вступити “въ члены единого “Учительского Товарищества”. Можливість функціонування єдиної вчительської організації мотивувалася тим, що “Сія задача нынѣ стала легкою потому, что мы стали едины. Нѣтъ у насъ “украинцевъ”, нѣтъ ни “кацаповъ”, но есть единый угрорусскій народъ” [7, с.3].

Ще в кінці 1939 року в краї було створено 4 комісії (дві в Ужгороді, в Мукачеві та Хусті), які й вирішували долю вчителів. На дошці оголошень міських та сільських урядів вивішувався “списокъ оправдываемыхъ лицъ” й на протязі 8 днів кожен міг подати на ім’я голови комісії претензії щодо доцільності використання того чи іншого претендента на вчительській посаді в нових умовах. На засідання комісії запрошувалися й ті громадяни, котрі виявляли свою незгоду щодо лояльності вчителя до нової влади. У січневому номері журналу за 1941 рік у його інформаційній частині з радістю сповіщалося: „Оправданіямъ, слава Богу, конецъ! ...До сихъ поръ было переведено въ рангкл. [на вчительські посади у відповідності до кваліфікації та вислуги років – М.К.] припл. 1200 учителей. ...Послѣ режима Волошина и убійственной денунціації не удивительно, что уряды не глядѣли на наше учительство черезъ розовые очки. Послѣ того всего только 37 припл. учителей не было оправдано и припл. 9 человекъ было переведено на территорию трианонской Мадьярщины... *Пріятна нежданность! Дѣло наше въ шк. отд. Рег. Комиссаріата встрѣчается съ благороднымъ пониманіемъ.*” [Народна Школа, 1940/41, № 5, с. 64]. Зазначимо, що мова йшла перш за все про вчителів народних (початкових) шкіл. На січень того ж 1941 року тільки 65 вчителів з 190 були офіційно перепризначені на свої посади в горожанських школах краю. Всі інші вчителі як і досі чекали вирішення власних доль угорською владою, залишаючись на

своїх робочих місцях й отримуючи замість звичайної заробітної плати тільки “авансъ на жалованіе”, тобто гроші у відповідності до розмірів зарплати у березні 1939 року (у перерахунку з чехословацьких крон на угорські пенге у співвідношенні 1:7).

Нова ідеологія часопису була визначена наступним чином: „Со-держаніе и духъ журнала опредѣляются тѣсною его связью со шко-лою, культурною жизнью нашего учительства, молодежи и народа. Въ смыслѣ языка журналъ нашъ... стоитъ на стражѣ нашего родного язы-ка, исходя всегда из литературно-книжняго языка, приближаясь по во-зможности къ языку народа...” [9, с.17].

Як помітно з цитати, мова часопису була на той час ближче до ро-сійської, ніж до народної. Приблизно такою мовою в краї на той час виходили газети “Карпаторусскій Голосъ” та “Русская Правда”. Відчу-валося русофільське минуле видавців та авторів часопису (у чехос-ловацький період “Народна Школа” була органом саме русофільськи орієнтованого місцевого вчительства, більшість якого вважало, що лі-тературною мовою місцевих жителів повинна бути саме російська мо-ва). Наближення “к языку народа” було пов’язане з певними змінами у суспільно-політичному житті краю. Деяка частина русофілів перейшла у табір прихильників русинської орієнтації.

Рішення про відновлення видання “Учительского Товарищества” (формально організація не була заборонена урядом Августина Волоши-на за її русофільський характер) було прийняте на спеціальному засідан-ні у Регентському комісаріаті 1 січня 1940 року. Річний бюджет часопису було визначено у сумі 10 000 пенге. Були вирішені питання гонорарів та оплати редактора (60 пенге за номер на 24 с.), коректора (10 пенге) та адміністратора (30 пенге на місяць). Друкування одного номера журна-лу тиражем 300 екземплярів повинно було коштувати 300 пенге. Перед-бачалося, що число передплатників становитиме 2 тисячі, передплата в обсязі 5 пенге (вона входила в річний внесок члена “Учительского То-варищества”, що загалом становив 10 пенге). Планувалося, що повністю всі видатки на часопис покриватимуться за рахунок передплати. Од-нак розраховували видавці журналу й на державну допомогу в обсязі 500–1000 пенге. „Относительно языка и правописанія журнала рѣшено пользоваться языкомъ и правописаніемъ новоизданныхъ учебниковъ и въ скоромъ ближайшемъ издаваемой грамматикой угрорусского языка, при чемъ основнымъ языкомъ “Народной Школы” является угрорусскій языкъ, но пропорціонально въ ней могутъ быти статьи на мадьярскомъ, нѣмецкомъ, словацкомъ и румынскомъ языкахъ” [10, с.15–18].

Часопис друкувався на дешевому папері, здебільшого без ілюстрацій, на 16-24-32 сторінках (нумерація наскрізна) форматом 230x165 мм. Спочатку журнал друкувався мовою, котра була вельми наближена до російської, згодом з вересня 1941 року – згідно граматики Івана Гарайди – русинською мовою. Зміст та вихідні дані часопису, найважливіші повідомлення та частина інших матеріалів дублювалися угорською мовою. Друкувалися на сторінках часопису й матеріали словацькою мовою (нами не зафіксовані статті німецькою та румунською мовами). На 50% шпальт журналу розміщувалися спеціальні (педагогічні) статті, деякі матеріали, здебільшого офіційного характеру друкувалися паралельно й угорською мовою. Певний час (№№ 5–10 за 1940/41 рік, тобто до появи видань Подкарпатського Общества наук) у журналі друкувалися матеріали “Літературно-научного приложенія”. У цей період часопис виконував функції науково-популярного видання. Тоді були надруковані рецензії на найпомітніші видання поетів-русофілів, що домінували у культурному житті краю кінця 30-их початку 40-их рр. (збірки “12”, “Живая струя”), дослідження з фольклористики Петра Лінтура, нарис Євгена Недзельського про досягнення місцевих живописців, праці Федора Потушняка та інших авторів. 1939/40 навчального року вийшло 6 номерів на 112 сторінках (журнал виходив з другого півріччя – січня 1940 року); 1940/41 (212 с.); 1941/42 (208 с.); 1942/43 (236); 1943/44 (216 с., починаючи з 7 номера того навчального року журнал виходив у меншому форматі – 200x145 мм.) – по 10 номерів; 1944/45 року вийшов тільки перший, вересневий, номер часопису.

“Недѣля”

Вихідні дані першого номера: Унгварь, 3 августа 1941. Рочник: І. Число І. Недѣля. Общественна новинка. Редакція и видавництво: Унгварь, ул. Казинція чис.: 7, І. Головный редакторъ: Александеръ Ильницький Отвѣчательный редакторъ и выдаватель: Андрей Кутланъ. Цена поодинокихъ чисел 8 филлеровъ. Появится каждой недѣлѣ. Мѣсячно два разъ съ литературной прилогой. Предплатное съ литературной прилогой: на І рокъ только 4 пенге, на повъ рокъ только 2П, на 3 мѣсяцѣ 1 пенге.

На останній 4 сторінці додатково зазначалося, що її видавець КАЛОТ, та інформація про те, що газета друкується в друкарні Подкарпатського Общества Наук.

Газета продовжила традиції своїх попередниць, газет “Нова Недѣля” та “Карпатска Недѣля”. В назву газети не випадково було вмо-

нтовано емблеми КАЛОТ (загальноугорська католицька організація аграрної молоді) та її місцевої філії ОГМ ("Організація Греко-католицької Молодежи"), офіційним органом якої й була газета з 3 серпня 1941 року. Такий союз приніс місцевим журналістам значну фінансову підтримку не тільки місцевих, але й центральних органів влади, що дозволило виданню стати газетою, з найвищим тиражем у краї. З 800 примірників "Карпатской Недѣлѣ" у 1940 році тираж газети зріс до 10 000 у 1944 році [8, с.178]. Газета стала доступнішою. Якщо окремі номери газет "Нова Недѣля" та "Карпатска Недѣля" коштували 10 філерів, то "Недѣля" подешевшала до 8 філерів за один примірник. Значно була зменшена і річна передплата: з 6 до 4 пенге.

До кінця 1941 року вийшло 22 номери газети, 1942 року – 51 номер, 1943 – 50 номерів, 1944 року (за нашими даними) останній 41 номер вийшов 15 жовтня, тобто за два тижні до приходу в Ужгород Радянської Армії.

Щотижнева газета виходила в неділю, на чотирьох або шести сторінках, найчастіше форматом 420x300, рідше 455x310 або 475x315 мм. Як і попередні "Нова Недѣля" та "Карпатска Недѣля", видання було перш за все провідником головної ідеологічної інституції краю Мукачівської грекокатолицької єпархії. Засновником газети був Александер Ильницький, головний радник регентського комісара (очолював дорадчий орган комісаріату "Комісію пропозицій" з числа найавторитетніших осіб краю). Обидва найвпливовіші працівники редакції Василь Шерегій та Андрій Кутлан в різний час паралельно очолювали практичну роботу ОГМ, організували роботу Вищої школи народної освіти. На сторінках "Недѣлѣ" діяльність в рамках ОГМ висвітлювалася під спеціальною рубрикою "О.Г.М. – Л.О.К." Ця рубрика засвідчує співпрацю з загальноугорським центром об'єднання допризовників "Левенти", напіввійськовою молодіжною організацією. Як за формою (мовою), так і за змістом газета була близькою до видань ПОНу. Але якщо видання Івана Гарайди, зважаючи на їх профіль намагалися обходитися без тенденційного офіціозу та вирішення гострих партійних суперечок, що було органічною частиною непростого воєнного часу, то "Недѣля", зважаючи на її статус, була цілком задіяна у активному процесі ідеологічної обробки місцевого населення. Зміст її газетних шпальт майже цілком був побудований на коротких інформаційних повідомленнях, здебільшого з фронтів II світової війни та повідомлень зі столиць країн, що воювали, у рубриках "Дробнѣ вѣсти"/"Вѣсти", а частіше як окремі повідомлення. Заголовки таких матеріалів були чисто інформативними, наприклад, заголовки

газети за 20 серпня 1944 року: “БоѢ на предкарпатской території”, “НѢмеччина подала протестъ за убійство военно-плѢнныхъ”, “Неудачное повстаня варшавскихъ партизанъ” і т. ін. Якщо у першій половині війни це були здебільшого оптимістичні повідомлення зі східного фронту, то з наближенням цього фронту до Ужгорода, зміст матеріалів та їх жанрова різноманітність не відзначалися позитивними рисами. Наприклад, 3 вересня 1944 року газета повідомляла, що в неділю 27 серпня на Ужгород було скинуто одинадцять 250 кілограмових авіаційних бомб, та більше 200 – вагою 8–10 кілограмів. Загибло 55 людей, багатьох було поранено. Однією з причин, на думку журналістів, була безтурботність городян, котрі не сховалися в бомбосховищах після повідомлення про повітряну тривогу.

Досить широко були представлені матеріали рубрики “Народное господарство”, які друкувалися на допомогу селянам, зр. заголовки: “Нечерговое переказаня мыла за щупки (насіння – М.К.) дынѢ” (1 листопада 1942); “Значеня крумплевѢ при кормленю скота” (12 березня 1944); “СѢйме гречку!” (27 серпня 1944); “Якъ можѢ лѢпше схосновати кукурузное быля” (15 жовтня 1944) і т. ін. Подібними матеріалами заповнювалася і рубрика “Голось села”, зр.: “ПримѢрна робота дружества въ КлячановѢ” (2 квітня 1944). Взагалі роботі споживчих товариств газета приділяла значну увагу. Влітку 1944 року в рубриці “Народное господарство” газета опублікувала цілу серію матеріалів під загальною назвою “Заоснуйме дружественнѢ підприємства на селѢ!, підзаголовок: ЗѢ нагоды 100-лѢтнѢго ювилою [ювилею?] споживчой (потребительной) коопераціѢ”. Цьому напрямку діяльності “НедѢля”, орган ОГМ, приділяла особливу увагу. Ось що писав з цієї нагоди один з ідеологів організації П. Довганич: „...ОГМ бореся зѢ цѢлою своєю організаційною силою противъ всякихъ лихварѢвъ, котрѢ хотять жити и богатѢти зѢ поту и мозолистыхъ рукъ нашего народа. Сякихъ лихварѢвъ ОГМ стараеся вымести зѢ межи нашего народа тымъ способомъ, что веде акцію о заложованю новыхъ потребительныхъ дружествъ, котрѢ бы служили выключно нашему народу. Симъ хоче доказати, что и русинь естѢ способный до торговлѢ, промыслу и ремесла” [3, с.66].

Аналітичні матеріали друкувалися рідко і не відзначалися особливою гостротою чи новизною. Так звані редакційні статі на першій сторінці, що, як правило, облямовували зліва та знизу головні інформаційні повідомлення тижня, були заповнені просторікуватими дидактичними матеріалами на злобу дня, пор., наприклад: “СвѢдомый народъ” (30 липня 1944 року), “Правдивый християнинъ” (6 серпня 1944 року); “Военна

психоза" (13 серпня 1944 року). Часто ці передові статі були без підписів, іноді були підписані іменами або криптонімами: Доневиць, В. Мак, Д-ръ Ш. [Шерегії?] та ін.

Цікаво прослідкувати на сторінках газет того часу (не була винятком, звісно, й "Недѣля") боротьбу газетярів за свого читача. До яких тільки засобів не вдаються журналісти, щоб отримати якнайбільше передплатних грошей. Тут і безкоштовні видання (перші три номери однієї іменної попередниці "Недѣль" 1935 року були безкоштовними), і пільгові ціни (С. Фенцик продавав селянам краю свій "Карпаторусській Голось" за півціни, а А. Бродій встановив явно занижені ціни на нову газету "Русская Правда"). Шпальти тогочасних газет були заповнені всякими заманливими пропозиціями щодо передплати, частими нагадуваннями та попередженнями про строки передплати. Не була винятком і "Недѣля". Цікаве оголошення було вміщено у газеті 19 березня 1944 року: "Увага! Выпускники Высш. Шк. Народн. образования первого выпуска (3-24 февраль) получают задармо красну фотографію зь участниковъ курсу, если заженуть найменше 5 предплатниковъ на Недѣлю". Цікавою є передова стаття газети того ж періоду на цю ж тему: "Пресса и господарское жита" у номері за 15 жовтня. Журналіст пише про матеріальну залежність преси, жалкує, що рядові читачі не розуміють простої істини: якщо хочеш читати правдиву і незалежну інформацію, то мусиш підтримувати газету матеріально, інакше її підтримають інші сили, які й замовлятимуть потрібний їм характер цієї інформації. Прозорий натяк на те, що безкоштовним буває сир тільки у мишоловці, дещо запізнився (це був останній номер "Недѣль", про що не могли не здогадуватися її журналісти). З іншого боку, така сміливість журналіста, зважаючи на суворі умови військового часу, була викликана саме часом виходу газети, не до ідеології було господарям газети. Це був 41 номер газети за 1944 рік, останній. Менше ніж через два тижні в Ужгород ввійшли війська Червоної армії. Час натяків та тихої опозиції журналістів періоду гортіївської Угорщини надовго, принаймні на наступні сорок з лишком років, відійшов з ужитку.

Тільки на останній сторінці під рубриками "Спортъ", "Засмѣймся" та "Гуморъ" друкувалися невеликі матеріали розважального змісту. Значно рідше, ніж на сторінках партійних видань, друкувалися вірші, прозові та драматичні твори місцевих авторів. Активно публікувався в газеті Федір Потушняк. Так, наприклад, у серпні-грудні 1941 року були надруковані його прозові твори "Ворогъ", "Скарбъ", "Мѣхъ", "Страхъ", науково-популярні праці "Соціологія села", "Філософія языка", у січневому різдвяному номері 1942 року оповідання "Погарчикъ" та вірш

“Рожество”; у квітні-червні 1944 року в газеті під криптонімом Ф. П. друкувалася його етнографічна робота “Великдень”, 26 березня того ж року під псевдонімом Ф. Пас’бчникъ оповідання “Молитва матери” і т. ін. Майже всі ці тексти доступні широкому загалу, оскільки їх подано у двох перших томах Русинського дайджеста [11; 12].

Публікували свої твори часто під псевдонімами й інші митці краю. Василь Фенич під псевдонімом Бужорин опублікував оповідання “Заняня” (2 листопада 1941 р.), “Идиля” (15 березня 1942 р.). Відомий вже на той час майстер прозових творів Юрій Станинець у “різдвяному” номері газети за 7 січня 1944 року був представлений твором “Святый вечеръ (Урывокъ изъ повѣсти «Сусѣды»)”. Художні твори часто носили релігійне забарвлення. Дидактичність була характерна для більшості з поетичних та прозових творів 40-их років, що друкувалися на сторінках “Недѣля”. Це й не дивно, зважаючи на соціальну та ідеологічну орієнтацію видавців та більшості дописувачів газети, яка представляла перш за все Мукачівську греко-католицьку єпархію.

Складання повної бібліографії багатой спадщини Федора Потушняка, судячи з усього, ще не закінчено. Найкраще описані наукові твори невтормного автора тих років [14, с. 269–275]. Однак і цей фрагмент майбутньої повної бібліографії науковця й письменника потребує певного доопрацювання, оскільки, зокрема, не враховує особливостей графіки й орфографії видань 40-их років ХХ століття, що є, принагідно зазначимо, неприпустимим у наукових текстах. Наприклад, публікації Федора Потушняка в газеті “Русская Правда” в семи подачах у серпні й вересні 1940 року “Демон в народном вірованіі” слід подавати точніше й мовою оригіналу “Демоны въ народномъ вѣрованіі”. “Огонь в народных вірованяхъ”, що друкувалася в науковому журналі “Зоря-Найна”, слід подавати “Огонь въ народныхъ вѣрованяхъ”; заголовки статей з газети “Недѣля” не “Утопія” й “Популяція”, а “Утопіѣ” й “Популяція” тощо. Статю, що друкувалася в журналі “Народна Школа”, “Солнце, луна, звѣзды і небеса в народном вірованіі” слід подавати як “Солнце, луна, звѣзды и небеса въ народномъ вѣрованіі”, у бібліографічному описі статі “Моральность у дѣтей” не вказані сторінки в 6 номері часопису – 120–123; стаття “Соціологія села” була надрукована в газеті “Недѣля” не в 1940, а в 1941 році. Для виправлення подібних неточностей й доповнень, котрі потрібно внести у повну бібліографію науковця, літератора й журналіста, подаємо у хронологічному порядку публікації Федора Потушняка в ужгородському тижневику “Недѣля”, котрі були здебільшого підписані псевдонімами та криптонімами “Ф. Пас’бчникъ”,

“Ф. П-якъ” (художні твори), або ж “Ф. Потушнякъ”, “Ф.П.”: 10 августа 1941: Ворогъ (оповѣданя); 21-28 септембра 1941: Скарбъ (оповѣданя); 5 октября 1941: Соціологія села; 19, 26 октября 1941: Филозофія языка; 16, 23, 30 новембра, 7 децембра 1941: Страхъ; 14 децембра 1941: Мѣхъ (урывокъ); 4 януара 1942: Рождество (стихи); 4 януара 1942: Погарчикъ (Роздвяное оповѣданя); 15(?), 22 февруара, 1 марта 1942: Утопіѣ; 29 марта 1942: Ярня выставка нашихъ художниковъ (підписано “П.Ф!” – М.К.); 10 мая 1942: Походженя назвъ “Мараморошъ” и “Сиготъ”; 27 септембра 1942: Сани в похоронномъ обрядѣ; 25 октября, 1 новембра 1942: Толока; 27 децембра 1942, 17, 24 януара 1943: Осель Ивана Буридана; 3 януара 1943: Коляда; 7, 14 февруара 1943: Популяція; 7 януара 1944: Коляды; 26 марта 1944: Молитва матери (оповѣданя); 16, 30 апр., 7, 14, 21, 28 мая, 4 юнія 1944: Великдень; 10, 17 септембра 1944: Бабина смерть.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вегеш М. М. Историчні монографії та дослідження / Микола Миколайович Вегеш. – Київ-Ужгород : Колір Принт, 1998. – Том I. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. – 382 с.
2. Дзендзелівський Й.О. І.А. Гарайда як філолог / Й.О. Дзендзелівський // Acta Hungarica 1996-1997, VII-VIII роки видання. – Ужгород, 1998. – С. 144–167.
3. Довганич П. Цѣль и значеня ОГМ–КАЛОТ-у на Подкарпатю // Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на рокъ 1943. Зложивъ: Др. Иван Гарайда. – Унгвар, 1942. – С. 66.
4. Капраль М. Русскоязычная периодика Венгрии: газеты Андрея Бродия (1938-1944) // Studia Russica XIX. – Budapest, 2001. – С. 60–67.
5. Капраль, М. Подкарпатское Общество Наукъ. Публикації: 1941–1944 / Михаилъ Капраль ; [Спередслово и редакция Іштвана Удварі] – Ужгород : ПоліПринт, 2002. – 172 с.
6. Лисовой П.Н. Журналистика Закарпаття второй половины XIX – первой половины XX столетий и ее связи с другими украинскими землями и Россией. Автореф. дис. ... докт. филол. наук. – К., 1970.
7. Марина Ю. Д-ръ.: Къ культурнымъ работникамъ родного Края // Народна Школа. – 1939/40. – №1. – С. 3.
8. Офіцинський Роман. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944) / Передм. В. Задорожного. – Київ : Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. – 244 с.

9. Положение "Народной Школы" // Народна Школа. – 1940/41. – №1. –2. – С. 17.
10. Протокол составленный 1-го января 1940 г., въ Школьномъ Отдѣленіи Регентскаго Комиссаріата въ Ужгородѣ – помѣщ. чис. 115. // Народна Школа. – 1939/40. – №1. – С. 15–18.
11. Русинський дайджест I. Наука. Научні і научно-популярні тексти з новинок 1939-1944 гг. / Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. – Nyíregyháza, 2008. – 200 с. – (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 23).
12. Русинський дайджест 1939-1944. II. Красное писемство. Тексты з новинок "Карпатска Недѣля" и "Недѣля" / Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. – Nyíregyháza, 2008. – 240 с. – (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 24).
13. Статистика Подкарпаття // Земледѣльскій календарь на высокосный годъ 1944. Составиль: Михаилъ Демко. Книгопечатня Юлія Фельдешія въ Унгварѣ. – 1943. – С.31-34.
14. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М.П.Тиводар. – Друге видання. – Ужгород : Гражда, 2010. – 284 с.: іл.
15. Туряница В.В. Педагогічна періодика Закарпаття між двома світовими війнами / В.В.Туряница // Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упорядк. В.Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород : Патент, 1998. – С. 183–191.
16. Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упорядк. В.Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород : Патент, 1998. – 208 с.
17. Федака С.Д. Труды і дні Карпатської України: хроніка подій / С.Д.Федака. – Ужгород : Гражда, 1998. – 80 с.
18. Хайнас В. Здійснення мрії (з історії Закарпатської комуністичної організації 1938-1945 років) / В.Хайнас. – Ужгород, 1963. – (Бібліотечка пропагандиста).
19. Чаварга І.М. Роль Августина Волошина у героїчній та трагічній долі Карпатської України / І.М.Чаварга, Є.Виноградов, А.Гичка // Українські землі в роки Другої світової війни. – Ужгород, 1998. – С. 41–48.

Віталія Папіш,
(м.Ужгород, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 81'37

Резюме. У статті зроблено спробу зіставити форми художнього мислення з психологічним типом і темпераментом митця.

Ключові слова: психологічний тип, простір, мовний світ простору, семантика кольору.

Summary. This article presents an attempt to contrast the forms of artistic thought with the writer's psychological type and temperament.

Key words: psychological type, space, language image of space, colour.

На відміну від літературознавства, дослідження психологізму у мовознавстві тільки прокладає собі шлях. Хоча початок був уже намічений у працях І.Франка, О.Потебні, М.Арнаудова, Г.В'язовського, Л.Гінзбурга, Ф.Фашенка, П.Якобсона. Учені досліджували певні закономірності творчого процесу, взаємодії свідомої і підсвідомої сфер, функціонування асоціативного мислення. Незважаючи на певну кількість окремих розвідок, єдиної теоретичної бази дослідження психологізму у мовознавчому аспекті не було підведено.

В останні роки вчені змістили фокус уваги з художнього психологізму (що наявний у літературознавстві) на дослідження психологічних особливостей самого автора, які можуть бути втілені у його художньому мовленні. Відомі у цьому плані праці В.Соловйова, Я.Савченка, О.Білецького. Сміливі кроки на шляху психологічної інтерпретації художньої мови роблять зараз науковці кафедри Харківського державного педагогічного університету ім.Г.С.Сковороди. Є спроби дослідити у психологічній площині мову поезії М.Семенка, В.Поліщука (Т.Скорбач), харківських романтиків (Т.Ковальова). Психологічну інтерпретацію семантики кольору в художній картині світу здійснили Н. Мочалова, Л. Савицька, П.Яншин та ін.. Беручи наявні наукові розвідки за методологічну основу і доповнюючи їх власними спостереженнями, спробує-

мо виявити у художньому мовленні психологічні особливості самого автора. Зробимо це на основі аналізу прози Ф.Потушняка.

Творчість Ф.Потушняка у літературознавчому аспекті глибоко вивчена у працях Л.Голомб, М.Козак, Ю.Балеги та ін. Що ж стосується мови творів письменника, то у цьому плані наукові здобутки дуже скромні. І зовсім немає праць, у яких би аналізувалися психологічні фактори. А оскільки мовний психологізм ще не цілком визначився як предмет наукового вивчення, то наше повідомлення можна вважати поки що пошуковим, так би мовити, експериментальним.

Ф.Потушняк є неперевершеним майстром психологізованого мовлення. Робимо спробу поглянути на його малу прозу з погляду втіленості у ній психологічних особливостей самого автора. Для аналізу узяли збірку митця (Ф.Пасічника) "Опов'їданя" 1942 року випуску. Видання цінне тим, що відбиває і риси так званого "язичія", яким послуговувалися у писемній практиці Закарпаття, і діалектні фонетичні риси, які були повністю втрачені при перевиданні творів сучасним правописом. У збірці усього сім оповідань – "Бабина стежка", "Своя кров", "Чудо", "Гр'їшник", "Право на життя", "Така", "Чужі люди".

Перше місце відведемо аналізу психологічного типу митця, втіленого у художньому слові. К.Юнг розробив оригінальне вчення про психологічні типи. Його класифікацію відносять до числа найбільш популярних і загальноживаних. Юнг поділяє усіх людей на інтровертів та екстравертів. Для інтровертів характерні внутрішні роздуми і переживання, спостереження над процесом. Можуть глибоко зосереджуватися, творчо працювати, комфортно працювати на самоті. Дослідники звертають увагу на взаємозв'язок психологічного типу митця і відбір ним мовних засобів, використання їхніх експресивних функцій. Так, при виділенні ознак інтравертної картини світу Л.Лисиченко наводить такі ознаки:

- вибір лексики на позначення кольорів (переважно чорний, білий, сірий),
- спрямованість уваги автора на внутрішній світ,
- відображення дійсності через суб'єкт творчості,
- контрастність,
- використання синонімів та близькозначних слів як засобів нагнітання сили емоцій,
- сили чуття, широке використання абстрактних слів, що виражають внутрішній світ [1, с. 141].

Ці положення й візьмемо за основу. Не зайвим буде звернутися і до статей щодо психосемантики кольору. Дослідники не раз підт-

верджують вибір кольору залежно від індивідуальних рис людини (Симоненко С., Вовнянко Т., Янишин П.). У творах Ф.Потушняка переважають ахроматичні кольори – чорний, білий, відтінки сірого. Нерідко колір використовується як елемент оцінної характеристики об'єкту зображення : *“ночь **темна** та холодна”* [4, 5], чоловік *“**чорний** як голова”* [4, с. 6], туман *“як **б'їла** лента”* [4, с.8], [очи] *“хмур'ї, **чорн'ї**”* [4, с.10], *“**темне** небо”* [4, с. 22], *“якь войско **темныхъ** духовъ тяглися **чорн'ї** хмары”* [4, с. 32], *“**темный** л'їс”*[4, с.40], *“**б'їлизна** ст'їн”* [4, с.41], [життя], *“выступающее **чорними**, то **б'їлыми** плямами”* [4, с. 42], *“**чорное** лице”* [4, с.44], *“**чорн'ї** розбурхан'ї хмари”* [4, с. 61], *“якь **б'їл'ї** цятки перем'їшан'ї з **чорними**, показалися на овиды люд'ї”* [4, с. 19].

Що ж стосується спрямованості уваги автора на внутрішній світ героя, то прикладом може слугувати майже чи не кожен твір. Прозі Ф.Потушняка притаманне майстерне зображення прихованих рухів душі. Духовне обличчя персонажа відтворюється у момент найбільшого напруження. Так, в оповіданні “Своя кров” наймолодший із синів скоїв гріх – ударив батька. Старші брати жорстоко б'ють. Синці від важких кулаків чоловік терпить мовчки, але внутрішній самоосуд супроводжується справжнім виттям. І переживає син свої найважчі хвилини на самоті: *„А коли настала поз дна ночь и вс'ї послули, онь самъ сид'ївъ на присб'ї и вывъ голосно такъ, чтобы лише он чув и ночна тишина, котрой он тепер испов'їдавъ свій тяжкий боль и гр'їхъ.*

Зъ самой глубины душ'ї вырывалися туп'ї, тяжк'ї звуки, якъ куски серця... Псы изъ сус'їдн'їхъ дворовъ ему отзывалися сумным и жалоснымъ вытьемъ” [4, с.9]

В оповіданні “Чудо” йдеться про те, як бабі Гафії після строгого посту привиділася у криниці діва з немовлям. Люди повірили в чудо. Лише один Амброзій насміхався з старої. Ось як вона спершу реагує: *„закусила зубы и мовчала, хотъ тряслася з серця”* [4, с.24]. Зовнішнього вияву поки нема. Люди стали називати стареньку святою. Але сама баба Гафія такою себе не вважає: *„Только баб'ї Гафиі стало дуже тяжко и дивно на души... Та й чому она такоє робить... б'є Амброзія... краде хл'їбъ отъ свинарчука.... Оставила хату и голодну Б'їланю... И она видитъ, что дальше не выдержитъ. На души стає ей тяжко, претяжко, якъ коли бы е'ї душив безперестанку въ долину. И баба Гаф'їя голосно розплакуєся передъ ус'їмъ народом”* [4, с.27].

А в оповіданні “Гр'їшникъ” малий Михайлик має цілу “торбу гріхів”: за убите каченя, за “квасне” молоко у п'ятницю, за брудну сорочку в не-

ділю. Та найбільшим гріхом він вважає злодійство, бо вкрав у товариша маленький ніжик. Ховаючись від бурі, хлопчик довго роздумує, чи віддати ножика. Як тільки грім сильнішає, вирішує віддати, тоді торба гріхів легшає. Але як грім стихає, йому знову хочеться залишити крадене собі. І торба гріхів знову важчає. І маленький грішник заглиблюється сам у себе, засуджуючи свої ж вчинки: „*И чому онъ не може розказати собѣ, чому он не може быти такимъ чеснимъ якъ другѣ хлопцѣ... И он почав щиро плакати*” [4,38]. Як спокуту від тяжкого гріха Михайлик навіть пальця собі врізав, та навіть не відчув болю. Зате “*тягар на душѣ меншав и розпливався разом изъ страхом кудись у безвѣсть*”... [4,с.38].

Герой оповідання «Право на життя» застав свою жінку з коханцем. Усе його нутро кипить гнівом. Порівняємо зовнішній вияв і внутрішнє напруження: “*Не затрясся зъ гѣivu, не затис кулаки, лише дрожав на цілому тѣлѣ якъ трепетовый лист, бо хтось стогнало мимохитъ глибоко в души и розривало еѣ на шматкы*” [4, с. 42]. Зовні чоловік мовчить. А в думці пропливає і його життя, і роздуми про жінку, яка має право на життя. “*Право на життя має каждый – зашептало йому чось въ серци и мозку. И она має право на життя...*”

Марѣйко, а подлож дров на огонь и ходи ближе. Та ѣ їсти хочеса...” [4, с. 43].

Заглиблений у себе і малий сирота Петрик з оповідання “*Чужѣ люде*”, з якого знуцаються його ж родичі. Двоюрідний брат Йосип хотів утопити малого. Зовні образи на хлопчикові майже не видно, і лише “*въ души его ворущилася потаємна думка, яку он не могъ до теперь порозуміти... И онъ отчув одразу до Йосифа, что хотѣвъ его утопити... и его родичовъ*” [4, с.61].

Дослідники психології творчості відзначають також, що для письменників-інтровертів характерно зображення замкнутого простору. Екстраверти змальовують світ, а інтроверти передають враження від нього. Тому в художньому стилі інтровертів при зображенні простору нема надмірної деталізації, а простір замкнутий і передається крупним блоком. У Ф. Потушняка простір обмежений угорі небом, а внизу – землею з кількома реаліями: полем, ставком, криницею, хатою, болотом. А в оповіданні “*Бабина стежка*” простір звужується усього лише до однієї стежки, яку баба витоптувала протягом усього життя. Традиційний простір знаходить відображення у використанні традиційної лексики і традиційних образів. Близькі зо землі простори – це хмари, небо, повітря, вітер. Говорячи навіть про сонце, митець обмежує простір, уточнюючи, що сонце “*вже на три жерди поднялось изъ землѣ*” [4, с.16] або

“сонце висить лише на добру жердь над горами” [4, с.24]. Навіть далечинь у автора – у колі видимості персонажів. Ця особливість у сприйнятті простору пов’язана із психічними особливостями письменника: інтроверт краще сприймає ближчі до нього об’єкти, на відміну від екстраверта, який може усвідомлювати об’єкти, віддалені до безкінечності.

Відмінності між інтровертом та екстравертом спостерігається і в зображенні пейзажу. В екстравертів природа різнобарвна і деталізована. А в інтровертів пейзаж одухотворений, психологізований, в міру динамічний. У Ф.Потушняка: *“корчѣ виринули з лѣсу”* [4, с.6], *“стежка губить ся в зелених полях”* [4, с. 13], *“дрімали лѣси”* [4, с.16], *“мрѣє лѣс”* [4, с.9], *“земля пукала изъ спеки”* [4, с.29], *“выпраглѣ, жаднѣ поля”* [4, с.19], *“травы завмирили з очѣкуваня”* [4, с.29], *“земля заплакала як бита дитина”* [4, с.37], *“поточки зашептали еше сильнѣйше ѣ побігли полем”* [4, с.38]. Природні стихії теж одухотворені: *“воздух трясется, як кипуча вода въ горшку”* [4, с.19], *“животворный дощ”* [4, с.22], *“сонце... кинуло повну пригощу проміння довкола въ воды”* [4, с.23], *“воздухъ трепетьвъ и переливался як кипятокъ въ горшку”* [4, с.29], *“слезава хмарка”* [4, с.35].

Отже, ми проаналізували вияв у художньому мовленні ознаки інтровертного психологічного типу.

Звернемо увагу на інший психологічний фактор, який може бути відтворений у мовленні, – темперамент. Саме від темпераменту залежить швидкість виникнення психічних процесів (наприклад, швидкість сприйняття, швидкість мислення, тривалість зосередження уваги), темп і ритм діяльності, сила емоцій, активність волі. У науці були намагання підвести науково-експериментальну базу під теорію темпераменту (Павлов І., Теплов Б., Айзек Г.). Типи темпераменту відігравали важливу роль у психології нового часу, філософії Канта І., Лотце Р. Синтезуючи думки психологів і мовознавців, нагадаємо, що динамічними типами темпераменту є сангвінічний і холеричний, пов’язані з високим рівнем напруги та експресії. У художній мові вони втілені не лише у номінативному ряді, а в способах вираження номінації, до яких належать:

- наявність складних синонімічних рядів,
- повтори, використання рядів близькозначних слів, однорідних членів речення
- насиченість антонімів
- короткі односкладні речення, характерні для так званого «телеграфічного» стилю.

Усі ці риси, поєднані певною ритмікою, роблять інтонацію вкрай експресивною. Мовознавці нерідко простежують взаємозв’язок темпераме-

нту з ритмікою та інтонацією вірша. Але хочемо сказати, що при уважному прочитанні у прозі також відчувається певна інтонація. І вона наявна, як уже зазначалося, як у номінативних одиницях, так і в способах їх поєднання. Так, в аналізованій збірці Ф.Потушняка 13 разів ужито лексему “нагло” у значенні «раптом»: “**нагло** всѣ прогнули” [4, с. 21], “**нагло** вѣтер піднявся” [4, с.21], “**нагло** люде втѣкали до села” [4, с.21], “дощ **нагло** перестав” [4, с.32], “сумнѣвъ **нагло** зновъ з’явився” [4, с.34], “**нагло** думка про ножик... об’явилася” [4, с.35], [ярки] “**нагло** переповнилися водою” [4, с.36], [Михайлик] “**нагло** увѣдвъ тѣнь” [4, с.37], [чоловік] “**нагло** занѣмѣвъ” [4, с.42].

На переваги холеричного типу темпераменту у Потушняка свідчить велика кількість уривчастих, емоційно-наснажених (нервових) фраз, що зближує його творчість з експресіонізмом. Наприклад: “*Не прийшов, зрадивъ, забывъ. Зненавидѣла його дуже*” [4, с.46], “*Червенѣ еѣ очи стали кровавими... Жабки подѣ ними стали великѣ, а запалѣ сухы груди тряслися... Она сичала зъ гніву, якъ змія и гналася за нимъ*” [4, с.56]. Улюбленим прийомом автора є також градація, що теж творить ритмічну інтонацію художнього малюнка: “*ночь якась хмура, темна та холодна*” [4, с.3], “*чтось оберталося въ немъ, переварьовалося, росло*” [4, с.40], “*чтось тяжкое, болючое, родное розлилося ему наразѣ по тѣлѣ*” [4, с.41].

Отже, беручи до уваги наші спостереження, робимо попередні висновки про те, що Ф.Потушняк був інтровертом із переважаючим холеричним темпераментом. Було б доречно перевірити наші припущення відомостями-спогадами про Ф.Потушняка. На жаль, автору цієї розвідки поки що не вдалося знайти свідчення очевидців, а тому є простір для подальших пошуків і досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т6. – 1998. – С.141-142.
2. Мочалова Н.С. Семантика та символіка кольору в художній картині світу Андрія Гудими // Філологія. Мовознавство. Наукові праці. – Т.98. Вип.85. – Київ, 2009.
3. Скорбач Т.В. Мовний образ простору в поезіях М.Семенка і В.Поліщука: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.Сковороди. – Х., 1999. – 20 с.
4. Пасѣчникъ Ф. Оповѣданя. – Унгварь: Выданя подкарпатского общества наукъ, 1942. – 62 с.

МОВОЗНАВЧІ ПРАЦІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 811.161.2':27 "Потушняк"

Анотація: Стаття характеризує маловідому частину спадщини визначного закарпатського вченого і письменника Федора Потушняка (1910–1960) – його мовознавчі праці.

Ключові слова: Закарпаття, Федір Потушняк, ономастика, етnonіміка, етимологія, фразеологія, діалектологія, історія української літературної мови.

Summary. The article highlights the almost unknown to the public at large part of Fedir Potushnyak's literary legacy. These are the famous Transcarpathian scientist and writer's works.

Key words: Zakarpattja (Transcarpathia), Fedir Potushnyak, onomastics, etnonymics, etymology, phraseology, dialectics, the history of the Ukrainian literary language.

В існуючій науковій літературі Федір Михайлович Потушняк (1910–1960) характеризується як один з видатних культурно-освітніх діячів і творців української культури Закарпаття 40–50-их років ХХ ст., як учений-історик (археолог та етнолог-народознавець), фольклорист, філософ, журналіст, викладач – доцент вищої школи, письменник – прозаїк, поет, драматург, критик, літературознавець, загалом як енциклопедично освічений гуманітарій, що володів рядом європейських мов, вільно орієнтувався в європейській науковій і художній літературі, автор більше 300 праць [25, с. 5; 26, с. 262–263; 27, с. 64].

Про мовознавчий доробок ученого спеціально ще не йшла мова, хоча в немовознавчих працях – історичних, літературознавчих, культурологічних тощо – вміщені поодинокі міркування про те, що Ф. Потушняк працював і над лінгвістичними питаннями. Проте ці міркування нечисленні й незначні за обсягом (кілька рядків).

Так, у книзі В. Микитася "Ф. М. Потушняк" (Ужгород, 1967) приділена увага статті Ф. Потушняка "Перша друкована запись подкарпатского

фольклору. “Specimina styli ruthenici” Михайла Лучкая (Зь нагоды 100-я его смерти)”, що була надрукована в журналі “Литературна недѣля” за 1943 рік [22, с. 270–273; 282–284], яку дослідник відніс до галузі фольклористики. В. Микитась, підкресливши, що ця розвідка є “найцікавішою з фольклорних праць”, у якій ідеться про фольклорні записи у граматиці М. Лучкая, зазначив: “Відповідно до порядку розміщення матеріалу в граматиці дослідник записує українською мовою і розглядає 7 байок, 127 прислів’їв та приказок, 7 лайок-заклинань, 11 загадок, а також 9 пісень. Добросовісно посилаючись на попередників, Ф. Потушняк висловлює і свої власні судження. Так, наприклад, він твердить, що прислів’я могли бути записані Лучкаєм у теперішніх Ужгородському та Берегівському районах, що всі лайки-заклинання мають аналогії і тепер в розмовній мові; цікаві також співставлення записаних Лучкаєм пісень з варіантами Я. Головацького, І. Франка, Вацлава з Олеська (Вацлава Залеського) та ін.” [3, с. 35].

Це твердження надто загальне, неповне, неточне (див. нижче).

У книзі В. Микитась є вказівка на те, що Ф. Потушняк працював і як діалектолог, однак його доробок у цій галузі незначний – він обмежується кількома замітками. В. Микитась зазначив: “У галузі діалектології Ф. М. Потушняк написав кілька заміток, в яких пояснював такі слова, як “*дирба*” (страва з кукурудзи), “*обоч*” (бік гори), “*сугут*” (рослина), “*Бужора*” (власна назва гори), “*Осїй*” (назва села, де народився автор)” [3, с. 35]. Дослідник додає, що здебільшого замітки на подібні теми підписані криптонімами “Т. Т.”, “с.” або й зовсім не підписані [3, с. 36].

Іван Сенько у статті “Федір Потушняк – дослідник демонології русинів (українців) Закарпаття”, описуючи праці вченого з демонології, лише вказав, що в цих розвідках автор використовує діалектні назви міфологічних персонажів закарпатоукраїнців, коментуючи їх у загальноукраїнському контексті. Так, зокрема, слово *босорканя* Ф. Потушняк розглядав як турецьке запозичення, споріднене з вотяцько-чуваським “*bustrugan*” (праця “Відьма і її признаки” (1944 р.)); пояснив, що *ночник* – “се самостійна представа, аналогічна до босоркуна, а почасти вовкуна і перевертня” (праця “Ночник в народном вірованю” (1941 р.)) [20, с. 69–70].

У книзі М. П. Тиводара “Життя і наукові пошуки Федора Потушняка” (Ужгород, 2005) тільки зазначено, що Ф. Потушняк опублікував “понад 300 наукових праць та заміток з етнографії, археології, історії, фольклористики, мовознавства,¹ літературознавства та філософії”, проте аналіз мовознавчого доробку вченого тут відсутній [25, с. 51].

---

¹ Підкреслення наше.

Найновіша стаття Дмитра Федаки, що з'явилася до 100-річчя від дня народження Ф. Потушняка в "Календарі краєзнавчих пам'ятних дат на 2010 рік", окреслює різні грані діяльності Ф. Потушняка, пильнішу увагу приділяє художній спадщині письменника. Мовознавчі праці вченого тут не характеризуються, вміщене тільки кількарядкове зауваження стосовно статті Ф. Потушняка "Філософія язика" [27, с. 68].

У результаті проведеної нами дослідницької роботи встановлено, що серед наукового доробку Ф. Потушняка помітні й мовознавчі розвідки. Їх виявлено біля 30. Це статті, замітки, надруковані переважно в періодиці періоду Другої світової війни, особливо під час роботи Ф. Потушняка на посаді вченого секретаря Подкарпатського общества наук з 1942 по 1944 роки. Публікації вийшли в журналах "Літературна недѣля", "Руська молодежь", газеті "Недѣля". Частина праць з'явилася в періодиці післявоєнного періоду – обласних газетах "Советское Закарпатье", "Закарпатська правда", газеті Ужгородського університету "Радянський студент", альманасі "Радянське Закарпаття", журналі "Карпати" тощо.

Проблематика мовознавчих публікацій Ф. Потушняка різноманітна: 1) філософські питання мовознавства; 2) етимологія власних і загальних назв; 3) ономастика; 4) етніміка; 5) діалектологія, зокрема діалектна лексикологія, діалектна фразеологія; 6) історія літературної мови на Закарпатті.

Найбільше уваги Ф. Потушняк приділяв питанням ономастики, етимології, історії літературної мови на Закарпатті.

З огляду на регламентований обсяг нашої статті ми не маємо змоги докладно проаналізувати всі розвідки Ф. Потушняка, тому подамо тільки їх загальну характеристику.

1. Філософським проблемам мовознавства присвячена стаття "Філософія язика", надрукована в газеті "Недѣля" в № 12, 13 за 19 і 26 жовтня 1941 року.

Передрук цієї статті здійснив М. Капраль [18, с. 108–115].

Цю розвідку сучасний дослідник Дмитро Федака оцінив так: "Про науковий рівень його [Ф. Потушняка – В. С.] досліджень з лінгвістики можна судити хоча би за популярною статтею "Філософія язика", теоретичним підґрунтям якої стали праці "Думка у світлі мови" М. Мюллера, "Психологія народів" В. Вундта, "Душа і культура в мові" К. Фосслера, "Естетика" Б. Кроче" [27, с. 68].

2. Етимологія власних і загальних назв. На цю тему надруковано ряд розвідок, у яких розглянуто походження власних назв, а саме:

1) назви села Осій, рідного села Ф. Потушняка [23, с.224], села Великі Лучки [19, с. 93], частини села Осій – Тибава [23, с. 224], річки Латориця, Латірка [7, с. 3], гір Синяк [24, с. 24], Бужора, Черник (“Походження назв “Бужора” і “Черник”) (“Литературна Недѣля”, 1944); прізвиськ Синетар [24, с. 24], Гомонай, Березнай [19, с. 93], псевдоніма Лучкай [19, с. 93], назви слов’янського бога Сварога, міфоніма Див – божества страху і смерті, чий крик передує грому і бурі, вважається за злу прикмету (“Що може означати слово “Див” у “Слові о полку Ігоревім”), назви території Мараморош; назви міста Сигот, Сигіт [16, с. 123–126] тощо.

У працях Ф. Потушняка розглянуто походження багатьох апелятивів – *синета*, *синетарь* [24, с. 24]; *кадуб*, *своринь*, *сварити* (зварити), *ціп* [6, с. 3], *сигут* – назва рослини, *карачун* (хліб, який печуть на Різдва), *дирба* (страва з кукурудзи), *обоч* (бік гори) та ряду інших.

Так, зокрема, дослідник аргументовано доводить, що а) назва села *Осій* пов’язана з апелятивом *осій* ‘поляна серед лазів, де осіявся лісок, ‘місце, де осіялося ліском, молодняком’ [23, с. 224]; б) назва річки *Латориця* в основі має такий зміст, що і назва Татри (подібні апелятиви є в інших слов’янських і неслов’янських мовах – пол. татри ‘скелясті щити’, слвц. трті – id., укр. тоутри id., угор. туртул – id.), назва Латориця виводиться від словацького трти, що згодом перейшло в латри → латриця → Латориця; в) назва *Мараморош* походить від народного вислову *мара марить*, де міфологічна назва *мара* ‘тінь’ (мара – демонічна особа, яка приманює людину, водить її по неприступних місцях, а потім морить); Ф. Потушняк не відкидає й іншої гіпотези: назва *Мараморош* – складна за будовою, могла походити від рум. *маре* ‘велике село, поселення, багато поселених русинів’ та лексеми *росіо* ‘русин’, що згідно з фонетичними законами перетворилася в *орос*. Назву *орос* на позначення русинів румуни могли запозичити від угорців. Отже, *Мараморош* – *маре орос*, руське поселення, села *марамороша* [16, с. 124]; г) місто *Сигот* – це насправді українське місто, його корінна назва *Сигіт* – теж українська в основі, у формі *Сигѣтъ* засвідчена в грамоті 1404 року. Назва *Сигіт* походить від ботанічної назви *сигут* ‘вербова лоза, з якої плетуть коші’. Таку етимологію підтверджують два факти: 1) хоча *сигут*, *сигот* як ботанічні назви вже втрачені на *Мараморощині*, проте вони активно функціонують на *Ужанщині* в тому ж значенні; 2) місто *Сигіт* лежить над *Тисою*, на місці, де ріка колись утворювала мочари і де природно ріс *сигут* [16, с. 125]; р) у *закарп. діал.* *крачун*, *кречун*, *кручун*, *карачун*, *корочун* значення ‘хліб, який у *закарпатських русинів* та інших народів (словінців, румунів тощо) випікають на Святий вечір’, на переконання Ф. По-

тушняка, було первісним, бо карачун на Різдво виступав як символ малого сонця (а паска на Великдень – це символ великого сонця). Згодом назва із символічного хліба перейшла на позначення всього свята – Різдва. Отже, у закарпатських говірках збереглося первісне значення слова карачун (стаття “Коляды” у газеті “Недѣля” за 1944 р.); д) апелятив *синета* ‘синява над горами, наприклад, перед бурею, коли гори і повітря стають синіми’, *синета* ‘рослина васілик, що завжди синя’, назва гори *Синяк*, прізвище *Синетар* етимологічно пов’язані з прикметником синій [24, с. 24]; е) слово *кадуб* пов’язане з історією будування колодязів на Закарпатті, коли у викопану яму вкладали просвердлені пні дубів; такий пень називався кадуб. На думку Ф. Потушняка, лексема кадуб утворена на базі двох слів: кадъ + дуб (чеськ. kadlub) [6, с. 3]; є) закарп. діал. *сворінь* ‘залізний кілок, який з’єднує задню і передню частину воза”, походить від дієслова сварити (зварити) ‘скувати’, ‘спаювати за допомогою вогню’; ж) назва бога війни у слов’ян *Сварог* також етимологічно пов’язана з лексемами сворінь та сварити [6, с. 3]; з) слово *ціп* – це запозичення з старослов’янської мови, де цѣпъ ‘кільце, що з’єднувало якісь два предмети’ [6, с. 3].

3. Ономастика. Про символічне значення імен людей (антропонімів) у закарпатському фольклорі, зокрема в коломийках, ідеться у статті “Коломийки про имена”, що опублікована 1943 року в журналі “Літературна Недѣля”.

Стаття складається з 2-х частин – передмови та текстів коломийок. Подано 11 коломийок про жіночі та чоловічі імена: жіночі – *Марія, Анна, Олена, Настуня, Євка, Калина*, чоловічі – *Іван, Василь, Федір, Юрко, Михайло*. Коломийки записані в околиці села Верецьки. Запис здійснив Іван Пензель.

У передмові Ф. Потушняк говорить про значення народних пісень, присвячених іменам, зокрема наголошує на символічному змісті імен у фольклорі, передусім у коломийках. Дослідник підкреслив, що ім’я людини завжди має свій смисл і відповідне забарвлення. Це й відбито у фольклорі. Певному героєві відповідає лише певне ім’я. На думку Ф. Потушняка, наведені коломийки служать доказом того, як народ ставиться до певних імен і який сучасний смисл криється під цими іменами.

У статті подані саме коломийки, оскільки, з погляду Ф. Потушняка, це найгнучкіший, найоперативніший і найоб’єктивніший жанр із усіх народних пісень. Вони до всього можуть пристосуватися і все виразити. Тому саме коломийки найяскравіше виражають символічний зміст

антропонімів у народному мовленні. Для прикладу наведемо одну з коломийок про Олену:

*Гей, любивъ я дѣвчиницю Олену, Олену,
Та я тѣгавъ сорочечку за рокъ не золену,
Гей, цѣсарє, цѣсарику, дай ми доволєну,
Бо я лишивъ дѣвчиницю, солодку Олену.
Ей, можъ знати и спознати, кто любить Олену,
Вытоптана дорожечка бѣля того лєну [10, с. 57].*

На наш погляд, ця стаття Ф. Потушняка передує одному з актуальних сучасних напрямів ономастики – науці про літературно-художню атропонімію.

До галузі ономастики відносяться також праці Ф. Потушняка, у яких розглянута етимологія власних назв (див. вище).

4. Етноніміка. У статті “Якъ народъ дѣлить себе”, що надрукована в ж. “Літературна недѣля” за 1942 рік (с. 185–189), розглянуто автоетноніми (ендогенні етноніми), тобто самоназви. Зібрані й пояснені місцеві народні назви на позначення закарпатських русинів, якими самі русини, а не інші етноси, називали себе. Зафіксовано всього 69 самоназв, які поділені на 2 групи: 1) назви груп закарпатських русинів (усього 26) – *долишняни, верховинці, крайняки, спишаки, сотаки, цотаки, сеперяки, дротарі, лемаки, долиняни, дички, бляхи, лишаки, цѣпошѣ, бызнѣ, вавуны, брижѣ, намуляники, гайналѣ, тарабанци* та ін.; 2) назви жителів окремих сіл, які даються сусідами (усього 43): *папоротяники* (жителі с. Кибляри), *туряни* (що живуть коло річки Тур’ї), *няйкошѣ, долиняни, морквашѣ, товти, жаблярѣ, воляшѣ, беми, чорноколѣнцѣ, тарабанцѣ, пантофляники, кружки, брынзяники, здерчаники, цидолошѣ, пасуляники, черепляники, ропляники, вакаръови, чонки, хвостачѣ, готури, безики, грибляники, водоносы, боклахи, буркутяне, яличане, шишкарѣ, фостачѣ, губашѣ, боб’яники, гедзѣ, сирюки.*

5. Діалектологія. Цій галузі належать розвідки Ф. Потушняка про діалектну лексику та фраземіку.

Стаття “Дитячий словник” була опублікована 1960 року і присвячена **дитячому мовленню в українських говорах Закарпаття**. Тут подані теоретичні міркування автора про дитяче мовлення та наведено добірку (не словник, бо слова тут подані не за алфавітом) дитячої лексики, що вживається в українських закарпатських говірках. Усього тут уміщено 94 лексеми, наприклад: *мыця, мынька, мінька, мяв-мяв* – кішка; *пінь-пінь, піць, піцька* – вогонь; *бе-бе, бріка, бека* – вівця; *іпа,*

пупа – кортопля; *чіча* – квітка, щось гарне; *цьоня* – ніж; *гийда*, *гайба*, *люля* – колиска, колисати; *кокана*, *аміцька* – мамалига (токан) та ін. [11, с. 110–111].

Розглянувши цю розвідку в контексті аналогічних праць в україністиці (а такі дослідження загалом нечисленні), можна стверджувати, що вона становить інтерес для лінгвістики, оскільки:

а) за обсягом матеріалу (94 лексеми) праця займає середнє місце з-поміж інших відомих дитячих лексиконів. Добірка Ф. Потушняка більша за ряд аналогічних словників (Л. Яценка – 45 слів (журнал “Основа”, 1861), І. Новицького – 38 слів (журнал “Основа”, 1862), І. Франка – 64 слова (журнал “Світ”, 1881), В. К. Чернецького – 50 слів (стаття, 1978); Р. Смаль-Стоцького – 40 слів (книга, Варшава, 1929), але менша за добірки дитячої лексики в словнику за ред. Б. Грінченка (120 слів), у праці О. Горбача (Нью-Йорк, 1963 р.), де проаналізовано кілька сотень слів, та питальнику Й. О. Дзендзелівського під назвою “Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови” (К., 1984), де у відповідному розділі про дитячу лексику представлено 343 слова;

б) добірка Ф. Потушняка поки перша і єдина праця про дитяче мовлення в закарпатських говірках.

Докладніше про дослідження українського дитячого мовлення див. нашу розвідку “Праця І. Франка про дитячі слова української мови в контексті аналогічних україністичних студій” [21, с. 192–203].

Народна фраземіка стала об’єктом спостереження Ф. Потушняка ще в 40-их роках ХХ ст. у праці “Перша друкована запись подкарпатського фольклору. “Specimina styli ruthenici” Михайла Лучкая (Зъ нагоды 100-я его смерти)”, опублікованій у журналі “Літературна недѣля” за 1943 рік [22, с. 270–273; 282–284].

З праці випливає основна причина, яка спонукала дослідника до фразеологічних досліджень. Готуючи спеціальну наукову розвідку з нагоди 100-річчя смерті визначного закарпатського вченого М. Лучкая, Ф. Потушняк вирішив присвятити свою статтю граматиці М. Лучкая, що вийшла в Будині 1830 р. латинською мовою під назвою “Grammatica slavo-ruthena”. Це, як відомо, була граматика церковнослов’янської мови української редакції в порівнянні з народною українською (руською) мовою в її закарпатських говірках.

Найбільшу увагу Ф. Потушняк приділив додаткам до граматики, що мали назву “Specimina styli ruthenici” і займали 21 стор. (при обсязі всієї граматики – 178 стор.). Їх значення особливе: це перші друковані тексти українського фольклору Закарпаття. У додатках, як відомо, були

представлені різні зразки закарпатського фольклору: байки, прислів'я, приказки, прокльони, народні пісні, загадки.

Новизна Ф. Потушняка як дослідника додатків до граматики М. Лучкая полягає в тому, що він незаперечно довів народність фольклорних зразків М. Лучкая. Ф. Потушняк підтвердив це експериментально, власноруч записавши в закарпатському народному мовленні свого часу (тобто десь на поч. 40-их років ХХ ст.) фольклорні тексти – аналогії до Лучкаєвих. Тим самим дослідник переконливо довів факт: оскільки ці фольклорні зразки побутують серед закарпатських русинів через 100 років після появи Лучкаєвої граматики, то вони вживалися серед народу і в часи Лучкая. В статті Ф. Потушняка було представлено збірку прислів'їв і приказок з 142 одиниць, 7 заклинань, 10 загадок.

Наведемо для прикладу деякі прислів'я і приказки у записах Ф. Потушняка, вказуючи в дужках сторінку з його статті: Што въ сирцю, то й на языцѣ (с. 271). Ани пеца, ани лави (примітка: лиш Ужанщина) (с. 271). Ворона воронѣ очи не укопле (с. 271). Песь псови очи не уѣсть (с. 271). Ци п'є чи не п'є, а все пьяный (с. 271). Чортъ чортомъ и буде (с. 271). Трумбѣта псови, а звѣнь чоловѣкови (примітка: на чоловѣка трумбѣтати не файно, то лише на скотъ) (с. 271). Пусти пса пудъ стѣль, а ввѣнь улѣзе на стѣль (с. 271). Каммай въ хашу, май больше дровѣ (с. 271). Душа въ нього спати ходить (примітка: Ледвы лѣзае) (с. 271). Такий, гибы три дны не ѣвъ (с. 271). Ко каждому добрый, тотъ субѣ злый (с. 271). Рука руку мые та вбѣ бѣлѣ (с. 271). Каждый когутъ на свойѣмъ смѣтю панѣ (с. 271). Прийде на пса морозъ (будеся дерты въ вызори) (с. 271). Песь псови цѣмбора (кумъ) (с. 272). Изъ пса солонина не буде (с. 272). Сытый голодному не вѣруе (с. 272). Лекше бѣду хвалити, якъ зносити (с. 272). Де все гостинкы, там голодъ близько (с. 272). Всолодився якъ червакъ у хрѣню (с. 272). Уть дощкы до дощкы (примітка: Отъ колиски до труны) (с. 272). Каждая рука субѣ крива (с. 272). Лѣпший днись воробецъ, якъ завтра голубиць (с. 272). Злый пѣнязь не погине (с. 272). Коростава вѣця усѣ скороставить (с. 272). Прибери пня дай му ймя буде зъ нього чоловѣкъ (с. 272). Непрошений буде тормошений (с. 272). Ни пхайся кить тя не треба (с. 272). Добре на старому огнищу вгнѣ розкласти (с. 272). Горе тому дворови, де розказуе корова волови (с. 272) та ряд інших.

Заклинання в записах Ф. Потушняка: Вороня бы тя драла (дзьовбла) (с. 272); Тогды бымъ ты выдѣвъ кой свою потылицю (с. 272); На вгнѣ бысь сикавъ (примітка: Такого попадуть “чиряки”); Пекъ бы ты. Морило бы ты (с. 272); Пропав бы. Не снивбыся (с. 272); Образы бы на ты падали (побили) (с. 272); Тадъ то ми на гатцѣ. Такъ бы бѣда (ци не такъ) (с. 272).

Збірка народних загадок у записах Ф. Потушняка: За лѣсомъ, за перелѣсомъ суха собака бреше (терлиця) (с. 273). Маленькое кривенькое все у огинь шуркать (коцѣбанъ) (с. 273). Бѣлше удѣ коня, меншее удѣ свинѣ (сѣдло) (с. 273). Меншее удѣ мухы, а велику колоду рушить (блыха) (с. 273). Бери квичить, Клади квичить, Лиши мовчить (ланцъ) (с. 273). Чотыри брата все бѣжать. А нигда догонитися не годнѣ (колеса на возѣ) (с. 273) та ін.

Фразеологічні матеріали Ф. Потушняка становлять інтерес для мовознавства, зокрема для української діалектної фразеології, історії української мови.

Важливо відзначити, що аналізована праця Ф. Потушняка про граматику М. Лучкая докладно в літературі не розглядалася, вона відсутня й у бібліографії “Основна література про Лучкая”, складеній П. М. Лизанцем і вміщеній у книзі “Михайло Лучкай. Граматика слов’яно-руська” (Київ, 1989, с. 35–39).

Докладніше про розвідку Ф. Потушняка, присвячену граматиці М. Лучкая, див. нашу статтю “Федір Потушняк – дослідник граматики Михайла Лучкая” (в друці).

б. Ф. Потушняк зробив вагомий внесок у дослідження **історії письменства та історії літературної мови на Закарпатті**, проте через регламентований обсяг статті ми не маємо змоги докладніше висвітлити це питання. Зазначимо тільки, що дослідник виявив і оприлюднив ряд писемних пам’яток Закарпаття 17–19 ст. [5, с. 119; 8, с. 152; 9, с. 3; 12; 13, с. 124; 14, с. 4; 15, с. 3; 17, с. 4], присвятив кілька розвідок М. Лучкаєві [22, с. 270–273, 282–284; 19, с. 93], проаналізував альманах “Зоря Галицкая яко альбум на год 1860” під кутом зору історії літератури та літературної мови на Закарпатті [28, с. 223–225].

Вищезазначене дає всі підстави кваліфікувати мовознавчий доробок Ф. Потушняка як суттєву сторінку його різносторонньої творчої спадщини.

Багато ідей, висловлених Ф. Потушняком у лінгвістичних розвідках, не застаріли, не втратили актуальності й сьогодні.

Ґрунтовні висновки в мовознавчих працях Ф. Потушняк здобував завдяки кільком факторам: 1) завдяки вродженим здібностям до науково-дослідницької роботи; 2) завдяки ґрунтовній європейській академічній освіті (закінчив Празький університет); 3) завдяки щоденній копійчкій праці. Сам про себе говорив: “... Смысл моего життя у праці, яка б принесла користь людям” [25, с. 51]; 4) завдяки комплексному підходу до проблеми. У мовознавчих дослідженнях Ф. Потушняка особливо до-

помагали ґрунтовні знання етнографії, історії, фольклору, історії літератури в краї тощо; 5) завдяки знанню мов, що давало змогу користуватися здобутками європейської науки й культури. Так, в автобіографії Ф. Потушняк відзначив: "... Свободно и легко читаю научные книги (даже литературные произведения) на таких языках, как немецком, французском, английском, итальянском, латинском, венгерском, польском, сербохорватском, чешском, словацком и др." [25, с. 124].

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк Дмитро. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.) / Дмитро Данилюк. – Ужгород: Патент, 1997. – С. 57.
2. Задорожний Ігор. Єпископ Андрій Бачинський в епістолярній спадщині. До 270-річчя від дня народження / Ігор Задорожний. – Мукачево: Карпатська вежа, 2002.
3. Микитась В. Ф. М. Потушняк / В. Л. Микитась. – Ужгород, 1967. – 95 с.
4. Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. – Вид. 2-е, доп. і перер. Г. В. Павленко. – Ужгород, 1999. – С. 142.
5. Потушняк Федір. Ян Коллар і Закарпаття / Федір Потушняк // Карпати. – 1958 – № 1. – С. 119.
6. Потушняк Ф. Декілька етимологічних зауважень / Ф. Потушняк // Радянський студент. – Ужгород, 1957. – 22 жовтня. – С. 3.
7. Потушняк Ф. Звідки походить назва ріки / Ф. Потушняк // Радянський студент. – 1957. – 19 лютого. – С. 3.
8. Потушняк Ф. Знайдений рукопис Андрія Бачинського / Ф. Потушняк // Альманах "Радянське Закарпаття". – Ужгород, 1957. – № 1. – С. 152.
9. Потушняк Ф. Знайдено рукопис / Ф. Потушняк // Закарпатська правда. – 1955. – 18 серпня. – С. 3.
10. [Потушняк Ф.] Коломийки про имена / Ф. Потушняк // Літературна недѣля. – 1943. – Рочн. III. – Число 5. – С. 57–58.
11. Потушняк Ф. М. Дитячий словник / Ф. Потушняк // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. № 5. – Ужгород, 1960. – С. 110–111.
12. Потушняк Ф. М. Невідомий рукопис з ХVІІІ ст. / Потушняк Ф. // Радянський студент. – 1953. – 23 грудня.
13. Потушняк Ф. М. Пам'ятки українського письменства ХVІІ–ХVІІІ ст., писані на Закарпатті / Ф. Потушняк // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. № 2. – Ужгород, 1958. – С. 124.

14. Потушняк Ф. Невідомий рукопис Андрія Бачинського / Ф. Потушняк // Радянський студент. – (Ужгород) 1956. – 5 липня. – С. 4.
15. Потушняк Ф. О чем говорит старинная рукопись / Ф. Потушняк // Советское Закарпатье. – 1953. – 4 октября. – С. 3.
16. Потушняк Ф. Походження назв “Мараморош” и “Сиготь” / Ф. Потушняк // Недѣля. – 1942. – 10 мая; Передрук: Русинський дайджест 1939–1944. 1. Наука. Научні и научно-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг. / Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. – Ніредьгаза, 2008. – С. 123–126.
17. Потушняк Ф. Старейшая в Закарпатье фольклорная запись / Ф. Потушняк // Советское Закарпатье. – 1955. – 13 марта. – С. 4.
18. Потушняк Ф. Филозофія языка / Ф. Потушняк // Недѣля. – 1941. – 19 і 26 октовбра; Передрук: Русинський дайджест 1939–1944. 1. Наука. Научні и научно-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг. / Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. – Ніредьгаза, 2008. – С. 108–115.
19. Потушняк Ф. Хто є автором вірша “Лучкай – зілляр і пчоляр безбожний”? / Ф. Потушняк // Карпати. – 1958. – № 3. – С. 93.
20. Сенько Іван. Федір Потушняк – дослідник демонології русинів (українців) Закарпаття / Іван Сенько // Carpatica – Карпатика. Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження). – Ужгород, 2001. – С. 64–70.
21. Статеева Валентина. Праця І. Франка про дитячі слова української мови в контексті аналогічних українських студій / Валентина Статеева // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наук. праць. Вип. 2. – Ужгород, 2000. – С. 192–203.
22. Т. В. [Потушняк Федір]. Перша друкована запись подкарпатского фольклору. “Specimina styli ruthenici” Михайла Лучкая (Зь нагоды 100-я его смерти) / Потушняк Ф. // Літературна Недѣля. – 1943. – Рочн. III. – С. 270–273, 282–284.
23. Th. V-s [Потушняк Ф.] Назва села “Осой” / Ф. Потушняк // Літературна Недѣля. – Унгвар, 1942. – Рочник II. – С. 224.
24. Theodorus Beregiensis [Потушняк Ф.]. Что значить слово “синета” / Ф. Потушняк // Літературна Недѣля. – Унгвар, 1942. – Рочник II. – С. 24.
25. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / М. П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.
26. Тиводар М. П. Потушняк Федір Михайлович / М. П. Тиводар // Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття. – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 262–263.
27. Федака Дмитро. Федір Михайлович Потушняк. 100-річчя від дня народження письменника, вченого – історика та філософа (1910–

- 1960) / Дмитро Федака // Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2010 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник. – Ужгород: вид-во В. Падяка, 2009. – С. 64–75.
28. Ф. П. Зоря Галицка яко альбум на год 1860 и подкарпатска литература / Ф. Потушняк // Литературна Недѣля. – Унгвар, 1944. – Рочник IV. – С. 223–225.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО АНТРОПОНІМІКОНУ В РОМАНІ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА “ПОВІНЬ”

УДК 811.161,2'373.2

Резюме. У статті аналізуються функціонально-стилістичні особливості власних назв персонажів роману Ф.Потушняка “Повінь”. Особлива увага приділяється впливу жанрової специфіки тексту на склад та виражальні можливості літературно-художніх антропонімів.

Ключові слова: літературно-художні антропоніми, стилістичні функції, конотація, стилістична маркованість.

Summary. The article is analyzed the functional-stylistic peculiarities of the characters' proper names in the novel “Povyn” by F.Potushnyak. Special attention is paid to the influence of the genre specificity over the structure and expressive means of literary-artistic anthroponymy.

Key words: literary-artistic anthroponyms, stylistic functions, connotation, stylistic marking.

Роман Ф.Потушняка “Повінь”, як відомо, належить до радянського періоду творчості письменника. Тому-то вплив чи, точніше сказати, присутність всюдисущого у ті часи соцреалізму мусила якось позначитися на тексті роману, адже автор писав його не для шухляди, а мав намір опублікувати у радянській Україні. З іншого боку, в аналізованому творі Ф.Потушняк вперше у творчості вдається до жанру роману, який, окрім іншого, також має специфічні правила щодо кількісного складу та виражальних можливостей ЛХА, що вживаються у тексті роману: внутрішня архітекtonіка літературно-художнього антропонімікону роману “Повінь” відзначається широтою та глибиною функціонально-стилістичного діапазону.

Стосовно кількісного складу ЛХА роману “Повінь”, то Ф.Потушняк уперше у своєму літературному доробку творить такий численний літературно-художній антропонімікон, що налічує близько 60 ЛХА та їх варіантів, а також десяток літературно-художніх зоонімів та топонімів.

Радянське літературознавство (в особі В.Л.Микитася) вважало, що роман "Повінь" відповідає принципам соцреалізму: „Письменник прагнув показати недалеко гірке минуле, подивитися на нього очима сучасника, озброєного методом соціалістичного реалізму” [3, с.9]. Однак літературно-художній антропонімікон "Повені" не виявляє, по суті, жодних прикмет соцреалізму. Адже тут відсутні ідеологічні ЛХА, немає класової мотивації емоційно-оцінного потенціалу ЛХА тощо [2, с.113-114]. Свідченням цього може слугувати той факт, що такий знаково-обов'язковий для соцреалістичних текстів антропонім, як *Ленін* у романі "Повінь" не теологізується у дусі канонів соцреалізму. Автор, характеризуючи устами персонажів Леніна, обмежується стриманими, хоч, зрозуміло, позитивними характеристиками денотата, які зовсім не нагадують аналогічні оцінки вождя у творах О.Корнійчука, П.Тичини, М.Рильського чи В.Сосюри [1, с. 92-97]. Напр.: „*Ленін* то великий чоловік”; „*Ленін* справді дуже розумний чоловік”.

Очевидного ігнорування правилами соцреалізму Ф.Потушняк припустився і при виборі прізвища центрального персонажа роману "Повінь" – багатія Федора. За уже усталеними традиціями соцреалізму, його слід було назвати ЛХА з відчутною різко негативною емоційністю (пор. куркульські „соцреалістичні” прізвища *Гнида*, *Кнур*, *Огур* тощо), проте Ф.Потушняк вибирає дещо відсторонене *Гора*, мотив присвоєння якого є неясним. Однак уважне знайомство з літературно-художніми текстами Ф.Потушняка, очевидно, дає нам підстави припустити, що ЛХА *Гора* в антропоніміконі письменника має відчутну позитивну оцінність. Про це свідчить опис ідеального селянина-трудолюбця у новелі "Прадідівська" (1946), де лексема *гора* виступає стрижневим порівнянням-характеристикою позитивного персонажа. Пор.: „За тим столом сидить господар хати. *Гора*, не чоловік!.. Богатир, опришок, якого радо усі слухають, шанують...”

Не вдався Ф.Потушняк до використання емоційно-оцінного (зневажливого) ЛХА для номінації ще одного негативного (з погляду радянської ідеології) персонажа – вчителя, "українського буржуазного націоналіста". Автор називає його натяково-характеристичним прізвищем-ЛХА – *Манило*. ЛХА *Манило* натякає на мрійливий, навіть марновірний характер денотата: у безнадійних для України політичних обставинах кін. 30-х – поч. 40-х рр. *Манило* вірить, що "скоро буде вільна Україна", "що Україну звільнить Гітлер". Такими мріями про волю України *Манило* намагався *манити* за собою селян.

Аналіз літературно-художнього антропонімікону роману Ф.Потушняка "Повінь" показує, що автор намагався добирати власні назви пер-

сонажів у дусі найкращих традицій українського реалізму. У тексті роману по суті відсутні ЛХА з прямою доонімною семантикою, що вичерпно та однозначно характеризують денотатів-персонажів; відмовився Ф.Потушняк і від творення звичної йому імпресіоністичної літературно-художньої антропонімії, адже партійна літературна критика йому постійно дорікала “захопленням занепадницькими західноєвропейськими літературними течіями” [3, с.11]. Тому осердя літературно-художнього антропонімікону роману “Повінь” складають ЛХА, запозичені автором з реальної традиційної української антропонімії Закарпаття.

Намагаючись реалістично відтворити реальний антропонімікон Закарпаття, Ф.Потушняк іменує персонажів роману “Повінь” поширеними онімами різної структури. Це – загальноукраїнські та суто закарпатські – власні імена (*Іван, Петро, Павло, Федір, Андрій, Степан, Марія, Олена* та *Мигаль, Митро, Ферко* тощо); імена та прізвища (*Василь Дубрович, Іван Чепіга, Антін Каменяр, Петро Клеца, Андрій Піна, Йосиф Глина, Іван Бур, Іван Вільховий* та ін.), а також багатоконпонентні іменування на зразок *Митер Бережник, син Митра-повішеного, Петро-вівчар, батько Олени* [6, с.48-49].

Персонажів-чужинців Ф.Потушняк називає характерними частоживаними антропонімами, що відповідають походженню денотатів. Такі національно репрезентативні ЛХА часто служать чи не єдиним засобом національної ідентифікації персонажів. Пор.: *Густі-бачі, Золтан-бачі, Золтан Переш* (угорці), *Шльома, Файга* (євреї), *Сільберг, Юдіф* (німці). Лише автор окремо вмотивовує найменування персонажа чужомовним онімом його національним походженням. Напр.: „Ти німкеня-швабка! (...) Прізвище у тебе чисто німецьке: *Евлер*. Якийсь *Евлер* і в підручнику математики згадується”.

Створений Ф.Потушняком на ґрунті принципів реалізму кістяк літературно-художнього антропонімікону роману “Повінь” вдало доповнюють цілий ряд ЛХА, утворених автором від реальних антропонімів реальних історичних осіб. Пор.: *граф Каролі, регент Хорті, Мате Залка*, який став у Іспанії легендарним “*генералом Лукачем*”, *Гітлер* тощо. Вживання таких ЛХА допомагає не лише переконливіше локалізувати та хронологізувати сюжетні перипетії, а й сприяє легітимізації літературного тексту загалом.

У тексті роману „Повінь” нами виявлено один випадок актуалізації доонімної семантики ЛХА-власного імені: епізодичний персонаж, сільську вчительку, названо Ф.Потушняком *Софією* зовсім не випадково (пор.*Софія* – у перекладі з грецької “*мудрість*”) [5, с. 181]. Адже у селі

вчительку всі вважали дуже мудрою, навіть побутувала думка, що Софію “перевели на інше, ліпше місце, як дуже вчену”.

Набагато складнішу структуру онімної семантики має інший ЛХА, жіноче власне ім'я *Соломея*. Так Ф.Потушняк називає дочку сільського корчмаря, яка, щоб вберегти батькову корчму від розграбування військом, без зайвих роздумувань наважується звабити офіцера, жертвуючи своєю дівочою честю. Цей Потушняків ЛХА перегукується з біблійною особою Соломеєю, дочкою Іродіади, яка, щоб примусити Ірода вбити Івана Хрестителя, танцює перед гостями хтивий танок. Саме через призму біблійної *Соломеї* треба кваліфікувати онімну семантику ЛХА *Соломея* у романі “Повінь”.

У душі реалізму та прагненні відтворити специфіку творення та функціонування традиційного українського антропонімікону Закарпаття Ф.Потушняк широко використовує для називання своїх персонажів прізвиська. Оскільки прізвиська є вельми поширеним антропонімним класом у традиційній онімній системі закарпатського села, то й використання їх у реалістичних літературних текстах є цілком виправданим. Разом з тим літературно-художні прізвиська надають письменникові практично нічим не обмежені можливості з їх допомогою всебічно характеризувати найменованих персонажів. Так, наприклад, *Степана Колоча* у селі прозивають *Індіанином*, бо той певний час був у Америці та часто розповідав про індіанців. *Петро-шахтар* також шукав щастя за океаном, але в його прізвиську *Бос* віддзеркалюється не лише емігрантський період у біографії персонажа, але й його організаторські здібності. Сам герой не ображається за таке прізвисько, бо “вони (односельчани – О.Ч.) американської мови не тямлять”. Може створитися враження, що прізвисько одного з персонажів – *Здихляк*, який доносить хортистам на своїх односельців, є надмірно пейоративним, навіть тенденційним. Проте автор, пояснюючи мотивацію цього оніма, дезавує надмірну експресивність, вводить цей онім у ряд реалістичних (цьому також, очевидно, сприяє наявність діалектних рис у структурі цього оніма), хоч і не позбавленого характеристичних можливостей: „*Здихляк*, що як іде, то так високо ноги підіймає, аж підстрибує. Мишко ще малим був, коли таке прізвисько на нього вигадав, а тепер все село його тільки й так називає – *Здихляк*”. Проф.І.В.Сабадош у говірці села Сокирниця Хустського району Закарпатської області фіксує апелятив *здыхляк* „дуже хворий, немічний чоловік або тварина” [4, с.125]. Пор. ще: „*Юра Клапанин*, або як його звуть на селі *Березниковий*”; „*Андрій Струк-Струга* (сам собі таке ім'я дав) був невеликий, міцний у плечах

чоловік, окатий, носатий і зовсім не схожий на інших старих легінів у селі”.

Реалістичності Потушняковим ЛХА додає цілий ряд літературно-художніх топонімів чи, точніше, мікротопонімів та зоонімів: *Митрів берег* (мікротопонім); *Муреша*, *Бирка*, *Розата* (клички овець); *Шарга* (кличка коня); *Кишиля* (кличка корови) тощо. Такі утворення, запозичені автором із традиційного ономастикону Закарпаття, додають онімійній канві тексту роману “Повінь”, окрім іншого, ще й об’ємного зображення.

В окремих випадках реалізм літературно-художніх онімів слугує засобом розкриття психології персонажів. Так, *Федора* Гору дуже втішає сама думка, що його земля на карті буде названа його іменем: „В серці живе таємне почуття – моє! Це місце так і на карту потрапить під назвою “*Федорове*”. Пор. ще: „Дзвін можна назвати своїм іменем : *Михайл*. Старий дзвін також мав ім’я куратора, що його купив. Такий вже звичай”.

При аналізі літературно-художнього антропонімікону роману “Повінь” слід приділяти належну увагу й агентивам-апелятивам, які вживаються разом з ЛХА. Такі утворення часто виступають основним мовним засобом вираження найпотемніших душевних переживань персонажів-денотатів. Наприклад: Федір Гора хоче “здати пару екзаменів, а решту купити і дістати докторат. *Доктор* Федір Гора. Що скажете, пихаті писарчуки!?”

Аналіз літературно-художнього антропонімікону роману Ф.Потушняка “Повінь” дає підстави стверджувати, що цей літературний текст посідає особливе місце у літературній спадщині письменника. І справа тут не стільки у жанрі чи обсязі цього літературного твору, скільки в особливостях архітекτονіки твору та функціонально-стилістичному навантаженні окремих ЛХА. У романі “Повінь” Ф.Потушняку вдалося настільки майстерно уникнути соцреалістичних принципів творення літературно-художнього антропонімікону, що навіть маститі радянські критики цього не помітили. Натомість вірність принципам онімного реалізму, що ґрунтується на глибокому знанні традиційного закарпатськоукраїнського ономастикону, дозволило авторові створити поліфункціональний літературно-художній антропонімікон роману “Повінь” з надзвичайно широкими виражальними можливостями кожної з його одиниць.

Таким чином, наші спостереження над літературно-художнім антропоніміконом Ф.Потушняка дають усі підстави стверджувати, що у онімній царині мовотворчості Ф.Потушняк був видатним майстром серед закарпатських літераторів ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. / Л. Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. Белей. – Ужгород, 2002. – 176 с.
3. Микитась В. Л. Передмова / В. Микитась // Повінь: Роман. – Ужгород: Карпати, 1965. – С. 3-16.
4. Сабадош І. В.Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І.Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
5. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Скрипник, Н. Дзятківська. – К. : Наук. думка, 1996. – 336 с.
6. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття / П. Чучка. – Ужгород, 2008. – 672 с.

ЕТНОГРАФІЯ (ЕТНОЛОГІЯ)

Михайло Тиводар
(м.Ужгород, Україна)

ЕТНОГРАФІЧНА СПАДЩИНА ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 39(477.87)

Резюме. У пропонованій статті дається коротка характеристика етнографічних праць Ф. Потушняка, в яких він висвітлив світоглядні уявлення українців Закарпаття другої половини XIX – першої половини XX ст., що пов'язані з першоелементами світу, світобудови і світотворення. Наукова спадщина Ф. Потушняка не обмежується вивченням світогляду українців Закарпаття через призму народних вірувань і демонологію. Цілу низку праць вчений присвятив вивченню господарських занять, народної матеріальної і святково-обрядової культури, сімейно-родинних відносин і т. ін.

Ключові слова: Федір Потушняк, етнографічні дослідження, народні вірування, матеріальна культура, святково-обрядова культура, сімейно-родинні відносини.

Summary. The proposed article gives brief characteristic of ethnographic works of F.Potushnyak, where he explained the world view of Ukrainians of Zakarpattya in the second half of the XIX – first half of the XX century, which were related to the world primary elements, world structure and world creation. Scientific heritage of F. Potushnyak is not limited only with the studies of the world view of Ukrainians of Zakarpattya via the prism of folk faith and demonology. The scientist dedicated a succession of his works to studies of economic employment, folk material and festive-ritual culture, family- kinship relations etc.

Key words: Fedir Potushnyak, ethnographical investigations, folk creed, material culture, festive-ritual culture, family- kinship relations.

Федір Михайлович Потушняк – визначне явище в закарпатоукраїнській етнографії. Виріши в селянській родині з її глибокими народними традиціями, він добре відчував дух і характер світоглядних уявлень закарпатських українців. Тому його входження в етнографічну науку було невимушеним і природнім. У статті “Душа в народнім повір’ю села Осій” Ф. Потушняк з цього приводу писав: “Автор цієї статті там родився, жив, тому не був лише пасивним глядачем, але брав у нім посередню і безпосередню участь” [3, с.33].

По закінченні Першої світової війни і входженні Закарпаття до складу демократичної ЧСР почалось бурхливе національно-культурне відродження українців нашого краю. На цій хвилі протягом 20–30-х років ХХ ст. йшло становлення Федора Потушняка як вченого і письменника. Як і більшість випускників Берегівської руської (української) гімназії, Ф. Потушняк вийшов з її стін з чітко сформованою українською національно-культурною орієнтацією. Очевидно, це й визначило його вибір напрямку спеціалізації – українська мова і література філософського факультету Празького університету ім. Карла IV. Навчаючись в університеті, Ф. Потушняк цікавився різними питаннями традиційної культури рідного народу. Про це свідчить лист відомого угорського етнографа Б. Гунди до Ф. Потушняка від 29.12.1940 р., в якому той писав, що як стало йому відомо “... в Празькому університеті Ви займались також етнографією” [31, с.87]. Безпосередній вплив на формування Ф. Потушняка як етнографа мав видатний український мовознавець і громадський діяч Іван Панькевич. У 1938 р. до “Наукового збірника товариства “Просвіта” в Ужгороді” Ф. Потушняк надіслав свою першу етнографічну статтю “Душа в народнім повір’ю села Осій” [3, с.33–34]. Головний редактор наукового збірника І. Панькевича в листі від 22.04.1938 р. до Ф. Потушняка писав: “Вчора відіслав Вам 15 відбиток Вашої статті в Науковому збірнику. Початок добрий, так маю надію, що будете постійним співробітником Н. зб. Думаю, що Вам на Підкарпатській Русі буде добре зайнятися етнографією і етнологією, головно віруваннями та фольклором” [31, с.78]. Ф. Потушняк послухався поради відомого вченого і в наступні 1940–1944 роки опублікував низку етнографічних досліджень про народні вірування і обряди українців Закарпаття.

Збором і публікацією етнографічних матеріалів Ф. Потушняк займався лише протягом 1939–1944 рр. та 1957–1959 рр., тобто всього 9 років. За роки советської влади, зокрема протягом 1957–1959 рр., вчений опублікував всього шість етнографічних статей. Його праці про народні вірування і обряди називали пропагандою селянської темноти, проклятої минувшини та всякої чортівні.

Між тим понад 60 публікацій різних часів Ф. Потушняк присвятив вивченню народного світогляду українців Закарпаття, які успадкували від своїх пращурів пам'ять попередніх поколінь, їх традиції і вірування. Вони формували світогляд людини, етносу, етнографічної групи та навіть населення окремих етнографічних районів. Розуміючи, що народний світогляд як знання, переконання, уявлення, прагнення і сподівання народу, передаючись з покоління в покоління зазнають поступових змін, Ф. Потушняк прагнув зафіксувати їх в статичі кінця ХІХ – 40-х років ХХ ст. та окреслити варіанти їх народної інтерпретації.

Розуміючи складність поставленого завдання, Ф. Потушняк свідомо зосередив увагу на вивчення лише духовних складових народного світогляду. Він розумів, що найархаїчніший пласт світоглядних уявлень українців Закарпаття пов'язаний з першоелементами світу, світобудови і світотворення. Розглядаючи світобудову, вчений в ній виділив земний, небесний і потойбічний (демонічний) світи та пов'язав "світовідтворюючу" модель з системою народних свят і обрядів. Дотримуючись такого поділу, Ф. Потушняк земний світ пов'язав з першоелементами світу – водою, землею, повітрям і вогнем, небесний світ – з Небом, Сонцем, Місяцем і зорями, потойбічний світ – з силами зла, а "світовідтворюючу" модель – з системою календарних свят, обрядів, ритуалів і магічних дій.

Народні уявлення про земний світ Ф. Потушняк охарактеризував у низці статей, з яких змістовністю, широтою погляду та рівнем наукового аналізу виділяються дві публікації: "Вода, земля и воздух в народном вірованю" [15] та "Огонь в народних вірованях" [11].

Ф. Потушняк відзначив, що в народній уяві всіх індоєвропейських народів, в тому числі українців, ріки, озера, джерела, водойми є осідком божеств і духів. Вважаючи воду за один з найдавніших праелементів, наші пращури приносили воді різноманітні жертви. Так, воїни київського князя Святослава в жертву р. Дунаю піднесли півня, який, як жертвна птиця, вважався символом сонця. Водночас вода виступає як обов'язкова складова обрядів омивання померлого, священного омивання рук перед виконанням різних обрядів, змивання гріхів, обрядового купання, хрещення, кроплення і т. ін. [15, с.4]. Наводячи приклади вшанування води в українців Закарпаття, дослідник відзначав, що в народній уяві вода в північ Нового року на кілька хвилин перетворюється на вино. На Водорщі і Юря дівчата і жінки наповнювали посудину водою, вкидали до неї васильку і головку часнику та йшли на водосвятіє. На Маковея святити літню воду, щоб вона "ніколи не хибіла". Освяченою водою кропили садибу і худобу, щоб їм нічого не шкодило, хворим і немічним давали

пити для оздоровлення і т. п. Загалом, відзначає Ф. Потушняк, воду, ріки, озера, джерела шанували як святі, їм поклонялись, приносили жертви, а тому оскверняти її заборонялось [15, с.5–9]. Навівши низку прикладів використання води в різних обрядах та магічних діях, дослідник відзначав, що водні стихії (бурі, зливи, повені) відбуваються лише з божої волі і є покаранням людству за гріхи. Загалом Ф. Потушняк наголошував, що в народному світогляді з водою пов'язане все земне життя, життя кожної людини від народження до смерті. При цьому всі вірування про воду українців Закарпаття дослідник розглядав не ізольовано, а в загальноукраїнському і загальнослов'янському контексті.

Аналізуючи роль землі в системі народного світогляду, Ф. Потушняк відзначав, що земля з давніх-давен шанувалася й обожнювалася, вважалася великою матір'ю природи і людей, що дає людям все потрібне для життя: "Земля ... "велика наша мати", котра все дає з себе, а нарешті все приймає в себе" [15, с.14]. Людина прив'язана до землі тілесно, вони одне ціле. Обожнювання землі пов'язане з її роллю для життя, бо вона врожайністю чи неврожайми створювала сприятливі чи несприятливі умови для життя людей. Земля в народній уяві – божество, якому приносять жертви як "великій матері". Сліди пошанування землі в українців Закарпаття прослідковуються у виразах: свята земля, вона добра, справедлива, допомагає і карає. Коли люди добрі, земля родить, а коли злі – гнівається й не родить. Ф. Потушняк наголошував, що пошанування землі проявляється і в прокльонах: "земля би тя побила", "наївбися сироті землі", "земля би тя не прийняла", "най нас земля розсудить", "най земля буде свідком" та ін. Дослідник наголошує, що в народі вірили, що якщо хтось порушить присягу землею, то його рід вимре ("виведеться") [15, с.15–16].

Шанування землі селяни пов'язували з кількома святами народного календаря. За народними віруваннями на Благовіщення і Великдень земля оживає, тварини, які в ній знайшли притулок, також оживають, а на Здвиги і Ілія – земля знову починає засинати і тварини, які вийшли з неї, повертаються в землю. Ф. Потушняк наголошував, що землероби звертались до землі як до живої істоти, намагались її задобрити молитвами і різними магічними діями. Водночас землі приписувалась цілюща (лікує різні недуги) та магічна (при ворожбі) сили [15, с.17–18]. Він зауважив, що "Святість землі і представа про неї поєднуються з увагою про хліб, її найвищий дарунок, виражений у пасці, котра поєднана з сонцем. Так творить вона визначну ланку в світогляді народу, відносно світу і його моральної основи. – Вона божество" [15, с.19].

Щодо повітря (воздуху), то Ф. Потушняк зауважив, що в народних віруваннях воно проявляється як “вітер”, “вихор”, “повітруля”, що воно наповнене різними духами, в тому числі злими, які шкодить людям і тваринам. За народними віруваннями тихе повітря – це невидиме тіло, але коли воно рухається, то це вже вітер. У давніх українців існував навіть бог Стрибог. За народними уявленнями повітря наповнене як добрими так і злими духами. Злі духи приносять “нечистий вітер”, вихор, вітроломи і т. ін. Звичайно вітер піднімає вітряник (дводушник чи чернокнижник), лісовий чоловік, різні духи та навіть утопленики і повішеники [15, с.19–21].

Місце вогню в народному світогляді значно скромніше ніж води і землі. Але це стосується лише однієї його форми – “власне вогню”, а не небесного світила – Сонця. Ф. Потушняк наголошує, що в народному світогляді вогонь виступає як конструктивна і деструктивна сила, що він є посередником між небом і землею. Але значенням і духовним началом він ближчий земному і тілесному, ніж небесному, бо “очищає дух від гріхів і всього тілесного, підносить і нищить зло” [11, с.4].

Сліди вшанування вогню проявляються в різних народних святах. Так, на різдвяний святий вечір в хаті мав горіти великий вогонь, бо... “так треба”, щоб вогонь того дня в хаті не вигасав” [11, с.7]. Щоб худоба не хворіла, вечером різдвяної ночі їй жаринами припікали шию, а “перед святою вечерею обносять граню з ладаном рогату худобу... За столом святої вечері горить свічка (святий вогонь)... Подекуди на святий вечір підчас колядок ставлять в кутик стільки вуглинок, скільки членів у родині” [11, с.7–8], щоб знати хто з них буде здоровим, а хто хворітиме.

У великодню суботу вечером молодь коло церкви розпалювала великий вогонь і оберігала його аж до дзвонення. За звичаєм вогонь мав бути великий і ясний, бо коли в ньому “... буде много грані, то і урожай буде великий і багатий” [11, с.10]. Селяни розпалювали вогні і в інші календарні свята, зокрема на Юря. Через розпалені вогні вони переганяли худобу, на дворах чи біля хлівів розпалювали малі вогні, кидали до них зілля і вірили, що цим відлякують відьом. На Юря та при вигоні худоби на полонини розпалювали “живий вогонь”, здобутий тертям чи викресуванням. Таким вогням приписувалась велика магічна оздоровча і охоронна сила, а тому він не смів згаснути за весь час перебування пастухів з худобою на полонинах [11, с.11–19].

За народною уявою всі предмети, що були в контакт з вогнем, набувають його властивостей. Тому вогні та похідні від нього широко використовувались в лікувальній, господарській, сімейно-шлюбній та

любовній магії. Ф. Потушняк наголошував, що в народному світогляді вогні походять від небесних вогнів, а тому вони святі. Тому їх шанують як сонце і зорі, їм не можна лаяти, не слід бити чи знечестити, бо це гріх. За зневагу до себе вогні можуть помститись тим, що вкриють тіло грішника болячками [11, с.12–14].

Як свідчать публікації Ф. Потушняка, вода, земля, повітря і вогонь у віруваннях українців Закарпаття, творячи земний світ людей, обоже-ствлялись як початок світу, як мати, що дає людям все потрібне, як навколосемний простір, наповнений різними духами, як джерело світла, тепла, життя і вияв божої сили.

Систему світоглядних уявлень українців Закарпаття про небесний світ Ф. Потушняк висвітлив у статті “Сонце, луна, звізди і небеса в народном вірованні” [6]. В традиційному світогляді існувало уявлення про небо як неземний простір, небесний світ, місце перебування Бога і святих. Воно сприймалось як щось священне, як істота вищого порядку. Тому до нього звертались як до божества. Небо в народній уяві – це цілий світ, де мешкають праведні померлі. В народній уяві небо на Різдво і Богоявленні (Водорці), або на Святу Неділю на кілька хвилин розкривається. Але це можуть бачити лише праведники. Хто бачить розкрите небо, може в цю мить випросити що завгодно, але сповниться тільки одне бажання. За переконанням селян декому з людей вдалось побувати на небі. Це “завмиральники” – люди, які “завмирили” на добу чи тиждень, а проснувшись вони розповідали, що бачили на “тому світі” [6, с.179–180].

Ф. Потушняк зазначав, що з давніх часів східні слов'яни поклонялись Сонцю як одному з головних божеств. Богом Сонця в українців часів Київської Русі був Дажбог, згадки про якого збереглись в закарпатських народних колядках [26, с.22]. В уяві українців Закарпаття Сонце – жива істота, божество, що діє за власною волею. Воно гнівається, коли бачить зло, радіє, коли бачить добро, воно благословляє, допомагає та карає. Гріхом вважалося зробити щось лихе на виду сонця. Клясти Сонце чи проклинати когось ним – великий гріх. Сонце любить чесних і працьовитих людей. Тому селяни до Сонця молились, просили в його допомоги, закликали у свідки і т. ін. Крім того, про допомогу Сонця звертались при лікуванні різних хвороб та ворожбі. З цього приводу Ф. Потушняк слушно зауважив, що в народному світогляді українців Закарпаття “... сонце виступає позитивною силою, що допомагає світлим силам у боротьбі з силами теми. Тому сонце й нині охоче зображають на вишивках, різьбі (коло, хрест, квадрат, ромб). На честь сонця розкладають вогнища та співають пісні” [6, с.158–159].

Місяць в народній уяві, як відзначає Ф. Потушняк, є “володарем темного, таємного світу”. Він володарює над силами ночі, життям потойбічних сил, а тому пригнічує та вбиває. У час “слабого місяця” дводушники, демони та інші нечисті мають більшу силу ніж іншої пори і тому часто шкодять людям. Водночас Місяць у народних віруваннях – це місце перебування мертвих душ. При цьому Місяць вважається божеством, тому проклинати і образати його гріх, який буде покараний. Крім того, в народних казках, піснях, віруваннях і заклинаннях Місяць вважається покровителем закоханих, рослин і тварин. За його виглядом селяни навіть прогнозували погоду: “гарний, яскравий місяць провіщає добру погоду. Червоний пасок навколо місяця – на вітер, синій – на дощ” [6, с.175].

Зорі в народних віруваннях також вважались за живі істоти. За ними визначали час, простір, пору року, погоду, види на врожай, прогнозували розвиток подій. Так, коли зорі червоно-криваві, то буде лихо. Ф. Потушняк відзначав, що східні слов’яни загалом, і українці Закарпаття зокрема, із зорями пов’язували долю кожної людини. Коли народжується нова людина, на небі загоряється нова зірка, а як помирає, то зірка згасає. Зорі як духовні істоти можуть согрішити. Тоді вони падають на землю і перетворюються на бісиць. Дослідник наголосив, що в народних віруваннях українців Закарпаття виділяється кілька груп зірок, зокрема – Вечірниця і Зорниця, Курашка (Курочка) і Костиць (Велика Ведмедия) та окреслив пов’язані з ними вірування і прикмети. Ф. Потушняк наголосив, що комети, як демонічна сила і провісника голоду, війни, епідемії і т. ін., в народних віруваннях українців Закарпаття також вважались зорями [6, с.177–178].

Підсумовуючи, Ф. Потушняк наголосив, що сонце, місяць, зорі й небо людина зробила своїми божествами, а в “... світобаченні “неба” народ висловив свою філософію про світ, як морально неподільну єдність його духовної і тілесної сторони, та переважання вищого, небесного над нижчим, темним” [6, с.180].

Потойбічний світ Ф. Потушняк пов’язував з демонологією, віруваннями в потойбічні нечисті сили. Ціла низка статей дослідника присвячена народним віруванням в демонів і духів, різних уособлень “потойбічних” сил та їх вплив на життя людей і природи. Народні уявлення про “потойбічний світ” Ф. Потушняк пов’язував з дуалізмом народних вірувань. Він писав: „Цей дуалізм лежить в основі наших народних вірувань, передусім апокрифів про створення світу, де Бог і чорт – два протилежні принципи: один творить все добре, інший – все зле” [7, 10 октября]. Віднісши чорта до нижчих міфологічних істот, дослідник не

розглядав його як диявола, що брав участь у творенні світу і у віруваннях був уособленням абсолютного зла, а вважав його за нижчу міфологічну істоту, за “звичайного демона”.

За народними уявленнями українців Закарпаття домівкою чортів є пекло, але вони, маскуючись у людей і тварин, блукають світом і творять зло: в корчмах співають соромістницьких пісень, матюкаються, піднімають гамір, знущаються з п'яних; на весіллях підбурюють гостей до сварок і бійок; вступають у статеві стосунки із звичайними жінками; насилають на людей падучку (“нечисту хворобу”), разом з відьмами насилають страшні бурі і т. п. Водночас Ф. Потушняк наголошував, що в народних віруваннях закарпатських українців чорт – це звичайний демон, який “... не відзначається ні мудрістю, ні хитрістю”. Тому селяни часто обманювали чортів [7].

Характеризуючи домовика, дослідник відзначав, що в народній уяві він чорт, який виступає в різній подобі (маленького чоловічка, хлопчика, гадюка, змії, метелика) і служить людині лише за продану йому душу. Такого домовика можна висидіти з яйця – зноска чорної курки. Узагальнюючі народні вірування про чорта, Ф. Потушняк наголошував, що “... в образі чорта людина персоніфікує свої прагнення, почуття, справи і под.” [7, 10 октября].

Окрім чорта і домовика, народні вірування представниками “нечистої сили” вважали людей, яких у народі називали вовкулаками (“вовкунами”), нічниками, водянниками, упирями, чорнокнижниками та іншими нечистими силами. Ф. Потушняк зазначав, що в народній уяві всі вони “дводушники”, бо в них “Крім тієї душі котра відлучається від тіла тільки через смерть, є ще душі, котрі перебувають в тілі, але не можуть відділитись від нього... Ті дводушники є люди, що мають ще одну або й дві душі крім нормальної. Є кілька їх родів. Кожний виконує якусь особну функцію” [3, с.37].

З вірувань у “дводушників” найпоширенішими є народні уявлення про відьом (“босоркань”), кожна з яких має дві душі. Кола вона спить, то “нечиста” душа покидає тіло, набирає чужу подобу і блукає наносячи шкоду. Ф. Потушняк виділив три види відьом: 1) які мають три “духи” і можуть нанести великої шкоди; 2) які мають лише два “духи”, збираються на гульбища поза межами сільських хуторів; 3) які мають лише одного “духа” і затримуються в селах по межах та наносять людям шкоди [3, с.37–38].

Зауваживши, що уявлення про жінку з демонічними властивостями, співницю чорта – відьму (“босорканю”) – дуже давні, Ф. Потушняк наголосив, що в Закарпатті вона майже завжди виступає в образі “дводушни-

ці”, яка має “такого і такого духа”. Визначивши основні ознаки відьми, він зазначив, що народ розрізняє роджених і навчених відьом. Вони можуть викликати хмари, дощ, сильний вітер, відбирати молоко у корів і овець, водити вночі людей, накликати хвороби і т. п. Звичайно вони ночами щомісяця збираються на свої зборища на вершинах гір і там гуляють разом з чортами [24, с.223–225]. За народними віруваннями відьми людям можуть з’являтися у сні як тінь, як мара (марево), як жінка в білім платті, суха, з тонкими ногами і злими очами. Саме з такими уявленнями пов’язані народні проклинання: “Мара би тя з’їла”, “Мара би тя замучила”, “Мара би тя брала”, “Блудить як якась мара” та ін. [24, с.39].

Чоловіки також можуть бути відьмаками (“босоркуками”). Вони, як і відьми, дводушники і можуть прибирати різної подоби. У порівнянні з відьмами вони значно зліші й жорстокіші [24, с.39].

До дводушників Ф. Потушняк відніс також вірування у вовкулаків – людей, котрі здатні перевтілитись на вовка “коли той час прийде”. Він у народній уяві символізує темну і злу силу лісової природи. У народній уяві дводушник раз у місяць перевтілюється у “вовкуна”, проявляє вовчу злобу, стає небезпечним, як справжній вовк, нападає на людей і худобу [8, с.69–71]. Дослідник наголошував, що віра в існування людей, котрі здатні перевтілитись у вовка поширена в усіх слов’янських етносів, а в давньоукраїнській літературній пам’ятці “Слово о полку Ігоревім” з цього приводу зазначались: “Всеслав біг, як вовк з Києва до Тмутаракани. Ту дорогу зробив до співу когута” [3, с.40].

Ф. Потушняк зазначав, що в долинян межиріччя Тересви-Боржави поширені вірування в нічників. На інших територіях Закарпаття вірування в нічного духа звичайно пов’язувались з відьмами. Вдень дводушник-нічник – звичайна людина, але коли приходить “той час” він проти власної волі перевтілюється в що завгодно, ночами на розпутьтях, пустирях, водних переходах мучить і навіть вбиває людей. В народній уяві нічник має дві душі (Ф. П. – серця), одна спить, а інша блудить. Нічники, як і відьми, збираються на свої зборища та мають старшого над собою. Підсумовуючи вірування в нічника, Ф. Потушняк писав: “Нагадує він передовсім долинянського “намісячника”, під яким розуміють вони лунатика і гомосексуаліста, з яких, правдоподібно, і розвинулася представа о нічникові” [10, с.61–62].

В народній уяві духом води є водяник. У народних казках його пов’язують з підводним царством з палацами, дорогоцінним камінням і дивними тваринами. Але звичайна народна свідомість пов’язує їх з утоплениками, які живуть у воді і блукають довкола місця свого уто-

плення. Водяники можуть перевітлитись в будь-кого. Звичайно вночі вони літають і гойдаються на вітках верби, шкодять чи допомагають рибалкам, а якщо хтось блукає берегом, то вони його лякають, затагують у воду і можуть втопити. Ф. Потушняк наголошував, якщо втопилась не звичайна людина, а дводушник, то в народній уяві він стає водяником-упиром і з'являється людям в подібні високого чорного чоловіка, білого коня чи пса [4].

До дводушників Ф. Потушняк відніс також чорнокнижників, які в народних віруваннях опікуються атмосферними явищами. Пославшись на записи В. Гнатюка, Ю. Жатковича та І. Панькевича, дослідник зазначив, що вірування в чорнокнижників поширені переважно в селах на захід від р. Латориці, особливо серед лемків. У народній уяві чорнокнижники мають дві душі. Вони вчені і мудрі, живуть на лісових галявинах чи темних лісах, де ще не заходили люди. Звичайно вони ведуть хмари і вітри, насилають град. Окремі з них живуть серед людей, але пізнати їх важко. Дослідник наголошував, що в образах чорнокнижників поєднані народні вірування про вітряників, лісовиків та святого Іллю [13, с.259–261].

Ф. Потушняк наголошував, що в народній уяві всі дводушники мають чисту і нечисту душу. Чиста душа йде туди "де собі заслужить", а нечиста – стає упирем. Упирі перебувають в гробах, важкодоступних хащах, водах, пустищах. Вони шкодять дітям, людям, худобі, висосують з них кров. Позбутися упиря можна лише так, що його тіло слід викопати з гроба і пробити осиковим кілком.

До потойбічного світу народна уява відносить також демонів та "нечистих духів". На думку Ф. Потушняка народні уявлення про демонів зародились із сприйняття людиною зовнішнього світу, із прагнення створити конкретні образи явищ оточуючого світу. У гуцулів Рахівщини поширені вірування в такі демонічні сили як лісовиків, повітруль, мавок ("нявок") і т. п. В народній уяві гуцулів увага лісовика зосереджена на лісах і полонинах. Він слідкує за порядками на полонинських стійбищах, живе в злагоді з вівчарями і людьми, які добре знають ліс, а інших – "заманює і заставить блудити колами". Лісовик може викликати бурі і град, піднімати сильні вітри [5, 24, 27 августа].

Повітрулі в народній уяві – напівдуховні, напівматеріальні створіння в подібні вродливих жінок з довгим до п'ят волоссям. Живуть вони в лісових печерах. На Благовіщення вилітають з них і починають свої ігри по горах. Харчуються повітрулі оленячим молоком, а тому оберігають їх від мисливців. Вони причаровують хлопців, заносять до

своїх печер і живуть з ними як з своїми чоловіками. В народній уяві повітрулі неприхильні до людей, тому їм шкодять та викрадають дітей, особливо хлопчиків [5, 27, 28, 30 августа].

До потойбічного світу народна уява відносить також мавок (“нявок”). Ф. Потушняк наголошує, що в гуцульних народних віруваннях уява про мавок перекликається з уявою про повітруль. Гуцули Рахівщини вірили, що мавками стають померлі нехрещеними дівчатка. Вони уявлялись маленькими, гарними дівчатками, які живуть у хвойних лісах. В народних віруваннях мавки зліші за повітруль, часто шкодять людям, особливо лісорубам [5, 31 августа].

Крім того, Ф. Потушняк описав ще кілька демонів хвороб, зокрема: “тетюхи” – всі хвороби за винятком чуми; “червінку” (дизентерію), яка в народні уяві – висока, суха, тонка жінка в червоній хустці; “трясучку” (малярію) – у вигляді білої прозорої жінки з довгими руками; чуму (“корелу”) – у вигляді старої німечної баби, яка просить милостиню і блукає світом від села до села. Характеризуючи демонів хвороб, Ф. Потушняк зауважив, що вони прив’язані до самих хвороб, що “... вони є продуктом загальної душі даної етнічної групи. Тому простолудин так міцно тримається за традиційне лікування, яке відповідає його світогляду” [5, 1, 3 сентября]

Розкриваючи уявлення про демонічні сили потойбічного світу, Ф. Потушняк наголошував, що вірування в них пов’язані з неможливістю пояснити ряд подій і явищ, що трапляються на селі. В народі демонічні сили уявлялись як невидима духовна сила, яка здатна прибирати різні форми і яка владна над матерією. Вони належать до тих темних, безначальних і безконечних сил ночі і місяця, які володіють великою силою. При цьому дослідник чітко відокремив народні дохристиянські вірування в “нечисті” сили від тих, які були привнесені і запозичені з церковно-релігійної літератури. Водночас він навів приклади своєрідного захисту від зловорожого, підступного впливу “нечистих” сил на життя і долю людей, тобто описав побутові обереги, заборони – табу, обрядові дії і замовлення, магічні способи лікування і оминання “нечистих” місць та способи задобрення злих сил і прихилення їх до допомоги людям.

Окрему групу публікацій Ф. Потушняк про народний світогляд складають народні вірування про душу. Він писав: “Народне повір’я про душу є фактом найінтереснішим в світогляді простого народу... Народне повір’я про душу – це щось більше як повір’я, це вже свого роду світогляд” [3, с. 33]. Визнаючи, що віра в душу зіграла головну роль в становленні релігії, дослідник підкреслив, що “християнська релігія зі своїми абстрактними поняттями не могло стати світоглядом для про-

стої людини” [3, с. 33], тому світогляд народу зберіг свій первісний характер.

Ф. Потушняк наголошував, що в народній уяві душа – невидиме духовне тіло. При бажанні вона може прибрати і певний тілесний вигляд. Звичайно душа прив’язана до тіла і не відлучається від нього аж до смерті. Тіло без душі мертво. Коли душа покидає тіло, людина помирає, але душа ніколи не помирає. По смерті людини душа йде на суд, де її судять за добрі і погані справи. Після суду вона повертається і присутня при похоронах і на поминках. Якщо те, що душа умираючого бажала не виконують, то вона може з’явитись в певній подобі: як незнайома особа, або у власній подобі і вночі гуркотіти начинням і мішанням зерна, розв’язувати худобу, давити курей і т. ін. Якщо хтось дуже жаліє за померлим, тому душа з’являється у сні чи прилетить маленькою пташкою [3, с. 35–36].

Дослідник наголошував, що за народними віруваннями душі нехрещених і тих, які померли не своєю смертю, блукають по межах, мочарях, непрохідних місцях, затримуються там, де загинула людина. Такі душі лякають людей, а “слабого місяця” навіть шкодять людям. Звичайно померлому в руки дають свічку і кілька монет, щоб вночі душа не заблудилась як йтиме на інший світ і мала чим заплатити за свій перевіз через водоймища до іншого світу [3, с. 36–37]. Отже, душа в народних віруваннях українців Закарпаття безсмертна, нематеріальна і духовна частина людини.

З вірою в душу пов’язана також публікація Ф. Потушняка “Подорож душі на другий світ”. Автор зауважив, що звичай давати в труну мертвому монети загальнопоширений в слов’янських і неслов’янських народів Центрально-Східної Європи. Він відомий багатьом етносам, зокрема стародавнім грекам і фракійцям, які в уста померлого ставили монету, щоб він мав розплатитись за перевіз його душі до іншого світу. Аналогічний звичай зберігся і в українців Закарпаття, які мертвому в руки ставили дві монети, щоб він мав чим відкупитися чи заплатити за перевіз через водоймище чи при переході через браму. Оскільки перед душею померлого далека дорога, то йому в руки ставили свічку, щоб душа не заблудилась в темноті. Ф. Потушняк наголошував, що існує кілька варіантів подорожі душі до іншого світу. За одним із них по смерті людини душа йде на суд божий через браму, на якій стоїть св. Петро і праведників пропускає в царство, а грішників відсилає до пекла. Відповідно до другого варіанту душа йде до понеділка-перевізника, а той за гроші перевозить до вівторка всіх, хто цей день шанував і постив. Інші переходять по тонесенькій як нитка кладці. Вівторок перевозить всіх до середи. Середа грішників і тих, хто цей день не постив

завертає і посилає на муки. Четвер перепускає всіх до строгої п'ятниці, а та нагадує душам всі їхні гріхи. Субота – це день Пресвятої Діви. Вона чекає кожну душу, разом з ангелами і помічниками св. Петра важать гріхи і добрі діла душ. Грішні душі підхоплюють чорти і несуть до пекла, а праведні – попадають до раю [23, с.176–177].

Підсумовуючи народні уявлення про душу, зауважимо, що в народних віруваннях українців Закарпаття та в публікаціях Ф. Потушняка недостатньо чітко розмежовано поняття “душа” і “дух”, не дано відповіді чи не слід між ними за християнським зразком ставити знак рівності. За християнським віровченням поняття “душа” походить від слова “дух”. З цього приводу в “Біблейській енциклопедії” наголошується: “Сотворивши першу людину Адама із землі, Бог вдихнув в нього дихання життя, тобто душу, сутність духовну і безсмертну. По смерті людини душа повертається до Бога, який дав її” [1, с.205].

Загалом Ф. Потушняк опублікував цілу низку статей пов'язаних з народними віруваннями і обрядами. В них він розглядав роль і місце межі і дороги, паски, яйця, сіна і соломи та отави, тварин і рослин, хреста і хрестної сили, їжі і т. ін. в народних віруваннях закарпатських українців.

Водночас зауважимо, що Ф. Потушняк, вивчаючи народний світогляд українців Закарпаття в загальноукраїнському контексті, чітко в ньому розмежовував пласт язичницьких вірувань і обрядів від присутніх в ньому світоглядних уявлень християнської традиції.

Але наукова етнографічна спадщина Ф. Потушняка не вичерпується вивченням народного світогляду через призму народних вірувань і демонології, які декан історичного факультету Я. Яремчук в 1949/1950 н. р., звинувачуючи вченого, назвав “всякою чортівнею”. Близько 40 публікацій вчений присвятив вивченню різних сторін господарського життя, матеріальної культури, традиційних правових відносин, святково-обрядової культури та сімейно-шлюбних традицій українців Закарпаття.

Доволі розлогу статтю Ф. Потушняк присвятив перебігу річних землеробських робіт у долинян околиці с. Білки. Він писав: “Земледілля – це велика частина народного життя. Тому вивчення його (способи і інструменти обробітку землі) мають велике значення для пізнання життя народу” [9, с.186]. Опис перебігу землеробських робіт дослідник почав з оранки. Зазначивши, що колись орали лише “росохою” – примітивним дерев'яним плугом, що дряпав землю, згодом – дерев'яним плугом з лемішем і череслом, а з 80-х років XIX ст. – залізним плугом, він дав перелік складових кожного з них. Звичайно орали в “склад”, або в

розгін (“борозду”). Після оранки поле вручну засівали і боронували дерев’яними боронами, або садили картоплю і кукурудзу [9, с.180–181].

Після обкопування картоплі і кукурудзи починались сінокоси. Описавши всі знаряддя праці, що пов’язані із заготівлею сіна і сам процес косіння, Ф. Потушняк зазначав: “Косьба, це велике свято в житті землероба. Це найвеселіша, а водночас найтяжча праця... Косьба – це чоловіча робота, до якої звичайно жінки не беруться” [9, с.182]. Описавши способи висушування і складання сіна до копиць і оборотів, він зазначав, що “Обороги тут у порівнянні з іншими областями доволі широкі, квадратні, криті соломкою з “гадарашів” (М. Т. – околотів) [9, с.183].

Потім наступають жнива. Звичайно жали серпами, які виготовляли цигани-ковалі, а з 1940-х років жали вже фабричними серпами. Після жнив починалась молотьба. Зазначивши, що ще наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. молотили ціпами, Ф. Потушняк писав: “Люди молотили самі або приходили верховинці з ціпами, віялками, “молотільницькими” граблями, віниками і молотили. Розкладали ряд снопів, розв’язували їх, прикладали рудинками коло колосів і били ціпами. Потім соломку відкидали, ... а жито “віяли” – підкидаючи віялкою зерно вгору на вітер” [9, с.184].

Восени вибирали картоплю і “ламали” кукурудзу. Це були останні великі осінні роботи. Виламані качани везли додому і засипали в хаті. Вечером збиралися “луцильники” і очищали (“луцили”) качани. При цьому співались пісні, бо “луцення” вважалось веселим часом. Газдиня ж “луцильників” пригостила вареним “стручам” [9, с.185]. Завершуючи статтю, Ф. Потушняк зазначав, що “Праця селянина є радісною і повна глибокої поезії, глибокого почуття теплого серця великої матері землі, “ока божого” Сонечка, теплого дощика і т. д.” [9, с.185].

Ще раз до землеробської тематики Ф. Потушняк звернувся в 1957 р. в статті “З історії матеріальної культури”, в якій описав поширені в Закарпатті ХІХ – початку ХХ ст. чотири типи дерев’яних плугів та проілюстрував їх рисунками. Посилаючись на народні перекази, він зробив припущення, що найдавніший плуг – це стовп з череслом і паличкою, що дряпав землю. Дослідник не без підстав твердив, що в горах східної Мараморощини “... ще сто років тому вживали... дерев’яне рало” [27, с.216]. Його виготовляли з грабового стовбура, обпалювали на вогні або в печі, потім всю зиму вимочували в гноївці. Після такої обробки рало було міцне як залізо. Ф. Потушняк припускав, що таким же способом виготовлялись всі дерев’яні плуги. Він вважав, що плуги-стовпи в горах Закарпаття були поширені ще і в ХVІІ ст., а на рівнині вже з

XII ст. були поширені досконаліші дерев'яні плуги. Залізні плуги в краї поширюються лише з другої половини XIX ст. [27, с. 217, 221].

Звичайний дерев'яний плуг в Закарпатті XIX ст. складався з чересла, гряділі, чепіг, палички, підйоми, леміша та візка. Детально описавши конструкцію чотирьох типів плугів, дослідник наголосив, що “Закарпатський плуг має чимало особливих рис. Гірська місцевість вимагала особливого способу орання, а тому виробився в дечому відмінний тип плуга, який зайняв місце примітивного плуга-стовпа. Це передусім, кривий гряділь, скіс плуга праворуч, брак другої підйоми, дві різної довжини і форми ручки” [27, с.222]. Крім того, Ф. Потушняк описав у статті поширені в краї борони: великий стовбур з накоротко зрізаними гілками, борони з гілок і терну, товста дошка з великими зубцями та борони сучасного (М. Т. – рамні) зразка з дерев'яними зубцями [27, с.222].

Завершуючи статтю, Ф. Потушняк наголосив: „Усі назви частин плуга старовинні українські, як і в інших предметів матеріальної культури. Це все говорить про те, що закарпатські українці є старовинними жителями своєї землі, до того ж великої життєвої сили і здатності” [27, с.222].

Стаття Ф. Потушняка про історію плуга на Закарпатті доволі широко використовується в українській етнології при характеристиці землеробства і землеробських знарядь праці українців Карпат.

Ще кілька публікацій Ф. Потушняк присвятив вивченню різних господарських занять українців краю. Зокрема, він достатньо ґрунтовно описав звичай колективного та індивідуального випасу худоби на сільських випасах-толоках [20]. Єдиною в карпатоукраїнській етнографії залишається його публікація про прання плаття [19, с. 137–139].

На більш детальний аналіз заслуговує публікація Ф. Потушняка про випікання хліба в Закарпатті. Зауваживши, що випікання хліба – “важлива жіноча робота”, він виділив чотири види хліба, що були поширені в краї: з кукурудзи (“тенгеричаник”), з жита (“житняник”), з вівса (“вівсяник”), з пшениці (“пшеничняник”). Крім того, випікали ще “мішаний хліб” – наполовину з житнього і наполовину з кукурудзяного борошна [28, с.222–223]. Описавши способи випікання хліба, Ф. Потушняк наголосив, що вівсяний хліб випікався на Великоберезнянщині, в селах долини р. Тур’ї, Свалявщині, Міжгірщині і в селах північно-західної Мараморощини, тобто там, “... де родить овес”. У рівнинних селах його пекли в неврожайні роки та в час голоду. Вівсяний хліб (“ощипок”) їли з часником або картоплею. На Верховині до вівсяного хліба домішували ще “давлений гарбуз”. У селах середньогір’я хліб пекли переважно з кукурудзяного, рідше житнього борошна, а на рівнині – з пшеничного

і житнього борошна. Але хліба не вистачало, тому в кукурудзяний хліб добавляли картоплю, пера цибулі і часнику, дикі груші і т. ін. В неврожайні роки в кукурудзяний хліб добавляли молоту кукурудзяну гичку, а в голодні роки його пекли навіть з дубових жолудів чи березової кори [28, 227–228]. Крім випікання щоденних хлібів, Ф. Потушняк описав випікання паски. При цьому зауважив, що цю роботу виконували лише досвідчені жінки. В тісто паски обов'язково добавляли (“били яйця”) і доливали молока. Їх випікали в круглих бляшаних формах (“тепшах”). З такого ж тіста випікали різні калачі (“плетеники”, “орішаники”, “яблучники”), весільні та святково обрядові печива [28, с.226, 228].

Підсумовуючи викладений матеріал, Ф. Потушняк зазначив, що “... необхідно підкреслити, що всі прийоми та етапи його (М. Т. – хліба) виготовлення були обов'язковими. До того ж вони супроводжувались магiчними ритуалами, закличками благословення тощо” [28, с.228].

Ряд публікацій Ф. Потушняк присвятив вивченню пам'яток матеріальної культури. Зокрема, його увагу привернули дерев'яні церкви, яких в краї він нарахував понад 150. Щодо походження дерев'яного церковного зодчества Закарпаття, то він вважав, що воно спиралось на східні будівельні традиції, а в їх основі лежить грецький “рівнораменний” хрест. Характеризуючи дерев'яні церкви Закарпаття, Ф. Потушняк поділив їх на чотири типи. Кожен з типів він проілюстрував світлинами. Гуцульський тип (церква з с. Ясіня) характерний тим, що над центральною частиною церкви піднімається пірамідальний дах з невеликою банею (“головкою”). Бойківський тип (церква з с. Студеного) – в основі складається з трьох квадратів, над дахом яких піднімаються три пірамідальні вежі. Бароковий тип (церква з с. Торуні) – в основі складається з прямокутника, простого даху і барокової вежі над входом. Готичний тип (церква з с. Данилова) – з стрімкою, високою вежею над входом [17, с.7–10].

З публікацій дорадянських часів, в якій висвітлюється традиційний народний одяг українців Закарпаття на особливу увагу заслуговує його змістовна стаття “Руський народний одяг”, що була опублікована угорською мовою в журналі “Зоря–Најnal” [32, old.302–327]. Названу статтю Ф. Потушняка майже не використовували наступні дослідники народного одягу українців краю, або ж використовували лише її резюме “руським язиком”. У статті дослідник вживав етнонім “русин” і похідні від нього – “руські люди”, “руська сорочка”, “руський одяг” і т. п., а не “русинський”, “руснацький”, як це робили угорські власті, угрофіли і москвофіли. Для Ф. Потушняка “руський” означало давньоукраїнський та український.

Статтю про народний одяг українців Закарпаття Ф. Потушняк виконав на основі польових матеріалів, зібраних ним від “сільських жителів”. Як свідчать посилання, автор статті був знайомий з публікаціями Я. Головацького, С. Маковського, М. Тумової, В. Саханева та Ф. Манайла про народний одяг українців Закарпаття, бо з приводу праць своїх попередників зауважив, що “Вони поверхово описували його, а відомості про одяг були неповними” [32, old.302]. Ф. Потушняк народний одяг Закарпаття поділив на три типи: гуцульський, мараморосько-верховинський і лемацький (лемківський), а характеризуючи оздоблення народного одягу, він виділив лише три групи вишивки: гуцульську, марамороську і верховинську. У свою чергу гуцульську вишивку він поділив на полянську, богданську і ясінянську. У своїй основі, зазначав автор, гуцульський орнамент є геометричним: квадрат, ромб, хрест, лінія. Вони є символами Сонця як у стародавній слов’ян. Рослинні орнаменти в краї поширилися лиш протягом першої половини ХХ ст. (“вишивка на косички”) [32, old.303–304].

Навівши перелік складових чоловічого і жіночого комплексів одягу, Ф. Потушняк подав ще й 21 рисунок крою, їх оздоблення вишивкою в гуцулів, бойків, долинян, лемаків (“лемків”). Далі автор детально описав складові кожного з них. Відзначивши, що народний одяг поділяється на святковий і повсякденний, він наголосив, що щотижня селяни одягають чистий одяг, а святковий – до церкви, у свята, на весілля, хрестини і т. п. Хто не мав святкового одягу у свята і до церкви з дому не виходив. Традиції народного одягу добре зберігались у гірських селах, де внесення змін до народного одягу вважалося гріхом. Русини-українці рівнини без упередженостей одягали запозичені складові одягу. Підсумовуючи, Ф. Потушняк наголошував, що “Русини люблять свій народний одяг і вважають, що лише в ньому вони є справжніми русинами... Бог любить чоловіка в руській вірі і руській одежі... Водночас він є найяскравішою ознакою, яка об’єднує і згуртовує народ” [32, old.324–325].

Загалом розлога стаття Ф. Потушняка про народний одяг українців Закарпаття в сучасного дослідника може викликати певне застереження з приводу запропонованої ним класифікації. Очевидно, автору слід було при виділенні типів народного одягу детальніше описати особливості одягу українців міжгірсько-воловецької Верховини та чіткіше окреслити територію поширення “лемацького типу одягу” в селах долини р. Ужа і р. Тур’ї.

Ніби підсумовуючи характеристику дерев’яних церков і народного одягу українців Закарпаття, Ф. Потушняк дав їй загальну художньо-

естетичну оцінку в невеликій публікації “Чим може гордитися русин”. Він зауважив, що наші дерев’яні церкви справжнє архітектурно-мистецьке диво, бо в їх рисах, в кожному вигині виражена чесна душа русина, “Бо будували їх наші народні майстри, що вважали свою справу святою [12, с.82]. Також “виразом народного духу” він вважав, традиційний народний одяг. Даючи його узагальнюючу художньо-естичну характеристику, Ф. Потушняк писав: “Наша народна одяга граціозна і прекрасна, має в собі риси великого розуміння краси і гармонії тіла і руху” [12, с.83].

Ряд публікацій Ф. Потушняк присвятив вивченню календарних свят і пов’язаних з ними звичаями і віруваннями. Визнаючи дуалістичний характер вірувань українців Закарпаття, він вважав, що найкраще це проявляється в святах зимового циклу. Так, у статті “Баранки” він описав хід вертепної гри з пастухами (“пастирями”) та іншими дійовими особами, які не пов’язані з християнською традицією та навіть кілька колядок нерелігійного і релігійного змісту [14, с.19–21]. Згодом він опублікував статтю “Коляди”, в якій дійшов висновку, що “... наші колядки – це симбіоз... християнської і поганської обрядності”, а самі колядки є символом “знову – народженого” сонця і походять ще з праарійських часів [25, с.3].

Дуалістичний характер новорічних обрядів і вірувань українців Закарпаття Ф. Потушняк засвідчив у статті “Крачун”. Він відзначав, що обрядовий різдвяний калач – крачун, як і паска, виступає символом сонця, яке дарує життя. Крачун (“карачун”, “керечун”) був обов’язковим атрибутом різдвяної святої вечерію Тісто на обрядовий калач жінка готувала обов’язково в петеці, до тіста ставила 12, 9 чи 7 зубців часнику і 12 зернят різних рослин, бо у році 12 місяців, 9 місяців виношується людський плід, а тиждень має 7 днів. Спечений крачун ставили на застелений отавою стіл, закосичували його колосками вівса і конопляною ниткою, щоб овес і коноплі добре родили. Дорослі дівчата оздоблювали його барвінком, щоб того року вийти заміж. Крачун на столі лежав до нового року (св. Василя) чи навіть до Водохресту. Тоді його на чотирьох кінцях обрізали і його шматками пригощали членів родини, а решту невеликими шматками згодовували худобі, щоб вона була міцна і здорова. Завершуючи статтю Ф. Потушняк наголошував, що крачун переважно поширений в закарпатських бойків і лемків [16, с.7–8]. Зауважимо, що крачун був поширений і в марамороських та березьких долинян, місцями зустрічався в гуцулів Рахівщини. Але галицьким гуцулам він не відомий. Там при різдвяній святковій вечері вживали кутю [2, с.288].

Згодом, в окремій публікації “Карачун” Ф. Потушняк розглядає походження слова “карачун”. Висвітливши погляди Афанасєва, Сахарова, Соценка, Драгану, Кнежі та Махала на його походження, автор наголосив, що “Загально встановлено, що карачун означає короткий (день) і є назвою для різдва, ... що карачун є тільки назвою для хліба, котрий у нас ... печеться на св. вечір – символ малого сонця, паска – великого. Ця назва із символічного хліба перейшла пізніше і на назву цілого свята” [25, с.4].

Кілька публікацій Ф. Потушняк присвятив великодним святам. Найзмістовнішою з них вважаємо “Паска в народнім вірованю”. Подавши детальний опис замішування тіста з пшеничної чи житньої та всі етапи випікання паски, Ф. Потушняк зазначив, що вона випікалась з квашеного тіста у вигляді великого і високого, круглого, оздобленого пластичними елементами з тіста, хліба. Перед тим як ставити паску до натопленої печі, газдиня одягала гуню, що символізувала багатство. Щоб паска в печі росла, присутні в хаті підсакували. Звичайно, паски пекли в четвер або суботу. З випіканням паски пов’язано ряд вірувань. Так, якщо паска росте – буде добрий врожай, якщо посередині западає – в родині протягом року хтось помре. Крім того, автор описав підготовку паски до освячення та пов’язані з нею обряди і вірування. Він наголосив, що в народному світогляді паска виступала животворним сонцем, яке дає світло, тепло і врожаї, а цим самим – і все життя [18, с.58–60].

З другої половини ХІХ ст. велись дискусії з приводу етнографічного районування українців Закарпаття. Виявивши обізнаність з працями Г. Бідермана, А. Годінки, К. Кайдля, Д. Кранджалова та інших авторів і визнавши проживання в Закарпатті гуцулів, долинян, бойків і лемків, Ф. Потушняк у статті “Як народ ділить себе” розглянув питання народного районування. На основі розмовних діалектів чи особливостей матеріальної і духовної культури за народним поділом виділялись окремі локальні групи місцевого українського населення. Так, частина населення Земплинського і Ужанського комітатів після воєн Ракоці, просунувшись на схід, змішалася з місцевими жителями і передала їм традицію вживати слово “лем”. “Лемаки” проживають із заходу на схід до р. Латориці. Південніше р. Тур’ї аж до сіл Імстичева і Рокосова проживають долиняни (“долішняни”). Північніше с. Довгого між річками Латорицею і Тересвою проживають верховинці, яких поділяли на верховинців-лемаків (вище м. Сваляви), верховинців-бляхів, та верховинців-лишаків (нижче м. Сваляви) в околицях сіл Березники, Керецька, Кушниця. На схід від бляхів проживають ціпоші (“бизні”), бо ходять молотити зерно ціпами на рівнину. В околицях сіл Кошельова, Горінчова,

Тереблї проживають вавуни, бо у словах замість “ї” вживають “у” (вун). Вище с. Ділового (Требушан) проживають тарабанці, бо вживають слово “витарабанився” у значенні виліз. Водночас Ф. Потушняк зазначав, що навіть жителі сусідніх сіл з гумором називали одне одного різними прозівками. Але незважаючи на незначні відмінності між населенням окремих локальних груп, українці (русини) Закарпаття відчували і усвідомлювали себе єдиною етнічною спільнотою [21, с.185–189].

В окремій статті Ф.Потушняк піддав аналізу слова “бляхи”, яким називали одну з груп верховинців. Зауваживши, що ряд дослідників назву “бляхи” виводить від історично існуючого народу, який згадується угорським середньовічним хроністом як “blachus”, що є латинізованою формою “vlach”, а в українській мові як “волох”, він згодився з Г. Бідерманом, який довів, що “волохами” називали всіх пастухів, в тому числі українських. Тому слово “бляхи” не могло походити від слова “волохи”. В народі, наголосив Ф. Потушняк, цю назву виводять від того, що вони будували вкриті бляхою церква, або від того, що вони у волоссі носили світлі бляшані гребінці та свої пояси оздоблювали світлими бляшками [22, с.165–166].

Етнографічна спадщина Ф. Потушняк надзвичайно різнобічна. Окрім вище розглянутих публікацій, він оприлюднив статті про голодні і ситі роки, клади, хрести і хрестну силу, звірів, птахів і рослин, сіно, отаву і солому та ін. в народних віруваннях. Крім того, його увагу привернули залишки культу предків та ідеолопоклонства, питання соціального становища сільського населення, проблеми п’янства та боротьби з ним і т. ін. Жоден з попередників Ф. Потушняка не мав такої широкої тематики етнографічних досліджень Закарпаття. Але далеко ще не всі наукові праці вченого оприлюднені. Окремі з рукописних досліджень нами було підготовлено до друку і опубліковано. В 2001 р. нами опублікована його цікаве дослідження “Сусідні народи в світогляді українців Закарпаття” [29, с.231–244], а в 2005 р. – незавершене дослідження “Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення” [30, с.163–254].

Які б питання народної культури українців Закарпаття Ф.Потушняк не висвітлював, він завжди наголошував на її загальноукраїнському, східнослов’янському і загальнослов’янському характері. Він писав: „Наші вірування, побут, звичаї та матеріальна культура, як і мова, не дивлячись на тривалу політичну і географічну відірваність від основних етнографічних територій, мають загальноукраїнський характер. Найкраще це підтверджує народна культура сусідньої Галичини” [30, с.193].

ЛІТЕРАТУРА

1. Библейская энциклопедия (Репринтное издание). – Издание Свято-Троице-Сергиевской Лавры. – 1990.
2. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987. – 470 с.
3. Потушняк Ф. Душа в народнім повір'ю села Осій / Ф.Потушняк // Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді. – Ужгород, 1938. – Річник XIII–XIV. – С. 33–44.
4. Потушняк Ф. Водяник и духи источников // Русское слово. – Ужгород, 1940. – 4, 8 декабря.
5. Потушняк Ф. Демони в народном вировании // Русская правда. – Ужгород, 1940. – 24, 27, 28, 30, 31 августа; 1, 3 сентября.
6. Потушняк Ф. Сонце, луна, звізди і небеса в народном вірованні // Народна школа. – Ужгород, 1940. – № 8. – С. 157–160; № 9. – С. 175–180.
7. Потушняк Ф. Черт и домовый // Русское слово. – Ужгород, 1940. – 10, 13, 16, 20 октября.
8. Потушняк Ф. Вовкун в народном вірованю / Ф.Потушняк // Літературна Неділя. – Ужгород, 1941. – Річник I. – С. 69–71.
9. Потушняк Ф. Земледельство (Етнографический очерк околиці Білок) / Ф.Потушняк // Великий сільськогосподарський календар Подкарпатського общества наук на рік 1942. – Ужгород, 1941. – С. 179–186.
10. Потушняк Ф. Ночник в народном вірованю / Ф.Потушняк // Літературна неділя. – Ужгород, 1941. – Річник I. – С. 61–62.
11. Потушняк Ф. Огонь в народних вірованях (Окремий відбиток) / Ф.Потушняк. – Ужгород, 1941. – 16 с.
12. Потушняк Ф. Чим може гордитися русин // Календар Благовісника. – Ужгород, 1941. – С. 82.
13. Потушняк Ф. Чорнокнижник в народном вірованю / Ф.Потушняк // Літературна Неділя. – Ужгород, 1941. – Річник I. – С. 136–138.
14. Потушняк Ф. Баранки (Рождественска игра) / Ф.Потушняк // Літературна Неділя. – Ужгород, 1942. – Річник II. – С. 19–21.
15. Потушняк Ф. Вода, земля и воздух в народном вірованю (Окремий відбиток) / Ф.Потушняк. – Ужгород, 1942. – 30 с.
16. Потушняк Ф. Крачун / Ф.Потушняк // Літературна Неділя. – Ужгород, 1942. – Річник II. – С. 7–8.
17. Потушняк Ф. Наші деревляні церкви // Русская молодеж. – Ужгород, 1942/43. – Ч. 42. – С. 7–10.
18. Потушняк Ф. Паска в народном вірованю / Ф.Потушняк // Літературна неділя. – Ужгород, 1942. – Річник II. – С. 58–60.
19. Потушняк Ф. Прання плаття у долинян (околиця Білок) // Великий сільськогосподарський календар Подкарпатського общества наук на рік 1943. – Ужгород, 1942. – С. 137–139.

20. Потушняк Ф. Толока // Неділя. – Ужгород, 1942. – Ч. 42–48.
21. Потушняк Ф. Як народ ділить себе // Літературна Неділя. – Ужгород, 1942. – Річник II. – С. 185–189.
22. Потушняк Ф. Бляхи // Літературна Неділя. – Ужгород, 1943. – Річник III. – С. 165–166.
23. Потушняк Ф. Подорож душі на другий світ (сліди о перевізникови) // Літературна Неділя. – Ужгород, 1943. – Річник III. – С. 176–177.
24. Потушняк Ф. Відьма та її признаки // Літературна Неділя. – Ужгород, 1944. – Річник IV. – С. 223–225.
25. Потушняк Ф. Коляди. Карачун (окремий отбиток з Неділі. – 1944. – Ч. 2). – Ужгород, 1944.
26. Потушняк Ф. Коляди про Дажбога-Святовита // Літературна Неділя. – Ужгород, 1944. – Річник IV. – С. 22.
27. Потушняк Ф. М. З історії матеріальної культури на Закарпатті. Історія плуга на Закарпатті / Ф.М.Потушняк // Ужгородський державний університет. Наукові записки. – Т. XXX. Серія історична. Присвячується 40-річчю Радянської України / [Редкол.: І.Г.Шульга (відп. ред.) та ін.]. – Ужгород, 1957. – С. 213 – 222.
28. Потушняк Ф. М. З історії культури на Закарпатті. Випікання хліба на Закарпатті / Ф.М.Потушняк // Там само. – С. 222–229.
29. Потушняк Ф. Сусідні народи в світогляді українців Закарпаття // Carpatica–Карпатика. – Ужгород, 2001. – Випуск 9. – С. 231–244.
30. Потушняк Ф. Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення / Федір Потушняк // Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. – Ужгород : Гражда, 2005. – С. 163–254.
31. Тиводар М.П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / Михайло Петрович Тиводар. – Ужгород : Гражда, 2005. – 284 с.
32. Potusnýák Ferenc. A ruszin népviselet // Зоря – Najnal. – Ужгород, 1943. Рочник III. – Число 1–4. – Old. 302–327.

ФЕДІР ПОТУШНЯК ЯК ФУНДАТОР ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УЖГОРОДСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

УДК 39(477.87)

Резюме: У статті висвітлено роль Федора Потушняка у становленні етнографічної науки в Ужгородському університеті. Автор наголошує на його участі в кількох етнографічних експедиціях, результатом чого стали опубліковані матеріали про історію плуга та випікання хліба на Закарпатті, про правові звичаї, які побутували в нашому краї, і под.

Ключові слова: Федір Потушняк, Ужгородський університет, етнографічні дослідження, матеріальна культура, народні вірування.

Summary: The article explains the role of Fedir Potushnyak in the ethnographical science formation in the Uzhhorod University. The author lays the stress on his participation in some ethnographical expeditions, which resulted in publishing the material on the history of plough and baking bread in Zakarpattya, on the legal customs which used to be in our land, etc.

Key words: Fedir Potushnyak, Uzhhorod University, ethnographical investigations, material culture, folk creed.

У науково-мистецьких колах Закарпаття 2010 рік справедливо можна назвати Роком Федора Потушняка (1910–1960), визначного українського письменника й філософа, археолога та етнографа, педагога й публіциста, колишнього доцента Ужгородського державного (нині – національного) університету. Із цим навчальним закладом, а точніше – з його становленням, пов'язуються останні чотирнадцять років життя Федора Потушняка.

Як свідчать документи, ще 5 грудня 1944 р. Народна Рада Закарпатської України (НРЗУ) видала декрет, яким постановила “організувати на території Закарпатської України Державний Університет та Ліс-

ний і Агрономічний інституту” [2, с.7]. З метою реалізації цього рішення Центральний Комітет Комуністичної партії Закарпатської України (ЦК КПЗУ) та НРЗУ 19 липня 1945 р. прийняли постанову, згідно з якою передбачалося “утворити в місті Ужгороді Закарпато-Український Університет” з чотирма факультетами – історичним, філологічним, біологічним та медичним [8, с.8–9; 16, с.1]. І вже 20 липня 1945 р. було оголошено набір студентів на перший курс [8, с.9]. До речі, Ф.Потушняк, який тоді працював у редакції газети “Закарпатська Україна”, в одній зі своїх статей назвав відкриття університету “найбільшою подією на Закарпатській Україні” [10, с.3]

Однак для того, аби університет здобув офіційне визнання, потрібно було відповідне рішення республіканських та союзних органів влади. В результаті, 18 жовтня 1945 р. з’явилася Постанова Ради Народних комісарів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У № 1709 “Про відкриття державного університету в м.Ужгороді”. Постанову підписали Голова Ради Народних комісарів УРСР М.Хрущов та Секретар Центрального Комітету КП(б)У Д.Коротченко [9, с.15–16]. Згодом, а точніше 28 травня 1946 р., було прийнято Постанову Ради Міністрів Союзу РСР за № 1138 “Об открытии Ужгородского Государственного университета в гор. Ужгороде Украинской ССР” [15, с. 16–17]. Отже, в останньому документі було вказано і офіційну назву вузу – Ужгородський державний університет (УжДУ).

За наказом ректора університету А.Курішка № 23 від 1 лютого 1946 р. Ф.Потушняка було зараховано на посаду старшого викладача кафедри загальної історії [20, с.31]. Працювати в УжДУ він став з часу, коли там розпочалися заняття. Бо, як свідчать джерела, перший набір студентів у кількості 180 осіб було проведено у серпні-вересні 1945 р. Однак до лютого 1946 р. ці студенти навчалися на підготовчих курсах. І тільки з 1-го лютого 1946 р. на чотирьох факультетах (історичному, філологічному, біологічному та медичному) розпочалися заняття перших курсів [1, с.7–8; 3, с.20–21].

На історичному факультеті Ф.Потушняк вів такі нормативні курси, як археологія, історія первісного суспільства і основи етнографії. Він також мав години на філологічному факультеті, де викладав чеську й словацьку мови [4, с.52; 7, с.39; 19, с.32]. У 1947 р. Ф.Потушняк проходив курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на кафедрах археології й етнографії Московського університету. Під керівництвом відомих учених – археолога Артемія Арциховського і етнографа Сергія Токарева – Ф.Потушняк освоював методи і методику радянської археології й етнографії. На курсах підвищення кваліфікації Ф.Потушняк

провів відкриті лекції з названих предметів, які було високо оцінено московськими педагогами. Повернувшись з Москви, він взявся за розробку лекційних і практичних курсів з названих дисциплін. Завдяки високій професійній майстерності, науковій ерудованості рішенням Вищої Атестаційної Комісії СРСР від 5 червня 1947 р. Федору Потушняку було присвоєно вчене звання доцента по кафедрі археології й етнографії [20, 31–32, 125–126].

Щоправда, як стверджує професор Михайло Тиводар, який був учнем Ф.Потушняка і на сьогодні є одним з найбільш авторитетних дослідників його життєвого шляху й наукової спадщини, кафедри археології й етнографії в Ужгородському університеті “за весь час його існування ще не було”. Насправді ж, Ф.Потушняк, наголошує М.Тиводар, “був лише доцентом кафедри загальної історії та обіймав посаду завідуючого кабінетом” [20, с. 33].

Опоненти Ф.Потушняка, які в ті неспокійні часи досить часто виступали на шпальтах крайової періодики з облудною критикою на його адресу, також відзначали, що він є завідувачем кафедри археології й етнографії. Саме така посада вказана у Ф.Потушняка в розлогій статті “Рішуче боротися з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології”, опублікованій на шпальтах газети “Закарпатська Україна” (органу Закарпатського обкому КП(б)У та обласної Ради депутатів трудящих) за 16 липня 1947 р., у якій, зокрема, піддано несправедливій критиці його зауваження про слабовиражений характер давньослов'янських археологічних пам'яток на території краю до Х ст. [20, с.33, 149–150] З цього приводу М.Тиводар, зокрема, пише: „З метою посилення ідеологічного впливу своєї публікації, вони (тобто, автори згаданої статті – *І.Л.*) із зав. кабінетом Ф.Потушняка зробили аж завідуючим неіснуючої в університеті кафедри” [20, с.33–34]. В іншому місці, М.Тиводар коментує згаданий випадок так: „Критикуючи Ф.Потушняка, партійні пропагандисти, на доказ своєї принциповості і вагомості критики, представили його завідуючим кафедрою” [20, с.150].

Натомість у деяких газетних публікаціях за 1948 р., автором яких є сам Ф.Потушняк, також фігурує кафедра археології й етнографії. Під ними зазначено: „Доцент Ф.Потушняк, зав. кафедрою етнографії і археології Ужгородського університету” [див. додаток]. Звідси випливає, що газетні редактори за вказівкою згори грубо втручалися в текст публікацій Ф.Потушняка. Такий підхід цілковито узгоджувався з тогочасною дійсністю. Не зрозуміло тільки, чому Ф.Потушняк отримав звання доцента саме по кафедрі археології й етнографії, якщо її не існувало.

Не проливає світло на цю проблему й автобіографія Ф. Потушняка, з якої довідуємося, що з 1.01.1946 р. він перейшов на роботу в університет як “старший викладач археології й етнографії”, а в 1947 р. отримав учене звання доцента [20, с. 125]. У характеристиці на Ф.Потушняка від 13 грудня 1948 р. за підписом проректора І.І.Колушева зазначено, що з 1 вересня 1947 р. він працював доцентом із погодинною оплатою (на якій кафедрі – не вказано), а доцентом кафедри загальної історії по курсу археології й етнографії його було призначено з 1 вересня 1948 р. [20, с.126]

Слід, однак, зауважити, що в наказі Міністра вищої освіти СРСР С. Кафанова за № 320 від 9 серпня 1946 р. “Об установлении факультетов и кафедр Ужгородского Государственного университета” йшлося про те, аби з початком 1946/47 навчального року створити 28 кафедр, і серед них названо також кафедру археології й етнографії [16, с.36]. Не виключено, що якраз Федір Потушняк і мав усі шанси її очолити. Але оскільки в 1946 р. розгортається ідеологічно-пропагандистський наступ на місцеву творчу і наукову інтелігенцію, а поетичні твори Ф.Потушняка було взагалі піддано різкій ідеологічній критиці [20, с.30], то цілком можливо, що кафедра археології й етнографії функціонувала в Ужгородському університеті тимчасово, упродовж незначного періоду, або ж так остаточно і не була створена, попри розпорядження вищих інстанцій.

Не можна відкидати й наявність кабінету археології й етнографії, завідувачем якого був Ф.Потушняк і який, очевидно, мав перерости в кафедру з такою ж назвою. Постає, однак, запитання, чому про те, що Ф.Потушняк завідував кабінетом археології й етнографії нічого не сказано в його офіційних документах. Та на сьогодні значно важливішим є те, що саме стараннями Федора Потушняка було закладено основи етнографічних та й археологічних досліджень в Ужгородському університеті.

Відразу ж після возз’єднання Закарпаття з Українською РСР життям і побутом населення краю стали активно цікавитися етнографи Москви й Києва. Влітку 1945 р. Інститут етнографії Академії Наук СРСР та Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії Наук УРСР організували підготовчу поїздку, а в грудні 1945 – січні 1946 р. провели першу спільну етнографічно-фольклорну експедицію, в ході якої було зібрано цінний матеріал про різдвяні обряди. Відтак Інститутом етнографії АН СРСР було складено план, який передбачав подальшу роботу експедиції щодо вивчення матеріальної і духовної культури населення

Закарпаття у 1946–1948 рр. Згідно з цим планом, влітку 1946 р. в Закарпатській області працювали три загони Інституту: етнографічний, антропологічний і фольклорний. Перед ними стояло завдання простежити історичні шляхи заселення Закарпаття та з'ясувати родинні зв'язки закарпатських українців з населенням по той бік Карпат [18, с.63].

Загальне керівництво над цим “десантом” московських науковців здійснював видатний учений-славіст, етнограф і фольклорист, доктор філологічних наук, професор Московського університету Петро Богатирьов (1893–1971). Він же очолював і фольклорний загін, який вивчав усну народну творчість, народні пісні, казки, легенди. Антропологічний загін, яким керував доктор біологічних наук, проф. Бунак, займався вивченням фізичних даних корінного населення Закарпатської області. І, нарешті, етнографічний загін, на чолі якого стояв І.Ф.Симоненко (науковий співробітник Інституту етнографії АН СРСР), досліджував матеріальну культуру та побут населення Закарпатської області [22, с.4].

3 травня 1947 р. в Закарпатській області упродовж чотирьох місяців працювали тільки етнографи під керівництвом І.Ф.Симоненка. Їм допомагали співробітники Ужгородського історико-краєзнавчого музею, а після завершення навчального року до етнографічних досліджень залучалися й студенти історичного факультету Ужгородського університету. На цей раз експедиція вивчала історію матеріальної культури, житло, одяг, духовну культуру та художню творчість населення Закарпаття, зокрема на території Ужгородщини, Мукачівщини, Тячівщини й Міжгірщини (Волівщини). [4, с.8; 5, с. 8; 18, с. 63]. Уже в 1948 р. у перших двох номерах академічного журналу “Советская этнография” за матеріалами експедицій з'явилися публікації І.Ф.Симоненка [18, с.63–89] та М.Н. Шмельової [21, с.130–146].

Отже, Ф.Потушняк та студенти Ужгородського університету мали можливість долучитися до роботи етнографічної експедиції Інституту етнографії АН СРСР. Подібні експедиції організовував і Ужгородський університет, про що довідуємося з публікації Ф.Потушняка “Матеріали до етнографії Закарпаття” [див.додаток]. Тут якраз і йдеться про те, що саме кафедра археології й етнографії Ужгородського державного університету у 1947–1948 рр. провела кілька експедицій по Закарпаттю, в ході яких було зібрано цінні матеріали та “досліджено багато явищ народних вірувань, побуту й матеріальної культури”.

Під час цієї експедиції, зокрема, було встановлено дуже давнє місце походження такого предмету пересування по снігу в Карпатських горах, як “лапки”, знайдено чересла старих плугів, зібрано цінний

матеріал, що стосувався соціального устрою села, роду, сім'ї, вивчено таке етнографічне явище, як кабала на селі тощо. Трохи згодом у "Наукових записках Ужгородського державного університету" Ф.Потушняк опублікував ґрунтовні наукові статті про "лапки", де описав кілька типів цих предметів для ходіння по снігу [13, с.157–163], про історію плуга та випікання хліба на Закарпатті [14, с.213–229], про правові звичаї, які побутували в нашому краї [11, с.124–126] і т.ін. У 1952–1955 рр. він підготував розлогу наукову студію "Закарпатська українська етнографія: значення, історіографія, завдання, проблеми та їх вирішення, елементи та їх розміщення". Щоправда, це дослідження вченого було опубліковано аж у 2005 р. старанням Михайла Тиводара [20, с.163–268]. Праця складається з чотирьох розділів, у яких висвітлено такі питання, як вивчення народної культури українців Закарпаття, традиційні знання і духовна культура, господарство, матеріальна культура.

Упродовж 1955–1958 рр. Федір Потушняк оприлюднив у пресі кілька розвідок на тему народних вірувань. Разом із дослідженнями про матеріальну культуру вони, як відзначає М.Тиводар, склали основу кандидатської дисертації Ф.Потушняка "Географічне розміщення етнографічних елементів на Закарпатті", над якою він працював з 1952 р. У підсумку, Ф.Потушняк підготував монографію, здав її в друк, але через нову хвилю нападок забрав рукопис. Це була вже друга спроба вченого здобути науковий ступінь кандидата наук [20, с.52]. Ще в 1948–1949 рр. Ф.Потушняк активно трудився над дисертаційним дослідженням "Народна магія Закарпаття". З цієї проблеми наприкінці 30-х – у першій половині 40-х років ХХ ст. він опублікував близько 60 статей. Але в умовах комуністичного ідеологічного терору ця тема не знайшла підтримки в університеті і від неї довелося відмовитися. Та й друга спроба Ф.Потушняка захистити дисертацію з етнографії через підступи недругів не увінчалася успіхом [19, с.45–46; 20, с. 51–52].

І хоча під час роботи в Ужгородському університеті Ф.Потушняк, намагаючись уберегтися від непорозумінь із системою, більшу увагу приділяв археології, опираючись на все зроблене в галузі етнографії досі, можна твердити, що саме він є фундатором етнографічних досліджень у нашому вузі. Гідним продовжувачем справи Ф.Потушняка на ниві етнографічних досліджень став його учень професор Михайло Тиводар, який нині трудиться на кафедрі історії Стародавнього світу і Середніх віків Ужгородського національного університету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гранчак І.М., Довганич О.Д., Сливка В.Ю., Турянця В.В. Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років / І.М. Гранчак, О.Д. Довганич, В.Ю. Сливка, В.В.Турянця. – Ужгород, 1995. – 196 с.
2. Декрет чис. 16. Про організацію вищих шкіл на Закарпатській Україні // Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали / Укладання, коментарі та передмова Н.М.Жулканич. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2005. – С. 7–8.
3. З доповідної записки про стан Ужгородського державного університету на 1 квітня 1947 р. // Там само. – С. 20–21.
4. Микитась В. Ф.М.Потушняк / Василь Микитась. – Ужгород : Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 96 с.
5. Науково-дослідні роботи по вивченню Закарпаття // Закарпатська правда. – Ужгород, 1947. – № 110 (1420). – Неділя, 1 червня. – С. 8.
6. Научная экспедиция возобновила свою работу // Закарпатская Украина. – Ужгород, 1947. – № 126 (552). – Воскресенье, 1 июня. – С. 8.
7. Павленко Г. Федір Михайлович Потушняк очима студентів-істориків / Григорій Павленко, Марта Павленко // Carpatica-Karpatika. – Ужгород, 2001. – Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – С. 39–43.
8. Постанова Секретаріату Центрального Комітету Комуністичної Партії З.У. та Народної Ради Закарпатської України з дня 19-го липня 1945 р. м. Ужгород, про утворення Закарпато-Українського Університету // Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали / Укладання, коментарі та передмова Н.М.Жулканич. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2005. – С. 8–10.
9. Постанова Ради Народних комісарів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У № 1709 від 18 жовтня 1945 р. “Про відкриття державного університету в м.Ужгороді” // Там само. – С. 15–16.
10. Потушняк Ф. Нове шкільництво Закарпатської України / Ф.Потушняк // Закарпатська Україна. – Ужгород, 1945. – № 104 (126). – Четвер, 6 вересня. – С. 3.
11. Потушняк Ф. Матеріали до етнографії Закарпаття / Ф.Потушняк // Закарпатська правда. – Ужгород, 1948. – № 77 (1649). – Середа, 14 квітня. – С. 4.
12. Потушняк Ф. М. До вивчення правових звичаїв на Закарпатті / Ф.М.Потушняк // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історично-філологічна. № 1 / [Редкол.:

- Й.О.Дзендзелівський (відп. ред.) та ін.] – Ужгород, 1957. – С. 124–126.
13. Потушняк Ф.М. До історії матеріальної культури на Закарпатті („Лапки“) / Ф.М.Потушняк // Ужгородський державний університет. Наукові записки. – Т. XXIV. Серія історико-філологічна / [Редкол.: С.П. Бевзенко (відп. ред.) та ін.]. – Ужгород, 1957. – С. 157–163.
  14. Потушняк Ф.М. З історії матеріальної культури на Закарпатті / Ф.М.Потушняк // Ужгородський державний університет. Наукові записки. – Т. XXX. Серія історична. Присвячується 40-річчю Радянської України / [Редкол.: І.Г.Шульга (відп. ред.) та ін.]. – Ужгород, 1957. – С. 213–229.
  15. Приказ Министерства Высшего образования СССР № 161 от 7 июня 1946 г. “Об открытии Ужгородского Государственного университета в гор. Ужгороде Украинской ССР” // Сторінки історії Ужгородського національного університету: Документи і матеріали / Укладання, коментарі та передмова Н.М.Жулканич. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2005. – С. 16–17.
  16. Приказ Министра высшего образования СССР № 320 от 9 августа 1946 г. “Об установлении факультетов и кафедр Ужгородского Государственного университета” // Там само. – С. 36.
  17. Про Державний Університет Закарпатської України // Закарпатська Україна. – Ужгород, 1945. – № 87 (109). – Субота 28 липня. – С. 1.
  18. Симоненко И.Ф. Быт населения Закарпатской области (По материалам экспедиции 1945–1947 гг.) / И.Ф. Симоненко // Советская этнография. – 1948. – №1. – С. 63–89.
  19. Тиводар М. П. Закарпаття: народознавчі роздуми / Михайло Петрович Тиводар. – Ужгород: Карпати, 1995. – 208 с.
  20. Тиводар М.П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / Михайло Петрович Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2005. – 284 с.
  21. Шмелева М.Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области/ М.Н. Шмелева // Советская этнография. – 1948. – №2. – с. 130–146.
  22. Экспедиция Института Академии Наук СССР в Закарпатье // Закарпатская Украина. – Ужгород, 1946. – № 136. – Суббота, 20 июля. – С. 4.

МАТЕРІАЛИ ДО ЕТНОГРАФІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Кафедра археології і етнографії Ужгородського державного університету провела за 1947–1948 р. кілька експедицій по Закарпаттю і збрала цінні матеріали. Було досліджено багато явищ народних вірувань, побуту, матеріальної культури.

У січні і лютому цього року були досліджені побут і вірування закарпатських шахтарів 50 років тому, предмети пересування по снігу в горах, так звані “лапки”. В Європі вони поширені тільки в Середніх Карпатах (багато їх в Індії і Північній Америці). Експедиції вдалося встановити їх дуже давнє місцеве походження. Були також знайдені чересла старих плугів Закарпаття. Цінний матеріал зібрано щодо соціального устрою села, роду, сім’ї і т.д. Було записано до 60 схем родів та досліджено їх історію, встановлено сліди ділення на фратрії. Експедиція звертала велику увагу також на те, як сприймається нове і зникає старе, та багато інших фактів, які правдиво відтворюють наше минуле, спростовуючи буржуазно-націоналістичні вигадки про історію Закарпаття.

Зібрано цінний матеріал про кабалу на селі в минулому (кабалу як етнографічне явище).

Студенти університету радо включилися в роботу і приносять цінні матеріали.

*Доцент Ф.Потушняк,
зав. кафедрою етнографії і археології
Ужгородського університету*

Закарпатська правда. Орган Закарпатського обкому КП(б)У і обласної Ради депутатів трудящих. – Ужгород, 1948. – Рік видання ХХІХ. – № 77 (1649). – Середа, 14 квітня. – С.4.

ПАСКА ТА ПИСАНКИ У ПРАЦЯХ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

УДК 398.332.12

Резюме. У статті автор відзначає, що паска випікається з пшеничної або житньої муки у формі круглої хлібини, та досліджує, що таке паска. Потім автор описує процес підготовки пасхального кошика для освячення. Дослідник робить висновок, що Великдень є центром народного ритуалу, що символізує сонце. В іншій статті Федір Потушняк описує пристосування для фарбування, процес розфарбовування яєць технікою воску, оздоблення. Розфарбовані яйця залишають до другого та третього дня Великодніх свят.

Ключові слова: паска, хліб, кошик, пасківник, писанки (мальовані яйця), фарби, віск, орнамент.

Summary. The author notes that Este Cake baked with wheaten or rye flour Thursday or Saturday as a round bred, examines which is Easter Cake. Then the author describes the process of preparing Easter baskets for the sanctification. The researcher concludes that Easter is in the centre of folk ritual, symbolizing the sun. In other article Fedor Potushnyak describes the tool paints, egg painting process with wax technique, ornamentation. Painted eggs left for the second or third day of Easter holidays.

Key words: paska, bread, basket, paskivnyk, pysanky (painted eggs), paints, wax, ornament.

У творчому доробку Федора Потушняка виділяємо кілька найважливіших наукових зацікавлень. Найголовнішими з усіх він вважав свої етнографічні дослідження, зокрема вивчення традиційної демонології, вірувань і обрядів, що були в полі його наукових інтересів упродовж 1937–1944 та 1956–1959 рр. [3, с. 12].

Основне значення у весняному циклі календарних звичаїв та обрядів мав Великдень. У статті “Паска в народном віруванні” Ф. Потушняк відзначає, що хоча паска християнського походження та все таки

вона має в народному віруванні ще і магічне значення, яке передається їй із світоглядом і магічним розумінням хліба [1, с. 58].

Автор зазначає, що хліб був відомий слов'янам в Середній Європі ще з неолітичної доби. Вони знали пекти хліб із розтертих на камінню зерен. Не тільки м'ясо, але і хліб теж став жертвовним елементом. Дослідник вважає, що і сьогодні в народному світогляді хліб символізує життя, тіло, добро. Хліб – це свого роду фетиш. Цілий ряд повір'їв і розпоряджень відносяться до нього. Хто хліб не шанує або відповідно з ним не поводить, тому хліб не буде родити. Хліб упустити на землю, ходити по ньому, вдарити – це є великим гріхом. Крихти з хліба не можна кидати у сміття, їх потрібно з'їсти або спалити [1, с.58]. Це не означає ощадливість, а скоріше ритуальне обходження з хлібом і пошану. Хліб завжди стоїть на почесному місці, під образами. Коли хліб ріжуть, то хрестять його і ріжуть все до себе, щоб хліб хотів бути. В хлібі, приготовленому у п'ятницю, виявляється кров. Хліб в обрядах служить символом доброти, єдності, родинного вогнища, багатства.

Центральне місце у весільному ритуалі, вважає Федір Потушняк, займає коровай (колач, верчник, мідяник), який відомий у арійських народів. Також багато ритуальних обрядів із хлібом під час похорон – це танець з хлібом при винесенні мерця, підкладання хліба по дорозі, щоб сани із покійником пішли через нього [1, с. 58].

Таке значення у народних великодніх обрядах і паска має. Суттєве поняття хліба переноситься і на паску. У народному світогляді поняття Паска має значення чогось найкращого. І тому служить тут засобом хліб, як найголовніший продукт творчої сили природи. Добрий, як паска, святий, як паска, – тобто найліпший, найдосконаліший. Паска – хліб займає центральне місце в народному ритуалі, символізуючи животно-рне сонце, форму якого має. Паска є основним компонентом великодніх обрядів, яким передує Великий Піст, Вербна неділя і Благовіщення.

Давніше, відмічає автор, паску пекли із житнього борошна у вигляді дуже великого круглого хліба. Навіть на початку 40-х років ХХ ст. зазначає дослідник, на Пряшівщині зустрічаються села, де печуть паску у вигляді великого, круглого, житнього хліба. Біля паски печуть "бабу" – довгий "колач" з пшеничного борошна [1, с.58]. Паска і корачун (керечун) в основі це одне і теж саме.

Федір Потушняк описує, що паски пекли із пшеничного або житнього борошна в четвер або суботу. Замість газдиня в пасхальному кориті в середу або п'ятницю закваску (причину), накріє чистою скатертиною, а зверху покладе свячену шутку-прут, щоб додала заквасці

росту й оберігала від нечистої сили. На другий день уранці господарка напалить піч сухими буковими дровами, перекадає тісто з корита у “тепшу”, або на “круг”, або в окрему керамічну посудину і саджає у піч. В цей час господарка одягнена в гуню, що символізує багатство, як і при вінчанні. Найчастіше паска буває трояка: “матка”, “сестра”, “пасочка”. У паску-матку додавали молоко, яйця, масло, прикрашали її хрестом, вінком, кручеником, вона призначалася для освячення біля церкви. Паска сестра буває меншою і простішою. А пасочкою була булка у формі пташки. В деяких сім'ях було стільки пасочок, скільки членів сім'ї. Давно паски були такі великі, що треба було “піч убалати”, коли її виймали [1, с.59]. Коли паска в печі росте, то це віщує добрий урожай, отож підскакують, щоб росла. Коли паска не росте – не урожай. Коли в неї ріг виросте або не ріжеться, то це не гаразд. Коли западе посередині, то це віщує смерть. Ввечері готують все до освячення [1, с.59]. Паску кладуть на велике блюдо або дерев'яну миску, в якій знаходиться сир, яйця, масло, ковбаса, шовдар. Сюди кладуть також продукти, які служать для магічної мети – часник, сіль, сало, пшеницю а також ніж. Освячення пасок – це найголовніший магічний акт.

У східній частині нашого краю, відзначає дослідник, прийнято було нести паску до церкви у кошиках, торбинці, дерев'яних пасківниках. У середній частині традиційного Подкарпаття, в основному, паску несли окремо від решти пасхальних продуктів. І в західній частині краю паску несли в скатертині або великих рушниках. Освячення проходить до схід сонця. Паски клали рядами навколо церкви. При освяченні рушничок відкривали і посередині паски встановлювали воскову свічку, яку запалювали. Ця свічка добра для помираючої людини [1, с.59].

Після освячення всі хапали кошики і мерщій наввипередки, бігли додому. В народі існує повір'я: хто першим додому добіжить, той першим чоловіком селі буде. Йому у всьому буде вестися, буде перший у роботі, насіння буде швидко рости. Але хто випадково впаде з паскою, той неодмінно помре того року.

Паску, як правило, несе господар або хтось із старших членів сім'ї по чоловічій лінії. Коли господар ступав до хати через поріг на простелений вовняний петек (символ багатства хати), тричі кланявся: „Христос воскрес!” йому тричі відповідали: „Воістину воскрес!”. Потім господар торкався паскою голів дітей, щоб були багатими як паска. [1, с.59]. Далі господар ішов у хлів і торкався паскою худоби, щоб росла. Після паску клали на стіл, всі сідали навколо. Той, хто паску ніс, обрізав її з трьох або дванадцяти кінців. Ті шматки лишають як ліки або худобі да-

ють. Після великого посту починається довгоочікувана смачна трапеза куснем паски “дорою” і свяченим яйцем [1, с.59].

Решту свяченої паски-матки залишають на столі до святої (фтомової) неділі. Паску-сестру з’їдають у будні. А пасочки дарують одні одним разом із писанками, а також дають бідним або священникові. Паски тепер, відмічає автор, як спеціальний фетиш у хаті. Доки паска в хаті, до хати не може приступити нечиста сила. Миша, як нечисте створіння, якщо з’їсть трохи паски, то у неї виростуть крила і вона перетвориться в лилика. Крихти з паски викидають у город із них має вирости зілля “Божа мати”.

Основні пасхальні елементи, викладені тут, поширені на території всієї етнічної області, робить висновок дослідник [1, с. 59–60].

Федір Потушняк прекрасно знав матеріальну і духовну культуру народу, був вихідцем із села, жив певний час у сільському середовищі.

У статті “Писанки” автор відмічає, що спосіб малювання яєць на всьому Підкарпатті майже однаковий. Яйця малюють металевим пристроєм (“пищик”), який виготовляють із вушка покришки, що на люльці (“піпа”) і використовують віск та фарби. Писанкарки колись готували фарби з лущиння цибулі і великих бруньок вільхи [2, с.104].

На початку 40-х років ХХ ст. вживали штучні фарби червоного, синього, фіолетового кольорів, які продавали мандрівні крамарі у великодній тиждень. Також виготовляли фарби із хімічного олівця.

В кожній частині кожного села була одна або більше таких писанкаррок. Яйця вони малювали безкоштовно. Така праця, згідно народного світогляду заслужена перед Богом. Відказати – це великий гріх. Малювали яйця у великодній четвер, п’ятницю або суботу. Спочатку яйця зварять, потім охолоджують у воді. Бджолиний віск розтоплюють у печі і металевим пристроєм на шкаралупі яйця виводять орнамент. Після малювання яйце опускають у фарбу, виймають і залишають висихати. Віск стирають ганчіркою або нігтем. На шкаралупі яйця залишається білого кольору орнамент. Одна газдиня стільки малює яєць, скільки має похресників. На кожне по дві [2, с.104].

Щодо орнаменту, відмічає дослідник, то він буває різний за зовнішнім виглядом, але в основі один. Майже однаковий на всьому Підкарпатті від Тиси до Ужгорода (Унгвара). Гуцульський геометричний орнамент на яйцях зустрічається рідко і то лише у верхній частині гуцульського краю. Він безперечно, тієї основи, що у вишивці та різьбленні. В основі орнамент один. Це квіти, смерічки, вічка, грабельки, ламана лінія, трикутники, ромби, свастика, листки, зірка і різні їх комбінації.

Яйце ділять на чотири поля, а потім, виходячи із стикових крапок, виводять фігури в тих полях. Або площину яйця ділять на дві, або три половини [2, с.104].

Мальовані яйця, зазначає автор, залишають до другого або третього дня Великодніх свят. Тоді по хресні матері (маточки, нанашки) дають їх біля церкви похресникам разом із пасочками. Мальовані яйця дають також жebraкам. Одно або два яйця залишають для того, що коли помре похресниця, то по хресна мати (маточка) дає їх йому у труну, щоб воно мало радість на тому світі. Мальоване яйце є також прикрасою, його тримають у скрині (ладі) та на полиці. Наші селяни люблять писані яйця, які є прикрасою і доповненням до Великодніх свят [2, с.104–105].

Рис. 1. Традиційні писанки Закарпаття. З околиць с. Нересниця, Тячівський р-н. Оpubліковано в праці С. К. Маковського: Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага, 1925. – 56 с. : іл.

Федір Потушняк відзначає, що на писанках ті самі основні елементи нашого народного орнаменту, що і на кераміці, різьблені, вишивці: ромб, хрест, свастика, зірка, кривулька, коло, ламана лінія та інше.

В наступному абзаці дослідник наводить слова Сергія Маковського: „Ці зигзаги і кільця чи не перша мова людини, чи не перша декора-

тивна сповідь пращура, яка веде до бронзового віку і навіть до неоліту. Яка старовина. Може ці декоративні узори були не геометричною стилізацією а зображеннями заклинального характеру явищ природи і тварин, перших друзів і ворогів людини” [2, с. 105].

В останній час (після світової війни), зазначає автор, ми спостерігаємо на наших писанках поряд із стародавніми елементами – рослинні. Ці елементи присутні також і в кераміці, вишивці, різьбленні. Це гілки, листки, квіти. Це вплив заходу, порушення народного орнаменту, великий мінус. Відбувається технічна заміна місцевих взірців чужими. Конкуренція торгових виробів. А наша преса, відзначає Ф. Потушняк, 20 років на все це дивиться закритими очима [2, с.105].

ЛІТЕРАТУРА

1. Потушняк Ф. Паска в народном вірованю / Ф. Потушняк // Літературна Неділя. – Ужгород, 1942.– Річник II. – С. 58–60.
2. Потушняк Ф. Писанки / Ф. Потушняк // Літературна Неділя. – Річник III. – Ужгород, 1943. – С. 104–105.
3. Тиводар М. Федір Потушняк – видатний український народознавець 30–50-х років ХХ ст. / Михайло Тиводар // Carpatika-Карпатика. – Ужгород, 2001. – Випуск 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка. (До 90-річчя від дня народження). – С. 9–17.

РОМАН ФЕДОРА ПОТУШНЯКА “ПОВІНЬ”: ХРОНОТОПИ, ПРОТОТИПИ ТА ЕТНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

УДК 821.161.2–32 “Потушняк”

Резюме. У статті простежується, як письменник Федір Потушняк у романі “Повінь” відобразив історичні події на Закарпатті у 1914–1945 роках, як ці події впливали на міжетнічні стосунки. Розглянуто питання про етнічну самоідентифікацію русинів (українців) Закарпаття.

Ключові слова: етнологія, русини, менталітет, історична правда, прототипи, літературні оніми.

Summary. The article traces how the writer Fyodor Potushnyak in the novel “Flood” reflected the historical events in Transcarpathia in the years 1914–1945, as these events affect the inter-ethnic relations. The question of ethnic identity of Rusyns (Ukrainians) in Transcarpathia.

Key words: ethnology, Ruthenians, mentality, historical truth, prototypes, literary onim.

На вихід у світ двох частин трилогії Ф.М.Потушняка “Повінь” [12] критики відгукнулися рецензіями, за назвою яких можна зробити висновок, що тоді вважалося здобутком автора: „Правдивий твір про минуле Закарпаття” В.Сегеди [15], “Закарпатське село вихваляється” М.Рудницького [14] та “З позицій сучасності” В.Микитася [6]. Третю частину роману опубліковано в 1962 році – уже після смерті Ф.Потушняка [10]. Даючи оцінку трилогії, В.Микитась та Ю.Балега наголошували, що у творі правдиво відображено класову боротьбу на селі, “характери негативних персонажів” [1, с.95] і “повінь людського щастя у щедрі осінь 1944 року” [5, с.80], картали автора за схематизм образів комуністів Андрія Струка-Струги та Василя Васьо [1, с.55; 5, с.84–85].

Роман “Повінь” був підсумковим у літературній діяльності Федора Потушняка, його в радянський час згадували в одному ряду з такими творами, створеними методом соціалістичного реалізму, як “Верхови-

но, світку ти наш..." М.Тевельова, "Карпати" С.Скляренка, "Жменяки" М.Томчанія... Та роман "Повінь" заслуговує на те, щоб на нього глянути не з художньо-соціологічних позицій, а в ракурсі етнології, оскільки автор цього твору плідно трудився на народознавчих теренах.

Завершуючи трилогію, Ф.Потушняк написав: „Персонажі роману вигадані автором, але вони взяті з дійсності – живої, присутньої, як синій ранок у Карпатах, задумлива осінь у лісах, біла зима в горах. Автор хотів змалювати їх живими людьми, як вони є, з їх хибами й чеснотами, на тлі своєрідних умов їхнього життя” [13, с.429; далі посилання на це видання робимо в тексті фіксацією відповідних сторінок]. А ці умови створювалися здебільшого зовнішніми для жителів села чинниками світового масштабу – Першою світовою війною, розпадом імперії Габсбургів, революцією в Угорщині, входженням Закарпаття до складу Чехо-Словаччини, проголошенням Карпатської України, окупацією Закарпаття гортіївською Угорщиною, Другою світовою війною. Письменник рідко послуговувався конкретними хронотопами, бо створював узагальнюючу картину суспільних подій у краї від березня 1918 року (адже поверненню Василя Дубровича із східного фронту в рідне село “на початку березня” передувала “народна рада в Хусті” [13, с.77], яка відбулася 21 січня 1918 року) до ранньої весни 1945 року, бо фашистів було розбито “у самій Німеччині”, а “лелеки поверталися до своїх гнізд” (с.428).

Ще менше конкретних топосів, які допомагають визначити географічні координати рідного села Василя Дубровича. Та якщо зібрати усі його прикмети (“село стоїть на зелених горбках”, усе “в садах”, “хатки з білими стінами”, біля хати Василя дзюркоче потік, звідти в західному напрямку видно “в глибокій долині річку” та залізничну колію з поїздом, відстань до станції мала – усього десять кілометрів; в околиці села виявили поклади вугілля і “відкрили шахту”, за селом на сході – гори та глухі ліси, а в глибині лісу є “висока скеля”), то впізнаємо Ільницю, де від 1865 року для місцевих потреб “видобували буре вугілля” [7, с.326], та сусідній із нею Осій – рідне село Федора Потушняка, звідки порівняно недалеко до скелі, яку називають Смерековим каменем. Й інші згадки про географічні координати романного села не протиречать тому, щоб його ототожнити з Ільницею та адміністративно підпорядкованому їй Осою: малий Антін Каменяр “ходить у горожанську школу на друге село”, до якої “сім кілометрів”, тобто вказано реальну відстань від Осою до Білок, де від 1923 року “діяла горожанська школа з українською мовою викладання” [18, с.312]; житель цього села Андрій Струк

працює рудокопом – і це також натяк на реалії Ільниці, адже в її околицях добували й залізну руду [7, с.327].

Отже на Іршавщині, в основному в Ільниці та Осою, треба шукати й прототипів Василя Дубровича, Федора Гори, Антона Каменяра та інших персонажів (а їх – біля п'ятдесяти).

Василь Дубрович – головний герой роману: розповіддю про нього твір починається (“Василь їхав на верху вагона...”, с.8) і фразою про нього роман обнадійливо й завершується: “... і здається йому, що обрій розсувається – широко, широко...” (с.429). В Ільниці та Осою, якщо заглибитися в історію цих сіл, важко знайти такого жителя, котрий би чотири роки воював на фронтах Першої світової війни, потім у рядах червоної армії захищав Угорську Радянську Республіку (березень 1919 – серпень 1919), а восени 1944 року прийшов у партизанський загін, брав участь у бою з гортіївськими гонведами і був важко поранений. Його прототипом міг послужити будь-хто із 347 жителів Ільниці, яких було взято на фронті Першої світової війни [див.: 7, с.327]. І хоч Б.Співак та М.Троян, досліджуючи участь закарпатців в революційних подіях в Угорщині в 1919 році, у списках червогвардійців не виявили жителів Ільниці або Осою, та вони назвали загальну цифру закарпатців-червоногвардійців (6 тисяч) і серед них – Павла Семйона із села Горбок, Василя Гримута із Волового, Олександра Бурича із Ужгорода [16, с.80]. Михайло Василюк у книзі про історію села Білки про ті далекі події подав таку інформацію: “Коли на Закарпатті розпочалося формування частин Русинської червоної гвардії, до неї вступили 120 жителів села” [3, с.46]. Немає сумніву, що й жителі Осою та Ільниці не були осторонь цього процесу – тож Федір Потушняк і тут мав широкий вибір прототипів. Знав автор “Повені” і про діяльність на Іршавщині восени 1944 року партизанського загону Д.Усти та І.Прищепи, а також і про те, що жителі Ільниці, незважаючи на смертельну небезпеку, допомагали партизанам продовольством і, як зазначено в історичному нарисі про село, “Георгія Романа та його сина було кинуте за це до іршавської в'язниці” [7, с.330].

Щоб пройти випробування згаданими історичними подіями, Василь Дубрович мав народитися десь у 1895–1896 роках (бо лише так він підлягав мобілізації на війну в 1914 році), вчився в школі в часи реалізації денационалізаторської політики міністра освіти Угорщини Альберта Аппоньї (розповідь в романі про це дуже правдива), був свідком захоплення селянами панського маєтку весною 1918 року і послідувочої каральної акції вірних Австрійській імперії військ (с.84–104), свід-

ком окупації села румунськими військами (26 квітня 1919 – близько 20 липня 1919 р., с.148–152) та встановлення в селі порядків Чехо-Словацької Республіки (с.153–156, 175–176, 205–208), сучасником ідеологічних протистоянь між греко-католиками та православними (с.194–204) і між прихильниками «Просвіти» та товариства імені Духновича (с.273–280), свідком проголошення державності Карпатської України (с.285) та окупації краю гортіївцями (с.288–300)... Василь намагався бути осторонь усіх цих подій, але вони втягували його у свій вир, відривали від землі, від благородної хліборобської праці... Щоб не схибити у житті, він керувався неписаними законами громади: “В небеспеці всі боронять члена свого роду” (с.25).

Оскільки головний персонаж несе в собі морально-естетичні цінності громади, автор дав йому і його батькові поширені в краї імена (батько – Іван, син – Василь), дав йому й типове, одночасно й символічне прізвище, в основі якого і слово “дуб”, і слово “дуброва”. Воно є у словнику П.Чучки «Прізвища закарпатських українців» [20, с.213], споріднене із наведеними Чучкою у тому ж словнику прізвищами Дубровка, Дубрівський, Дубович, співзвучне з поширеними на Іршавщині прізвищами Митрович, Маркович, Федикович ...

Не легше знайти, хто послужив автору прототипом Василя Вася – суспільно-політичного діяча Іршавщини. Про нього мовиться в главі п’ятнадцятій другої частини “Повені” як про молодого комуністичного агітатора (с.281), зтім автор розповів, як Мишко Каменяр допоміг Васьові втекти з гортіївської в’язниці (с.332–337) і як вони обидва попали у партизанський загін (с.336). У листопаді 1944 року, коли Василь Дубрович повертався із госпіталю й зайшов у будинок окружному просити віз, щоб відвезти в рідне село скаліченого Петра Клецу, він побачив за столом чоловіка “років тридцяти” і впізнав у ньому “свого партизанського командира”, який відрекомендувався: “Василь Васьо, голова округу за дорученням Народної Ради Закарпатської України” (с.353). Така інформація спонукає до пошуків, хто очолював Народний Комітет Іршавського округу в листопаді 1944 року. Ним був Василь Фушич [19, с.294].

Та реальний Василь Фушич (1900–1970) був на 14 років старшим від романного В.Вася, і хоч був комуністичним функціонером і працював в антифашистському підпіллі, був навіть ув’язнений у 1944 році, але в партизанському русі не брав участі [див.: 8, с.312–313]. Це дає нам підставу сказати, що автор «Повені», відштовхуючись від конкретних родій, при створенні художніх образів широко використовував прийом типізації.

Тож і в біографії Андрія Струка-Струги використано біографічні сторінки кількох прототипів, адже він у 1919 році був комісаром Руської Крайни (с.43), воював проти франків у Іспанії під командуванням генерала Лукача (с.304), працював на теренах журналістики (с.338), жив в еміграції на Заході (признається Василеві Дубровичу: “Більшість моїх товаришів подалася на Схід, а я і ще декілька наших потрапили на Захід”, с.303), десь на початку 1940-х років, мабуть, із розвідницькою метою побував на Закарпатті (с.300-306, 337–340), загинув у Франції в боротьбі з фашистами (с.390). Сучасна інформаційна база [2; 9; 16, с.83; 17, с.230] допомагає виявити можливих прототипів цього персонажа: комісарами у справах Руської Крайни працювали Орест Сабов (1867–194?) та Августин Штефан-Огоштон (1877–1944), а політичними уповноваженими Русинського народного комісаріату в Березькій жупі – Янош Шербан, у Мукачеві – Йосип Камінський (1878–1944), але жоден із них не був родом із Іршавщини; в Іспанії воювало біля сто добровольців із Закарпаття (Шандор Сесак із Берегова, Іван Чижмар та Іван Залізник із Бичкова, Міклош Немеш з Углі, Самуїл Габерман із Великого Березного, Імре Еберт з Ужгорода...), але не задокументовано участь у цих подіях уродженців Льниці чи Осою; на Захід із Закарпаття з числа відомих діячів визвольних змагань емігрували Віктор-Гейза Баран (1903–1943), Павло Цібере (1910–1979), Іван Петрущак (1902–1961). Журналістською діяльністю, як і Андрій Струк-Струга, займалися Й.Камінський (у 1932–1944 рр. видавав “Карпаторусській голос”, написав у 1922 році книжечку “Наша автономія: самоуправа” та ще кілька брошур), П.Цібере (у 1937 р. видавав журнал “Право”, в 1939 р. емігрував у Францію, а затим в Англію, брав участь в мобілізації русинів в чехословацьку дивізію, видавав у Англії газети “Единство” и “Карпаторусские новости”), І.Петрущак (на Закарпатті був редактором комуністичних газет “Працююча молодь” та “Голос життя”, в Англії видавав бюлетень “Карпати кличуть”, у 1944 році опублікував брошуру “Карпатские Украинцы и славяне”). Дотичними до біографії Андрія Струка-Струги можна сприймати й деякі факти із життя В.-Г. Барана, який був родом із села Плоского на Свалявщині, закінчив у 1919 році гімназію в Ужгороді, вчителював у селі Керецьки на Іршавщині, навчався на правничому факультеті Будапештського та Празького університетів, видавав на Закарпатті газету “Новое Время”, був репортером празької газети “Lidové povíčky”, працював референтом прем’єр-міністра чехословацького уряду Мілана Годжі, після окупації гітлерівцями Чехії нелегально побував на Закарпатті, потім емігрував у Палестину, служив у чехо-словацькій

армії на Середньому Сході, де й помер від хвороби серця [2, с.8–14]. Тобто ні один штрих із біографії Андрія Струка-Струги не суперечить історичним реаліям, але той факт, що Федір Потушняк відправив свого героя в еміграцію не в Радянський Союз, а “на Захід”, куди емігрували можливі його прототипи, які були прорусинської та прочеської орієнтації, випрозорує й позицію автора “Повені” в складному виборі – залишитися Закарпаттю у складі Чехословаччини, чи увійти до складу сталінського Союзу.

Федір Потушняк досить часто, коли йдеться про долю краю, використовує прийом багатоголосся. Зробивши учасниками народної ради в Хусті ґаздів Михайла та Петра (с.76–81), він в їхньому сприйнятті (“ось що вони розповіли, коли повернулись”) передає виступи на цьому з’зді представників майже усіх політичних напрямків тодішнього Закарпаття: “один піп” радив “не відриватися від святостефанської корони”, бо угорці дадуть автономію; другий говорив, що “треба прилучитися до чехів, бо вони слов’яни”; “якийсь адвокат” закликав прилучитися до гетьманської України, бо там “такі люди як і ми, і віра і мова в нас одна”; і “піп в окулярах” був за приєднання до України, щоб усі вірники були під одним митрополитом і на всій Україні запанувала греко-католицька віра; “невеликий кремезний чоловічок” від імені гуцулів заявив, що людям “не гетьмана треба, а землю, волю й працю” (с.78–81)... Двоєко сприймається народом і входження Закарпаття до складу Чехо-Словаччини: “Най би були й ці чехи, ачей не дуже людей деруть” (с.156); “Ці чехи – в німців навчилися, вони нас геть-чисто вижиють... Або слуг своїх з нас пороблять” (с.159). І коли Мишко Каменяр закликав односельчан захищати Карпатську Україну, “люди спокійно курили піпи”, тільки один, Митер Бережник, вийшов і став коло нього (с.286). Є в селі як прихильники, так і вороги радянського ладу (с.400).

Тільки проаналізувавши систему образів “Повені”, зрозумівши символіку твору, його метафорику, іронічні пасажі, можна випрозорити авторську позицію. В епізоді про вибори делегатів на з’їзд у Хусті іронічною фразою: “Вирішили обрати старого Михайла і Петра – в першого добрі коні, а другий староста” (с.77), – автор доносить до читачів думку, що селяни не розуміли, для чого скликається оцей з’їзд. І розповідь про те, що в хаті Михайла Гори продовжував висіти засижений мухами портрет імператора Австрії й після того, як його колишніх підданців, “бідних руснаків”, хотіли вони того чи ні, прилучили до Чехо-Словацької республіки, автор закінчив іронічними словами: “Нудно старому колишньому імператорові Францу-Йосифу Першому висіти на стіні в

хаті колишнього старости Михайла Гори. Нудно" (с.156). Автор "Повені" дає зрозуміти, що він не підтримує тих, хто намагається реставрувати цісарські порядки.

Іронією користується й жартівник Мишко Каменяр. Коли при ньому колишній січовик Манило хвалиться, що скоро при допомозі німців повернеться в рідні краї, поверне собі батьківську землю і заживе як султан, Мишко тим же тоном продовжує: "Шаровари натягнете, чуба відпустите, вуса" (с.322).

Братів Каменярів – Мишка та Антона – Потушняк зобразив дуже колоритно. Є підстави стверджувати, що при створенні образу початкуючого поета Антона Каменяра, який мріяв написати "таку книгу, як «Кобзар», щоб пробудити народ" (с. 240), автор "Повені" іронічно оглядався на себе, коли в гімназійні роки публікував свої вірші в дитячих журналах "Наш рідний край" та "Пчілка", підготував у 1928 році рукописну збірку лірики "Пори року" [див.: 11, с.19–30]. А в Мишкові можна відшукати штрихи біографії Василя Потушняка – брата письменника, учасника визвольних змагань Карпатської України, делегата першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України [8, с.238]. І хоч прізвище братів Каменярів П.Чучкою на Закарпатті не зафіксоване, його створено у відповідності до місцевих традицій найменування за професією – Горничар, Чижмар, Колесар, Решетар.

Односельчани Василя Дубровича й братів Каменярів такожносять типові для русинів-українців прізвища: Дмитро Бережник, Іван Борсук, Іван Зарічний, Андрій Піпа, Петро Дубовий, Петро Клеца, Юра Тічка, Петро Чолонка, Іван Чепіга, Юра Клапанин, Іван Вільховий... Такі ж або схожі прізвища зафіксовано у словнику П.Чучки "Прізвища закарпатських українців" [див.: 20]. Тим, хто не живе інтересами громади, автор "Повені" дав і нетипові для Іршавщини імена й прізвища: Федір Гора одружився на доньці корчмаря Ганса Евлера Соломеї, і свою єдину донечку вони нарекли нетиповим для закарпатців ім'ям – Юдіф.

За допомогою прізвищ Федір Потушняк вказує і на етнічну приналежність деяких персонажів: про корчмаря Ганса Евлера сказано, що він має "практичний німецький розум" (с.218). Румунські солдати для постою обрали "двір Гершка" (с.149), в селі столярить Шльома Фукс (с.207–209), всю родину якого, дружину Файгу і п'ятеро дітей, і його самого вбили угорські жандарми в 1944 році (с.319), біля приміщення окружної в'язниці сторожує колишній цісарський єфрейтор Густі-бачі (с.333). Тобто за іменами легко визначити, що Гершко, Шльома і Файга – євреї, а Густі-бачі – угорець.

У селі Ільниці в 1938 році “налічувалося 1100 дворів, де проживало 5700 чоловік, у т.ч. українців – 4890, євреїв – 700, угорців – 100, німців – 7” [7, с.329]. У четвертому випуску “Книги скорботи України: Закарпатська область” (Ужгород, 2006), де зафіксовано жертви Другої світової війни із числа уродженців Іршавського, Міжгірського та Мукачівського районів, тільки із села Осій ця війна відібрала 42 життя: у складі угорської армії загинули Дмитро Андрішко, Юрій і Василь Бойки, Петро і Дмитро Варцаби, Василь Васильцюн, Іван Кобаль, Василь і Дмитро Магурські, Андрій, Василь, Дмитро, Іван і Петро Матіки, Михайло Потушняк, Василь, Дмитро і Федір Чернички, а в фашистських концтаборах були замордовані Аранка-Голда Аккерман, Шаламон Вайсбергер, Герман, Мартін, Шаламон та Якоб Гершковичі, Герш, Ізраел та Шалом Келер, Лаура Ліберман, Ігнац та Йозеф Мейзліки, Мендел Юткович [4, с.135–137]. Із Ільниці в 1944 році було депортовано 237 євреїв [див.: 4, с.78–91], серед них і торговці Арон Гершкович (по-сільському – Гершко), Шоломон Струльович та Герман Беркович, і землероб Шаламон (по-сільському – Шльома) Беркович, швець Абрагам Беркович, кравець Шаламон-Мозеш Хейзлер, візник Герман Гайзлер, мельник Мендел Ліберман, пекар Цві Гершкович, а ще талмудист Мартон Гершкович, домогосподарки Фейга Мошкович та Фейга Фельзман...

Історики Ільниці звертають увагу не тільки на поліетнічність жителів села, але й на їх соціальну диференціацію: у 1932 році 300 родин зовсім не мали землі, а поміщики Й.Тар та С.Уйгелі володіли великими земельними масивами; у 1938 році в селі налічувалося понад 150 безробітних та 40 бідняків, які жебракували [7, с.328–329]. До цього додавалися проблеми міжконфесійних стосунків: у 1933 році священики Боржавського дистрикту на зборах в Ільниці поставили вимогу про виключення з клерикальної преси згадок про Шевченка та Україну, бо ці слова “погано впливають на парафіян” [7, с.328]. Було протистояння між греко-католиками і православними [7, с.327].

Федір Потушняк, ідучи від правди життя, не міг обійти ці проблеми. Дивиться на них з позицій корінного етносу, який живе на своїй споконвічній землі, живе чесною працею і боляче сприймає соціальну несправедливість. В основі буття сільської громади – чесна праця, взаємодопомога, вірність народним традиціям. Старий Стефан проголошує: “Кожний чоловік повинен мати на землі куток, де жило б його серце, пам’ять по нім, де була б його могила, яку ніхто не рушить” (с. 24).

Якщо в силу історичних обставин, чужинці отримують привілеї, починають соціально домінувати в селі, нав’язують громаді не вла-

стиві їй норми поведінки, то це викликає невдоволення, супротив. У «Повені» таких прикладів багато: явно із зайд корчмар Йосиф Мержинський (і прізвище не закарпатське, асоціюється з словом “маржинський” – тваринний, в екстремальній ситуації вигукує по-єврейськи “ruj!” – “тихо!”), він розробляє план, як нажитися за рахунок селян (с. 48); не повжає русинів чеський жандармський офіцер, бо старого селянина Івана називає глупаком (с.175); згадується факт купівлі в околицях села приїхавшим із Праги гладеньким чехом “цілого схилю з лісом”, який швидко зрубав (с.218-219); пан-угорець терористові, який везе Мишка Каменяра на розстріл, радить так вбивати в’язня, щоб “паскудний руснак здихав поволі” (с. 291)...

У міжетнічних взаємовідносинах можна виявити конфліктні і безконфліктні, інтегруючі і дезінтегруючі процеси. Коли автор «Повені» розповідає про участь Василя Дубровича в боях по захисту Угорської Радянської республіки, то наголошує, що “у загоні, крім угорців і закарпатських українців, були словаки, декілька румунів і євреїв, але всі вони жили між собою дуже дружно” (с.184). Та ідеї міжетнічного єднання в селі приживаються повільно. Коли столяр Шльома захистив Василя Дубровича від свавілля чеського офіцера, присутні селяни “сміялися з його хоробрості”, а сільські діти, перейнявши від старших віяння побутового антисемітизму, біжать за бідним столяром, вигукуючи дратівливо його прізвище Фукс (с.209).

В оцінці людини селяни знають тільки два твердження: “наш, свій” і “не наш, чужинець”. Для діда Митра дуже важливо, щоб учитель у школі навчав дітей “нашого письма” , “співати по-нашому” (с.29). Про Андрія Струка-Стругу, який допомагає селянам викопати меліораційний канал, кажуть: “Чоловік, видно, наш” (с.57). Староста села в 1919 році вчителя, який приїхав у село з далекої України, представив словами: “Навчатиме по-нашому, бо наш чоловік” (с.68). А коли вчитель розповів про ті краї, де живе український народ, у селян зародилася думка: “Який великий і прекрасний наш народ!” (с.72). Про враження, яке справив на присутніх учитель виконанням пісні “Реве та стогне Дніпр широкий”, сказав автор: “Рідне слово мало чародійну силу” (с.73). І Василь Дубрович, слухаючи українські пісні, відчув себе “єдиним з великим своїм народом” (с.75).

Чужинців розпізнають найперше за мовою. Білорумунський солдат “почав горлати чудною мовою” (с.149). Почувши просьбу чеського офіцера дати сухих дров, щоб зварити солдатам обід, Михайло Гора відповів: “Все розумію” (с.154)..Про спілкування селян із гітлерівцями,

які ішли через село на східний фронт, автор розповів досить детально: “Скоро вже всі в селі знали, що по-німецькому “їсти” – “есен”, “пити” – “трінкен”, “курити” – “раухен”. У німців добрий тютюн! А німці навчилися кілька слів по-нашому. Знали – “дівчина”, “люблю”, “вода”... За короткий час вони почували себе як дома. Поки що нікого не зачіпали, та й їх ніхто не займав. Але й дружби з ними не заводили. Одне слово – німець, чужак” (с.308).

Тих, хто нехтує традиціями роду, за винагороди допомагає чужинцям творити зло, народ піддає осуду. Такий Федір Гора. Дослужившись до офіцерського чину і очоливши каральну експедицію в рідне село, так пояснює причину, чому на його розпорядження угорські гонведи били старого вівчаря Юру: “Мадьяр, німець навчилися слухати, працювати, а цей вівчар не робив тяжко, і як пан його було притис, то тікав у хащу. Тому він, опришок, до цивілізації і культури не здібний, його треба бити” (с.92), Дружині Соломеї, доньці корчмаря Евлера, говорить: “Як добре, що ти римо-католичка і з дітьми говориш по-німецькому. Не люблю східних попів, тих тараканів” (с.178). І вже його донька Юдіф, внучка колишнього старости села Михайла Гори, не в змозі зрозуміти віршоване послання односельчанина Антона Каменяра: “Читати їй було важко, хоч написано все було гарним, чітким почерком. Юдіф погано розуміла мову, на якій говорила лише із служницею, батьком та дідом Михайлом. Мати, дід Евлер і всі її знайомі говорили по-німецькому чи мадьярською мовою, і зараз Юдіф пошкодувала, що так погано знає мову свого батька” (с. 318). Автор “Повені” переконливо утверджує думку, що винародовлення починається із втратою віри й рідної мови.

Не обійшов Потушняк і мовних суперечок на Закарпатті у 20-30-х роках минулого століття, а також “тутешняцьку” проблему. Легко вловити іронію, коли він передає “тутешняцькі” думки Федора Гори: “Народ наш самостійний, русинський народ!.. Історія покаже, що ми такі, як хорвати або словаки. Треба лише до віри римської приєднатися, бо то панська віра; письмо латинське завести, свої книжки друкувати” (с.181). Не сприймає автор і зовнішню показовість “русинства” Федора Гори – в епізоді, коли він, поугорщений і онімеччений, обладнував робочий кабінет: “Тут треба повісити портрет Гете й Духновича, – бурмоце Федір” (с.181).

Не підтримує автор і позицію “січовика” Малила, який розхвалює, що буде після того, як “чехи підуть від нас, а прийдуть німці”: “Німці, – говорив він, – завоюють світ, а тоді всього буде досить” (с.285). В епізоді про маніфестацію просвітян у Мукачеві автор показав, як коміч-

но виглядає “українізація” русинського краю шляхом “шароварщини”: “Слухачі часом кричали «Най живе!». А поганенький оркестр раз у раз вдаряв у бубни та пищав у пищалки. В обід (якого не було) привели декілька коней і якихось юнаків, одягнутих у сині шаровари, вишивані сорочки, червоні пояси і баранячі шапки. Хлопці посідали на коней без сідел (трималися за гриви). Потім до них підійшов якийсь товстий чоловік – страшенно баньканий і вусатий – в бурому жупані і білій накидці на зразок киреї. На боці у нього висіла шабля, а в руках була дерев’яна розмальована булава. Його також посадили на коня без сідла (ледве висадили, такий був важкий і незграбний) та вивели наперед” (с.277). Закінчилося це видовище бійкою між українофілами і русофілами.

Як поєднувати місцеві особливості із всеукраїнськими, Федір Потушняк показав на прикладі діяльності безіменного вчителя, який вчить дітей співати і закарпатські пісні, і пісні на слова Шевченка (с.73-74). Автор “Повені” яскравим епізодом дискусії у вагоні пасажирського поїзда (с.278–281) показав, що мовні суперечки на Закарпатті викликають насмішки у цивілізованому світі. Чех-журналіст пояснює допитливим юнакам-русинам: “Ще недавно карпатські русини гризлися між собою на вірі точно, як у середньовіччя. Тепер гризуться з-за двох літер і двох грамастик” (с. 279). Авторську позицію знайдемо у словах студента Василя Вася: “Мову признаю українську, народну... Мова в державі повинна бути та, якою народ говорить. Хоч сам я знаю непогано і чеську, й мадьярську, і російську, але хотів би, щоб у нас тут державною мовою була українська” (с. 281). Такі слова міг сказати і студент Федір Потушняк, який у 1930–1935 роках навчався в Карловому університеті в Празі.

Ознайомлення з документальною історією Осою – рідного села Федора Потушняка, історією Іршавщини переконує в тому, що автор роману “Повінь” реалістично відобразив складний шлях утвердження серед русинів Закарпаття ідей соборності земель України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балєга Ю. Художні відкриття чи правда факту? / Юрій Балєга. – Ужгород : Карпати, 1969. – 220 с.
2. Баран В.-Г. Денник / Віктор-Гейза Баран. – Ужгород : Гражда, 1996. – 143 с.
3. Василиць М. Білки, село над Боржавою: документально-художній розповіді / Михайло Василиць. – Ужгород : Карпати, 2007. – 343 с.

4. Книга скорботи України: Закарпатська область / Редактори-упорядники: Б.О.Гвардіонов, Н.І.Цомпель. – Т. 4: Іршавський район, Міжгірський район, Мукачівський район. – Ужгород : Карпати, 2006. – 528 с.
5. Микитась В. Ф.М.Потушняк / В.Микитась. – Ужгород : Закарп. обл. кн.-газ. вид-во, 1961. – 95 с.
6. Микитась В. 3 позицій сучасності / В.Микитась // Закарпатська правда. – 1960. – 17 вересня.
7. Місюра В.П. Ільниця / В.П.Місюра // Історія міст і сіл: Закарпатська область. – К.: Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – С.326-327.
8. Навічно в пам'яті історії: Бібліографічний довідник делегатів першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. – Ужгород : Госпрозрахунковий ред.-вид. відділ управління у справах преси та інформації, 2004. – 366 с.
9. Поп І. Енциклопедія Подкарпатской Руси / Иван Поп. – Ужгород: Изд-во В.Падяка, 2001. – 430 с.
10. Потушняк Ф. Мати-земля: оповідання та ч. 3-я роману «Повінь» / Федір Потушняк. – Ужгород : Закарп. обл. кн.-газ. вид-во, 1962. – 239 с.
11. Потушняк Ф. Мій сад: Поезії і драми / Федір Потушняк ; [упорядкування, підготовка текстів, передмова та примітки Д.М.Федаки]. – Ужгород : ВАТ Видавництво “Закарпаття”, 2007. – 576 с.
12. Потушняк Ф.М. Повінь : роман / Федір Потушняк. – Ужгород: Закарпатське обл. вид-во, 1959. – 374 с.
13. Потушняк Ф.М. Повінь : роман / Федір Потушняк. – Ужгород: Карпати, 1971. – 374 с.
14. Рудницький М. Закарпатське село вихваляється / М. Рудницький // Вітчизна. – 1960. – № 6. – С.210-212.
15. Сегеда В. Правдивий твір про минуле Закарпаття / В.Сегеда // Молодь Закарпаття. – 1960. – 2 березня.
16. Співак Б., Троян М. 40 незабутніх днів: (з історії боротьби за владу Рад на Закарпатті в 1919 році) / Б.Співак, М.Троян. – Ужгород : Карпати, 1967. – 119 с.
17. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках / Б.І.Співак. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1963. – 381 с.
18. Хоменко І.Л. Білки / І.Л.Хоменко // Історія міст і сіл: Закарпатська область. – К.: Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – С.308-317.
19. Худанич В.І., Ваш Е.В. Іршава / В.І.Худанич, Е.В.Ваш. // Історія міст і сіл: Закарпатська область. – К.: Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – С.288-299.
20. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 702 с.

ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТІВ ПРАСЛОВ'ЯН У ПРАЦЯХ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА “ВОГОНЬ В НАРОДНИХ ВІРУВАННЯХ” ТА “ВОДА, ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ В НАРОДНИХ ВІРУВАННЯХ”

УДК 801.81:7.046.1

Резюме. У статті розглянуто основні тези етнографічних розвідок Ф.Потушняка “Вогонь в народних віруваннях”, “Вода, земля, повітря в народних віруваннях”, акцентовано на маловідомих обрядах та ритуалах українців Закарпаття, проведено типологічні паралелі до праць Я. Головацького, Митрополита Іларіона, О.Потебні.

Ключові слова: культ, ритуал, символ, вогонь, вода, земля, повітря.

Summary. The article describes the main thesis of ethnographic investigations of F. Potushnyak's “The Fire in People's Beliefs”, “The Water, The Earth, The Air in People's Beliefs”, the main accents are made on the unknown Ukrainian ceremonies and rites of Transcarpathia, the typological parallels are made to the works of J. Holovatskiy, metropolitan Ilarion, O. Potebni.

Key words: cult, rite, symbol, fire, water, earth, air.

На сучасному етапі розвитку фольклористика повертається до вивчення та осмислення давньої магії, міфології, вірувань та повір'їв, які залишалися поза увагою радянської науки декілька десятиліть. Водночас в дорадянський період з'явилися праці, які мали важливе значення для розуміння ментальності й світогляду українців, це, зокрема, “Виклади давньослов'янських легенд, або Міфологія” Я.Головацького, наукові розвідки О.Потебні “Про деякі символи в слов'янській народній поезії”, “Про магичне значення деяких обрядів і повір'їв”, “Про купальські вогні і споріднені з ними поняття”, “Світогляд українського народу” І.Нечуя-Левицького, “Дохристиянські вірування українського народу” Митрополита Іларіона та ін. А на Закарпатті вивченням обря-

дів, ритуалів та світоглядних уявлень українців займався Федір Потушняк, і в сорокових роках ХХ століття побачили світ його праці “Вогонь в народних віруваннях” та “Вода, земля та повітря в народних віруваннях”. Вчений глибоко проаналізував звичаї, пов’язані з культурами вогню, води, землі та повітря. Згадані культури, на думку дослідника, досить добре збереглися на території Закарпаття та й цілої України загалом. Ф. Потушняк розглянув уявлення українців про ці чотири природні стихії крізь призму праїндоевропейської та греко-римської міфології, окреслив спільні й відмінні риси згаданих культів у культурній спадщині різних народів та зупинився на специфіці їх вияву на території Закарпаття. На жаль, ці наукові розвідки Федора Потушняка залишаються недоступними широкому загалу філологів та істориків, оскільки видрукувані правописом Гарайди як окремі видання часопису “Зоря” у 1941 та 1942 роках й зберігаються в архівах. Безперечно, переклад на сучасну українську мову цих праць зміг би відкрити багатогранну яскраву панораму звичаїв та ритуалів, приурочених до календарної й родинної обрядовості українців. Тож у цій розвідці я спробую принаймні частково відкрити завісу таємничості над магією й міфологією наших предків, що стала предметом детального дослідження Федора Потушняка.

У праці “Вогонь в народних віруваннях” Ф. Потушняк наголошує, що “вогонь є ... найкращим з усіх прообразів сонця і небесних світил”, “божою суттю” або ж “символом божества” [4, с. 3], “символом війни і одночасно символом спільного життя, як вічний вогонь (у Римі, Італії, Греції на честь Вести, у перуанців, мексиканців, в Індії...)” [4, с. 4]. Вчений акцентує на використанні вогню в різних ритуалах як “очищаючого посередника” [4, с. 4], котрий звільняє людей “від гріхів і всього тілесного, ... нищить зло” [4, с. 4]. За спостереженням дослідника, про вогонь часто знаходимо згадки в казках, де він об’єктивується в образах “вогняної птиці, вогняної людини, вогняного звіра – коня, гадюки і под. – як персоніфікації сонця” [4, с. 5].

Як слушно зауважує Я. Головацький, “найближчою до бога сутністю є світло. Слов’яни вірили, що єство світла з’явилося на землі і втілювалося у роді людському... Істотна частина язичництва слов’янського відноситься до світлопоклоніння; це підтверджується багатьма свідченнями літописів та народними переказами, котрі показують, що обожнюване сонце чи світлоносна сила ... шанувалась у різні часи і в різних сторонах Слов’янщини під особливими назвами” [1, с. 88] І оскільки культ вогню тісно пов’язаний з образом сонця, Ф.Потушняк зупинився на се-

мантиці цього світила в народній обрядовості Закарпаття: “сонце в народних віруваннях святе, живе, ... образити сонце – все одно, що образити божество” [4, с. 5]. Дослідник називає пов’язані з сонцем забобони. Зокрема, жінка не сміє з непокритою головою з’являтися на сонці, а “показати голе тіло на сонці є гріхом, так само як зробити щось погане перед його лицем” [4, с. 5]. Крім цього, сонце в уявленнях українців має людські властивості, воно гнівається, мститься і помагає в біді, а коли бачить зло, примружує око і стає кровавим, перед наближенням війни, епідемії, голоду, меркне (на смерть), або червоніє (на кров)” [4, с. 5]. Ф.Потушняк згадує й міф, пов’язаний з сонцем: сонце “часто воює з шарканем, котрий хоче його з’їсти. Спочатку шаркань ніби перемагає, воно меркне, але потім долає” [4, с. 5–6] потвору. Цей міф, як зазначає дослідник, активно побутував на Закарпатті ще в 1940-х роках. Саме тут ми бачимо сонце як велике божество, що викликає страх.

Култ вогню тісно пов’язаний і з образом місяця, про який теж ідеться в праці Ф.Потушняка. Вчений наголошує, що місяць в народній уяві асоціюється з загадковістю, таємничістю, самотністю, “демонічними силами природи” [4, с. 6]. І саме тому в магічний період люди зверталися до нічного світила. Ф. Потушняк наголошує на символізмі образу місяця, котрий уявляється “божеством, яке сприяє глибоким, прихованим силам природи, таким як зріст, зародження, колообіг матерії, функціонування потойбічного світу” [4, с. 6]. Якщо людина образить місяць, то може накликати на себе “нечисту хворобу”. Як зазначає дослідник, в уявленнях українців місяць споріднений зі світом мертвих, які знайшли на ньому для себе притулок. Ф.Потушняк протиставляє сонце й місяць у світогляді наших предків, оскільки місяць “сприяє життю і творить життя детермінованою несвідомою силою, його світло холодне, фальшиве, здатне приводити в рух приховані сили природи, тоді як сонце є джерелом вищих духовних, етичних сил” [4, с. 6]. По-іншому характеризує образ місяця, але вже у фольклорних творах, Яків Головацький, зазначаючи: “Сонце, місяць, зірки і всі небесні світила зображались персоніфікованими. Місяць був чоловіком зірки, його супутницею” у весільних руських піснях примушують доброго місяця прикликати любу свою зірку (зорю) зійти разом, освітити поле і море, звеселити звірів у лісі та гостей у дорозі” [1, с. 101]. Про семантику місяця в ритуалах вчений не згадує. О.Потебня, аналізуючи народну лірику, зауважує, що в слов’янських піснях місяць може поставати в образі чоловіка (князя, князенка, Володимира), але подекуди “буває символом жінки. Особливо яскраво проглядається таке змішування статі у піснях,

де одна й та ж особа порівнюється водночас з сонцем, місяцем або ж з місяцем і зорею” [3, с. 306].

Різновидом місячного вогню Ф.Потушняк називає “бліді (нечисті) вогні”, які символізують глибокі, приховані сили природи, і мають на меті обдурити людину. Причиною появи цих нечистих вогнів, які не мають нічого спільного з правдивим вогнем, є діяльність духів нижчого розряду.

Зорі, за спостереженням Ф.Потушняка, символізують “правдивий, нефальшивий вогонь”, стимулюють розвиток добра, є праведними й служать Богу. О.Потебня віднаходить подібну семантику зірок у піснях, наголошуючи на тому, що вони є символом краси. І вмотивовує свою думку через порівняння тропів: “постійний епітет зорі (ясная) відповідає постійному епітету дівчини (красная), і дія краси на інших відображається світлом: “Убиралася то ж наряжалася. До церкви пішла, як зоря зійшла, У церков ввійшла, там засіяла” [3, с. 307].

Аналізуючи мотив падіння зірок у віруваннях закарпатців, Ф.Потушняк вважає, що воно зумовлене гріхопадінням – зірки “падають на землю як грішні бісиці” [4, с. 6]. Водночас О.Потебня наводить приклад іншого уявлення про падіння зірок: “В одній галицькій пісні думка про походження краси від зірки виражена так: тому сьогодні дівчина гарна, що коло неї вчора впала і розсипалася зірка, а вона підбрала осколки і, як квітами, прибрала ними волосся” [3, с. 307].

Вогонь широко використовувався українцями під час різноманітних обрядів. Ф.Потушняк пише про звичай розпалювати вогнище на Різдво, у великодню суботу, на свято Юрія, під час купальської ночі, при виконанні ритуалу посівних вогнів. Дослідник описує декілька мало відомих ритуалів, пов’язаних з вогнем, на яких, на нашу думку, варто акцентувати увагу. Зокрема, Ф.Потушняк згадує про існування звичаю “на святій вечір (а подекуди лише на новий рік) під час коляди ставити на кут стільки вуглин, скільки є членів родини. Коли вуглик не гасне, а згорає і перетворюється на білий попіл, це віщує здоров’я й удачу в роботі для того, кого цей вуглик символізував; а чий вуглик погасне й почорніє, той або помре, або буде хворий” [4, с. 8].

З вірою в лікувальну силу вогню пов’язаний “звичай святити живий четвер”, який Ф.Потушняк віднайшов у селах Осой, Ільниця та Білки, в інших селах та поза межами Закарпатської області його не зафіксовано. Проводиться цей ритуал вночі з великодньої середи на великодній четвер після півночі. “Господиня, прокинувшись після перших півнів, дуже старанно замітає хату, збирає все сміття в плахту і разом

зі старою мітлою, якою те сміття замітала, несе все це на межу або над потічок, тобто на те місце, що мало слугувати для ворожіння... На межі жінка кладе все це на одну купу і запалює. Коли вогонь розгориться і мітла запалахкотить, говорить: «Палю вас воші, блохи, блошиці, мухи, гадюки, жаби і всяка паскудь... Геть мені з обійстя широко, далеко як дим!» Потім гріє руки і ноги над тим вогнем і каже: «Щоб я була цілий рік така міцна, як цей вогонь». Говорить це тричі. Коли когось з рідних болять ноги, руки і т.д., то вона бере і його з собою, щоб погрівся біля вогню і в такий спосіб оздоровився. Він мусить робити й говорити те саме, що й господиня" [4, с. 8]. Виконують цей обряд, як правило, жінки, а дівчата – рідше. Вранці в четвер господиня запалює вогонь, варить їжу для родини, пильнуючи, щоб нічого не вилилося на плиту. Якщо ж все-таки шматочки їжі впали з казана, викидає їх через вікно, примовляючи : «Геть, геть свириньки». У великодній четвер ніхто не має права принести у двір якусь річ, галузку або щось інше, бо тоді буде лізти у двір і в хату всяка паскудь: гадюки, жаби, мухи і т.д. Ніби їх хтось нагнав" [4, с. 9]. Ф.Потушняк проводить паралель між українськими та сербськими обрядами, знаходить між ними подібні риси і прадавню основу цих свят вбачає в старовинному слов'янському звичаї, про який йдеться у "Стоглаві".

Лікувальна сила вогню виявляється і в обряді "гашення вогню", який теж описує у своїй праці Ф.Потушняк. Відбувається цей обряд так: "До глиняної (бажано нової) миски наливають звичайної води, до неї додають три краплі свяченої води, потім туди кидають то правою, то лівою рукою по черзі три гарячі, ясні вуглинки з ватри. Далі вміст миски перетинають ножем навхрест і дають тричі напитися хворому. Головну роль тут відіграють гарячі вуглинки. Коли вони падають на дно, то в хворого щось ніби раптово відпадає (хвороба). Лікують також через "всмоктування вогню тілом". У вогкому горшку запалюють клоччя і швидко прикладають його до місця, що болить. "Тіло всмокче вогонь і буде здорове, бо хвороба вогню боїться – де вогонь, там гаразд" [4, с. 14].

За спостереженням Ф.Потушняка, вогонь використовують і при ворожіннях та віщуваннях. Наприклад, на Різдво у вогні, запаленому з трісок, принесених з дев'яти дворів, можна побачити судженого та його заняття, якщо цей вогонь розпалити перед дзвоном у пустій кімнаті [4, с. 14]. Про дивовижну силу вогню в уявленнях наших предків пише Митрополит Іларіон: „Вогонь має й благодійну силу, – Йорданською свічкою підсмажують волосся дітям, щоб були розумні, щасливі і

не страхітливі [...], громнича (Стрітенська) свічка боронить від грому й додає здоров'я" [2, с. 144]. І Митрополит Іларіон, і Федір Потушняк згадують про велику силу живого вогню, здобутого через тертя дерева об дерево.

Закарпатський дослідник пише про можливість магічного діалогу між людиною і вогнем, що постає в образі руйнівної стихії. Ф.Потушняк наводить два оригінальні ритуали, що мають на меті вберегти помешкання від пожежі: „Коли горить хата або ж якась інша будівля і є загроза, що пожежа перекинеться на сусідні будинки, тоді біля тої будівлі, якій загрожує небезпека, стає жінка й махає в напрямку пожежі червоною скатертиною або хусткою... Імітуючи вогонь, вона легко може його обманути і відвернути його увагу в інший бік – мовляв, тут вже є вогонь" [4, с. 14]. Другий спосіб порятунку від пожежі не менш цікавий: „Гола дівчина, розпустивши коси і накривши ситом живіт, тричі оббігає хату. У такий спосіб вона немов апелює до свідомості вогню – мовляв, в хаті нічого нема, навіть одягу. А з іншого боку, – за спостереженням Ф.Потушняка, – це магічний акт, а важливі магічні акти виконувалися без одягу" [4, с. 14].

В уявленнях українців, небесний вогонь, тобто блискавка, є могутнім і святим, а предмети, які зазнають його впливу, вступають з ним в контакт, також набувають його властивостей. Як зазначає Ф.Потушняк, селяни пов'язують “громовий блиск” з образом Іллі, який “б'є громом чорта... переслідує його на вогняній кареті і тільки-но побачить, відразу жбурляє у нього грім. У такий спосіб Ілля звільняє світ від чортів. Інколи нечистий може сховатися за людину або тварину, і тоді Ілля не пошкодує і людину, щоб знищити свого ворога. Але всі люди, вражені громом, згідно з повір'ям, будуть у царстві, бо всі гріхи їм прощаються” [4, с. 15]. Подібну семантику блискавки в народних повір'ях знаходить і Митрополит Іларіон: „Блискавка – це небесний вогонь, що його посилає бог чи то на кару людям, чи на відганяння злих сил, тому не можна гасити пожежу від неї, хіба тільки... молоком” [2, с. 143].

Ф.Потушняк наголошує на лікувальній силі вражених блискавкою дерев та громових камінців, що утворюються від удару блискавки. Громовий камінь, згідно з уявленнями наших предків, слугує для лікування від різних хвороб, а той, хто його має, знає всі лікувальні зілля й таємниці. Палиця, зроблена з враженого блискавкою дерева, охороняє від нечистої сили в дорозі.

Отже, в праці Ф.Потушняка “Вогонь в народних віруваннях” утверджується думка, що вогонь є основним і первісним елементом всес-

віту, який завдяки своїм ознакам і властивостям заслуговує на перше місце серед інших першоелементів світу. У народних віруваннях образ вогню постає у ворожіннях, замовляннях, обрядах, казках, міфах і т.д.

У праці “Вода, земля і повітря в народних віруваннях” Ф.Потушняк теж осмислює магічну й лікувальну силу природних першоелементів, описує ряд цікавих ритуальних дій, що є мало відомими українській фольклористиці. “Як свідчать пам’ятки, у слов’ян широко відоме було водопоклонство, і вони кланялися й приносили жертви річкам, озерам, болотам, колодязям, потокам, джерелам і т.д.” [2, с. 150]. Водночас, як зазначає Я.Головацький, “пасивне положення води в природі стало для людини приводом бачити в ній жіночу істоту” [1, с. 97], що згодом вплинуло на її персоніфікацію в образах Моряни, Морени, Мокоші. За спостереженням Ф.Потушняка, вода ширше використовувалася нашими предками в білій, а не чорній магії, і основна її функція – це цілення та лікування. До подібного висновку прийшов і Митрополит Іларіон, який відзначив, що вода вважається “особливо цілющою, коли вона «не почата», чиста, або з місця, де сходяться три річки, і цю воду проливають через полум’я в підставлену миску. Так «освячується» вода звечора під Введення, і вона має велику цілющу силу на хвороби та вроки” [2, с. 152]. Схожий ритуал “змивання”, відомий на Закарпатті, більш детально описав Ф.Потушняк. А відбувався цей обряд так: „Особа, яка ворожить бере новий глиняний горщик, який ще не використовувався, ... наповнює його особливою водою (з семи криниць, з розпуття, колодязів) після заходу сонця, ставить горщик на вогонь, виголошує над ним ряд замовлянь, заклинань, нашіптувань і под., а потім виливає цю воду на голову обраного об’єкта за умови повної таємничості на межі, млиновому колесі, розпутті і т.д. Вода забирає з собою хворобу, змиває її. Але та людина, яка першою стане на те місце, де була вилита вода, перебере на себе змиту хворобу” [5, с. 10]. Тут вода постає як носій магічної сили у поєднанні з іншими елементами. Ф.Потушняк наголошує на тому, що в уявленнях наших предків вода здатна змивати не тільки хворобу, але й ненависть, обмову, заздрість, брехню і под., її головною функцією є очищення.

Дослідник згадує про особливе ставлення українців до землі як джерела всього живого, він пише: „Сліди вшанування землі знаходимо й зараз (оскільки вони мають надійну основу в самій психології людини)... Вона карає грішника і допомагає доброму, але не є такою активною як вогонь, та вода і рідко проявляє себе через стихію.. Лише через великі гріхи людства може розступитися, розірватися і поглинути грі-

шників, не родити, дудніти і трястися” [5, с. 15]. Вчений описує обряди, які слугують для отримання сил від землі і відбуваються на Велекдинь та Благовіщення. Землю також освячують, щоб здобути її прихильність і отримати добрий врожай: „Для цього кроплять водою плуг, зерно, ярмо, моляться і хрестяться й починають орати в добрий час” [5, с. 17].

Так само, як вогонь і вода, земля має лікувальну силу. Як зауважує Ф.Потушняк, земля “лікує навіть найтяжчі недуги, якщо до неї певним чином звернутися” [5, с. 17]. Вчений наводить цікавий приклад зцілення землею: „Дитину, яку обсіли струпи, на які вже іншого ліку нема, лікують через закопування в землю. Перед заходом сонця її закопують по шию на декілька хвилин, примовляючи відповідні замовляння (накликаючи зцілення)” [5, с. 17]. Ф.Потушняк пояснює семантику цього обряду, наголошуючи, що “з одного боку, це імітація смерті (спроба обдурити й виманити хворобу), а з іншого боку, акт встановлення контакту з лікувальними силами землі” [5, с. 17]. На підтвердження доцільності такої інтерпретації вчений описує ще один ритуал лікування землею: „Коли когось болить голова, на голову прикладають глину, так само глиною присипають велику рану” [5, с. 17]. В уявленнях українців, земля можевилікувати навіть від “нечистої” хвороби (епілепсії). Для зцілення хворого “беруть землю з дев’яти могил, дев’яти меж і дев’яти готарів (бо це точки акциденцій просторових, в яких сила землі зростає та конденсується)” [5, с. 18], домішують цю землю до води і “гасять”. Магічна сила землі виявляється й в повір’ї про необхідність тримання землі в роті під час засівання поля, щоб птахи сіяння не поїли. Ф.Потушняк наголошує, що святість землі пов’язана з уявленням про хліб, її найдорожчий дарунок, що об’єктивується в пасці, котра тісно пов’язана з образом сонця.

Четвертий природній елемент – повітря, як зазначає вчений, теж може мати і позитивну і негативну семантику. Ф.Потушняк навіть психологічно вмотивовує уявлення про цю стихію: „Глибока тиша не тільки заспокоює, але й фокусує людські думки в одній точці, чим зумовлює здатність повітря бути змагнетизованим найвищою мірою і як добрий провідник передавати вольову й розумову силу на відстань. Тому так потрібна тиша під час магічних дій. Звідси й народне повір’я, що там, де глибока тиша повітря нечисте. Тоді легко може трапитися нещастя” [5, с. 19].

Водночас, повітря в свідомості людей асоціюється в першу чергу з вітром [5, с. 21]. Ф.Потушняк наголошує на уявленнях наших предків про те, що сильний, нечистий вітер підіймає нечиста сила (вітряник,

чорнокнижник, чугайстер, відьма, самогубці, утопленики і т.д.). Нечистий вітер може “відняти людині ногу, руку, спаралізувати, відібрати голос, вбити... Нечистий вітер, обман і пристрій – це для демонічних істот головний спосіб нападу на людину” [5, с. 20]. Подібну семантику вітру в народній уяві виводить і Митрополит Іларіон: „Вихор, на думку простого народу, це «чортове весілля»: «чорт з відьмою береться». Коли несеться вихор, кинь перехрещеною сокирою чи ножом, і вихор ущухне, а сокира чи ніж будуть окривавлені” [2, с. 157].

І якщо людина використовує, як правило, три елементи під час магічних дій, то духи вдаються тільки до вітру (повітря). Саме тому, як зауважує Ф.Потушняк, у всіх язичницьких релігіях світу знаходимо божества – покровителі вітрів, через яких люди поклонялися вітру. “За давнім віруванням, що ввійшло і в давні книжки, вітри – це чотири істоти, що дмуть з чотирьох сторін світу (світ – чотирикутний). Звідси й ... прислів'я: «Йди собі на чотири вітри!» Старі малюнки малювали світ чотирикутним, і з чотирьох його боків намальовані чоловіки, що сильно дмуть; звідси й переконання, що вітрів чотири. Звідси й повне очоловічення вітру, яке звичайне у наших піснях і яке знаходимо ще в «Слові ополку Ігоревім» 1187-го року, де Ярославна звертається до Вітра-Вітрила, як до живої істоти” [2, с. 158].

Ф.Потушняк акцентує увагу на уявленні наших предків про три світові сфери: “світ духовний, людський і нижчий – гріховний. Середня сфера є основною, бо саме в ній триває життя людини. Вона мов вісь і лежить посередині. Ця сфера проста, реальна, в ній переплітаються дві інші. Місцем її існування є поверхня землі. Під землею існує темний, нижчий світ, світ смерті, де існує пекло й ховаються темні сили, споріднені з ніччю. Їй відповідає життя грішної людини, наділеної низькими духовними якостями. Вгорі побутує ясна, світла сфера, де живуть вищі істоти, прихильні до людини. Їй відповідає життя людини вищих духовних якостей. Вона доступна і деяким людям, наділеним вищими духовними властивостями, – завмиральникам” [5, с. 22]. Щодо “завмиральників”, відразу спадають на думку шамани, мольфари та чаклуни, здатні входити в транс і самим духом подорожувати іншими світами.

Отже, на Закарпатті активно побутувало уявлення про надзвичайні сили, приховані в людині, про здатність думкою, рухами, ритуалами й магічними діями змінювати своє і чуже життя, навколишній світ. А чотири праелементи – вогонь, вода, земля та повітря – були надійними союзниками наших предків у їх прагненні трансформувати реальність і в такий спосіб хоч трохи наблизитись до божества. Усі ці аспекти сві-

тогляду наших предків глибоко й надзвичайно цікаво висвітлені в наукових розвідках Федора Потушняка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головацький Я. Виклади давньослов'янських легенд, або Міфологія / Я.Головацький // Українські традиції. – Харків: Фоліо, 2004. – С.87–127.
2. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу // Українські традиції. – Харків: Фоліо, 2004. – С.128–182.
3. Потебня О. О некоторых символах в славянской народной поэзии / О.Потебня // Потебня О. Слово и миф. – М., 1989. – С.285–378.
4. Потушняк Ф. Вогонь в народних віруваннях / Ф.Потушняк // Зоря. – Ужгород, 1941. – 19 с.
5. Потушняк Ф. Вода, земля, повітря в народних віруваннях / Ф. Потушняк // Зоря. – Ужгород, 1942. – 29 с.

ЖІНОЧІ СОРОЧКИ УКРАЇНЦІВ ВЕРХІВ'Я РІЧКИ БОРЖАВИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

УДК 391.2(477.87)

Резюме. У дослідженні проведено аналіз одного із головних елементів народного костюму Боржавської долини – жіночої сорочки. Основну увагу автор приділяє крою сорочок, детально описуючи окремі елементи. Наводиться матеріал про особливості крою сорочок відповідно до вікового та соціального стану жінок. Окрему частину роботи становить матеріал про орнаментальні мотиви вишивки сорочок. Детально описано вишивку на рукавах, її кольорову гаму, спосіб розміщення окремих складових орнаментальної композиції. Крім цього, наведено порівняльну характеристику жіночих сорочок Боржавської долини та суміжних сіл Міжгірщини.

Ключові слова: жіноча сорочка, крій, верхня частина передньої пілки (“пазуха”), нижня частина (“підточка”), рукав, манжети, вишивка, орнаментальні мотиви, кольорова гама.

Summary. In present investigation the analyses of the one of the main elements of the folk clothes of Borzhavskaya valley – the female embroidered shirt is given. He author gives the main attention to the cut of the shirts, describes separate elements in details. The material about peculiarities of the shirts according to the female's lifetime and social status is given. The separate part of the investigation is devoted to ornamental composition of the shirt's embroidery. On detailed description of the sleeve's embroidery, its colour range, the method of placing of separate constituent of the ornamental composition. Besides the comparative characteristic of the female shirts of the Borzhava's valley and neighboring villages of Mizhirska district is given.

Key words: blouse, style, upper part of the front flap (bosom-pazukha), lower part (“pidtochka”), sleeve, cuffs, embroidery, ornamental motives, colour chord.

У багатому розмаїтті українського одягу традиційне народне вбрання українців Закарпаття вирізняється своєрідністю комплексів, їх художніми особливостями та колоритом. Народний одяг Закарпаття формувався відповідно до традицій, природно-кліматичних і географічних умов, роду занять.

Серед великої різноманітності компонентів народного вбрання, в залежності від їх функціонального призначення, виділяють наступні: натільний одяг (сорочки), поясний (запаски, спідниці, фартухи, чоловічі штани), верхній плечовий одяг (кожушки, безрукавки, гуні, уйоші), пояси, головні убори, взуття, прикраси. При характеристиці окремих компонентів одягу найважливішою ознакою є крій. Лінії крою віддавна були засобом художньої виразності. Зазвичай, їх не прикривали, а навпаки намагались підкреслити, оздоблюючи різними декоративними швами. Поряд із кроєм зверталась увага і на колорит та оздоблення одягу вишивкою. Орнаментальні мотиви вишивок, їх композиції, кольори передавались з покоління в покоління, ставали традиційними.

До верхів'я р. Боржави відносимо села від с. Приборжавського Іршавського району на півдні до с. Березники Свалявського району. Найбільшими з них є Приборжавське, Довге, Бронька, Кушниця, Лисичево, Керецьки [32, с. 29; 37, с. 78–79; 46, с. 39–40].

Найбільш показовим елементом при виділенні локальних типів народного вбрання з притаманними лише їм деталями є сорочка – один із найдавніших видів верхнього і натільного чоловічого та жіночого шитого одягу. Українці Закарпаття, як і інші східнослов'янські народи, виготовляли свої сорочки переважно з домотканого конопляного чи лляного полотна. Розміщення вишивки, її орнаментальні мотиви та їх композиція тісно пов'язані із загальним кроєм та оздобленням сорочки [41, с. 558; 43, с. 49; 44, с. 74; 48, с. 132].

Місцева сировина – льон, конопля, овеча вовна, що оброблялися щорічно, віками були основним матеріалом для виготовлення полотна. Місцеві жителі шили одяг з матеріалів домашнього виготовлення – полотна, сукна, шкіри. Білий колір українських сорочок – це найхарактерніша їх особливість.

У Боржавській долині побутували довгі жіночі сорочки («довгані») (105–120 см). Шили їх з витканого на кроснах у дві ничильниці відбіленого конопляного полотна. Основа полотна сорочки конопляна, піткана бавовняними («памутовими») чи конопляними нитками. Своєрідним є крій сорочок, що відрізняє їх від жіночих сорочок інших районів Закарпаття [35, с. 514; 42, с. 92; 44, с. 74; 47, с. 74].

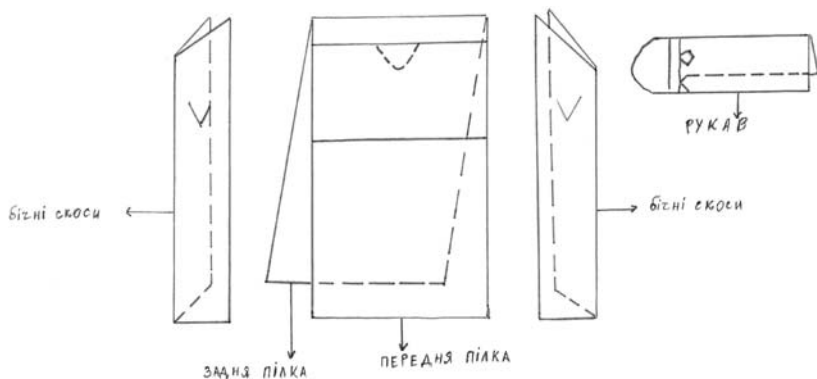

Рис. 1. Деталі крою жіночої сорочки Боржавської долини та способи їх з'єднання

Виткане домоткане полотно звивали у сувій ("пук") і поливали гарячою водою ("окропом"), потім один день сушили на сонці і приступали до крою. Основу сорочки формували два прямокутні шматки полотна (задня та передня пілки ("поли")), довжиною 110–120 см. Задня пілка суцільна, а передня кроїлась з двох, рідше трьох частин. Верхня частина передньої пілки ("пазуха") (70–80 см) являла собою шматок відбіленого конопляного полотна, витканого технікою "чинуватого ткання" в орнаментальні ряди "на коцьки". У верху "пазуха" завершувалась тканню червоною смужкою ("краскою", "красною"), шириною 5–7 см. На тлі "пазухи" ткали 6–8 рядів чорних або синіх пунктирних ліній. До нижнього краю "пазухи" пришивали шматок простого домотканого полотна ("підшивка", "підточка"), верхня частина якого, шляхом загинання, збиралась у 3–5 загинок ("рам") (1–1,5 см). Зустрічались сорочки і без загинок. Таким чином передня пола складалась з двох частин: верхньої ("пазухи") та нижньої ("підточки"). Побутували сорочки, у яких поміж цими двома частинами передньої пілки на рівні пояса пришивали вузький шматок грубішого домотканого полотна (10–15 см). Іноді верхню частину "підточки" ткали із невід білених конопляних ниток. Завдяки цьому сорочку захищали від протирання внаслідок зав'язування платів чи поясів. У верхній частині задньої пілки робили поздовжній розріз ("розпірку") (10–15 см), що зав'язувалася на плетені шнурочки ("шнурки"). До передньої та задньої пілок жіночих сорочок кінця XIX початку XX ст. пришивали ще дві бічні. Подальша еволюція сорочок ви-

ражалась в тому, що частина цільних полотнищ стану замінювалась так званими "скосами" (половинками зрізаного по косій лінії полотнища). Подібним чином формувались бічні пілки, із яких кроїли чотири "скоси", що до низу розширювались [33; с. 36, 59; 37, с. 79; 48, с. 134].

У "скоси" вшивали рукави, які як і комірець ("ошийник") та манжети ("зап'ястники") кроїли окремо від стану сорочки. Для кроєння рукава брали прямокутний шматок полотна (65–70 x 40–45 см), згинали навпіл по довжині таким чином, що передня частина загнутого полотнища була довшою за задню десь на 12–15 см. Ззаду, до нижньої частини полотнища, пришивали прямокутний шматок полотна (50–55 x 12–15 см) ("розтічку"), верхній край якого мав трикутну форму для вшивання рукава у передні "скоси". Рукави збирали ("морщили") у дрібні складки ("рами") навколо манжет на 4–6 ниток, а у верхній частині разом із пілками – на 2 нитки. У нижній частині, на місці з'єднання широкої пілки рукава з "розтічкою", робили поздовжній розріз ("розшивку") (8–15 см). При потребі його розшивали чи зшивали для зручнішого носіння. Контури "розшивки" оздоблювали різними декоративними смугами. На жіночих сорочках з сс. Довге, Кушниця, Бронька, Лисичево Іршавського району "розшивку" зав'язували за допомогою плетених шнурочків.

Манжети та комірець кроїли з окремих шматків полотна, шляхом його загинання навпіл по ширині. Манжети пришивали до рукавів, а комірець до стану лише тоді, коли полотно у цих місцях було зібране ("морщене") у дрібні брижі ("рами") [49, old. 320].

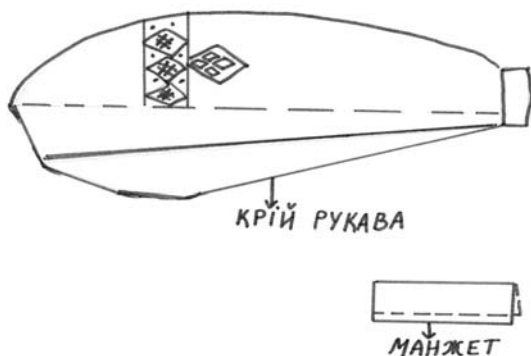
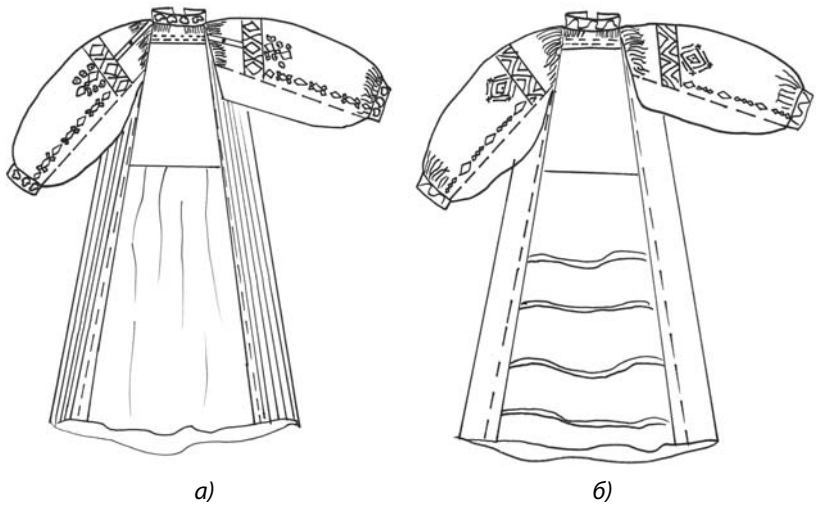

Рис. 2. Крій рукава та манжет («зап'ястників») жіночої сорочки з с. Кушниця Іршавського району

Пілки (“поли”) стану та рукавів сорочок зшивали простим ручним швом або ж узорчастим швом (“циркою”). Рукавні, наплічні шви, розріз (“розпірка”) сорочок оздоблювали “обмітуванням”, “стебелевим швом”, “циркою”, “декоративним зигзагом”, “декоративними смужками”. Способи скріплення окремих деталей жіночих сорочок як досліджуваного регіону, так і Закарпаття в цілому, в ХІХ ст. були примітивними. Їх зшивали простими ручними швами. На початку ХХ ст. для того, щоб зробити одяг міцнішим, шви почали укріпляти вишивкою кольорових ниток. Таке скріплення прикрашувало сорочку, зміцнювало та маскувало шви. В. Білецька на основі зібраного нею матеріалу твердить, що “перехідну стадію від шва до оздоблення являють собою всякого роду мережки, простою формою яких є рубець підшитий з одночасно перебраними нитками основи, при втягнутих кількох нитках піткання” [34, с. 80, 100].

Рис. 3: а) Крій сорочки молодих жінок, збираної у дрібні вертикальні складки («рами»); б) Крій сорочки старших жінок та бабусь – жінок, збираної у поперечні складки.

Процес переходу від зміцнення шва до маскуванню та орнаменталізації добре простежується на багатьох елементах жіночого одягу українців Закарпаття. Так, у селах верхів'я р. Боржави існував звичай оздоблюва-

ти зовнішній шов рукава жіночої сорочки різнокольоровими нитками (“петельчатим швом”). Густо покладені нитки утворюють нерозривну лінію. Нитки підбирають з п’яти-восьми кольорів і чергують їх у певному порядку. Паралельно до обшитого шва, на відстані 3–4 см від нього, вишивали вертикальну смугу з ромбів різної конфігурації. Така вишивка утворює красиве оздоблення та допомагає маскувати шов. З 30-х рр. XX ст. подібне зміцнення швів почали використовувати як прикрасу. Про це свідчить і поліхромність ниток, якими обкладались шви [45, с. 77].

Сорочки молодих жінок у селах Боржавської долини шили з відбіленого конопляного полотна за традиційним народним кроєм. Характерною особливістю їх те, що всю сорочку по довжині, крім передньої пілки, збирали у дрібні вертикальні складки (“рами”) шириною 2–3 см. Таку сорочку збирали дві жінки. Один кінець сорочки затискали між столешнею і столом [4; 20].

Сорочки старших жінок та бабусь збирали у поперечні складки («рами»), шириною 8–10 см. У поперечні складки могла зібрати сорочку і одна жінка. Такі сорочки Боржавської долини називали “збирачками” [10; 11; 37, с. 80; 40, с. 43].

Щодо оздоблення жіночих сорочок долини р. Боржави вишивкою, то воно мало свої особливості, які відрізняють сорочки досліджуваного регіону від сорочок інших районів. Однією із найхарактерніших ознак є орнаментальна композиція вишивки на рукавах, розміщення її окремих складових та спосіб поєднання основних мотивів, що їх формують. Вишивка на сорочках розміщувалась так: поперек рукава біля плеча вишивали смугу геометричного орнаменту (“наплічник”) завширшки 3–12 см. В центрі верхньої частини рукава, під “наплічником” зображували різного роду ромби. В народі даний елемент візерунку отримав назву “хвостик”. Вздовж заднього шва рукава на відстані 3–6 см, зверху вниз, вишивали ланцюжок із квадратів та ромбів. Таке поєднання орнаментальних смуг збереглося на рукавах жіночих сорочок сс. Довге, Кушниця, Бронька, Керецьки, Березники й до сьогодні. Так, в 2009 році нами було виявлено декілька традиційних для Боржавської долини жіночих сорочок у жительки села Керецьки Свалевського району Меланії Ференці (1933 р.н.) [33].

Буденні і святкові сорочки обов’язково оздоблювали вишивкою, виконаною технікою “кучерявий стег”, “хрестик”, рідше “низиною” на комірці (“ошийнику”), рукавах, манжетах (“зап’ясниках”). “Кучерявий стег” дуже близький до низини і характерний тим, що на лицевій стороні, де утворюється візерунок орнаменту, не затягують нитки, що надає

вишивці рельєфності, робить орнамент “кучерявим”. С.К Маковський про такий різновид вишивки писав: “шов з напуском ниток, що надавало вишитої поверхності випуклості, пишності, масивності” [40, с.43]. Хрестиковим вишиванням творили геометричні та геометризовані рослинні орнаментальні мотиви на комірця та манжетах, а “кучерявим стегом” вишивали орнаментальні смуги на рукавах. Для маскуванню контурів “ошийників” та “зап’ясників” поверх морщення (“рамлення”) вишивали один або три ряди ламаних ліній (“кривуль”) чи поперечні орнаментальні смуги, що складались з послідовно розміщених ромбів, трикутників, стилізованих геометричних мотивів [18; 45, с. 63].

Сорочки кінця ХІХ ст. оздоблювали вишивкою, в якій переважала червоно-бордова кольорова гама. Зразки вишивки Закарпаття засвідчують, що червоно чорна кольорова гама поряд із синьо-червоною є одними із найстаріших. У досліджуваних нами селах, святкові жіночі сорочки 20–30-х рр. ХХ ст. декорували вишивкою з використанням чорних чи синіх ниток. За допомогою них на сорочках молодих жінок вишивали контури основних орнаментальних мотивів, а у старших жінок та бабусь ними заповнювали внутрішню площину мотивів, декорували рукавні з’єднувальні шви, поздовжній розріз (“розпірку”) на задній пілці [32, с. 30; 33; 38, с. 55; 45, с. 71].

Сорочки для повсякденної роботи в Боржавській долині виготовляли з домотканого конопляного полотна. Їх крій традиційний. Поздовжній розріз задньої поли та з’єднувальні шви не декорувались. Комір та манжети декорували скромною вишивкою, у вигляді двох-трьох ламаних ліній (“кривуль”). Часто на буденних сорочках комірець та манжети не оздоблювали вишивкою. Орнаментальні смуги на рукавах вузькі (2–3 см). Вишивали їх “кучерявим стегом”.

Святкові жіночі сорочки в досліджуваних селах, як і повсякденні, наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. декорували однотонною (червоною чи бордовою) вишивкою. Характерною їх особливістю було те, що крім вишивки на рукавах, тут з’єднувальні шви, поздовжній розріз (“розпірку”), розріз у нижній частині рукава (“розшивку”) декорували мережкою (“циркою”), ламаними лініями (“кривулями”), різнокольоровими (“перебраними”) смужками. Вся площа комірця та манжет оздоблювалась хрестиковою вишивкою таким чином, що не заповнена частина набирала форму хреста, хреста вписаного в ромб, восьмипелюсткової розети [2; 11; 19; 22].

На початку ХХ ст. в сс. Керецьки, Березники Свалявського району з’являються сорочки, в оздобленні яких почали використовувати сині

та зелені нитки. Червоні та бордові нитки й надалі залишаються домінуючими, ними вишивали основні мотиви, їх контури, а дрібноузорні елементи внутрішньої площини мотивів заповнювали синіми та зеленими нитками [1].

Найпишніше оздоблювали рукави. Від розміщення на них орнаменту, кольорової гами вишивки, способу розміщення складових орнаменту можна визначити ареал поширення сорочки. У верхній, плечовій частині рукава технікою (“кучерявий стег”) вишивали поперечну смугу (“наплічник”) (30–40 см x 3–6 см). В сс. Керецьки, Березники Свалявського району краї “наплічників” на сорочка молодих жінок трикутної форми чи “на зубчики”, а у старших жінок зрізані. Основний колір, що виконує функцію фону – червоний чи бордовий. В 20–30-х рр. ХХ ст. з’являються вкраплення синього, зеленого, рожевого кольорів, якими заповнювали внутрішню площину головних орнаментальних мотивів та контури допоміжних. В основі орнаментальної композиції лежать ромбові мотиви. Це чітко прослідковується на сорочках, у вишивці яких використовуються різнокольорові нитки або ж контури ромбів виділяються одноколірними (синіми) нитками. Найпростішим варіантом візерунку вишивки «наплечника» є викладені в ряд великі ромби, суміжні кути яких дотикаються. Обабіч вишивали два ряди дрібніших ромбів. З 30-х рр. ХХ ст. форма основного мотиву (ромба) ускладнюється. Він втрачає свою монументальність, стає багатобарвним, його внутрішня площа заповнюється дрібними (9–20) маленькими квадратами, які обрамлювала однотонна контурна смуга, перетворюючи вишивку на барвисту композицію. [24; 25; 26; 39, с. 124].

Досить різноманітним за своєю побудовою є ромб (“хвостик”), розміщений по центру, під “наплічником”. Найпростішою формою “хвостика” є чотири ромби, розміщені таким чином, що на місці їх дотикання утворюється мотив скісного хреста із середхрестям у формі ромба чи дрібної квітки (“косиці”) [18]. На сорочках 20-30-х рр. ХХ ст. форма “хвостика” урізноманітнювалась, доповнювалась багатьма орнаментальними елементами. Провівши аналіз мотивів вишивки на жіночих сорочках Свалявського району можемо виділити декілька варіантів “хвостика”: 1) два ромби покладені один на одній. Між ними вишито дрібний ромб, хрестик чи квадратик, а навколо – шість стилізованих восьмипелюсткових квіток (“косиць”) [4]; 2) візерунок ідентичний попередньому, по контуру обрамлений дрібними ромбиками та скісними хрестиками, викладеними у формі великого ромба [20]; 3) ромб, на кутах якого вишиті восьмипелюсткові розети, що разом утворюють

фігуру ромба з різками на кутах. Завершенням орнаментальної композиції є дрібні ромбики та скісні хрести, що послідовно чергуються [23]; 4) великий ромб, поділений на 12 дрібних частин із крапкою (“цяткою”) всередині кожної. Контури ромба обрамлені рядком з дрібних ромбиків та восьмипелюсткових розет, що послідовно чергуються [3]; 5) по центру великий ромб, біля верхнього і нижнього кутів якого вишито по три дрібні ромби з крапкою (“цяткою”) всередині, а біля бічних кутів – по три стилізовані квітки. Весь візерунок вишивки обрамлений вузькими різнокольоровими хрестиковими лініями [5].

Вертикальна поздовжня смуга, вишита вздовж зовнішнього шва рукава на сорочках сс. Керецьки, Березники Свалявського району складалась з покладених в ряд ромбів різної величини: великий ромб чергується з меншим, біля верхнього і нижнього кутів якого вишиті маленькі ромбики. Така конфігурація ромба в народі отримала назву “на жабки”. Контури великого ромба у багатокольорових вишивках обрамляли обмітуванням, дрібними ромбиками, хрестиками, а обабіч “жабок” вишивали по дві великі або по шість менших восьмипелюсткових віток чи розет [4; 5; 23].

На сорочках молодих жінок з сс. Керецьки, Березники Свалявського району відстань від ошийника до центральної орнаментальної композиції на рукаві (“наплічника”) декорували вишитими вузькими смугами (“партичками”) (2–3 см). Вони є різноманітними як за структурою орнаменту, так і за основними мотивами які їх формують. В сорочках, декорованих одноколірною вишивкою, вони відповідно теж одноколірні, а у там, де застосовується поліхромна вишивка – повторюють кольорову гаму основного візерунку. Вишивались ці орнаментальні смуги технікою “низина”. За своєю структурою вони однорядні чи трирядні. Однорядні, зазвичай, складались з великих та дрібних ромбів, що послідовно чергувались. В основі трирядних лежить широка смуга (0,5–1 см), що складається з ромбів, квадратів, “шахівнички”. Зустрічаються сорочки, у яких посередині такої смуги вишивали ромб чи стилізовану квітку. Функцію обрамлення трирядних смуг виконували лінії з дрібних ромбиків, трикутників, хрестиків (“цятки”), меандрових смуг, “грабельок”. Більш складною формою були викладені в ряд восьмипелюсткові розети, поміж якими вишивали три рядки дрібних скісних хрестиків [27; 28; 29].

На жіночих сорочках з сіл Приборжавське, Довге, Кушниця, Лисичево Іршавського району місце розташування вишивки традиційне для даного регіону: вузький ошийник, манжети (“нарукавники”) та ру-

кави. На відміну від сорочок з сс. Керецьки, Березники Свалявського району, де провідним матеріалом вишивки були червоні та бордові нитки, в селах Іршавського району як основні використовували також сині та чорні барви. Вони виконували функцію фону. З 30-х рр. ХХ ст. чорні нитки використовували для виділення контурів орнаментальної композиції. На сорочках жінок старшого віку чорними нитками обмітували рукавні шви та розріз ("розпірку") на задній пілці. Ошийники на цих сорочках декорували різнокольоровою вишивкою, у вигляді стрічкового орнаменту. Провідними мотивами тут виступали стилізовані галузки ("смерічки") чи листочки, що послідовно чергуються з дрібними геометричними фігурами. Візерунок манжет зазвичай повторює орнаментальну композицію ошийника. Шви подібних сорочок оздоблювали чорними чи синіми декоративними кривулями ("зигзагами") або ж "обмітуванням" [12; 13; 16].

Найбільше оздоблювались вишивкою рукави сорочок. Візерунок вишивки на рукавах жіночих сорочок з сс. Довге, Кушниця Іршавського району мають свої певні особливості. По-перше, він більший за розмірами ніж у сс. Керецьки, Березники Свалявського району. Відповідно більшими є і окремі складові орнаментальної композиції. На всіх сорочках поперечна орнаментальна смуга ("наплічник") (шириною – 4–8 см) вишивалась "кучерявим стегом". Зустрічаються такі види "наплічників": 1) обидва кути трикутні [11]; 2) обидва кути "на зубчики" [12]; 3) один кут "на зубчики", а другий – трикутний [14]. Трикутні кути обрамляли восьмипелюстковими розетами чи скісними хрестами, а між зубчиками кутів вишивали або восьмипелюсткові розети, або стилізовані гілочки. Орнаментальна композиція внутрішньої площини "наплічників" складалася з дрібних ромбічних мотивів. На деяких сорочках вони чергуються з прямими чи скісними хрестами чи трикутниками.

Ромб ("хвостик"), розміщений під "наплічником", на всіх жіночих сорочках Іршавського району, складається з чотирьох ромбів. Ромби вишивали таким чином, що між ними утворюється скісний хрест із середхрестям у формі дрібної квітки ("косиці") чи ромбика. На буденних сорочках "хвостики" маленькі, а на святкових – великі, із дрібноузорною внутрішньою площиною.

Ромб є домінуючим мотивом й у вертикальній поздовжній смузі. Особливо яскраво виглядають такі смуги на сорочках вишитих різнокольоровими нитками. Своєю барвистістю виділяються й сорочки, у яких при вишиванні поперечної смуги ("наплічника") домінуючими були червоний (бордовий) або чорний чи синій кольори, а у верти-

кальній смузі – відповідно рожевий, голубий. Найпростішою формою поздовжньої смуги є чергування великого ромба із трьома і більше маленькими ромбиками чи восьмипелюстковими розетами [14; 15; 17]. Зустрічаються поздовжні смуги, у яких два однакові ромби чергуються із ромбом, у верхньому і нижньому кутах якого вишито по два маленькі ромбики (“жабки”) [10; 30; 31]. Ще однією формою поздовжньої смуги є чергування ромба із прямим хрестом. Форма прямого хреста утворюється завдяки поєднанню двох ромбів та декількох восьмипелюсткових розет [13].

Найхарактернішими мотивами, якими заповняли внутрішню площину основних орнаментальних мотивів, є ромб, поділений скісним хрестом на чотири рівні частини з крапками (“цятками”) всередині; ромб з виступаючими сторонами; скісний хрест. Обрамленням ромбів служили відрости (“вусики”).

Привертають увагу жіночі сорочки з сс. Запереділля, Лозянське, Сойми, Волове (сmt. Міжгір'я) Міжгірського району. Шили їх із відбіленого домотканого конопляного полотна. Спосіб їх кроєння ідентичний до крою сорочок Боржавської долини. Тут, так само, сорочка складалась з чотирьох пілок: передньої, задньої, а дві бічні формували чотири “скоси”. Для передньої пілки характерним є поділ на “пазуху” з поперечною тканиною смугою (“краскою”) у верхній частині та “підточку”. Однак, на відміну від боржавських сорочок, де “краска” була виключно червоного (бордового) кольору, тут зустрічаються сині її варіанти. У селах Іршавщини та Свалявщини на площині “краски” шили шість пунктирних ліній, розкиданих по всьому полю, а в згаданих селах Міжгірщини – дві або три у нижній частині. Крій рукавів теж схожий до крою рукавів боржавських жіночих сорочок. Характерною ж їх особливістю є те, що закінчуються вони збиранням (“морщенням”), поверх якого вишивали орнаментальні смуги (2–3 см). Саме вони й служили манжетами (“зап'ясниками”). Самі рукави декорували вишивкою у вигляді великої прямокутної орнаментальної смуги (“заспильниці”) або ромба різної форми. Такі орнаментальні мотиви були притаманні для оздоблення рукавів жіночих сорочок Терезлянської долини. Інколи сорочки у цих селах у нижній частині збирали у три або шість загинок (“складок”). Вони мали як декоративне, так і практичне призначення. При потребі їх розшивали, збільшуючи тим самим довжину сорочок [6; 7; 8; 9; 33].

Отже, для українців Боржавської долини були характерні жіночі сорочки (“довгані”). В їх крої спостерігаються певні особливості, що відрізняють сорочки даної території від сорочок інших територій краю.

Шили сорочки із чотирьох прямих пілок (“пол”). Із двох пілок кроїли два “скоси”. Особливу увагу привертає передня пілка, верхня частина якої (“пазуха”) (70–80 см) являла собою шматок відбіленого конопляного полотна, витканого технікою “чинуватого ткання” в орнаментальні ряди “на коцьки”. У верху “пазуха” завершувалась тканою кольоровою смужкою (“краскою”, “красною”), шириною 5–7 см. Зазвичай, вона була одноколірною (червоною чи бордовою). Ткали її одночасно з полотном, яке готували на сорочку. Рамували навколо горловини лише по боках і ззаду, а по центру заткану тканину залишали гладенькою. Цей архаїчний елемент оздоблення передньої пілки під вузьким ошийником зберігся лише в жіночих сорочках Боржавської долини. У селах Терелянської долини передню пілку жіночих сорочок декорували вишивкою у вигляді прямокутника чи квадрата.

Характерною особливістю крою сорочок молодих жінок у селах Боржавської долини було те, що всю сорочку по довжині, крім передньої пілки, збирали у дрібні вертикальні складки (“рами”) шириною 2–3 см. Сорочки ж старших жінок та бабусь збирали у поперечні складки (“рами”), шириною 8–10 см. Такі сорочки називали “збирачками”.

Витонченість та вишуканість вишивки сорочок Боржавської долини підкреслюється їх композицією та колоритом. Однією із найхарактерніших їх ознак є орнаментальна композиція вишивки на рукавах. Її структура наступна: поперек рукава біля плеча вишивали смугу геометричного орнаменту (“наплічник”) завширшки 3–12 см. В центрі верхньої частини рукава, під «наплічником» вишивали різного роду ромби, що в народі отримали назву «хвостик». Вздовж заднього шва рукава на відстані 3–6 см, зверху вниз, вишивали ланцюжок із квадратів та ромбів. З вишивкою гармонійно поєднується декоративне оздоблення з’єднувальних рукавних швів, утворюючи цілісну композиційну структуру.

Вигідне географічне розміщення в центрі Закарпаття району побутування жіночих сорочок (“довгань”) (Боржавська, Ріцька, Терелянська долини), завдяки невеликому зовнішньому впливу сприяло довшому збереженню архаїчних рис, характерних для народного одягу українців краю. Жіночі сорочки тут були як святковим, так і повсякденним одягом, а не предметом декоративно-ужиткового мистецтва, як ми це зараз називаємо. Жінки шили їх не на замовлення, а для себе: ходили в них на побачення, вінчались у них, народжували та хрестили дітей, відзначали всі свята упродовж року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту, інвентарний номер (далі ФЗМНАП О:) – 419/190.
2. ФЗМНАП О: 420/191.
3. ФЗМНАП О: 3581/1498.
4. ФЗМНАП О: 3591/1508.
5. ФЗМНАП О: 3596/1513.
6. ФЗМНАП О: 3949/1674.
7. ФЗМНАП О: 3950/1675.
8. ФЗМНАП О: 3955/1680.
9. ФЗМНАП О: 3956/1681.
10. ФЗМНАП О: 6182/2845.
11. ФЗМНАП О: 6614/ 2962.
12. ФЗМНАП О: 6644/2982.
13. ФЗМНАП О: 6675/3015.
14. ФЗМНАП О: 6703/3039.
15. ФЗМНАП О: 7018/3217.
16. ФЗМНАП О: 7496/3290.
17. ФЗМНАП О: 7498/3292.
18. ФЗМНАП О: 11492/4.
19. ФЗМНАП О: 11499/11.
20. ФЗМНАП О: 11502/14.
21. ФЗМНАП О: 11506/18.
22. ФЗМНАП О: 11507/19.
23. ФЗМНАП О: 11508/20.
24. ФЗМНАП О: 11509/21.
25. ФЗМНАП О: 11510/22.
26. ФЗМНАП О: 11511/23.
27. ФЗМНАП О: 11512/24.
28. ФЗМНАП О: 11513/25.
29. ФЗМНАП О: 11514/26.
30. ФЗМНАП О: 13741/344.
31. ФЗМНАП О: 13788/362.
32. Парлаг М.І. Суцільне вишивання візерунків на Закарпатті в кінці XIX – на початку XX ст. Особливості вишивки та розміщення орнаментики на жіночих сорочках в регіональних осередках-районах / М.І. Парлаг // Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту Е: 8279/ 4969;
33. Польові матеріали зібрані в сс. Довге, Кушниця Іршавського району та с. Керецьки Свалявського району // Архів автора.
34. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаментация / В. Білецька // Матеріали до етнографії й антропології. – Львів, 1929. – т. XXI-XXII. – С. 43–109.

35. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К. : «Оберіг», 1993. – 590 с.
36. Гайова Є. Сорочки долинян Закарпаття // Народне мистецтво. – 2006. – №1-2. – С. 58–60.
37. Грибанич І. Народний одяг українців верхньої та середньої течії ріки Боржави другої половини ХІХ – 50-х років ХХ ст. // І. Грибанич // *Carpatica*-Карпатика. – Вип. 9. – Науково-педагогічна та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – Ужгород : Ужгородський Національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства, 2001. – С. 78–84.
38. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка. Західні області УРСР / Р.В. Захарчук-Чугай. – К. : Наукова думка, 1988. – 191 с.
39. Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Терелі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія. Історія. – Ужгород, 2007. – Вип 19. – С. 118–127.
40. Маковський С.К. Народное искусство Подкарпатской Руси / С.К. Маковський. – Прага : Пламя, 1925. – 156 с.
41. Мала енциклопедія українського народознавства / [За заг. редакцією С. Павлюка]. – Львів : Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – 832 с.
42. Маркуш О. Як удіваються русини в долині Боржави // О. Маркуш // Наш рідний край. – Тячів, 1926 (II). – С.92.
43. Матейко К.І Український народний одяг / К.І. Матейко. – К., 1977. – 218 с.
44. Симоненко І.Ф. Быт населения Закарпатской области (По материалам экспедиции 1945–1947 гг.) / И.Ф. Симоненко // Советская Этнография. – 1948. – №1. – С. 63–89.
45. Симоненко І.Ф. Народна вишивка Закарпаття / І.Ф. Симоненко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. – С. 56–85.
46. Тиводар М.П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.) / М.П. Тиводар // *Carpatica*-Карпатика. – Випуск 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця ХVІІІ–ХХ ст. – Ужгород, 1999. – Вип. 6. – С. 4–64.
47. Тумова М. Народная одежда на Подкарпатской Руси / М. Тумова // Підкарпатська Русь. – Ужгород, 1923. – С. 74.
48. Шмелева М.Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области М.Н. Шмелева // Советская Этнография. – 1948. – №2. – С. 130–146.
49. Potusnyak Fedor : A ruszin nepviselet. (Руський народний костюм) / Fedor Potusnyak // Зоря-Најнал. – Ужгород, 1943. – Річник ІІІ. – Ч. 1–4. – Old. 302–327.

ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОЇ НАРОДНОЇ ВИШИВКИ СОРОЧОК УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

УДК 391(477.87)

Резюме. У статті аналізується вишивка на традиційних народних сорочках українців Закарпаття. Висвітлюються характерні риси вишивок, окреслюється ареал їх побутування. Визначаються принципи побудови композиції візерунку, орнаментальні мотиви вишивок, подаються їх місцеві назви.

Ключові слова: Вишивка на сорочках, композиція вишивки, візерунок, орнамент, орнаментальні мотиви.

Summary. This article analyzes the traditional folk embroidery on shirts Ukrainian Transcarpathia. Highlights the features of embroidery outlines the area of their existence. Defined principles of composition patterns, fancy embroidery motifs, given their local names.

Key words: Embroidery shirts, embroidery composition, pattern, ornament, ornamental motifs.

Традиційна народна вишивка українців Закарпаття є яскравим виявом духовної та матеріальної культури народу. Широке застосування її в побуті та величезна кількість високохудожніх взірців вишивок у музейних збірках свідчить про значний художній рівень та смаки народу. Повною мірою народна вишивка розвинулась передусім на одязі а згодом на тканинах інтер'єрного та обрядового призначення. Вишивка на головній складовій костюму – сорочці являє певний інтерес у встановленні локальних комплексів строю, виявленні етноспецифіки, ґенези вишивки.

Традиційна народна вишивка українців Закарпаття вирізняється значною варіативністю. Науковці виділяють декілька типів локальних комплексів строю. Їх побутування пов'язано з природно географічним середовищем та традиційними способами господарювання.

Сорочка найбільше оздоблювалась вишивкою і разом з вишивкою відіграла значну роль у визначенні типів народного вбрання. Художні

особливості та орнаментика вишивки на сорочках залежить від крою, форми, функції та способі носіння одягу. Художня виразність вишивок на сорочках обумовлена вибором матеріалу, техніко-технологічних особливостей, традиції вишивання. Кількість та ареали локальних одягових комплексів на Закарпатті науковцями виділяються неоднозначно. Виділення та характеристику локальних комплексів строю робили науковці А. Кожмінова [20], Ф. Потушняк [21, old. 302 – 327], С. Маковський [8], І. Симоненко [13, с. 56–85], М. Шмельова [18, с.130–146], Полянська [11, с. 65–68] та інші.

Співставивши виділені дослідниками локальні комплекси одягу українців Закарпаття з музейними збірками та матеріалами власних польових досліджень. На підставі аналізу орнаментальних мотивів технік, композиції, колориту вишивок виділяємо такі територіально-етнографічні типи вишивки на жіночих сорочках:

1. Гуцульський – поширений у Рахівському районі, за винятком окремих сіл басейну ріки Шопурка;

2. Бойківський – побутує у селах Міжгірського (крім сіл верхів'я р. Тербля в околицях с. Колочави), Воловецького районів та селах лівого берега, верхів'я р. Уж, тобто, в села долинянсько-бойківсько-лемківської контактної зони Великоберезнянського району;

3. Лемківський – виявлений у селах правого берега р. Уж Великоберезнянського та деяких селах Перечинського районів;

4. Тересвянський – охоплює контактну українсько-румунську смугу від р. Шопурка на сході до сіл долини р. Тересва у Тячівському районі та околиці с. Хижа у Виноградівському р-ні. Його ще можемо назвати типом вишивок «волоської» сорочки;

5. Тербле-Ріцький займає українські села межиріччя річок Тербля та Ріка у Тячівському і Хустському районах, у селах верхів'я р. Тербля Міжгірського району та в українських селах лівого берега р. Тиса на захід від с. Велятино в Хустському районі до с. Хижа у Виноградівському районі;

6. Боржавський поширений у межиріччі Боржави-Латориці у селах Іршавського району, на правобережжі р. Латориця Свалявського і Мукачівського районів та в українських селах Виноградівського і Берегівського районів;

7. Південно-західний, поширений в українських долинянських селах середньої течії р. Уж, долини річок Тур'ї і Латориці південніше Уклинського перевалу, західно-південні села Іршавського району від с. Довге та деякі українські села Виноградівського і Берегівського районів.

Названі типи вишивки на одязі в основному співпадають з етнографічним поділом українців Закарпаття на гуцулів, бойків, лемків і долинян. Через пригодно-географічні чинники локальні особливості вишивки на сорочках українців Закарпаття розвивались за руслами річок. Тому доцільно називати окремі типи вишивок за назвами басейнів річок.

Гуцульський тип вишивки. За сучасним адміністративно-територіальним поділом закарпатська частина Гуцульщини (етнографічний район) співпадає з Рахівським районом Закарпатської області.

Основу жіночого строю гуцулів Рахівщини складала довга сорочка з неглибоким нагрудним розрізом, зморшками довкола шийного вирізу і довгими рукавами, що у зап'ясті збирались у густе морщення ("збірки"). Такі сорочки були суцільнокроєними, або складались з двох частин: верхньої – станка ("вершок") та нижньої ("підточка", "пиндиль"). У XVIII ст. жіночі сорочки шили без комірця, а на початку XIX ст. на сорочках появився вузенький комірець [4, с. 102]. З кінця XVIII – початку XX ст. основні шви цих сорочок почали укріплювати "петельками", що водночас виконували роль оздоби (Рис. 2.1).

У жіночих сорочках найбільше декорувались рукави, а в чоловічих – пазуха. Інші вишиті частини сорочок відігравали допоміжну роль у системі їх художнього оздоблення.

Гуцульська народна вишивка характеризується багатством вишивальних технік. В. Шухевич описав 12 технік гуцульської вишивки [19, с. 182]. Не перераховуючи їх, зауважимо, що в закарпатських гуцулів найпоширенішими техніками вишивання були низинка ("знавіворіткова"), хрестик, лічильна гладь ("сотано"), кушнірський, стебловий і кучерявий шви, обмітка, рідше мережка – "цирка" та ін. Найпоширенішою з них була низинка [1, с.37].

Для гуцульської вишивки характерне загальне поширення геометричного орнаменту. Вони побудовані з ромбів, півромбів, трикутників, S-подібних фігур, хрестів, зубців, кругів, меандрів, які поєднувались у складні горизонтальні чи вертикальні композиції. Крім того, у вишивці закарпатських гуцулів збереглись дуже давні гранично геометризовані зображення людини. Рослинні стилізовані орнаменти тут почали поширюватись під впливом міської культури, вишивальних традицій галицьких гуцулів та сусідніх етносів лише з кінця XIX – 20-30-х рр. XX ст.

Крій одягу та прямокутні площини сорочок стали причиною використання у гуцульській вишивці стрічкових композицій. Орнамен-

тальні мотиви “вічко”, “куколки”, “очкати” і т. ін., що нагадують крапку, є найдрібнішими елементами візерунку. Вони разом з ромбами є основними елементами орнаментальних композицій. Це дозволяє називати традиційний гуцульський орнамент ромбо-крапковим.

Середню смугу візерунку завжди робили ширшою. Обабіч неї розміщували вузкі смуги (“одскоки”), що відмежовувались стебловим швом (“путками”, “дорожкою”). Між рядами допоміжних орнаментальних мотивів та середньою частиною вишивки уставок вишивали одинтри, а інколи й більше, швів (“снури”). Часто всю середню частину вставки вишивали “снурями”, а зверху і знизу від них вишивали допоміжні орнаментальні мотиви. У таких випадках допоміжні орнаментальні мотиви ставали основою композиції всієї уставки. Звичайно середня смуга вишивки найчастіше компонувалась з різноманітних, ромбо-крапкових, хрестикових, солярних орнаментальних мотивів.

Отже, уставки складались з трьох вишитих частин – основної (середньої) та двох (верхньої та нижньої) допоміжних. Уставку вишивали на окремому шматку полотна, яке вставляли між станочком і верхнім кінцем рукава. Можливо, що від цього й походить назва “вставка”. Уставку пришивали до верхньої частини рукава оздоблювальними “снурями”, а допоміжні орнаментальні мотиви інколи вишивали на полотнищі рукава. Роль “снурів” у композиції гуцульських уставок так важлива, що навіть у середині ХХ ст., коли сюди потрапили окремі рослинні мотиви, “снури” не зникли. Вони перетворилися у вузькі смуги, які виконували стебловим швом. В околицях села Кобилецька Поляна рукав жіночої сорочки нижче уставки, іноді вишивали вертикальними чи діагональними стрічками вишитого орнаменту (Рис. 2.2).

Колорит вишивки кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. створювали натуральні кольори вовни та нитки льняні і конопляні невібілені чи вибілені та фарбовані природними барвниками. Давня традиція вишивати червоними і синіми, червоними і чорними чи лише чорними нитками зазнала істотних змін протягом першої половини-середини ХІХ ст. Колорит традиційної вишивки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. характеризується багатобарвністю, яскравістю і багатством соковитих кольорів [9, с. 240].

Поряд з вищенаведеними загальними особливостями вишивки гуцулів у межах Рахівського району виявляються їх місцеві відмінності, що на рівні груп сіл сформувались в окремі вишивальні осередки. Врахувавши розмір вишивки, її загальний колорит та домінуючі фарби, переважаючі орнаментальні мотиви і техніки вишивання. У межах за-

карпатської Гуцульщини виділяємо чотири вишивальні осередки: ясінський, богданський, рахівський, великобичківський.

Бойківський тип вишивки. Етнографічний район (локально-територіальна група) закарпатських бойків охоплює Воловецький та Міжгірських райони (за винятком сіл верхів'я р. Тересва з центром у с. Колочава та Міжгір'я і Вучкове в долині р. Ріка) та села Тихий, Гусний, Сухий, Волосянка, Ужок у верхів'ї р. Уж Великоберезнянського району. Всього 64 села [17, с. 46].

У закарпатських бойків була поширена коротка жіноча ("курта") сорочка зі збірками навколо вирізу горловини, у верхній частині рукавів та в зап'ясті. Збірки ("морщення") оздоблювали вишитими одно-, двокольоровими стрічками. Домінуючими у вишивці були композиції з ромбів, прямокутників, скісних, прямих і ламаних ліній та різноманітних швів. З початку ХХ ст. поширюється вишивка геометризаними квітково-рослинними орнаментами, а з 20-х років ХХ ст. набуває поширення вишивка квітково-рослинних орнаментів реалістичних форм гладдю. У першій половині ХІХ ст. бойки вишивали низинкою білими, зрідка чорними нитками. З середини ХІХ ст. у місцевій вишивці запанувала синьо-червона чи червоно-синя кольорова гама. Лише з перших десятиріч ХХ ст. вишивка бойків Закарпаття стає поліхромною, але в ній продовжували домінувати червоні і сині барви.

Оздоблювали такі сорочки на морщенні ("рамах", "рямах"), тому їх називали "рамованими". "Рами" прошивали ("перетягували") кількома рядами ниток. Навколо шийного вирізу у верхній частині рукавів та в "зап'яснику" утворювались смуги дрібних складочок, що вже самі по собі виконували декоративну функцію. Морщення на грудях і рукавах оздоблювали вишитою двох-трьохколірною стрічкою. На рукавах такі смуги були завширшки понад 10 см. [14, с.167]. Наприкінці 40-х рр. ХХ ст. вишивані жіночі сорочки у бойків Міжгірщини почали виходити з моди. Замість них поширились блузки, вишивані технікою гладі.

Виготовлена з домотканого полотна чоловіча сорочка ХІХ – початку ХХ ст. закарпатських бойків, яку шили з довгими рукавами, з вузьким стоячим комірцем ("обшивкою") і неглибоким пазушним розрізом ледве сягала нижче пояса і нагадувала чоловічі сорочки міського крою. Сорочку навколо комірця і у нижній частині рукавів ("зап'яснику") морщили ("рямували") і скріплювали утворені в результаті рямування складочки білими нитками. Такі сорочки не вишивали до ХХ ст. [15, с. 219]. З перших десятиріч ХХ ст. у закарпатській частині Бойківщини почали поширюватись модернізовані чоловічі сорочки.

Вони мали довгі цільнокроєні рукави з “рямованими” манжетами, до “рямованої” горловини пришивали вузький виложний (“закочений”) комірець (“ошивку”, “ошийок”). Комірець та манжети такої сорочки вже оздоблювали вишивкою [3, с.164].

На жіночих сорочках основну частину вишивки зосереджували на грудній частині та на верхній частині рукавів. Вишивання по збірках виконували зразу двома голками: одну грубу нитку протягували швом, як при тканні, а другу – тонку нитку – закручували у сітчастий візерунок [8, с. 36]. Ламані чи хвилясті вишивані стібки (“кривулі”) на морщенні були не лише каркасом всієї вишивки, але виконували й практичну функцію, бо вони краще скріплювали “рями” ніж прямі стібки. Вважаємо, що здавна “кривулі” на “рямах” виконували скріплюючу функцію, бо в першій половині XIX ст. вони переважно виконувались білими нитками. Вони не виділялись на білому тлі полотна, а отже, не несли вираженого декоративного значення. Підтвердження такого припущення дають вишивані сорочки XX ст., в яких морщення на рукавах і манжетах не було таким цільним, як на грудях, і прикрашали його не лише геометричним, а й рослинним орнаментом. Проте щільні складочки на грудній частині сорочки, як і в другій половині XIX ст., декорувались лише стібками і вишивкою геометричних орнаментів (Рис. 2.3).

В орнаментальних мотивах, композиції та колориті вишивки спостерігаємо певні територіальні відмінності. Найбільш характерні риси вишивки на сорочках закарпатських бойків проявляються у художніх особливостях міжгірського, воловецького та ужоцького вишивальних середків (Рис. 2.4).

Лемківський тип вишивки. Лемки – етнографічна група українців, які здавна жили по обох схилах Східних Бескидів між річками Саном і Ужем на сході та річками Попрадом і Дунаєм на заході. Етнографічний район закарпатських лемків займає села правого берега верхів'я р. Уж: Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Домашин, Княгиня, Стричава, Завосино у Великоберезнянському районі та села Новоселиця і Зарічево в Перечинському районі. Лемки, що проживали у селах верхньої течії р. Уж і Цірока (Східна Словаччина) належать до одного й того ж етнографічного району, але відокремлені українсько-словацьким державним кордоном [15, с. 223; 17, с. 50–51]. Населення названих сіл знаходилось у смузі бойківсько-лемківсько-долинянського етнографічного порубіжжя і зазнало таких значних культурно побутових впливів своїх сусідів, що відомий знавець традиційної культури лемків І. Красовський навіть не відносив їх до лемків, а вважав мішаною бой-

ківсько-лемківською групою з переважанням бойківського елемента [7, с. 301–302].

Названі обставини наклали певний відбиток на складові жіночого і чоловічого одягу закарпатських лемків та його оздоблення [2, с. 47]. Тому в одязі закарпатських лемків та в його оздобленні зустрічаються елементи, характерні для вишивки, поширеної у селах, що сусідять з бойківськими, долинянськими чи словацькими. Тут, як і по всій Лемківщині, були поширені жіночі сорочки з довгими та короткими рукавами [16, с.332]. Для закарпатських лемків характерні як довгі, так короткі жіночі сорочки (“опліча”) з добре вибіленого домотканого полотна з коміром-стійкою і морщенням біля коміра та у верхній частині рукавів, нижня частина яких закінчувалася манжетами. У лемківських селах верхів’я р. Уж розріз жіночих сорочок у ХІХ ст., як і в сусідніх бойків, робили ззаду на спині, а у лемків с. Зарічево та сорочках ХХ ст. – спереду.

Вишивали сорочки по довгих складках на грудях, у верхній частині рукавів і на манжетах. У другій половині ХІХ ст. сорочки вишивали білими нитками та оздоблювали мережкою. З кінця ХІХ ст. у селах верхів’я р. Уж загального поширення набуває багатобарвна вишивка жіночих сорочок. Їх оздоблювали орнаментальними смугами вздовж розрізу пазухи, на манжетах та плечовій частині рукавів (Рис. 2.5; 2.6). Найпоширенішою технікою вишивання була низинка. Нею з лицевого боку вишивали різноманітні шви: “кривульки”, стеблові шви, ланцюжки, перетягунані кривульки та геометричні і геометризовані орнаментальні мотиви. При двосторонній вишивці використовували техніки обмітування, рубцювання, мереження. З початку ХХ ст. тут набула поширення вишивка хрестиком. А у 20–30-ті рр. ХХ ст. домінуючою стала гладь. Локальні відмінності вишивки на сорочках Лемків Закарпаття не спостерігаються, вони є досить однорідними у оздобленні.

Тересвянський тип вишивок. Його ще можемо назвати типом вишивок “волоської” сорочки. Ця жіноча сорочка була поширена в селах долини р. Тересва Тячівського району, в околицях с. Верхнє Водяне Рахівського району та в селах лівого берега р. Тиса на захід від с. Велятино у Хустському районі до с. Хижа та його околиць у Виноградівському районі [10, с. 109–110].

Основа традиційного жіночого строю складала довга сорочка з домотканого полотна тунікоподібного крою з квадратним вирізом горловини (“на коцку”), довгими рукавами, що закінчувались манжетами (“зап’ясниками”) (Рис.1). Передню і задню частину рукавів на плечах (“наплічниках”) та зап’ясниках збирали у дрібні складочки (Рис. 2.7;

2.8; 2.9). О. Полянская та В. Коцан вважають, що поширення “волоської” сорочки в українців є результатом румунських культурних впливів [6, с. 190; 11, с. 65–66.]. З таким однозначним твердженням важко погодитись, бо знавець народного одягу румунів В. В. Зеленчук відзначав, що в румун Закарпаття “волоська” сорочка не довга, а коротка. Нижню її частину (“поли”) шили окремо. Крім того, він відзначав, що кроєм і оздобами “волоська” сорочка характерна лише для румун Закарпаття [5, с. 70]. Скоріш за все крій та оздоблення “волоської” сорочки були витворені на основі місцевих українсько-румунських культурно-побутових традицій [18, с.138–139].

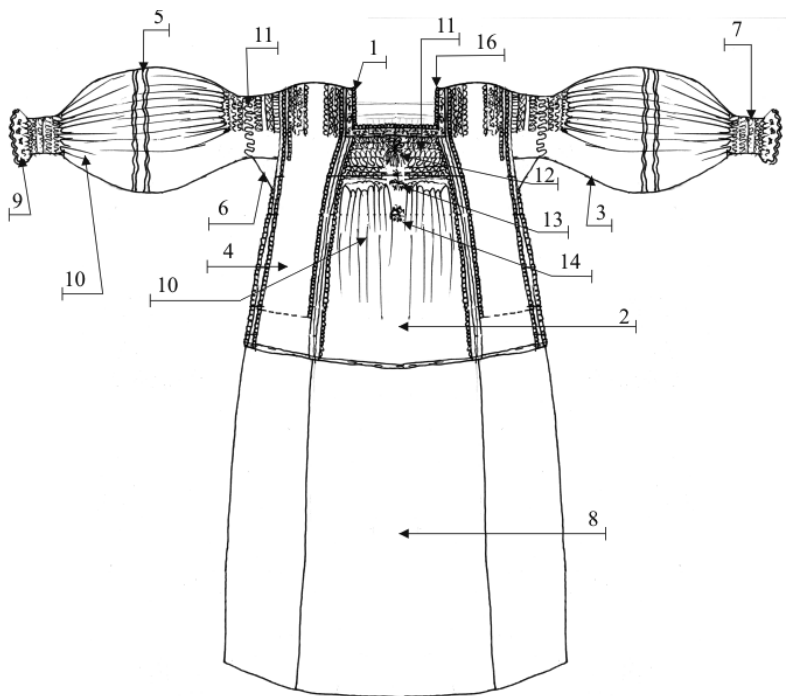

Рис. 1. Складові частини та елементи вишивки жіночої сорочки. С. Біловарці, Тячівський р-н. 1. Ошийник, 2. Стан, станок, 3. Рукав, 4. Плечка, продовження плечка, 5. Гайташик, 6. Парга, 7. Зап'ястки, 8. Пудшите полотно, 9. Фидриші в обмітку, 10. Фидриші стягнуті, 11. Фидриші, 12. Косичка, шпунки, 13. Косичка пазушка, 14. Косичка серце, 15.Цірочка, Цірка, 16 Ущупки, зубки.

Теребле-Ріцький тип вишивок. “Довганя” – довга сорочка з 3–5 чи 5–6 полотнищ (“пол”) з цільнокроєними довгими, пришитими по основі, широкими рукавами з розрізом (“розпіркою”) ззаду. Верхній край рукавів та полотнище (“станок”) довкола горловини морщили у дрібненькі складочки. Рукав біля зап’ястя морщили та обшивали вузькою обшивкою. Зрідка нижче зап’ястя полотнище рукава збирали у волани завширшки 1–6 см. (“фодри”, “фодриші”). У народі таку сорочку називали “руською” чи “довганею”. Вона була як натільним так і верхнім жіночим вбранням. Круглий виріз горловини з вузькою 1–2 см, обшивкою (“ошийником”) вишивали синіми, червоними чи вишневими, а з 20–30-х рр. ХХ ст. – різнокольоровими нитками. Оздоблювали сорочки поперечними складками (“гайташиками”), які розміщували в нижній частині сорочки, зрідка й на рукавах. Складки прошивали декоративним швом [19, с.119].

Жіночі сорочки такого крою були поширені по цілій Тереребле-Ріцькій долині. Виразних відмінностей в оздобленні “довгань” тут не спостерігаємо. Проте незначні особливості проявляються у розташуванні вишивки на рукавах жіночих сорочок в хустському, углянсько-даргівському, горінчовському та колючавському вишивальних осередках (Рис. 2.10; 2.11; 2.12).

Оздоблені “довгані” хустського осередку дають загальну уяву про їх вишивання в інших осередках. “Довгані” були як повсякденним, так святковим і обрядовим одягом: ходили в них на побачення, вінчалися, хрестили дітей, одягали у свята. У залежності від композиції, орнаменту, колориту вишивки лише на рукавах мали різні назви: “заспульниця”, “хрестата заспульниця”, “мішана заспульниця”, “рукави”, “косиця”, “білениця” і т. ін. Як правило, на “довганях” вишивали ошийник, пришивали до грудної частини сорочки вишитий прямокутник полотна – “пазуху” – та рукави. “Пазуху” вишивали переважно червоними і рожевими нитками, на весільних сорочках – мережкою і білими, а на сорочках, що одягались у піст (“пісні дні”), – синіми, фіолетовими чи зеленими нитками. З перших десятиліть ХХ ст. “пазуху” оздоблювали вишивкою у вигляді квадрата. Площину “пазухи” і горловину оздоблювали вишивкою різних орнаментальних мотивів: скісний хрест, ромб, “косиця”, квадратик, що наносились кількома кольорами та різними техніками.

Боржавський тип вишивок. Долиняни боржавщини проживають у межиріччі Боржави-Латориці у селах Іршавського району, на правобережжі р. Латориця Свалявського і Мукачівського районів та в українських селах Виноградівського і Берегівського районів.

У долинян Боржавщини також найбільше вишивки знаходимо на довгій сорочці з домотканого відбіленого полотна (“довгані”) з довгими широкими рукавами. Сорочка складалась з однакових передньої і задньої “поли” та двох клинів (“скосів”) вишитих по швах. Вони донизу розширювались та збільшували ширину нижньої частини сорочки. Рукави пришивали до передньої (“пазухи”) і задньої (“спинка”) піл, завершених біля горловини обшивкою (ошийником). Таку сорочку ще називали “сорочка з чотирьох пол”. У верхній частині пазуху морщили, нанизуючи на голку кожну третю нитку передньої поли. Потім збирання (“морщення”) стягували та пришивали до ошийника, який був оздоблений вишивкою (“на дев’ять хрестиків”, “хрещиків”). Верхню частину рукавів також призбирували і пришивали до коміра, а збирання нижньої частини рукава пришивали до манжета (“зап’ястника”). Розріз (“розтічка”) манжети зав’язували плетеним шнуром з китичками. “Довганя” мала неглибокий розріз на задній полі сорочки, тобто, зверху на спинці, що зв’язувався шнурками з китичками. Таку сорочку І. Ф. Симоненко вважав у Закарпатті найдавнішою [12, с.74], (Рис. 2.13). Практично повсюдно в селах боржавського етнографічного району була поширена “довганя”, описаного вище крою. Її особливості по вишивальних осередках проявились лише в розміщенні на одязі, у композиції орнаментальних мотивів та колориті.

У селах довжанського вишивального осередку (Керецьки і Березники Свалявського району, Кушниця, Лисичово, Бронька, Суха, Довге, Приборжавське Іршавського району) вишивку розміщували по всій довжині рукавів та на плечах (“долі рукавом” і “поза плечі”). На окремих шматках тканини вишивали комірець (“ошийник”) та манжету (“зап’ястник”), яку пришивали (“ворошилились”) до сорочки навколо горловини та нижньої частини рукавів. Спереду до верхньої частини сорочки пришивали витканий зубчиками вузенький комірець, а нижче нього на пазусі – витканий “у чотири ничелниці” прямокутний шматок полотна. Верхня частина цієї вставки оздоблювалась тканню червоною смугою (“краскою”) завширшки 5–7 см. Місцеві “довгані” на відміну від “довгань” Мараморощини на грудях (“пазусі”) не вишивали, а оздоблювали лише червоною тканню смугою (“краскою”).

Південно-західний тип вишивки. На підставі аналізу орнаментальних мотивів технік, композиції, колориту вишивок поширених в українських долинянських селах середньої течії річок Тур’я та Велика Пиня виділяємо окремих територіально-етнографічний тип вишивки, який можемо назвати Тур’янський. Він співпадає з локальним одяго-

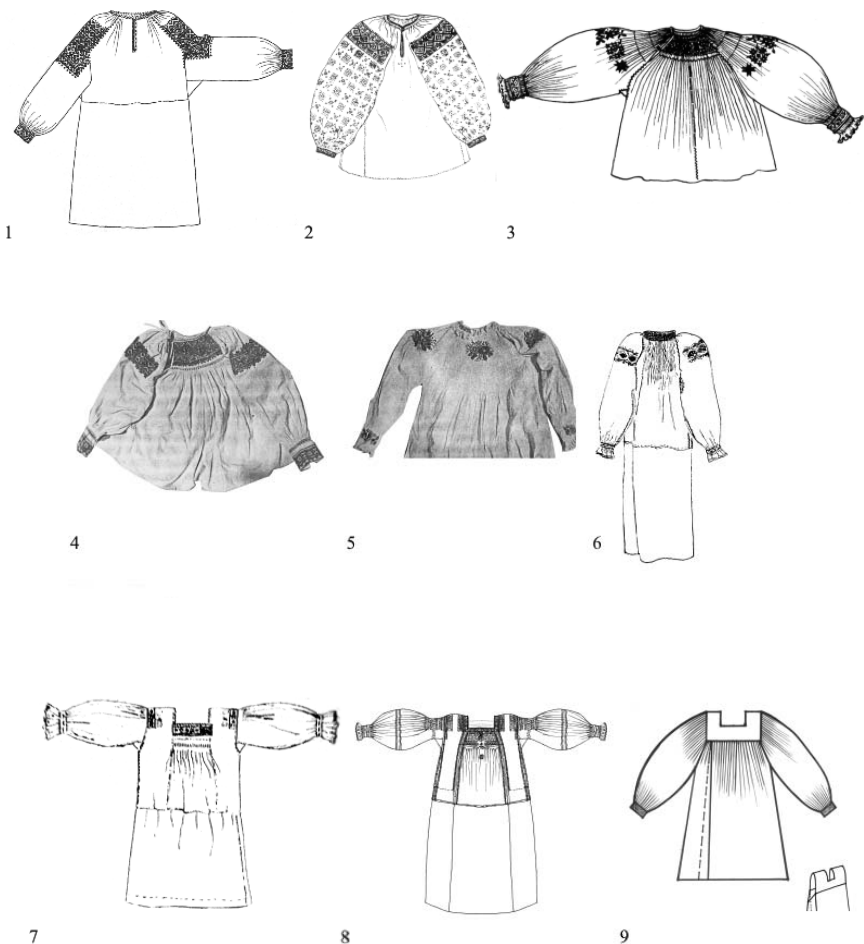
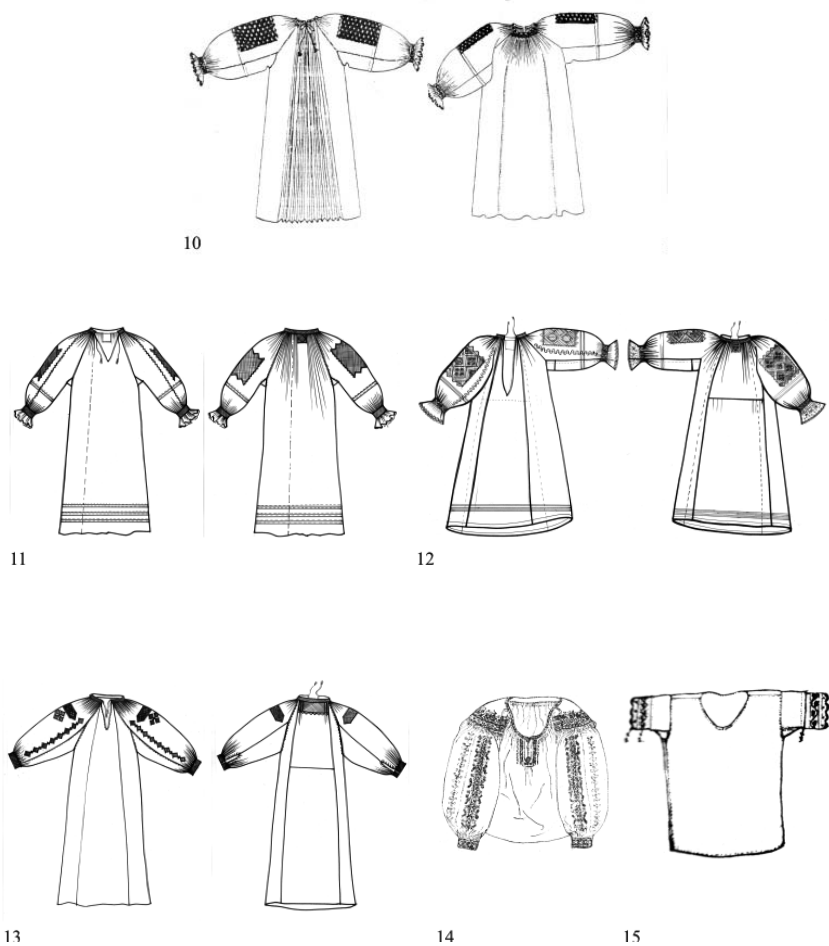

Рис. 2. Жіночі сорочки:

1. С. Ясіня, Рахівський р-н; 2. С. Кобилецька Поляна, Рахівський р-н; 3. С. Нижні Ворота, Воловецький р-н; 4. "Опліча", Воловецький р-н; 5. Лемківська сорочка, Великоберезнянський р-н; 6. Довга морщена сорочка, Воловецький р-н; 7. "Волоська сорочка", Тячівський р-н; 8. С. Біловарці, Тячівський р-н; 9. Сорочка з квадратним вирізом горловини. С. Хижа Виноградівський р-н;

Рис. 2. Жіночі сорочки:
 10. "Заспульниця", с. Данилове, Хустський р-н; 11. С. Липча, Хустський р-н;
 12. С. Колочава, Міжгірський р-н; 13. С. Довге, Іршавський р-н; 14. Коротка
 жіноча сорочка, Перечинський р-н; 15. Сорочка з короткими рукавами,
 Перечинський р-н.

вим комплексом та охоплює села Перечинського району та села долини р. Велика Пиня в околицях с. Плоске Свалявського району. Найтипівішою для цього типу є вишивка сіл долини р. Тур'я.

У цих селах найбільше оздоблені жіночі сорочки поперечного або тунікоподібного крою з круглим чи квадратним вирізом горловини, розріз пазухи спереду. Станок сорочки призбиравали довкола горловини. Рукави у верхній частині морщили і пришивали до плечиків. Вони були довгі, пишні із пришивними манжетами (Рис. 2.14).

Вишивку на жіночих сорочках розміщували по краю плечиків відносно неширокою орнаментальною смугою. Нижню частину рукавів морщили і до них пришивали вишиті манжети. Круглий чи квадратний, достатньо глибокий виріз горловини обшивали обмітувальним швом, з допомогою якого утворювали дрібні трикутнички. Неглибокий розріз – пазуху, що зав'язувався шнурівками чи застібувався на гудзики, прикрашали з обох боків вишитою стрічкою (рис. 3). Іноді під розрізом пазухи робили коротку складку ("защеп"), що виконувала скріплюючу функцію.

*Рис. 3. Жіночі сорочки. Перша половина ХХ ст.
С. Тур'я-Поляна, Перечинський р-н. Збірка ЗОШ в с. Тур'я-Поляна.*

На сорочках кінця XIX – початку XX ст., як відзначав С. Маковський, зрідка траплялися повністю вишиті рукави, на яких бачимо рядки повздовжніх орнаментальних смуг, що тягнулись від плеча вниз до зібраних манжет [8, с. 37], (Рис. 2.14). Амалія Кожмінова пов'язує це з тим, що коли було досить вишивальних і дешевих ниток жінки вишивали хрестиком, не лише наплічники, але і рукави по всій довжині аж до манжетів, дуже гарними і широкими візерунками, з прекрасним орнаментом [20, с. 98].

Жіночі сорочки з короткими рукавами в тур'янському вишивальному осередку стали поширюватися з перших десятиріч XX ст. Така сорочка вже не мала морщення. Короткий, вище ліктя, рукав туго облягав руку. У нижній частині він мав широку вишиту смугу, а над нею – довкола рукава – воланчик ("фидриші"). Місце з'єднання рукава зі станком оздоблювали доволі виразним грубим швом (Рис. 2.15). Неглибокий розріз – пазуху застібували на ґудзики, а з обох боків та знизу оздоблювали вишиваними смугами квіткового орнаменту. Виріз горловини вишивали обітувальним швом.

Як на сорочках з довгим рукавом, так і на сорочках з коротким рукавом вишивали виріз і горловину, плечову частину рукавів, манжети та з обох боків пазушний розріз. Його декорували кількома вишитими повздовжніми смугами ("фараметликами").

Отже, локальні особливості у вишивці найвиразніше проявлялись в оздобленні жіночих сорочок геометричними, стилізованими чи квітково-рослинними орнаментами та їх поєднанням. Загалом переміни у вишивці закарпатських українців почалися з кінця XIX – початку XX ст. Вони були пов'язані з поширенням техніки вишивання гладдю квітково-рослинних орнаментів та багатоколірності. Їх проникнення в усі вишивальні осередки послабило строгі риси геометричних мотивів, які трансформувались в заокруглені форми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоберман Д. Н. Искусство гуцулов / Д. Н. Гоберман. – М. : Искусство, 1980. – 51 с.
2. Горинь Г. Й. Народні промисли лемків Закарпаття / Г.Й. Горинь // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 4. – С. 46–49.
3. Грибанич І. Жіноче вбрання українців Боржавської долини / І. Грибанич // Календар «Просвіти» на 1993 рік / уклад. П. Федака. – Ужгород : Закарпат. крайове тов-во «Просвіта», 1993. – С. 137–139.

4. Грибанич І. Народний одяг гуцулів Закарпаття з другої половини ХІХ – 50-х рр. ХХ ст. / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород : Карпати, 1995. – Вип. І. – С. 101–124.
5. Зеленчук В. С. Костюм румунського населення Закарпатської області УРСР / В.С. Зеленчук // Карпатський збірник. – М. : Наука, 1976. – С. 69–78.
6. Коцан В. В. Іноетнічні запозичення та їх впливи на формування народного одягу долинян Мараморощини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер.: Історія. – Ужгород : Говерла, 2008. – Вип. 20. – С. 188–198.
7. Красовський І. Матеріальна культура лемків північних схилів Карпат ХІХ – ХХ сторіч / І. Красовський // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1989. – Т. 13. – С. 301–361.
8. Маковский С. К. Народное искусство Подкарпатской Руси / С.К. Маковский. – Прага, 1925. – 56 с. : іл.
9. Пилип Р. І. Локальні особливості одягової вишивки українців закарпатської Гуцульщини / Р. І. Пилип // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів, 2006. – Спецвипуск ІІ. – С. 237–244.
10. Пилип Р. І. Художньо-функціональні особливості одягової вишивки марамороських долинян ХІХ – першої половини ХХ ст. / Р. І. Пилип // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків : ХДАДМ, 2008. – № 15. – С. 94–114.
11. Полянская Е.В. О сходстве и взаимовлиянии в одежде различных этнографических групп Закарпатья / Е.В. Полянская // Карпатський збірник. – М. : Наука, 1976. – С. 65–68.
12. Симоненко І. Ф. Быт населения Закарпатской области (по материалам экспедиций 1945–1947 гг.) / И.Ф. Симоненко // Советская этнография. – 1948. – № 1. – С. 69–89.
13. Симоненко І. Ф. Народна вишивка Закарпаття / І.Ф. Симоненко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. – Вип. 3. – С. 56–85.
14. Сікора О. Убрання українців Бойківщини: [втому числі й Закарпаття] / О. Сікора // Бойки : [видання науково-культурологічного т-ва «Бойківщина»]. – Дрогобич : видання наукового товариства «Бойківщина», 1998. – С. 166–176.
15. Стельмашук Г. Г. Колекція акварелей Ю. Глоговського, як джерело вивчення традиційного одягу / Г.Г. Стельмашук // Український народний одяг ХVІІ – початку ХІХ ст. в акварелях Ю. Глоговського / автори та упоряд. Д.П. Кривач, Г.Г. Стельмашук. – К. : Наук. думка, 1988. – С.55–64.

16. Стельмашук Г. Г. Одяг / Г.Г. Стельмашук, Г. Худик, Д. Дмитриків // Лемківщина : у 2-х т. – Львів : Афіша, 1999. – Т.1. Матеріальна культура. – С. 324–346.
17. Тиводар М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) / М.П. Тиводар // Carpatica-Карпатика. – Ужгород : Патент, 1999. – Вип. 6. – С. 4–64.
18. Шмелёва М. Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области / М.Н. Шмелёва // Советская этнография. – 1948. – № 2. – С. 130–146.
19. Шухевич В. О. Гуцульщина : перша і друга частина / В.О. Шухевич. – Львів : Видавничо-друкарська фірма «Рут Принт», 1997. – 350 с.
20. Kožminova A. Podkarpatská Rus. Práce a život lidu po stránce kulturní hospodářské a národopisné / Amalie Kožminova. – Praha, 1922. – 126 s.
21. Potusnyák F. A ruszin népviselet / Ferenc Potusnyák // Зоря-Најнал. – Ужгород, 1943. – Рочник III. – Число 1–4. – Old. 302–327.

СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ (1935–1938 РР.)

УДК 069.02:39(477.87)

Резюме. У статті розглядається діяльність Етнографічного товариства Підкарпатської Русі, а саме створення його членами в м.Мукачеві у 1937 році Етнографічного музею. Також дано коротку характеристику науковій та видавничій діяльності товариства, що полягала у читанні лекцій, створенні гуртків, залученні учнівської молоді до вивчення історії та культури краю.

Ключові слова: етнографічне товариство, музей, громадське об'єднання, етнографія, музейні зібрання.

Summary. The article reviews activities of the Pidkarpatska Rus Ethnographical Society, namely, its formation in 1937 in the city of Mukachevo by the museum society members. There is also a short description of the society's occupation in the field of scientific and publishing activities, which consisted of lecturing, forming circles, attraction of young people to studies of history and culture of the native land.

Key words: Ethnographical Society, museum, public association, ethnography, museum collections.

Фундаментальні основи музейної та пам'яткоохоронної роботи на Закарпатті починають закладатися ще в довоєнний період. Локомотивом в організації музейної роботи слугували видатні закарпатські вчені, громадяни, патріоти. Серед них Тиводар Легоцький, Йосип Янкович, Петро Сова, Юлій Головацький, Федір Сас, чисельні активісти міських та регіональних громадських об'єднань.

Наприкінці 1934 року наслідком активізації народознавчих інтересів у краї стала поява спеціалізованого етнографічного осередку в м.Мукачеві – Етнографічного товариства Підкарпатської Русі. Собі за мету товариство поставило “організацію кадрів – працівників в ділянці етнографії по цілому краю”, проведення науково-дослідної роботи

та утворення в Мукачеві крайового етнографічного музею [11, с.183]. Статут товариства було затверджено Земським Урядом Підкарпатської Русі №75.513 IV-7, від 29.01.1935 року [2, с. 1]. Статутом товариства передбачалось заснування місцевих відділів та призначення “поодиноких довірників на місцях” з метою розгортання наукової роботи та збору етнографічних матеріалів [11, с. 183].

На VII-му конгресі “Учительской Громады” секретар Етнографічного товариства Підкарпатської Русі Юлій Головацький чітко описав усі поставлені цілі та завдання товариства. У сфері матеріальної культури передбачалося вивчити типи народних будівель і церков, оселі і господарські знаряддя, народний одяг, різні прояви народного мистецтва: писанки, кераміка, пластика, малюнки, вишивки, килими, рушники, ткацтво. У соціальній сфері – простежити життя народу в родині і на селі, народні вірування, звичаї та обряди. У сфері духовної культури – народну мову, усну народну словесність, повісті, перекази, казки, загадки, пісні, колядки а також танці, музику, ігри тощо [4, арк.1].

Як наголошувалося у спеціальному “Інформаційному листку в справі утворення етнографічного музею Підкарпатської Русі в м.Мукачеві” – широка програма науково-дослідних студій підпорядковувалася саме створенню етнографічного музею.

Для того, щоб поставити справу організації музею на добру наукову основу, передбачалось, що “побудові окремих експозиційних відділів передуватимуть глибокі народознавчі студії та збір пам’яток в їх предметному втіленні чи малюнках не лише такими, якими вони збереглись на сьогодні, а, по можливості, такими, якими «вони випадали в ході свого розвитку»” [11, с. 183].

Влітку 1935 року товариство видало перший номер “Вістей етнографічного товариства Підкарпатської Русі”, які вийшли як додаток до газети “Учительський голос”. Наступний номер “Вістей” з’явився в січні 1936 року. У цих листках інформаційного характеру друкувалися короткі повідомлення про роботу товариства, оголошення та вказівки для любителів-етнографів [9, с. 13-14].

Починаючи свою діяльність, товариство розробило план ведення робіт. У першу чергу, серед важливих ділянок своєї роботи Товариство означило повне дослідження народного одягу. З цієї метою було розпочато роботу з докладного опису одягу з цілої області Підкарпатської Русі, не оминаючи жодного села. На підставі зібраного матеріалу планувалося видати етнографічну мапу народного одягу на Підкарпатській Русі з ілюстраціями давніх та сучасних комплектів одягу [1, с. 315–316; 5, арк. 1].

Етнографічне товариство звернулося із закликом до всіх культурних працівників нашого краю, до священників, учителів, учнівської молоді, селян та робітників, аби ті взялися допомогти Етнографічному товариству у розпочатій справі [10, с. 120]. Для більшої продуктивності роботи на місцях було розпочато організацію в кожному місті області етнографічних гуртків із членів та співробітників товариства [5, арк. 1].

Для керівництва роботою на місцях товариство видрукувало спеціальну інструкцію – “Анкетний листок для складання описів народного одягу Підкарпатської Русі” [2, с. 2].

Члени Товариства розробили і підготували до друку 18 програм, серед яких – програми-запитальники для загального опису села, для збирання матеріалів про будівництво хат на Підкарпатській Русі. Програми орієнтували збирачів на з'ясування символічного значення окремих елементів матеріальної культури, на виявлення їх зв'язку з народними світоглядними уявленнями. Поширювались програми і для студіювання народної духовної культури народного мистецтва.

Велику організаційну роботу проводили члени товариства етнограф Михайло Обідний та вчитель Федір Сас. Вони склали програми-запитальники, листувалися з кореспондентами музею та установами, виступали з лекціями та доповідями. До справи створення музею залучалася також громадськість. Чимало фольклорно-етнографічних пам'яток було зібрано зокрема членами етнографічного семінару, що функціонував у рамках Товариства [11, с. 184].

При Етнографічному товаристві була створена музейна комісія, яка відповідала за збирання речей і матеріалів для Етнографічного музею, та для упорядкування всього зібраного, консервації і зберігання. Для цієї комісії були розроблені усі функціональні обов'язки, викладені у так званому правильнику [5, арк. 1].

Музеєм поширювались звернення до учительства та молоді (“Жертуйте один день для етнографічного музею!”), що містили заклики сприяти згуртуванню збирачів-ентузіастів на місцях [11, с. 184].

Перша річ, яка надійшла до музейних фондів була вишивка, привезена із с.Кваси М.Обідним. Другу річ, стару рукописну церковну книгу, подарував проф. О.Приходько. А за два з половиною роки праці Етнографічне товариство мало великі зібрання писанок, вишивок, складових компонентів народного одягу та предметів сільського побуту [6, арк. 78].

На заклик товариства з реальною допомогою першими відгукнулися читальні “Просвіти”: Мукачівська внесла членські внески – 100 кч;

Рахівська надіслала колекцію зібраних членами читальні великодніх писанок та різних речей з життя і побуту гуцулів; Квасівська – також надіслала збірку старовинних “гуцульських” речей [2, с. 3]

Велику активність при формуванні збірок музею проявляла молодь. Ентузіасти зробили записи усної народної словесності, описали звичаї та обряди, народне вбрання, збрали для музею писанки. Молоді етнографи проводили експедиційні обстеження краю та збір пам'яток для музею. Так, у літній період 1937 р. експедиційно досліджував хатнє будівництво на Верховині студент Мукачівської торгової академії Андрій Стерчо, збагативши фонди осередку новими експонатами та серією малюнків з народного будівництва [10, с.125]. Український музеєзнавець Ганна Скрипник, відзначає, надзвичайно подвижницьку збиральницьку фольклорно-етнографічну діяльність письменника Луки Дем'яна, який уже “в середині 30-х років ХХ ст. записав близько 3000 пісень, прислів'їв, легенд, казок, замовлянь, народних обрядів та ін. серед населення Воловецького та Свалявського округів. Від Етнографічного товариства він одержав спеціальне посвідчення, яке уповноважувало його збирати дари для етнографічного музею” [11, с. 184–185].

Усі речі для музею приймалися тільки як дар, про купівлю не могло бути й мови, бо на те не було коштів.

Серед чисельних дарунків привертає увагу дар заслужених діячів і меценатів краю братів Климпушів із Ясіня. За свої кошти вони придбали вітрину і заповнили її цінними для музею речами – гуцульський одяг, вишивки, кераміку, писанки, побутові вироби. У вітрині виставлене фото всіх трьох братів та фото старої гуцульської хати, де вони народилися [6, арк. 78] Вчитель І.Келемен подарував музею 20 давніх вишивок; Н. Дубикова – збірку гуцульських вишивок; учитель Г. Боднар із села Довге – одяг та вишивки; В. Кацулякова із Сваляви – 18 вишивок [11, с.185, 191].

Активна підтримка з боку громадськості ідеї створення в краї українського музею дозволила зібрати необхідні кошти (10 000 крон) для комплектування його колекцій [3, с. 1].

За надзвичайно короткий період свого функціонування мукачівський осередок зібрав понад 2000 пам'яток, кілька десятків тисяч записів народних пісень, переказів, замовлянь та ін. Стараннями його активістів до друку було підготовлено понад 50 друкованих аркушів народознавчих матеріалів. Проте для їх опублікування бракувало коштів, оскільки офіційне керівництво краю, здебільшого залишалось глухим до потреб музею. Щоправда, були й окремі винятки. Так, матеріали листування му-

зею з сільськими нотарськими управліннями засвідчують, що хустське окружне нотарське управління на прохання надіслати етнографічні пам'ятки з району та надати певну фінансову допомогу музею погодилося переказати музею 200 крон. Переважна ж більшість інших нотарських управлінь відповіли, що на території краю зазначених пам'яток немає, як немає і лімітів для надання фінансової допомоги [11, с. 191].

До 1937 року музейні матеріали зберігались в різних місцях. Взимку 1937 року, завдяки інспектору ремісничих шкіл Ф.Шпалі та директору ремісничої школи в місті Мукачеві П.Копикові, Етнографічне товариство дістало одну залу, а пізніше ще дві [10, с. 125].

Проте стараннями прогресивних сил Закарпаття музей було створено, і 20 червня 1937 р. відбулось його урочисте відкриття. Присутність на святі високих представників уряду краю, а також визначних гостей з Праги та величезної кількості люду свідчить про те, яке важливе значення для Підкарпатської Русі мала ця нова установа [6, арк. 78]. З високих урядових осіб були: губернатор Костянтин Грабар, шеф реферату шкільництва і народної освіти в Ужгороді, секційний радник Фр. Хмеларж, культурний референт проф. Кайгл, інспектор ремісничих шкіл на Підкарпатській Русі проф. Шпала, мукачівський окружний начальник радник Ю.Комаринський, свалявський окружний начальник Вислоцький та інші [6, арк. 78]. Лише за чотири дні експозицію оглянуло 3000 відвідувачів [1, с.317]. Високо оцінюючи значення нового культурного осередку Закарпаття, преса відзначала: „Відкриття музею – новий вклад до українського та вселюдського храму науки” [3, с. 2–3].

Віддаючи належне вагомій культурно-освітній ролі новоствореного народознавчого музею, Ужгородське товариство “Просвіта” у 1938 р. прийняло пропозицію Мукачівського етнографічного товариства про приєднання етнографічних збірок “Просвіти” разом з обладнанням до музею [7, арк. 1–2].

На зламі 20–30-х років ХХ ст. на Підкарпатській Русі з'являються і перші зародки місцевих сільських та окружних музеїв етнографічного профілю. Так, на кошти, виділені для позашкільної освітньої діяльності, було засновано етнографічний музей у Рахові [9, с. 112; 11, с. 192].

На думку Г.Скрипник, у закарпатському музейництві цього періоду – як у центрах, так і на місцях – переважала народознавча спрямованість, що “було однією з форм усвідомленого протидіяння української інтелігенції денаціоналізаторській політиці окупаційних урядів”. Показовою в цьому плані є діяльність якраз мукачівського музею. Його активісти приділяли надзвичайно велику увагу пропаганді української

національної культури, влаштовуючи періодичні виставки фондів зібрань народного мистецтва, виголошуючи наукові доповіді, організуючи лекції на етнографічну тематику [11, с. 192].

Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.), за умовами якого Мукачево відійшло до Угорщини, Етнографічне товариство, а також Музей, що діяв при ньому, припинили свою діяльність. Їхнє майно знайшло тимчасовий прихисток у Мукачівському монастирі отців Василіан. Ось як описує ці події Петро Стерчо: „... Етнографічний Музей – працю багатьох років і багатьох осіб – треба було перевозити волами до монастиря оо.Василіян, на Чернечу Гору. Мій покійний брат, Андрій Стерчо, який під кермою д-ра Обідного, а відтак проф. Карла Шіналія, багато труду вклав у збірку експонатів, сходячи пішки все Закарпаття в часі ферій, рятував із близькими друзями, Михайлом Габодою, Юрком Шелепою, Юрком Борошом і багатьма іншими, майно Музею впродовж цілого тижня. Селяни із сусідніх сіл радо давали воли й вози до диспозиції, а оо. Василіяни радо дали приміщення для музею в монастирі, а їхні братчики щиро і пильно упорядковували експонати, щоб не знищилися” [12, с. 77–78].

Отже, Музей Етнографічного товариства Підкарпатської Русі проіснував майже півтора року. Та навіть за такий короткий час ця установа зробила дуже багато для вивчення історії й культури Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божук Г. Сторінки історії “Етнографічного товариства Підкарпатської Русі” / Ганна Божук // Культура Українських Карпат: традиції і сучасність / Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року). – Ужгород: МПП “Гражда”, 1994. – С. 308–319.
2. Вісті етнографічного товариства Підкарпатської Русі. – Мукачів, 1935. – Ч.1.
3. Вісті Етнографічного товариства Підкарпатської Русі. – Мукачів, 1937. – Ч. 6-7.
4. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.1558. – Оп.1. – Од. зб. 6, арк.1.
5. ДАЗО, ф.1558, оп.1, од.зб.19, арк.1.
6. ДАЗО, ф.1558, оп.1, од.зб.22, арк. 78.
7. ДАЗО, ф.1558, оп.1, од.зб.54, арк. 1–2.
8. Качій Ю. З історії музейної справи на Закарпатті / Юрій Качій // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею / Упорядник

- і науковий редактор Павло Федака. – Ужгород: Карпати, 1995. – С. 9–15.
9. Коханый К. Внѣшкольняя достиженія / Кирилль В. Коханый // Подкарпатская Русь // Подкарпатская Русь за годы 1919 – 1936. – Ужгородъ, 1936. – С. 109–112.
  10. Посисень Г. Палаюча глина минувшини (Про Етнографічне Товариство Підкарпатської Русі) / Галина Посисень // Тиса. Культурно-християнський журнал. Головний редактор Василь Кухта. – 1993. – № 1–2. – С. 120–128.
  11. Скрипник Г.Л. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Т.Рильського. – К.: Наукова думка. – 1989. – 304 с.
  12. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках. Репринтне видання. – Львів: За вільну Україну, 1994. – 288 с.

Себастьян Дуб'єл-Дмитришин
(Познань, Польща)

ЕТНІЧНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛЕМКІВ В УКРАЇНІ

УДК 39(477.87)

Резюме: У статті розглядаються питання етнічно-культурної ідентичності лемків на Україні. Автор приходиться до висновку, що найбільш важкі умови для збереження і розвитку культурної самобутності лемків склалися у східних районах України. Натомість на Західній Україні під впливом лемківської діаспори простежуються тенденції до відродження їхньої культури.

Ключові слова: лемки, лемківська говірка, етнічно-культурна самобутність, денаціоналізація, самосвідомість.

Summary: The article studies the problems of ethnical & cultural identity of Lemky in Ukraine. The author comes to the conclusion that the gravest conditions for preservation and development of the Lemky cultural selfhood turned out to be in Eastern parts of Ukraine. Instead, under the influence of Lemkivska Diaspora the tendencies of renaissance of their culture are traced in Western Ukraine.

Key words: Lemky, patois of Lemky, ethnical & cultural selfhood, denationalization, self-consciousness.

*„A nasze przestępstwo było, że my się urodzili Rusinami i to był powód do prześladowania, a potem do przesiedlenia”
(Chomiak 1995, s. 82)*

Загальновідомо, що найтрагічнішим періодом в історії Лемківщини була Друга світова війна, переселення лемківського люду на прикордонні між Польщею і радянською Україною, а також акція “Вісла”. Тоді й настала фактична ліквідація лемків. Акція переселення в 1944–1946 роках охопила близько 65 % населення. Інших, з незначними винятками, вивезено в 1947 р. на колишні німецькі землі (траплялися ще випадки виселень у 50-их роках). Розгрому підкорилися давні структури суспільного життя, змінилася територія проживання, вчинено часто невідворотні розгроми в різних сферах культури лем-

ків. Населення піддавалося переслідуванням, чіткому контролю і денаціоналізації. Відокремлення від церкви, заборона спілкування мовою, публічних зібрань і повернення додому, позбавило лемків основних чинників формотворення своєї культури, а також визначників власної тотожності. Лемківщина мала бути знищена, позбавленою її людських слідів, символів і законних спадкоємців. Лемки, однак, вижили, шана повернулася, лемківство відроджується та прогресує, оскільки нелюдська поведінка не зробила лемківські серця холодними й черствими.

Внаслідок угоди окупантів щодо обміну населення, на Схід виїхала невелика кількість лемківських сімей, головним чином, сільської бідноти. Радянські агітатори знайшли податливий ґрунт на Західній Лемківщині, де домінував русофільський рух. Згодилися до виїзду близько 25 тис. лемків – виїхало ледве 5 тис. Ті, що залишилися, поінформовані через реемігрантів, як виглядає життя в “радянському раї”, відмовилися від виїзду. Добровільний, але переважно примусовий характер мали натомість виселення в 1944–1946 роках. Лише на початковому етапі в радянську Україну виїхало населення із знищених сіл навколо перевалу Дуклянського, а також непохитних прихильників Росії (тоді Радянського Союзу). Період депортації лемків в УРСР до кінця ще не досліджено – навряд чи віднайдено всі матеріали-спогади виселених лемків. У результаті описаних виселень більшість лемків знаходилися на території України, що призводило до тривалого розділу в межах двох державних структур, а в майбутньому спричинило незворотні зміни, зокрема у сфері самосвідомості.

“Pytam się go: towarzysz delegat, skażitcie meni, czy ja maju jechat do Rosji? A on na to: ja tu prijechał szto by wsie wyjechali. A ja do niego: a ja nie pojedu. On na to: chcesz jedi, chcesz nie jedi. A znajesz szto ja tobi skažu? Jak my widsiuda wyjediem, Polaczki budut wam chwosty krutit ale my uže za wami nie potoim. Pyta się mnie: umiejesz po rusku czytaty? Ja mówię: da umiju. Daje mi list i mówi, że to list do żony, pisał tak: żywu w oczeń krasiwych storonach, charoszyje ludy, charoszo sobi żywu. Mówi do mnie: poniał? Ja mówię: da, poniał” [1, s. 40–41].

“Wywieźli ludzi w 1945 roku na daleką Ukrainę do Kirowohrada za Połtawę, do “czerwonego raj”, gdzie nie było gdzie mieszkać ani co jeść. (...) Z Florynki Jurko Dydowycz tak pisał z Ukrainy: choćby cię zabili, to nie rusz się od swego prog” [1, s. 30–31].

Лемки, що живуть тепер на Донбасі, особливо віддалені від своєї батьківщини і не беруть участі в діяльності організацій лемків (походять з Центральної і Західної Лемківщини), пояснюють своє жит-

тя після 60 років розлуки: „Polacy nazywali nas Rusinami, mieszkańcy Galicji- Moskalami, mieszkańcy Donbasu- Polakami, a nasi ludzie to plemię łemkowskie, a to plemię to prawdziwi Ukraińcy, naród słowiański” [3, s. 93].

Своє походження прослідковують від українців, що втікати від татар, а також: „Łemkowie nie pochodzą od Polaków, ani też od Moskali. W dolinach, gdzie są lepsze ziemie byli już ludzie, a naszym do życia pozostały jedynie góry” [3, s.93].

Як важливий елемент своєї батьківщини, символ, подають частку “лем” і діалект лемківський. Істотною частиною лемківського світу є також церква і особлива релігійність. Співчували також лемкам зі Словаччини, що були для них найближчою спільнотою, з якими їх з’єднували родинні контакти, торгові відносини та спільна релігія. Для багатьох із них період німецької окупації приніс істотні зміни самосвідомості та поняття: „Polacy z jakiegoś powodu nie chcieli nazwać nas Ukraińcami, ciągle Rusini, Rusini. A wtedy za Niemców zaczęły rozwijać się ukraińskie organizacje i w szkołach mówili, że Ukraina od Łemków do Kaukazu, dzieci zaczęły czytać ukraińskie książki, a nie łemkowskie” [3, s.94–95].

Після переходу німецько-радянського фронту багато хто втратив все, та, не зважаючи на це, трималися своєї батьківщини, оскільки не змінюється з легким серцем місце перебування, бо не можна легко змінити своє життя. Переселення в Україну коментують так: „(...) jechaliśmy tak że było to uważane za dobrowolne, ponieważ przewozili nas do różnych obwodów, a w rzeczywistości robiono wszystko, aby Łemków wywieść. Mój ojciec mówił, że w gminie mu nakazali, aby jechał, póki wszyscy są cali, bo później może być gorzej” [3, s.95].

У переселенських документах радянські службовці слово “русин” переклали як національність “російська”, пізніше зачислено їх як українців, у що, однак, ніхто не вірив: „Na początku tłumaczyliśmy kim jesteśmy, jednak później przestaliśmy, ponieważ i tak nie wierzyli” [3, s.96].

Оточення визначало лемків як “чужих”, інші були умови праці, мучило місце, так, що врешті переїжджали на Захід, аби бути ближче до батьківщини. Łemków nikt i nigdzie nie oczekiwał oprócz łemkowszczyzny [3, s.97].

Світогляд лемків зазнав також трансформації у зв’язку з новими реаліями життя у великому “українському світі” і тут асимілюється їх мова і змінюється їх етнічна свідомість.

“Moi rodzice mówili po polsku i słowacku, ponieważ żyli wśród takich ludzi. Tak i ja mówię po rosyjsku, ponieważ tutaj mieszkam. Ale moi rodzice nie stali się Polakami, tak jak i ja nie będę „ruską”. Jednak nie jestem już taka

jak Łemkowie na Łemkowszczyźnie, jednak dla mnie jest najważniejsze, aby moje dzieci wiedziały, że są Ukraińcami, że są Łemkami” [3, s.97].

За свою істотну ознаку визнали, з одного боку, толерантність і співжиття з іншими групами, а з іншого – ізолюваність, яка дозволила їм залишитися лемками й на Донеччині. Навіть після стількох років, повернення на Лемківщину є болючою темою, нереальною мрією, хоч старше покоління радо б туди повернулося. Спогади про “свій світ” є для лемків найдорожчими, незалежно від того, яким він був важким. Його втрата – це особиста відчутна поразка кожного лемка й до сьогоднішнього дня. На Лемківщині вони були “своїми”, там називали їх лемками, а не “поляками” чи “москалями”.

Лемки, що живуть тепер на Західній Україні, в своїх спогадах згадують період міфічної Лемківщини, переломний період переселень і етнічних чисток, а також буття лемком – “не-лемком” в Україні. Дивує, зокрема експонований період переходу з одного в інший світ і час блукань у пошуках свого місця, у напрямку до заходу, ближче до Лемківщини. Лемки спочатку виїжджали добровільно, передусім ті, що спокусилися “парканами, обвішаними ковбасою”. Ті, що жили ближче до нового кордону, неодноразово силоміць вивозилися за допомогою війська. Єдиним їх захистом були відділи УПА або втеча в ліс або у Словаччину. Не всі лемки, що живуть в Україні, зізнаються про своє походження. Нащадки імігрантів виїжджають до міст, утворюють змішані шлюби, інші відходять, забираючи із собою в могилу свою міфічну батьківщину. Для корінних українців приїжджі з Польщі – то Лемки, хоч вони ними не були. Самі Лемки, як твердять, не демонстрували свого етнопоходження і небагато – окрім мови – могло їх відрізнити від інших етносів. Українці не розрізняли: „ (...) czy “obcy” przybył z Jarosławia i czuł się Ukraińcem, czy z Krynicy i był Łemkiem. (...) Paradoksem było, że nie traktowano ich jak Ukraińców, choć dlatego musieli emigrować i nie mówiono o nich jak o Polakach, choć z Polski przybyłiacy migranci z nikąd” [4, s.220].

Під час розмов із подробицями згадують Лемківщину, розпитують про сьогоднішня, молодші виїжджають на “Ватри” і відвідують рідні місця під час торгових експедицій. Результатами цих виїздів є короткі репортажі і вірші, в яких переплітається сум за втраченою батьківщиною, домом, розбитим і приниженим народом, а також печаль: „Przez moją wieś biegnie droga asfaltowa i nic już nie ma” [4, s.222].

Один з лемків багато разів переконував українських сусідів, що Лемківщина насправді існувала, що він не приїхав з нізвідки. Для досліджуваних нами лемків аргументом за тим, щоб зватися лемками є

факт приїзду з Лемківщини. Однак часто вони не можуть принципово вказати на різницю між ними і українцями. Лемки не бачать причин для переселення, в більшості змирилися із ситуацією і не планують повернень, а деякі вважають, що знайшли щось краще. Не вірять і в те, що лемки в Польщі переживають відродження і повертаються із Заходу, і що Лемківщину заселяють, бо підвищився її матеріальний статус, а частина її жителів знов говорить лемківською.

В останніх роках в Україні з'явилася історична й етнографічна література, спогади, а також художня література, написана лемками, що розповідає про Лемківщину. Але треба додати, що, хоча українці визнали, що лемківські групи зв'язків є однією з форм організації і діють переважно у великих містах, але, окрім цього, це ще й товариства, фольклорні групи і вечірки, як от "Лемківська Ватра" в Монастирську, в Хутиску в Україні, "Ватра" в Ждині в Польщі, а також контакти з лемками, що живуть у Польщі. Проведені дослідження засвідчили, що 17,1% переселенців сказали, що вони добровільно виїхали в Україну, в той час як 82,9% вважають, що вони були депортовані примусово [2]. Перевезення лемків спрямували, в основному, в степову частину України. Переселенці зіштовхнулися із важкими умовами, тому вони йшли до прикордонних районів і посилялися в покинутих будинках польських переселенців. Найбільші поселення утворилися недалеко від Львівської і Тернопільської областей. Хоча радянська влада не сприяла культивуванню етнічних і регіональних відмінностей, збереглися серед лемків деякі форми традиційної культури та тотожності (найкраще збереглася народна музика). У 1988 році у Львові створено соціальне і культурне товариство "Лемківщина", що мало кілька філій. Три роки опісля був створений культурний, науково-публіцистичний Фонд дослідження Лемківщини.

Найбільш важкі умови для збереження і розвитку культурної самобутності склалися у східних районах України (так, як і в Польщі на західних територіях). Парадоксально, проте велика культурна дистанція по відношенню до суспільства впливає на збереження основи своєї самобутності. З іншого боку, в умовах діаспори Лемків на Західній Україні простежуються тенденції до рекультурації [5].

У своєму оточенні лемки формують організації і асоціації, але помітні відмінності в понятті "лемківство", інше сприйняття їхньої етнічної приналежності (обговорення подібних тем, що ведуться між лемками, які живуть у Польщі, буде обговорюватися по-різному в іншому місці). Для деяких бути лемком є однією з ключових відмінностей українсь-

кого суспільства. Це виражається у визнанні свого лемківського походження, спілкуванні рідною мовою і підтриманні свого культурного спадку. На думку інших, щодо сформованої національної української самосвідомості, то це стосується тільки зв'язку з місцем походження, з Лемківщиною. В останні роки відродилися контакти з лемками, переселеними в Україну, та лемками, що живуть у Польщі.

“Równocześnie rodzi się refleksja dotycząca dużych skłonności zachowawczych tej grupy i poczucie wspólnoty, trwającej pomimo tak długiego okresu rozproszenia. Wartością łączącą Łemków, niezależnie od przekonań i orientacji polityczno- narodowych, jest zachowane w ich świadomości ojczyście terytorium i cechy specyficzne rozwijającej się na nim kultury. Pomimo, iż na terytorium tym w chwili obecnej mieszka bardzo niewielki procent Łemków i całkowicie zmienił się jej charakter kulturowy, jego funkcja ideowa jako nadrzędnego czynnika integracyjnego pozostaje niezmieniona” [2, s.30–31).

Характерною ознакою культурної ідентичності лемків є відмова від її прояву після переселення. В Україні, лемки старалися уподібнитися до не зовсім чужої їм більшості, яка, однак, довгий час не хотіла визнати нових сусідів за цілком своїх. Життя лемків в Україні, порівняно з корінними мешканцями, було гіршим як з економічної точки зору, так і у зв'язку тиском радянської влади. Як відзначив професор І. Щербра, “гнаних зі своїх одвічних прабатьківських земель в Україну людям здавалося, що в ці страшні часи та земля стане для них рідною матір'ю. Але в зерносовищі Європи чекав на них не тільки голод, холод, але ще страшніша з цих бід – московсько-більшовицька машина, яка вщент знищувала душу. Для відновлення справедливості потрібно нам ще докласти зусиль, щоб не лишилася жодна біла пляма про незламним духом цих скромних, маловимогливих і працелюбних, безмежно закоханих в Бескиди, людей”.

Лемки на Західній Україні не опинилися в чужому мовному морі, що не сприяє культивуванню вітчизняного діалекту, тільки йдучи в церкву, моляться “по-своєму”. Діяльність лемківських лідерів, зокрема збудована церква в львівському лемківському скансені, призвела до того, що релігійність підтримує інші компоненти лемківської ідентичності. Сьогодні традиційна обрядовість включає в себе багато всеукраїнських елементів, що поєднує лемків з більшістю українського суспільства. Важливою складовою частиною ідентичності залишаються лемківська пісня (колектив “Лемківщина”), кулінарні і скульптурні традиції.

Поза сумнівом, що лемківська культурна ідентичність весь час заглиблюється в традиції. Прикметною рисою тієї ж ідентичності, як і раніше, є традиційні витвори матеріальної культури, однак визначальне значення мають такі елементи культурного доробку поколінь, як мова і пісня. Лемківський ступінь культурної ідентичності найсильніше пов'язаний з генеалогічними коренями і знанням лемківського діалекту, а також залишається прямо пропорційним до віку представників лемківської спільноти. Крім того, лемківська культурна ідентичність міститься в українській культурній ідентичності, особливо це відображається в релігійному житті, а також – у пісні. Звичайно, не згадую тут про етнічну ідентичність, яка всупереч культурній спільноті є дуже диференційована [5, s.155].

ЛІТЕРАТУРА

1. Chomiak R. Nasz łemkowski los. – Nowy Sącz, 1995.
2. Duć-Fajfer H. Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. – Kraków, 2001.
3. Kłasztorna N. łemkowskie pojmowanie "swego świata": jego obraz, utrata i poszukiwania // Biuletyn Ukrainoznawczy. – Przemyśl, 2001. – № 7.
4. Nowak J. Zaginiony świat ? Nazywają ich Łemkami. – Kraków, 2000.
5. Pecuch M. Tożsamość kulturowa Łemków w zachodniej Polsce i na Ukrainie. – Gorzów Wlkp, 2009.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ В СУЧАСНОМУ ПІСЛЯКОЛГОСПНОМУ СЕЛІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ СХІДНИХ КАРПАТ (на прикладі с.Полонинське)

УДК 392(477.87)

Резюме. У статті розглядаються окремі аспекти повсякденного життя жителів маленького села в Східних Бескидах. Автор намагається до певної міри заповнити прогалину у дослідженні тісних соціально-економічних перетворень в Україні та в сільських громадах. Міркування базуються на зборі фактичного матеріалу, проведеному автором у 2007 році.

Ключові слова: повсякденне життя, робота, святкування, колгосп, Україна, Східні Карпати, поселення бойків (бойківщина).

Summary. The article discusses selected aspects of everyday life of the inhabitants of a small village in the Eastern Bieszczady Mountains. The author tries, to some extent, to fill up the gap in the research on the impact of socio-economic transformations in Ukraine or rural communities. The discussion is based on fieldwork conducted by the author in 2007.

Key words: everyday life, work, celebration, kolkhoz, Ukraine, Eastern Carpathians, Boiko country (Boikivshchina).

Вступ

Пропонована розвідка написана на основі досліджень, проведених автором на зламі липня-серпня 2006 року у карпатському селі Полонинське², що в Турківському районі Львівської області. Робота виконувалася в рамках дослідницького проекту “Бойко 2006”, реалізованого Науковим колом студентів етнології, яке діє при Інституті етнології та культурної антропології Університету ім. Адама Міцкевича (м. Познань, Польща).

---

¹ Автор є стипендіантом Фонду Університету ім. А. Міцкевича на 2010 рік.

² З етнічних міркувань назву місцевості змінено.

У представленому тексті прагнемо запропонувати читачеві декілька спостережень на тему сучасного щоденного життя у карпатському селі в Україні. Праця є спробою створення етнографічного опису того, з чим ми стикнулися під час досліджень. Прагнемо підкреслити, що не домагатимемося прав на об'єктивізм, що би це не означало в гуманітарних науках після постмодерного перелому, а категорії, вжиті нами на потреби опису, з одного боку обумовлені культурою, в якій нам довелося щоденно функціонувати, а з іншого боку, вони виникли під час і після досліджень. І тільки тоді ми усвідомили, що культурні відмінності між досліджуваним світом і нашим особистим поглядом на нього значно впливають на процес простеження дійсності. Усвідомлюємо, що зібрані матеріали вимагають не тільки подальших досліджень, але також точнішого проблематизування а також інтенсифікованої антропологічної рефлексії. Сподіваємося, що поглиблення теми досліджень допоможе у майбутньому створити працю-аналіз антропологічного характеру, а не тільки текст на кшталт етнографічного опису.

Ознайомлюючись з польськими і українськими публікаціями за останні 20 років зі сфери етнології¹, що були присвячені районам, які ми звикли окреслювати Лемківщиною, Бойківщиною або Гуцульщиною, ми помітили, що в більшості вони зосереджені на питаннях, пов'язаних з процесами етногенезу, а також на історично-етнографічній реконструкції культури жителів згаданих регіонів. У більшості в етнологічному дискурсі переважають теми, які торкаються так званої традиційної культури, під якою найчастіше розуміємо цю "автентичну", "справжню", з XIX і початку XX ст [5; 11; 14; 24]. Робіт, присвячених сучасній ситуації карпатських спільнот, набагато менше. Серед них більшість торкається проблематики етнічності і тотожності лемків і карпаторусинів [15; 16; 17]. Це дуже дивує, особливо тому, що після повернення Україні незалежності у 1991 році там мали місце великі суспільно-економічні переміни [10; 23]. На жаль, локальний вимір невеликих сільських спільнот зацікавив антропологів в незначній мірі [12, s.172], а шкода, тому що в них дослідницькі можливості (напр., довготривале включне спостереження), які, на мою думку, дозволяють детально описати і назвати проблеми цих спільнот. Це стосується також сільських спільнот, які живуть у Карпатах. На жаль, дотепер ми не віднайшли антропологічного

---

¹ Пишучи про антропологів, маю на увазі культурних і суспільних антропологів, а не фізичних або біологічних. Назви етнолог і антрополог у цьому тексті вживаю синонімічно.

дослідження сучасної післяколгоспної “дійсності” карпатського села. В польській чи українській літературі, за винятком документів Я. Новака [17, s.395–404; 18], я не натрапив на точний опис ситуації теперішнього карпатського суспільства.

Все це спричинило виникнення вище згаданого дослідницького проекту. Кожен з учасників виїзду зосереджувався у своїх дослідженнях на іншій ділянці карпатської “дійсності”.

Опираючись на мій досвід зі с. Полонинське, можу стверджувати, що у щоденному житті тамтешнього локального суспільства дуже важливе місце займають праця та святкування. Вони є підставою суспільних взаємовідносин, з якими маємо справу в с. Полонинське. Корови та самогон є для мене, свого роду, символами обох категорій, про що ще напишу. На мою думку, описувані категорії не розділяються, а навпаки – проникають і доповнюються в багатьох аспектах щоденної суспільної практики.

На основі досліджень також вважаю, що переміни, які мали місце в локальних суспільствах карпатського регіону після розпаду СРСР, повинні привернути увагу польських і українських дослідників, які зараз більше зосереджуються на “традиційних” аспектах карпатської культури. Наважившись на дослідження, які зосереджені на теперішньому способі життя невеликих локальних спільнот у Східних Карпатах, науковці мають шанс на власні очі спостерігати за змінами, які їх торкаються, та за творенням нового культурного обличчя мешканців регіону. На мою думку, вирішивши проводити дослідження методом включного спостереження, вони будуть мати нагоду ознайомитись з теперішніми стратегіями “боротьби” з новою післяколгоспною дійсністю.

Маю надію, що в цьому тексті, хоча б якоюсь мірою, зможу показати, що те, з чим маємо справу в теперішній час у локальних суспільствах, які живуть на так званій Бойківщині або Гуцульщині, гідне опису і етнологічного аналізу.

Бойки та Бойківщина

Село, в якому я здійснював свої дослідження, знаходиться на території, яку етнографи ще від XIX століття називають Бойківщиною. На ній має проживати населення, що іноді окреслюється як етнографічна або етнічна група під назвою Бойки. Дослідницька практика зродила в мені деякі сумніви щодо правильного вживання обох категорій відносно сучасних мешканців цієї території. У презентованій мною статті волію не торкатися цієї проблеми, оскільки вона потребує окремого ви-

вчення, але щоб бути вірним своїм переконанням на цю тему, не буду тут вживати обох назв відносно сучасних мешканців с. Полонинське.

Полонинське та його мешканці

Полонинське – село, яке знаходиться в адміністративних межах Турківського району Львівської області. Від м. Турки це близько 40-50 км. Місцевість розтягнена на 8 км і розташована під головним карпатським хребтом, за яким вже починається Закарпаття. За даними, отриманими в тамтешній сільській раді, в 2006 році село нараховувало 1136 мешканців [1]. Полонинське має досить довгу історію, початки якої зафіксовані в джерелах з середини XVI століття [3], але у цій праці вона не є предметом окремого зацікавлення. З огляду на проведені дослідження, найважливішим мені здається період післявоєнних років Радянської України.

Для села це був, перш за все, час існування народного колгоспу, обов'язку праці в народному господарстві, а також час проблем, пов'язаних із активним використанням місцевої церкви. Окрім того, був це час розвитку сільської освіти і культури (звичайно, під егідою країни, в рамках якої в 1949 році замінено початкову школу на школу семикласну з розширенням шкільної споруди. Декілька років пізніше, в 1960 році, в с. Полонинське відкрито “клуб”, який був сільським центром культури. В ньому знаходилися також бібліотека та кінозал¹.

У 1991 році, як виявилось, дуже важливого для незалежності України, мешканцям села довелось вирішувати на загальнонаціональному референдумі майбутнє їхнього народу. В с. Полонинське (за словами його мешканців) більше 70% населення, що брало участь в референдумі, висловилося за незалежність України.

Рік пізніше замість колгоспу створено фермерське господарство “Нива”, яке існувало недовго, а після його занепаду землю і обладнання було розподілено поміж людьми. Самі мешканці називають цей розподіл розділенням колгоспного маєтку.

На зламі XX–XXI століть пересічне сільське господарство в с. Полонинське займало в середньому 1,4 га землі². В цьому часі дослідники

¹ За словами мешканців, “клуб” в с. Полонинське був в минулому найкращим в околиці. Тільки тут був кінозал, а на фільми приходили люди з сусідніх сіл. Зараз будинок в руїні, протікає стеля, облуплені стіни. Будинок, однак, використовується тутешньою молоддю для проведення щотижневих дискотек.

² Мешканці, котрих я запитував, на яких умовах отримували землі, відповідали, що кожен брав стільки скільки зміг обробити.

нараховували в селі 28 тракторів, 9 диг¹ та 10 військових вантажних автомобілів [3]. Мої спостереження, однак, цього не підтверджують. Оскільки число військових машин було приблизно таким, то число тракторів і диг, здається, є перебільшеним. Під час досліджень я нарахував 5–6 тракторів і 3 диги.

У час коли нами проводилися дослідження в с. Полонинське існувала девятикласна школа, яка в горішній частині села мала свою філію. В місцевості також існував “клуб” і бібліотека, які є спадщиною минулої епохи.

Мешканці с. Полонинське є прикладом військового локального суспільства [8, s. 437–475; 19, s.201], і варто підкреслити, що це суспільство не є однорідне. Тут можна виділити щонайменше декілька менших груп. Серед них, між іншими, сім’ї, групи сусідів чи сільські еліти.

Якщо йдеться про сім’ї, то в с. Полонинське, вони найчастіше мають характер малих сімей, рідше багатопокілних [22, s. 315–318]. Їхні члени проживають в одному домі, разом їдять, а також спільно займаються господарством, підбираючи собі працю відповідно до віку та статі. Думаю, що варто підкреслити також патріархальний [19, s.178] характер тамтешніх сімей, який проявлявся в практиках щоденного життя². Крім найближчої сім’ї важливе місце в суспільному житті мешканців с. Полонинське займає формація, окреслювана Д. Пенкалою-Гавенцькою [20, s.180–181] колом родичів, який складається із споріднених людей. Цим способом для пересічного мешканця села важливою є не тільки найближча сім’я, як от батьки, брати і сестри чи діди, а також м.ін. двоюрідні, троюрідні брати і сестри, куми³. Значення людей, які належали до кола родичів, було помітним в особливих контекстах, прикладом яких можуть бути події пов’язані з хрестинами, весіллям або похороном.

Я. Старчук твердить, що в сільських локальних суспільствах сімейні зв’язки поширювалися і на сусідів [21, s. 213]. З подібною ситуацією

---

¹ *Дига* – саморобна машина. В багатьох селах турківського району живуть доморощені інженери-механіки, які виготовляють рільничі машини і “автомобілі”, з підручних матеріалів. *Диги* використовуються і до праці в полі і як транспорт. За словами одного мешканця Турки, влада дозволяє реєструвати такі транспортні засоби і вживати їх як засоби транспорту.

² Наприклад, в хаті, в якій довелось мені жити упродовж моїх досліджень, за столом їли тільки господар та його сини. Жінки сідали за стіл тільки і виключно під час відсутності чоловіків. Про патріархальні відносини в сім’ї свідчать також акти насильства над жінками, які часом мають місце.

³ Куми – окреслення хресних батьків.

маємо справу в с. Полонинське, де сусідські групи збиралися біля тамтешніх “центрів”;¹ створюючи нагоди до щоденних зустрічей людей, які мешкають в найближчій околиці. Сусідська спільнота не базується тільки на принагідних зустрічах (у магазині), але й на спільних діяннях, взаємній допомозі в праці у полі, спільних бесідах в рамках сімейних святкувань. Сусід дивиться за хатою сусіда, коли той виїжджає на декілька днів, порадиться по господарству, зробить доступним місце в холодильнику і т.д.

Вважаю, що в с. Полонинське є також своя еліта. Думаю, що має вона в цьому селі два обличчя. З одного боку, це люди, які виконують “важливі” функції в локальному суспільстві – вїт і священник, з іншого боку маємо справу з елітою, що опирається на матеріальні цінності.

У першому випадку я не випадково вжив слово “важливі” в лапках, тому що могло б здаватися, що функції, які виконують ці особи, повинні пов’язуватися з пошаною в локальному суспільстві. Про авторитет священника у локальному православному суспільстві пише, зокрема, Я. Ціхоцькі [9, s.211–215]. У випадку с. Полонинське це інакше. Неодноразово мешканці села в розмовах зі мною говорили про них жартівливо, глумливо, зневажливо, обзивали алкоголіками. Крім того, священника називали “інкубатором”, тому що закінчив тільки курси (декілька місяців), аби мати право виконувати свою службу. Суспільний брак акцептації проявлявся не тільки в словах, а також у ділах. Наприклад, вїт не міг розраховувати на допомогу мешканців при ремонті дерев’яних сільських мостів. Хоча багато людей насміхалося з алкогольних проблем священника чи вїта, вони все ж таки могли завжди розраховувати на товариство під час застілля.

Полонинська еліта – це сім’ї, які в нових умовах зуміли собі найкраще поради з точки зору ліберальної економіки. Створили місцея праці не тільки собі, а також для кільканадцяти інших мешканців села. Мали змогу відіслати своїх дітей на навчання до Львова, Ужгорода та Києва, змогли поставити більші та краще оснащені будинки, аніж будинки пересічних мешканців села. Ці представники еліти викликають також пошану з боку мешканців с.Полонинське. Мешканці часто висловлювались про них з повагою. Люди, які працювали у них, хвалили їх за те, що дають їм можливість заробітку.

---

¹ На мою думку, функцію сільських “центрів” переймають тамтешні магазини-бари (магазин, бадік).

Корови, або про декілька аспектів праці в с. Полонинське

Як я уже згадував, корови є для мене свого роду символом праці в с. Полонинське. Під час своїх досліджень я дійшов висновку, що більша частина робіт, які виконують мешканці, пов'язана з утриманням корів. Під час однієї з розмов із членом сім'ї, яку зараховую до еліти, я почув, що "життя в Полонинському – це тільки праця на ці корови", що в більшості підтвердило мої спостереження.

Майже кожен в селі тримав корови, а їхня кількість нараховувала від двох до п'яти. Бути власником худоби було чимось звичайним, але також важливим в с. Полонинське. Корови були е звичайних мешканців села, для яких вони були основою їхнього господарства і утримання, а також у тих які належали до еліти. Для цих других, зважаючи на їхній бізнес, розведення молочної худоби в матеріальному вимірі було зайвим, однак вони тримали корів, щоб не бути в опозиції до інших мешканців села: „Що би люди сказали, коли б ми продали всі корови?“.

Із триманням корів пов'язано декілька практик, починаючи від щоденного випасання, і закінчуючи на сінокосах. Почну від тих других.

Дослідження розпочав я на початку липня. Сонячна погода сприяла сінокосам. Мали вони велике значення для карпатських сіл і були одними з найважливіших праць селян в минулому [6, с.90–104], так є і тепер. Зібране сіно було основним кормом для корів у зимовий час. Від сінокосів залежало, скільки сіна вдасться забезпечити даному господарству на зиму.

При сінокосах працювали жінки і чоловіки. Другі передусім косили і перевозили сіно. В дні без дощу косили два рази на день, тобто рано і після обіду. Чоловіки часто творили групи косарів. Найчастіше був це батько з синами або, у випадку, коли не було синів чи вони мешкали не у селі, це була група сусідів. Жінки косили дуже рідко, а навіть якщо траплялося, то тільки траву біля хати. Хоча науковці згадували про розвиток і механізацію рільництва в цій частині Карпат в радянські часи [6, с.103–104], то в с. Полонинське під час сінокосів не було цього видно. Косили, в більшості, косами. Механічних косарок було тільки декілька. Їхні власники винаймалися разом із машинами до кісьби лук на потребу інших мешканців села, але кількість косарок була недостатньою, щоб витіснити "технологію" традиційної коси. Декотрі господарі нарікали, що вони не в силі купити таку машину, або на те, що її важко знайти на українському ринку і нема, де купити.

Завдання жінок під час сінокосів – приносити робітникам їжу, пиво, а іноді – самогон, а після кісьби – перекидати сіно, щоб сохло. Одні і другі

спільно працювали при творенні снопів сіна – драпаків. Через декілька днів, залежно від погоди, висушене на драпаках сіно звозили до стодоли. При перевозі, як я вже згадував, працювали, головним чином, чоловіки. Сіно звозили з лук кіньми на возах або військовими вантажними машинами. Ті, в яких не було коней або відповідної машини, винаймали їх у інших. Залежно від відносин, які були між людьми за таку послугу треба було відповідно заплатити. Якщо власником машини або коня був член сім'ї чи хороший сусід, достатньо було почастунку із самогоном. Праця декількох сусідів на полі одного із них мала ознаки традиційної толоки¹.

Жнива в с. Полонинське відбувалися в місяці липні, а також на зламі серпня-вересня. Під час других жнив косили так звану цариню. Іноді деякі господарі, яким сіна із першого сінокосу вистачало, щоб вигодувати худобу зимою, восени випасали свою худобу на царині. Залишити цариню некошеною і без випасання на ній худоби вважалося марнотратством.

Для годування корів важливі не тільки літні жнива, але також щоденна праця при тваринах. Худобу у весняний та літній часи гнали на сільські пасовиська два рази в день, а восени – тільки раз. Взимку, коли випасання стає неможливим, корів тримають у стайнях.

Випасанням корів займалися люди різного віку, але якщо в даному господарстві були, відповідно, дозрілі діти, тоді це входило до їхнього обов'язку. Доїння корів відбувалося три рази в день. В селі не існувало системи скуповування молока, так що усе молоко залишалося на господарстві. Робили з нього сир, кисле молоко і сметану. Я мав змогу почути від кількох господинь, що зараз мало котрі діти хочуть пити молоко, тому в багатьох господарствах є його забагато. Коли я сам просив в декількох господарів молока, отримував я його безкоштовно, а при питанні, скільки заплатити, чув я в відповіді, що вдома і так би змарнувалося. Думаю, що тримання корів забезпечує доступ до молока і його продуктів, матеріальні користі приносить тільки при продажі тварин на м'ясо або іншим господарям, хоча доводилось чути, що ціна живця не завжди добре впливає на рентабельність тваринництва.

---

¹ У традиційному карпатському селі *толокою* окреслювали спільну працю групи мешканців села на користь громади або якогось господаря. Ціллю *толоки* було швидке виконання праці, пов'язаної з роботами в полі або при будові. Цей звичай мав свої права, наприклад, господар, який кликав всіх на *толоку* був зобов'язаний після завершення праці пригостити робітників їжею і алкоголем. *Толока* діяла на основі взаємності. Більше на тему цього звичаю можна прочитати в дослідженні Н. Дуди [4, с. 77–80].

В контексті щоденної праці при годуванні худоби, використання молока і ціни за кілограм живця зроджується питання про рентабельність і зміст тваринництва. Однак, щоб на нього відповісти, потрібне детальніше дослідження. Можливо, сенс тваринництва та його рентабельність слід шукати не лише в матеріальному аспекті, а також в традиційному або суспільному.

Як я вже згадував, категорія праці в с. Полонинське – це не тільки скотарство і практики, з ним пов'язані, але також і інші види діяльності. До однієї з них належить експлуатування карпатських лісів. Як це мало місце в минулому [7, с.117–120], так і тепер ліси є дуже важливими в житті мешканців карпатських сіл. Довколишні гори поростають смерековими, буковими лісами та ялинниками, а мешканці села найчастіше використовують їх як безплатне дерево для будівництва або як опалення. Продаж зрубаного дерева тамтешнім пилорамам є найлегшим способом отримання готівки. Рубкою дерев найчастіше займаються чоловіки – декілька сусідів або кумів. Умови їхньої праці подібні до згадуваної раніше толоки. Слід згадати про те, що рубка дерева часто була поза законом, нелегальна. Щоправда, в сусідньому селі жила людина, що працювала в лісовому господарстві, і завданням якої був нагляд за станом довколишніх лісів, але навіть коли вдалося йому віднайти винних у нелегальній вирубці, після отримання хабара він закривав на це очі.

Ліс був для мешканців с. Полонинське також джерелом отримання ягід, суниць, ожин, грибів, а також лікувального зілля.

Крім згаданих занять, пов'язаних із тваринництвом, рільництвом або з експлуатуванням лісу, в післяколгоспному с. Полонинське було тільки декілька інших можливостей заробітку.

Частина мешканців знаходила працю на національних посадах, напр. в тамтешній школі (вчителі), в сільській раді (війт, секретар, бухгалтер), а також на залізниці. Інші працюють “начорно” у представників тамтешньої еліти в тартаку або в сімейних магазинах. Якийсь відсоток мешканців с. Полонинське, хоча важко на цьому етапі сказати який саме, вирішив мігрувати з місцевості. Частина мігрантів виїхала до таких міст, як Львів чи Ужгород в пошуках праці. Досить особливим типом міграції біла втеча у священництво. За словами кількох мешканців села в роках після проголошення незалежності України близько 200 чоловіків з їхнього села стали священниками в православних парафіях в східній Україні, Росії і Білорусі. Більшість із них мала закінчити подібні курси, як священник з Полонинського, через що окреслювали їх “інку-

баторами". Хоча під час досліджень не був я в змозі підтвердити цієї інформації, проте мав змогу познайомитися з кільканадцятьма священиками, які виростили в с. Полонинське, а також з сім'ями, в яких син, або навіть кілька синів були священиками в Україні або Росії.

В Полонинському можна було зустріти поодиноких людей, які в минулому мали змогу їздити на заробіток у Польщу або Чехію. Частіше були це сезонні праці, такі як збирання полуниці чи стинання лісів. У матеріальному плані ці люди були задоволені такою роботою, твердили, що з приємністю поїхали би ще раз. Що цікаво, під час досліджень мешканці запитували мене про працю у Польщі, а навіть просили знайти якусь. Через рік після закінчення досліджень польський уряд у 2007 році прийняв рішення про полегшення процедур для українців при отриманні візи з дозволом на працю. Пам'ятаючи про це прохання і знаючи тамтешні реалії, я пробував заохотити мешканців с. Полонинське до переїзду в Польщу, заодно пропонуючи поміч у пошуках праці. Хоча перед тим вони декларувалися, та ніхто з мешканців так і не зголосився.

Самогон, або про декілька аспектів святкувань

Як я вже згадував у вступі, в щоденному житті в післяколгоспному с. Полонинське важливе місце біля праці займало святкування. Якогось роду символом цієї категорії є для мене самогон. Став він ним тому, що в час досліджень помітив я, що алкоголь, а особливо самогон, був невід'ємним атрибутом святкувань.

У вступі я згадував також про те, що праця та святкування є нероздільними категоріями. З одного боку, через самогон, який був присутній також у практиках, пов'язаних з працею. Часто робітники, особливо чоловіки, вживали алкоголь перед, під час і після праці. Алкоголь виступає в практиках, пов'язаних з толокою, де був формою винагороди. Мешканці с. Полонинське самогоном "платили" за допомогу при жнивах, за допомогу при підготовці до весілля або похорону. Також при будові дому господар потребував алкоголь, щоб гостити своїх робітників.

З іншого боку, категорія праці та святкувань доповнюються, тому що після днів, присвячених праці в полі або в лісі, настає час відпочинку, час, коли можна зустрітися і розважитися із сім'єю або сусідами, тобто час святкувань. Хоча подібні зустрічі траплялися також в будні, то були вони рідкісними і короткими. Святкування в Полонинському сприяло багатогодинним бесідам, які нерідко переносилися з одного

міся в друге, тобто створювали нагоду до активування суспільного життя мешканців села.

Число святкових днів в Полонинському було пов'язане з церковним літургійним календарем, в якому значилося багато різних свят [2], а також з подіями родинного характеру. Під час моїх семитижневих досліджень мешканці с. Полонинське майже кожного дня відзначали якесь церковне свято¹, яке ніколи не випадало на неділю. І цим способом виявилось, що пересічний тиждень – це п'ять робочих днів і два святкові.

Хоча комуністична влада в роки радянської України прямувала до атеїзації суспільства, та в післяколгоспному селі східних Карпат все ж релігійні святкування мають місце. Вважаю, однак, що це святкування тільки в незначній мірі має щось спільне з релігійними практиками. Святкування в Полонинському проходить ніби в двох площинах – у релігійній і суспільній.

Уже першої неділі здивувала мене кількість вірників, яка брала участь в літургії. Число з 20 людей здавалося скромним у порівнянні з понад тисячею мешканців села. Це повторювалось кожної неділі. Трохи інакше виглядало це в згадані святкові дні, хоча при нагоді релігійних свят церква також не була повністю заповнена. Винятком був лише день св. Пантелеймона, про який буде пізніше. Мешканці говорять, що на цю невелику кількість практикуючих мав вплив тамтешній священник, а точніше, його поведінка у щоденному житті. Мої інформатори зі зневагою говорили про священника “інкубатор”, підкреслювали також його слабкість до алкоголю та жінок. Тим також оправдовували свою відсутність на недільних літургіях. Інші пояснювали, що на щодень в них стільки праці, що неділю чи свято вважають за вільний день, в який не мають бажання іти до церкви. Священик зі свого боку недооцінював проблему невеликої кількості активних вірників, підкреслюючи, що головне, щоб приходили до церкви на Різдво та Пасху.

Як я вже згадав, в день св. Пантелеймона мала місце інша ситуація, тому що церква була повна людей. В цей день громада с. Полонинське уже кілька років іде з урочистою процесією до гірського джерела, яке знаходилося десь за 3 км від села. Священик і мешканці говорили, що

---

¹ Під час досліджень найважливішими святами були: св. Івана (07.07), св. Петра (12.07), св. Володимира Великого Хрестителя Русі (26.07), св. Пророка Іллі (02.08), св. Великого Мученика Пантелеймона (09.08) а також Святих Мучеників (14.08) – свято Маковія.

джерельце має чудотворні лікувальні властивості, а день св. Пантелеймона в с. Полонинське є днем, присвяченим щорічному посвяченню цього джерельця. Про вагу цього свята свідчило не тільки число вірників у церкві, але також число інших священиків на літургії, зокрема тих, які належали до вищої церковної ієрархії, які приїжджали зі Львова.

Варто, думаю, згадати також про час посту. Спосіб його виконання був для мене досить неочікуваний. Мешканці пам'ятали, що в даний час обов'язок піст і потрібно його дотримуватись, але спосіб виконання посту був досить цікавий. Під час посту не робили забав з музикою і співом, однак твердили, що піст не обмежує вживання алкоголю. Твердили, що піст не має нічого спільного з алкоголем і тому можна вживати його в такій кількості, як кожного дня.

Як я уже згадував, святкування в с. Полонинське було пов'язане не тільки з релігійною сферою, але, перш за все, із суспільною площиною. Святкові дні були чудовою нагодою для товариських зустрічей. Вони відбувалися в тамтешніх магазинах, у сусідів, в клубі або над потоком. Ця частина святкувань починалася найчастіше через декілька годин після закінчення літургії і була пов'язана із споживанням більшої кількості алкоголю. Від години 12–13-ої полонинські магазини-бадіки заповнювалися чоловіками. Що цікаво, їх число було значно більше, ніж число тих, які брали участь в ранній літургії. Кожен бадік мав спеціальне місце для бесідників зі столом та лавками. Хоча алкогольний асортимент тамтешніх магазинів був обмежений до найдешевших горілок, вина і пива, цього вистачало співрозмовникам.

Літом часто зустрічалися над потоком в місцях, де знаходилися бані – глибші місця, в яких інколи можна було поплавати. На березі стелили килимок, а на ньому ставили самогон та продукти. І так при спільній бесіді, час від часу плаваючи, проводили день.

Частими також були сусідські зустрічі, хоча вони більшою мірою були пов'язані із днем народження або днем ангела одного із співрозмовників. На домашніх бесідах чоловіки найчастіше пили самогон, а жінки вино.

Якщо зранку, коли в церкві йшла літургія, село здавалося запустілим і сонним, то після обіду місцевість оживала.

Важливим елементом святкового "ритуалу" були забави в тамтешньому клубі. За винятком посту і весільних днів, там організовувались дискотеки. В танцювальних забавах брала участь, перш за все, молодь з с. Полонинське, хоча часом приїжджали також гості із сусідніх сіл. Дискотеки створювали нагоду до активізації молодих дівчат, які не брали

участі в алкогольних бесідах. Забава давала їм змогу презентувати на ширшому фоні свою жіночу чарівність. Яскравий макіяж, блискучий, чистий і крикливий одяг сильно контрастував з їхнім щоденним одягом і виглядом. На дискотеку мали також інше взуття. Босоніжки на будні замінювалися рожевими або білими туфлями на шпильках, які завжди були чистими, незважаючи на заболочену дорогу, котру треба було пройти пішки.

Метаморфоза вигляду торкалася також хлопців та чоловіків, хоча чорний і сірий кольори їхнього одягу значно відрізнялися від яскравого різнокольорового одягу дівчат. Одягали вони сірі сорочки, темні штани, а також чорні, шкіряні туфлі із гострим кінцем. В холодні дні одягали також чорні, шкіряні куртки, а на голову брали кашкет. Хлопці, на відміну від дівчат, перед забавою випивали алкоголь. Випивали його в бадіках по дорозі до клубу, а подекуди – під час забави.

Суспільний вимір святкувань був виразний також у згаданий раніше день св. Пантелеймона. Після літургії в церкві, коли процесія вірників ще не добралася до чудотворного джерела, на узбіччі гори вона проходила повз бадіка на об'їзній дорозі, в якому були солодощі, гарячі ковбаски, а передусім алкоголь. Що цікаво, частина вірників вирішила залишитися у магазині. Цей день був також нагодою для зустрічей з людьми із інших сусідніх сіл, яких не бачили щоденно. Ці зустрічі ставали наступною нагодою для бесіди та вживання алкоголю: „Вчора зустріла я жінку, яка мала стати моєю невісткою. Я дуже зраділа, ми поговорили, трохи випили, а потім я ледве з гори зійшла“.

Нагоду до святкувань створювали також свята сімейного характеру, а серед них, перш за все, весілля. Детальний перебіг одного з полонинських весіль я висвітлив у спеціальній статті [13]. Такі святкування мали велике значення не тільки для молодої пари, яка починала нове життя, а для цілої громади с. Полонинське. Тамтешнє весілля було чудовою нагодою для зустрічей родичів і сусідів в одному місці і в один час. Було також тією подією, коли сім'ї молодих могли показати свій матеріальний статус. Підготовка весілля починалася набагато раніше, тому що потрібно було підготувати місця для гостини і місце для танців, а також їжу та велику кількість самогону.

Дуже важко в цьому місці описати ціле свято, але вважаю, що весілля в Полонинському все ж таки сильно обрядове, і в ньому можна дошукуватися багатьох елементів, відзначених етнографами на зламі XIX–XX століть. Що цікаво, вважаю, що весілля для локальної громади є важливіше, ніж церковний чи громадянський шлюб. За словами людей

про важливість шлюбу в громаді Полонинського промовляє не шлюб, а саме весілля, тобто велика гостина, часто на 300 і більше гостей, де треба пригостити всіх не тільки їжею, а, перш за все, алкоголем, найкраще – самогоном. Про те, що саме самогон був невід'ємним елементом на весіллі, може свідчити одна ситуація, яку я спостеріг під час весілля. Я сів за стіл, за яким сиділи старші жінки. Вони після невеличкого почастунку стали шукати пляшку із самогоном. Одна із них відкоркувала 2–3 пляшки і за запахом відрізняла горілку з магазину від самогону. На мое здивування, відповіли, що горілка з магазину нездорова і несмачна, тому що для її виготовлення вживають хімію, а такий домашній самогон є чимось натуральним і здоровим, тобто нешкідливим.

Висновки

Етнологічні дослідження у Східних Карпатах на території теперішньої України мають уже довгу і багату традицію. В неї вписалися однаково українські та польські дослідники, хоча не бракувало також науковців з інших країн. Карпатська тематика завжди є широко присутня в антропологічному дискурсі польських і українських дослідників. На жаль, на мою думку, вони у своїх працях здебільшого зосереджуються на минулому, не звертаючи увагу на сучасне обличчя локальних карпатських громад. Шкода, тому що явища, які мають місце у цих громадах тепер, створюють можливість для широких і цікавих досліджень. Сучасна релігійність, позиція жінки, переміни обрядовості, практичний вимір споріднення і сусідства, – це тільки деякі теми, які, по-моєму, мали би шанс стати для сучасних етнологів цікавими із пізнавального й аналітичного боку в контексті дослідження карпатських локальних громад. Хоча реконструкція і аналіз традиційної культури мешканців Східних Карпат є захоплюючими, її сучасне обличчя є не менш цікаве. Пам'ятаймо також, що О. Кольберг, В. Пол, І. Франко, В. Гнатюк та багато інших учених у своїх студіях зосереджувалися на описі сучасної їм культури Східних Карпат, тож, можливо, і нині слід брати з них приклад, і робити антропологію “тут і сьогодні”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфавітна книга домогосподарств на 2006–2010 рр; Республіка України, область Львівська, район Турківський, Сільська Рада (непублікований реєстр).

2. Воропай О. Звичаї нашого народу [Текст] : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Харків : Фоліо, 2004. – 508 с.
3. Гайда Ю., Шуптар В. Турківщина: історія населених пунктів. Монографічний опис / Ю. Гайда, В.Шуптар. – Ужгород: Патент, 2002. – 454 с.
4. Дуда Н. Толока у системі трудових традицій Українців Карпат // Народознавчі Зошити. – Львів, 1998. – № 1. – С. 77–80.
5. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат / Ред. С. Павлюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – Т.ІІ. Етнологія і мистецтвознавство. – 816 с.
6. Мандибура М. Землеробство / М. Мандибура, С. Павлюк // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження / Ред. Ю. Гошко. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 90–104.
7. Федина Р. Лісорозробки // Там само. – С. 117–120.
8. Burszta J. Społeczności lokalne // Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej / Red. M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, W. Paprocka. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1976. – T. 1 – S. 437–475.
9. Cichocki J. Książd i batiuszka jako autorytet społeczności lokalnej // Konteksty. – 1996. – № 3–4. – S. 211–215.
10. Hrycak J. Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu. – Lublin, 2000. – 355 s.
11. Huculi, Bojkowie, Łemkowie – tradycja i nowoczesność. – Kraków : Wydawca: COTG PTTK, 2008 – 192 s. – (Z cyklu: Biblioteka Górská COTG – tom 3.)
12. Jasiewicz Z. Etnologia ukraińska: od etnologii „eticznej” do narodowej // Lud. – 2006. – T.90. – S. 169–175.
13. Kosiek T. Współczesne wesele we wsi rejonu turczańskiego w ukraińskich Karpatach // Płaj. Almanach Karpacki. – 2009. – T. 36. – S. 87–100.
14. Łemkowie, Bojkowie, Rusini : historia, współczesność, kultura materialna i duchowa / red. nauk., Stefan Dudra ... [et al.]. – Legnica – Zielona Góra: Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca “Kyczera”, 2007. – 531 s.
15. Michna E. Łemkowie – grupa etniczna czy naród? / Ewa Michna. – Kraków : Wydawnictwo “Nomos”, 1995. – 147 s. Bibliogr.
16. Michna E. Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny Wschodniej i Zachodniej : ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce / Ewa Michna. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 2004. – 364 s. Bibliogr.
17. Nowak J. Tożsamość religijna grekokatolików na zachodniej Ukrainie – refleksje z najnowszych badań / Jacek Nowak // Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. Katolickie unie kościelne w Europie Środkowej i Wschodniej. Idea a rzeczywistość / Red. S. Stępień. – Przemyśl, 1998. – T. 4. – S. 395–404.

18. Nowak J. Zaginiony świat? : nazywają ich Łemkami/Jacek Nowak. – Wyd. 2. – Kraków : Towarzystwo Autorów I Wydawców „Universitas”, 2003. – 246 s. Bibliogr
19. Olechnicki K. Słownik socjologiczny / Krzysztof Olechnicki, Paweł Załęcki. – Toruń: Graffiti BC, 1997. – 262 s.
20. Penkala-Gawęcka D. Krąg krewniaczy // Słownik etnologiczny. Terminy ogólne / Red. Z. Staszczak. – Warszawa, Poznań, 1987. – S. 180–181.
21. Straczuk J. Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i Białorusi. – Wrocław, 2006. – 275 s.
22. Szynkiewicz S. Rodzina mała / S. Szynkiewicz // Słownik etnologiczny. Terminy ogólne / Red. Zofia Staszczak. – Warszawa-Poznań : PWN, 1987. – S. 315–318.
23. Wilson A. Ukraińcy / przekł. M. Urbański. – Warszawa : Grupa Wydawnicza Bertelsmann Media, 2002. – 382 s.
24. Zając P. O zaświatach niedalekich i cudach nienadzwyczajnych: “nadprzyrodzone” w kulturze ludowej na przykładzie Huculszczyzny. – Kraków : Wydawnictwo “Nomos”, 2004. – 287 s.

ETNICZNE I SPOŁECZNE PROCESY WE WSI TYPU MIEJSKIEGO SOŁOTWINO (REJON TIACZEWSKI, OBWÓD ZAKARPACKI, UKRAINA) W XX I XXI WIEKU

УДК 39(477.87)

Резюме. У статті аналізуються особливості етносоціальних процесів у селищі Солотвино (Тячівського району Закарпатської області України) у XX–XXI ст.

Ключові слова: румунська громада, угорці, українці, етносоціальні процеси, міжетнічні відносини, Закарпаття.

Summary: The article analyses peculiarities of ethno social processes in the urban settlement Solotvyno (Tyachiv district of Zakarpatska region, Ukraine) in XX-XXI centuries.

Key words: Romanian community, Hungarians, Ukrainians, ethno social processes, interethnic relations, Zakarpattia.

Niniejszy artykuł powstał na podstawie badań terenowych w Sołotwino¹, jakie z przerwami prowadziłem w okresie wrzesień 2009 – luty 2010. Przedstawiam w nim założenia badawcze wraz z ich stopniową weryfikacją w oparciu o badania oraz dyspozycje do dalszych studiów. Moje zainteresowania w terenie koncentrowały się na relacjach etnicznych w obrębie miasteczka² oraz różnych spojrzeniach na lokalne terytorium, w tym na jego wewnętrzny podział. Całość wpisana jest w kontekst lokalny, przy czym sama definicja lokalności (czy jej terytorialny zasięg) nie są jednoznaczne.

Rozpaczynam krótkim opisem terenu badań i pytań badawczych, by następnie przedstawić krótką historię miasteczka. Lokalne zjawiska, wydarzenia i procesy umieszczam w kontekście historycznym (Maramuresz, Wę-

¹ Inna spotykana transkrypcja to *Solotvyno*, w artykule decyduję się jednak na używanie spolszczonej nazwy.

² Polski odpowiednik ukraińskiego terminu *селище міського типу* to „osiedle typu miejskiego”, w odróżnieniu od ukraińskiego nie występują tu formy skrócone. Dla uproszczenia wypowiedzi będę nazywał tu Sołotwino „miasteczkiem”, którego ukraiński odpowiednik to *містечко*.

gry, Czechosłowacja, ZSRR i jego rozpad). Następnie przedstawiam współczesny społeczny i etniczny pejzaż Sołotwino.

Moje zainteresowania w terenie koncentrują się na mniejszościach narodowych i wzajemnych relacjach poszczególnych grup etnicznych oraz granicach i pograniczach w szerokim rozumieniu tych pojęć. Mam tu na myśli zarówno granice pomiędzy państwami i historycznymi regionami, krainami geograficznymi, granice pomiędzy terytoriami zamieszkanymi przez poszczególne grupy etniczne, czy też granice występowania różnych języków. W tym kontekście o nie można zapominać o granicach rozdzielających różne systemy polityczne czy międzynarodowe bloki/organizacje, jak na przykład Unia Europejska. Granice mają na tym polu znaczenie zarówno geograficzne, jak i ekonomiczne, kulturowe, mentalne i symboliczne [3; 6, s. 90–114]. Podstawowe pytanie badawcze dotyczy więc wyżej wymienionych zagadnień w lokalnej percepcji mieszkańców Sołotwino, zaś jednym z celów badań jest weryfikacja ich wstępnych założeń. Sołotwino to osiedle typu miejskiego zamieszkałe przez około 10 000 ludzi (poszczególne źródła podają liczbę od 8956 do 9276) [4, s. 131; 9, s. 84] położone w Rejonie Tjaczewskim nad brzegiem Cisy, która rozdziela miasteczko od miasta Sighet w Rumunii. Charakteryzuje się mieszanym składem narodowościowym – większość mieszkańców (około 60%) stanowią Rumuni, blisko 30% Węgrzy, a 10% – pozostali (w większości Ukraińcy) [7]. Dokładniejsze dane mówią o 24,5% Węgrów, 12% Ukraińców, pomijają jednak Rumunów (!) [9, s. 84]. Inne (nie wspominając z kolei o Węgrach) podają 59,6% Rumunów [4, s. 131]. Wszelkie dane postuluję traktować z ostrożnością – można je przyjąć dla orientacyjnego określenia proporcji w składzie narodowościowych.

Specyfika miasteczka (położenie geograficzne, skład narodowościowy) sprawiła, że stało się ono centrum prowadzonych przeze mnie badań.

Sołotwino i jego mieszkańcy w kontekście historii Zakarpacia i Maramureszu

Pierwsze pisemne wzmianki o Sołotwino pochodzą z XIV wieku [1, c.468; 2, c. 89]. Osada od początku zależna była od powstających tu kopalń soli, które rozwijały się na przestrzeni wieków, apogeum rozwoju osiągając w XX wieku (zarówno w Austro-Węgrzech, Czechosłowacji, jak i w ZSRR). Miasteczko od początku pozostawało w bliskich relacjach z Sighetem, gdzie znajdowała się stolica komitatu Maramuresz, chociaż nigdy nie stanowiło z nim jednej jednostki administracyjnej (jednego miasta). Intensywny rozwój przemysłu wydobywczego odnotowujemy w okresie rewolucji przemysłowej. Zagłębie soli miało także duże znaczenie dla no-

wopowstałego państwa czechosłowackiego (w tamtym okresie powstało osiedle piętrowych budynków z czerwonej cegły zwane przez mieszkańców „kolonią”). Okres radziecki to dalszy rozwój przemysłu wydobywczego (nowe rynki zbytu, nowe technologie, nowa ideologia pracy). Sołotwino, jako przemysłowe, proletariackie i z racji składu narodowościowego „internacjonalistyczne” miasteczko doskonale wpisuje się w odgórną politykę „sowietyzacji” nowo zajętych terenów. Nie zajmuję się tutaj analizą źródeł historycznych, nie próbuję również dociekać „prawdy historycznej”. Interesuje mnie natomiast postrzeganie historycznych wydarzeń przez mieszkańców, szczególnie w odniesieniu do aktualnej sytuacji w miasteczku.

Maramuresz:

Sam termin Maramuresz jest niejednoznaczny. Pod tą nazwą na ogół rozumie się dawny węgierski *komitat Máramaros*, istniejący w latach 1869 – 1919, obecną rumuńską jednostkę administracyjną (*judetul Maramureș*) lub, bliżej nieokreśloną, „kraj historyczny”. Najbezpieczniej będzie w tym momencie odnieść się do Maramureszu rozumianego w kategoriach historycznych i umownie założyć, że termin ten oznacza dawny węgierski komitat. Nie mogę jednak stwierdzić, że tak rozumieją go moi informatorzy, a uściślając, ci którzy tym terminem się posługiwali. Dla większości respondentów, z wyjątkiem nauczycieli, nazwa ta, nawet jeżeli znana, nie miała większego znaczenia. „Maramuresz” powszechnie utożsamiany był z barem o tej nazwie – położony w centrum stanowi popularne miejsce spotkań i orientacji w terenie („Spotkajmy się pod Maramureszem”, „jestem na wysokości Maramureszu”, „...tam, gdzie Maramuresz”).

Za symboliczny przejaw historycznych więzi z Maramureszem uznać można plan postawienia w centrum Sołotwina pomnika mołdawskiemu gospodarowi Stefanowi Wielkiemu, którego rodzina ma jakoby pochodzić z pobliskiej Bedewli. Nie jest moim zamiarem jako etnologa wypowiedanie się na temat „prawdziwości” lub „fałszywości” tej hipotezy. Wspomnieć należy, że do chwili kończenia badań w centrum miasteczka (znów po sąsiedzku z barem „Maramuresz”) stanął jedynie cokół. Za opóźnienia w budowie obwiniano rumuńskich wykonawców i sponsorów, zdarzały się też głosy, że (pierwszemu w kraju) pomnikowi mołdawskiego gospodarza niechętnie są władze Ukrainy.

Relacje pomiędzy mieszkańcami (kontekst etniczny) oraz stosunek mieszkańców do państwa: ZSRR i Ukraina (kontekst historyczny):

Opisywane w artykule kwestie etniczne ograniczam tu do osób określających się jako Rumuni i Węgrzy. Wśród moich informatorów znalazło

się jedynie troje Ukraińców (w tym jedna osoba z mieszanej rodziny ukraińsko-rumuńsko-węgierskiej i jedna z węgiersko-ukraińskiej). Pozostali (Rumuni oraz Węgrzy) nie wspominali również o Ukraińcach w kontekście swoich sąsiadów, przyjaciół czy znajomych z pracy.

Co się zaś tyczy stosunków węgiersko-rumuńskich, możemy mówić o intensywnych kontaktach w postaci mieszanych małżeństw (i całych rodzin), wspólnej pracy i spędzania czasu wolnego, relacji z sąsiadami, towarzyskich spotkań młodzieży. Często jest również, chociaż bardziej w stopniu biernym niż aktywnym, wzajemna znajomość języków. W takiej sytuacji (nawet przy czynnej znajomości języka rumuńskiego przez Węgra lub węgierskiego przez Rumuna) językiem komunikacji jest język rosyjski. Wszyscy sołotwińscy rozmówcy zapewniali mnie o poprawnych relacjach Węgrów i Rumunów. Zdarzały się opinie, że stosunki pomiędzy Rumunami i Węgrami układają się znacznie lepiej niż w Rumunii¹. Na „ukraińskim gruncie” częste były również sugestie, że mało przychylnie wobec mniejszości, a także lub przede wszystkim wobec osób używających języka rosyjskiego, są Lwów i Iwano-Frankiwnsk.

W percepcji okresu radzieckiego najczęściej wspomniano funkcjonujące wówczas kopalnie (pracowali w nich niemal wszyscy mieszkańcy miasteczka), zamkniętą granicę (rozumianą zarówno jako brak przejścia granicznego w Sołotwino, jak i charakterystyczne dla tego okresu problemy z wyjazdem za granicę). W przypadku mężczyzn istotna była również, odbywana w głębi Ukraińskiej SRR lub dalszych częściach Związku Radzieckiego, służba w wojsku oraz innego rodzaju inaczej umotywowane podróże. Duże znaczenie miało szkolnictwo, w tym istniejące w Solotvyno szkoły z wykładowymi językami mniejszości narodowych. W okresie radzieckim szkoły rumuńskie nazywano „mołdawskimi”. Nauczyciele kształceni byli w Mołdawskiej SRR, stamtąd sprowadzano też podręczniki. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że pomimo uczęszczania do mołdawskiej szkoły, w ówczesnych dokumentach mieszkańców określano jako „Rumunów”.

Państwo ukraińskie to dla większości respondentów upadek wspomnianych kopalń oraz towarzyszące mu ekonomiczne zmiany i ich wpływ na życie codzienne mieszkańców. Istotna jest również kwestia języka ukraińskiego, z którym większość mieszkańców miała ograniczony kontakt i nie zna go lub zna w niewielkim stopniu. Dotyczy to nie tylko osób wychowa-

---

¹ Odosobnioną wypowiedź usłyszałem od mieszkańca Dibrowa, twierdzącego, że sołotwińscy Węgrzy nienawidzą Rumunów, co stanowić miało (w jego interpretacji) przedłużenie sytuacji panującej w Siedmiogrodzie.

nych w czasach radzieckich, również przedstawiciele młodego pokolenia posługują się językiem rosyjskim lepiej niż ukraińskim. Towarzyszą temu obawy przed „ukrainizacją” i „ukraińskim nacjonalizmem”. Trudno mówić tu jednak o wrogim stosunku do Ukrainy i Ukraińców, podobnie jak o złej woli w przypadku nieznamości języka państwowego.

Nie można nie wspomnieć o stosunkach sołotwińskich Rumunów i Węgrów ze swoimi „zagranicznymi ojczyznami”. W okresie radzieckim możliwość wyjazdu była ograniczona, zintensyfikowała się dopiero pod koniec lat 80-tych. Większość tutejszych Rumunów ma rodziny w Rumunii, niektórzy z ich członków wyjechali tam z Sołotwino, inni mieszkali tam „zawsze”. Dziś lokalna młodzież kształci się w rumuńskich szkołach średnich i uniwersytetach, część po ich ukończeniu nie wraca na Ukrainę. Jednak dla większości mieszkańców wyjazd do Rumunii, nawet do sąsiedniego Sighetu, oznacza konieczność wyrobienia paszportu (w Tiaczewie) i wize (w Czerniowcach). Stąd niektórzy mieszkańcy w Rumunii bywają regularnie, inni nie byli tam od kilkunastu lat. W częściej opinii jest to kraj drogi, a przybysz z Ukrainy, nawet jeśli mówi po rumuńsku i uważa się za Rumuna, traktowany jest jak cudzoziemiec. Analogicznie miejscowi Węgrzy w relacjach w państwem węgierskim i jego mieszkańcami zwracali uwagę na niechęć i brak zrozumienia ze strony obywateli węgierskich. Mimo to Węgry stanowią cel wyjazdów do pracy i szkół. Nie pozostaje to bez wpływu na wspomniane lokalne relacje węgiersko-rumuńskie.

Zilustrować mogę to przykładem rozmowy z młodymi (25-30 lat) mężczyznami, Rumunem i Węgrem. Obydwaj kształcili się w technikach, analogicznie, na Węgrzech i w Rumunii, obydwoj przekonali mnie, odwołując się do swoich wzajemnych doświadczeń („powiedz mu”, „on też miał ten problem”), że pochodzący z Ukrainy Rumuni i Węgrzy nie zawsze są mile widziani w „swoich” krajach. Ponadto, znający język rumuński, Węgier zwracał uwagę na fakt, że w Rumunii używanie języka węgierskiego jest, w przeciwieństwie do Sołotwina, niemile widziane.

Jak w lokalnym kontekście specyfiki Sołotwino przedstawiają się wpływy okresu radzieckiego? Nie zamierzam w tym miejscu zastanawiać się nad („radziecką”) mentalnością, czy pewnymi osadzonymi w poprzednim ustroju przyzwyczajeniami. Wychodzę z założenia, że byłoby to zbyt dużym uproszczeniem¹. Za zasadne uważam jednak zwrócenie uwagi na

---

¹ Tematem na osobną dyskusję jest pytanie o zasadność założenia o „wpływach” i „pozostałościach” tamtego okresu na mentalność mieszkańców współczesnego Sołotwino.

pewne aspekty radzieckiego systemu politycznego (funkcjonowanie w horyzontach wielonarodowego i różnorodnego państwa), szkolnictwa (szkoły z językami mniejszości narodowych i językiem rosyjskim jako państwowym), czy oficjalnie propagowanego internacjonalizmu (tu Sołotwino mogło służyć jako modelowy przykład miasteczka „internacjonalistycznego” ze względu na skład narodowościowy oraz „proletariackiego” z uwagi na wspomniane kopalnie). Leżąca w centrum Sołotwino rumuńska szkoła do tej pory nazywana bywa „mołdawską”, a osoby z pokolenia 50-60-latków, nawet jeżeli czytają alfabet łaciński, często zapisują język rumuński („mołdawski”) cyrylicą.

Pomimo licznych pozytywnych odwołań do okresu radzieckiego, trudno jednoznacznie mówić tu o nostalgii czy sentymentach. Związek Radziecki to dla większości respondentów okres gospodarczej stabilności (kopalnie, lepszy stan infrastruktury), życie w granicach wielonarodowego imperium, podróże po jego terytorium oraz służba w wojsku. Miasta Lwów, Kijów i Odessa wymieniane bywają obok Moskwy czy „Leningradu”. Dla większości respondentów okres ten stanowi realny punkt odniesienia w przeciwieństwie do nieścisłej kategorii „Maramuresz”, do którego odwoływała się tylko wykształcona część respondentów (miejscowi nauczyciele). Ta część respondentów przejawiała również (nie zawsze wyrażoną implícite) skłonność do pozytywnych odwołań pod adresem Węgier i Rumunii (rozpatrywanych nie tylko w ich współczesnych, ale i historycznych i wyobrażonych granicach) jako bliższych „Europie” i „Zachodowi”, przy czym „Zachód” przeciwstawiany był Rosji i „komunizmowi”. Na tym tle widoczny jest rozdźwięk pomiędzy opiniami respondentów o różnych statusach społecznych. Należy jednak zaznaczyć, że tego rodzaju sentymenty nie wiązały się z negatywnym stosunkiem do państwa ukraińskiego jako takiego, krytyce ze strony respondentów podlegał stan ukraińskiej gospodarki i nieudolność elit politycznych.

Współczesny etniczny i społeczny pejzaż Sołotwino

a) przemiany lat 90-tych

Lata 90-te to oprócz demokratyzacji z jednej i upadku przemysłu z drugiej strony, także przemieszczenia miejscowej ludności wraz z (chwilowym – sytuacja uległa zmianie w początkach XXI wieku) otwarciem granic i nowymi możliwościami (oraz przymusem wywołanym zamykaniem kopalń lub pogarszaniem się warunków pracy w kopalniach działających). Odbudowa mostu Sighet – Sołotwino jest mocno osadzona w kontekstach lokalnym i etnicznym. Otwarcia przejścia granicznego domagały się lokalne władze oraz animatorzy kultury rumuńskiej, jako jednego z argu-

mentów używając prawa ukraińskich Rumunów do kontaktu ze swoimi „rodakami” po drugiej stronie granicy [8]. Również wtedy, nawiązując do wspólnoty kulturowej z mieszkańcami drugiej strony Cisy, przywrócono szkołę „rumuńską”, zaś na urzędzie oraz szkołach, obok flagi państwowej (ukraińskiej), pojawiły się flagi narodowe (rumuńska i węgierska). Ponadto nazwy niektórych ulic zmieniono tak, by nawiązywały do rumuńskiej symboliki i dziedzictwa (Eminescu, Creangă, Cosbuka). Należy jednak zaznaczyć, że nowe nazwy nie zawsze przyjęły się w powszechnym zastosowaniu, o czym piszę w dalszej części artykułu.

b) zmniejszanie się liczby Węgrów

Mieszkańcy Sołotwina, niezależnie od narodowości, często zwracają uwagę na zmniejszającą się liczbę Węgrów. Jest to spowodowane migracjami¹ oraz wykupywaniem ziemi i nieruchomości przez Rumunów, przy czym obydwie procesy są ze sobą powiązane. Za okolice z przeważającą niegdyś liczbą Węgrów wśród mieszkańców uważany był, *mikrorajon* (wybudowane w latach 60-tych i 70-tych osiedle bloków mieszkalnych) oraz Małe Sołotwino (nieformalna nazwa zachodniej części miasteczka). Obecnie trudno jest oszacować „etniczny skład” mikrorajonu, o czym poniżej. Z kolei na zmniejszającą się liczbę Węgrów w Małym Sołotwinie wskazywali jego mieszkańcy, między innymi pokazując domy sprzedane przez osoby i rodziny udające się do Węgier.

c) zmiany spowodowane upadkiem kopalń

Wspominany już upadek kopalń spowodował znaczące zmiany w lokalnym krajobrazie. Mam tu na myśli nie tylko dominujące nad okolicą pozostałości kopalnianej infrastruktury: zardzewiałe wieżyczki, opustoszałe, rozpadające się budynki i resztki torów kolejowych. Opuszczone i zaniedbane szyby spowodowały aktywność sejsmiczną. W miejscu kopalń pojawiły się jamy, zapadliny i słone jeziora, a sąsiadujące z nimi tereny określone są jako „strefa sejsmiczna” (сейсмическая зона), obejmująca także tereny zamieszkałe. Zjawiska te nie pozostały bez wpływu na społeczny i etniczny pejzaż Sołotwina, przede wszystkim o przemieszczenia mieszkańców wewnątrz Sołotwina oraz migracje z miasteczka.

¹ Migracje zarobkowe (do dużych miast Ukrainy, Rosji oraz krajów Unii Europejskiej) są w Sołotwino częstym zjawiskiem i dotyczą wszystkich mieszkańców niezależnie od narodowości. Są to jednak migracje okresowe. Węgrzy mają dysponując jednak znacznie większymi możliwościami wyjazdu na Węgry niż Rumuni do Rumunii. Jest to związane zarówno ze względną atrakcyjnością węgierskiego rynku pracy oraz programami edukacyjnymi skierowanymi do mniejszości węgierskich.

d) mieszane małżeństwa

Pisząc o pejzażu współczesnego Sołotwino warto zwrócić uwagę na małżeństwa i rodziny etnicznie mieszane. Nawet przy sprecyzowanej (zadeklarowanej) identyfikacji narodowej poszczególnych jej członków, rodzina taka może różnie funkcjonować w otoczeniu w zależności od tego, którego z jej członków/członkiń będzie miał na myśli wspominający o niej respondent (np. sąsiad lub znajomy). Brak również reguły co do używanych w takich rodzinach języków – często jest to rosyjski, nie brakuje też sytuacji w których małżonkowie uczą się swoich języków lub posługują w domu lub trzema językami.

W świetle powyższych zjawisk niemożliwym wydaje się wskazanie na terytorialne rozmieszczenie przedstawicieli poszczególnych grup etnicznych. Wątpliwa wydaje się również zasadność takiego posunięcia.

e) emigracja

Istotnym elementem kształtującym specyfikę Sołotwino jest migracja zarobkowa. Większość moich respondentów doświadczyło okresowej emigracji (długość pojedynczego wyjazdu to na ogół dwa do sześciu miesięcy, zdarza się jednak wyjazdy dłuższe – na przykład na rok). Jako kierunki takich wyjazdów podawano Kijów, a także Rosję oraz Czechy, Węgry, Portugalię i Rumunię. Znamienne, że w przypadku krajów Unii Europejskiej nie precyzowano miast docelowych (popularne stwierdzenia to „do Kijowa”, „do Moskwy”, ale „do Portugalii”, „na Węgry”). Wykonywane prace to budowy i remonty (niewiele wspomniano o emigracji kobiet).

f) granica w życiu codziennym miasta i jego mieszkańców:

W okresie radzieckim dostęp do stanowiącej granicę Cisy pozostawał utrudniony. Od terenów zabudowanych oddzielało ją ogrodzenie zakończone drutem kolczastym (jego pozostałości widoczne są do dziś). Jego przekroczenie, zgodnie z relacjami respondentów, możliwe było po konsultacji z pilnującymi go strażnikami. Dziś przydomowe ogrody kończą się kilka metrów od miejsca w którym znajdowało się ogrodzenie, a dostęp do brzegu rzeki nie jest w żaden sposób utrudniony. Stanowi on miejsce spacerów, łowienia ryb i pozyskiwania drewna – brzeg porośnięty jest drzewami i krzewami.

Przygraniczna roślinność widoczna jest w miejscowym krajobrazie, stanowi również punkt orientacyjny. Kilkudziesięciometrowy pas nadrzecznych zarośli oddzielony jest od ścieżki pasem (zasadzonych w okresie powojennym) akacji. Akacje dla mieszkańców stanowią częsty punkt odniesienia w rozmowach o Rumunii i granicy ukraińsko-rumuńskiej (popularne określenia w rodzaju „do akacji”, „za akacjami to już wszystko Rumu-

nia”), podobnie jak pojawiające się w rozmowach o Rumunii gesty („tam”) wskazujące na linię wyznaczoną przez drzewa.

Wspomniane problemy z wyrabianiem paszportów i wiz sprawiają, że na przejściu granicznym przeważają samochody o rumuńskich rejestracjach oraz piesi z rumuńskimi paszportami. Nie można zapominać o tym, że Sighet ma około pięć razy więcej mieszkańców od Sołotwino, dysproporcja w obywatelstwie osób przekraczających granicę jest jednak większa – szacunkowa liczba obywateli Rumunii na przejściu granicznym była większa niż różnice w populacjach obydwu miejscowości¹. Stały widok w centrum Sołotwino stanowią przybysze z Sighetu zaopatrujący się w tutejszych sklepach w żywność i towary pierwszej potrzeby. Częstym procederem jest również przemyt do Rumunii ukraińskich wyrobów tytoniowych.

Języki i symbolika

Podstawowym językiem komunikacji (dla wszystkich pokoleń łącznie z osobami wychowanymi w niepodległej Ukrainie) jest język rosyjski. Wyraźnie obecny jest rumuński (często posługują się nim także Węgrzy), znacznie mniej węgierski (często rozumiany przez Rumunów, uważany jednak za trudny do nauczenia się). Język ukraiński obecny jest wyłącznie w napisach (zarówno urzędowych jak i komercyjnych), wielu osobom jest nieznanymi.

Napisy na budynku miejscowej administracji, są trójjęzyczne, podobnie jak tabliczka z nazwą miejscowości umieszczona na wjeździe i wyjeździe. Tablice z nazwami ulic są nieliczne, często również nieczytelne lub nieaktualne. Większość jest w jednym języku – ukraińskim bądź rosyjskim, do których (w zależności od kryjącej się w nazwie symboliki) dołączone bywają wersje rumuńskie (np. Eminescu). Większość ulic nie ma odniesienia do symboliki narodowej czy państwowej (np. Górnicza, Przygraniczna, Przyjaźni, Rahowska, Cisa). W latach 90-tych zaczęto używać, obok ukraińskiej, flag reprezentujących mniejszości narodowe. Wszystkie trzy umieszczone są na wspomnianym budynku administracji oraz (odpowiednio) na szkołach.

Do radzieckiego dziedzictwa nawiązuje pomnik Armii Czerwonej (znajduje się w centrum, jednak w mało widocznym punkcie, a jego treść ogranicza się do informacji o dacie wyzwolenia miasteczka). Do tej samej kategorii zaliczyć można nazwy ulic Marksa, Engelsa, Leningradzką.

---

¹ Stwierdzenie oparte na własnych obserwacjach kolejki samochodów oraz pieszych przygotowujących paszporty do kontroli.

Za „zwoznik” symbolik ukraińskiej i radzieckiej posłużyć mogą: pomnik Chmielnickiego (postawiony w czasach radzieckich stoi przed rumuńską szkołą zwrócony w stronę rumuńskiej granicy) oraz ulica „30 lat zjednoczenia”. Za nawiązanie do dziedzictwa rumuńskiego (oprócz wspomnianych flag i ulicy Eminescu) uznać można „niedosze” (w momencie powstawania artykułu postawiono im jedynie cokoły) pomniki Eminescu i mołdawskiego gospodarza Stefana Wielkiego. Eminescu stanął obok szkoły swojego imienia (kilka metrów od Chmielnickiego). Przeznaczony dla Stefana Wielkiego cokół stanął w centrum pomiędzy budynkiem administracji, prawosławną kapliczką a barem „Maramuresz” (którego nazwa zapisana jest w rumuńskiej transkrypcji).

Znacznie trudniej uchwytana jest symbolika węgierska. Nie znajduje się tu żaden pomnik ani tablica pamiątkowa. Oprócz (mało widocznych) ulic i (nielicznych) flag wyraźnie węgierskim akcentem jest na przykład bar nazywany zwyczajowo „Sandor-bar” od imienia właściciela. Pełniące rolę nazwy imię właściciela jest typowo węgierskie i znane w całym miasteczku. Dodatkowo właściciel ściany ozdobił zdjęciami Sołotwina z okresu węgierskiego. Ponadto zarówno węgierski jak i rumuński są językami napisów na murach.

Powyższe przykłady obecnej w przestrzeni publicznej miasteczka symboliki rozpatrywać można z uwzględnieniem dwóch perspektyw. Pierwsza to perspektywa lokalnych elit (animatorów kultury) posługujących się symboliką nawiązującą do określonego dziedzictwa. Same nazwy i symbolika są na Ukrainie konstytucyjnie zagwarantowane, jednak to lokalni animatorzy kultur mniejszościowych dbają o ich egzekwowanie. Podobnie jak z ich inicjatywy stawiane są pomniki. Druga to reprezentowana przez większość mieszkańców perspektywa oddolna, którą cechuje większa (a zarazem trudniej uchwytana) różnorodność postaw. W Sołotwino powszechne jest używanie „nieaktualnych” nazw lub, co charakterystyczne dla wsi i małych miasteczek, operowanie nazwiskami mieszkańców lub opisami miejsca (np. „obok rumuńskiej szkoły”, „naprzeciwko przychodni”, „dom z żelaznym ogrodzeniem”). Dla większości moich respondentów (zarówno Rumunów, jak i Węgrów) od oficjalnej czy obecnej w przestrzeni publicznej symboliki ważniejsze było przywiązanie do miejsca zamieszkania, język czy wyznanie.

Podsumowanie

W przedstawionym powyżej opisie starałem się przybliżyć społeczne i etniczne procesy jakie składają się na specyfikę współczesnego Sołotwino. Można pokusić się o stwierdzenie, że każdy z wymienionych aspektów

mógłby stanowić temat osobnego opracowania, stąd w tak krótkim tekście problemy te zostały jedynie zasygnalizowane. Wszystkie one zasługują na dalsze pogłębione badania. Towarzysząca im refleksja wykracza poza same Sołotwino, doskonale wpisując się w zagadnienia zakarpaccie, ukraińskie, pograniczne i środkowoeuropejskie.

LITERATURA

1. Макара Н.П. Солотвина / Н.П.Макара // История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область / Ред. Н.Н.Семенюк, И.М. Гранчак, С.Ю.Пруница и другие. – К. : Институт истории Академии наук УССР, 1982. – С. 468–477.
2. Марина В.В. Первые письменные упоминания о населенных пунктах Мараморошского комитата / В.В.Марина // *Carpatica-Karpatika*. – Ужгород, 2002. – Выпуск 14. Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худачника. – С. 85–106.
3. Anderson J. Theorising State Borders: 'Politics/Economics' and Democracy / J Anderson // *Capitalism, CIBR Working Papers in Border Studies* (Centre for International Borders Research Electronic Working Paper Studies: www.qub.ac.uk/cibr).
4. Boar N. The Cross Border Relations in the Maramures Region – Interrelations Transfrontalieres dans la Region Maramures – Марамурешки Транскордонні Взаємовідносини / N.Boar. – Cluj-Napoca, 2006.
5. Donnan H. Granice tożsamości, narodu, państwa / H. Donnan, T.H. Wilson. – Kraków, 2007.
6. Kabzińska I. Europa Środkowa: Pogranicze? Wspólnota? – Miejsce dialogu międzykulturowego? / I.Kabzińska // *Rocznik Wschodni*. – 2005–2006. – № 11. – S. 90–114.
7. Kárpátalja mai területének etnikai térképe – Ethnic Map of Present Territory of Transcarpathia (Subcarpathia) 1941, 1999 (1:266.000) MTA FKI – MTA KKI. – Budapest, 2001.
8. List Stowarzyszenia Rumunów Zakarpacia do Rady Najwyższej USRR z dnia 24.05.1990 roku (kserokopia w posiadaniu autora).
9. Molnár J.Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében / J.Molnár, I.Molnár. – Beregszász, 2005.

ОСОБЛИВОСТІ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ

УДК 159.922.4(477.87)

Резюме. У статті аналізуються особливості менталітету закарпатських українців. Порушена проблема розглядається у контексті порівняння етнопсихологічних характеристик (архетипів) населення України. Компаративістика приводить до висновку, що локальні ментальні особливості українців-русинів, незважаючи на нюанси, вписуються в загальноукраїнський етнопсихологічний портрет. Спільні риси є свідченням та результатом етнокультурної єдності українців, тоді як локальні відмінності викликані особливостями економіко-географічного становища та умовами історичного розвитку закарпатців у складі іноземних держав.

Ключові слова: ментальність, етнопсихологічна характеристика русини-українці, Закарпаття,

Summary. In article are analyzed features of mentality of Transcarpathia's Rusins. The problem is considered in a context of comparison of ethnopsychological characteristics of Ukrainians. The study leads to a conclusion that local mental features of Rusins-Ukrainians, despite nuances, are correspond to the Ukrainian ethnopsychological portrait. Common features are the certificate and result of ethnocultural unity of Ukrainians, that as local differences are caused by features of the economic-geographical environment and historical development conditions of Transcarpathia Rusins as a part of the foreign states.

Key words: mentality, ethno psychological characteristics, Rusyny-Ukrainians, Zakarpattya

Відома сентенція О.Маковея про те, що "Від Сяну і по Дон – русин всюди автохтон" (етнонім русин вживався на всій території України, зараз зберігся лише на Закарпатті). Те саме чуємо і в словах до гімну України В.Вербицького – "...згинуть наші вороженьки від Сяну до Дону...", що не дивно, оскільки українська етнічна територія більша від існуючої державної чи не в два рази [5; 14]. Ще в першій половині ХХ

століття на цій території спостерігалася етнокультурна єдність українців-русинів. Згадані слова літераторів-письменників підтверджуються значною кількістю наукових досліджень різних авторів з етнічної історії, фізичної антропології, студій народного світогляду та традиційної матеріальної й духовної культури українців (В.Балушок, С.Сегеда, Л.Артюх, В.Наулко, В.Скуратівський, Т.Косміна, О.Воропай, М.Сумцов та багатьох інших авторів).

Означена теза про єдність стосується й українського населення Закарпаття, попри те, що упродовж багатьох століть воно перебувало у складі інших держав у відриві від основного масиву українських земель. Політична історія краю, географічне середовище і умови проживання (територіальна близькість з угорцями, словаками, румунами, релігійна специфіка тощо) вплинули на особливості традиційної культури місцевих українців. Вони спричинилися до запозичень та обміну її елементами із сусідами про що є чимало свідчень у працях істориків, етнографів та фольклористів (І.Сенько, П.Федака, Ф.Потушняк, М.Сополіга, М.Тиводар і т.д.). Згадані обставини зумовили також своєрідний характер менталітету українців Закарпаття. Однак, на відміну від досліджень матеріальної та духовної культури, нам поки що бракує студій цієї проблеми. Серед причин – полісемантичність поняття ментальності. Ускладнює дослідження також уніфікуючий вплив сучасності, поширення системи так званих західних цінностей, ЗМІ (особливо Інтернет з його можливостями спілкування з усім світом), які спричиняють з одного боку деформацію традиційного локального світогляду, а з іншого сприяють його зближенню в форматі всієї держави. Окремою проблемою є контрверсійне трактування архетипів, що є результатом суперечливого менталітету самих українців-русинів, в якому уживаються цілком протилежні риси.

Можна виділити кілька основних підходів, які наразі використовують при вивченні етнопсихології русинів. Зокрема І.Сенько досліджує проблему студіюючи фольклор та художню літературу. У першому випадку вчений порівнює фольклорні тексти, які побутують на території Закарпаття із українськими. Його висновок – усна народна творчість русинів Закарпаття, маючи локальні особливості, більшість творів усіх жанрів вписуються в загальноукраїнський контекст [15, с. 24]. Другий підхід базується на аналізі художньої літератури, в якій рефлектовано ментальність автора, як члена певної етноспільноти. В образах, подіях, словах та вчинках героїв відображається не тільки особистий світогляд автора літературного твору, але проявляється

його менталітет і як представника певного народу. Щоправда цей підхід вимагає підкріплення та перевірки результатів іншими даними, оскільки письменники являють собою своєрідну групу інтелектуальної еліти і часто за своїм рівнем ерудиції та в силу суб'єктивності та індивідуальності творів не можуть слугувати узагальненим еталоном для порівняння та висновків.

Непогано засвідчили про себе і традиційні методи опитування, анкетування, експерименту. Цікаві результати показали шкала соціальної дистанції Богардуса, методика Бохнера, яка вивчає ставлення до певної етнічної групи, кольорові тести Еткінда-Люшера та інші, які використовувалися в етнографічних експедиціях селами української та румунської Мараморощини [10].

Незважаючи на наявний науковий доробок, порушена тема залишається відкритою. Вивчення і порівняння ментальності закарпатського українця та українця взагалі (в подальшому для зручності озвучимо їх як **“русин”** та **“українець”**) є перспективним напрямком наукових студій. Але, оскільки вже є певні узагальнення, у статті я вирішив зробити компаративне дослідження, які послужать основою подальших розробок. В якості порівнянь беруться найбільш загальні для українців етнопсихологічні характеристики, які співвідносяться із особливостями ментальності русинів.

У цілому, незважаючи на різні нюанси, дослідники виділяють позитивні та негативні риси етнічного характеру, які є спільними та типовими для всіх українців. Не вдаючись до надто детального аналізу (це зроблено багатьма авторами [3; 7; 11; 16] перерахую основні з них:

1. Селянськість (любов до природи-землі, укорінення в неї) і як наслідок консерватизм, містицизм, провінційність, любов до природи, а також обережність, розважливість та неквапливість.

2. Індивідуалізм (його прояви: волелюбність, анархічність, честолюбство, хатокрайництво, отаманство, інтровертизм). Як результат – непристосованість і мало придатність для відповідей на поклики життя, що закріплено навіть у нашій мові (характерною є засилля слів іншомовного походження, які позначають нові явища) [4, с. 33].

3. Гуманність (не войовничість, милосердя, щирість, гостинність, терпимість).

4. Демократизм (рівноправність та високий ступінь свободи, традиційно висока роль жінки в житті українців, родинний матриархат).

5. Кордоцентризм та ідеалізм, що означає перевагу духовного розвитку, поверхневе розуміння дійсності, відірваність від реальності

(емоційність сприйняття, відсутність тверезості мислення, логіки, розрахунку, непослідовність, авантюризм).

б. Гіпертрофія та атрофія національної психіки, що є результатом безелітності, бездержавного існування упродовж століть. Наслідком є дволикість, малоросійськість, занижена самооцінка, неповага до себе і інших.

Згадані риси характерні для всіх українців, хоча робити узагальнення стосовно етнопсихологічних особливостей доволі складне та проблематичне завдання. Локальні відмінності регіонів країни накладають відбиток на менталітет їх мешканців. Як результат – місцеві варіанти українського етнічного характеру часто суперечить усталеним стереотипам щодо ментальності українців. Багато неточностей та зауважень випливає із хибного трактування деяких архетипів. Зокрема варто не забувати про еволюцію селянськості упродовж ХХ століття. Не слід ототожнювати цю сучасну етнопсихологічну рису українства із тим, як її розуміли М.Грушевський чи В.Липинський. Це і не дивно, адже індустріалізація України призвела до зменшення сільських жителів країни (в містах проживає майже дві третини її населення), хоча ті, хто залишився жити при землі переважно відносяться до українців, а не до представників інших народів.

Чимало дискусій викликають факти, які свідчать про наявність рис, які, по ідеї, взаємно виключають одна одну. Зокрема, українця вважають щирим, привітним, гостинним. Однак про “щирого українця” відомо і те, що він думає одне, каже друге, а робить третє. Ця риса, як і переважна більшість інших, бере свій початок у часах, коли Україна становила кордон Європейської цивілізації, межуючи з Диким Полем (адже інакше українець не вижив би в умовах щоденної непевності цього прикордоння) [2, с. 155]. Чи скажімо часто мова йде про обережність, неквапливість-розважливість українського селянина [7, с. 137], але дослідники зазначають також про відсутність у нього логічного мислення [7, с. 139]. Є й інші суперечності, однак вони насправді є цілком закономірними речами і являються двома сторонами однієї медалі. Наприклад, козацька хоробрість, звитяжність, безкомпромісність (пан або пропав) у результаті постійних воєн та винищення найбільш ініціативних особистостей призвела до своєї протилежності – хатокрайництва, провінційності, коли людина прагне пересидіти-перечекати період соціальної негоди, але аж ніяк не втручатися в перебіг подій, не бути у центрі уваги. Але це не означає, що дух козащини повністю витравився із народної душі українців – він просто дремає до часу.

Розглянемо основні характеристики ментальності русинів [7; 13]:

1. Містицизм та консерватизм
2. Колективізм
3. Волелюбство, сміливість
4. Приниженість, відсутність самоповаги та віра у свою приниженість
5. Недисциплінованість в організації праці
6. Велика прив'язаність до родини, однак у відношенні чоловіка до жінки типовою є грубість
7. Схильність до мудрування (розв'язання завдань методом аналогій, а не завдяки ерудиції)
8. Романтизований ідеалізм.
9. Раціоналізм переважає над емоційністю. У русина навіть релігійність має раціональний характер, а не являється соціально засвоєною нормою.
10. Нерішучість
11. Вперта дріб'язковість сектанта
12. Міщанство

Для порівняння поділимо згадані архетипи (етноментальні чинники буття) на **дві умовні групи**:

- спільні для всіх українців (у тому числі і русинів).
- антагоністичні-протилежні риси українців та русинів.

Окремо можна виділити третю групу – відмінні риси (не прямо протилежні, а характерні лише або русинам, або українцям). Але вони дрімають в латентному вигляді і можуть проявитися в певний момент несподіваним свідченням тотожності характеру українців та русинів. Серед них – міщанство русинів, яке мало знаходять прямих аналогій серед інших українців, хоча і тут можна полемізувати оскільки вони прямо не суперечать, не являються цілком чужими українським етно-психологічним характеристикам.

Спільні риси

Таким чином до спільних (тотожних, однакових, схожих) етноментальних особливостей українців та русинів можна віднести наступні:

1) **Селянськість, консерватизм і містицизм.** Звичайним явищем у житті українців є наявність багатьох архаїчних (язичницьких) пережитків. Вони проявляються у повсякденному і святковому бутті, відчувається також значний вплив релігійного чинника. Достатньо згадати масове відновлення та будівництво церков після проголошення незалежності

України; іконки-образи святих в маршрутках, таксі, приватних автомобілях; забобони, які постійно присутні в нашому житті (не передавати нічого через поріг тощо); популярність гороскопів, передбачень, гадань.

2) **Романтизований ідеалізм**, що серед іншого проявляється у бажанні жити в ідеальному світі, де нема соціальної несправедливості. Однак тут виникає питання, а хто з народів такого не хоче? Ця риса не являється виключною лише для українців варто лишень згадати утопістів пізнього середньовіччя – Т.Мора, Т.Кампанеллу. Але в українців вона не стала стимулом активної дії по реалізації своїх ідеалів. Зовсім навпаки – звичним для більшості є бажання уникати відповідальності за своє сучасне та майбутнє. Натомість краще дивитися на світ через скельця «рожевих» окулярів, згадувати як добре жилося раніше і як чудово там, де немає нас.

3) **Гуманність** (не войовничість, миролюбність, милосердя, щирість). Незважаючи на участь в миротворчих воєнізованих акціях ООН та інших заходах, сучасні українці, як і їх предки, не претендують на чужу територію (згадаймо як Б.Хмельницький в 1648 році зупинився на межі української етнографічної території). Більше того є випадки, що засвідчують надмірну поступливість територіальним претензіям сусідів (із недавнього події пов'язані із о. Тузла, п-в Зміїним тощо). Та і в Конституції України прямо вказано про позаблоковість держави, що засвідчує позицію українців. Щоправда, як виявляється з історії, українська гуманність має доволі умовний характер; "...завичай за миролюбність приймають бажання українців будь-якою ціною уникати лобового зіткнення з супротивником і здолати його, заскочивши збоку, що виробилося у нашого народу в умовах Дикого Поля. Українці – народ, що уникає прямої дії. Цього їх навчило Дике Поле, де виживає не той, хто йде в лобову, а той, хто маневрує. Родзинкою української політичної традиції є маневр, який полягає у вмінні ввести ворога в оману і несподівано поцілити його у найвразливіше місце" [2, с. 156].

4) **Терпимість, толерантність**. Україна єдина країна на пострадянському просторі, де нема збройних міжнаціональних конфліктів [11, с. 89]. Закарпаття ж взагалі являє собою приклад релігійної та міжнаціональної толерантності.

5) **Волелюбство, свобода**. Прояви соціального протесту та боротьби були не тільки в часи козацьких повстань XVI–XVII ст., але і пізніше, що засвідчили події за участі У.Кармалюка, Л.Кобилиці, діяльність карпатських опришків, ОУН-УПА тощо. Однак "Vita maximum" козаків з часом нівелювалося до "Vita minimum" грецькосіїв [11, с. 90], що призвело

до теперішнього стану, коли основна маса українців терпляче зносить знущання як свої, так і чужих політичних діячів.

6) Безелітність та занижена самооцінка, приниженість, відсутність самоповаги та віра в приниженість свого становища. Всі ці речі часто мають свої антиподи – гіпертрофію націоналізму. Комплекс меншовартості, який формувався віками не може минуться безслідно. Виховати нову еліту також довготривалий процес. Навіть у Закарпатті встигла сформуватися мовна меншовартість по відношенню до російської мови, хоча радянська влада тут панувала менш як півстоліття. А слово (мова) за М.Хайдегерром, – це дім буття народу. І до поки цей “дім” потерпає на почуття меншовартості говорити про успіхи в державотворенні українців зарано.

7) Провінційність українців (перегукується із нерішучістю, боязкістю русинів), як результат інтровертизму. Про це одним з перших гучно заявив Дмитро Донцов назвавши українське “провансальство” національною хворобою [6, с. 27-143]. До речі він жорстко критикував усталене і освячене М.Грушевським та його колегами гасла – “ми мирні хлібороби” [1, с. 26]. За часи після Д.Донцова ситуація не стала кращою – недарма Україну навіть у період Л.Брежнєва називали заповідником застою. У сучасності це також помітно, – більшість наших співвітчизників досягають успіху не вдома, а закордоном (артисти, художники, письменники, науковці).

8) Слабка допитливість (слабка тяга до знань) українців. І схожа риса – мудрування (мислення методом аналогій) у русинів. Тут мова не йде про освіченість/грамотність. Традиційним для України було пошана до писемних людей, однак освіта, за невеликим винятком, була одноманітною за своїм рівнем на всій території етнічних українських земель. Тобто звичним для більшості населення було здобути початкову освіту (1–3 роки навчання), а далі функції просвіти набували народна мудрість, традиції, прожиті роки, досвід. І це відповідало внутрішній потребі інтровертивних українців. Закономірно українці віддають перевагу такому методу пізнання, як споглядання. Не дивно, що необхідність активно пізнавати предмет дослідження не знаходило широкого відгуку. Чи не тому у нас фактично немає нобелівських лауреатів в різних галузях науки? Всього історія нараховує шестеро вихідців із України (з них четверо єврейського походження), які отримали цю премію при чому всі вони жили та працювали закордоном [9].

9) Упертість (часто навіть твердолоба), як виявляється також характерна риса для всіх українців. Процитую відомого дослідника укра-

їнського етногенезу – В. Балушка: „Слід згадати знамениту “хохляцьку впертість”, якою українці часто доводять “до сказу” багато кого, хто зазіхає на їхні землі та пробує їх переробити “під себе”. Якби не вона, то українців, що навчилися вперто чіплятися за свою землю, давно знесло б численними міграційними та завойовницькими хвилями, що перекочувалися через відзначений Кордон (тобто Україну) то зі сходу на захід, то в зворотному напрямку” [2, с. 155]. Стосовно русинів, то тут першим аналогічну рису помітив Ф.Потушняк, вказуючи, що у них нерішучість уживається із “впертою дріб’язковістю сектанта”, яка дозволяє досягати поставленої мети незважаючи ні на що [13, с. 78].

Протилежні (антагоністичні) риси:

1) Індивідуалізм українців і навпаки колективізм (прив’язаність до групи) у русинів.

Повага до індивідуальності, висока роль жінки в суспільному житті (які вже у часи Київської Русі нерідко лідирували й у сімейних відносинах [16, с. 191]) лягли в основу демократизму українців. Протилежну ситуацію бачимо у русинів, де колективізм диктує пошану та повагу до глави (батько, ватаг, староста тощо), який вирішує важливі питання. За висновком Ф.Потушняка – індивідуалізм, як характерна риса русинів спостерігається лишень у тих населених пунктах, які знаходились поблизу поселень німців та угорців). Колективізм же є результатом життя в горах, де умови (неродюча земля, необхідність займатися скотарством) диктують людям вимогу триматися разом.

На Закарпатті вже з часів середньовічної Європи основною ланкою суспільства була сім’я. Також від християнської традиції європейців взято за постулат, що її главою є чоловік. Типовим для русинів була принижена роль жінки, яка не стала предметом ліричної ідеалізації, що є характерним для українців. Зокрема, “...жінка щось нижче за чоловіка, чоловіку просто ганьба про щось серйозно говорити з жінкою, йти разом вулицею... Любов він розуміє як свого роду слабкість і пояснює її глупотою...” [13, с. 81]. Щоправда говорити про це варто з певною долею умовності – на Закарпатті жителі гір і долиняни дуже відрізняються у своєму ставленні до жінок. Тим більше тепер, коли багато закарпатців працюють на заробітках, а сім’ю та домашнє господарство тягнуть їхні “кращі половинки”, так само як колись жінки козаків, котрі більшу частину життя проводили в походах.

2) Кордоцентризм і як результат, – емоційність сприйняття, відсутність тверезості мислення, логіки, розрахунку в українців. Протиле-

жна русинська риса – **раціоналізм**. Останній переважає над емоційністю, а сентиментальність є швидше винятком ніж нормою. У русинів навіть релігійність має практичний характер. Достатньо порівняти козаків, які боронили руську (православну віру) із місцевими опришками, чия діяльність керувалася мотивами соціальної та майнової справедливості (проблемами релігії чи оборони віри вони не переймалися). Вислови “пан або пропав”, “гуляти до останнього”, панування емоцій не типова для русинів, які поважають розум, і готові обрати старостою хоча б і чужинця, однак щоб був розумним [13, с. 85]. Дана теза підтверджується і дослідженнями останніх років, які проводились у українських селах румунської Мараморощини [10].

3) Недисциплінованість праці та її слабка якість. Тут можна полегізувати. Вважається, що українці трудолюбива нація. Однак часто результати вітчизняного виробництва не відповідають елементарним вимогам [16, с. 333]. Щодо українців, то причина зрозуміла – родючі ґрунти-чорноземи ніколи не сприяли надмірному трудоголізму, так само як і кількості річна кріпосна неволя, а відтак колгоспне минуле УРСР. Тож любов до праці не варто вважати типовою рисою сучасного українця (мова не йде про вихідців із України, які відродили-підняли сільське господарство в Канаді, Аргентині тощо). Однак на Закарпатті ґрунти малородючі і для того щоб вижити необхідно було працювати набагато активніше ніж “чорноземним” українцям. Можливо саме тому абсолютну першість серед сучасних заробітчан тримають вихідці із Закарпаття – близько 300 тис. [12, с. 298]. Це становить фактично кожного четвертого мешканця області із населенням 1258 тис. чол. [8]. Таким чином видається хибним твердження Ф.Потушняка щодо нелюбові русинів до праці. Зовсім навпаки, – хоч земля і погана, але місцеві жителі її бережуть як найдорожче багатство. Саме через те, що землі в Закарпатті мало і вона не родюча з’явилися такі риси русинського характеру як прагматизм, ощадливість, раціоналізм, які тут цінуються на порядок вище ніж в українців, яким завжди щедро родили родючі ґрунти. Сприяло закріпленню раціоналізму та прагматизму русинів і близькість до Європи із їх розвиненим капіталізмом, протестантськими віруваннями тощо.

Висновки. Загалом виділяють три основні компоненти, які складають систему ментальності [11, с. 47–48]:

- емотивний (емоції, переживання)
- когнітивний (пізнавальний)
- конативний (поведінковий)

Можемо помітити, що когнітивний елемент ментальності українців та русинів фактично тотожні. Наявна повага до мудрості, схильність до споглядального способу пізнання, слабка тяга до знань, а точніше до пошуку нового (натомість віддається перевага традиційному, стандартизованому знанню). Спостерігається суттєва відмінність у емотивному компоненті. Русини прагматичні-раціональні, тоді як в українців домінує емоційна сторона. Наслідком цього є значні відмінності в поведінковому (конативному) компоненті ментальності, в мотивах вчинків та дій (серед них колективізм у русинів і індивідуалізм українців). Згадані відмінності з'явилися внаслідок умов у яких формувалися певні частини українського народу. Умови Дикого Поля сформували в українців хуторянський світогляд, тоді як географічне середовище закарпатців сприяло закріпленню рис колективізму, а геополітичне положення (близькість та вплив центральноєвропейських країн з їх розвинутими традиціями лібералізму) сформували перевагу раціональної риси характеру, що є своєрідним форматом протестантського (прагматичного) відношення до дійсності.

Незважаючи на відмінності, все ж таки світогляд русинів вписується в межі етнопсихологічної характеристики українців. Це є наслідком єдності матеріальної і духовної культури, історичних умов формування частин українського етносу. Локальні варіації "народної душі" не суперечать теорії етнокультурної єдності українців від Закарпаття до Луганщини. Навіть за її межами – на українських етнічних землях (румунська Мараморощина, Пряшівщина, Кубань тощо) місцеве населення все ще зберігає ментальні особливості, які є характерними для українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баган Олег. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії першої половини ХХ ст.) – К.: УВС ім. Ю.Липи, 2008. – 78 с.
2. Балушок В. Сутність етнічного й етнічні ніші (в контексті сучасних міжетнічних стосунків) // Практична філософія. – 2007. – № 3. – 153–162 С.
3. Баронин А.С. Этническая психология. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
4. Безклубенко Сергій. Українська культура: погляд крізь віки. Історико-теоретичні нариси. – Ужгород: Карпати, 2006. – 512 с.
5. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / Боечко В. Ганжа О. Захарчук Б. – К.: Основи, 1994. – 168 с.

6. Донцов Дмитро. Націоналізм. – Вінниця : ДП «ДКФ», 2006. – 236 с.
7. Зан М. Етноментальні чинники буття українського народу // Carpatica-Карпатика. – Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потошняка (до 90-річчя від дня народження). – Ужгород : Поліграф центр «Ліра», 2001. – С. 135–147.
8. Закарпатська область [Електронний ресурс] // Всеукраїнський перепис населення. Регіони. – Режим доступу до документу : http://www.ukrcensus.gov.ua/regions/reg_zakar/
9. Килимник Юрій. Україна – батьківщина шістьох Нобелівських лауреатів [Електронний ресурс] // День. Щоденна всеукраїнська газета. – N 226. – Режим доступу до документу : <http://www.day.kiev.ua/41045/>
10. Леньо П. Ю. Міжетнічне контактування в полікультурному регіоні (на прикладі м. Вішеу де Сус повіту Марамуреш (Румунія) / І.-Л. Горват, М. Зан, П. Леньо // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – Ужгород, 2009. – Вип. 13. – С. 27–32.
11. Львовочкіна А.М. Етнопсихологія: Навч. посібник. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.
12. Офіцинський Роман. Поразка чи реванш? Партії влади в Закарпатті першого після виборчого року // Тяжко жити Касандрою... Україна 2006-2008. – Ужгород : Гражда, 2008. – С.283–302.
13. Потошняк Федір. Світогляд закарпатського народу // Я і безкінечність (Нариси історії філософії Закарпаття) / Упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського. – Ужгород : Гражда. – С.75–88.
14. Романцов В.О. Українці на одвічних землях (XVIII – початок XXI століття). – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 200 с.
15. Сенько Іван. Закарпатський фольклор у всеукраїнському контексті // Ментальність русинів-українців. – Ужгород : Патент, 1996. – 136 с.
16. Стражний Александр. Украинский менталитет. – К. : Издательство Подолина, 2008. – 384 с.

АРХЕОЛОГІЯ

Павло Пеняк
(м.Ужгород, Україна)

ФЕДІР ПОТУШНЯК ЯК АРХЕОЛОГ

УДК 902.6 (477) (092)

Резюме. Стаття присвячена 100-ій річниці зі дня народження Федора Потушняка (1910–1960) – історика, етнографа, археолога, лінгвіста, філософа та педагога. Він відкрив та дослідив декілька місць стоянки стародавніх людей Кам'яного віку, Бронзового віку, ранньослов'янського та староруського періодів. Вчений опублікував та підготував до друку частину археологічного матеріалу, але частина його ще все досліджується. Участь Федора Потушняка у дослідженні історії Закарпатського регіону дуже важлива, особливо його відкриття ранньослов'янських та староруських місць городищ на території регіону.

Ключові слова: Федір Потушняк, археологічні дослідження, доба кам'яного віку, доба раннього заліза, могильники, давні слов'яни.

Summary. The paper is dedicated to 100-years anniversary of Phedir Potushnyak (1910–1960) – historian, ethnographer, archaeologist, linguist, philosopher and pedagogue. He discovered and investigated several sites from Stone Age, Bronze Age, Early-Slavic and Old Rus' periods. Scholar published and prepared for publication a part of archaeological material, but some part of it is still not analyzed. Phedir Potushniak's participation in investigation of history of Transcarpathian region is very important, and especially discoveries of new Early-Slavic and Old Rus' sites of the region.

Key words: Fedir Potushnyak, archeological researches, the Stone Age period, the Early Iron period, burial mounds, ancient Slavs.

Серед переліку імен Срібної Землі 30-40-х років ХХ ст., які подарувала нам історія, виділяється постать Федора Потушняка – письменника, історика, етнографа, філософа, археолога, педагога, багатогранна творча діяльність якого отримала високе визнання. Широкий загал найкраще обізнаний з його літературною творчістю, в меншій мірі з етнографічними дослідженнями. У той же час археологічна спадщина вченого відома лише вузькому колу фахівців-археологів. Тому вважаємо за потрібне хоча б у загальних рисах ознайомити шановного читача з тим доробком на ниві відтворення давнього минулого краю, який залишив по собі вчений.

За останнє десятиліття побачили світ ряд праць сина Федора Потушняка Михайла, а також Івана Поповича, Йосипа Кобаля, Михайла Тиводара, Павла Пеняка з аналізом археологічної спадщини вченого, сучасної інтерпретації часової та етнокультурної приналежності ряду раніше неопублікованих пам'яток [3, с.18–38; 2, с.39–40; 4; 29; 1, с. 407–411].

Вперше Федір Потушняк познайомився з археологією як наукою в 1932 році, навчаючись у Карловому університеті Праги (Чехословаччина). Будучи студентом, він у своєму рідному селі Осій відкрив і частково дослідив групу курганів, які пізніше було віднесено до куштано-вицької культури (VII–III ст. до н.е.). Поглиблював свої фахові знання з археології у 1947 році, коли проходив курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на кафедрах археології і етнографії Московського державного університету [29, с.32]. У 40–50-х роках ХХ ст., працюючи викладачем а потім і доцентом кафедри загальної історії Ужгородського університету (тепер УжНУ), не будучи професійним археологом, тим не менше вніс вагому лепту в становлення закарпатської археології. З іменем Федора Потушняка пов'язується відродження традицій започаткованих ще "батьком" закарпатської археології Тиводаром Легоцьким по нагромадженню джерельної бази.

Протягом 1946–1959 років Федір Потушняк провів археологічні розкопки у більш ніж 40 населених пунктах області, вивчивши понад 80 різних пам'яток [4, с.8]. Його не можна вважати вузьким спеціалістом у галузі того чи іншого періоду археології Закарпаття, бо науковий пошук вченого охопив старожитності палеоліту, неоліту, енеоліту, доби бронзи, ранньозалізного віку, середньовіччя. З огляду на те, що культурний шар більшості пам'яток сьогодні знищений різними земляними роботами, будівництвом, здобутий Федором Потушняком археологічний матеріал залишається єдиним джерелом про ці артефакти.

Польові дослідження Федора Потушняка носили переважно розвідково-рятувальний характер, продиктований фінансовими можливостями вченого, коли, майже не фінансуючись державою, вони здійснювалися за його власні кошти. Фіксації здобутого матеріалу вчений приділяв чи не найбільшій уваги. Будучи людиною творчою, з притаманною скрупульозністю він описує здобуті джерела до найменших дрібниць. Зібраний археологічний матеріал задокументовувався на рівні тогочасних вимог і тому зберігся до наших днів як повноцінне джерело. Керамічний матеріал дав змогу згодом реставрувати немало цілих форм посуду. Збереглися рукописні звіти по кожній дослідженій пам'ятці з фотоілюстраціями, графічними кресленнями.

Археологічна наука завдячує Федору Потушняку відкриттям та частковим дослідженням старожитностей доби кам'яного віку в селах Дерцен (урочище Балоца), Невелетленфолу (урочище Кіш Мезе), Великі Лази (урочище Малий Граб, Ставлінець I, Ставлінець II, Ставлінець III), Оріховиця (урочище Валашинець), Осій (урочища Чищаник, Хомовиця), Підгорб (урочище Береги I, Береги II) Дубрівка (урочища Увістя, Обіч), поселення Ужгород-Керамос [5; с.7; 9; 10, с.105–129; 11; 12; 13; 3, с. 32]. Всього протягом 1947–1959 років дослідник відкрив понад 50 невідомих до того різночасових пам'яток кам'яної доби [29, с.44]. Серед артефактів епохи бронзи, які вивчав учений, Чопівці, Ромочевиця, Верхні Ремети, Сільце, Кибляри, Горбок, поодинокі скарби (Мала Бігань, Бородівка, Андріївка, Богаревиця)[6; 8; 14; 15; 16; 26, с.93–98]. До речі, в Чопівцях було виявлено залишки найдавнішого в Україні глиняного дистиляційного пристрою, який датується XII ст. до н.е. і належить носіям гавської культури [4, с.5]. На жаль, у зв'язку з відсутністю аналогій Федір Потушняк не зміг визначити його функціональне призначення. У 1954 році на багатощаровому (бронза, залізний вік) укріпленому поселенні поблизу села Клинова Мукачівського району вченим відкрито залізобробний металургійний центр рубежу-початку нашої ери – один з найбільших в Європі.

Федір Потушняк провів розкопки могильника у Великому Березному, матеріали якого започаткували систематичне вивчення початкового етапу доби раннього заліза на Закарпатті і стали ключовими для виділення окремого горизонту старожитностей, який в літературі отримав назву передкуштановицьких [2, с.40; 21]. Серед пам'яток раннього заліза, відкритих і досліджених вченим, курганні групи біля села Осій, Дунковиця, поселення в Глибокому [17; 18]. Дослідник відкрив ряд поселень пізньолатенського часу, що дозволило вже в 70-ті роки

минулого століття дійти висновку, що в часи панування кельтів у Тисо-Дунайському басейні тут проживало місцеве населення, яке засвоїло здобутки кельтської цивілізації і разом з ними продовжувало її збагачувати. Як прихильник автохтонного розвитку місцевого населення Федір Потушняк вивчає артефакти першої половини I тис.н.е., пов'язуючи їх з культурою "полів поховань" (Ужгород, Бобове Виноградівського району), носії якої взяли участь у формуванні слов'янського етносу [19; 20]. Сьогодні частина вчених вважає, що ці пам'ятки належали германським племенам пізньоримського часу.

Протягом 1950–1955 років Федором Потушняком було виявлено, обстежено і частково розкопано ряд слов'янських (частково римських та середньовічних) старожитностей в Ужгороді (урочище Галаго), Лісковому, Дерцені, Лавках, Чинадійові Мукачівського району, Оріховицях, Глибокому Ужгородського району, Осої Іршавського району [20; 27, с. 399–414; 22; 23; 24; 25]. Серед відкритих вченим пам'яток ключове значення мав безкурганний могильник з тілоспаленням в Ужгороді (кар'єр цегельно-черепичного заводу по вулиці Загорській)[20; 27, с. 399–414]. Згідно його повідомлення, у 1951 році робітники на глибині 1,5 м натрапили на велике вогнище, від якого залишилися сліди у вигляді скупчення попелу, деревного вугілля та обпаленої глини.

У центральній частині вогнище було вимощене кам'яними плитами, мало округлу форму діаметром 3 м, товщина шару в найбільшому скупченні вугілля і попелу – 0,25 м. Посередині вогнища стояв глиняний горщик, наповнений перепаленими людськими кістками і попелом. На відстані 50 м від першого було виявлено друге поховання, яке знаходилося на глибині 2 м від сучасної поверхні у стерильному наносному піщаному шарі [27, с.399–414]. Урна, наповнена перепаленими людськими кістками, лежала на вимощеній кам'яними плитами площадці, а поруч з нею знаходився розбитий горщик.

Кремація небіжчика, як гадав вчений, здійснювалася на місці поховання, про що свідчить наявність великої кількості деревного вугілля. Рештки трупоспалення склалися у горщики-урни, які за формою і тістом нагадують урни празького (корчакського) типу. Відсутність земляного насипу над похованням дало підставу віднести поховання до безкурганних могильників з трупоспаленням і датувати VI–VII ст.[27, с.414]. Що спонукало нас так детально зупинитися на описі безкурганного могильника з трупоспаленням в Ужгороді? Справа в тому, що цей могильник і наступні нововідкриті ранньослов'янські старожитності кінця V–VI ст., досліджені у 70–80-х роках ХХ ст. С.Пеняком (Хол-

мок, Галоч, Берегове), виявилися тими визначальними пам'ятками, які заповнили хронологічний розрив між артефактами першої половини I тис.н.е. (культура карпатських курганів, пшеворська культура) і давньослов'янськими пам'ятками VI–IX ст.

У 1954 році Федір Потушняк відкрив слов'янське поселення поблизу села Ліскове Мукачівського району, де зафіксував шість чорних плям зі шматками вугілля, печини, уламків кераміки, попелу. Як свідчить документація, науковець одержав часткові дані тільки про два напівземлянкові житла (№ 1 та № 6 за його нумерацією) [22, с.1–8]. Обидва житла знаходилися на глибині 0,25–0,3 м від сучасної поверхні, орієнтовані зі сходу на захід. Вони мали продовгувату овальну форму, похилі стінки. Розміри житла 4х2 м, долівка знаходилася на глибині 0,36 м від стародавнього горизонту. Переважна більшість знахідок представлена уламками кераміки. Вони походять від горщиків, виготовлених від руки. Це невисокі опуклобоккі посудини з шершавою поверхнею, нерівномірним випалом, плавно відігнутими вінцями, більшість фрагментів неорнаментовані, а окремі прикрашені хвилястими п'яти- і семирядними лініями. Поселення датоване VII–IX ст. за аналогіями керамічного матеріалу.

На південь від села Осій Іршавського району в урочищі Хомовиця Федір Потушняк у 1954 році зібрав фрагменти ліпного і гончарного посуду. Вони походять від горщиків з відігнутими назовні вінцями. Посуд орнаментований хвилястими і горизонтальними лініями, у тісті зустрічаються домішки крупно- і дрібнозернистого піску. Хронологічні рамки існування поселення за Ф.Потушняком – VIII–IX ст.[23, с.1–6].

У 1955 році Федір Потушняк недалеко села Оріховиця Ужгородського району, з правого боку дороги Ужгород–Оріховиця, в урочищі Шугов зафіксував землянкове житло прямокутної форми розмірами 3,2х2,5 м [24,с. 2–5]. Долівка житла знаходилася на глибині 1,4 м від сучасної поверхні і була викладена грубим камінням, у деяких місцях – плоскими плитами. Вхід у землянку чітко прослідковувався з південно-західного боку. У північному куті житла знаходилося вогнище розміром 0,5 м в діаметрі. Біля південної стінки виявлено стовпову яму діаметром 0,26 м, глибиною 0,2 м. У заповненні житла знайдено тільки кружалну кераміку, у тісті якої були домішки дрібнозернистого піску. Фрагменти кераміки походять від горщиків середньої величини з добре профільованими вінцями, плавно відігнутими назовні, заокругленими або косозрізаними краями вінець. За характером керамічного матеріалу Ф.Потушняк датував поселення IX ст.

Під час висаджування колгоспниками винограду Федір Потушняк у 1953 році виявив поселення в урочищі Болоцо в південно-східній частині села Дерцен Мукачівського району. Було відкрито 25 виразних чорних плям, які вчений пов'язував з існуванням у цих місцях житлових і господарських споруд. Останні були розташовані безсистемно на площі близько 1,5 га. На поверхні землі, особливо на чорних плямах, зібрано уламки кераміки давньоруського часу, які походять від горщиків різної величини [22, с.2–3].

У 1955 році Федір Потушняк натрапив на сліди слов'янського поселення в околицях села Ратівці Ужгородського району. Дослідник розкопав два об'єкти, визначивши їх як житла. Довжина першого 2,5 м, глибина 0,5 м, другого – відповідно 3,1 і 0,53 м, овальної форми, зі слідами вогнищ [24, с.7–8]. Заповнення жител складалося з чорнозему, перемішаного з деревним вугіллям, фрагментами кружального посуду пічного випалу. У тісті кераміки домішки дрібнозернистого піску. Фрагменти походять від горщиків з відігнутими і заокругленими або косозрізаними вінцями, прикрашених хвилястими і горизонтальними лініями, защипами. Вчений датував поселення IX–XI ст.

Біля смт Чинадієва Мукачівського району у 1959 році Федір Потушняк відкрив сліди середньовічного поселення. На правому березі Латориці, на відстані 0,1 км від русла, археолог знайшов кілька десятків уламків кераміки, які походили від одного горщика. Його розміри: діаметр денця 9,5 см, горла 11,6 см [25, с.1–5]. Стінки посудини прямі, плавно переходять у значну опуклість, вінця відігнуті назовні, на плічках орнаментовані горизонтальними лініями. Тісто зроблено з добре обробленої глини з домішками дрібнозернистого піску, випал пічний, рівномірний. На основі керамічного матеріалу дослідник датував поселення X–XI ст.

У 1959 році Федір Потушняк продовжив розкопки курганного могильника в околицях села Червенева Мукачівського району. Ще у 30-і роки ХХ ст. було визначено слов'янську належність могильника, який відносився до періоду, що передував приходу угорців у Тисо-Дунайський басейн [30, с.54–55]. В урочищі Козуптове дослідник розкопав курган правильної округлої форми діаметром 8 м, який виступав над сучасною поверхнею на 0,5 м [28, с.34–35]. На глибині 0,35–0,45 м на захід від центру кургану зафіксовано шматки деревного вугілля, попіл, окремі фрагменти кераміки. У центрі кургану на глибині 0,6 м у неглибокій округлій ямі (діаметр 0,25 м, глибина 0,15 м від давньої поверхні) знаходилася купка кальцинованих людських кісток [28, с.35]. Попіл, де-

ревне вугілля, обпалену глину, уламки кераміки відкрито в північній, південно-західній, а також північно-східній частинах кургану. Виявлені фрагменти кераміки походять від однієї ліпної посудини середньої величини, з опуклими бочками і відігнутими назовні вінцями, без орнаменталії. У тісті зустрічається крупнозернистий пісок.

Відносно питання щодо часу появи давніх слов'ян на Закарпатті, то Федір Потушняк був прихильником концепції про ранню їх появу в краї. Зокрема, елементи слов'янського ритуалу він вбачав у курганных могильниках ранньозалізного віку в Білках, Горбку, Осої, Колодному [17;18]. Внесок Федора Потушняка у вивчення давніх слов'ян Закарпаття, виходячи з сьогодення, досить значний. Найбільш цінним було виявлення нових ранньослов'янських і давньоруських пам'яток на теренах краю. Проте через обмежені можливості вчений не зміг ґрунтовно дослідити та інтерпретувати їх. Тому в їх характеристиці зустрічаються певні суб'єктивні моменти. Вони були породжені тодішнім станом археологічної науки, в тому числі і славістичної. Час роботи вченого припав на період нагромадження джерелознавчої бази давньослов'янських старожитностей Карпатської улоговини, аналіз якої відбувався вже в 70-80-і роки ХХ ст.

Перу вченого належить дві монографії, десять статей в наукових виданнях, 77 газетних публікацій [4, с.9]. Так, у 1958 році власним коштом видає монографію "Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті", де опубліковано матеріали з 10 пунктів пізньобронзової доби (Чопівці, Ромочевиця, Сільце та інші), вірно подано хронологічну та культурну належність пам'яток [26]. Частина знахідок, на жаль, була визначена неправильно, однак це ні в якій мірі не применшує цінності монографії, адже основну функцію – публікацію здобутих артефактів вона виконала. Залишилася в рукопису праця "Слов'янські археологічні пам'ятки на Закарпатті" (147 сторінок машинопису), в якій автор розглянув ряд слов'янських пам'яток, вивченням яких займався протягом 50-х років ХХ ст.[28]. В останні роки життя Федір Потушняк інтенсивно вивчав давнє минуле суміжних із Закарпаттям регіонів. У сімейному архіві родини Потушняків збереглися конспекти окремих праць зарубіжних дослідників, присвячених загальним питанням археологічних досліджень Тисо-Дунайського басейну. Вчений був особисто знайомий з такими фахівцями як Ян Філіп, Марія Комша, Войтех Будінські-Крічка.

Не з усіма висновками вченого сьогодні можна погодитися. Він, наприклад, не виділяв окремо пам'яток мідно-кам'яного віку (енеолі-

ту), включивши їх до епохи неоліту, хоча серед них виявилось немало з енеолітичної доби. Не було враховано і простежено багат шаровість деяких пам'яток. Тим не менше Федір Потушняк протягом 50-х років ХХ ст. зібрав новий, невідомий до того археологічний матеріал, а окремі, виявлені ним старожитності не мають хронологічних і культурних аналогів і сьогодні.

Даючи оцінку здобутків Федора Потушняка у пізнанні давнього минулого, потрібно враховувати тодішній реальний стан археології, коли вона знаходилася на стадії нагромадження джерел, тому свої узагальнення вчений часто робив на основі неповних чи навіть фрагментарних даних. Крім цього, потрібно підкреслити, що археологія як наука перебувала під постійним ідеологічним тиском, а сам Федір Потушняк звинувачувався в ідеологічних збоченнях, применшені досягнень радянської археологічної науки і зосереджені уваги лише на західноєвропейській археології. Зазначимо, що археологія і в ті часи була наукою, де інтерпретація виявленого джерела завжди базувалася на науковій основі.

Археологічна спадщина Федора Потушняка потребує подальшого вивчення і осмислення, вона повинна стати невід'ємною складовою частиною відтворення найдавніших часів історії Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пеняк П. Давні слов'яни Закарпаття у працях Федора Потушняка / П.Пеняк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2007. – Вип. 11. – С. 407–411.
2. Попович І. Археологічна спадщина Ф.Потушняка / І.Попович // Календар "Просвіти" на 2000 рік. – Ужгород, 2000. – С. 39–40.
3. Потушняк М. Пам'ятки кам'яного віку, виявлені та досліджені Ф.Потушняком / М.Потушняк // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2001. – Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – С. 18–38.
4. Потушняк М. Археологічні дослідження Федора Потушняка / М.Потушняк, І.Попович, Й.Кобаль. – Ужгород, 2000. – 19 с.
5. Потушняк Ф. Неолітичне поселення біля с. Дрисино / Ф.Потушняк // Радянський студент (УЖДУ). – Ужгород, 1954. – 15 вересня.
6. Потушняк Ф. Могильник бронзового віку в с. Чопівці / Ф.Потушняк // Прапор перемоги. – Мукачево, 1955. – 21 січня.
7. Потушняк Ф. Неолітична стоянка Оріховиця / Ф.Потушняк // Радянський студент (УЖДУ). – Ужгород, 1956. – 22 грудня.

8. Потушняк Ф. Археологічні знахідки на Мукачівщині (с.Ромачевіця) / Ф.Потушняк // Прапор перемоги. –Мукачево,1952. – 5 вересня.
9. Потушняк Ф. Неолітична стоянка Великі Лази / Ф.Потушняк // Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія історична. –Ужгород,1958. – № 27. – С.63–64.
10. Потушняк Ф. Неолітична стоянка “Дубрівка” / Ф.Потушняк // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород,1956. –Т.20. – С.105–129.
11. Потушняк Ф. Стоянка первобытного человека (с. В.Лазы, Горб) / Ф.Потушняк // Советское Закарпатье. – Ужгород,1950. – 7 апреля.
12. Потушняк Ф. Нові археологічні знахідки (Велика неолітична стоянка Осій II) / Ф.Потушняк // Радянський студент (УжДУ). –Ужгород,1954. – 17 квітня.
13. Потушняк Ф. Неолітична стоянка “Ужгород”. Рукопис-щоденник / Ф.Потушняк. –Ужгород,1951. – 293 с. Зберігається в домашньому архіві родини Ф.Потушняка.
14. Потушняк Ф. Нотатки археолога (розкопки між селами Вишні Ремети та Шаркадь) / Ф.Потушняк // Молодь Закарпаття. –Ужгород,1951. – 24 жовтня.
15. Потушняк Ф. Новые археологические находки (с. Сильце) / Ф.Потушняк // Советское Закарпатье. –Ужгород,1950. – 7 сентября.
16. Потушняк Ф. Археологічні знахідки (с. Кібляри) / Ф.Потушняк // Закарпатська правда. –Ужгород,1954. – 6 жовтня.
17. Потушняк Ф. Стоянка залізного віку на Іршавщині / Ф.Потушняк // Закарпатська правда. – Ужгород,1955. – 2 жовтня.
18. Потушняк Ф. Перші знахідки Лужицької культури на Закарпатті / Ф.Потушняк // За більшовицькі кадри. – Ужгород,1952. – 13 січня.
19. Потушняк Ф. Археологічні знахідки на Виноградівщині / Ф.Потушняк // Сталінський прапор. – Виноградово,1954. –21 грудня.
20. Потушняк Ф. Археологічні знахідки в Ужгороді / Ф.Потушняк // Закарпатська правда. – Ужгород,1953. – 13 червня.
21. Потушняк Ф. Цікава археологічна знахідка / Ф.Потушняк // Закарпатська правда. –Ужгород,1955. – 8 липня.
22. Потушняк Ф. Звіт про археологічну розвідку 1954 року в Мукачівському районі // Фонди Закарпатського краєзнавчого музею (далі – фонди ЗКМ). – 8 с.
23. Потушняк Ф. Звіт про археологічну розвідку 1954 року в Іршавському районі // Фонди ЗКМ. – 6 с.
24. Потушняк Ф. Звіт про археологічну розвідку 1955 року в Ужгородському районі // Фонди ЗКМ. – 8 с.
25. Потушняк Ф. Звіт про археологічну розвідку 1954 року на поселенні біля селища Чинадієва Мукачівського району // Фонди ЗКМ. – 5 с.

26. Потушняк Ф.М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті / Ф.М.Потушняк. – Ужгород, 1958. – 144 с.
27. Потушняк Ф.М. Археологічні знахідки в Ужгороді // Наукові записки УжДУ. – 1954. – Т.9. – С.399–414.
28. Потушняк Ф.М. Слов'янські археологічні пам'ятки на Закарпатті. Рукопис. – 147 с. Зберігається в домашньому архіві родини Ф.Потушняка.
29. Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка / Михайло Петрович Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2010. – Друге видання. – 284 с.
30. Jankovich J. Podkarpatska Rus v praehistorii / J.Jankovic. – Mukačevo, 1931. – 56 с.

АРХЕОЛОГИ ПОТУШНЯКИ – ВІД БАТЬКА ДО СИНА

УДК 902.6 (477) (092)

Резюме. У статті висвітлено життя й діяльність відомих українських археологів Федора та Михайла Потушняків (батька та сина), дослідників доісторичного віку Закарпаття.

Ключові слова: Федір Потушняк, Михайло Потушняк, археологічні дослідження, епоха неоліту, мідний вік, доба бронзи, доба заліза, давні слов'яни.

Summary. The article analyzes the life and activity of famous Ukrainian archaeologists Fedir and Mykhajlo Potushniak (father and son), researcher of Prehistoric Age of Transcarpathia.

Key words: Fedir Potushnyak, Mykhaylo Potushnyak, archeological researches, Age of Neolith, the Copper Age, the Bronze Age, the Iron period, ancient Slavs.

У розвитку закарпатсько археології Федір і Михайло Потушняки – унікальне явище. Життєвий і творчий шлях у них різний адже народилися, виховувалися й навчалися вони в різний час, різні епохи. І все ж чимало рис у дослідників спільні, а саме: безмежна любов до свого краю, його минулого та археології. Батько став археологом з природної цікавості й, можливо, життєвої необхідності; син же – за покликанням. Перший археолог-аматор, археолог-самоучка, другий – археолог-професіонал. Федір Потушняк досліджував переважно пам'ятки доби бронзи та заліза, а також слов'янського часу, а Михайло Потушняк – епохи неоліту й мідного віку. Збірка старожитностей батька налічувала кілька тисяч предметів, археологічні матеріали сина – кілька десятків тисяч предметів старовини.

Якби Федір Потушняк трагічно не помер у 1960 році, то він би побачив, як його син і учень, Михайло, перевершив свого батька й досяг в археології більших вершин, ніж він. На жаль, цьому не судилося збутися...

Батько

Федір Михайлович Потушняк народився 27 лютого 1910 року в селі Осій на Іршавщині в селянській родині. Його батько у пошуках долі дійшов аж до Америки. Завдяки своїй працьовитості і розуму зумів зібрати певні кошти і повернутися на батьківщину. З покращенням матеріального становища сім'ї перед майбутнім поетом і вченим відкрилася дорога до науки. Після відкриття у 1922 р. Берегівської гімназії Федір Потушняк поступає на навчання. Вчився він дуже добре. Багато читав. Тож не дивно, що здібний юнак у 1930 році поступив на філософський факультет Карлового університету в Празі. Саме в цій науковій царині він здобув ґрунтовні знання мов (латинська, французька, німецька, слов'янські мови та ін.), літератури, філософії, історії та інших дисциплін, зокрема й археології. Занурившись з головою в тогочасне життя, Ф.Потушняк дедалі активніше заявляє про себе і на літературній ниві. Він мріє про університетську кар'єру, але життя складеться інакше. Закінчивши університет, Потушняк працює в якості вчителя у Білках та Великому Бичкові. Осінню 1937 р. молодий вчитель проходить військову підготовку до лав чехословацької армії. Та незабаром міжнародні події приводять до розпаду Чехословаччини й окупації Закарпаття Угорщиною. На час окупації Чехії він у Брні попадає в полон і тривалий час перебував у таборі під Берліном. Згодом Ф.Потушняк повертається на батьківщину. Деякий час він залишався без роботи, й після створення "Подкарпатського общества наук" пропрацював чотири роки в якості наукового співробітника, а згодом і секретаря. Власне на цей час і припадає початок його активної наукової діяльності, перш за все в галузі етнографії, фольклору, філософії та історії літератури. Одна за одною в різних виданнях з'являються його розвідки, які стосуються народних вірувань українців Закарпаття, фольклору, мови, історії, філософії тощо. Однак у 1944 році у житті Ф.Потушняка настають перемены. З наближенням лінії фронту до кордонів Угорщини діяльність Підкарпатського общества наук згортається, а в червні місяці його мобілізують в угорську армію і відсилають на східний фронт. На щастя йому вдалося пережити цей страшний період неушкодженим. Ф.Потушняк потрапляє в полон Радянської Армії (табір військовополонених під Івано-Франківськом), звідки повертається додому у березні наступного року. Через короткий час вчений стає співробітником газети "Закарпатська Україна", а з відкриттям Ужгородського державного університету його викладачем, а згодом – доцентом кафедри загальної історії. Отже його мрія про університетську

кар'єру збулася. Він викладає етнографію, археологію, чеську мову. Хоч Ф.М. Потушняк і тепер значну увагу присвячує своїм літературним зацікавленням (у 1946 році його обирають членом Спілки радянських письменників), проте робота в університеті докорінно змінила напрямок його наукових пошуків. Він цілком віддає себе, свій час, енергію, а часом навіть і кошти, археології, яка стає найулюбленишим захопленням його життя [10].

Звичайно Ф.Потушняк був знайомий з археологією як наукою задовго до того, як розпочав свою роботу в Ужгородському університеті. Ще в 1932 році, будучи студентом Карлового університету, він у своєму рідному селі Осій відкрив і частково "дослідив" курганні поховання, які пізніше були віднесені до раннього залізного віку до так званої куштановицької культури (VII–III ст. до н.е.) [7, с.104–105]. Зближенню з археологією сприяли не тільки студії в Празі, але пізніше і робота в Подкарпатському обществі наук, з яким активно співробітничали і брати Е.та Є. Затлукали, археологи-аматори з Мукачєва [3, с.84–85]. Проте радикальні зрушення наступили лише в радянський час, коли Ф.Потушняк розпочав роботу в УжДУ на кафедрі загальної історії. Не виключено, що зацікавлення археологією було і своєрідною реакцією дослідника на радянську дійсність, коли уся духовна сфера знаходилася під величезним ідеологічним пресом.

У 1946 р. Ф.Потушняк їде в Москву на курси перепідготовки, де між іншим, слухає і курс археології, який читав тоді знаменитий російський археолог О. Арціховський. Саме з 1946 року він розпочинає активні польові археологічні роботи, до яких залучаються пізніше і студенти УжДУ [10]. Перші експедиції Ф.Потушняк робить в своє рідне село Осій та його околиці. Спочатку це тільки розвідки, під час яких він збирає підйомний матеріал, фіксує місце знаходження, визначає вік пам'яток. Згодом він переходить і до археологічних розкопок. У 1949 р. дослідник робить огляд передгірського пасма від с. Нижнього Болотного до с. Шаяни, де відкриває цілий ряд доти невідомих пам'яток кам'яного віку (Влахово, В.Ком'яти, Олешник). В Осої, в ур. Чищеник, вчений відкриває поселення мідного віку культури Баден (III тис. до н.е.). і збирає багатий керамічний та кам'яний матеріал. Того ж року Ф.Потушняк проводить перші археологічні розкопки на Мукачівщині, у с. Чопівці. Тут, в ур. Камінний Грунок, йому вдалося розкопати деякі об'єкти (яму, вогнище) з пізнього бронзового віку (кінець II – початок I тис. до н.е.). У 1949 р. побачила світ і його перша наукова стаття з археології про старожитності з околиць с. Осій [12, с.22–23].

Починаючи з 1956 року археологічні дослідження Ф.Потушняка набувають систематичний і більш-менш планомірний характер. Основною територією його робіт й надалі залишається передгірське пасмо Карпат: від річки Ужа на заході до Боржави на сході. Він вивчає пам'ятки доби неоліту (В. Лази, 1950–1951 рр., Дрисино, 1953 р., Дубрівка, 1952 р., Влахово, В.Ком'яти (1949 р.), Ужгород (1951); бронзи (Чапівці, 1949–1951; Ромочевиця, 1952, Верхні Ремети, 1950, Сільце, 1952, Кибляри, 1953, Горбок, 1953; раннього заліза (Колодне, 1952, Дунковиця, 1952) та слов'янського часу (Ужгород, 1952, Дрисино, 1953). Причому у 1952 р. археологічні розкопки проводить спільно з експедицією Закарпатського краєзнавчого музею, очолюваною К.В.Берняковичем (Колодне, Дунковиця) [4, с.74–75]. З-поміж знахідок 1950-1953 рр. на особливу увагу заслуговують залишки найдавнішого на Україні глиняного дистиляційного пристрою, відкритого ним у 1951 р. поблизу с. Чопівці Мукачівського району, в ур. Салашів [2, с.11–12]. Ця знахідка – унікальна. Вона датується XII ст. до н.е. і належить носіям так званої гавської культури. Ф.Потушняк відразу звернув на неї увагу, але за відсутністю аналогів не зміг визначити її функціональне значення.

Особливо плідним на археологічні дослідження виявилися 1954 і 1955 роки. Ф.Потушняк значно розширив географічні межі своїх пошукових робіт, включивши до передгірської зони (Підгорб, 1954; Оріховиця, 1955; Глибоке, 1955) ще й рівнинні райони, зокрема Виноградівський та Берегівський. На Виноградівщині дослідник оглянув уже відомі й раніше пам'ятники, які відкрили в довоєнний час Й.Мігалік та Й.Янкович і Я.Бем (Дяково), а також відкрив цілий ряд нових різночасових пам'яток [13]. Серед останніх хотілося б звернути увагу на багатощарове (бронза, залізний вік) укріплене поселення в ур. Голомдомб поблизу села Клинова (1954), де Ф. Потушняком окрім всього іншого був відкритий один з найбільших залізобробних металургійних центрів Європи рубежу – початку нашої ери. (Широкомасштабні дослідження цієї пам'ятки були проведені пізніше нашим земляком археологом Бідзілею В.І. у 1962–1966 рр.) [1]. Не менш цікавими і дуже важливими з наукової точки зору виявилися також археологічні матеріали з Берегівщини. У м. Берегові в кар'єрі цегельного заводу № 2 дослідник зафіксував ще одну унікальну пам'ятку: колодязь-кадуб бронзового віку, який на основі знайдених в ньому чудової роботи глиняних посудин, датується XIV–XIII ст. до н.е. (культура Станово). У 1956 р. Ф.Потушняк провів рятівні розкопки у Великому Березному, на території місцевого кладовища, де частково дослідив залишки іншого, більш древнього (VIII–VII ст. до н.е.) тілопального могильника.

Отже, апогей археологічних досліджень Ф. Потушняка припав на 1950-1955 роки. У 1956 р. вчений ще проводить незначні за масштабами археологічні розвідки і розкопки (Холмці, В.Паладь та ін.). Після цього він приступив до написання узагальнюючої праці, яка вийшла друком у 1958 році а Ужгороді під назвою "Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпаття" (143 с. і 75 табл.) за власні кошти дослідника [13]. В ній автор підбив підсумки своїх багаторічних археологічних досліджень, перш за все, бронзового та залізного віків. В основному він визначив хронологічну та культурну належність пам'яток. Однак частина знахідок була визначена неправильно, що зовсім не применшує цінності праці, так як свою основну роль по публікації здобутих археологічних матеріалів вона виконала, зберігши актуальність до нинішніх днів. Неопублікованою залишилася одна монографія Ф.Потушняка, а саме "Слов'янські пам'ятки Закарпаття I-XII ст.ст.". Рукопис її складається із 147 сторінок. В ній описуються ті слов'янські (і частково римські та середньовічні) пам'ятки дослідження, якими займався вчений протягом 1950-х років і особливо в останні два роки перед смертю (1958-1959) (Ужгород, Червеньово, Зняцево, Глибоке, Оріховиця, Дрисино. Ліськово Лавки, Чинадієво та ін.). Хоч монографія, на титульній сторінці якої фігурує трагічний 1960 рік, і не вийшла друком, її матеріали знайшли відображення у працях із слов'янської проблематики пізніших часів [6].

Протягом 1946-1959 рр. Ф.М. Потушняк провів археологічні дослідження у більш ніж 40 населених пунктах області і вивчив понад 80 різних пам'яток (поселень, могильників). Географічно ці пам'ятки концентруються, головним чином, в передгірській зоні (Ужгородський, Мукачівський, Іршавський райони), хоч деякі з них поширені на низовині (Виноградівський та Берегівський райони). В плані хронології вони охоплюють період від кам'яного віку до епохи середньовіччя. Переважна частина цих пам'яток належить до епохи неоліту, мідного, бронзового та залізного віків (понад 52), інші датуються римським часом та епохою середньовіччя. Здобутий археологічний матеріал ще за життя вченого частково був опублікований або підготовлений до публікації, та значна його частина отримала наукове осмислення уже лише після смерті дослідника його сином Михайлом Потушняком [9, с.175-194].

Так завершилося недовге, але надзвичайно насичене життя поета, письменника, етнографа, археолога, який вписав своє ім'я не тільки в літературу, але й археологічну науку України.

Ф Потушняк належав до того покоління закарпатських археологів, яке хоч і не мало спеціальної археологічної освіти, проте внесло

неоцінений вклад у дослідження стародавньої історії нашого краю (Т.Легоцький, Й.Мігалік, Й. Янкович, Е та Є.Затлукали, П.Сова). Він виріс і сформувався як особистість у дорадянський час і це не могло не відбитися на його науковій діяльності і житті. Потрапивши в нові умови, Ф.Потушняк знаходився, як людина “старих” часів, під постійним ідеологічним та психологічним тиском. Здавалося, що заняття археологією, далекого від актуальної політики та ідеології, дозволить уникнути необгрунтованих звинувачень у неблагонадійності, та система робила своє. То тут, то там публічно на сторінках газет його звинувачують у всіх мислимих і немислимих гріхах, що звичайно негативно впливало на його повсякденне життя та здоров'я. 12 лютого 1960 року Ф.Потушняк після наступної хвилі подібних звинувачень, тиску у віці 49 років трагічно пішов із життя.

Син

Михайло Потушняк належить до того покоління українських закарпатських археологів, яке народилося вже у повоєнний, радянський час (7 лютого 1946 року в Ужгороді). Однак йому пощастило, бо його батьки, зокрема відомий письменник, філософ, етнограф й археолог Федір Потушняк, зуміли створити для своїх дітей ту атмосферу, яка характеризувала родини закарпатських інтелігентів міжвоєнного часу. Багата бібліотека, творча атмосфера, спогади про життя в минулому – все це мало неабиякий вплив на формування життєвих, а згодом і творчих принципів майбутнього археолога. Якщо до цього додати ще подорожі з батьком за археологічними знахідками й особисту причетність до процесу відкриття чогось нового, невідомого, – то не стати археологом Михайло Потушняк просто не міг [5, с.89–91]. Закінчивши школу (№ 1 м. Ужгород), він вступає в УжДУ на історичний факультет (1965-1969 рр.). Тут з'являється його перша наукова праця “Неолитические памятники Закарпатья” (1966), яка визначила коло зацікавлень майбутнього дослідника на все життя, а саме – вивчення пам'яток кінця кам'яного віку, коли люди почали займатися землеробством і скотарством. Такий вибір був не випадковим, адже в колекції Федора Потушняка було дуже багато матеріалів неолітичної доби (VII–V тис. до н.е.), до того ж саме пам'ятки цього періоду виявилися на той час одними з найменш вивчених. Ще будучи студентом, він почав брати участь у роботі археологічних експедицій Ужгородського університету. З 1971 року працював науковим співробітником у щойно створеній госпдоговірній групі УжДУ, зокрема брав участь у розкопках Шелестівського

городища поблизу Мукачева та широкомасштабних дослідженнях у Дякові Виноградівського району. Вже тоді проявилися його вміння вести польові роботи і ретельно, точно фіксувати процес археологічних розкопок. Обробляючи матеріали батька, він засвоїв, що під час розкопок важлива кожна деталь і кожен фрагмент кераміки.

У 1970 році в Ужгороді під керівництвом Степана Івановича Пеняка, спеціаліста в галузі слов'янської археології, була утворена дослідницька група Інституту археології АН УРСР, до якої ввійшли Іван Попович (1941-2003) та Михайло Потушняк. З того часу й до дня смерті він працював у цій групі. Протягом 1970–80-х років дослідник проводить активні польові роботи на території всього Закарпаття. Звичайно, найбільше уваги він приділяє пам'яткам неоліту та мідного віку, але бере участь і в розкопках поселень інших епох. Широкомасштабні роботи проводяться ним у с. Заставне Берегівського, Серне Мукачівського і Малі Геївці Ужгородського районів. Зібраний матеріал – десятки тисяч фрагментів кераміки, тисячі кам'яних знарядь праці тощо – ретельно опрацьовується й класифікується. Михайло Потушняк чудово володів олівцем і пензлем, а тому весь здобутий матеріал зарисовував особисто. Оскільки любов до археології у нього зародилася ще в дитинстві, то вчений до кінця життя сам займався реконструкцією і реставрацією здобутого матеріалу, знаходячи задоволення, коли вдавалося склеїти цілу посудину з десятків, а інколи й сотень черепків. Власне, через це він чудово знав кераміку, вмів розрізняти фрагменти за їх фактурою, культурною належністю. Не багатьом археологам дано за своє життя відкрити до того не відому археологічну культуру. Йому це вдалося. На основі досліджень у Дякові, Заставному та інших пунктах вчений виділив у Карпатському басейні нову неолітичну культуру, а саме культуру мальованої кераміки. Завдяки його дослідженням було розбито один із міфів європейської археології про те, що найдавніші землероби і скотарі, носії культури Старчево-Кріш (кін. VII–VI тис. до н.е.), заселили тільки південні території Карпатського басейну, а далі на північ не просунулися. Вчений довів, що Закарпаття – один із найдавніших осередків землеробства і скотарства на території сьогоднішньої України [8, с.139–150; 11, с.172–207].

Наслідки своїх досліджень Михайло Потушняк опублікував у понад 50 наукових працях, причому більшість узагальнюючих робіт вченого пов'язана з його останнім періодом діяльності – 1990-ми – початком 2000-х років. Це був період бурхливих політичних змін епохи запровадження української незалежності, яку археолог зустрів із відкри-

тою душею і навіть включився на деякий час у громадсько-політичну діяльність. Він, як і його батько, був щирим українським патріотом, про що нагадував і портрет Тараса Шевченка на стіні його робочого кабінету. Саме в цей період Михайло Потушняк, уже і як старший науковий співробітник відділу археології Закарпатського краєзнавчого музею, публікує свої найважливіші праці у наукових збірниках Ниредьгазького музею ім. А. Йоші (Угорщина) та краєзнавчого музею в Ужгороді [14, р.35–50]. Ці статті склали хребет його дисертації, над якою він працював все життя, але так її і не завершив. Дослідник постійно працював над матеріалом, уточнював датування, залучав нову літературу.

Коли у 2006 році Михайло Федорович Потушняк відзначав своє 60-річчя, у Закарпатському краєзнавчому музеї були проведені урочисті збори. На жаль, цей скромний трудар науки ні тоді, ні після не був гідно відзначений за свій внесок у розвиток української й закарпатської науки, культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідзіля В.І. Історія культури населення Закарпаття на рубежі нашої ери / В.І.Бідзіля. – К., 1971.
2. Кобаль Й.В. Дистиляційний пристрій бронзового віку із Чопівців / Й.В.Кобаль // Екзиль. Науково-мистецький часопис. – Ужгород : «Гражда», 1996. – № 1. – С. 11–12.
3. Кобаль Й.В. Елемир Зотлукал / Й.В.Кобаль //Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 2010. – Випуск ІХ–Х. – С. 84 – 88.
4. Кобаль Й.В. Костянтин Бернякович / Й.В.Кобаль //Там само. – С. 74 – 75.
5. Кобаль Й.В. Михайло Потушняк / Й.В.Кобаль //Там само. – С. 89 – 91.
6. Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. / Степан Іванович Пеняк. – К. : Наукова думка, 1980. – 180 с.
7. Попович І. Закарпаття за доби раннього заліза / І.Попович. – Kraków – Lwow, 2006. – С. 104–105.
8. Потушняк М.Ф. Неолит Закарпаття: культури Криш и расписной керамики / М.Ф.Потушняк //Археология Украинской ССР. Т.1. – К., 1985. – С.139–150.
9. Потушняк М.Ф. Неолітичне поселення Великі Лази – Малий Горб (за матеріалами розкопок Ф.М. Потушняка) / М.Ф.Потушняк // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1996. – Випуск ІV. – С. 175–194.

10. Потушняк М. Археологічні дослідження Федора Потушняка / М.Потушняк, І.Попович, Й.Кобаль. – Ужгород, 2000. – 19 с.
11. Потушняк М.Ф. Пам'ятки раннього неоліту у верхів'ї р. Тиси / М.Ф.Потушняк // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 2005. – Випуск VII. – С. 172–207.
12. Потушняк Ф.М. Нові неолітичні знахідки в районі с. Осій Закарпатської області / Ф.М. Потушняк // II Наукова сесія Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1949. – С. 22–23.
13. Потушняк Ф.М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті / Ф.М. Потушняк. – Ужгород, 1958. – 144 с., 85 табл.
14. Potusniak M. Some results of research on the Middle Neolithic layer from a multilevel settlement near the village of Zastavne /Zápszony – Kovadomb in the Carpathian Ukraine / M.Potusniak //Jósa András Múzeum Évkönyve, 1995-1996. – Nyiregyháza, 1997. – P. 35–50.

Anton Karabinoš
(m.Levoča, Slovensko)

Marián Vizdal
(m.Prešov, Slovensko)

AKTUÁLNY STAV BĀDANIA MLADŠEJ DOBY RÍMSKEJ NA VÝCHODNOM SLOVENSKU V KONTEXTE NOVÝCH NÁLEZOV A VÝSKUMOV

УДК 902.01 (437.67)

Резюме. У статті розкрито найновіші досягнення сучасної науки у вивченні пам'яток ранньої римської доби на території сучасної Східної Словаччині.

Ключові слова: археологічні дослідження, артефакти, скарби, германські племена, Потисся.

Summary. The article reveals the newest achievements of modern science in studies of the Early Roman period finds on the territory of nowadays Slovakia.

Key words: archeological research, artifacts, treasures, German tribes, Potyssya.

Východné Slovensko v prvých štyroch storočiach nášho letopočtu predstavuje územie so špecifickými formami hospodárskych, kultúrnych a politických väzieb na rímsku ríšu. Príčiny možno vidieť v zložitých procesoch prelínania starších domácich tradícií s novými etnickými prienikmi vyznačujúcimi sa dovedy nepoznanou intenzitou. Geografická poloha umožňovala na tomto území, podobne ako v predchádzajúcich obdobiach interakcie medzi rôznymi kmeňmi a migrujúcimi etnickými skupinami. V obchodných kontaktoch môžeme severnému Potisiu prisudzovať sprostredkujúcu, resp. tranzitnú úlohu.

Etnická situácia na začiatku nového letopočtu je na východnom Slovensku v znamení pretrvávania starších tradícií, ktoré reprezentuje keltsko-dácky horizont od druhej polovice 1. storočia pred n. l. Časť dáckych kmeňov, ktoré pod vedením kráľa Burebistu podnikli inváziu do podunajského priestoru a rozvrátili keltských Kotínov totiž zostala na ovládnutom území a so zvyškami pôvodného obyvateľstva vytvorili materiálny prejav s prv-

kami keltsko-dáckej symbiózy. Za ústrednú lokalitu reprezentujúcu túto koexistenciu v 1. a 2. storočí možno považovať opevnené hradisko vybudované nad dnešnou obcou Zemplín [4, s.245–344]. Na význam zemplínskeho strediska poukazujú aj importované artefakty, medzi ktorými sa nachádzajú aj dva železné meče, ktorých pôvod je hľadaný v severoitalských dielňach. K sortimentu dovezených predmetov patria aj fragmenty kovových nádob a šperkov.[18, s.83] Do súvislosti s pobytom Dákov sa uvádzajú mohyly v Strede nad Bodrogom [22, s.183 – 206]. Dôležitým momentom v procese vytvárania etnickej skladby na východnom Slovensku je rozhranie 1. a 2. storočia, kedy sa začínajú objavovať hmotné doklady prítomnosti germánskej zložky. Z archeologického hľadiska sú tieto doklady spájané s przeworskou kultúrou, za ktorej tvorcov bývajú uvádzaní Hasdingovia patriaci k vandalskému kmeňovému zväzu. Spomína ich aj Cassius Dio v súvislosti s markomanskými vojnami [20, s.83]. Zložitú etnickú situáciu na konci 2. storočia zvyrazňuje aj prienik bližšie neznámeho spoločenstva so svojráznym kultúrnym prejavom [18, s.84]. Môžeme vysloviť domnienku, že mohlo ísť o migráciu utečencov z oblasti trpiacej bojmi počas markomanských vojen (166 – 180 n. l.).

S mladšou dobou rímskou možno spájať aj nárast významu oblastí východne od kvádskeho osídlenia. S touto skutočnosťou od polovice 3. storočia súvisí vytváranie typu dvorcových sídlisk. Pre orientáciu v chronologickej a etnickej problematike v 3. až 4. storočí má nezastupiteľné miesto v hmotnej kultúre črepový materiál. Vedľa úžitkovej keramiky formovanej ručne alebo na otáčavom kruhu je tu zastúpená keramika vyznačujúca sa zložitou profiláciou a jemným vypracovaním. Bohatý sortiment tvarov – mís, krčahov, pohárov a amfor dopĺňa kolkovaná alebo vhladzovaná technika výzdoby. Jej výroba bola zvládnutá aj v dielňach osád severného Potisia. Ku významným strediskám produkcie tohto druhu keramiky nazývanej aj „sivá keramika“ na území východného Slovenska patria dielne v Čičarovciach (okres Michalovce), Blažiciach (okres Košice – okolie) a Ostrovanoch (okres Sabinov). Jej relatívne častý výskyt svedčí o miestnom zvládnutí technológie výroby, pričom to môžeme pokladať za možný ekvivalent pri obchodných výmenách. O vyspelosti obchodných transakcií v prostredí vyšších vrstiev spoločnosti nás informujú nálezy rímskych mincí. Okrem izolovaných nálezov z areálov osád poznáme aj niekoľko pokladov – z Čečehova (okres Michalovce), Prešova (okres Prešov) a Kalinova (okres Medzilaborce). Najmä hromadný nález z Prešova je zaujímavý kontramarkami na republikánskych minciach, na základe čoho možno usudzovať, že tento súbor pochádza z Dácie.

Problém v poznávaní mladšej doby rímskej predstavuje neprítomnosť pohrebísk [12, s.259]. Vlastne jedinými známymi hrobmi sú bohaté „kniežacie“ hroby z Cejkova (okres Trebišov, nájdený v roku 1856), Ostrovian (1790, 1865), Popradu – Matejoviec (okres Poprad, 2006) a porušené kostrové pohrebisko z Kapušian (okres Prešov, 1939), ku ktorým však nepoznáme ani jeden žiarový hrob, ktorý by bol s nimi súčasťou. Pompéznosť a luxusný inventár v hrobách germánskej aristokracie je dôkazom nielen vyhranenej sociálnej diferenciácie germánskej spoločnosti, ale aj reálne uplatňovanými zmluvnými dohovormi medzi predstaviteľmi rímskej provinčnej správy germánskymi vládcami spravujúcimi lokálne historické centrá.

Najnovším počinom v oblasti ich skúmania bol archeologický výskum v Ražňanoch, poloha Farské (okres Sabinov) realizovaný v roku 2009 Pamiatkovým úradom SR a Filozofickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove, Inštitútom histórie, na ktorého výsledkoch sa pokúsime načrtnúť nové možnosti interpretácie archeologických a historických kontextov.

Skúmané územie sa z geografického hľadiska nachádza na pomedzí geomorfologických celkov Šarišskej vrchoviny a Spišsko-šarišského medzihoria – v podcelku Šarišské Podolie na pravom brehu Torysy (obr. č. 1). Lokalita Farské predstavuje časť vyvýšenej riečnej terasy, ktorá sa tiahne v smere severozápad – juhovýchod a prechádza katastrami obcí Ražňany, Ostrovany a Medzany (okres Prešov, obr. 2, 3). Pre vysokú bonitu pôdy slúžilo toto územie po ustálení sídelných jednotiek v stredoveku na poľnohospodárske účely a dodnes spĺňa tento účel.

Najstaršou zmienkou o archeologických nálezoch z blízkeho okolia Ražňan sú nepochybne správy o objave dvoch kniežacích hrobov v intraviláne Ostrovian v rokoch 1790 a 1865 [1, s.78 – 79, T.G.IX S; 5, s. 88–109]. Práve nálezy dvoch bohatých kniežacích hrobov dostali tento región do povedomia širokej vedeckej a laickej verejnosti. Kto bol v hrobových komorách pochovaný, dnes nie je možné s určitosťou povedať. Každopádne boli hroby určené pre vysokú nobilitu miestnych germánskych kniežat, ktorých sídlo sa dá predpokladať niekde v skúmanom geografickom priestore. Najnovšia odborná literatúra hovorí o jednom hrobe, hrobe kráľovskom.¹ Na predpokladanom mieste nálezov bol realizovaný kontrolný výskum, ktorý ďalšie stopy po bohatých hrobách neodkryl [11, s.233 – 264]. Rozsiahle sí-

---

¹ ako „kráľovský hrob“ sú vyhodnotené celky (celok) na základe prítomnosti množstva zlatých šperkov, predovšetkým nákrčníka a náramku, ktoré majú byť symbolom najvyššej moci. Podľa: PROHÁSZKA, Péter: Das Vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK.). Budapest 2006, s. 97.

delné a hospodárske štruktúry známe z ďalších výskumov tvorili základňu pre mocenské a politické centrum regiónu na konci 3. Storočia [19, s.325].

Ražňany ako také uviedol do literatúry F. Blahuta, ktorý sa o ich zmieňuje pri hodnotení archeologických zberov v tejto oblasti Šariša.[2, s.114–115]. V roku 1962 už spracováva prvé nálezy z polohy Farské M. Lamiová. Z polohy označenej názvom „Pri letisku Svázarmu“ publikuje keramický materiál z horizontu mladšej doby rímskej. V kolekcii nálezov sa objavuje črep zdobený niekoľkonásobnou vlnovkou, zhrubnuté okraje zásobníc, či prstencové dno [9, s.33–34]. Výrazný materiál predstavil v roku 1984 V. Budinský-Krička. Publikoval zlomky sivej rímskej keramiky, jeden fragment s kolkovanou výzdobou a ďalší s plastickou figurálnou výzdobou [3, s.51 – 61]. K okruhu keramiky prešovského typu (severokarpatská skupina) patrí ďalej esovite profilovaný, hnedý hrniec s mierne odsadeným dnom [3, s.51 – 61].

Aj v poslednej dobe boli odborníkom odovzdané artefakty pochádzajúce zo zberov z polohy Farské na odbornú klasifikáciu. Medzi ne patrí strieborný denár cisára Commoda z rokov 191–192 [24, s.239–240], fragment skleneného náramku, časti bronzových spôn, rôzne kovové predmety, či jantárový korálik, datované od doby bronzovej po latén až mladšiu dobu rímsku. Kolekcii dopĺňa keramický materiál – črep amfory z mladšej až neskorej doby bronzovej, zlomky misy z obdobia stredného laténu, či fragment terry sigillaty z prelomu 2. a 3. Storočia [21, 122–124].

Príťažlivosť územia pre osídlenie v období praveku a staroveku ako aj v historickej dobe dokladá predstavený materiál nájdený v minulosti ako aj aktuálne zbery realizátorov výskumu.

Kolekcia nálezov získaná v niekoľkých etapách zberov v roku 2009 chronologicky zahŕňa horizont mladšej doby kamennej (neolit, bukovo-horská kultúra), neskorej doby kamennej, doby bronzovej a mladšej doby rímskej až sťahovania národov. Ako nová bola definovaná napríklad osada bukovo-horskej kultúry. Ako už bolo v úvode článku spomenuté, poloha Farské je známa predovšetkým nálezmi z obdobia mladšej doby rímskej a začiatku sťahovania národov. Tie sa vyskytujú prakticky na celom skúmanom území, no najväčšia koncentrácia bola zistená v sektore označenom krúžkom na priloženej mape a obrázku a jeho okolí. Zberom bol získaný nasledujúci materiál: fragment terry sigillaty z misy typu Drag. 37, má červenohnedý, matne lesklý povrch. Črep je zdobený motívom Venuše pod arkádou zo stĺpa a tordovaného polkruhu. Pochádza z dielne v Pfaffenhofene od majstra Helenia. Prvá tretina 3. storočia.¹ (obr. 4, Tab. II, 1); črep

---

¹ láska vo určila Klára Kuzmová

zvislo hranenej fľašovitej nádoby, zdobený lešteným mrežovým vzorom, povrch vyhladený, matný, sivá farba (Tab. II, 2); profilovaný okraj nádoby zdobený šikmo radielkom presekávanou lištou, sivá farba (obr. 5, Tab. I, 1); okraj nádoby zdobený zvislo radielkom presekávanou lištou, sivá farba (obr. č. 6, Tab. I, 2); črepy z tela nádoby s kolkovanou výzdobou, hnedá farba (obr. 7, 8); okraj zásobnice s profilovaným okružím, tmavohnedá farba (obr. 9); ucho krčahu (amfory) s rebrovaným profilom, tvrdý výpal, svetlohnedá farba (Tab. II, 3); Okraj nádoby s dvoma horizontálnymi rebrami, oranžovohnedá farba, Ø 14 cm (Tab. II, 4); vodorovne ryhované črepy hrubších nádob (Tab. I, 7); okraje sivých nádob s plastickými vodorovnými lištami (Tab. I, 4, 6); kolmo von vyhnutý okraj v ruke tvarovanej nádoby (Tab. I, 5); črepy s prímiesou sludy zdobené vlnovkou (Tab. I, 8, 10); súbor fragmentov keramických korýtok, imbrices (obr. 10, Tab. III, 3–7); súbor zlomkov strešnej krytiny, tegula (obr. 11); prasleny (Tab. I, 3, 9).

Tzv. sivá rímska keramika v sebe zahŕňa pomerne rôznorodý materiál, nachádzajúci sa na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku od konca 2. Storočia [13, s. 467–474] Staršia fáza sa vyznačuje kolkovanou výzdobou, v 4. storočí sú preferované leštené a vhladzované výzdobné prvky [15, s.78–79].

Hrnčiarске pece na výrobu sivej keramiky boli identifikované a preskúmané na neďalekej polohe Nad Imunou v Ostrovaniach [16, s. 93], preto je oprávnený predpoklad, že sa v prípade nálezov v Ražňaniach jedná o miestnu hrnčiarску produkciu.

Súbor predstavuje hlavne horizont mladšej doby rímskej – jej staršej a mladšej fázy. Staršiu fázu mladšej doby rímskej v tomto prípade predstavujú črepy zdobené kolkom, mladšiu a neskorú fázu mladšej doby rímskej keramika zdobená leštenými vzormi, vyhladená, prípadne zdobená niekoľko násobnou vlnovkou [12, s.261–262].

Črep zvislo hranenej fľašovitej nádoby s lešteným mrežovým vzorom má svoju analógiu medzi nálezmi z Ostrovian [16, s. 94, Tab. III, 1] alebo z Čičaroviec [9, s. 29, Tab. I, 3].

Zlomok ucha krčahu (možno amfory) s rebrovaným profilom hornej časti poznáme z nálezov zo Ždane [17, s. 176, Tab. I, 8] a s podobnou profiláciou je jedno uvedené aj medzi nálezmi z Blažíc (obe Košice – okolie) [6, s. 175, obr. 3, 1].

Farebne, a zdá sa, že aj materiálovo, sa fragment rebrovaného ucha od ostatného hrnčiarскеho riadu odlišuje. Nepoznáme však tvar a ústie nádoby, z ktorej ucho pochádza, preto len hypoteticky naznačíme možnosť importovaného tovaru v amfore a ako sekundárneho importu samotnej

amfory. Nálezy amfor sú vo všeobecnosti zriedkavé; dno tohto typu nádoby sa však podarilo objaviť v Ostrovanoch, polohe Nad Imunou [16, s. 101–103, obr. 27, Tab. VIII, 1a, 1b].

K importovanému tovaru môžeme zaručene priradiť iba zlomok ter-ry sigillaty s figurálnym motívom. Terra sigillata sa sporadicky objavuje na viacerých sídliskách z mladšej doby rímskej na východnom Slovensku. Z polohy Farské v Ražňanoch bol doteraz známy jeden črep tohto typu importovanej keramiky tejto importovanej keramiky, zdobený vajcovcom, z nádoby typu Drag. 37 [21, s. 123, obr. 70:4].

Popri viac menej typickom črepovom materiáli sa vo veľkej miere v skúmanom priestore nachádzala technická keramika – úlomky strešnej krytiny (tegula), s typickou profiláciou okrajov a korýtok (imbrex), ktoré na prvý pohľad korešpondujú so stavebnou keramikou používanou na rímskych stavbách na území provincií ako aj v predpolí panónskeho limitu na našom území. Jedná sa o masívne kusy tehlovočervenej keramiky otláčenej do formy s prímiesou piesku. Niektoré fragmenty nesú na povrchu plytké, prstom vyhotovené žliabky. Profily sú kolmo vyhnuté, majú spravidla kónický, alebo nepravidelný obdĺžnikový prierez so skosenými rohmi. Časti korýtok tehlovočervenej farby majú zaoblený tvar. Materiál je aj v širšom regióne východného Slovenska ojedinelý. Keramické korýtka preskúmala v zásypoch objektov M.Lamiová v Košiciach – Šebastovciach a definovala ich ako súčasť pecného roštu, resp. objektu označeného ako sušiareň [10, s.66]. Bližšie sa tieto nálezy pokúsime definovať v závere tohto príspevku.

Vysoká koncentrácia materiálu, keramického riadu, technickej keramiky, železnej trosky a mazanice, podmienili výber miesta na archeologickú sondáž. Tá odryla v štyroch sektoroch nálezy v ornici, v kultúrnej vrstve, ďalej zahĺbené sídliskové objekty, artefakty v zásypoch objektov a štruktúru kameňov (obr. 12).

Sonda I/09 (240x200x70 cm, orientácia dlhšej strany: SV – JZ, obr. č. 13, 14, 17). Sondou I/09 sme preskúmali nálezy z ornice, 70 cm silnej kultúrnej vrstvy a zahĺbené objekty – tri kolové jamy a sídliskovú jamu.

Už vo vrstve cca 30 cm od povrchu boli zachytené ďalšie fragmenty stavebnej keramiky, ktoré bolo možné rekonštruovať lepením. Pod vrstvou ornice sa nachádzala silná kultúrna vrstva – siahala až do hĺbky 70 cm pod terén. Kultúrna vrstva obsahovala keramiku, stavebnú keramiku, mazanicu, zvieracie kosti. V žltom podloží boli identifikované zahĺbené sídliskové objekty. V mieste, kde sa kultúrna vrstva stretala so zahĺbenými objektmi došlo k premiešaniu s výplňou objektu. V sonde a objektoch bol získaný nasledujúci materiál: tegula, časť, rekonštruovaná lepením, profilovaný

okraj s odsadením, otláčená do formy, kultúrna vrstva, – 37 cm (obr. č. 15, Tab. IV, 1); tegula, časť, úzky tvar so zdvihnutými okrajmi, otláčená do formy, na vonkajšej strane prstom vyhotovené žliabky, kultúrna vrstva, – 30 cm, (obr. č. 16, Tab. IV, 2); zlomok prstencového dna, oranžovo hnedá farba, kultúrna vrstva, – 30 cm (Tab. VIII, 11); zhrubnutý okraj jemnej misovitej nádoby, sivá rímska keramika, povrch sivý, pórovitý, kultúrna vrstva, – 30 cm (Tab. VII, 5); zhrubnutý okraj v ruke tvarovanej nádoby, hlbokoj misy alebo hrnca, kultúrna vrstva, – 30 cm, oranžový až hnedý povrch (Tab. X, 3); von vyhnutý okraj v ruke tvarovanej nádoby, hlbokoj misy alebo hrnca, kultúrna vrstva, – 30 cm, (Tab. X, 4); fragment mierne odsadeného dna hrncovitej nádoby tvarovanej v ruke, kultúrna vrstva (Tab. X, 7); fragment dna hrncovitej nádoby tvarovanej v ruke, kultúrna vrstva (Tab. X, 8); fragment dna hrncovitej nádoby tvarovanej v ruke, kultúrna vrstva (Tab. X, 9); črep z tela dvojkónickej nádoby s nábehom na ucho alebo držadlo, pod ktorým je zvislé plytké žliabkovanie, povrch hnedý až hnedočierny, vyhladený, vrstva nad objektom 1/09, (Tab. VII, 3); časť perforovanej šálky s uškom, na pleciach zdobená plytkými šikmými žliabkami, sivohnedá farba, objekt 1/09 (Tab. VII,1); dno a okraj jednoduchej miniatúrnej nádoby, objekt 1/09 (Tab. VII, 2); črep z tela v ruke tvarovanej nádoby zdobený niekoľkonásobnou vlnovkou, kolová jama 1/09 (Tab. VII, 4).

Kolová jama 1/09 obsahovala vo výplni fragment teguly a črep zdobený niekoľkonásobnou ostro lomenou vlnovkou. Hornú hranicu vzniku objektu datuje práve tento úlomok keramiky severokarpatskej skupiny do konca 4. a začiatku 5. storočia. Stavebná keramika sa do zásypu jamy dostala sekundárne. Ako sa neskôr ukázalo, aj v zásypoch ďalších objektov sa nachádzali početné fragmenty tohto druhu keramiky.

V zásypoch jám 2/09 a 3/09 sa nenašiel žiaden materiál. Bohatý bol však objekt 1/09, sídlisková jama s kruhovým pôdorysom. Na povrchu sa nachádzali zhluky mazanice, medzi ktorými boli nájdené črepy perforovanej šálky s uškom, prepálený črep z hrdla a pliec amforovitej nádoby s plastickým výstupkom, zlomok závažia z tkáčskeho stavu. Prepálený črep, aj keď deformovaný, poukazuje na tvary doby bronzovej. Rovnako tak vyhotovenie nízkej šálky s uškom (uškami). Miniaturne tvary boli dokumentované aj na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch, polohe Nad Imunou, tam sa však na rozdiel od nález z objektu 1/09 v Ražňanoch jednalo o členité a profilované tvary s bohatou výzdobou [16, s. 97, obr. 24, 2, 3, tab. I, 6, VII, 5], preto aj tento nález radíme skôr starším horizontom. S výhradami možno objektu priradiť črep dvojkónickej nádoby s odlomeným uchom a plytkými žliabkami v spodnej časti nádoby, datovaný do staršej doby rím-

skej, przeworskej kultúry. Datovanie samotného objektu možno s otáznikom posunúť do okruhu kultúr mladšej doby bronzovej.

Sonda II/09 (štyri kvadráty s rozmermi 200 x 200 cm, orientácia SV – JZ, obr. 18, 20, 21).

Sondáž bola v tomto prípade fixovaná na miesto, kde boli na povrch vyorávané kamene. Tie v priestore skúmanej polohy predstavovali ojedinelý zjav – na väčšine územia sa dajú nájsť väčšie kamene len sporadicky. V hĺbke 20–30 cm sa následne preskúmala kompaktná štruktúra kameňov naukladaných, resp. nahádzaných v jednej, maximálne v dvoch vrstvách. Prevažnú väčšinu kameňov predstavovali pieskovce – riečne okruhliaky i ploché kamene, no vyskytol sa aj vápenec, radiolarit a kremeň. Vo vybraných kvadrátoch sme sondovanie prehĺbili po prírodné podložie – pod vrstvou kameňov sa nachádzala silná kultúrna vrstva, ktorá obsahovala ojedinelý praveký materiál ale i hrubé črepy v ruke tvarovaných nádob z doby rímskej. V sterilnom podloží sme pôdorysy zahĺbených objektov nezachytili. Medzi nálezmi sa vyskytol fragment skleneného uška s patinou, zelená farba, sektor IIa/09, ornica, 20 – 30 cm (Tab. VII, 7); profilovaný črep z tela nádoby, sivá rímska keramika, zdobený vlnovkou, tmavosivá farba, sektor IIb/09, ornica, 20 – 30 cm (Tab. VII, 6); profilovaný okraj, sivá rímska keramika, svetlosivá farba, ornica, 20 – 30 cm (obr. č. 18).

Vo vrstve ornice nad kameňmi a v podorníči sa našlo málo materiálu a pre určenie funkcie a datovania kamennej štruktúry nemajú tieto nálezy prakticky žiaden význam. Fragменты sivej rímskej keramiky svojím vyhotovením odkazujú na koniec doby rímskej, vo vrstve sa našli aj nevýrazné fragmenty potiahnuté svetlozelenou glazúrou, najskôr novoveké. Datovanie skleneného artefaktu nie je možné na základe tak malého fragmentu uzavrieť. Sondou II/09 sa nepodarilo odkryť celý rozsah kamennej štruktúry. Okraj jej južnej časti možno na základe sondovania oceľovým drôtom predpokladať o cca 100–200 cm južnejšie od sondáže; severný okraj je nie ďaleko od najsevernejšieho kvadrátu, v ktorom bola zachytená najmenej kompaktná vrstva kameňov.

Zhluky kameňov sú najskôr výsledkom ľudskej činnosti, asi s cieľom dosiahnuť spevnenie terénu.¹

Sonda III/09 (2250 x 280 cm, orientácia dlhšej strany: JZ – SV, obr. 12). V priestore tejto sondy boli preskúmané nálezy z ornice: súbor technickej keramiky – tegula, profilované okraje, otláčené do formy, s plytkými žliabkami, tehlovej a tehlovočervenej farby, ornica, – 30 cm (Tab. V, 1, 2); frag-

¹ za konzultácie ďakujeme M. Lamiovej (AÚ SAV VPS Košice)

ment korýtka, okraj, tmavočervená farba, rekonštruovaný lepením, ornica, – 30 cm (Tab. III, 1); Súbor zlomkov dien s prstencovou profiláciou, oranžová, tehlová až hnedá farba, ornica (Tab. VIII, 6–10, 12); okraj hlbkej misy alebo hrnca, zdobený hladenými pásmi, oranžová až tehlovočervená farba, ornica (Tab. VIII, 2); fragmenty z tela misovitej nádoby s rebrovou profiláciou, oranžová až tehlovočervená farba, ornica (Tab. VIII, 5); črepy z tela zdobené horizontálnymi žliabkami, oranžová až červená farba, ornica (Tab. VIII, 1, 3).

Hoci z plochy sondy bola stiahnutá iba ornica, patrí táto sonda čo do pestrosti keramického materiálu k pomerne bohatým. Objavil sa početný súbor stavebnej keramiky vo fragmentoch, hlavne tegúl, črepy zásobník, hrncov tvarovaných v ruke, železné zubadlo, no predovšetkým zlomky vysoko kvalitnej na kruhu točenej keramiky. Fragmenty sa vyznačujú rebrovou profiláciou tela, či prstencovými dnami s rôznym spôsobom odsadenia a hrúbky prstenca. Na spodnej strane sa ďalej objavujú náznaky akýchsi vnútorných prstencov, ktoré na keramike mladšej doby rímskej popísala už M. Lamiová [16, s.93–94].

Sonda IV/09 (960x300x40 cm, orientácia: JJV – SSZ, obr. 22). Vrstva ornice v sonde dosahovala úroveň 25 – 30, kde ju vystriedala kultúrna vrstva s nálezmi keramiky, vrátane stavebnej, obsahovala ďalej mazanicu, zvieracie kosti, železnú trosku, ojedinele kamene. V spodných častiach, medzi 30 a 40 cm od terénu, bola premiešaná s hornými úrovňami zahĺbených objektov, ktoré bolo možné identifikovať hlavne na základe koncentrovaných zhlukov materiálu, predovšetkým mazanice, kameňov, keramiky, organických zvyškov. Objekt 1/09 bol vyložený pieskovcovými okruhliakmi, vo výplni sa našla stavebná keramika, keramika mladšej doby rímskej, zvieracie kosti. Objekt 2/09 bola plytká jama vyplnená tmavou zeminou s obsahom jemnej sivej aj hrubej keramiky. Objekt 3/09, pec (obr. 23), mal nepravidelný štvorcový pôdorys so zaoblenými rohmi, mierne do vnútra sa zvažujúce steny a rovné dno. Pec mala do tvrda vypálené steny silné 2–4 cm, výplň tvorila hnedá hlinitá zemina s ílovým zásypom a mazanica. Dno bolo vyložené kameňmi, spodné vrstvy tvorili uhľiky a jemný popol. V zásype objektu sa zistila keramika, zlomok teguly, korýtka, mazanica, zvieracie kosti, kamene. Objekt 4/09 slúžil pravdepodobne ako zásobná jama – mal pravidelný kruhový pôdorys, kolmé steny do hĺbky 140 cm, ktoré v dolnej časti prešli do lavórového dna. Vyplnený bol pomerne sypkou tmavohnedou hlinitou zeminou. Vo výplni sa objavovali fragmenty keramiky, teguly, mazanica, železný nôž. Na povrchu kruhového objektu 5/09 boli koncentrované ploché pieskovcové kamene. Mal kruhový pôdorys, kolmé steny a oválne dno. Kolové jamy 1–9/09 mali spravidla kruhový ale-

bo oválny pôdorys, kolmé steny a rovné dno. V ich zásypoch sa našla keramika typická pre horizont mladšej doby rímskej až sťahovania národov, zlomky stavebnej keramiky, kamene, mazanica. Materiál objektov sondy IV/09 je predstavený v nasledujúcom výbere: črep z tela sivej nádoby zdobený radielkom, ornica, – 20 cm (Tab. II, 6); Mierne von vyhnutý okraj v ruke tvarovanej nádoby, zdobený jamkami pod hrdlom, oranžovohnedá farba, ornica, –20 cm, (Tab. X, 2); črep z tela nádoby zdobený plytkým žliabkom v tvare vlnovky, tmavohnedá farba, ornica, – 20 cm (Tab. II, 5); črep z tela jemnej nádoby, zdobený líniami vlnoviek, hnedá až tmavohnedá farba, kultúrna vrstva, 30 – 40 cm (Tab. XI, 3); železný nožík s oblým chrbtom a v spodnej časti odsadeným trňom, kultúrna vrstva, – 35 cm (Tab. X, 6); fragment korýtka, tehlová, hnedá a tmavohnedá farba, objekt 3/09 – pec (Tab. III, 2); okraj a časť tela v ruke tvarovaného hrnca, esovitá profilácia, oranžová až hnedá farba, objekt 3/09 – pec (Tab. IX, 2); von vyhnutý okraj a časť pliec v ruke tvarovaného hrnca, esovitá profilácia, zdobený odtlačkom prsta, oranžová až hnedá farba, objekt 3/09 – pec (Tab. X, 1); fragment z tela nádoby, zdobený niekoľko násobnou vlnovkou, tmavošedá farba (Tab. XI, 5); fragment profilovaného okraja teguly, hladký, neskorodovaný povrch, tmavočervená farba, objekt 4/09, – 115 cm (Tab. VI, x); okraj a časť tela hrubého v ruke tvarovaného hrnca s esovitou profiláciou, oranžová až hnedá farba, objekt 4/09, – 60 cm (Tab. IX, 1); železný nožík, obojstranne odsadený trň, objekt 4/09 (Tab. X, 5); fragment hornej časti nádoby so zúženým hrdlom, vyleštený až mramorovaný povrch, sivá farba, objekt 4/09, –70 cm (Tab. VIII, 4); okraj s von vyhnutým ústím, pastózny povrch, sivá farba, objekt 4/09, – 70 cm, (Tab. XI, 2); črep dvojkónickej nádoby, von vyhnutý okraj, vyhladený povrch, čierna farba, v lome hnedá, objekt 4/09, – 100 cm, (Tab. XI, 1); črep z tela nádoby zdobenej vodorovnými plastickými rebrami, medzi ktorými je vhladzovaná výzdoba v podobe šikmých línií, sivohnedá farba, v lome sivá a oranžovohnedá, objekt 4/09, – 100 cm, (Tab. XI, 4); dno vytočenej nádoby s okružným žliabkom na spodnej strane, tmavohnedý až čierny povrch, objekt 4/09, – 100 cm, (Tab. VIII, 13); zlomok rovného dna hrubej sivej nádoby s vnútorným okružným prstencom, povrch drsný až pórovitý, tmavosivá farba, v lome svetlosivá, objekt 4/09, – 130 cm (Tab. VIII, 14); črep z tela sivej, pomerne veľkej nádoby s výraznou vnútornou a jemnou vonkajšou kružbou, vonkajší povrch pastózny, sivá farba, jama 8/09 (Tab. XI, 6).

Preskúmané objekty datujeme do horizontu konca doby rímskej a začiatku sťahovania národov, o čom svedčí sprievodný materiál vybraný z ich výplní a zásypov.

Fragmentárnosť materiálu nedovoľuje prípadné jeho zatriedenie do staršej fázy mladšej doby rímskej. Zásyp objektov vrátane kolových jám a pece obsahoval ako črepy kvalitnej na kruhu točenej keramiky tak v ruke tvarovaných nádob, ktoré boli v danom horizonte súbežným materiálom. Povrch sivej keramiky je väčšinou pastózny, ojedinele drsný, pórovitý, zriedka sa objavuje vyleštený až mramorovaný. Vyskytuje sa aj hnedá a čierna farba, čo súvisí so spôsobom a stupňom vypálenia keramiky. Črepy v ruke tvarovaných nádob sú zdobené jamkami či odtlačkami prstov, najčastejšie však nezdobené. Hrubá keramika je tvarovo málo rôznorodá – vyskytujú sa hrnce s esovitou profiláciou, hlboké misy, šálky [16, s.100]. Ojedinele sa našli črepy zásobníc, v jednom prípade s prímiesou sludy, ďalší je zdobený asi radielkom. Zdobenie radielkom sa objavilo už len na jednom črepe (okrem zberového materiálu); tento spôsob výzdoby je zrejme zriedkavý [16, s.97]. Črep s dvoma vodorovnými plastickými rebrami, ktoré ohraničujú vhladzovanú výzdobu pochádza z bohato členenej a zdobenej nádoby, podľa jeho hrúbky najskôr misy.

K mobiliáru patrí nález železných nožíkov, jedného z kultúrnej vrstvy a ďalšieho zo zásypu objektu 4/09. Nožik s trňom sa našiel v zásype hliníka (objekt 118/88) v Ostrovanoch [16, s.79]; z kultúrnej vrstvy z mladšej doby rímskej z Trsteného pri Hornáde rovnako pochádzajú nože tvarovo príbuzné ražnianskym [8, s. 331, obr. 32, 9, s. 332, obr. 33, 9]. K ďalším železným predmetom patrí nález železného zbadla s očkom, či spodná časť klinca, ktoré pochádzajú z vrstvy. Nepriamym dokladom využívania železných nástrojov je aj nález dvoch pieskovcových brúsikov (zber). Priamym dôkazom o spracovaní železa v staršej dobe rímskej v miestnych pomeroch je nález dvoch pecí, suroviny, trosky a železného koláča v katastri Medzian (poloha Nad Imunou) [14, s.147]. Pokračovanie tradície spracovania železa v mladšej dobe rímskej dokladá hlavne železná troska, ktorá sa vyskytuje prakticky na všetkých súdobých sídliskách [7, s, 321].

V nemalej miere sa v zásypoch objektov všetkých kategórií – kolových jám, jednoduchkej pece a ďalších sídliskových jám – objavujú väčšie či menšie fragmenty technickej keramiky, teguly, vrátane fragmentov korytok. Drobné fragmenty teguly sa našli v objekte 1, 2, 3 a 4/09 a v kolových jamách 2 a 4/09. Fragment korytka zasa v objekte 2/09 a zásype pece (objekt 3/09).

Nález objektu jednoduchkej pece, či nálezy železnej trosky v kultúrnej vrstve a zásypoch jám indikujú výrobný-hospodársky charakter skúmaného priestoru.

Archeologický výskum bol doplnený o geofyzikálne merania plochy (obr. 24, 25) a leteckú prospekciu terénu. Výsledky leteckého snímkovania nekorešpondujú s množstvom odkrytých a na základe nálezov a meraní

predpokladaných ďalších bohatých stôp osídlenia na polohe Farské, pod čo sa najskôr podpísali zlé svetelné podmienky a typ porastu [25].

Meraním zmien v magnetickom poli bola, naopak, zachytená hustá koncentrácia zahĺbených archeologických objektov, či prepálené štruktúry – mazanica, troska.

Vyhodnocovaním zmien v mernom odpore sa prišlo na súvislé línie, ktoré môžu naznačovať pevnú zahĺbenú konštrukciu – tieto zmeny však boli vyhodnotené aj ako potenciálne spôsobené kontamináciou pôdy prípadne inými rušivými vplyvmi – napr. rozkladom dreva v pôde.¹

Situácie zachytené a vyhodnotené geofyzikálnymi metódami je potrebné overiť archeologickou sondážou.

Prezentovaný príspevok hodnotí výsledky vôbec prvého regulárneho pokusu archeologickými metódami a postupmi osvetliť problematiku osídlenia územia v mladšej dobe rímskej a v počiatkových fázach obdobia sťahovania národov. Na základe odkrytých nálezových celkov a ich mobiliárov je možné konštatovať neobyčajne intenzívne prejavy sídliskových aktivít, najmä v hospodársko-remeselnej oblasti. Túto skutočnosť potvrdil aj geofyzikálny prieskum, ktorý umožňuje predpokladať v blízkom okolí desiatky ďalších sídliskových komponentov odlišujúcich sa pôdorysne a nepochybne aj funkčne.

Rozpoznanie úlomkov strešnej krytiny (len v roku 2009 nájdených asi 50 fragmentov teguly a 10 zlomkov imbrexov) je jedným z najvýznamnejších výsledkov archeologického výskumu.² Doposiaľ boli tieto artefakty na polohe Farské nachádzané len na povrchu a získavané zberom – okrem miestnych zberateľov unikali tieto nálezy odbornej verejnosti. Sondážou sme zistili ich výskyt aj v zásypoch zahĺbených sídliskových objektov a jám, sporadicky vo výplni kolových jám. Z vyhodnotenia týchto nálezových situácií je možné sformulovať názor, že strešná krytina vyhotovená na rímsky spôsob bola na skúmanom nálezisku nachádzaná v sekundárnych polohách – dôkazy aj o jej prípadnom sekundárnom použití v tomto sídliskovom priestore však zistené neboli. Z uvedeného vyplýva, že teguly a imbrexy, ktoré sa vyskytli na území východného Slovenska prvýkrát (ak za imbrexy nepovažujeme „korýtka“ z Košíc – Šebastoviec), plnili pôvodne

¹ Badania na terenie miejscowości Raznany (Słowacja). PROTON – ARCHEO, Krakow, 2009

² Na základe analýzy mineralogicko-petrografického zloženia materiálu bol vyslovený názor o využití miestnych zdrojov hlíny na výrobu technickej keramiky (podľa: M. Gregor: Mineralogicko-petrografická analýza rímskych tegúl z lokality Ražňany – Ostrovany, nepublikované)

funkciu strešnej krytiny na kamennej stavbe, resp. stavbe s pevnými základmi. Táto mohla byť obytným objektom patriacim poprednému členovi germánskej aristokracie. Načrtnutú možnosť logicky podporuje fakt objavy hrobov (hrobu) s bohatým inventárom v susedných Ostrovanoch.

Jednoznačné potvrdenie predstavy, že v chotári Ražnian existovala kamenná budova postavená rímskymi staviteľmi s využitím antických technológií, by znamenalo zásadný posun v poznaní hospodárskych, kultúrnych a spoločenských procesov v období mladšej doby rímskej v strednej Európe.¹ Túto tézu môže potvrdiť alebo vyvrátiť len ďalší systematický archeologický výskum v záujmovom priestore.

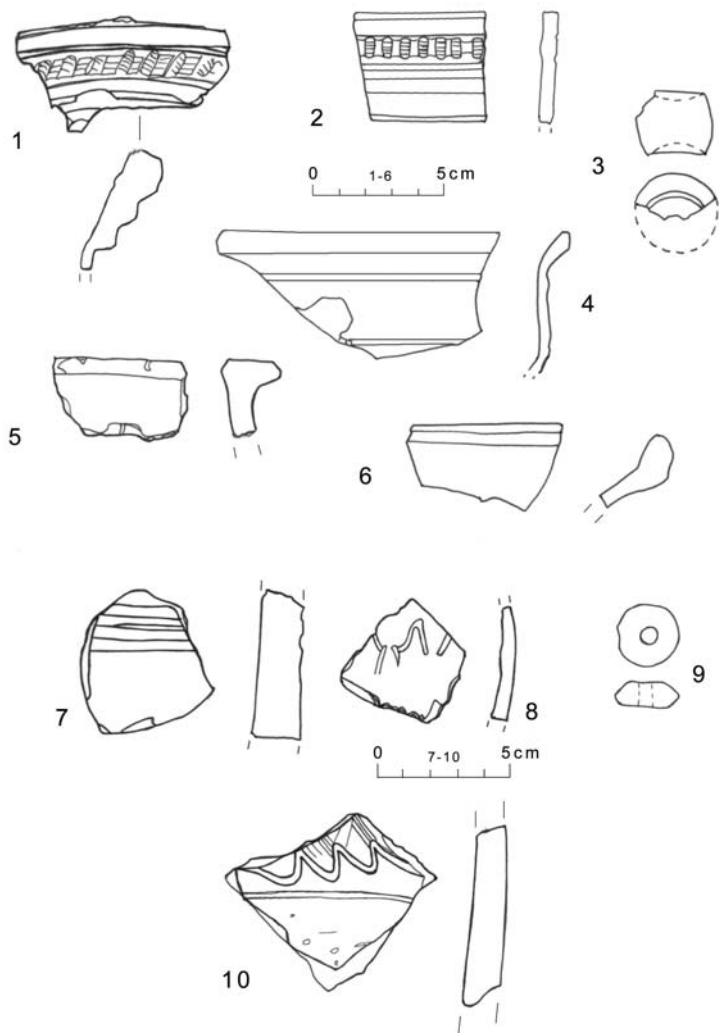
LITERATÚRA

1. Arneth J. *Monumente des K. k. Münz – und Antiken Cabinettes in Wien. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften / Joseph Arneth.* – Wien 1850.
2. Blahuta F. *Archeologický profil Šariša / Ferdinand Blahuta // Nové obzory, 2.* – Košice, 1960.
3. Budinský-Krička V. *Nové nálezy na východnom Slovensku / Vojtech Budinský-Krička // Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (AVANS) v roku 1983.* – Nitra 1984. – S. 51–61.
4. Budinský-Krička V. *A late 1st century B.C. – 2nd century A.D. cemetery at Zemplín / Vojtech Budinský-Krička, Mária Lamiová-Schmiedlová // Slovenská archeológia (SIA), XXXVIII.* – Nitra 1990. – S. 245–344.
5. Henszlmann I. *Archeologiai kirándulás Abaúj és Sáros vármegyébe / Imre Henszlmann // Archeologiai Közlemények, V.* – Pest, 1865. – S. 88–109.
6. Jurečko P. *Problematika tzv. sivej keramiky v dobe rímskej so zreteľom na výsledky výskumu na východnom Slovensku / Pavol Jurečko // Historica carpatica, XII.* – Košice, 1981.
7. Jurečko P. *K problematike kultúrno-spoločenských vzťahov na sídliskách z doby rímskej na východnom Slovensku / Pavol Jurečko // SIA, XXIX-2.* – Nitra, 1981.
8. Jurečko P. *Príspevok k riešeniu problematiky osídlenia východného Slovenska v dobe rímskej / Pavol Jurečko // Historica Carpatica XIV.* – Košice, 1983. – S. 277–384.
9. Lamiová M. *Nové nálezy z doby rímskej na východnom Slovensku / Mária Lamiová // Nové obzory, 4.* – Košice 1962.

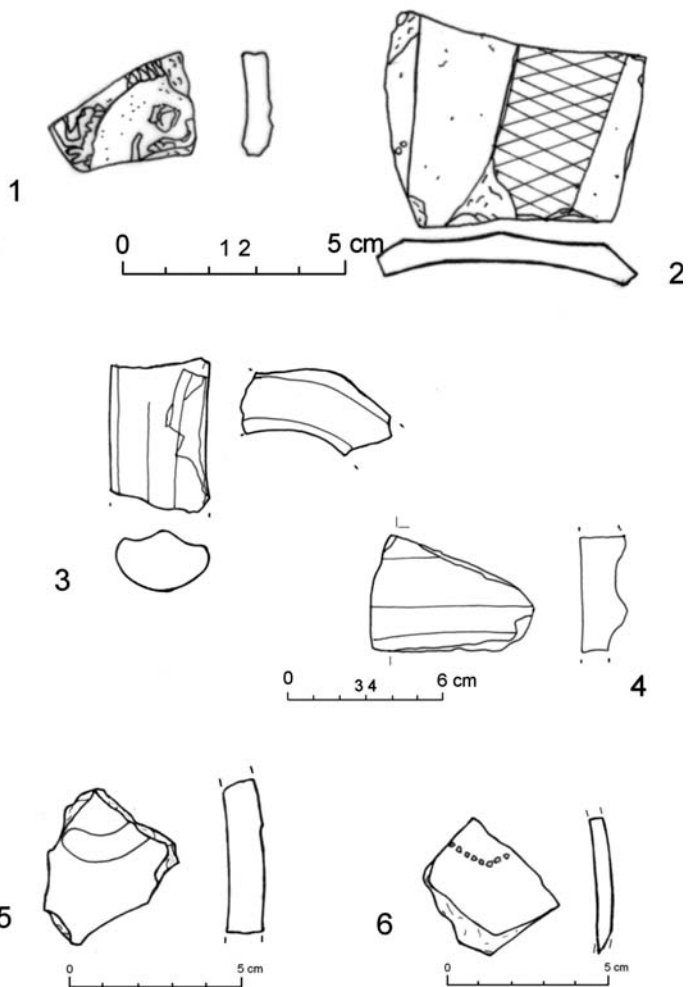
---

¹ Výsledkov výskum sa dotkol Dr. T. Kolník na konferencii „Svet barbarov“ v závere roka 2009, kde podčiarkol význam lokality a poukázal na rozšírenie objektov postavených na rímsky spôsob resp. využitie techník a znalostí vychádzajúcich z antických centier do kultúrneho okruhu Černjachov.

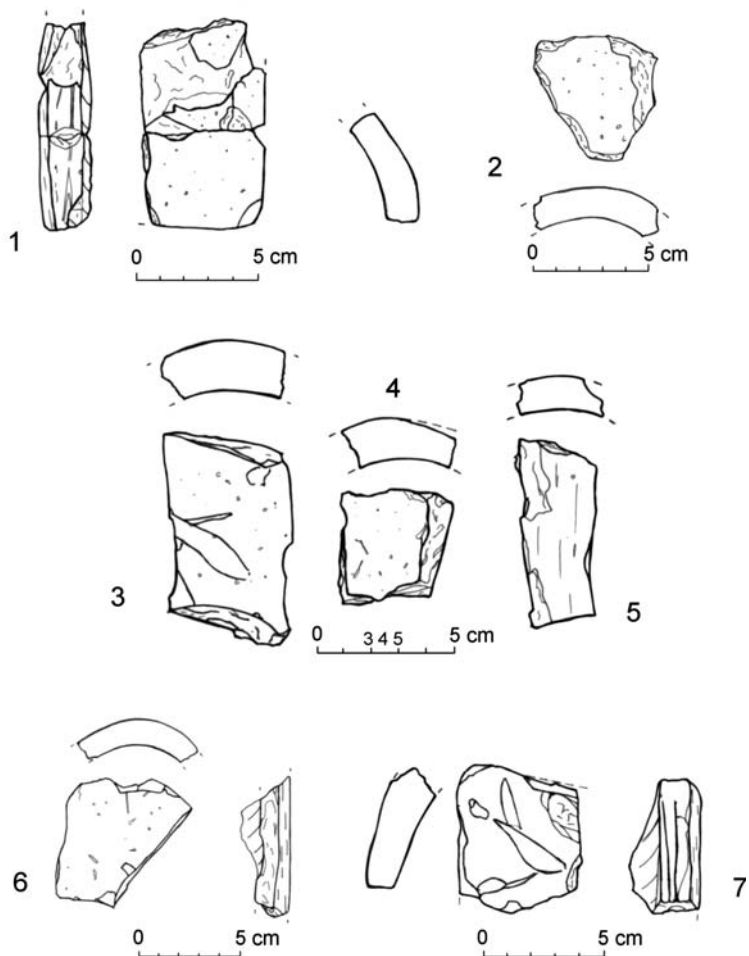
10. Lamiová-Schmiedlová M. Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku / Mária Lamiová-Schmiedlová // SIA, XI-1. – Nitra 1963.
11. Lamiová-Schmiedlová M. Kontrolný výskum v Ostrovanoch roku 1963 / Mária Lamiová-Schmiedlová // Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 13. – Nitra, 1964. – S. 233–264.
12. Lamiová-Schmiedlová M. Výsledky výskumu doby rímskej na východnom Slovensku po roku 1945. / Mária Lamiová-Schmiedlová // Nové obzory, 10. – Košice, 1968.
13. Lamiová-Schmiedlová M. Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südoslowakei / Mária Lamiová-Schmiedlová // SIA, XVII. – Nitra 1969. – S. 467–474.
14. Lamiová-Schmiedlová M. Výskum sídliska z doby rímskej v Medzanoch / Mária Lamiová-Schmiedlová // AVANS v roku 1983. – Nitra 1984.
15. Lamiová-Schmiedlová M. Chronologie der römischen Kaiserzeit in der Ostslowakei / Mária Lamiová-Schmiedlová // Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Lat' enzeit bis zum Frühmittelalter. – Kraków 1992.
16. Lamiová-Schmiedlová M. Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch / Mária Lamiová-Schmiedlová, Božena Tomášová // SIA, XLVII-2. – Nitra, 1999.
17. Lamiová-Schmiedlová M. Sídliskové nálezy zo Ždane, okr. Košice – okolie / Mária Lamiová-Schmiedlová, Ladislav Olexa // Východoslovenský pravek, VI, Košice 2003.
18. Lamiová-Schmiedlová M. Doba rímska a sťahovania národov / Mária Lamiová-Schmiedlová // Gačková, L. Ed. Archeologické dedičstvo Zemplína. – Michalovce, 2004.
19. Lamiová-Schmiedlová M. Kontakty východného Slovenska a juhovýchodného Poľska v 1. – 5. storočí n. l. / Mária Lamiová-Schmiedlová // Okres latenski i rzymski w Karpatach polskich. – Krosno 2004.
20. Pelikán O. Slovensko a rímske impérium / Oldřich Pelikán. – Martin 1960.
21. Pieta K. Nové laténske a rímske nálezy z povodia Torysy / Karol Pieta, Marián Soják // AVANS v roku 2006. – Nitra 2008.
22. Polla B. Pamiatky z doby rímskej a sťahovania národov / Belo Polla // Sbor. SNM, 63. – 1969. – Hist. 9. – S. 183–206.
23. Prohászka P. Das Vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK.) / Péter Prohászka. – Budapest 2006.
24. Soják M. Objav rímskej mince z lokality Ražňany / Marián Soják // Slovenská numizmatika, XVIII. – Nitra, 2007.
25. Vizdal M. Výsledky leteckej prospekcie povodia Torysy / Marián Vizdal // AVANS v roku 2009 (v tlači)

Tab. I: Ukážka nálezov z mladšej doby rímskej, zber. 1 – okraj sivej nádoby s bohato zdobeným okrajom; 2 – okraj sivej misy s presekávanou lištou; 3 – fragment polguľového prasľenu; 4 – profilovaný okraj sivej misy s plastickou lištou; 5 – kolmo von vyhnutý okraj v ruke tvarovanej nádoby; 6 – zhrubnutý okraj sivej nádoby; 7 – črep zdobený vodorovnými ryhami; 8 – črep zdobený plytkými vlnkami, poškodený povrch; 9 – nízky dvojkónický praslen; 10 – črep zdobený plytkou vlnkou s prímiesou slúdy

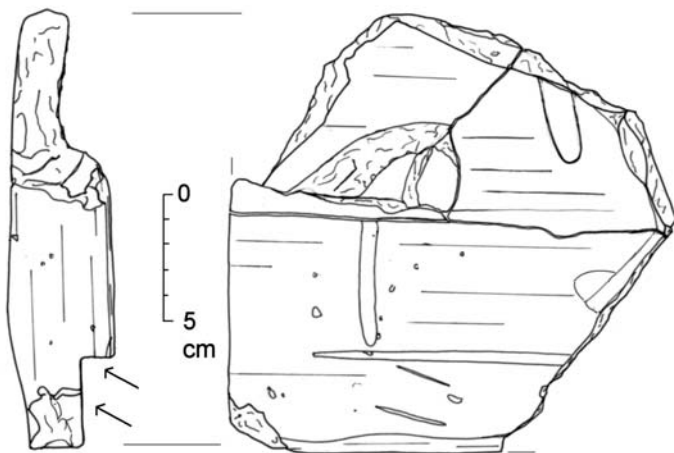
Tab. II: Ukážka nálezov z mladšej doby rímskej, zber. 1 – terra sigillata; 2 – črep z fľašovitej nádoby, zdobený lešteným vzorom; 3 – zlomok ucha krčahu alebo amfory; 4 – fragment okraja s plastickými rebrami; 5 – črep zdobený plytkou vlnovkou (SIV/09, kultúrna vrstva); 6 – črep zdobený radielkom (SIV/09, kultúrna vrstva)

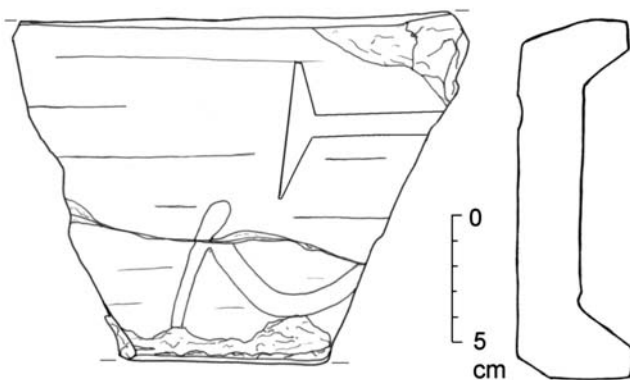
Tab. III: Súbor fragmentov korýtok - imbrices.

1 – zlomok s okrajovou časťou (SIII/09, ornica); 2 – zlomok korýtka zo zásypu objektu (SIV/09, O3/09); 3–7 – fragmenty korýtok pochádzajúce zo zberu.

Na časti korýtka č. 7 zachovaný okraj

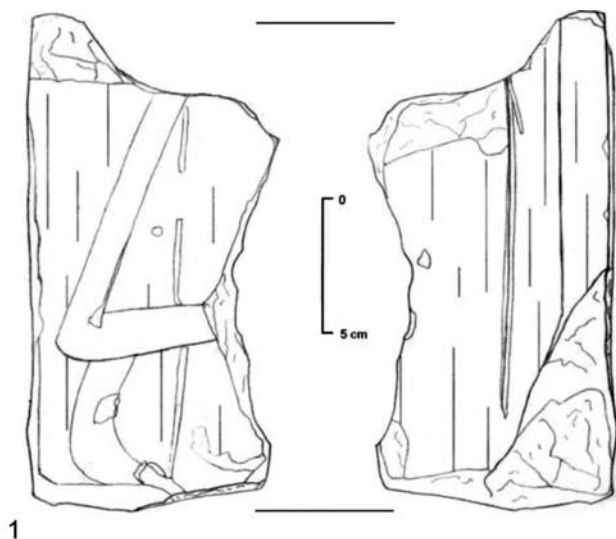

1

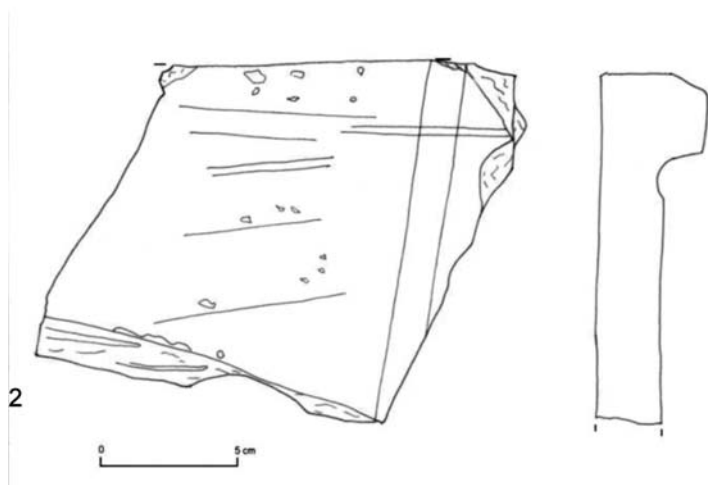

2

Tab. IV: Zlomky pálenej škridle – teguly. 1 – časť s profilovaným okrajom, plytkými žliabkami a technickým detailom (SI/09, kultúrna vrstva); 2 – tegula s profilovanými okrajmi a plytkými žliabkami (SI/09, kultúrna vrstva)

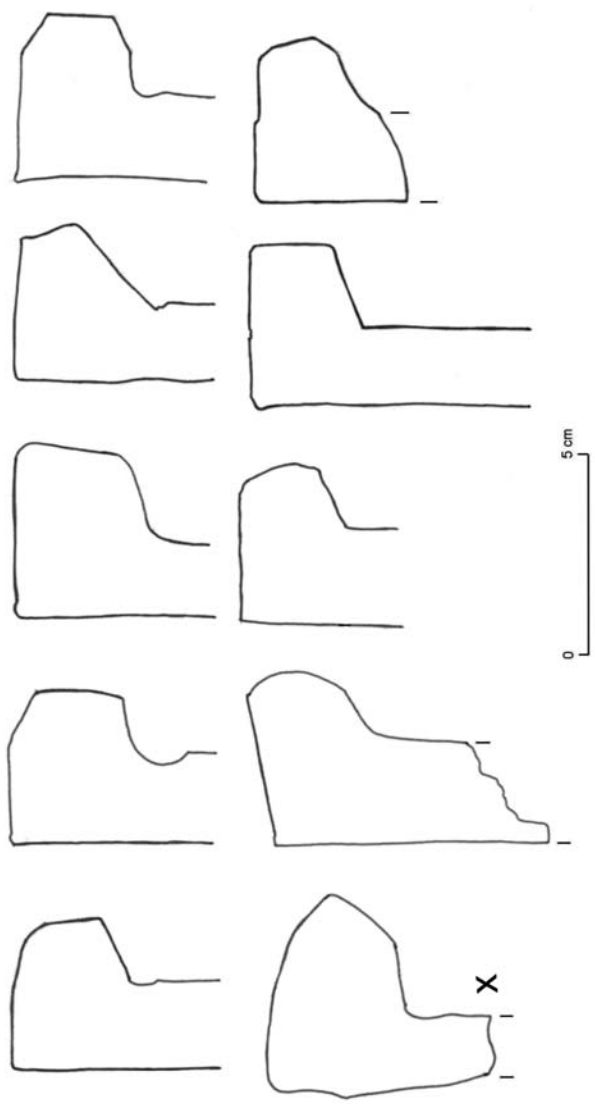

1

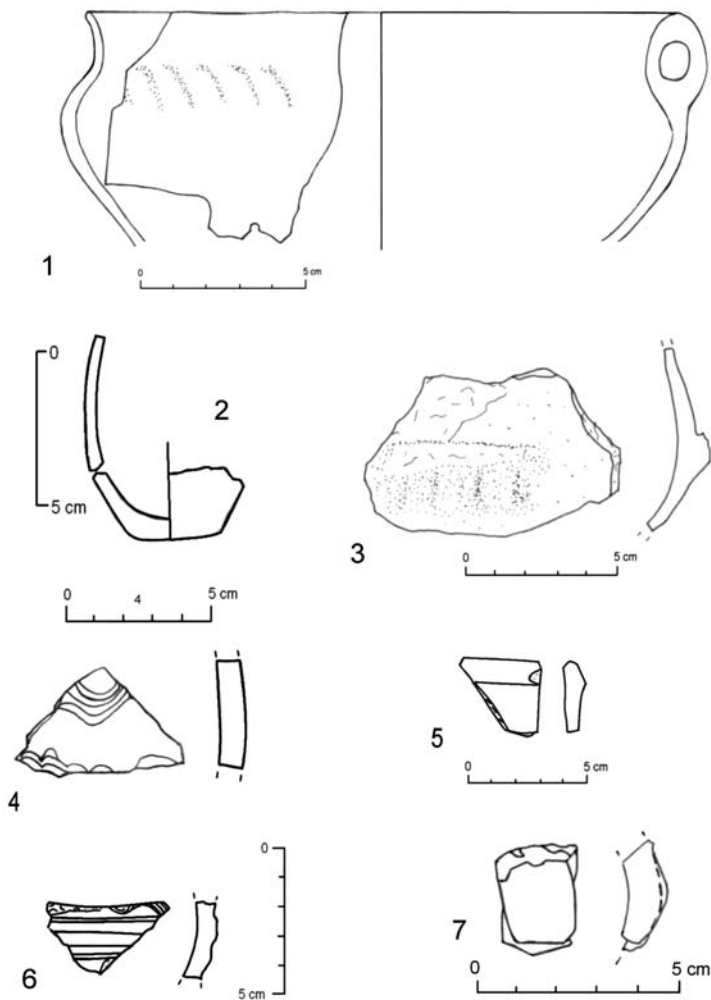

2

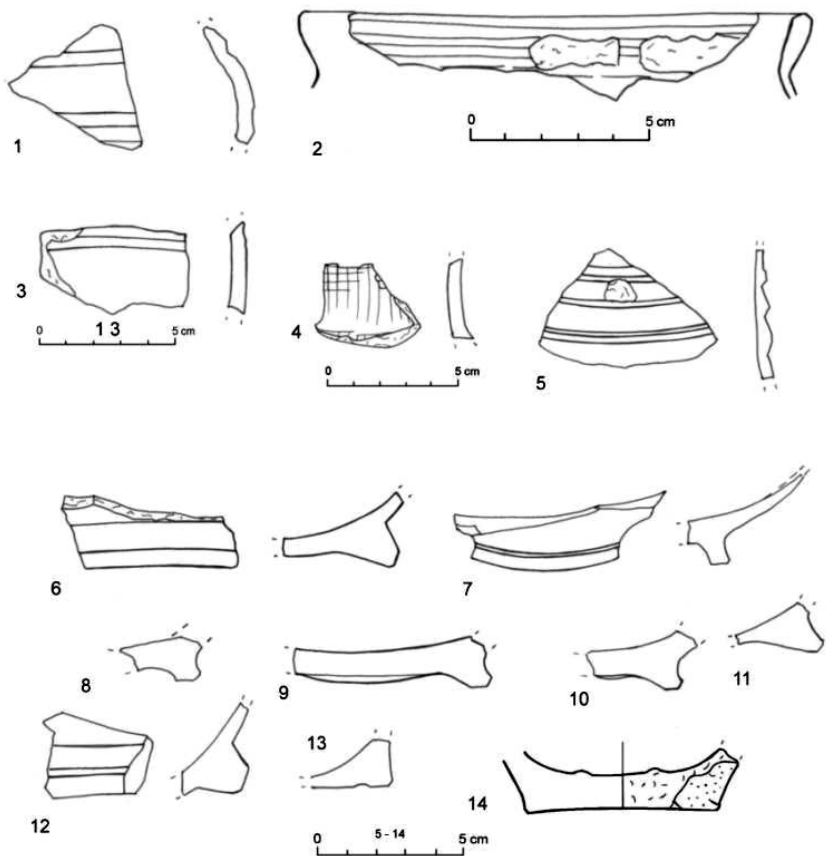
Tab. V: Zlomky pálenej škridle – teguly.
 1 – tegula s plytkými žliabkami na zadnej strane;
 2 - fragment teguly s ukázkou profilu

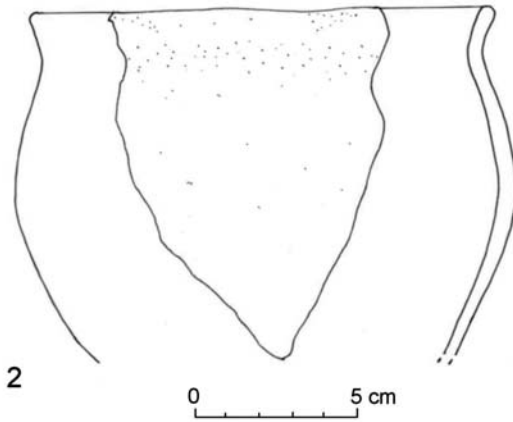
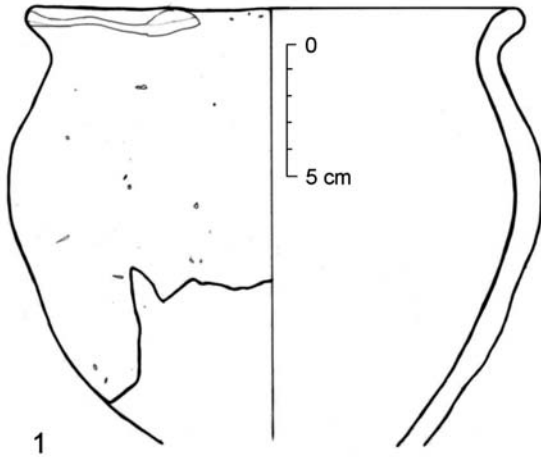
Tab. VI: Ukážka typov profilácie stavebnej keramiky.
X – zlomok profilovaného okraja so zachovanou povrchovou úpravou
 (SIV/09, O4/09, -115 cm)

Tab. VII: 1 – Šálka s uškom, mladšia doba bronzová (SI/09, O1/09); 2 – dno a stena miniatúrnej nádoby (SI/09, O1/09); 3 – črep przeworskej kultúry (SI/09, kultúrna vrstva alebo O1/09); 4 – črep zdobený viacnásobnou vlnovkou (SI/09, jama 1/09); 5 – okraj sivej nádoby (SI/09, kultúrna vrstva); 6 – profilovaný črep so zvyškom vlnovky v hornej časti (SI1b/09, ornica); 7 – fragment skleneného patinovaného uška z miesta napojenia na telo nádoby (SI1a/09, ornica)

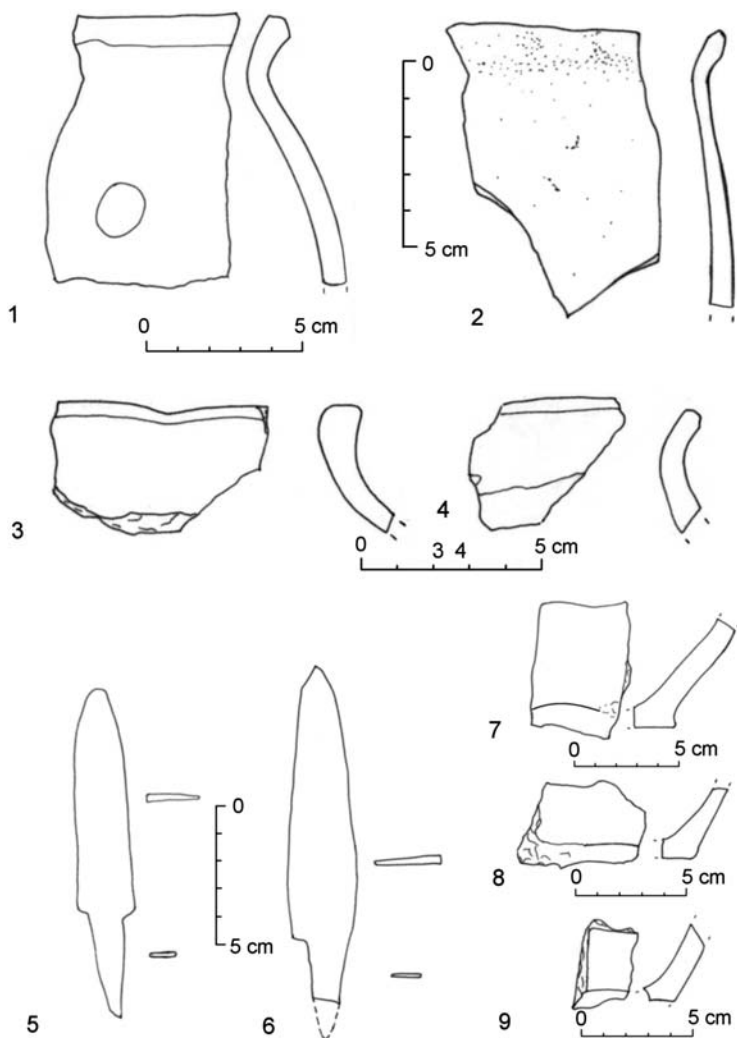

Tab. VIII: Zlomky prstencových dien a profilovaných črepov kvalitného riadu mladšej doby rímskej (SIII/09, ornica). 1, 3, 5 – črepy zdobené horizontálnymi žliabkami a členitým profilom; 2 – okraj misy; 6-10, 12 – profily dien s prstencovým odsadením; 4 – črep s vylešteným povrchom (SIV/09, O4/09); 11 – profil odsadeného dna (SI/09, kultúrna vrstva); 13 – profil dna s okružným žliabkom na spodnej strane (SIV/09, O4/09); 14 – dno sivej nádoby s drsným povrchom (SIV/09, O4/09)

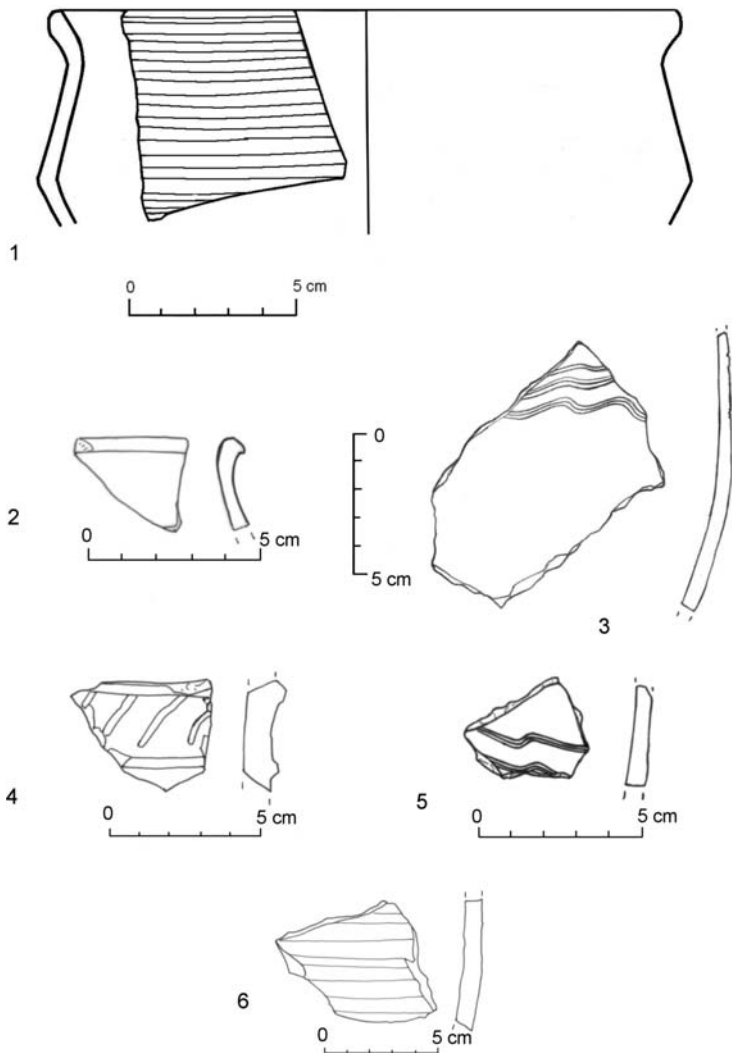

Tab. IX: V ruke tvarované hrnce severokarpatskej skupiny.

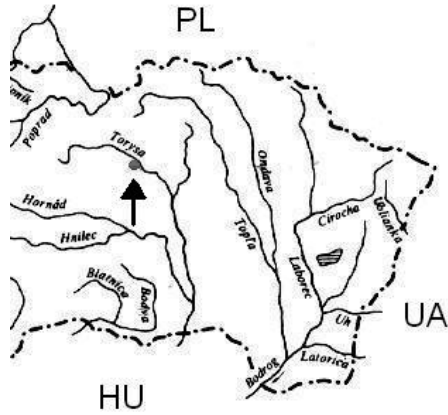
- 1 – výrazne von vyhnutý okraj nádoby s esovitou profiláciou (SIV/09, O4/09);
 2 – mierne von vyhnutý okraj nádoby s esovitou profiláciou (SIV/09, O3 – pec)*

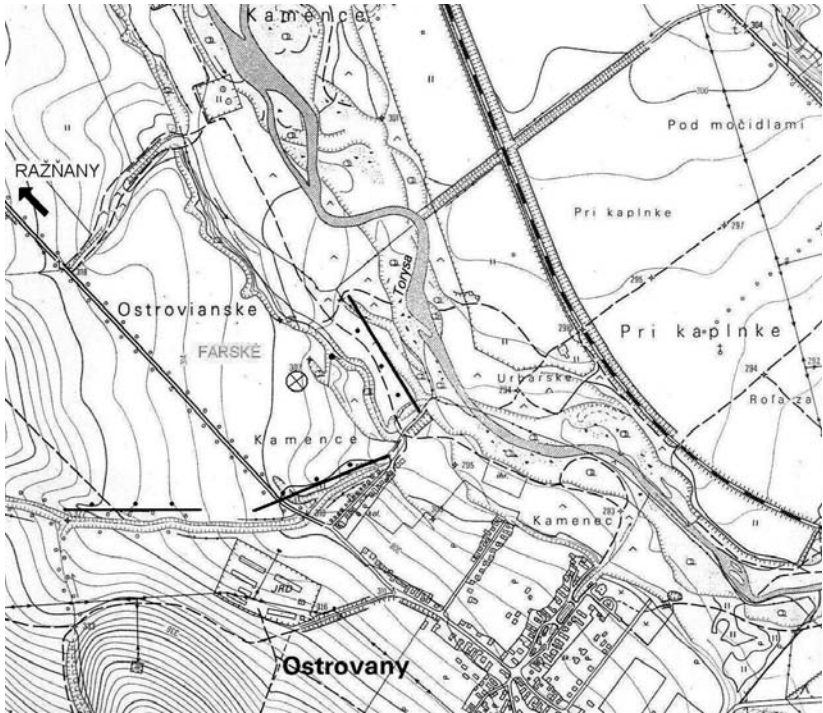
Tab. X: 1 – črep z hrncovitej nádoby zdobený odlačkom prsta (SIV/09, O3/09 - pec); 2 – mierne von vyhnutý okraj v ruke tvarovanej nádoby s jamkami pod ústím (SIV/09, ornica); 3, 4 – okraje hrncovitých nádob tvarovaných v ruke (SI/09, kultúrna vrstva); 7, 8, 9 – ukážka profilácie dien v ruke tvarovaných hrncovitých nádob (SI/09, kultúrna vrstva); 5 – železný nožík s odsadeným trňom (SIV/09, O4/09); 6 – železný nožík s oblým chrbtom (SIV/09, kultúrna vrstva)

Tab. XI: profil ústia a tela čiernej hladenej nádoby (SIV/09, O4/09); 2 – okraj sivej nádoby s pastóznym povrchom (SIV/09, O4/09); 3, 5 – črepy zdobené vlnovkou (SIV/09, kultúrna vrstva); 4 – črep z tela nádoby s horizontálnymi rebrami a vhladzovanými pásmi (SIV/09, O4/09); 6 – svetlosivý črep s pastóznym povrchom a stopami po vytočení na kruhu (SIV/09, jama 8/09)

Obr. 1: Situovanie archeologickej lokality

Obr. 2: Ražňany - poloha Farské s vyznačením miesta archeologickej sondáže

Obr. 3: Ražňany – poloha Farské. Letecký záber na skúmanú časť riečnej terasy vyznačením miesta archeologickej sondáže (foto: M. Vizdal).

Obr. 4: Terra sigillata s figurálnou výzdobou (foto: A. Karabinoš)

Obr. 5: Profílovaný okraj sivej nádoby so šikmo radielkom presekávanou lištou (foto: A. Karabinoš)

Obr. 6: Okraj sivej nádoby so zvislo radielkom presekávanou lištou (foto: A. Karabinoš)

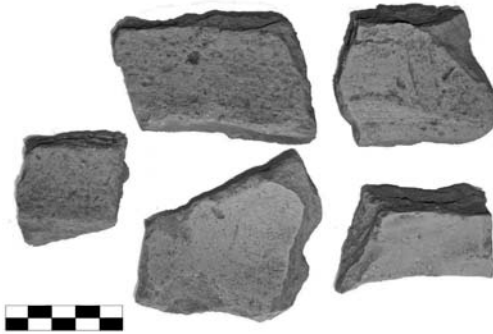
Obr. 7: Črep zdobený kolkami (foto: A. Karabinoš)

Obr. 8: Črep zdobený kolkami a radielkom (foto: A. Karabinoš)

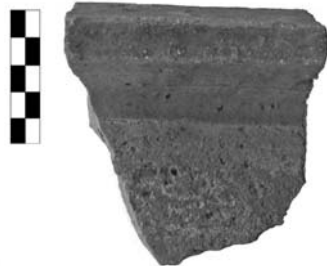
Obr. 9: Profil ústia zásobnice (foto: A. Karabinoš)

Obr. 10: Súbor fragmentov korýtok (foto: A. Karabinoš)

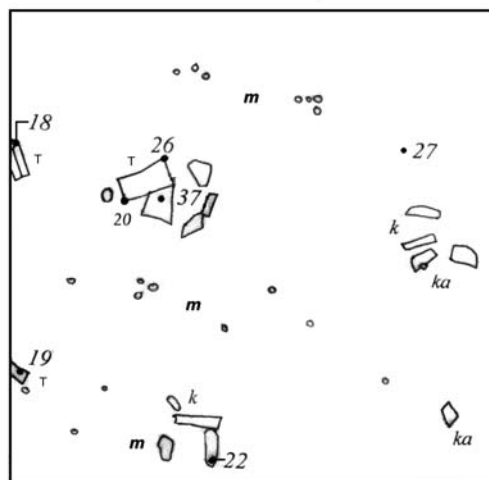
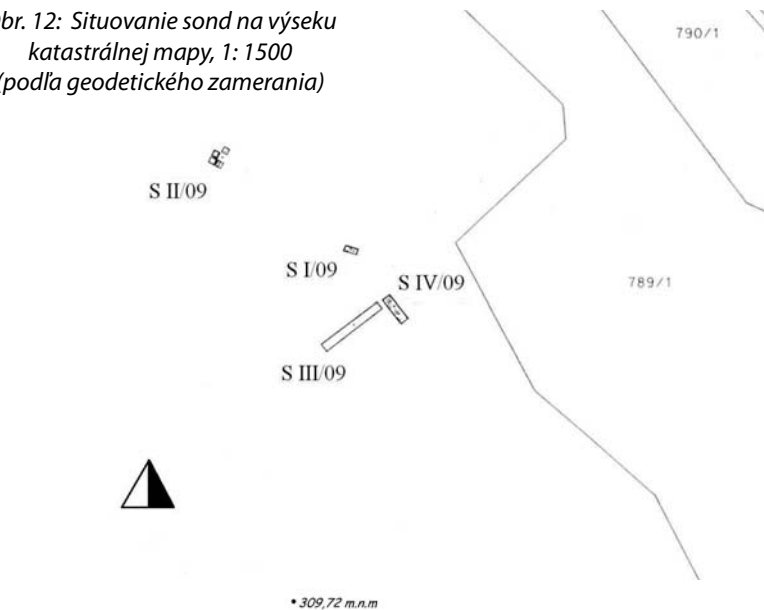
a

b

Obr. 11a, b: Ukážka teguly z kolekcie zberového materiálu (foto: A. Karabinoš)

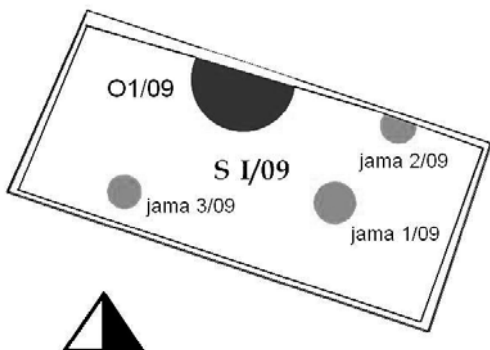
Obr. 12: Situovanie sond na výseku katastrálnej mapy, 1: 1500 (podľa geodetického zamerania)

Legenda: T - tegula; m - mazanica; k - kosť; ka - kameň

20 - záporný výškový údaj voči absolútnej nadmorskej výške v cm

Obr. 13: Sondy I/09. Nálezy technickej keramiky v kultúrnej vrstve, -20 – 30 cm (A. Karabinoš)

Obr. 14: Sonda I/09. Situovanie kolových jám a sídliskovej jamy, - 70 cm (podľa geodetického zamerania)

Obr. 15: Časť teguly s profilovaným okrajom a technickým detailom v ľavej hornej časti (foto: A. Karabinoš)

a

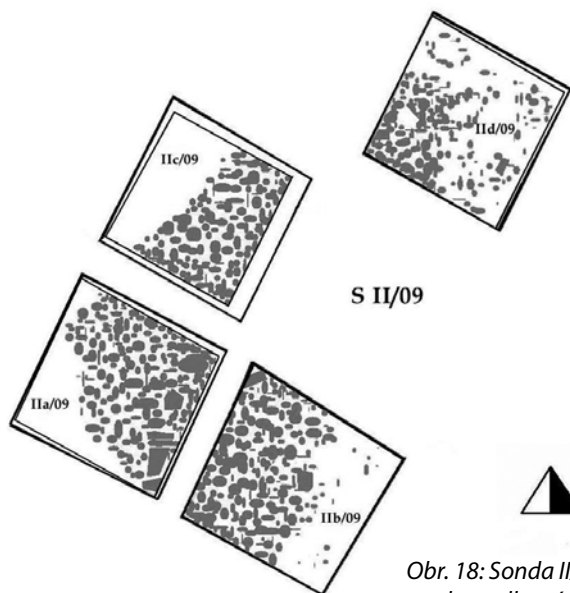

b

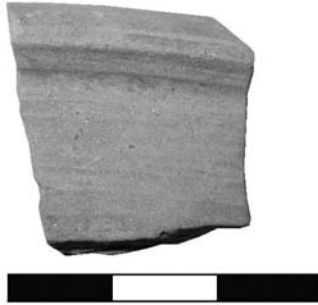
Obr. 16a, b: Zlomok strešnej krytiny s profilovanými okrajmi a žliabkami na zadnej strane (foto: A. Karabinoš)

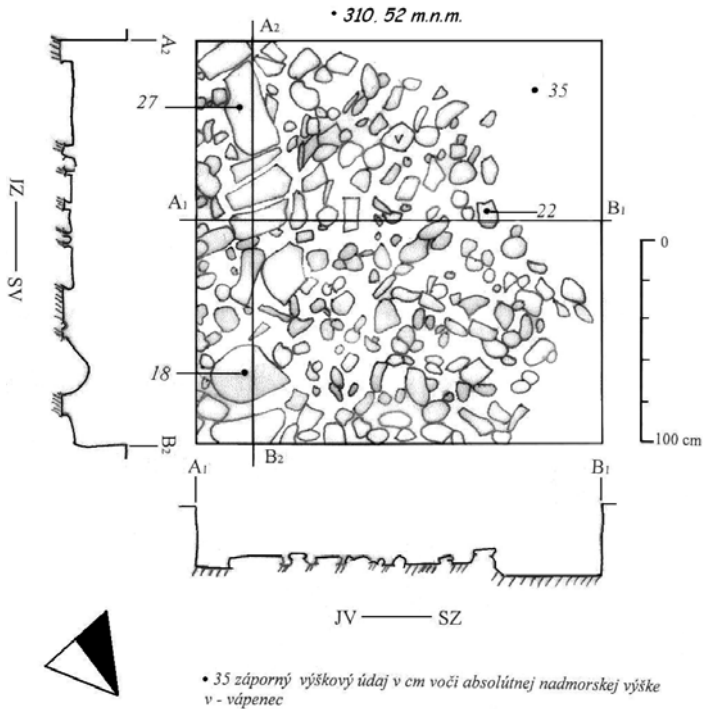
Obr. 17: Sonda I/09 s odkrytou nálezovou situáciou (foto: A. Karabinoš)

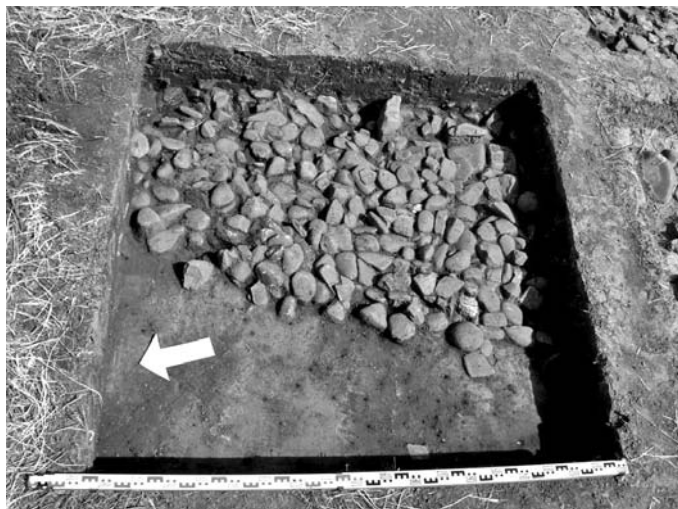
Obr. 18: Sonda II/09. Situovanie sektorov sondy a odkrytá nálezová situácia (podľa geodetického zamerania)

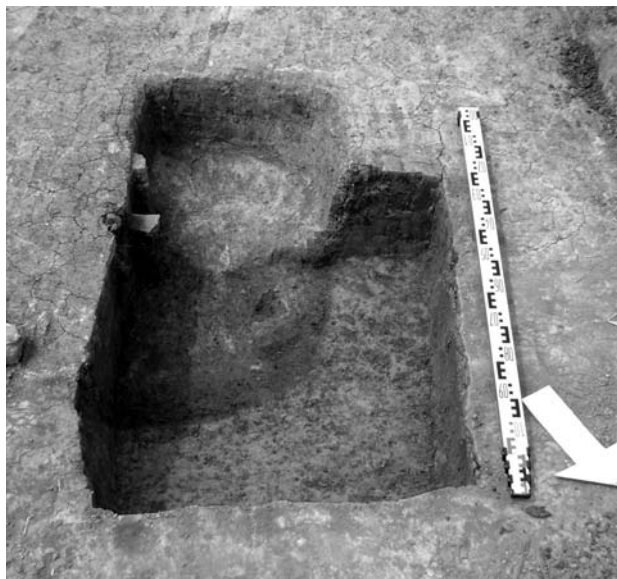
Obr. 19: Okraj sivej nádoby (foto: A. Karabinoš)

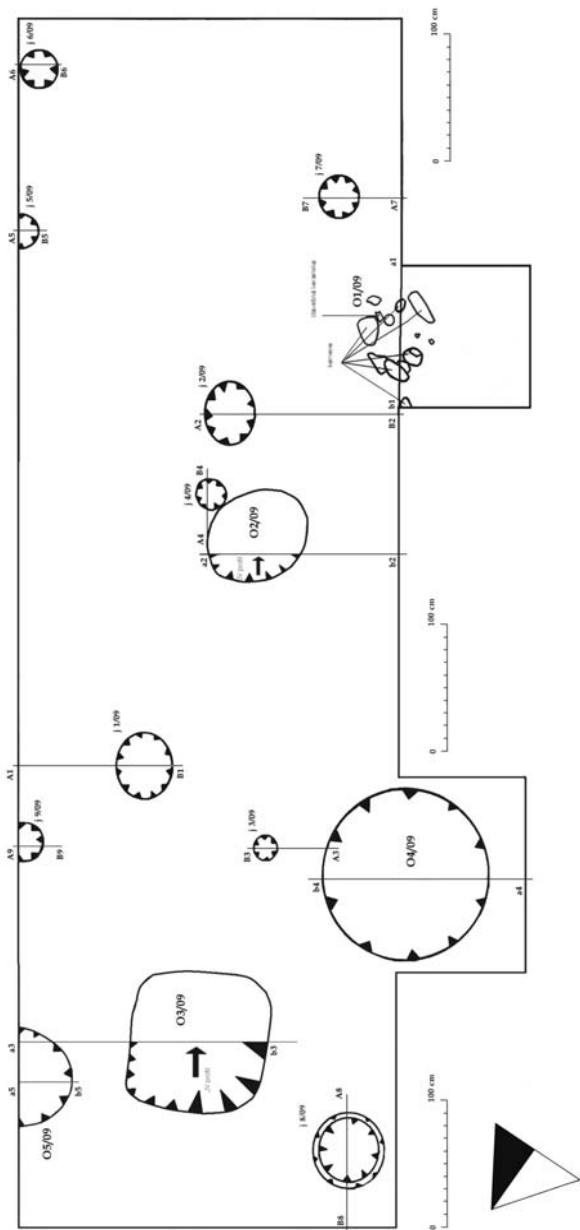
Obr. 20: Sonda II/09, sektor a; ukážka kamennej štruktúry plošne a v reze (A. Karabinoš)

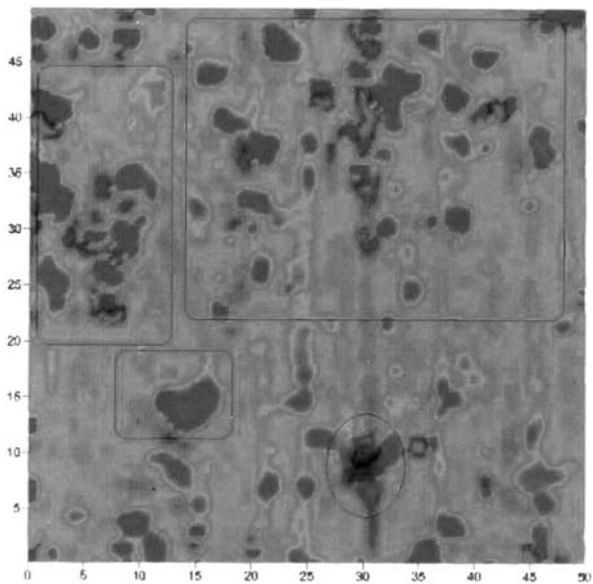
Obr. 21: Sonda II/09, sektor c; vrstva kameňov (foto: A. Karabinoš)

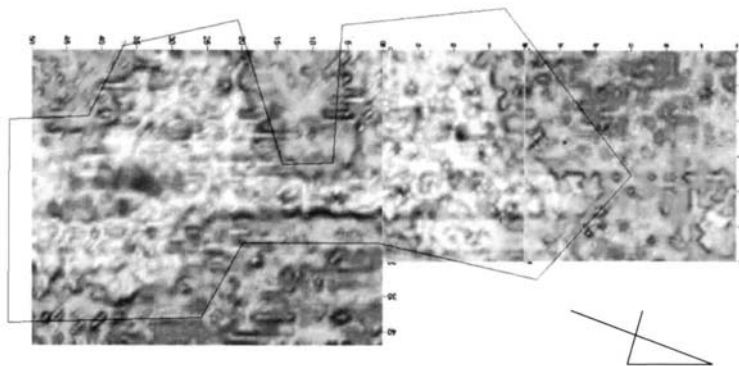
Obr. 23: Objekt 3/09, jednoduchá pec počas výskumu (foto: A. Karabinoš)

Obr. 22: Sonda IV/09, nálezová situácia (A. Karabinoš)

Obr. 24: Výsledky geofyzikálneho merania magnetometrom
(PROTON-ARCHEO, PL)

Obr. 25: Výsledky merania odporovou metódou; predpokladané nálezové situácie
(PROTON-ARCHEO, PL)

КАРТОГРАФУВАННЯ ГОРОДИЩ ВЕРХНЬОГО ПОТИССЯ

УДК 902.2:528.9(477.87)

Резюме. Городища Верхнетисского региона выделяются в шесть различных хронологических групп: I – эпохи неолита-энеолита; II – средней бронзы, III – гальштатские, IV – оппидум латенской культуры, V – дакийские, VI – средневековые. В проведенном исследовании рассматривались первые пять групп. Размещение городищ, в основном, связано с контролем сырьевых баз и торговых путей через перевалы. Возведение отоманских и гальштатских фортификационных сооружений в Восточной Словакии определялось наличием залежей металлов, а дакийские опорные пункты региона: Солотвино-Четатя, Белая Церковь, Ончешти контролировали территории в областях добычи соли. Также отмечены ряд экономических и политических центров: Спшиски-Штверток, Барца, оппидум Галиш-Ловачка, давы Земплин и Малая Копаня.

Ключевые слова: картографирование, регион, городище, фортификация, неолит, баден, отомань, гальштат, оппидум, латен, кельты, даки.

Summary. Mounds Upper Tisa region stand out in six different chronological groups: I – the neolithic-eneolithic; II – middle bronze age, III – hallstatt, IV – oppidum Laten culture, V – Dacian, VI – Medieval. In the current study examined the first five groups. Placement of the settlements, mainly due to the control of raw material bases and trade routes over the passes. Erection of Ottoman and Hallstatt fortifications in Eastern Slovakia was determined by the presence of deposits of metals, and Dacian strongholds in the region: Solotvyno-Chetatya, Bila Cerkov, Oncheshti controlled territory in the areas of mining salt. Also noted a number of economic and political centers: Spishske Shtvertok, Bartza, oppidum Galish-Lovachka, dawa Zemplin and Mala Kopanja.

Key words: mapping, region, site of ancient settlement, fortification, Neolith, Baden, Otomany, Galshtat, Oppidum, Laten, Celts, Dacians.

Серед значної кількості археологічних пам'яток регіону особливе місце займають укріплені поселення – городища, як основне джерело вивчення давніх оборонних систем та їх еволюції. Крім цього, матеріал з городищ в значній мірі доповнює знання про соціально-економічне становище населення регіону в той чи інший історичний проміжок часу.

Верхнє Потисся займає північно-східну окраїну Карпато-Дунайського ареалу, обмеженою гігантською гірською системою протяжністю 1500 км, нижньою та середньою течіями р. Дунай. За фізико-географічними та природно-кліматичними умовами регіон поділяється на три зони: гірську, передгірську та низовинну. З найдавніших часів відомі зручні перевали через Українські Карпати – Ужоцький (880 м), Веречанський (1014 м), Торунський (914 м) і Яблунецький (913 м). Через них здавна підтримувались зв'язки між населенням Тисо-Дунайського басейну та Прикарпаттям, а у більш широкому плані – Східною та Центральною Європою.

Усі три зони характеризуються густою гідросіткою. Переважно всі річки Верхнього Потисся, формуючись у високогір'ях Карпат, пересікають весь регіон, впадаючи в низовинній зоні до р. Тиси. Найбільші з них: Горнад, Бодрог, Латориця, Боржава, Ріка, Тересва, Терєбля, Красна, Самош.

В адміністративно-територіальному відношенні регіон включає Закарпатську область України, Східну Словаччину, північні райони Саболч-Сатмарського комітату Угорщини, Сату Марського та Байя Марського повітів Румунії.

У регіоні відомо десятки городищ різного періоду, які хронологічно розділені на шість груп: I – епохи неоліту-єнеоліту; II – епохи середньої бронзи, III – городища епохи гальштату, IV – оппідуми латенської культури, V – дакійські городища, VI – городища епохи середньовіччя [14, с.3]. За основу у даному дослідженні взяті перші п'ять груп.

Першу групу пам'яток представлено сімома пунктами і вона охоплює часові рамки з початку IV тис. до н.е. (Ково-Домб) до кінця III тис. до н.е. (баденські городища) (рис.1). Городище Ково-Домб є унікальною пам'яткою, оскільки представляє найраніший етап зведення фортифікацій у регіоні і є одиничним [10; 13]. Воно розташоване за півтора кілометра на південний схід від с. Запсонь (до 1991 року с.Заставне) Берегівського району Закарпатської області в урочищі Ково-Домб. Уздовж східного й південного підніжжя урочища в минулому протікала безіменна річка, що дає підставу вважати поселення мисовим. Фортифікаційна система городища оточувала площу 2-2,5 га. Вона складалася з двох кілець палисаду – зовнішнього і внутрішнього [7, с.52]. Але говорити про будівництво городища з конкретною стратегічною метою неможливо, так-як воно

служило прихистком на випадок небезпеки для землеробсько-скотарського населення, що заселяло навколишні території.

На Закарпатті виявлене полгарське укріплене поселення – Дідово-Тоувар [6, с.51-52). Площа городища становить 112×107 м. Воно розміщене серед боліт на природному підвищенні висотою 4 м від навколишньої поверхні. Необхідність зведення укріплень на острові Тоувар була викликана проникненням у Верхнє Потисся напівкочових пастуших племен із південно-західних районів Тисо-Дунайського басейну [6, с.52).

З приходом у регіон носіїв баденської культури чисельність укріплених поселень помітно зростає. На сьогоднішній день у Верхньому Потиссі виявлено п'ять городищ згаданої культури [25, с.27]:

1. Велика Ломниця (ур.Бурхбрїх) – Східна Словаччина, область Попрад, площа – 0,6 га, 650 м над рівнем моря;
2. Грабушіце (ур.Прелом Горнаду) – Східна Словаччина, область Спіша, площа – 0,8 га, 550 м над рівнем моря;
3. Жєгра (ур.Древник) – Східна Словаччина, область Спіша, площа – 1 га, 570 м над рівнем моря;
4. Жєгра (ур.Остра Гора) – Східна Словаччина, область Спіша, площа – 0,4 га, 607 м над рівнем моря;
5. Старий Смаковець (ур. Градіско) – Східна Словаччина, область Попрад, площа – 0,1 га, розміщений на висоті 800-830 м над рівнем моря.

Будівництво укріплених поселень в цей період набуває системного характеру. Їх картографування показало, що при виборі місця розташування добре обмірковувались питання захисту всього племені. Так, зведення фортифікацій відбувалось на більш сприятливих для цього місця з природними елементами захисту та близькістю до водних артерій регіону, що мало на меті також захист основних шляхів через Карпати.

З відкриттям металу відбувся різкий перерозподіл цінностей. На перший план висунулись області з рудною сировиною, враховуючи і Верхнє Потисся – складову частину Верхньотисько-Трансільванського центру кольорової металургії [1, с.70–72]. Утворилась ланка нових міжрегіональних зв'язків, яка на основі торгових відносин дала поштовх комунікабельності людей.

Саме в цей час розпочинається зведення могутніх фортифікацій на поселеннях, а самі городища в деякій мірі набувають урбаністичних рис та стають економічними та політичними центрами. Сукупність отоманських укріплених поселень складає другу групу городищ (рис.2). Вони представлені сімома пунктами:

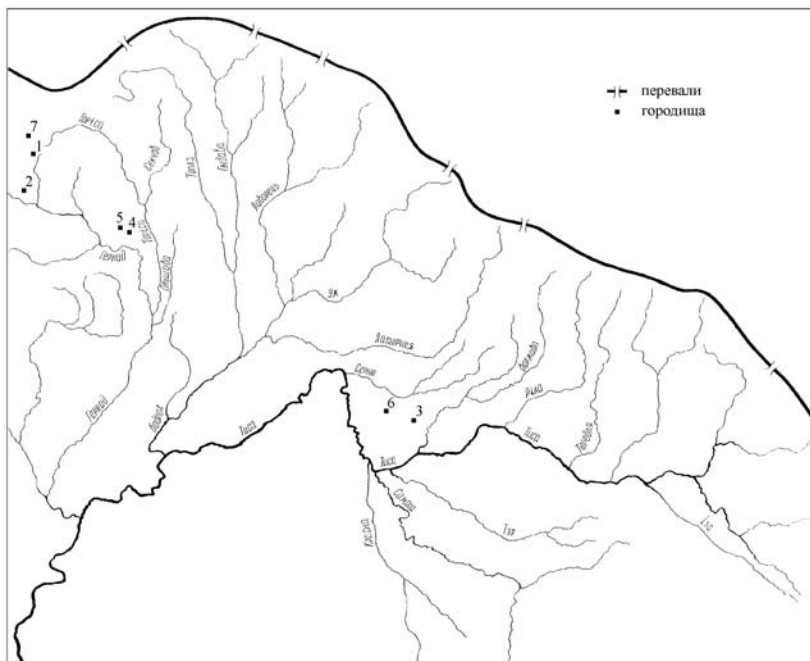

Рис. 1. Карта розміщення городищ Верхнього Потисся в добу неоліту-неоліту: 1 - Велика Ломниця; 2 - Грабушіце; 3 - Дідове - Тоувар; 4 - Жегра (Древник); 5 - Жегра (Остра гора); 6 - Ково-Домб (Заставне); 7 - Старий Смаковець

1. Барца – Східна Словаччина, область Спіша, площа – 0,5 га, 212 м над рівнем моря) [22];

2. Гановце – Східна Словаччина, область Спіша, площа невизначена, 660 м над рівнем моря [22];

3. Нижня Мишля – Східна Словаччина, область Спіша, площа невизначена, 280 м над рівнем моря [24];

4. Отомань (ур.Четецує) – Румунія, площа – 65×67×70 м [8];

5. Рожановці – Східна Словаччина, область Спіша, площа – 50×50 м, 205 м над рівнем моря [21];

6. Спішський Шверток – Східна Словаччина, область Спіша, площа – 0,25 га, 620 м над рівнем моря [3];

7. Стреда над Бодрогом – Східна Словаччина, область Спіша, площа невизначена, 105 м над рівнем моря [25].

Як бачимо, більшість розміщена у Східній Словаччині. Це пояснюється знаходженням на цій території багатих покладів металів. Городища розміщуються на підвищеннях та близько до річок, що в свою чергу дозволяло контролювати основні торгові шляхи через перевали.

Третю групу укріплених поселень у регіоні складають гальштатські городища (рис.3). Це найчисельніша група, яка представлена дев'ятнадцятьма пунктами:

1. Арданово (ур.Богослов) – Закарпатська обл., Іршавський р-н, площа – 700×200 м [12, с.397].

2. Біла Церква (ур. Коста Менестирє) – Закарпатська обл. Тячівський р-н, площа невизначена [13, с.56].

3. Білки (ур.Городище) – Закарпатська обл., Іршавський р-н, площа – 0,12 га [4, с.105–107].

4. Велкі Шаріш (ур.Град-Замок) – Східна Словаччина, округ Шаріш, площа 4,5 га, 571 м над рівнем моря [18, s.65–87].

5. Конюш (ур.Стара Конюш) – Східна Словаччина, округ Міхаловце, площа – 7,8 га, 836 м над рівнем моря [25].

6. Кузин (ур.Градек) – Східна Словаччина, округ Міхаловце, площа – 400×150 м, 560 м над рівнем моря [25].

7. Левоча (ур.Бург) – Східна Словаччина, округ Спіша, площа – 2 га, 886 м над рівнем моря [25].

8. Летановце (ур.Клашторисько) – Східна Словаччина, округ Спіша, площа – 12 га, 800 м над рівнем моря [25].

9. Невицьке – Закарпатська обл., Ужгородський р-н, площа – 12 га, [5, с.79].

10. Нижній Творожець (ур.Північкі) – Східна Словаччина, округ Шаріш, площа – 4,3 га, 851 м над рівнем моря [17, s.123].

11. Обішовце (ур.Страза) – Східна Словаччина, округ Шаріш, площа – 47 га, 483 м над рівнем моря [25].

12. Попрад (ур.Замчіско) – Східна Словаччина, округ Попрад, площа – 180×43 м, 921 м над рівнем моря [25].

13. Сігетул Мармацей – Румунія, Байя Марський повіт, площа невизначена.

14. Середнє Водяне – Закарпатська обл., Тячівський р-н, площа невизначена.

15. Стремтура – Закарпатська обл., Іршавський р-н, площа – 0,8 га, 330 м над рівнем моря [9, с.104–105].

16. Терна Ліза (ур.Страж) – Східна Словаччина, округ Шаріш, площа – 2,5 га, 696 м над рівнем моря [19, s.47–75].

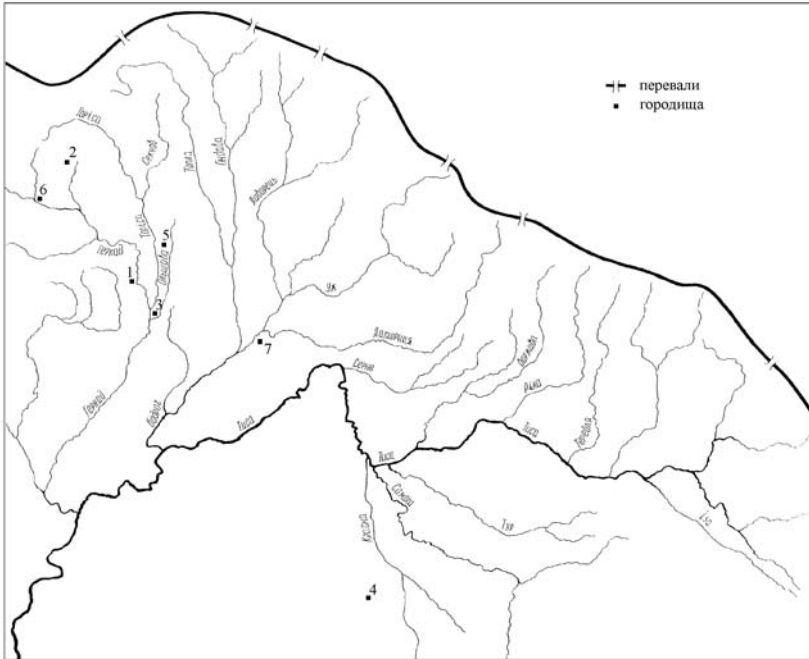

Рис. 2. Карта розміщення городищ Верхнього Потисся в епохи середньої бронзи: 1 - Барца; 2 - Гановце; 3 - Нижня Мишля; 4 - Отомань; 5 - Рожановці; 6 - Спишський Штверток; 7 - Стреда над Бодрогом

17. Шарішське-Соколовце (ур.Градова Гора) – Східна Словаччина, округ Шаріш, площа – 3,1 га, 871 м над рівнем моря [16, s.113–131].

18. Шелестово (ур.Тупча) – Закарпатська обл., Мукачівський р-н, площа – 830х160 м, 342 м над рівнем моря [12, с.397]. На сьогодні пам'ятник повністю знищений, а с.Шелестово включене до с.Кольчина.

19. Яровніце (ур.Вархедь) – Східна Словаччина, округ Шаріш, площа 0,5 га, 513 м над рівнем моря [25].

Укріплені поселення, головним чином, розміщувались у передгірській частині регіону за виключенням Білої Церкви та Середнього Водяного, які представляють ранній етап заселення гірської зони Верхнього Потисся.

За своєю топографією вони характеризуються розміщенням на вершинах гір з висотою 500–900 м над рівнем моря, в рельєф яких

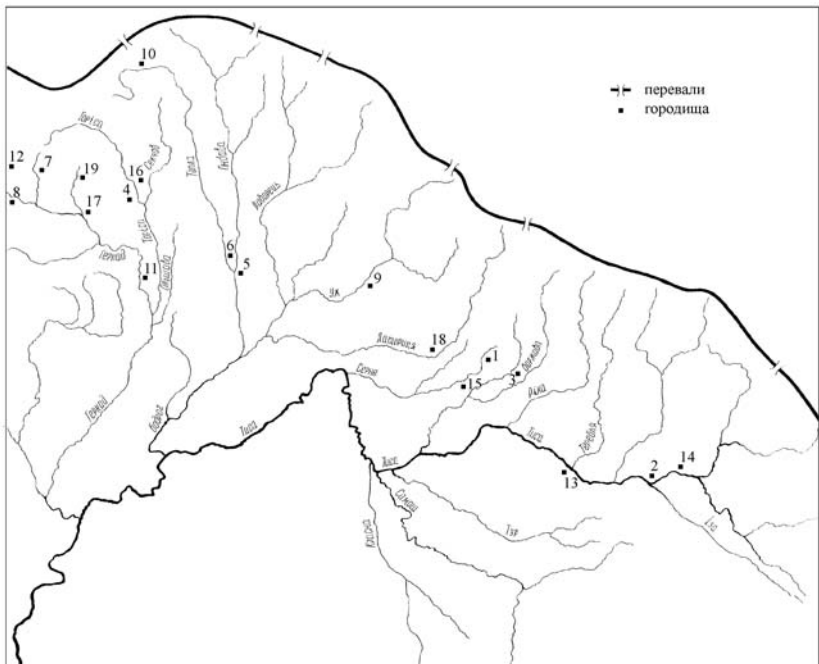

Рис. 3. Карта розміщення городищ Верхнього Потисся XII-VIII ст. до н.е.:
 1 - Арданово; 2 - Біла Церква; 3 - Білки; 4 - Великі Шаріш; 5 - Конюш; 6 - Кузин;
 7 - Левоча; 8 - Летановце; 9 - Шевицьке; 10 - Нижній Травозеч; 11 - Обішовце;
 12 - Попрад; 13 - Сигітул-Мармацкй; 14 - Середнє Водяне; 15 - Стремтура;
 16 - Терна-Лиза; 17 - Шарішське Соколовце; 18 - Шелестово; 19 - Яровніце

вписані фортифікаційні споруди. Виділяються два райони компактно розміщених груп пам'яток: городища Кошицької котловини та межиріччя Серни і Боржави.

Четверту групу укріплених поселень представляє одинична пам'ятка Карпатської улоговини періоду заселення кельтами Верхнього Потисся – Галіш-Ловачка, розміщена на північно-західній околиці м.Мукачева [23]. Величезна колекція продукції металообробного виробництва і ковальських інструментів дозволяє віднести пам'ятку до однієї з найбільших центрів Європи латенського періоду.

Наявність залишків стіни [7, с.126], терасоподібне розміщення об'єктів, характерне для опідумів Європи [20, s.509], дозволяє віднести до категорії укріплених поселень і Галіш-Ловачку [7, с.127]. Її си-

ровинною базою, на думку В.І.Бідзілі [2, с.134], був Ботарський район. Площу опідуму не вдалось визначити, оскільки на сьогодні ці землі широко використовуються у сільськогосподарських потребах, а пам'ятка майже повністю знищена.

Значна колекція речових матеріалів Галіш-Ловачки, а також велика кількість скарбів зафіксованих у околиць опідума, дали можливість дослідникам засвідчити різке припинення життя на поселенні, що було пов'язано зі зміною політичної ситуації у Карпатському регіоні та приходом у Верхнє Потисся носіїв дакійської культури.

На основі матеріалів археологічних досліджень останніх років можна припускати, що першопочаткове проникнення даків у крайню північно-східну частину Верхнього Потисся (на правобережжя) відбулося ще в середині II ст. до н.е. (Солотвино, Біла Церква). Однак, тільки з середини наступного сторіччя у регіоні утворюється сітка поселень, відновлює роботу Ботарський металургійний район (с.Дяково), на важливих комунікаційних шляхах зводяться городища (рис.4):

1. Біла Церква (ур. Коста Менестирє) – Закарпатська обл., Тячівський р-н, площа невизначена [11, с.56].

2. Земплін – Східна Словаччина, площа – 2,4 га, 120 м над рівнем моря [15].

3. Мала Копаня (ур. Городище) – Закарпатська обл., Виноградівський р-н, площа – 5 га [6, с.28].

4. Ончешть-Четецява – Румунія, Байя Марський повіт, площа – 50×55 м, 488 м над рівнем моря [6, с.24].

5. Солотвино-Четатя – Закарпатська обл., Тячівський р-н, площа – 2,8 га [26].

Місцезнаходження городищ визначається водною артерією регіону – р.Тисою, яка була найбільш зручним шляхом. Він пов'язував Верхнє Потисся з іншими областями Карпато-Дунайського басейну. Займали городища верхівки підвищень з добрим оглядом місцевості, що дозволяло контролювати значну територію й основні комунікаційні шляхи. Форма городищ визначалася формою верхівки підвищення або мису, до рельєфу яких вписувались укріплення.

Солотвино-Четатя та Біла Церква розміщувались у безпосередній близькості від давніх солекопалень, вони здійснювали їх охорону та контроль за видобутком солі. Городище в Білій Церкві (ур. Коста Менестирє) має декілька періодів заселення. Як повідомлялось вище, зведення фортифікацій тут відбувалось ще в гальштатський період, але з приходом у регіон даків захисні елементи реанімуються і тут знову відроджується життя.

Земплінське та Малокопанське городища розміщені на важливих комунікаційних шляхах Верхньотиського регіону. Їх укріплення охоплюють значні площі, зі значною щільністю забудовлі.

Земплінське городище займає невелике мисове підвищення з висотою 120 м над рівнем моря та загальною площею 2,4 га недалеко від злиття Ондави та Латориці, яке омивалося у давнину з трьох боків водами Бодрогу. Овальний майданчик, розміром 240 x 150 м, був оточений земляним валом. Особливо високий насип на пологому західному боці, де був відсутній природний захист. Тут вал сягав 10 м висоти, при ширині 30 м в основі. Ядром служила кам'яна викладка, присипана зверху глиною. У насипу простежено кілька будівельних горизонтів, нижній з яких відноситься до пізньолатенського часу. По верхівці валу проходив палісад, який посилював захисні дані городища [15]. З трьох боків городища, на півдні, півночі та заході у валі простежені проходи.

Найкрупнішим і найміцнішим укріпленням пунктом у регіоні було Малокопанське городище. Воно розміщене на горі (край Хустсько-Рокосівського вулканічного хребту) правого берега р.Тиси. Висота площадки городища від зрізу води – 85 м. Схили гори обривисті зі сходу, півдня та південного заходу. Східне підніжжя омивається р.Тисою, південне і південно-західне – низовинні. Незважаючи на дамбу, у половоддя ці місця затоплюються. Ґрунт у низині з включеннями гальки. Враховуючи більш високий рівень води дві тисячі років тому і структуру ґрунту, цілком ймовірно, що річка з південного – заходу підступала до підніжжя гори, перетворюючи у важкоприступну і цю ділянку.

Місцезнаходження городищ і характер захисних споруд дозволяє висловити думку, що їх будівництво було пов'язане з добре продуманим планом, обумовленим стратегічною необхідністю.

Якщо неолітичні та баденські городища виконували лише функцію убіжищ, то починаючи з зведення отоманських укріплених центрів можна констатувати про будівництво городищ з конкретними стратегічними умовами. Збільшення чисельності укріплених поселень, їх розмірів, зведення у передгірській та гірській зонах регіону, поява декількох входів (наприклад Шелестово – 10) та наглядові площадки засвідчують про зведення городищ як оборонних центрів, що контролювали основні торгові шляхи, та певні райони з сировинними базами. Найбільші ж з городищ (Спішський Штверток, Барца, опідум Галіш-Ловачка, Земплін, Мала Копаня) були ще й центрами економічного та політичного життя Верхнього Потисся.

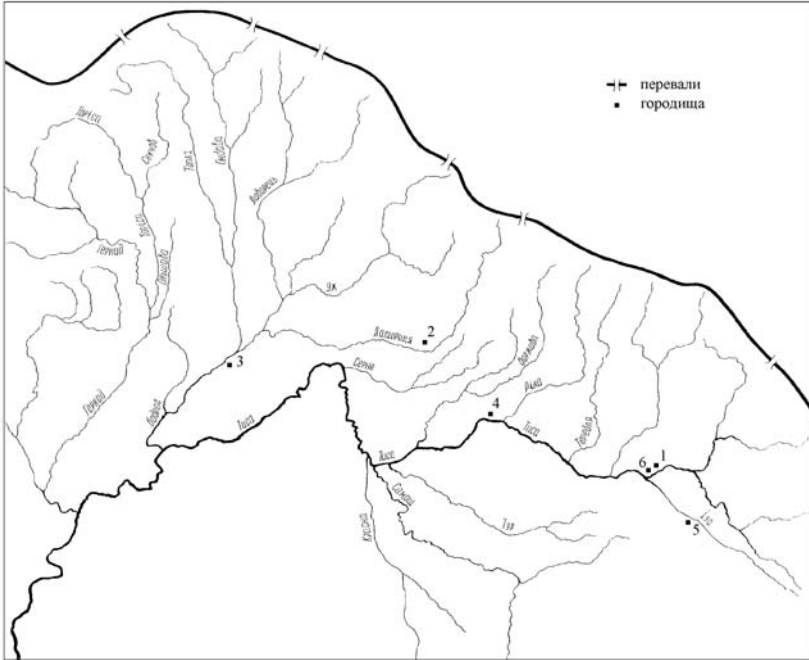

Рис. 4. Карта розміщення городищ Верхнього Потисся у латено-римський час: 1 - Біла Церква; 2 - Галиш-Ловачка; 3 - Земплін; 4 - Мала Копаня; 5 - Ончешті-Четецява; 6 - Солотвино-Четата

ЛІТЕРАТУРА

1. Балагури Э.А. Меднорудные базы и очаги металлообработки в Верхнем Потисье в эпоху бронзы / Э.А. Балагури // Carpathica-Carpatika. – Ужгород, 1998. – Вип. 5. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – С.70–76.
2. Бідзіля В.І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери / В.І.Бідзіля. – К., 1971.
3. Владар Й. Спишски Штверток – укрелённое поселение отоманской культуры / Й.Владар. – Нитра, 1975.
4. Дзембас А.В.Нові дані про Білківське городище / А.В.Дзембас // Тези III народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша (25–26 жовтня 1991 року). – Хуст, 1991. – С. 105–107.

5. Дзембас А.В. Отчет отряда археологической экспедиции УжГУ // Отчет о полевых исследованиях 1990 г. – Ужгород, 1991. – 79 с.
6. Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // SA. – 1989. – XXXVII – 1. – С.21–67.
7. Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в давнину. 1 000 000 років тому – X сторіччя н.е. / Вячеслав Григорович Котигорошко. – Ужгород : Карпати, 2008. – 432 с.
8. Ордентлих И. Поселения в Отомани в свете последних раскопок / И.Ордентлих // Dacia. – 1963. – VII. – С.508–603.
9. Попович І.І. Дослідження гальштатського городища в м.Іршава на Закарпатті / І.І.Попович // Тези ІІІ народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Олександра Маркуша (25–26 жовтня 1991 року). – Хуст, 1991. – С. 104–105.
10. Потушняк М.Ф. Наслідки дослідження середньонеолітичного шару: Заставне – Ково-Домб у Закарпатті / М.Ф.Потушняк // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С.51–66.
11. Прохненко І.А. Городища Верхнього Потисся / І.А.Прохненко // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 1998. – Вип.5. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – С.55–69.
12. Смирнова Г.И. Гальштатские городища Закарпатья / Г.И.Смирнова // SA. – 1966. – XIV. – С.397–410.
13. Титов В.С. Раскопки на Кремневом холме и на Болотном Городище / В.С.Титов // Археологические открытия 1974 года. – М., 1975. – С.363–364.
14. Щербей К.І. Початковий етап зведення городищ у Верхньому Потиссі / К.І.Щербей // Карпатика. – Ужгород, 2009. – Вип. 38. – С.3–22.
15. Benadik B. Die spätlátenezeitliche siedlung von Zemplin in der Ostslowakei / B.Benadik // Germania. – 1965. – N3. – S.63–91.
16. Bereš J. Výsledky doterajšeho vyskumu slovanskegobhradiska v Sarišských Sokolovciach / J.Bereš // Nové obzory. – 1974. – S. 113–131.
17. Budinský–Krička V. Bronzové nálezy z kotliny a poriečia Tople na východnom Slovensku / V.Budinský–Krička // 60 rokov Šarišského múzea v Bardejove. – Košice, 1967. – S.75–133.
18. Budinský–Krička V. Archeologické prieskumy a nálezy na východnom Slovensku v roku 1976 // Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1976. – Nitra 1977. – S. 65–81.
19. Budinský–Krička V. Terňa–Lysá Stráž – sídlisko z neskorej doby bronzovej a halštatskej / V. Budinský – Krička, E. Miroššayová // Slovenská archeológia. – 1992. – XL-1. – 47–76.
20. Filip J. Keltové ve Středni Evropě / J.Filip. – Praha, 1956.
21. Gašaj D. Výsledky záchranného výskumu opevnenej osady otomanskej kultury v Rozhanovciach / D.Gašaj // AR. – Praha, 1983. – XXXV. – 2. – S.130–137.

22. Hajek L. Zur relativen Chronologie des Aneolithikumus und der Bronzezeit in der Ostslowakie / L.Hajek // Kommission für das Aneolithikum und die Altere Bronzezeit. Nitra 1958. – Bratislava, 1961. – S.59–76.
23. Lehoczky T. Adatok hazánk archeológiájához, különös tekintettel Belegmegyére és környékére / T.Lehoczky. – Munkács, 1912. – T.II.
24. Olexa L. Sidliská a pohrebiská s dobi bronzovej v Nižnej Mišli / L.Olexa // AR. – Praha, 1983. – XXXV. – 2. – S.122–129.
25. Slivka M. Hradky a hrádky na Východnom Slovensku / M.Slivka, A.Vallašek. – Košice, 1991.
26. Solotvino – “Cetate” (Ukraina Transcarpatică). Așezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului și din evul mediu timpuriu / [Vasiliev V., Rustoiu A., Balahuri E., Cosma C.]. – Cluj–Napoca, 2002.

ТРАДИЦИИ ДОМАШНЕГО КЕРАМИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА ФРАКИЙЦЕВ ВЕРХНЕГО ПОТИСЬЯ

УДК 902.2(477.87)

Резюме. В статті розглянуто основні форми ліпного посуду (горщики, корчаги, миски, вази, чашки, черпаки) періоду існування в регіоні північнофракійського етносу (XII ст. до н.е. – IV ст. н.е.). На основі проведеного аналізу визначені характерні особливості і відзначається збереження традицій у виробництві ліпного посуду. На це вказує довготривале використання певних форм і орнаментів (рис.1; 2), що в свою чергу свідчить про етнічну спорідненість основного населення регіону в цей час.

Ключевые слова: Верхне Потисся, фракійці, даки, гальштат, Куштановиця, Саніслеу-Нір, латен, кераміка, технологія виробництва.

Summary. In the article the main forms of hand-made dishes (pots, bowls, vases, scoopers) of the period of existing in the region of North Thracian ethnos (XII century BC – IV century AD) were looked through. Characteristic peculiarities were defined on the basis of the analysis which was led and saving of traditions in production of hand-made dishes is marked. Long-time using of some forms and ornaments pointed out on it. And in its turn it testifies about ethnical relationship of the main population of the region at this time.

Key words: Upper part of Tysa, Thracians, Dacians, Galshtat, Kushtanovytsa, Sanisleu-Nir, Laten, ceramics, production technology.

В период поздней бронзы на территории Верхнего Потисья формируется северофракийский этнос. Его существование хронологически делится на шесть основных этапов, определяющихся особенностями материальной культуры и племенным составом населения: 1) гавский (XII – начало VIII в. до н.э.); 2) предкуштановицкий (VIII – сер. VI в. до н.э.); 3) куштановицкий (сер. VI–IV вв. до н.э.); 4) латенский (III – сер. I в. до н.э.); 5) дакийский (сер. I в. до н.э. – I в. н.э.); и б) культуры карпатских курганов (II – IV вв. н.э.).

Одним из главных источников для определения этнического родства взаимосменяющих археологических культур является лепная посуда. Она изготавливалась для личных нужд и использовалась одной или несколькими семьями, члены которых были близкими родственниками. Именно поэтому данная керамика редко выходила за пределы конкретной этнической группы [2, с.26], сохраняя традиции предков.

Основными формами лепной посуды на памятниках региона XII в. до н.э. – IV в. н.э. выступают горшки, корчаги, миски, вазы, чашки и черпаки. По технологии производства и назначению они выделены в две группы: кухонная (группа А) и столовая (группа Б) керамика.

Группа А. Посуда со значительным содержанием в глиняном тесте примесей (шамот, песок и дресва), обеспечивающих огнеупорность изделий и предотвращающих деформацию в ходе их изготовления [2, с.90, 105–108]. Поверхность сосудов иногда бугристая от примесей. Обжиг хороший, однако, неравномерный. Цвет – от светло до тёмно-коричневого, жёлтый или охристый.

В орнаментации наиболее широко применялись шишковидные выступы. В период раннего гальштата также использовались расчёсы травой или соломой, наносившиеся на поверхность горшков. Широкое распространение получил и налепной валик с пальцевыми защипами, ставший характерной чертой фракийской керамики. Наибольшее разнообразие его форм и мотивов отмечается в коллекции посуды дакийской культуры [6, с.174, 182; 20, pl.CV–CVI].

Появление орнаментированных таким образом горшков связывают с влиянием скифских культур западноподольского региона [16, с. 99–100]. Здесь следует отметить, что этот декор известен в регионе с эпохи средней бронзы [1, рис.40, 1–2,4,12]. И.Попович предположил, что он – не локальная особенность или результат смешивания отдельных племенных групп, а результат появления единых стилистических особенностей в керамическом производстве на этнично родственных территориях [14, с.63].

Посуда группы А представлена, в основном, горшками семи основных типов.

Тип I. Горшки с невыделенным, или, как вариант, чуть выделенным венчиком. Коническое тулово сужается к днищу. В верхней части сосуды снабжены небольшими шишкообразными выступами. Диаметр венчика (D) – 12,5-35 см; диаметр дна (d) – 8-13 см; высота (H) – 13-42 см (рис.1, 1-6).

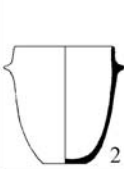
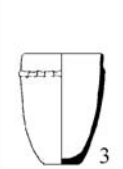
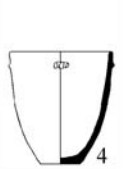
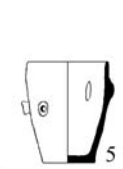

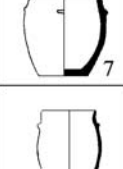
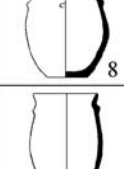
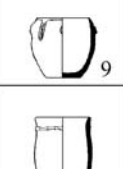
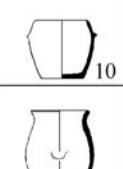
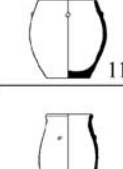
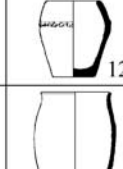

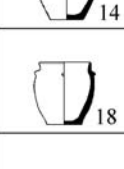
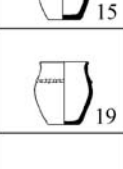
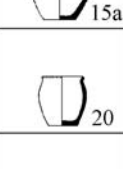
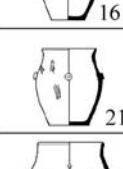
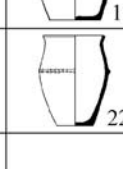

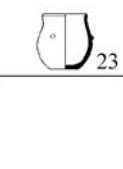
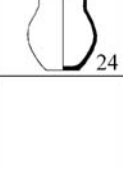

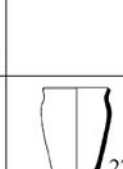

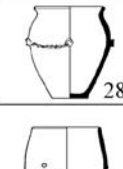
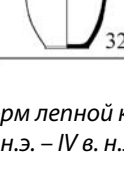
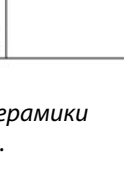

XII-нач. VIII в. до н.э.	VIII-сер. VI в. до н.э.	сер. VI-IV вв. до н.э.	III-сер. I в. до н.э.	сер. I в. до н.э. - I в. н.э.	II-IV вв. н.э.
 1	 2	 3	 4	 5	 6
 7	 8	 9	 10	 11	 12
 13	 14	 15	 15a	 16	 17
	 18	 19	 20	 21	 22
		 23	 24	 25	
				 26	 27
				 28	 29
		 30	 31	 32	

Рис. 1. Сравнительная таблица основных форм лепной керамики фракийцев Верхнего Потисья XII в. до н.э. – IV в. н.э.

Тип II. Бочёнковидной формы. D – 9-22 см; d – 4-15,5 см; H – 8-23 см (рис.1, 7-12). Они относятся к самым распространённым формам горшков, особенно на памятниках дакийской культуры [6, с.173, рис.1, 1–14].

Традиция изготовления горшков первых двух типов сохраняется на всех этапах существования северофракийского этноса, вплоть до позднеримского времени [19, nr. cat. 210; 23, pl.XV].

Тип III. Стройные горшки с плавно отогнутым венчиком и выделенным горлом. Тулово слабоовальное, с наибольшим расширением в верхней части сосуда. D – 10-27 см; d – 7-18 см; H – 14-37 см (рис.1, 13-17). Форма заимствована от культур средней бронзы и присутствует в керамических комплексах региона до позднеримского периода [25, fig.113, 7]. Исключением выступают памятники латенской культуры, что, скорее всего, связано с ограниченностью исследований, так как на северофракийских землях, не входящих в регион, данная форма известна [20, pl. XXXII, 3–4].

Тип IV. Небольшие приземистые горшки с плавно отогнутым венчиком. Тулово овальной формы с наибольшим расширением в верхней части или опущено к центру. D – 11-19 см; d – 8-14 см; H – 12-25 см (рис.1, 18-22).

Появление таких горшков фиксируется на предкуштановицких памятниках [18, tab.VIII, 7; 29, tab.IV, 14], а использование сосудов подобной профилировки продолжается до позднеримского времени [25, fig.113, 10].

Тип V. Горшки с чуть отогнутым венчиком и округлым туловом. Наибольшее расширение приходится на нижнюю половину корпуса. D – 8-18 см; d – 5-13,5 см; H – 10,5-25,2 см (рис.1, 23-25).

Горшки этого типа появляются в керамических комплексах куштановицкой культуры [4, рис.17, 3; 14, рис.38, 3]. Известны они и в латенское время [24, obr.7, 2; 33, fig.8, 7], и в раннеримский период [10, с.16, рис.1, 23–25; 25, fig.31, 8–10; 43, 23–25]. В дальнейшем из керамических комплексов региона исчезают.

Тип VI. Вытянутых пропорций с плавно отогнутым венчиком. Плечики высоко приподнятые, тулово коническое. D – 16-22 см; d – 12-14,5 см; H – 20-23 см (рис.1, 26-27).

Тип VII. Сосуды с хорошо открытым горлом и плавно отогнутым венчиком. Тулово выпуклое с высоко приподнятыми плечиками. D – 15-21 см; d – 9-14 см; H – 20-25 см (рис.1, 28-29).

Горшки последних двух типов известны в керамических материалах дакийской культуры региона [6, рис.1, 26-27; 26, tab.III, 2,7–8,12; 30, tab.VI, 14], но более широкое распространение получили на памя-

тниках культуры карпатских курганов [17, таб.XVIII, 1,3,8-9,11,13; XIX, 3, 14-15; 25, fig.113, 1-3; 114, 1-10].

Корчаги. Это сосуды довольно большого размера, предназначенные для хранения припасов [6, с.174]. Наиболее распространены корчаги с профилировкой, соответствующей горшкам типа II. D – 26-40 см; d – 14-22 см; H – 28-50 см (рис.1, 30-32).

Впервые их фрагменты встречаем на поселении IV в. до н.э. в Стретавке [28, obr.9, 7; 1987, tab.IX, 20]. Однако, наиболее они распространены на дакийских памятниках [6, рис.2, 1-5]. В позднеримское время неизвестны.

Группа Б. Посуда столового назначения. По сравнению с посудой группы А, изготовлена более качественно. Глиняное тесто, хорошо отмученное, с добавлением мелкого шамота и песка. Обжиг хороший. Поверхность сосудов заглаживалась или покрывалась чёрным, реже коричневым лощением. Это придавало посуде эстетический вид и уплотняло её поверхность [15, с.208]. Основные формы: горшки, корчаги, миски, черпаки и вазы.

Горшки. Биконической формы, венчик невыделенный или отогнутый. D – 8-27 см; d – 5-19 см; H – 16-33 см (рис.2, 1-5). Такие горшки появляются на памятниках классического этапа культуры Гава (X – VIII вв. до н.э.), что было связано с влиянием лужицкой культуры [1, с.315]. Известны и на предкуштановицких памятниках [18, tab.IX, 6], но наибольшего распространения получили в VI – IV вв. до н.э. [14, рис.22, 1-2,5,9; 30, 6; 33, 11; 34, 11; 47, 4]. Форма представлена и в дальнейших периодах, однако в значительно меньшем количестве, на поселении латенского времени в Берегах [7, рис.7, 4] и на могильнике Пишколт [33, fig.7, 23; 8, 6]. В дакийской культуре встречаются среди посуды кухонного назначения [6, рис.2, 10], а на памятниках культуры карпатских курганов форма представлена лишь в коллекции гончарной посуды [17, таб.XVII, 11; таб.XIX., 5,7].

Корчаги. Выделяются два основных типа.

Тип I. Биконические корчаги с высокой шейкой. Наибольшее расширение тулова в нижней трети корпуса. D – 13-39 см; d – 7-20 см; H – 22-95 см (рис.2, 6-11).

Традиция производства таких сосудов заимствуется носителями культуры Гава от предшественников [3, с.122]. Однако, культура Гава создаёт свои варианты, среди которых выделяются сосуды с выдавленными роговыми выступами, украшенными круговыми каннелюрами (рис.2, 6). В дальнейшем постепенно меняется техника производства и

упрощается форма сосудов. С течением времени исчезают каннелюры и роговые выступы, ухудшается лощение, утолщаются стенки [14, с.33]. Примером выступают корчаги кургана 1 куштановицкой культуры в с.Невицком [13, рис.8, 1] (рис.2, 7) и кельтских могильников в Чумешти [21, pl.XV, 2; 37, fig.26] (рис.2, 9) и Пишколте [34, fig.3, 3] (рис.2, 10). Подобные корчаги фиксируются на памятниках дакийской культуры (рис.2, 11) [6, рис.5, 38; 8, рис.2, 11], а в позднеримское время они отсутствуют.

Тип II. Корчаги с раздутым, приземистым туловом и высокой шейкой. Венчик плавно отогнут, дно, как правило, узкое. D – 12-46 см; d – 8,5-15 см; H – 28-42 см (рис.2, 12-14). Как и корчаги первого типа, производились в традициях культур средней бронзы. Видоизменяется только форма шейки, ставшая воронковидной уже на классическом этапе культуры Гава (X–VIII вв. до н.э.) [1, с.311]. Такие корчаги получили широкое распространение и встречаются на многих памятниках культуры Гава: Сомотор, Сомоторская гора [22, tab.II, 6; V, 8], Тисашвари [3, рис.41, 12], Диндешти [9, рис.1, 2], Серецел, Речи, Шинкрени [35, obr.7,1-2,4].

В дальнейшем данная форма постепенно исчезает. Один целый экземпляр известен с предскифского горизонта поселения на горе Сомотор [29, s.141; tab.X, 19] (рис.2, 13), а в куштановицкое время подобные сосуды известны по керамическим комплексам кургана 1 могильника Жорнина [14, рис.27, 5; 36, pl.V, 5] и погребения 1 могильника Санислеу II [32, abb.5, 5].

Миски. Одна из доминирующих форм посуды. По своим пропорциям выделяются пять основных типов.

Тип I. Миски с лепестковидным, невыделенным широким венчиком. Дно узкое. D – 14-42 см; d – 8-15 см; H – 11-14 см (рис.2, 15-16).

Тип II. Миски с чётко выделенными плечиками. Тулово конически сужается к днищу. Между собой отличаются размерами и длиной отогнутых на внешнюю сторону лепестковидных венчиков. D – 23-30 см; d – 7-9,5 см; H – 10,5-14,5 см (рис.2, 17-18).

Подобные миски довольно часто встречаются на памятниках культуры Гава [1, рис.102, 4,9; 3, рис.43, 10; 22, tab.VI, 15; VII, 6], где они производились в традициях предшествующих культур [1, с.311; 3, с.122]. Отдельные фрагменты известны на предкуштановицких памятниках [13, рис.6, 12] и часто встречаются в керамических комплексах куштановицкой культуры [14, рис.17, 4; рис. 30, 8; рис.33, 2; 29, tab.V, 12,15,19; tab. VI, 24] и Санислеу-Нир [32, Abb.5. Gr.1,1; Abb.7. Gr.13,6; Abb.8. Gr.16,1, Gr.17,5; Abb.11. Gr.32,14]. В дальнейшем изготовление этих мисок прекращается.

XII-нач. VIII в. до н.э.	VIII-сер. VI в. до н.э.	сер. VI-IV вв. до н.э.	III-сер. I в. до н.э.	сер. I в. до н.э.-I в. н.э.	II-IV вв. н.э.
					
			 		
					
					
		 			
					
			 		
					
					
					

Рис. 2. Сравнительная таблица основных форм лепной керамики фракийцев Верхнего Потисья XII в. до н.э. – IV в. н.э.

Тип III. По профилировке идентичны мискам второго типа, от которых отличаются отсутствием лепестковидных выступов на венчике. D – 15-46 см; d – 5-12 см; H – 5-25 см (рис.2, 19-22). Производство подобных сосудов фиксируется с позднегалльштатского времени (V-IV вв. до н.э.) [29, с.120, 143; tab.VI, 14; XI, 19,25,28] и продолжается до I в. н.э. [6, рис.4, 17-24]. В позднеримское время сохраняются лишь отдельные вариации [25, fig.115, 7].

Тип IV. Конические миски с прямым невыделенным венчиком. D – 14,5-30 см; d – 3,5-8 см; H – 4-14 см (рис.2, 23-28).

Тип V. От предыдущих отличаются загнутым внутрь венчиком. Между собой разнятся размерами и углом наклона венчика. D – 9,5-38 см; d – 4-17 см; H – 3,5-16 см (рис.2, 29-34).

Формы мисок последних двух типов известны по керамическим комплексам культур средней бронзы, от которых носители культуры Гава перенимают традицию их производства. Сохраняются они и в дальнейшем. Так, миски IV типа изготавливались до позднеримского времени [25, fig.115, 10-11], а V тип – до дакийской культуры [6, рис.4, 30].

Вазы. Представляют собой миску, посаженную на высокий поддон. D – 15-52 см; d – 8-18 см; H – 16-34 см (рис.2, 35-37).

Начало их производства определяется VI – IV вв. до н.э. Для куштановицкой культуры характерны сосуды, у которых верхняя часть по профилю отвечает мискам V типа (рис.2, 35). В латенской культуре Верхнего Потисья неизвестны, но представлены на фракийских пунктах этого времени, не входящих в регион [20, pl.XLVIII, 1-5; XLIX, 1-2; LI; LII; LIII; 31, p.89-91] (рис.2, 35a). В дальнейшем присутствуют на памятниках дакийской культуры, где они стали одной из самых распространённых и характерных форм посуды. Изготавливались, правда, в незначительном количестве, и носителями культуры карпатских курганов [17, таб. XIV, 5; XIX, 6; 25, fig.102, 1,4].

Чашки. Конической формы с невыделенным венчиком. D – 7,9-21 см; d – 2,4-9 см; H – 6-9 см (рис.2, 38-43).

В эпоху гальштата они производились с большой петлевидной ручкой, высоко выступающей над венчиком [14, рис.21, 11; 18, obr.9, 2,4; tab.VIII, 2; 27, pl.33, 9; 29, tab.IV, 4, 10-11; tab.V, 16] (рис.2, 38-40). В дальнейшем размеры ручки, а также, техника их производства меняется и соответствует посуде группы А. В латенское время чашки снабжены небольшой ручкой, чуть выступающей над венчиком [20, pl.XXXVII, 5] (рис.2, 41). В период I в до н.э. – I в н.э. они становятся характерной посудой в Карпатском ареале, в среде дакийской культуры [6, с.174; 20, p.153-159], но уже с небольшой, не выступающей над венчиком ручкой (рис.2, 42). В незначительном количестве чашки известны на памятниках позднеримского времени [23, fig. 17; pl. II].

Черпаки. Биконической формы. Горло выделено, венчик плавно отогнут. Ручка крепилась у венчика и наибольшего расширения тулова. D – 4-17 см; d – 3-11 см; H – 6-18 см (рис.2, 44-47). Производство данных сосудов прослежено до I в. н.э.

В завершении отметим, что проведённый анализ лепной посуды позволяет утверждать об истоках керамического производства культуры Гава в традициях носителей культур средней бронзы региона. На это указывает ряд форм, в первую очередь горшки I и III типа группы А, корчаги и миски I, II, IV, V типов группы Б, а также декор.

Далее подчёркиваем, что формы посуды группы А существенным изменениям не подвергались на протяжении целого тысячелетия. Керамика группы Б, сохраняя свои пропорции, меняет внешний вид (корчаги I типа, чашки), а с течением времени некоторые формы просто исчезают (корчаги II типа, миски I и II типа). Можно полагать, что исчезновение целого ряда форм в эпоху латена связано с возникновением местного гончарства. Его развитие продолжается в I до н.э. – I в. н.э. и своего апогея достигает под влиянием римской провинции Дакии в позднеримский период [5, с.155]. В результате сохраняется традиция домашнего производства горшков группы А, а посуда группы Б почти полностью заменяется гончарной.

Инородное влияние просматривается в домашнем производстве керамики ещё с X – VIII вв. до н.э. (биконические формы сосудов), что связано с проникновением в регион носителей лужицкой культуры [1, с.319]. Однако, наиболее сильное воздействие пришлых элементов отмечается с приходом кельтов и их оседанием в регионе.

Проведённый анализ фракийской керамики позволяет утверждать об этническом родстве населения региона на протяжении XII/X вв. до н.э. – IV в. н.э.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балагури Э.А. Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы / Э.А.Балагури. – Ужгород, 2001. – 311 с.
2. Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы / А.А.Бобринский. – М., 1978. – 272 с.
3. Кеменцеи Т. Культура Гава / Т.Кеменцеи // Археология Венгрии. – М., 1986. – С.115–138.
4. Котигорошко В.Г. Раннежелезный период / В.Г. Котигорошко // Древняя история Верхнего Потисья. – Львов, 1991. – С.112–122.
5. Котигорошко В.Г. Гончарное производство в Верхнем Потисье III в. до н.э. – IV в. н.э. / В.Г. Котигорошко // VP. – 1993. – IV. – С.143–156.
6. Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня / В.Г. Котигорошко // Carpatica-Карпатика. Давня іс-

- торія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів. – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.172–192.
7. Котигорошко В.Г. Верхнє Потисся в епоху латену/ В.Г. Котигорошко // *Sarpatica*-Карпатика. Давнина і сучасність. – Ужгород, 2005. – Вип.33. – С.18–57.
  8. Котигорошко В.Г. Результати дослідження Малокопанського комплексу в 2004 р. / В.Г.Котигорошко, І.А.Прохненко, І.Т.Зомбор // *Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр.* – Запоріжжя, 2005. – С.179–182.
  9. Марта Л. Обряд закопування амфор на поселеннях періоду пізньої бронзи в Сомешанській долині / Л.Марта // *Sarpatika*-Карпатика. – Ужгород, 2007. – Вип.36. – С.4–16.
  10. Мойжес В.В. Еволюція ліпного посуду фракійців Верхнього Потисся / В.В.Мойжес // *Sarpatika*-Карпатика. – Ужгород, 2008. – Вип.37. – С.15–26.
  11. Мойжес. В.В. Класифікація кераміки Верхнього Потисся епохи гальштату/ В.В.Мойжес // *Карпатика*. – Ужгород, 2009. – Вип.38. – С.23–57.
  12. Попович І.І. Курган куштановицької культури в с.Невицьке на Закарпатті / І.І. Попович // *Археологія*. – 1985. – №50. – С.50–62.
  13. Попович І. Нові джерела для вивчення передкуштановицького горизонту пам'яток ранньозалізного віку Закарпаття / І. Попович // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. – Львів, 2002. – Вип.8. – С.73–91.
  14. Попович І.І. Закарпаття за доби раннього заліза / І.І. Попович. – Kraków-Lwów, 2006. – 121 с.
  15. Семёнов С.А. Технология древнейших производств / С.А.Семёнов, И.Ф. Коробкова– Л., 1983. – 256 с.
  16. Смирнова Г.И. Происхождение и хронология памятников куштановицкого типа Закарпатья / Г.И.Смирнова, К.В.Бернякович // *АСГЭ*. – 1965. – Вып.7. – С.89–115.
  17. Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери / Маркіан Юліанович Смішко. – К. : В-во Академії наук Української РСР, 1960. – 188 с.
  18. Budinský-Krička V. Predkušanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine / V.Budinský-Krička // *SA*. – 1976. – XXIV. – S.119–149.
  19. Catalogul colecției de arheologie. – Satu Mare, 2007.
  20. Crișan I.H. Ceramica daco-getică / I.H. Crișan. – București, 1969. – 552 p.
  21. Crișan I. În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești / I.H. Crișan // *Marmatia*. – Baia Mare, 1971. – P.55–92.
  22. Demeterová S. Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku / S.Demeterová // *SA*. – 1986. – XXXIV. – 1. – S.97–131.
  23. Dumitrașcu S. Asezarea dacilor liberi de la Madieșul Aurit / S.Dumitrașcu, T.Bader. – Satu Mare, 1967. – 65 p., XXII pl.

24. Gašaj D. Keltské žiarove hroby z Valalikov-Koštian / D.Gašaj, H.Močalová // HC. –1987. –18. – S.247–262.
25. Kotigoroško V. Ținuturile Tisei Superioare in veacurile III i. e.n. – IV e.n. (Perioare La Tene și romană) / V.Kotigoroško. – București, 1995. – 338 p.
26. Luščíková L. Dácka keramika na území Slovenska / L.Luščíková // Východoslovenský pravek. – Nitra, 2007. – IV. – S.77–95.
27. Marta L. The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima / L.Marta. – Satu Mare, 2009. – 343 p.
28. Miroššayová E. Záchranný výskum halštatského sídliska v Stretavke, okr. Michalovce / E.Miroššayová // AR. – 1979. – XXXI. – 2. – S.121–143.
29. Miroššayová E. Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej / E.Miroššayová // SA. – 1987. – XXXV. – 1. – S.107–164.
30. Miroššajová E. Najnovšie vysiedky výskumu vcasnodejinného a stredovekeho osídlenia v Zemplíne / E.Miroššajová, D.Čaplovič // Východoslovenský pravek. Príspevky k pravekým a včashym dejinam vychodneho Slovenaka. – Košice, 1991. – III. – S.115–132.
31. Moscalu E. Ceramica traco-getică / E.Moscalu. – București, 1983. – 514 p.
32. Némethi I. Das späthalstattzeitliche Gräberfeld von Sanislau / I. Némethi // Dacia. – 1982. – XXVI. – S.115–144.
33. Némethi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. I / I. Némethi // Traco – dacica. – 1988. – IX. – P.49–73.
34. Némethi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. II / I. Némethi // Traco–dacica. – 1989. – X. – P.75–114.
35. Paulik J. K problematike vychodneho Slovenska v mladšej dobe bronzovej / J. Paulik // Zborník slovenského národného múzea. Historia 8. – 1968. – S.3–43.
36. Popovich I. Periodization and chronology of Kushtanovica type sites in the Transcarpathian region / I.Popovich // JAMÉ. – 1997. – XXXVII–XXXVIII. – P.77–114.
37. Zirra V. Un cimitir celtic în nord-vestul României (Ciumești I) / V.Zirra. – Baia Mare, 1967. – 163 p., XXV pl.

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ МАЛОЙ КОПАНИ

УДК 902.2(477.87)

Резюме. Среди дакийских памятников Верхнего Потисья одним из приоритетных является Малокопаньский комплекс. За 32 года исследования городища на площади 2,5 га раскопано 41 жилище, а также 108 хозяйственно-бытовых и производственных построек. Собран огромный вещевой материал (керамика, орудия труда, украшения и принадлежности одежды, оружие, монеты). На территории могильника, расположенного в 200-250 м к западу и северо-западу от городища, выявлено 26 грунтовых кремационных погребений, в своём большинстве, воинских. В ходе раскопок приобретена солидная вещевая коллекция, состоящая из оружия, конской сбруи, украшений и принадлежностей одежды. Памятник, открытый 1891 г. И.М.Мигаликом, в ходе раскопок археологической экспедиции УжНУ (с 1977 г.) вошёл в научную литературу как один из приоритетных памятников Юго-Восточной Европы рубежа нашей эры.

Ключевые слова: даки, городище, могильник, раскоп, жилища, производственные постройки, керамика, орудия труда, оружие, украшения, принадлежности одежды, монеты.

Summary. The Mala Kopanja is one of the most priorities among the dacian monuments of the Upper Tisza region. 41 dwellings and also 108 economic and production buildings on the square 2,5 hectares during the 32 years of the hill-fort research were excavated. The huge object material was gathered (ceramics, tools, adornment and clothes accessories, weapon, coins). 26 soil burials, in its majority of warriors on the territory of the necropolis which is situated 200-250 metres west and north-west of the hill-fort were found out. Solid object collection which consists of weapon, harness, adornments and clothes accessories during the excavations was acquired. The monument which was opened in 1891 by I.M.Mihalik during the excavations of archaeological expedition of Uzhgorod national university (from 1977) has come to the science literature like one of the priority monuments of the south-east Europe of the boundary of AD.

Key words: Dacians, site of ancient settlement, burial mounds, excavation, dwelling, production buildings, ceramics, labour tools, weapon, decorations, cloth accessories, coins.

В 1891 г. преподаватель Севлюшской гимназии И.М.Мигалик в ходе поисковых работ на территории Угочанской жупы выявил ряд отдельных курганов и курганных групп, а вместе с тем зафиксировал наличие укреплений в виде валов на окраине с.Малая Копаня. Они располагались на вершинах двух гор Рокосово-Хустского вулканического хребта, на правом берегу Тисы, в урочищах Городище и Малое Городище. Автор не проводил раскопки памятника, но отметил обнаружение жернового камня [17, old.417].

В 1936 г. во время проведения земляных работ в ур.Середний Грунок, расположенном на вершине горы в 200 м к западу от ур.Городище, было найдено два наконечника копий, кольчуга и, по всей видимости, умбон. Часть материала поступила в Закарпатский краеведческий музей и была помещена в экспозицию славянских древностей.

В 50–60-х гг. Малая Копаня (Виноградовский р-н Закарпатской обл.) привлекла внимание сотрудников Закарпатского краеведческого музея, которые обследовали территорию городища и заложили несколько шурфов. В результате проведённых исследований памятник был введён в научный обиход как городище гальштатского и древнерусского периодов [1, с.9; 10, с.76].

Систематическое изучение городища было начато экспедицией Ужгородского государственного университета в 1977 г. [12, с.293–294]. Уже первый раскоп, заложенный в северо-восточной части урочища, принёс уникальные данные. На вскрытом участке исследовано четыре жилища, ряд хозяйственных объектов и кузница. Возле очага найдены кузнечные клещи, зубила, пробойники, полуфабрикаты ножей и фрагменты керамики. На территории раскопа зафиксирован культурный слой мощностью до 1,5 м и андезитовые плиты, выложенные по краю, а кроме того – столбовые ямы, забутованные камнями (глубиной до 1 м), что определило восточную часть раскопа как место расположения сnivelированного вала и палисада. Мощный культурный слой, на котором располагались андезитовые плиты, позволил утверждать о наличии горизонтального эскарпирования [5, с.28].

На основании приобретённого вещевого материала городище было отнесено к кругу древностей дакийской культуры Карпато-Дунайского ареала I в. до н.э. – I в. н.э.

Замеры городища определили его площадь в рамках 5 га. В ходе двух десятилетий раскопок на территории ур.Городище на площади 0,62 га вскрыто 24 жилища, 65 хозяйственно-бытовых и производственных построек, 27 внедомовых очагов, сотни столбовых и десятки

хозяйственных ям. Кроме того, проводились шурфовочные работы и в ур.Малое Городище, защищённом двумя валами. Оно было определено как предградье городища (3,5 га) [5, с.28].

Предварительное исследование памятника и синхронизация его существования с историческими событиями Карпато-Дунайского ареала дали возможность поставить две реперные точки. Нижняя – 60 г. до н.э., связана с разгромом кельтских племён бойев и таврисков короля Критасира, а верхняя – гибелью дакийского царства Децебала в период дако-римской войны 105–106 гг. [16, р.304–314].

Одновременно с исследованием городища экспедицией были предприняты поисковые работы по обнаружению могильника в ур.Средний Грунок. Опрос старожилов ни к чему не привёл. Не дали результатов и шурфовочные работы, проведённые в 70–80-х гг. XX ст.

В ходе исследовательских работ к 2009 г. на территории городища была вскрыта площадь 2,5 га. На 39 раскопочных участках вскрыто 53 жилища полуземляночной и наземной конструкции, из них 41 дакийское.

Из 108 открытых построек по функциональному назначению выделяются хозяйственно-бытовые объекты и мастерские. Среди последних отмечаем кузницу, объекты, связанные с проковкой горновых криц, две ювелирные мастерские, мастерскую по производству стеклянных изделий и мастерскую (постройка 108) по изготовлению ручных ротационных мельниц.

Особо отмечаем четыре апсиды, из которых две располагались на вершине южной возвышенности городища, а две – на восточной террасе. Согласно румынским исследованиям, апсиды являлись местом проведения культа [13, р.19–28]. Это нашло подтверждение в материалах третьей апсиды (жилище №38), где возле очага стоял сосуд-баранчик, предназначенный для жертвенного употребления крови. Невдалеке обнаружены: развалы сосудов, два глиняных идола и фибула, позволяющая отнести апсиду к рубежу нашей эры [6, с.110–111, рис.4].

Исследования восточной части городища свидетельствуют о наличии на этой территории четырёх искусственных террас, на которых располагались жилища и хозяйственно-бытовые объекты [6, рис.2].

Разрезы валов 1978–1979 гг. не принесли конкретных результатов ни о их структуре, ни о хронологии. В связи с этим, в 1998–2004 гг. проводились исследования западного вала, примыкающего к центральному входу городища. Общая вскрытая площадь 2100 кв. м. В результате были получены подтверждённые хроноиндикаторами конкретные стратиграфические данные о времени существования поселения в ур. Городище.

Нижний горизонт связан с появлением населения в эпоху гальштата. Второй горизонт – с созданием фортификационных сооружений в первой половине I в. до н.э. Третий горизонт – с разгромом городища в первых десятилетиях I в. н.э. Верхние горизонты определяют существование городища на протяжении I в. н.э. Здесь важно подчеркнуть отсутствие фортификационных сооружений в эпоху гальштата и реанимацию вала в период XI–XII вв. н.э. О заселении Малой Копани через 1000 лет, после прекращения функционирования дакийского городища, свидетельствуют и двенадцать средневековых полуземлянок, открытых в разных частях городища [9; 11].

В ходе исследования городища был собран обильный вещевой материал. Наиболее многочисленна лепная и гончарная керамика, представленная сотнями целых сосудов и десятками тысяч фрагментов. Это позволило создать классификацию посуды Малой Копани, которая в настоящее время является эталоном для определения дакийского керамического производства всего Верхнететисского региона (Котигорошко, 2004) и отвечает третьей фазе её развития, датируемой 100 г. до н.э. – 100 г. н.э. [15, p.151–153].

О производственной деятельности жителей Малой Копани свидетельствуют не только мастерские, но и орудия труда, которые по своему функциональному назначению выделяются в несколько групп: кузнечные, ювелирные, деревообрабатывающие и инструментарий, связанный с гончарством и обработкой камня. Проведение археометаллургического анализа позволило сделать вывод о высокой технологии металлообработки Малой Копани [18, p.60–72].

Важную часть артефактов городища составляет монетная коллекция, в которую входят 84 номинала [2; 3; 4]. Они представлены кельтодакийской, римской республиканской и имперской чеканкой, имитациями, а также греческими драхмами.

Косвенные данные позволяют предположить о наличии на Малой Копане монетного двора [2, с.60].

Как отмечалось выше, работы по поиску могильника, предпринятые в 70 – 80-х гг., не принесли результатов. Однако, в ходе разведок 2002 г. буквально на поверхности была обнаружена средняя часть согнутого меча, что стало началом стационарных исследований в ур.Средний Грунок.

За несколько лет раскопок на площади 1640 кв. м были обнаружены семь погребений, в основном, воинские, в сопровождении мечей, наконечников копий и умбонов. Особо отмечаем краснолаковую урну

с крышкой, имитацию римского сосуда, в которой находилось 4,1 кг кальцинированных костей [8, с.184; рис.42].

Инвентарь, в том числе и фибулы, позволяют отнести грунтовые кремационные погребения Среднего Грунка ко второй половине I – возможно, к началу II в. н.э.

Поисковые работы, начатые в 2007 г. к северу от Среднего Грунка, в ур.Челленица, уточнили данные о начальном этапе проникновения даков в Верхнее Потисье. На вскрытой площади некрополя (3050 кв. м) было исследовано 18 кремационных погребений и восемь кенотафических захоронений (мечи, наконечники копий, умбоны). В своём большинстве погребения воинские, с небольшим содержанием кальцинированных костей. Особо отмечаем значительное количество вещевого материала (поясные пряжки, удила, ножи, обломки золотого торквеса и т.д.), располагавшиеся вне погребений и комплексов.

Среди собранной коллекции могильника выделяются две основные группы: оружие (мечи, наконечники копий, дротиков, стрел, умбоны, обрывки кольчуги), а также украшения и принадлежности одежды (фибулы, поясные цепи, пряжки, торквес и шейные гривны, браслеты, подвески и бусы) [9].

Особую группу находок составляют удила и их детали. Таким количеством конской сбруи, как Челленица, не располагает ни один дакийский памятник Карпатской котловины [9].

Вместе с вышеперечисленными вещами, на территории урочища было обнаружено 9 монет кельто-дакийской, римской и греческой чеканки [3; 4].

Многолетние раскопки Малой Копани дают возможность считать памятник основным центром дакийской культуры Верхнего Потисья. Здесь проживала: верхушка общества, дружина, ремесленники. Согласно проведённого исследования Г.Бихира карт греческого географа Птоломея, не исключено, что городище отождествляется с птоломеевской Сетидавой [14, р.191].

Огромная вещевая коллекция, собранная в ходе исследования памятника, позволяет отнести время его создания ко второй четверти I в. до н.э. Считаем, что его дальнейшие раскопки предоставят новые материалы, которые уточнят этнополитические процессы, проходившие в регионе на рубеже нашей эры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балагурі Е.А. Шелестівське городище – пам'ятка населення ранньозалізної доби Закарпаття / Е.А. Балагурі // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород, 1972. – С.6–75.
2. Кольникова Е. Монеты дакийского городища Малая Копаня / Е.Кольникова, В.Г. Котигорошко // *Carpatica*-Карпатика. – Ужгород, 2007. – Вип.36. – С.48–74.
3. Кольникова Е. Новые данные о монетах Малой Копани / Е.Кольникова, В.Г. Котигорошко // *Carpatica*-Карпатика. – Ужгород, 2008. – Вип.37. – С.27–34.
4. Кольникова Е. Новые данные о монетах Малокопаньского комплекса / Е.Кольникова, В.Г.Котигорошко // *Карпатика*. – Ужгород, 2009. – Вип.38. – С.134–143.
5. Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье / В.Г. Котигорошко // *SA*. – 1989. – XXXVII-1. – С.21–67.
6. Котигорошко В.Г. Исследование Малокопаньского городища в 1995–1996 гг. / В.Г. Котигорошко // *Carpatica*-Карпатика. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. – Ужгород, 1998. – Вип.5. – С.109–128.
7. Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня / В.Г. Котигорошко // *Carpatica*-Карпатика. – Ужгород, 2004. – Вип.31. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів. – С.172–192.
8. Котигорошко В.Г. Верхнє Потисся в давнину. 1 000 000 років тому – X сторіччя н.е. / Вячеслав Григорович Котигорошко. – Ужгород : Карпати, 2008. – 432 с.
9. Котигорошко В.Г. Мала Копаня. Коротка монографія / В.Г. Котигорошко. – Satu Mare, 2009.
10. Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XII ст. / Степан Іванович Пеняк. – К. : Наукова думка, 1980. – 180 с.
11. Прохненко І.А. Середньовічний горизонт Малокопанського городища / І.А.Прохненко // *Carpatica*-Карпатика. – Ужгород, 2004. – Вип.31. Давня історія Карпато-Дунайського ареалу та суміжних регіонів – С.273–293.
12. Работы экспедиции Ужгородского университета / Э.А.Балагури, В.Г.Котигорошко, К.И.Ковач [и др.] // *АО*-1977. – М., 1978. – С.293–294.
13. Antonescu D. Introducere în arhitectura dacilor / D.Antonescu. – Bucureşti, 1984.
14. Bihir Gh. Dacii liberi din nordul Daciei / Gh.Bihir // *Thraco-Dacica*. – 1996. – XVII. – P.191–202.
15. Crişan I.H. Ceramica daco-getica / I.H. Crişan. – Bucureşti, 1969.

16. Kotigoroško V.G. Problèmes de la chronologie de la culture dace de la région de la Haute-Tisza / V.G. Kotigoroško // Relations thraco-illyro-helleniques. – 1994. – P.304–314.
17. Mihálik J. Őskori emlékek Ugocsa vármegyében / J. Mihálik // AÉ. – 1893. – 2. – Old.410–418.
18. Mihok Ľ. Metallography of Iron Objects Found on Dacian Settlement Malaya Kopan / Ľ.Mihok, V.G.Kotygoroshko // Carpatica-Карпатика. – Ужгород, 2008. – Вип.37. – P.60–72.

К ВОПРОСУ О ПЛЕМЕННОЙ АТРИБУЦИИ КОЧЕВНИЧЕСКИХ ДРЕВНОСТЕЙ ВЕРХНЕГО ПОТИСЬЯ X в. н.э.

УДК 902.2(477.87)

Резюме. У статті розглядається питання племінної атрибуції старожитностей кочовиків Верхнього Потисся X ст. Аналіз матеріальних джерел та історичної ситуації в Північному Причорномор'ї, де, згідно зі свідченнями писемних пам'яток, кочували виключно печенізькі орди, дає підстави для перегляду угорської атрибуції пам'яток кочовиків X ст. н.е. в Потиссі і ототожнення їх із печенігами. З часом, після створення Угорського королівства, печеніги були асимільовані уграми, але вони залишили про себе згадки в численних топонімах від Закарпаття до Братислави, а також – у народній творчості.

Ключові слова: Верхнє Потисся, угри, печеніги, кочовики, поховання, дирхем, заушниця.

Summary. The article considers the question of the tribe antiquity attributes of the Upper Potyssya nomads in the X century. Analysis of the material sources and historical situation on the Northern Black Sea territories show that according to the written evidence only Pechenihy hordes led a nomadic life on the territory and that gives the grounds to revise the Hungarian attributes of nomads' antiquity of the X cent. AD in Potyssya and identify them with the Pechenihy. In time, after formation of the Hungarian Kingdom, Pechenihy were assimilated with Uhry but they had left many memories about themselves in numerous toponymies starting from Zakarpattya and to Bratislava as well as in the folk creativeness.

Key words: Upper Potyssya, Uhry, Pechenihy, nomads, entombments, dirham, earrings.

Верхнетисский историко-географический регион, расположенный на северо-востоке Карпато-Дунайского ареала, характеризуется густой сеткой рек – притоков главной водной артерии Тисы и горным ландша-

фтом. Всё это служило природным барьером для продвижения сюда кочевников, появившихся в регионе только в эпоху средневековья.

Первыми, в последней четверти VII в. н.э., в Кошицкую котловину проникли авары, оставившие за собой каскад грунтовых могильников, словно “языком” врезавшийся в среду славянских памятников по линии Кошице–Барца–Валалики. На сегодняшний день на некрополях Гранична при Горнаде, Шебастовце, Валалики, Барца и Лемешаны раскопано более 700 аварских погребений [8, с.345–346].

Следующий этап проникновения номадов в регион относится к X в. н.э., что нашло отражение в появлении захоронений Нижних Ворот, Пидполозья, Свалявы, Соломонова, Оросиева, Берегова, Земплина, Чомы, Сигетул–Мармацея, Стреды над Бодрогом, Вечи и Добры (рис.1) [8, с.356–357]. В научной литературе указанные памятники определены как древности угров периода завоевания новой Отчизны [26, old.197–224].

Эти племена, ставшие одной из основных военно-политических сил в Карпатско-Дунайском ареале, в конце X – начале XI в. н.э. создали раннефеодальное государство – Венгерское королевство, что, естественно, нашло отражение в средневековых письменных источниках.

Наиболее детально историю проникновения угров в Потисье описал анонимный нотариалий короля Бейлы III на рубеже XII – XIII вв. н.э. На основании его свидетельств [25, с. 12–13] в историографии возникла гипотеза о вторжении на территорию региона через Верецкий перевал в конце IX – начале X в. н.э. племён, возглавляемых Алмошем, а позднее его сыном Арпадом [24; 26, old.197–224], что привело к разгрому местных центров-градов (Унг, Боржава, Земплин) славянского княжества Лаборца [14, с.149, 170; 21, с.21]. Однако следует отметить, что археологические исследования, проведённые экспедицией УжНУ и предшественниками, позволяют отрицать существование укреплений на данных пунктах в IX в. н.э., а следовательно и присутствие каких-либо политических образований в регионе в это время [16, с.380–382; 18, с.192; 19, с.34–43; 20, с.182–184].

Более того, анализ письменных источников указывает на проникновение в Верхнее Потисье в течение X в. н.э. двух групп кочевых племён со значительным временным интервалом. Первая, вышеупомянутые угры, в письменных источниках получила название “турки” [2, 40], “мадяры, гунгвары” [25, 12–13] и, собственно, “угры” [12, 11]. Вторая группа кочевников (вторая половина X в. н.э.), возможно, печенеги, проходит в трудах Константина Багрянородного и Анонимуса под этнонимами “пачинакиты” [2, 12, 36] и “бешенеи” [25, 57].

Отмеченные две группы номадов требуют пересмотра устоявшейся в научной литературе атрибуции археологических памятников региона как чисто угорских. Идентификацию древностей значительно затрудняет многоплеменной состав кочевнических орд. Однако, исходя из времени проникновения угров и печенегов, что отражено в письменных источниках, решение вопроса “кто есть кто?” возможно при конкретизации времени существования памятников.

Корреляция материальной культуры кочевников Европы позволила О.Комару определить появление большинства погребений, в том числе и самых импозантных (Свалява, Берегово, Земплин), не ранее середины X в. н.э. В отдельных случаях время закладки некрополей установлено более чётко на основании монетного материала (арабские дирхемы), определяющего памятники по принципу “не раньше”.

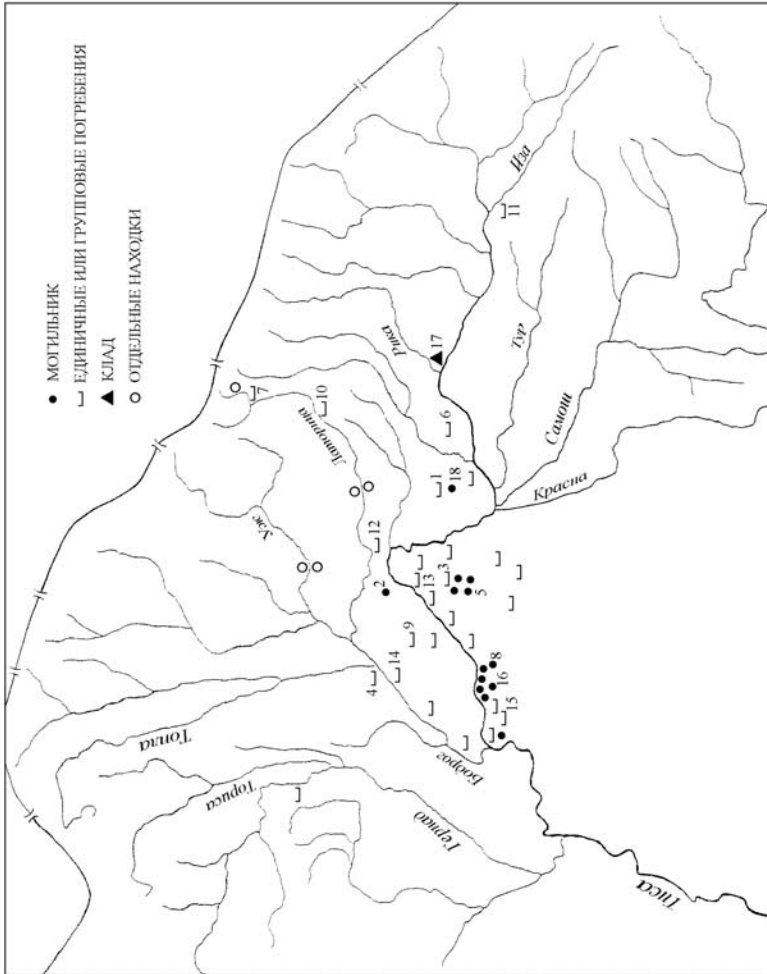
Доминирующая часть саманидских номиналов, проникших в Верхнее Потисье с кочевниками, отчеканена монетными дворами Бухары, Самарканда, аш-Шаши, Балхи и Андерабада в середине X в. н.э. [9, с.229; 10, с.201]. Наиболее поздняя эмиссия, представленная дирхемом из погребения 3 Чомского некрополя, определена доктором В.Новаком (Национальный музей в г.Праге) как монета, выпущенная при Мансуре ибн Нухе (961–976 гг. н.э.).

Отмечаем, что время чеканки дирхемов отрицает их поступление в Верхнее Потисье в конце IX в. н.э. Характерной особенностью большинства обнаруженных монет является использование их в качестве украшений (просверленные отверстия для подвешивания). Этот факт, а также незначительное количество единичных находок, обнаруженных вне погребальных комплексов, позволяют пересмотреть выводы исследователей [5, с.204; 9, с.229; 10, с.202] об участии дирхемов в денежном обороте региона и торговых связях Киевской Руси со среднеевропейскими городами, в частности, Краковом и Прагой в первой половине X в. н.э., а, следовательно, отрицать возможность поступления этих номиналов в регион в результате торговли. Выдвинутое предположение подтверждают выводы П.Немета [13, с.218–219], отметившего присутствие арабских монет X в. н.э. исключительно в Северо-Восточной Венгрии.

Сложившаяся ситуация логически объясняется лишь при отнесении кочевнических погребальных комплексов с монетами-нашивками к более поздней, чем время Алмоша, волне проникновения кочевников. Датировка этих находок позволяет сделать вывод, что данная инвазия в регион состоялась не ранее середины X в. н.э., а более конкретно – 961 г.

Рис.1. Карта
расположения
кочевнических
древностей
Верхнетисского
региона X в. н.э. (по
В.Г.Котигорошко).

- 1 – Берегово;
2 – Добра; 3 – Дёге-
Кишедь; 4 – Земплин;
5 – Кишварда; 6 –
Оросцево;
7 – Подполозье;
8 – Пособ; 9 – Розвадь;
10 – Свалява;
11 – Сигетул
Мармацей;
12 – Соломоново;
13 – Саболчвереш-
морт; 14 – Стреда
над Бодрогом;
15 – Тисабездейд;
16 – Тисаверцел;
17 – Хуст; 18 – Чома.

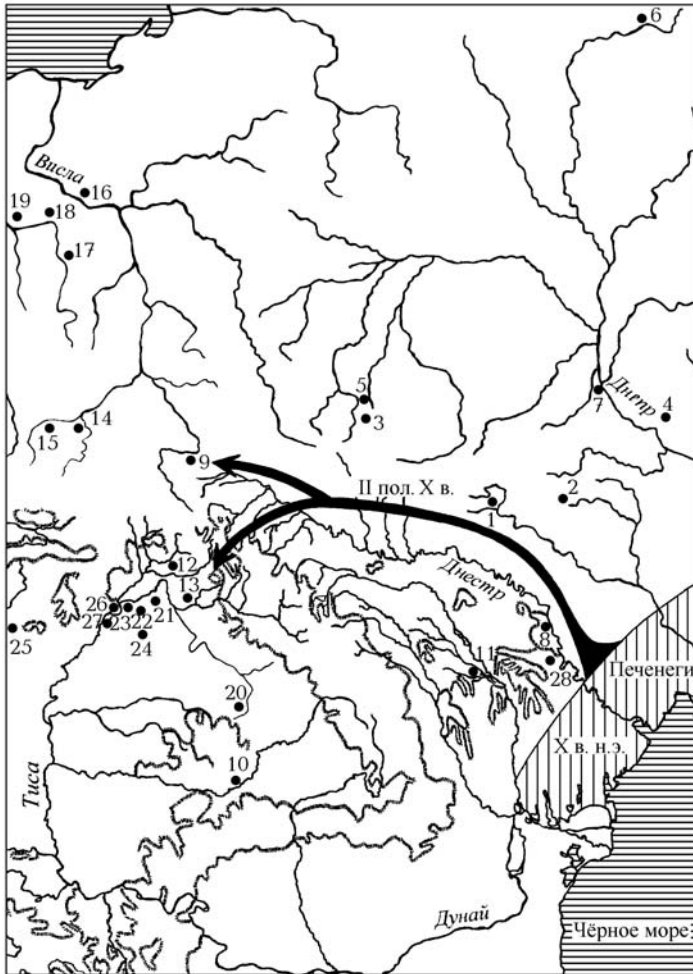

Рис.2. Маршрут проникновения печенегов в Карпатскую котловину. Распространение серьг экимауцкого типа. 1 – Юрковцы; 2 – Копиевка; 3 – Борщевка; 4 – Денис; 5 – Пересопница; 6 – Гнёздово; 7 – Киев; 8 – Экимауцы; 9 – Перемышль; 10 – Бландиана; 11 – Рыдукыненъ; 12 – Ужгородский р-н (?); 13 – Чома; 14 – Завада Ланскоронска; 15 – Краков; 16 – Ошница; 17 – Олешница; 18 – Залесье; 19 – Пржебавье; 20 – Клуж; 21 – Дёге; 22 – Ибрань; 23 – Тисаберцел; 24 – Ниредьхаза; 25 – Веч; 26 – Токай; 27 – Тисалёк; 28 – Бранешти.

Время закладки некрополей подтверждено и другим погребальным инвентарём, в том числе серьгами экимауцкого типа (украшенные зернью с подвеской в виде виноградного грона). В Верхнетисский регион они проникли, согласно аналогиям, не ранее второй половины X в. н.э. [17, с.174–185].

Проведённая датировка кочевнических погребений Верхнего Потисья ставит под вопрос их племенную принадлежность, а, следовательно, позволяет подвергнуть сомнению устоявшееся в научной литературе мнение о продвижении угров Алмоша через Верецкий перевал.

В племенной идентификации кочевников региона второй половины X в. н.э. выступают два варианта. Первый – проникновение угров Алмоша – Арпада в Карпато-Дунайский ареал произошло Дунайским коридором. Позднее их потомки, продвижение которых на запад было остановлено франками, были вынуждены осесть на востоке, в частности, в Верхнем Потисье. Второй – памятники принадлежат печенегам, проникшим с территории Северного Причерноморья через перевалы Карпатского хребта.

Картографирование групп находок, входящих в состав погребальных комплексов [15], позволяет отказаться от первого варианта. Основанием служит маршрут проникновения номадов в регион, определяемый, в первую очередь, распространением дирхемов [10] и серёжек экимауцкого типа [17, с.174]. Эти категории инвентаря чётко указывают передвижение номадов с Причерноморья через Волынь и Молдову в Прикарпатье, а далее на земли Польши и Верхнего Потисья.

Более широкую информацию о событиях в ходе переселения представляет анализ серёг экимауцкой схемы. В настоящее время о месте их изготовления свидетельствуют два пункта: погребение ювелира с Пересопницкого могильника и ювелирная мастерская с Экимауцкого городища. Производство серёжек в Экимауцах, как одном из мест по выпуску данной продукции, подтверждается открытием мастерской ювелира, в которой обнаружен набор инструментария и готовые серьги, а также значительным, сравнительно с другими памятниками, их количеством на городище (32 экземпляра) [6, с.83; 23, с.122, 125].

Нумизматическая коллекция и другие материалы Экимауц (наконечники стрел и копий, топоры), а также горелый слой свидетельствуют о его гибели во второй половине X в. н.э. Оружие, найденное при исследовании городища, характерно для погребений кочевников этого времени в Потисье. Вместе с предметами вооружения здесь про-

слеживается концентрация находок серёжек экимауцкого типа, что позволяет предположить участие в разгроме городища номадов на пути их продвижения в Карпатскую котловину.

Отметим, что подобные серьги в значительном количестве известны на территориях к северу и северо-востоку от Экимауц. Они представлены в инвентаре Киевского некрополя [6, с.84], а также в составе Копиевского 1928 г., Юрковецкого 1864 г., Борщевского 1883 г. и других кладов [7; 11, с.182–191]. В совокупности хроноиндикаторы позволяют предположить, что создание кладов и разгром Экимауцкого городища произошло в результате одного и того же события, а именно – движения кочевников.

Из вышесказанного можно сделать вывод, что проникновение значительной группы кочевников с Причерноморья через Прикарпатье в Верхнее Потисье во второй половине X в. н.э. создаёт логическую цепочку развития событий, от разгрома Экимауцкого городища и закапывания кладов на Волини до проникновения номадов на запад и северо-запад.

Таким образом, рассмотренные материальные источники, а также историческая ситуация в Северном Причерноморье, где, по данным письменных источников, в X в. н.э. кочевали исключительно печенежские орды [22, с.53–79], позволяет пересмотреть угорскую атрибуцию памятников кочевников X в. н.э. в Потисье и отождествить их с печенегами.

Здесь же следует отметить наличие в историографии мнения о локализации печенегов в Карпатском ареале, на севере от угров, а именно на землях, ранее принадлежавших Великой Моравии [2, 13, 40], как несоответствия действительному состоянию вещей [1, с.227–228]. Современные данные археологии о локализации печенегов совпадают со сведениями Константина Багрянородного и позволяют сделать вывод, что византийский император не ошибся в своих выводах о расположении орд печенегов. Остаются вопросы лишь при конкретизации датировки переселения их в Верхнее Потисье. В частности, трактат “Об управлении империей” был завершён к 955 г. н.э., а по археологическим источникам проникновение печенегов, правда, если оно не проходило в несколько этапов, могло состояться не ранее 60-х гг. X в. н.э. Наиболее возможно, что свидетельства о локализации части печенежских племён внутри Карпатской дуги были вставлены в Парижскую редакцию произведения (XI в. н.э.) после смерти императора, когда изменились реалии размещения отдельных племён Европы.

Здесь следует обратиться и к сведениям Анонимуса. Последний упоминает поселение значительного количества бешенеев (печенегов – *И.П.*) вождём Золтом на северо-востоке Венгрии с целью защиты страны в то время, когда угры прекратили продвижение на запад и осели в Карпато-Дунайском ареале, то есть после 955 г. н.э. [25, 57]. Скорее всего, Анонимус допустил ошибку, связав события с Золтом, время правления которого не выходит за пределы первой половины X в. н.э.

Согласно письменным источникам, печенеги выступили основным противником угров после разгрома кочевий Ателькузы [2, 38]. Этот пассаж привёл в современной историографии к определённой политизации при рассмотрении угро-печенежских отношений. Не отрицая данные письменных и археологических источников о бешенях (печенегах) в Потисье, венгерские учёные выдвинули гипотезу, что это название отражает не племенную принадлежность, а идентифицирует население по религиозному принципу, то есть как исламитов (по-венгерски: бёсёрмени) [5].

Накопленный на сегодняшний день археологический материал позволяет отрицать трактовку бешенеев как исламитов [4, с.163–173]. В религиозном аспекте это население определено как язычничкое, в основе погребального обряда которого отмечены христианские элементы восточного образца, в частности схрещивание рук на груди захороненных. Можно полагать, что эта особенность в ритуальной практике печенегов появилась в результате их контактов с населением Болгарии и Византии.

Венгерские учёные справедливо отмечают, что в северной части Карпато-Дунайского ареала известно значительное количество топонимов печенежского происхождения, что, в частности, подтверждается сохранением печенежской ономастики вплоть до XIII в. н.э. [13, с.211, 213–214]. Дополнительным свидетельством присутствия печенегов в регионе служит анализ народного творчества, насыщенного историями о бешенёвцах.

Нельзя оставить без внимания причины, вызвавшие переселение печенегов в Верхнее Потисье непопулярным для кочевых народов маршрутом – через Карпатские перевалы. Середина и вторая половина X в. н.э. в Европе характеризуется важными историческими событиями. Это и поражение угров, ознаменовавшее завершение их экспансии в Западной Европе (955 г. н.э.), и уничтожение Хазарского каганата Святославом (965 г. н.э.), и Византийско – Болгарская, позднее Византийско – Русская войны с участием угров и печенегов и т.д.

Как одна из возможных причин, заставивших печенегов выйти на северные окраины венгров, рассматривается их конфликт с Киевской Русью. Более конкретно – это мог быть ряд ударов, нанесённых печенегам князем Владимиром (978–1015 гг.) после гибели от их рук Святослава. Однако тактика глухой обороны киевского князя в отношениях с печенегами [3, с.115–119] и отсутствие чётких свидетельств в письменных источниках о разгроме им кочевников [12], причину движения кочевников в Верхнее Потисье через Верецкий перевал заставляют искать во внутренних конфликтах Степи. Не исключено, что в этом событии значительную роль сыграли половцы, после разгрома Хазарского каганата вплотную приблизившиеся к кочевьям печенегов.

В завершение отметим, что печенежские племена, проникшие в Карпато-Дунайский ареал, за незначительный промежуток времени были ассимилированы в племенном массиве, вошедшем в состав Венгерского королевства и получившем собирательное название – угры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешкевич Я.А. Угорці Середнього Подунав'я у повідомленнях Костянтина Багрянородного та зовнішньополітичних планах Візантійської імперії X ст. / Я.А. Алешкевич // *Carpatica-Карпатика*. – Ужгород, 2001. – Вип.13. Давня історія України і суміжних регіонів. Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Едуарда Альбертовича Балагурі. – С.222–232.
2. Багрянородный Константин. Об управлении империей / Константин Багрянородный // Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. – М. : Наука, 1982. – С.267–320.
3. Бережинський В.Г. Війни Київської Русі з печенігами // УІЖ. – К., 1996. – № 6. – С.115–119.
4. Бобков В.А. Элементы “восточной” христианской обрядности в древневенгерском погребальном ритуале X–XI вв. / В.А.Бобков // *Carpatica-Карпатика*. – Ужгород, 2006. – Вип.34. Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. – С.163–173.
5. Гедаи И. Вопросы денежного обращения у венгров до чеканки собственной монеты / И.Гедаи // Проблемы археологии и древней истории угров. – М. : Наука, 1972. – С.203–205.
6. Дзис-Райко Г.О. Ювелірні вироби слов'ян Подністров'я (за матеріалами Одеського археологічного музею) / Г.О.Дзис-Райко // Праці

- Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова. Серія історичних наук. – Одеса, 1959. – Т.149. – Вип.7. – С.81–87.
7. Корзухина Г.Ф. Русские клады IX–XIII вв./ Галина Федоровна Корзухина – М. –Л. : Изд. АН СССР, 1954. – 156 с.+76 с. табл. и карты
  8. Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в давнину. 1 000 000 років тому – X сторіччя н.е. / Вячеслав Григорович Котигорошко. – Ужгород : Карпати, 2008. – 432 с.
  9. Кропоткин В.В. Находки куфических монет в Прикарпатье (СССР) / В.В. Кропоткин // Acta Archaeologica Carpathica. – Kraków, 1969–1970. – 2. – С.227–230.
  10. Кропоткин В.В. Время и пути проникновения куфических монет в Среднее Подунавье / В.В. Кропоткин // Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1972. – С.197–205.
  11. Лінка-Геппенер Н. Копіївський скарб / НЛінка-Геппенер // Археологія. – К., 1948. – II. – С.182–191.
  12. Літопис руський / [пер. з давньорус. Л.Є.Махновця]. – К.: Дніпро, 1989. – XVI, 591 с.
  13. Немет П. Образование пограничной области Боржавы / П.Немет // Проблемы археологии и древней истории угров. – М. : Наука, 1972. – С.206–220.
  14. Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. / Степан Іванович Пеняк. – К. : Наукова думка, 1980. – 180 с.
  15. Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1972.
  16. Прохненко І. Давні угри у Верхньому Потиссі / І.Прохненко// Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2005. – Вип.8. – С.372–387.
  17. Прохненко І.А. Сережки екімауцького типу в басейні р.Тиси (культурно-хронологічний аспект) / І.Прохненко // Carpatica-Carpatika. – Ужгород, 2006. – Вип.34. Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. – С.174–185.
  18. Прохненко І.А. Боржавське городище / І.Прохненко // Carpatica-Carpatika. – Ужгород, 2006. – Вип.34. Давня та середньовічна історія Карпато-Дунайського ареалу. – С.186–200.
  19. Прохненко І. “Протистояння” чорних угрів і східних слов'ян у контексті історії Українських Карпат / І.Прохненко // Військово-історичний альманах. – К., 2007. – 2(15). – С.30–44.
  20. Прохненко І.А., Горянское городище / І.А.Прохненко, В.В.Мойжес // Carpatica-Carpatika. – Ужгород, 2008. – Вип.37. – С.182–185.
  21. Тиводар М.П. Етнокультурні процеси та особливості етнічної історії Закарпаття в I тисячолітті нашої ери / М.П.Тиводар // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. – Ужгород, 2003. – Вип.9. – С.13–25.
  22. Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь / Петр Петрович Толочко. – К.: Абрис, 1999. – 200 с.

23. Фёдоров Г.Б. Городище Екимауцы (работа Славяно-Днестровской экспедиции в 1951 г. / Г.Б. Фёдоров // КСИИМК. – 1953. – L. – С.104–125.
24. A honfoglaló Magyarság. – Budapest, 1996.
25. Gesta Hungarorum: Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини; [переклад з латинськ. та угорськ. К. Найпавер]. – Ужгород: Карпати, 2005. –124 с.
26. Kobály J. Néhány adat Kárpáyalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről / J.Kobály // NJAMÉ. – 2001. – XLIII. – Old.197–224.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

- КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР. Москва.
- УІЖ – Український історичний журнал. Київ.
- NJAMÉ – A Nyiregyházi Jósa András múzeum Évkönyve. Nyiregyháza.

ДОДАТОК

Федір Потушняк

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ ОДЯГ (переклад з угорської: Хр. Кліса-Гальчак; передмова та примітки: Михайло Тиводар)

У бібліографічних покажчиках праць Ф. Потушняка часто згадується “Руський народний одяг” (“A rusin nérviselet”), що була опублікована угорською мовою в ч. 1–4 часопису “Зоря-Најнал” за 1943 р. Вона займає с. 302–325 названого часопису та резюме “руським языком” на с. 325–327. Оскільки резюме надто загальне і не розкриває багатьох фактів, що наведені в статті, виникла потреба її перекладу і публікації українською мовою.

Хоча названа стаття Ф. Потушняка про народний одяг українців Закарпаття одна з нечисленних серед публікацій досоветських часів, дослідники, через мовний бар’єр її майже не використовували, або ж використовували лише її резюме “руським языком”. Зауважимо, що Ф. Потушняк у статті вживав етнонім “русини” і похідні від нього “руські люди”, “руська сорочка”, “руський одяг” і т. п., а не “русинський”, “руснацький”, як це робили угорські власті, угрофіли і москвофіли. Для Ф. Потушняка слова “руський” означало український та давньоукраїнський.

Хоча резюме статті опубліковано “літературним” суржиком “Граматики руського языка”, Ф. Потушняк чудово володів українською літературною мовою, мав чітку українську етнонаціональну орієнтацію. У вищеназваному числі часопису “Зоря-Најнал”, поряд з науковою статтею, опубліковано його поему “Хата і млинок”. Мова поеми – українська літературна. Це засвідчує невеликий уривок з неї:

*“Вже осінь горами біжить,
Нове млинок вже меле зерно,
Гусиний ключ у даль летить,
Ослабло й сонце превеселе”.*

Угорські власті, спираючись на підтримку місцевих угрофілів і москвофілів, намагались витворити окремих “угрорусский” чи “русинський”, “русняцький” народ, довести, що місцеве українське населення не має нічого спільного з українцями північних відрогів Карпат та Центрально-Східної України. Вони в 1939–1944 рр. запровадили тотальну заборону всього українського, в тому числі, навіть граматики І. Панькевича.

“Руська мова”, якою написано резюме статті, була спільним витвором угорських властей, угрофілів і москвофілів, які діалекти української мови Закарпаття штучно “зближували” з російською мовою. Про це свідчить подання чиновників Ради міністрів Прем’єр-міністрові Угорщини від 27.06.1942 р., в якому зазначалось: „Безумовно місцева русинська мова має недоліки. Таким чином, не слід заперечувати того, щоб елементи інших мов входили в місцеву русинську мову. З політичної точки зору (курсив наш – М. Т.), враховуючи всі обставини, здається вірнішим прийняття російських мовних елементів, ніж українських”.¹¹

Саме за таких умов з’явилась стаття Ф. Потушняка угорською мовою. Він вимушений був рахуватись з реаліями угорської окупації і в своїх публікаціях стосовно нашого краю вживав угорську офіційну назву “Подкарпаття”. Оскільки угорські назви “Kárpátalja” і “Kárpátontúl” нині перекладаються як Закарпаття, то при перекладі статті Ф. Потушняка використовуємо саме цю назву.

Нижче публікуємо повний переклад українською мовою статті Ф. Потушняка, здійснений працівником Закарпатського краєзнавчого музею Хр. Кліса-Гальчак. Сподіваємось, що вона прислужиться дослідникам традиційної культури українців Закарпаття.

При підготовці тексту статті до публікації нами було змінено її рубрикацію. Тому абзаци в угорському і українському текстах не завжди співпадають. Ми пішли на це, щоб увиразнити виклад матеріалу і надати статті такого логічного характеру, який полегшує сприйняття тексту.

Практично Ф. Потушняк у статті не робить посилань, бо зауважив, що вона написана на основі польових матеріалів. Але при цьому він у підстрочнику наводить назви кількох публікацій різних авторів, в яких так чи інакше висвітлювались певні особливості народного одягу українців Закарпаття. Ми ж всі вихідні дані про ці авторські публікації подаємо в кінці статті у наших примітках.

Михайло Тиводар

---

¹¹ Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз’єднання з Радянською Україною. Збірник документів. – Т. V: 1938–1944 рр. – Ужгород, 1967. – С. 300–301.

Народний одяг русинів є культурним надбанням малочисленного в Угорщині народу. Проживаючи поруч з іншими народами, він залишається своєрідним і оригінальним. Серед майже непрохідних гір і лісів мистецтво його народного одягу залишилось майже незмінним, зберегло численні архаїчні елементи. Загалом народний одяг русинів – це одяг східних слов'ян. У ньому яскраво виражені уподобання жителів Карпат.

Багато науковців звертало увагу на народний одяг русинів. Вони поверхово описували його, а відомості про одяг були неповними. Ці неповні відомості і прагнемо заповнити у даній статті. Основним джерелом до нашої публікації стали польові етнографічні матеріали автора, що були ним зібрані від сільських жителів.

За найбільш характерними рисами народний одяг русинів поділяємо на три групи: 1) гуцульський; 2) мараморосько-верховинський; 3) лемацький.¹ Загалом одяг названих груп дуже схожий. На рівнині у долинях збереглись лише окремі архаїчні елементи такого одягу. Відмінності між названими групами одягу стираються, хоча раніше вони добре проявлялись. Хоча гори відокремлюють одні округи від інших, а мешканці різних локальних груп зустрічаються рідко, всеж між ними відбувались взаємовпливи і взаємозапозичення. Це впливало на зміну основних локальних рис народного одягу, що добре прослідковується на прикладі поширення хустки.

Крім того, мали місце іноземні впливи. У першу чергу їх зазнавали русини на південному сході від румунів, півдні – угорців, заході – словаків. Ці впливи позначались лише на окремих деталях одягу. Згодом деталі замінювали старі елементи на нові. Це характерно для одягу всіх прикордонних територій. У таких місцях можемо говорити про поєднання елементів східного і західного одягу, як це спостерігаємо на угорських територіях.

Вивченню одягу почасти сприяє історія народу У нашому випадку слід брати до уваги переселення народів, що йшло із сходу на захід (тому в лемків виявляється так багато культурних впливів долинян). Значна хвиля переселень відбувалась після війни Ракоція, коли переселялись з гір у марамороські долини, що були заселені найпізніше. Крім того, мали місце постійні пастуші перекочівки. Всі ці процеси позначались на творенні народного одягу.

Історичні дані про руський народний одяг неповні. Конкретних історичних даних і музейних зібрань одягу також не маємо. Наша літера-

тура не містить опису народного одягу,² а живопис служив церкві, а не народу. Тому лише народна традиція є джерелом до вивчення народного одягу та те з одягу, що збереглося на горищах у старих скринях.

Переселення в Карпатах відбувалось окремими сім'ями та невеликими групами. Але в горах продовжував зберігатись незмінним старий тип народного одягу. Переселенці не могли вплинути на зміну одягу окремої місцевості. Вони самі запозичували місцевий одяг.

Зміна традиційного одягу на новий схожа до революційних змін. Змінюють його, як і все довкола, раптові соціальні переми. Але у нас цього не було навіть тоді, коли люди повертались із заробітків в Америці. Ці зміни відбулись відразу після світової війни, як у соціальній, так у культурних сферах. Вони переважно відбувались на низовинних територіях Закарпаття і лише частково зачепили чоловічий одяг всіх територій нашого краю.

З одягом, його кроєм і естетикою прямо пов'язана одягова вишивка, що є окремим видом мистецької діяльності і прямо пов'язана з одяговими комплексами та їх відмінностями. Сам одяговий стрій (комплекс – *М. Т.*) є витвором мистецтва, а його вишивка – самодостатнім витвором народного мистецтва, колективний характер народної творчості.

Нашу вишивку можна поділити на три групи: гуцульську, марамороську та верховинську. Гуцульська у свою чергу поділяється на полянську, богданську і ясінянську. Інші стилі мають найбільше східних впливів. Вони дійшли до нас увібравши чимало запозичень, які законсервувались в орнаментах вишивок Гуцульщини. Марамороські та верховинські вишивки є новішими, але зберегли чимало архаїчних елементів. Найпростішими виявляються вишивки ужанського типу. С. К. Маковський вважав, що вишивки всіх типів є лише видозміною гуцульської вишивки.³

У своїй основі гуцульський орнамент є геометричний: квадрат, ромб, хрест, лінія – складові частини орнаменту. Як і в інших народів вони є стилізованими зображеннями. Це залишки культу Сонця,⁴ що характерне для стародавніх слов'ян, всіх іранців. Ці орнаменти мають іранське походження і аналогії. У народному оздобленні одягу русинів наявні орнаментальні знаки характерні як для аріїв, так ті, що дійшли до нас через Угорщину і Румунію. Важливо відзначити, що на Закарпатті елементи рослинного орнаменту, що поширені на більшості територій України і Росії, тут не зустрічаються, окрім "ялинкових гілочок" та "квіточок". Інші орнаментальні мотиви поширились в краї протягом

першої половини ХХ ст. через школи та друковані поліграфічні взірці вишивки. Якщо в краї зустрічався рослинний орнамент, то це були угорські впливи. Його називали “вишивання на косички”.⁵

Взагалі важко розібратись в історії народного одягу, бо колись одяговий комплекс був спільний для всіх локальних груп Закарпаття.

Жителі долин одягаються за народною традицією як і сто років тому. Чоловіки взували взуття з неочищеної від шерсті шкіри (“постоли”)⁶ так, що ногу поверх штанів обмотували “онучами”,⁷ які разом з “постолом” перев’язувались шкіряними ремінцями (“волоками”).⁸ Взимку часто замість “онуч” взували “капчури”.⁹

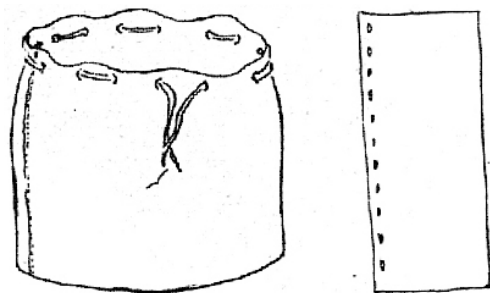
Чоловіча сорочка була широка (“бивна”)¹⁰ і коротка. Її називали “перезяник” і заправляли в “черес”¹¹. Сорочка не мала ґудзиків, а зав’язувалась двома “ощинками”.¹² Слово “зацінкувати” означає зав’язувати, застібувати. Рукави сорочки були широкі, без “зап’ястників” (манжет). До такої сорочки завжди одягали широкий ремінь. “Гаті”¹³ (штани) були широкими з “ройтами”¹⁴ внизу. Головним убором була “кучма”.¹⁵ Одяг був простого крою, без ускладненого пошиття.

До недавня жінки на рукаві сорочки чорною ниткою вишивали ламану лінію. Пізніше чоловічі і, почасти, жіночі сорочки оздоблювались “зубчиками” з білих ниток, а манжети вишивали узорами. Біля шиї замість шнурівок з’являються ґудзики (“гомбочки”). Давніше ґудзики були синього, згодом білого, а потім кавового кольорів. Рукав сорочки був цілнокроєним і пришивався в плече сорочки так, що ставав верхньою частиною горловини.

Широкий пояс вже лише зрідка використовується в комплексі одягу русинів. На голову одягають сукняний капелюх (“дублену клєбаню”),¹⁶ який вимочували в сироватці, “жентиці”.¹⁷ Такий капелюх мав широкі, загнуті до гори поля. Він був важким, не пропускав воду і в ньому не заводились паразити. Через ярмарки набув поширення зимовий ковпак, що замінив традиційну шапку (“клєбаню”).¹⁸

“Гаті” були широкі, у збірочку, як угорські. Літом одягали (“лайбик”)¹⁹ безрукавку, зимою сукняну куртку (“уйош”),²⁰ або “петек”.²¹ Крім того, одягали “холошні” (“голошні”)²² і плетені панчохи.

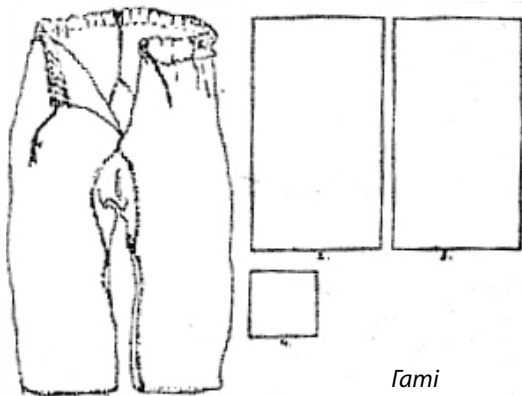
Жіночий одяг колись виготовлявся повністю із домотканого полотна. Давня жіноча сорочка зав’язувалась ззаді шнурівками, спереди, і на окремих частинах рукавів, чорними нитками вишивалась ламана лінія. Рукави були широкі і без манжет. Головним убором був “чепець”,²³ який одягали на Верховині. До світової війни одягали пояс та жіноський “реклік”.²⁴ Тепер ця частина народного одягу зникає і замінюється міським.

Подолок

Цей одяг складав основу народного одягу і на початку ХХ ст. побутував від Тересви і на захід. Наведені дані свідчать, що давно народний одяг був одного типу по всіх територіях краю навіть тоді, коли запозичували чужі складові одягу. На основі цих давніх залишків можна виокремити його автентичні складові від запозичених. Це приведе нас до висновку, що народний одяг Закарпаття був двох типів: гуцульський та мараморосько-верховинський.

Всі зміни і нововведення в народному одязі Закарпаття відбувались під впливом з південного сходу – румунів, півдня – угорців, заходу – словаків. Звідси маємо східні і західні впливи на народний одяг. Проте народний одяг русинів зберігає характерні риси народного одягу слов'ян. Це засвідчується також його народними назвами та підтверджується його схожістю з одягом слов'янських народів. Наприклад, "гаті"

Гаті

Поясним жіночим одягом була спідниця ("подолок").²⁵ Була вона довга і широка, а в поясі зібрана у збірки.

Вищенаведені основні особливості одягу руського народу, який прийшов на зміну пастухам-волохам, котрі Карпатами проникли аж у Моравію.

– старослов'янське "га-штї", "гатя", "сорочка" – "срачиця". Навіть якщо слово "рубаха" вже не є у вжитку, від нього залишились слова "рубєці", "руб'ятка", "руб'ях", "нарубо" (рубъ). Так само нашим словом є "сукман",²⁶ зараз так називають нижню спідницю з купованого полотна (з другого боку Бескид "сукманом"

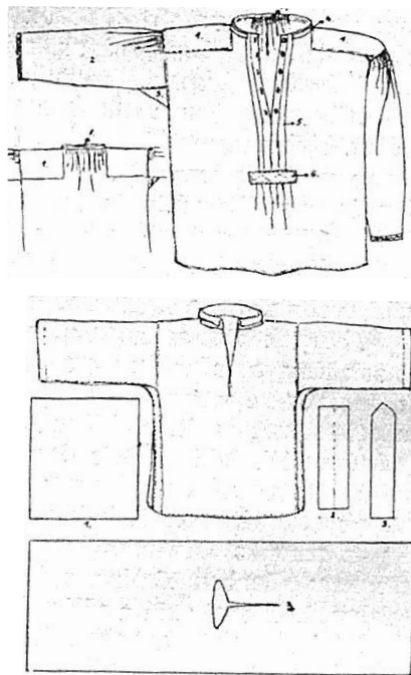
називають чоловічий верхній одяг).²⁷ Важливо те, що ці слова залишились (побутують – *М. Т.*) у давніших низовинних селах, а не в горах.²⁸

Гуцульський народний одяг

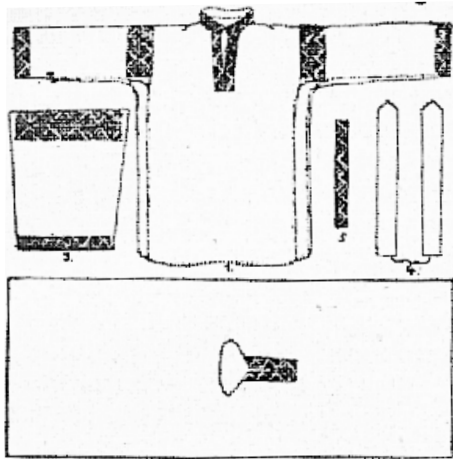
Чоловічий: складається з сорочки, “гетей” (штанів), “кептаря”²⁹ (хутряної безрукавки хутром всередину, оздобленої по шкірі аплікацією і вишивкою) – майстерно оздобленого сукном і вишитими візерунками (у мадярів відомий подібний шкіряному кожух з рукавами), куртки (“сердака”),³⁰ штанів (“ногавиць”),³¹ ременя (“череса”),³² сумки (“тайстрини”),³² шапки, “бочкорів”,³³ “капців” і т. ін.

Сьогодні відомо кілька видів сорочок. Але в їх основі завжди була широка сорочка давнього типу, яку сьогодні дуже рідко одягають і називають “кошулею”³⁴ Комір на ній був широким або вузьким і зав’язувався двома “ощинками” (плетеними білими шнурками, кінці яких зав’язувались) з китицями на кінцях. Також набули поширення коміри з гудзиками (“гомбочками”),³⁵ а давні – з “ощінками”. Біла плечова частина цілнокроєна з рукавом, рукави широкі, без манжет. Інколи довжина сорочки сягала середини стегон.

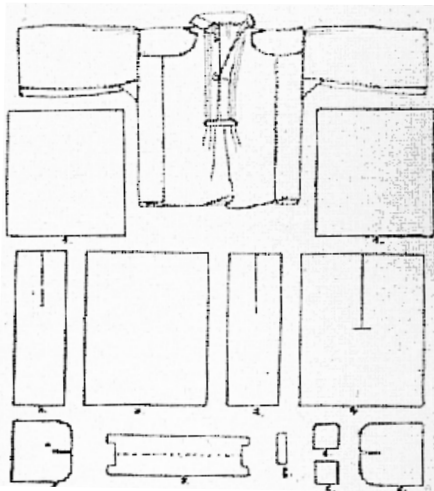
Сорочку завжди вишивали по ошийнику і грудях. Її завжди опоясували вовняним кольоровим паском, кінці якого мали китиці. Зав’язували пояс збоку. Дещо пізніше увійшли в моду короткі й багато вишиті сорочки, що мали відкидний комір, який разом з пазухою і манжетами вишивався. Ці сорочки кроєм схожі до міських і були популярні серед молоді. В останні роки цю моду поширювала учнівська молодь. Подекуди нові тенденції в моді витіснили традиційну слов’янську сорочку домашнього виготовлення. Зникає і традиційний спосіб ношення сорочки поверх штанів. Тепер її заправляють у штани, але ще дехто носить її поверх

Чоловіча сорочка та її крій

Guçul'ska sorochka

Guçul'ska sorochka z Velikogo Bichkova

штанів. Вишивка до нових сорочок виконувалась на окремих шматках полотна, що пришивались до сорочки. У Ясію сорочку шили з домотканого біленого полотна. Її крій був схожим до крою "кептаря", з широким коміром, манжетами та вишивкою у верхній частині рукавів.

Сорочка є найважливішою складовою одягового комплексу, за яким визначають соціальний стан її власника. Про це свідчать такі приказки: "Сорочки не має" – говорить про бідність; "Забрав від нього последню сорочку"; "Лишили його в последній сорочці"; "У дві сорочки одітий" – багатий і т. д. Такі приказки були широко вживані і поширені по всьому Закарпаттю.

Хлопчики до 7 років носили прямі цільнокроєні сорочки, які називались "довганя"³⁶

Штани, народні назви "гаті", "гачі"³⁷, "ногавиці", "ногавки", "протяниці"³⁸ ("портениці", "портяниці" – М. Т.), були двох типів: вузькі "на клин"³⁹ (ромбовидну вставку

між штанинами) та штани другого – просмолені, поширені лише в горах. Влітку одягали лише вищеназвані штани першого типу. В долині сіл Луг і Бичків вже одягали широкі штани без збірок. Їх запозичили від угорців. Раніше вони знизу мали китички, а тепер лише – "стряпачки"⁴⁰

У штани обох типів, щоб не спадали, вставляли “гачник”⁴¹ (шнурок), що просувався між загинками полотна. “Гачником” зав’язували штани. Влітку одягали лише “гаті” (“гачі”), не одягаючи верхніх штанів. Взимку під верхні штани одягали ще й спідні штани. Їх підкрочували до верхніх і в такий спосіб вони тримались. Ношення таких штанів вважалося ознакою мужності.

Як взимку, так влітку поверх сорочки одягали “кептарь” (рум. – “reptariu”) – шкіряна безрукавка хутром у середину. “Кептарі” оздоблювали сукняними аплікаціями, вишивали різнокольоровими нитками. Цю роботу виконували кушнірі. В оздобленні кептарів використовувались й угорські кольори. Коли було дуже тепло чи коли йшов дощ, “кептар” одягали навиворіт.

Взимку поверх кожушка (“кептаря” – *М. Т.*) одягали “сердак”. На низовині замість “сердака” одягали “лайбинку” (лайбан, лайбик – безрукавка з чорного товстого сукна без гудзиків, схожа до гуні), що є пізнішою модою. Взагалі полюбляли одягатись тепло навіть у теплу погоду, бо в горах погода швидко міняється. Хоча гуцули фізично міцні, але майже завжди хворіли.

Гуцільські штани були вузькими і прилягали до тіла. Вони темно-червоного, синього чи білого кольорів. Їх виготовляли з вовняної пряжі, фарбували в домашніх умовах у червоний чи синій кольори, закріплюючи кольори соком квашеної капусти (росолом – *М. Т.*) або оцтом. У низовинах одягали білі досить широкі штани, що схожі до румунських.

Верхня і нижня частина одягу скріплювались ременом (“чересом”). Донедавна цей елемент одягу був поширений по всьому Закарпаттю. Ще сьогодні такий ремінь носять старі чоловіки, а в окремих сім’ях його зберігають як пам’ятку. Гуцули використовували широкий ремінь при роботі в лісі. Він захищає м’язи живота від перевантаження. Його також використовували замість кишень, а водночас він чудово доповнював і прикрашував весь чоловічий стрій. Після світової війни такий ремінь (“черес” – *М. Т.*) вже рідко зустрічався. Їх привозили з Трансільванії (Ерделі). Тож в краї вони вже не часто використовуються. Натомість поширився простий ремінь з однією застібкою. “Черес” і нині обов’язкова складова одягу справжнього пастуха. Його оздоблюють жовтими (мідними – *М. Т.*) каплями та ромбовидними металічними заклепками і т. п.

Для зимового одягу характерною є куртка (“сердак”, “сердаш”). Гуцули вважають, що справжньою ознакою гуцула є “сердак”. Матерію (сукно – *М. Т.*) для “сердака” гуцули самі виготовляють і фарбують. Його

крій відбувається у такий спосіб: досить широку тканину (сукно – *М. Т.*) згинають по довжині сердака і шивають з обох боків до місця, де мають пришиватись рукави. Потім передню пілку розрізують по середині та вирізують шийну частину. Після цього пілки передньої частини обшивають смужкою темнішого кольору та звисаючими китичками (“грядушками”).⁴² Потім пришивають низкий (стоячий – *М. Т.*) комір до шийного вирізу. Щоб тканина не торочилася, її обшивають різними типами швів кольоровими нитками (“гарасом”).⁴³ У Рахові шви оздоблюють орнаментальними швами червоного, зеленого і жовтого кольорів. У Ясіню переважають жовтий, глибокий синій та золотистий кольори. У низовинних селах замість “сердака” одягають “лайбани” (верхній одяг схожий до міського пальто). Їх виготовляли з нефарбованого домотканого сірого гладкого і неворсистого сукна. Чоловічі “лайбани” не оздоблювались, а жіночі – оздоблювались нашивками з чорного оксамиту.

На свята гуцули одягали кожух. Святковий кожух подібний до “лайбана”. Шився він з овчини і мав рукави. Вишиваний (“писаний”) кожух є найбільшою гордістю і прикрасою гуцула. Їх оздоблювали вишивкою, аплікацією, “китицями”, “дармовисами”⁴⁴ (що були лише декоративною частиною одягу і жодної іншої функції не виконували). На оздоблення одягу гуцули не шкодували грошей. Відмінності між чоловічими і жіночими кожухами проявлялись лише в оздобленні. Виготовляли кожухи місцеві майстри. Колорит оздоблень мав місцевий характер, але зрідка проявлялись риси трансільванських оздоблень.

В с. Луг (під впливом румунів) одягали короткий сіряк (“губат”).⁴⁵

Взуттям гуцулів звичайно є “бочкори” (“постоли”), що виготовлялись з очищеної від шерсті шкіри. Вони відрізнялись від такого ж взуття інших територій краю своїм кроєм, спереди і ззаді мали невеликі загини до верху (“рами”). На ноги одягали “капчури” (“капці”) червоного кольору, зрідка онучі, а на них взували “бочкори”. Взуття перев’язували вовняними “волоками”, якими обмотували всю гомілку. Раніше “волоки” були довшими і ширшими, ними обмотували гомілку так як це робили вояки.

Капелюх (“клебан”) у гуцулів був переважно зеленого кольору з вузькими полями і широкою стрічкою, як у лісників. Капелюхи купували. Парубки за стрічку капелюха любили класти якусь оздобу: павинне перо чи гілочку. Колись у моді були “мішковські”⁴⁶ капелюхи. Назва очевидно походить від “мішкольці” – капелюх (так їх називали в Кобилицькій Полянні). Вони були із підігнутими вверху полями, мали оксамитовий шнурок, що тричі обмотував голову шапки. Такі капелюхи були запозичені з низинних сіл краю. Взимку одягали шапки (“ковпаки”,

“калпаки”)⁴⁷ з овчини домашнього виготовлення.

Зачіски в чоловіків вже сучасні. Довге, посеред голови розділене проділом волосся носять лише старі чоловіки. Колись такі зачіски з довгим волоссям були поширені по всьому Закарпаттю.

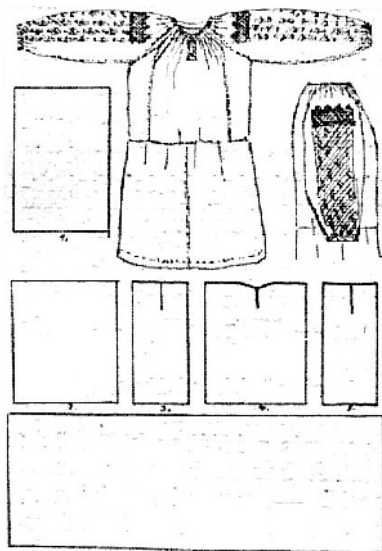
Доповнює народний стрій сумка (“тайстрина”, “трайстрина”),⁴⁸ яку носять збоку на витканому з різнокольорових ниток і оздобленому паску (“баюрі”).⁴⁹ Таку сумку одягають навкис через плече. Вона є чудовою прикрасою. Її ремінчик також є помітним декоративним елементом у строї. “Тайстрина” замінює функцію кишень, бо на “сердаку” і “лайбани” кишені відсутні, як відсутні і гудзики. Сьогодні вже рідко використовується “тайстрина”. Молодь її носить лише як оздобу.

Як бачимо, основні елементи гуцульського одягу мають риси кочових (східних) пастухів. Походження гуцульського одягу ми повинні шукати на сході. Колись при переселенні гуцули взяли їх із собою. Згодом до східних елементів вони додали місцеві елементи та частково румунські і трансільванські.

Жіночий: одяг гуцулок складався з сорочки, нижньої спідниці (“подтока”,⁵⁰ “подолок”⁵¹), незшиваного поясного одягу (“запаски”),⁵² пояса, безрукавки (“кептаря”), взимку – кожуха або “лайбана”, хустки (“ширінки”),⁵³ “капчурів”, “постолів”, які взимку інколи замінювались чоботами (“чїжмами”).

Жіноча сорочка в розгорнутому вигляді майже квадратна по ширині і довжині і довга аж до кісточок. Сорочка спереди мала короткий розріз, який називали “пазухою” і вишивали тонкою вишивкою (“взірцями”). Комір (“ошийник”)⁵⁴ був тонким і стягувався шнурками (“ощинками”), що на кінцях мали китиці. Переважно гуцульська жіноча сорочка дуже широка, має цілнокроєний рукав з плечовою частиною, що називається “опліча”.⁵⁵ Широкий рукав сорочки на “зап’ястнику”⁵⁶ вишивався в один ряд рідкою вишивкою “на смерічку”, стягувався зав’язкою (“оперізкою”) і цим відрізнявся від сорочки з с. Довгого.

Сорочки бувають двох видів: короткі і довгі. Довгі сорочки мають вужчий рукав. Сорочку у поясі стягували. Нижня частина сорочки (“підточе”)⁵⁷ дошивають, а зустрічаються вишиті сорочки з цілого шматка полотна. Довгу сорочку носили із “запасками” (“запаски” – поясний жіночий одяг). Це дві виткані з вовняних ниток плаhti. У них втикали позолочені дротики, щоб тканина була пружною. Кольорова гама “запасок” завжди пов’язана з місцевістю. Їх колорит утворювали виткані кольорові смуги вовняних ниток. Їх поєднання має локальні особливості. Перед тим як одягнути сорочку, гуцулка призбирує її у бедрах (у

Жіноча гуцульська сорочка

"Гуцулка"

жій до "кептаря" тільки з рукавами, а "сердак" – до кожуха, бо крій у них однаковий. Верхній одяг гуцулів завжди короткий, довгого вони не одягають.

Дівчата ходять з непокритою головою, волосся заплітають в косу, або роблять "заплітки"⁶¹ з багатьма кісочками. У низинних селах звичайно волосся розділяють посеред голови і на вухах сплітають у кіски, в які вплітають червоні чи сині "заплітки". У свята дівчата одягали вінки з квітів. Такий вінок був символом дівочості і молодості. Це засвідчує

поясі – М. Т.) на складки ("фалди"),⁵⁸ "запаски" зав'язує поясом ("окрайкою") вище талії, залишаючи один кінець звисати спереди, а другий – ззаді. Пояс, як і запаску, тчуть з вовняних ниток, що перетинаються позолоченими дротинками.

Якщо сорочка коротка, то одягають жінки нижню спідницю, що шиється з трьох шматків полотна, у поясі стягується у складки, що закріплюються обшивкою. Такі спідниці одягають на низовинних територіях і зрідка їх носять з "фартухом".⁵⁹ У низовинних селах виготовляли спідниці з купованого полотна. Їх одягали на довгі сорочки, а поверх спідниці ще одягали фартух ("плат").⁶⁰ Але тут фартух не є такою обов'язковою деталлю одягу як на Берегівщині.

Спільною складовою частиною чоловічого і жіночого одягу є "кептарь", вишитий квітами і прикрашений китицями. Але бідні одягали неприкрашені кептарі. Жіночі "кептарі", особливо в околицях с. Ясіня, обов'язково оздоблювались китицями.

Взимку жінки одягають "сердак" чи кожух. Кожух за кроєм схожий до "кептаря" тільки з рукавами, а "сердак" – до кожуха, бо крій у них однаковий.

весільне “ладкання”⁶² (до сьогодні втрата вінка означає втрату дівочості і невинності).^{*} На весіллі нареченій та дружці в косу вплітають кольорову нитку (“гарас”), плетуть вінок нареченій. Його називають “кошуна”.⁶³ Вплітали його з рути або штучних квітів.

Заміжні жінки завжди голову накривали червоною хусткою, в низовинних селах – і чорною, кінці якої переплітають під підборіддям і зав’язують ззаді на шиї.

Взуття гуцулок – “постоли”, в які взували ноги одягнуті в червоні “капчури”. Останнім часом взувають шкіряне взуття, а “постоли” взувають лише до праці та виходу в гори. Їх взувають вже з простими нефарбованими “капчурами” із сирого вовни, що не вбирає вологу.

Доповнюють жіночий одяг прикраси з бісеру (“намиста”, “мониста”,⁶⁴ “силянки”⁶⁵), на яких могли бути позначені буки або і слова. Прикраси одягали, щоб шия не була голою. Ще однією шийною прикрасою були стрічкові намиста (“силянки” – М. Т.), у візерунках яких використовувались зображення квітів.

У низовинних селах Гуцульщини (Луг, Бичків та ін.) традиційний одяг гуцулок зазнав впливу міського та румунського одягу.⁶⁶ Тут виріз горловини жіночої сорочки широкий і чотирикутний, щоб зручно просувати голову. Сорочка спереди зібрана у складки і вишита, інколи нашивали вшиту стрічку. Розрізу спереди сорочка не мала. Рукав сорочки закінчувався воланчиком і зібраними у збірку (“перетігання”)⁶⁷ та вишитими манжетами. Звичайно сорочка була довга, лише зрідка – коротка. На сорочку одягали спідницю у збірку і фартух. Влітку поверх сорочки носили сірий сукняний “лайбик” без гудзиків, а взимку – прямовисний кожух, або вільну сукняну куртку (“кабат”)⁶⁸ міського крою. Жінки носили чорні або строкаті головні хустки, дівчата заплітали волосся ззаді (“поза голову”) і прикрашали його розмаринком.

Взуття сьогодні купляють на ринках, зрідка постоли з білими “капцями” взувають в долині р. Тересви.

Доповнювали одяг різноманітні плетені однопальцеві рукавиці, часто – легкі міські.

---

* Колись у нас у дівчат був поширений звичай оздоблювати зачіски квітами. Ще й сьогодні традиція вимагає, щоб перед хатою, в якій є дівчина, влаштувався квітник, а у вікнах та у квітнику вирощувався розмарінок. Ще й сьогодні, не лише у весільних, а й в інших піснях, втрата вінка означає втрату дівочості і невинності.

Мараморосько-верховинський одяг

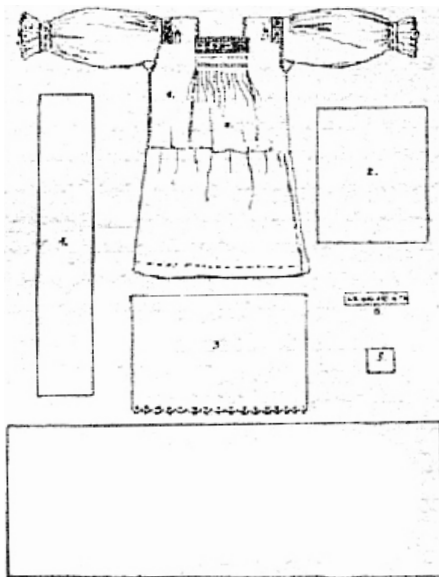
Чоловічий: Тепер чоловічий одяг Мараморощини значно відрізняється від гуцульського, хоча в своїй основі вони ідентичні. В основі мараморосько-верховинського одягу знаходиться старий бойківський одяг, що частково зберігся майже у первісному вигляді в окремих старих людей. Характерним для цього одягу є зовсім коротка сорочка, що не досягає навіть “череса”, рукави сорочки довгі і широкі, без манжет. Сама сорочка сягає лише до середини рукавів. Сорочка, замість коміра, має вузьку облямівку, неглибокий розріз на грудях, що стягується “ощінками”. За кроєм сорочка схожа до крою кожуха. В одязі долини р. Тересви, як і в низинних гуцульських селах, помітні відчутні румунські впливи.

Щодо чоловічого одягу марамороської Верховини, то не виявляється суттєвих відмінностей по всій окрузі. На Верховині до світової війни повсюдно був поширений старий тип сорочки, що шилась з трьох шматків домотканого полотна однакової ширини. Перший і другий шматок (пілки – *М. Т.*) були передком і спиною (задком – *М. Т.*), а третю розділяли навпіл і називали “приставками”,⁶⁹ що вживались з обох боків, щоб сорочка була “бивна”. У низовинних околицях марамороської Верховини замість “приставок” викроювали “латиці” (прямокутні шматки полотна завширшки до 8 см). Їх шивали під обкатом рукава (під паховою – *М. Т.*) “сліпим рубцем”.⁷⁰ Краї полотна двічі загинали і прошивали поверх полотна вишиваним швом і обшивали “церкою”.⁷¹ Розріз на грудях (“розпорку”)⁷² вишивали білими нитками. Комір сорочки невисокий (стоячий – *М. Т.*) і зав’язувався “ощінками” ручної роботи.

Нижня частина рукава жіночої сорочки призбирувалась у збірочки, які зшивались з виштою 5 см шириною смужкою, що слугувала манжетою. На верхню частину рукава “ланцюжком”⁷³ пришивали вишиті геометричним або рослинним орнаментом смуги. Рукав сорочки пришивали з підкладкою і там, де була підкладка, вшивали 8 см прямокутну вставку. Верхню частину сорочки збирали у збірки (“збиранку”),⁷⁴ яка завершувалась стоячим комірцем у вигляді обшивки. Таку сорочку носять у низовинних селах аж до Бичкова. Сучасна сорочка під впливом міської моди зазнала певних змін: має високий комір з гудзиками та білою вишивкою на “чіпках”.⁷⁵ Можливо це прояв трансільванських впливів. Тутешня сорочка переважно вузька, вишита на грудях і манжетах. Такі сорочки характерні для цієї території.

На свята одягали густо вишиті сорочки. В околиці Чорної (Усть-Чорна? – *М. Т.*) вишивали сорочку лише на плечах, а в низинних околицях її вишивали аж до пояса.

Літом чоловіки носили широкі "гаті" з домотканого полотна, що стягувались шнурком у поясі. Це старий бойківський одяг, який у своїй простоті не зазнав змін. У Красношорах (с. Красне Тячівського району – М. Т.) та його околицях широкі "гаті" мають особливу форму і закінчуються в низу торочками. У Чорній "гаті" обшивають широкою стрічкою, так званім "великим узором". Очевидно це румунські впливи. Давно чоловіки одягали широкі "гаті", які внизу закінчувались торочками ("стъопками") і зшивались узорчатим швом ("ціркою").

Жіноча сорочка (Великий Бичків)

Взимку і влітку одягали штани ("ногавиці") з домотканого полотна, зрідка купованого, бо вважались гарнішими. До роботи одягали лише "гаті". Плетені "капці" були дещо ширшими ніж у гуцулів.

До новітньої моди в одязі відноситься купований "лайбик" з гудзиками і цим відрізняється від гуцульських. На Верховині одягали "лайбики" з простого полотна. Раніше одягали "кацабайку" чи "кобоцайку"⁷⁶ у формі жекета ("реклика") без кишень, з вузькими рукавами і без коміра. У кравця замовляли "камізельку"⁷⁷ з білої чи сірої тканини. Жіночі "камізельки" подібні до чоловічих.

Тут взуттям залишаються все ще постолі, хоча починають носити куповане взуття.

Головним убором є купований капелюх ("клебаня") або ж плетений із соломи капелюх. Взимку носили "ковпак". Солом'яні капелюхи домашнього виготовлення мали широкі поля ("високі криса"),⁷⁸ краї яких мали зубчики, а тому їх називали "зубчані".⁷⁹ Також були поширені "дублені"⁸⁰ капелюхи, як у пастухів. Взимку носили "баранкові"⁸¹ шапки з білої чи чорної овчини. Всередині вони були з білої, а назовні з чорної овчини. Виготовляли їх місцеві кушнірі на міський манер. Діти одягали "чепак",⁸² що виготовлявся з будь-якого полотна (сукна, овчини – М. Т.).

Найпоширенішою була “шапка завічаста”⁸³. До війни вона була постійним головним убором старших чоловіків. У середині вона мала білу стрижену овчину, а ззовні – сиве (сіре – *М. Т.*) сукно (“постав”). Шапка зшивалась з чотирьох частин, шви оздоблювались червоними нитками (“проклад”).⁸⁴ Вгорі шапка мала великий бумбончик завбільшки в яблуко (“китицю”) з синього і червоного “гарасу”. Коли хтось помирав, то обов’язково шапку ставили в труну. В долині р. Тур’ї таку шапку називали “папак”⁸⁵.

“Черес”, що завжди пов’язаний з давнім одягом, нічим особливим не відрізнявся від гуцульського.

Однією з характерних частин народного одягу цієї округи є сіряк (“уйош”, “петек”, “гуня”). “Уйош” завжди шили з домотканого чи купованого сукна. З домотканого сукна носять “уйош” старі чоловіки в гірських важкодоступних селах. Шив “уйош” місцевий кравець строго дотримуючись традиційних форм. Його крій повсюдно однаковий. Відмінності між ними спостерігались лише в кольорах сукна. На Мараморощині вони темні, а в горах Верховини – світлосиві. Були в селах поширені прості і німецькі “уйоші”. Німецький “уйош” нагадує “реклик” з коміром.

Раніше носили зшитий з чотирьох баранячих шкір кожух. Чоловічий кожух не мав “смуша”⁸⁶ і лише по краях був вишитий білими, зеленими або червоними шерстяними нитками, а ззаді мав “катуси”⁸⁷. Хутром (“смушкою”) обшивали лише шийний виріз чоловічих кожухів. Такі кожухи до краю занесли мандрівні кушнірі з Галичини.

Схожою до кожуха є зшита з двох шкір “камізоля”. До світової війни (першої – *М. Т.*) вона повинна була бути у кожного парубка. Вона не мала рукавів. Її шийний виріз вишивався з обох боків червоними і зеленими “кривульками”,⁸⁸ рослинним орнаментом. Під підборіддям вона мала “розпорку”, яка застібалась вправо гудзиками, що виготовлялись з тонких смужок шкіри. Спереді “камізоля” мала дві кишені, що були оздоблені “смушком”, шкіряними петельками і гудзиками.

У горах звичайно носили білі або чорні “петеки”. Вони мали довгі рукави. Місцями вони були сірі, чорні або комбіновані. По всій Верховині аж до Ужжа вони не виявляли локальних особливостей. Для “петека” характерні довгі рукави. Зустрічались також “петеки” схожі до угорських. В низовині на захід від с. Довгого були поширені довгі білі “чухрані петеки”⁸⁹ з довгим ворсом. Їх одягали взимку від холоду, а влітку на дощ. Такий “петек” мав однакову форму як для чоловіків так і для жінок. Нижче Білок та Іршави такий “петек” зник, бо люди інших

вірувань насімхались з русинів, вважаючи його за символ простакуватості та неосвіченості. Сюди його занесли пастухи з Трансільванії. На заході краю він мав вже дещо видозмінену форму. На заході краю був поширений оздоблений червоними нитками “петек”, який тут називали мадярським. У 40-ві роки (XX ст. – М. Т.) на Верховині носили “косматі гуні”⁹⁰ домашнього виготовлення. Були вони білі і сірі, довгі і нижче колін чи по довжині рукава.

Щодо чоловічих зачісок і головних уборів, то вони стали модерними. Волосся вже коротке, довге до плеч волосся зустрічається рідко, його носять лише старі чоловіки. Тут зараз люблять носити солом’яні капелюхи домашнього виготовлення, які називають “солом’янками”. Останнім часом їх купляють на ярмарках.

В одязі ужанської долини не спостерігаємо якихось особливостей, хіба що те, що тут чоловіки носять дуже вузькі шкарпетки з білого домотканого полотна, які тісно прилягають до гомілки. Комір сорочки вишивають простою або святковою вишивкою, а взимку місцями одягають “папаху”, що вгорі має прикрасу.

Жіночий. Жіночий одяг тут має такі відмінні риси: жіноча сорочка, що повсюдно є основним елементом одягу, в цьому районі, на відміну від гуцульської, застібувалась ззаді шнурками або гудзиками, а спереді зібрана у дрібні збірочки з вишивкою у вигляді квадрата, прямокутника чи смугами. Складки на сорочці бувають різними: на сході краю вони менші, а на заході – більшають. Плечова частина сорочки цілнокроєна разом з рукавом, досить широка, а вся верхня частина вишита однокольоровими нитками. Її називають “заспутьниця”⁹¹ Орнаментальні мотиви вишивки – хрестик, квіти у формі ромба, або ромба у вигляді хреста. Манжети на сорочці широкі, вишиті, як і “фодри”⁹² що спадають на зап’ястя руки. Віднедавна вишивка на на сорочці різнокольорова та різноманітних орнаментів. Вони роблять сорочку гармонійно оздобленою. Такі сорочки є з “фодрами” і без них. При цьому обидва види сорочки поширені паралельно, навіть в одному селі побутовали сорочки з “фодрочками” і без них.

На захід від с. Буштина і вверх в гори носять так звану “білену сорочку”⁹³ вишивану, як і 20 років тому, білими нитками “на чіпки”. Вона застібувалась синіми гудзиками. Така вишивка не використовувалась на Верховині.

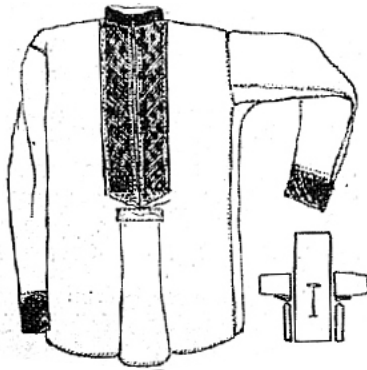
У низовинних районах жіноча сорочка має свої особливості. Вона вишивалась, як і 20 років тому, спереді (на грудях – М. Т.) і на плечах. Коротку сорочку доповнює “бивна” нижня спідниця – подолок з домотканого полотна, але зараз поширюється купований “сукман”. Поверх сорочки

одягали фартушок з різнокольорової купованої тканини. Ця частина жіночого одягу поширена в краї майже повсюдно, але його ширина буває різною. Крім того, її почали оздоблювати “фодрочками”. Наприклад, в Келечені фартушок майже повністю закриває сорочку. Лише трішки її видно ззаду, а в околицях Довгого він неширокий, довгий і одноколірний.

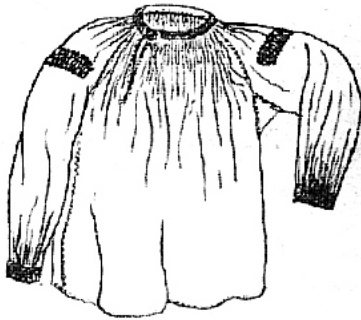
В долині р. Тересви поширена дещо інша сорочка, хоча вона в своїй основі однотипна з сорочками інших місцевостей краю. На ній, як і на сорочці з Бичкова, помітні румунські впливи і в кольорах вишивок. У Брустурах (Лопухове – М. Т.) вишивка на сорочках червона чи близька до червоної. Водночас тут зустрічаємо вишивання зубчиків білими нитками, що було поширене кілька років тому по всій низовині. В Нересниці та його околицях також помітні румунські впливи. Наприклад, тут рукав сорочки у збірочки (“фодрочки”), квадратний шийний виріз

оздоблений вузькою смужкою вишивки. Строкати багатоколірні спідниці, що купляються на ярмарках, в поясі зав’язуються стрічками.

Далі на південь збереглися старі форми одягу русинів. Тут поширена сорочка з манжетами та прикритою шиєю. Жіноча сорочка від дівочої відрізняється тим, що на дівочій сорочці ромбики менші. На шиї носили стрічку (“силянку”) з бісеру. Тут вишивка ширша ніж в околицях Хуста, а геометричний орнамент утворює одноколірну стрічку. В околицях Волового (Міжгір’я – М. Т.) в народному одязі відмінності проявляються лише в одяговій вишивці. Тут поширена квадратна вишивка на груді під підборіддям. Це характерно і для верховинської жіночої сорочки. На рукавах таких сорочок вишивка вужча. Схожу форму сорочки знайдемо на захід від Вонігова до Довгого і поширена далі вгору по Верховині. По всій Мараморощині ще можна виявити

Чоловіча сорочка (Верхній Синеvir)

Жіноча сорочка (Верхній Синеvir)

вишивку білими зубчиками, або одяг без вишивки.

Завжди сорочку доповнює пояс. Навіть в одному селі ширина його буває різною, а за кольором найчастіше бувають червоними у південних околицях (долини р. Терелі, Волового, долини р. Турі). Основне завдання пояса прикрашати одяг, але останнім часом використовується він рідко.

Верхню (плечову – *М. Т.*) частину одягу доповнює “лайбик”. Він схожий до “кептаря” і місцями його так само прикрашають. Переважно його виготовляють з шовку чи іншого купованого полотна, абож купляють готовими на ярмарках. Здебільшого колір “лайбика” чорний, а в дівочих – переважають світлі кольори. У окремих місцях їх оздоблювали за зразком гуцульських кошушків, особливо в Ізі, де на ньому всюди розміщували різні прикраси. У пергу чергу вони були прикрасою, але водночас стягували верхню частину грудей. Його одягали прямо на сорочку. Подекуди він застібувався гудзиками (Волове).

Взимку жінки носять “уйош”, який відрізнявся від чоловічого лише оздобленням. Вони не такі довгі і широкі, як “лайбани” в гуцульських околицях. Найчастіше їх вишивали чорними, червоними і синіми нитками.

“Петеки” – короткі, однакові як у чоловіків так жінок.

Цікавими є головні убори жінок. В основному жінки покривають голову хусткою. Дівчата не покривають голови, заплітають дві коси з стрічками, або вишивані стрічки з китицями. Крім того, дівчата носять ще й вінки, як на гуцульських низовинах та околиці Вонігова. По всьому Закарпаттю за звичаєм на голову молоді кладуть вінок: в околицях Волового і Хуста, Вонігова він стає короною із штучних квітів, що переважно купляються, але дуже оригінально komponуються на короні. Таку ж функцію виконує і “чепець” – головний убір жінок. Він тісно прилягає до голови, ззаді звисають дві стрічки на всю довжину спини. Колись “чепець” носили постійно, а сьогодні їх одягають у двох випадках – на весілля та на похорони.

Чепець складався з двох частин: перша – це кора омели, що стягувалась в кружок, друга – візерунково плетена з “памути”⁹⁴ панчоха (“капець”), що натягувався на кружок з омели. Довкола кружка кріпились 2–3 см стрічки (“пантлики”).⁹⁵ Ззаді кружок стягувався шнурком і накривався неширокою вишитою хустиною (“платиною”).⁹⁶ До “чепця” прикріплювали 8–10 см довгі чорні стрічки, що сягали до талії.

Ще до 1890-х років жінки голову покривали білою хустиною (“платом”), що виготовлялась з домотканого тонкого, добре вибіленого по-

лотна. Пізніше одягали хустину чорного кольору. Одягали такий “плат” і до церкви.

До 1890-х рр. дівчата на видання заплітали три коси, а в них вплітали “заплітки” з червоного і зеленого “гарасу”, в яких було до 100 шнурочків, що досягали пояса і на ньому закріплювались. Закінчувались коси китицями чи мідними гудзиками з капслів патронів.

Дівчата-відданиці одягали “біленики”,⁹⁷ що шились так як і сукні. Їх поли були з добре вибіленого полотна. Поверх “біленика” одягали

червоний “катран”,⁹⁸ а у великі свята на Верховині молодь майже повсюдно одягала ще й пояси. Давно, 60 р. тому, такі пояси носили і на долині. Цікаво й те, що від Волового до Волівця жінки замість чепця одягали на голову дві хустки. Однією хусткою закривали чоло, а другу – зав’язували

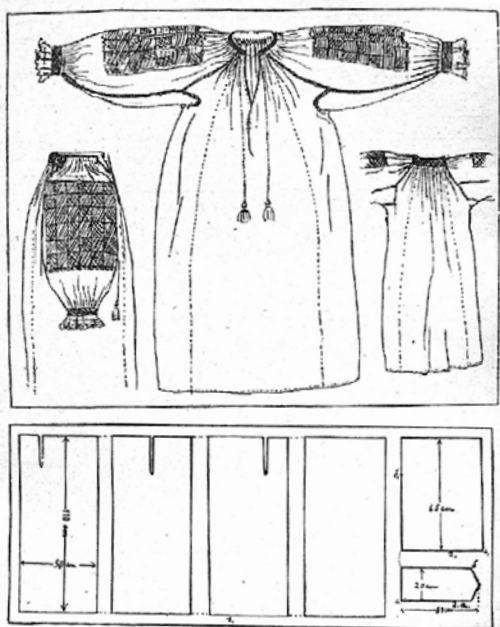
під підборіддям. Верхня хустка була переважно червона, а нижня – чорна. У старих жінок обидві хустки були чорні. Жінки тут одягали дві хустки, а дівчата одну.

Примітною оздобою костюму є перли, які повсюдно на Верховині називають “голоцками”.⁹⁹

До цієї групи відносять і одяг з околиць Довгого, який відрізняється від верховинського, особливо жіночий, живописністю. Жіночий одяг складався з довгої сорочки із збірками спереди (на грудях – *М. Т.*), рукавів з манжетами без “фодрочок”, манжети достатньо широкі і вишиті червоними ромбиками. На сорочку одягали неширокий фартух, який спереди збирався у збірки. У дівчат вони були переважно синього кольору. Дівчата на голову одягали червону хустку, жінки – чорну. Взимку одягали “уйош”, що майже не відрізнявся від чоловічого. Пояс був синього кольору і використовувався лише як прикраса. У с. Кушниці носили широкі хустки, які спадали кінцями на плечі. Такі хустки характерні для всієї цієї округності.

Одяг Ужанської Верховини схожий до марамороського, відрізняється від нього лише деталями.

Характеризуючи колористику одягу краю відзначимо, що на західних теренах частіше використовується чорний і червоний кольори в оздобленні. Розріз на сорочці знаходиться збоку, а вишивка домінує на грудях. Як і в марамороських коротких, сорочка на плечах збирається у дрібні, густі прошиті збірки, що вишиваються хвилястими лініями ("кривульками") та доріжками ("уличка", "путник").

Жіноча сорочка та її крій (Довге)

На шию одягають вручну в'язані візерункові намиста. Вишитий і обшитий розріз розміщений на правому боці сорочки. Нижня спідниця на цій території насправді нижня ("сподок").¹⁰⁰ Поверху неї одягають "катран", "півку" з купованої матерії.

В долині р. Тур'ї цей одяг має свої особливості і відрізняється своєю колористикою. В горах продовжує побутувати широка спідниця з домотканого полотна, що доповнювалась червоним поясом, який залюбки одягали дівчата. Зимом чоловіки і жінки одягали "уйош", який обшивали синіми стрічками. На жіночих "уйошах" стрічки широкі, а на чоловічих – вузькі. У чоловічому одязі не помітно якихось характерних особливостей.

Жіноча сорочка (Долина р.Тур'ї)

Дуже гарний та барвистий жіночий одяг долини р. Тур'ї. Для нього характерна гарно вишита коротка сорочка з не дуже широким орнаментом на плечах, грудній частині та манжетах. Поверх сорочки одягали "сукман" і фартух з широким поясом, який тут називають "припиначем" чи "затикачем".¹⁰¹ Волосся заплітали в одну косу чи дві коси, в які вплітали шерстяні китичкию

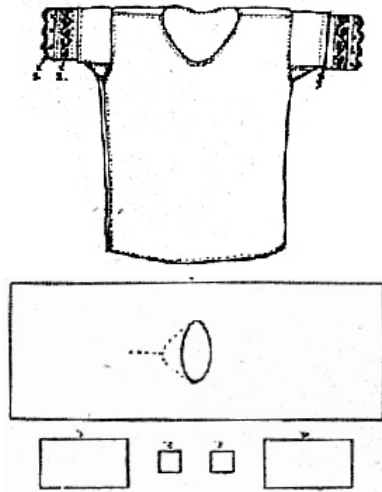
Взуттям тут були чоботи або постолои.

Лемківський (лемко) народний одяг

Одяг низинних сіл, окрім сорочки і гатей, став тут дуже схожим до міського.

На межі зі Словаччиною помітно відчутні впливи словацького народного одягу на народний одяг русинів, бо він майже повністю виготовляється з покупної матерії. Силуети жіночого народного вбрання тут набувають більшої жіночості ніж в традиційному одязі русинів. Мета такого одягу в першу чергу естетична. Тут замість сорочки одягають "опліччя"¹⁰² та кілька "сукманів". Коли жінка йде, то "сукмани" колишуться як рухомий дзвін. Такий одяг поширений вверх від Ужгорода по долині р. Ужа. До спідниць одягали шовковий "кабат", нижні кінці якого спадали на бедра "бивно".

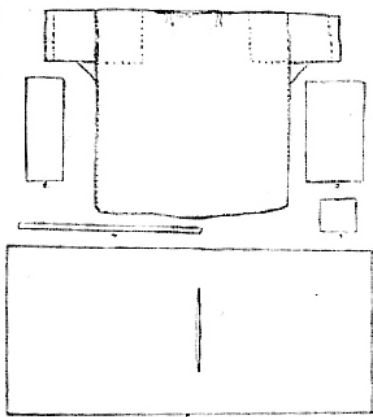
"Опліча" – це коротка сорочка з короткими вузькими рукавами. Тіло нижче бедер прикриває "кабат" і "сукмани", яких одягають 7–15, а то й двадцять.

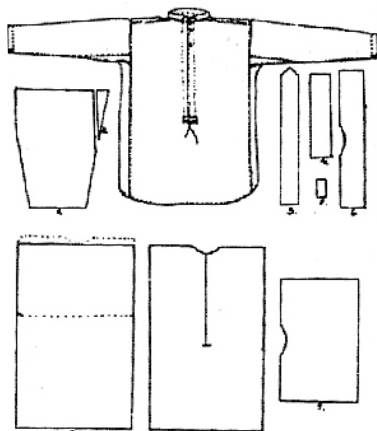
Жіноча сорочка та її крій (Пінковці)

Колись замість "сукманів" одягали "подолок", який нині одягають лише старі жінки. В низовинних селах на "опліччя" одягають "лайбик" на один чи два гудзика, а у святкові дні одягають "візитку".¹⁰³ Все це доповнює фартушок. На голову одягають хустку, якою накривають голову, але не зав'язують. Взимку носять велику хустку ("велику ширінку"), або кожух, а подекуди довгу чи коротку куртку ("губу").

У цьому районі народний одяг пов'язаний з рядом народних звичаїв. Одяг є святковий і повсяк-

Крій жіночої сорочки (Пінковці)

Крій чоловічої сорочки (Пінковці)

денний. Святковий одягають лише на свята, на весілля, хрестини і т. п. Навіть йдучи на ярмарки до сусідніх сіл не одягають святкового одягу. Відповідно у свята ніхто не прийде до церкви у буденному одязі, хіба жебрак. Тому люди, які не мають святкового одягу у свята не виходять з хати, хоча кожен русин вважає за обов'язок у Великодну неділю відвідати церкву.

Чоловіче вбрання (стрій – *М. Т.*) у цьому відношенні значно простіший, але в неділю обов'язково чоловіки одягали чисту сорочку і, по можливості, новий капелюх. Дуже роздягатися ("понад міру") не прийнято, бо таких осуджували. Можна було зняти якусь частину одягу щоб загоріти, але і це викликало осуд у місцевого населення. Крім того, внесення змін до одягу вважалося гріхом. А в низинних селах, де в народний одяг проникали впливи і запозичення інших народів, вдягнути одяг американського, угорського та ін. народів було звичайним явищем. Тому тут починає домінувати міський одяг. Це дає підстави говорити про третій тип народного одягу, який не є ні святковим, ні повсякденним. Його можна одягнути на ярмарок, хрестини, похорони, сільські прогулянки, вдома і т. д. Основна частина такого одягу – це мішанина святкового і повсякденного.

Пишність і барвистість одягу свідчить про старанність і хазяйновитість жінки. Русини люблять гарно вдягатися. Багато уваги вони звертають на чистоту одягу. Брудна сорочка, навіть у роботі, вважається принизливою. Всюди, де тільки було можна, вимагалась чистота. Осо-

бливо це стосувалось дівчат і старших людей. Лише бідняки забували про чистоту. Брудний одяг – ознака духовного занепаду.

Прання, виготовлення, пошиття і т. ін. одягу є виключно жіночою працею. Не прийнято, щоб чоловіки в роботі допомагали жінкам. Чоловік, який допомагає жінці втрачає повагу навіть серед близьких. Прийнято хоча б раз у тиждень прати нижній одяг. Тому, як правило, кожен член сім'ї має три і більше білизни. Старі люди зберігають у скрині свій одяг аж до смерті.

Нижній одяг домашнього виготовлення використовується один рік, тому до Великодня готували нове вбрання. До Різдва жінки прядуть, а по різдві тчуть на ткацьких станках ("кроснах"). Коли розтане сніг, то полотно вибілюють на сонці, розстеляючи його на траві. Після цього полотно крають і зразу шують. Самі крають і шують, бо, до того як вийти у 16–18 років заміж, кожна дівчина повинна вміти виконувати всі жіночі роботи. До того часу дівчині не можна виходити заміж.

Шити одяг на порозі чи на дворі не можна, бо вірили, що в такому разі миші погризуть коноплі, а під хатою заведеться змія. Жіночі роботи пов'язані з рядом заборон, що пов'язані з днями тижня та річними (календарними – *М. Т.*) святами. Коли заборони порушуються, то вірили, що вищі (небесні – *М. Т.*) сили починають мститись. У першу чергу це стосувалось прання і шиття. Так, наприклад, влітку дозволялось ткати лише шерсть (вовну). Взагалі в певний час виконувались певні роботи.

Русини відмовляються від свого народного одягу не з таких причин, як це звикли вважати. Основна причина – це соціальний стан: відколи не має овець, нема й овечої вовни, а тому хоч-не-хоч сердак замінює міський "реклик", а коли не вродять коноплі чи лен, сорочку замінює "жидівське дрантя"¹⁰⁴

Русини люблять свій народний одяг і вважають, що лише в ньому вони є справжніми русинами. Саме тому в тих місцевостях, де вже не одягають народного одягу, зберігають його у скринях, щоб у інший світ перейти в ньому ("іти на тот світ в руській одежі, бо інакше свої там не познали би і сердилися на нього"). "Бог любить чоловіка в руській вірі і руській одежі". Тому наші русини, виїжджаючи до Америки, брали з собою елементи народного одягу, щоб у випадку смерті їх поховали полюдськи, а хто повертався із заробітків, то до церкви завжди одягав свій народний одяг, Поблизу міст картина змінюється. Тут поширений міський одяг. Це спричинено людською психологією. Недарма говорили: „Прибери пня, дай му ім'я, буде з нього чоловік”.

Народний одяг є частиною народного мистецтва. Наскільки народ схильний до народного мистецтва в речах чи предметах, що його оточують, настільки схильний в оздобленні свого одягу. Більше того, його оздоблення, як і народні пісні, є проявом народного духу. Народний одяг є стягом і уніформною місцевосці, як висловився один науковець. Водночас він є найяскравішою ознакою, яка об'єднує і укріплює (згуртовує – *М.Т.*) народ. Це мистецтво складалось протягом століть з народного духу і, врівноважившись, стало проявом його народної душі.

ПРИМІТКИ

1. “Лемацький” одяг. Ф. Потушняк використовував слово “лемацький” у значенні “лемківський”, бо сам підкреслив, що воно пов’язане з словом “лемко”. Лемацький (лемківський – *М. Т.*) одяг він помічав у долині р. Ужа вище м. Ужгорода. Ми ж лемківськими селами вважаємо ті з них, які розташовані на правому березі р. Ужа у Великоберезнянському районі (Верховина Бистра, Лубня, Загорб, Стужиця, Домашин, Княгиня, Стричава, Завосино) та села Новоселиця і Зарічово у Перечинському районі (Див.: Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) // *Carpatica*-Карпатика. – Випуск 6. – Ужгород, 1999. – С. 50–52). У статті “Як народ ділить себе” Ф. Потушняк лемаків (від слова “лем”) поміщав між долинами річок Турі і Латориці (Див. Потушняк Ф. Як народ ділить себе // Літературна неділя. – Річник II. – Ужгород, 1942. – С. 186). Сказане засвідчує, що Ф. Потушняк під “лемацьким” одягом розуміє лемківський.
2. До появи нижче публікованої статті Ф. Потушняка народний одяг українців Закарпаття частково описано Я. Ф. Головацьким (“О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галиции и северо-восточной Венгрии. – СПб, 1877), Ю. Жатковичем на кількох сторінках дослідження “Етнографический очерк угрорусских” (див.: Мазурок О. Юрій Жаткович як історик і етнограф. – Ужгород, 2001), М. Тумовою у статті “Народна одежа на Підкарпатській Русі (див.: “Подкарпатська Русь”. – Річник I. – Ужгород, 1924).
3. Маковский С. Народное искусство Подкарпатской Руси. – Прага, 1925. – С. 45 (Ф. Потушняк посилається на видання праці С. Маковського французькою мовою: “L’art populaire en Russie Subcarpathique”. – Р. 45).
4. Клетнова Е. Н. Символика народных украшений // Русский народный голос. – III. – (без місця і року видання). – С. 105; Саханев В. Карпаторусские вышивки (без вихідних даних); Манайло Ф. Карпаторусская орнаментика // Огонёк (без позначення вихідних даних). З ряду публікацій, в яких піднімаються питання символіки народного

орнаменту Ф. Потушняк не назвав працю В. Саханева (Sachněv V. Národní ornament na Podkarpatské Rusi // Podkarpatská Rus. – Bratislava, 1935. – С. 255–258.

5. “Вишивання на косички” – вишивання квіток.
6. “Постоли” – саморобне, схоже до лаптів, взуття, виготовлене з одного шматка необробленої, слабо обробленої чи обробленої шкіри. У даному випадку мова йде про “постоли” з необробленої (сирої) шкіри.
7. “Онуча(чі)” – шмат полотна чи сукна, яким обмотували ногу, взуваючи у “постоли”.
8. “Волока(ки)” – зав’язки до “постолів” зі шкіри чи плетене з овечого прядива.
9. “Капці”, “капчури” – в’язані вручну з білого, сірого чи чорного овечого прядива панчохи.
10. “Бивна” – широка, вільна.
11. “Черес” – широкий шкіряний пояс, який носили чоловіки. Виготовлявся з двох широких ременів, складених і зшитих внизу по краях. У ньому носили гроші та різні чоловічі принадлежности. На Рахівщині “простий черес” – без оздоблень, “цифрований черес” – оздоблений.
12. “Ощинки”, “ощінки” – зав’язки, кольорові шнурочки з вовняних ниток для зав’язування коміра сорочки чи “гуні”.
13. “Гаті” – літні штани з грубого домотканого полотна.
14. “Ройти” – торочки, бахрома.
15. “Кучма” – зимова шапка з овчини.
16. “Дублена клебаня” – вимочений чи виварений в сироватці чи спеціально приготовленій товщі капелюх.
17. “Жентиця” – сироватка, що залишається після виготовлення грудного сиру, віджата з сиру сироватка.
18. “Клебаня” – зимова суконна шапка, солom’яний капелюх (Волівеччина), фетровий капелюх (Великобerezнянщина).
19. “Лайбик”, “лайблик”, “лайбанина”, “лайбан” – безрукавка з домотканого сукна, обшита синіми смужками. У гуцулів “лайбанина” оздоблювалась кольоровими вовняними шнурками.
20. “Уйош”, “вуйош” – верхня чоловіча і жіноча куртка з білого, сірого чи чорного домотканого сукна, оздоблена смужками сукна синього кольору. Носили його на опашку.
21. “Петек(и)” – верхній одяг з грубої домотканої нефарбованої тканини з довгим ворсом, вовняна куртка чи плащ. Те саме, що й “гуня” – верхній одяг з грубої домотканої нефарбованої тканини з довгим ворсом.
22. “Холошні”, “голошні” – вузькі штани з грубого домотканого сукна.
23. “Чепець”, “чипиць” – головний убір заміжньої жінки. Старовинна форма “чепця” робилась у вигляді плетеної шапочки, що натягувалась на дерев’яний обручик чи обручик з кори омели і опоясувався тканиною.

24. "Реклик" – коротка й вузька, в'язана з вовняних ниток безрукавка чи суконний жакет міського крою.
25. Niederle L. Slovanské Starožitnost. – II (без року і місця видання та сторінки посилання).
26. "Сукман" – спідниця з фабричної тканини у долинян.
27. Примітка Ф. Потушняка: "сукманом тепер називають жіночу спідницю, що виготовляється з купованого полотна. З другого боку Бескид "сукман" – це чоловічий довгий верхній одяг.
28. Література, що стосується руського народного одягу: Головацький Я. О костюмах или народном убранстве русских в Галичине и северо-восточной Венгрии // Записки русского географического общества. – СПб, 1877; Вовк Ф. Студії з української етнографії і антропології. – Прага, 1926. – С. 118–166; Тумова М. Народна одяга на Подкарпатській Русі // Подкарпатська Русь. – 1923/1924. – Річник I. – С. 72–79, 102–110; Национальный костюм у карпаторосов // Русский народный голос. – 1934. – С. 18–20; Centr. Evrop. – V. – S. 22–31 (без місця і року видання).
29. "Кептар(і)" – короткий кошушок без рукавів і коміра, оздоблений саженом, вишивкою, каплями, шнурками, китичками, смушком. У Закарпатті "кептарі" вишивали рослинним орнаментом.
30. "Сердак" – верхній зимовий чоловічий і жіночий одяг, що виготовлявся з домотканого сукна і оздоблювався кольоровими шнурками та китицями.
31. "Ногавиці" – штани з домотканого полотна чи сукна.
32. "Тайстрина" – невелика сумка зіткана узорчатою стрічкою з вовняного прядива. З обох боків до неї пришивали узорчату крайку, за допомогою якої "тайстрину" носили навскіс через плече чи в руках.
33. "Бочкори" – теж саме, що і "постоли".
34. "Кошуля" – назва сорочки старого крою на Рахівщині.
35. "Гомби(чки)" – скляні чи металеві гудзики.
36. "Довганя", "довгуля" – цільнокроєна жіноча сорочка, рукави і передок якої багато вишитий, довга сорочка у хлопчиків і дівчаток.
37. "Гачі" – вузькі штани з грубого домотканого полотна чи сукна.
38. "Протяниці", "портяниці" – те саме, що й "гачі".
39. "Клин" – ромбовидна вставка у кроці штанів.
40. "Стряпачки" – торочки, звисаюча частина ниток на необрубленому полотні.
41. "Гачник", "гашник" – очкур, шнурок для підтримування "гачей", штанів.
42. "Грядушка" – смужка темнішого кольору.
43. "Гарас" – вовняні (шерстяні) пофарбовані нитки (прядиво).
44. "Дармовиси" – шнурки з китицями з вовняного різнокольорового прядива, що звисають на грудях кожухів, "сердаків" та "кептарів", звисаючі китиці на шнурках.

45. "Губат", "губа" – коротка прямовисна куртка, що не застібувалась, або застібувалась лише під шиєю кольоровими шнурками.
46. "Мішкозькські" капелюхи – від м. Мішкольці в Угорщині, де їх виробляли.
47. "Ковпак", "калпак" – зимова шапка конічної форми з овчини, сукна чи в'язана.
48. "Тайстра", "тайстрина" – зіткана узорною стрічкою сумка з вовняного прядива, яку носять через плече на витканому паску ("баюрі"). Інколи з обох боків "тайстрини" пришивали однотонну чи узорну крайку і носили "тайстрину" в руках. У долинян зустрічались і шкіряні сумки ("тайстрини"), які називались "ташками". Їх носили навкис через плече.
49. "Баюр", "баюрка" – тканий різнокольоровими вовняними нитками пояс, зіткана узорчата стрічка і т. п.
50. "Подтока" – подолок.
51. "Подолок" – нижня спідниця з домотканого вибіленого полотна, зібрана в поясі на очкур.
52. "Запаска(и)" – жіночий поясний одяг, який складається з двох поперечно-смугастих полотнищ (пілок).
53. "Ширінка", "ширинка" – хустка різних розмірів і призначення. У XIX ст. "ширінкою" називали клапоть полотна на всю його ширину. Звідси й назва "ширинка". На Хустщині – це фабрична хустка, на Міжгірщині – біла хустка, а на Тячівщині – це хустка та велика шерстяна хустка, що накидувалась на плечі.
54. "Ошийник", "ошейник" – вузький вишиваний стоячий комір сорочки.
55. "Опліча", "оплече" – плечова частина рукава, коротка жіноча сорочка.
56. "Зап'ястник(и)" – манжети на сорочці.
57. "Підточе", "підточка" – поділ у жіночій сорочці, інколи його дошивали з грубого домотканого полотна.
58. "Фалди" – складки, збірки.
59. "Фартух" – полотняний передник (фартух), оздоблений внизу кольоровими стрічками.
60. "Плат" – жіночий фартух з домотканого чи купованого полотна.
61. "Заплітки" – кіски з червоних чи зелених вовняних ниток, що вплітались у коси.
62. "Ладкання", "ладкати" – співати весільних пісень молодій і молодому при виконанні певних обрядів.
63. "Коруна(ка)" – весільний вінок нареченої.
64. "Намисто", "монисто" – жіноча шийна оздоба з шматків кольорового скла, коралів, монет, хрестиків чи бурштину.
65. "Силянка(и)" – шийна жіноча оздоба, плетена з дрібних намистинок. На Тячівщині – "гарда" – виплетена з дрібних намистинок стрічка.
66. Ф. Потушняк вважав мешканців околиць сіл Луг і Великий Бичків за справжніх гуцулів. Вивчення традиційної культури місцевого насе-

лення засвідчує, що його "погуцульщення" відбувалось протягом XIX – початку XX ст. і частково зачепило одяг, вишивку, ткацтво, народну пісню. Ясінянські, богданські і рахівські гуцули не вважали їх за справжніх гуцулів, а лише за таких, які "погуцулились" і зневажливо називали їх "гайналями" (Див.: Тиводар М. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) // Carpatica-Карпати-ка. – Випуск 6. – Ужгород, 1999. – С. 31–32.

67. "Перетіганя" – дрібні складочки на "зап'ястнику" жіночої сорочки, що трималися прошитими (протягнутими) нитками.
68. "Кабат" – давня коротка (до стегон) чоловіча і жіноча куртка з домотканого чи купованого сукна.
69. "Приставка(ки)" – прямокутні шматки полотна (вставки), що вшивалися з обох боків між передком і задком сорочки.
70. "Сліпий рубець" – тонкий, майже невидимий шов.
71. "Церка", "цірка" – вид узорчатого шва (мережки), коли витягувались 2–3 нитки з тканини, а нитки, що залишались, обшивались білою ниткою.
72. "Розпурка(и)" – розріз на грудях чоловічої сорочки, все розпороте, розідране.
73. "Ланцюжком", "ланцюжковий шов" – однорядний прошитий колечками шов.
74. "Збиранка" – дрібні складочки на сорочці при шиї і на "зап'ястнику".
75. "Чіпка(и)" – мереживо.
76. "Кацабайка", "кобацайка" – коротка (до пояса) чоловіча і жіноча куртка з домотканого сукна.
77. "Камізелька", "камазоля" – безрукавка прямого крою з полотна чи білого сукна.
78. "Креса", "криса" – поля на шапці. "Кресаня" – шапка з широкими полями.
79. "Зубці" – солом'яні стрічки, з яких зшивався солом'яний капелюх.
80. "Дублена(ні)" капелюхи пастухів – вимочений чи виварений у спеціально приготовленій суміші (товщі) капелюх.
81. "Баранкова" шапка – шапка з овчини циліндричної форми, підбита кольоровим полотном чи сукном, інколи овчиною.
82. "Чепак" – суконна чи полотняна шапка круглої або циліндричної форми.
83. "Шапка завічаста (завійчаста – М. Т.)" – шапка, голівка якої пошита круглоvido з чотирьох клаптів сукна. Її шви ("проклад") оздоблювали червоними нитками. До задньої частини голівки дошивали поясок з чорного смушка, що в негоду опускався на потилицю.
84. "Проклад" – декоративний шов.
85. "Папак(х)" – шапка циліндричної форми в долині р. Турі.
86. "Смуш(ка)" – хутрова обшивка на кожусі.

87. "Катуси" – оздоби на спині кожуха у вигляді китиці на шнурках.
88. "Кривульки(а)" – узор вишивки зигзагами, ламаними лініями.
89. "Чухраний петек", "чухрати" – вичісувати овечу вовну від сміття, вичесаний "петек".
90. "Космата гуня" – гуня з довгим ворсом (космами).
91. "Заспульниця(і)" – широкі вишивки, які заповнюють три чверті рукава сорочки. На Хустщині "заспульниця" – жіноча довга тунікоподібна сорочка, вишита широкими смугами у верхній частині рукава, нижня частина рукавів – манжета у збірочки.
92. "Фодри" – дрібні зібрані (плісеровані) манжети на сорочці.
93. "Білена сорочка" – сорочка з добре вибіленого домотканого полотна.
94. "Памута" – фарбоване фабричне чи нефарбоване бавовняне прядиво.
95. "Пантлики", "панклики" – різнокольорові чи вишивані стрічки.
96. "Платинка", "плат" – купована хустка, біла хустка з домотканого полотна, інколи вишивана.
97. "Біленик(ч)" – спідниця з домотканого добре вибіленого чи фабричного полотна, пошита з чотирьох пілок, інколи оздоблювалась вишивкою чорними, червоними та синіми нитками.
98. "Катран" – фартух з фабричної тканини.
99. "Голоцки" – намисто з білих чи кольорових скляних намистинок.
100. "Сподок" – нижня біла спідниця, поверху якої одягають спідницю з фабричного полотна.
101. "Припинач", "затикач", "запинач" – на Перечинщині і Великоберезнянщині – це фартух голубий, зелений, синій, червоний чи чорний фартух старших жінок.
102. "Опліча" – коротка жіноча сорочка з короткими вишиваними рукавами та неглибокими, декоративно обшитим, шийним вирізом. Поширена в долині р. Ужа в околицях Ужгорода.
103. "Візітка" – жакет з рукавами, вузька кофта темного кольору, кофта облямована мереживом чи кольоровою тясмою. Поширена "візітка" була у 20–30-ті роки ХХ ст.
104. "Жидівське дрантя", "дрантя" – поношена білизна, зношений одяг, старі речі, лахміття. Так зневажливо місцеві українці називали куповані полотна та інші речі.

УХВАЛА МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ “НАУКОВИЙ І МИСТЕЦЬКИЙ СВІТ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА” (15–16 квітня 2010 р.)

Міжнародна наукова конференція “Науковий і мистецький світ Федора Потушняка” проведена на високому науковому рівні. Європейський рівень конференції засвідчує широкий спектр тематики та проблематики наукових досліджень творчості Федора Потушняка в галузі літературознавства, етнографії, археології, філософії та присутність на форумі майже 50 учасників, серед яких 14 учених із сусідніх країн (Словаччини, Польщі Угорщини). Оцінюючи роль і місце Федора Потушняка в культурно-історичному та суспільно-мистецькому житті Закарпаття, України, слов’янського світу, учасники конференції ухвалили:

1. Видати збірник матеріалів конференції “Науковий і мистецький світ Федора Потушняка”.
2. Упорядкувати та видати неопубліковані досі етнографічні та археологічні праці Федора Потушняка.
3. Продовжувати роботу з архівною спадщиною митця.
4. Сприяти укомплектуванню повної бібліографії літературного, археологічного, історико-етнографічного доробку вченого.
5. Популяризувати поетичну, прозову та драматургічну спадщину Федора Потушняка, сприяти її упровадженню в шкільні та вишівські навчальні програми.
6. У рік Федора Потушняка зусиллями науковців і культурних діячів провести широку роз’яснювальну роботу в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття щодо вивчення життя і діяльності Федора Потушняка.
7. Звернутися до Ужгородської міської ради з клопотанням назвати одну з вулиць Ужгорода іменем Федора Потушняка.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабота Любиця, кандидат мистецтвознавства, доцент, директор Інституту русистики, україністики і славистики Пряшівського університету (Пряшів, Словаччина), доктор honoris causa ДВНЗ “УжНУ”.

Балла Евеліна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ “УжНУ”.

Барчан Валентина, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української літератури ДВНЗ “УжНУ”.

Барчан Олеся, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики ДВНЗ “УжНУ”.

Брензович Василь, перший заступник голови Закарпатської обласної ради.

Вегеш Микола, доктор історичних наук, професор, ректор ДВНЗ “УжНУ”.

Вигодованець Наталія, доцент кафедри української літератури ДВНЗ “УжНУ”.

Віздал Мар’ян (Vizdal Marián), кандидат історичних наук, доцент Інституту історії Філософського факультету Пряшівського університету (Пряшів, Словаччина).

Гарбульова Любиця (Ľubica Harbuľová), кандидат історичних наук, доцент, директор Інституту історії Філософського факультету Пряшівського університету (Пряшів, Словаччина)

Голомб Лідія, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ДВНЗ “УжНУ”.

Грибанич Ілля, старший науковий співробітник Закарпатського краєзнавчого музею.

Густі Василь, член Національної спілки письменників України, лауреат літературної премії ім. Федора Потушняка, поет.

Дуб’єл-Дмитришин Себастьян, аспірант Інституту етнології і культурної антропології Університету ім. Адама Міцкевича (Познань, Польща).

- Капраль Михайло**, кандидат філологічних наук, професор кафедри української та русинської філології Ніредьгазької Вищої Школи (Ніредьгаза, Угорщина).
- Карабіньош Антон (Karabinoš Anton)**, кандидат історичних наук, працівник Кошицького обласного управління охорони пам'яток (Левоча, Словаччина).
- Кліса-Гальчак Хр.**, працівник Закарпатського краєзнавчого музею.
- Кобаль Йосип**, кандидат історичних наук, завідувач відділу археології Закарпатського краєзнавчого музею.
- Козак Марія**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ "УжНУ".
- Кордонєць Олександр**, викладач кафедри української літератури ДВНЗ "УжНУ".
- Косєк Томаш**, аспірант Інституту етнології і культурної антропології Університету ім. Адама Міцкевича (Познань, Польща).
- Котигорошко В'ячеслав**, доктор історичних наук, професор кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків УжНУ, директор НДІ Карпатознавства ДВНЗ "УжНУ".
- Коцан Василь**, завідувач відділу експозиції Закарпатського музею народної архітектури та побуту, здобувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Кузьма Вікторія**, заступник директора з організаційної роботи Малої академії наук ЗОЦНТТУМ, м. Ужгород, здобувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Леньо Павло**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Ліхтей Ігор**, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Лях Тетяна**, магістр філології, старший лаборант кафедри української літератури ДВНЗ "УжНУ".
- Мойжес Володимир**, молодший науковий співробітник НДІ Карпатознавства ДВНЗ "УжНУ".
- Папіш Віталія**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ "УжНУ".

- Пеняк Павло**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства НАН України ім. І.Крип'якевича.
- Пилип Роман**, викладач Закарпатського художнього інституту.
- Прохненко Ігор**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Ребрик Наталія**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання суспільно-гуманітарних дисциплін Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Сабадощ Ганна**, аспірантка кафедри української літератури ДВНЗ "УжНУ".
- Сенько Іван**, кандидат філологічних наук, завідувач кафедри російської літератури ДВНЗ "УжНУ".
- Статєєва Валентина**, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ "УжНУ".
- Тиводар Михайло**, доктор історичних наук, професор кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Тиховська Оксана**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ "УжНУ".
- Чижмар Ольга**, провідний спеціаліст кафедри української літератури, викладач, науковий співробітник НДІ україністики ім. М.Мольнара ДВНЗ "УжНУ".
- Щербей Костянтин**, здобувач кафедри історії Стародавнього світу і Середніх віків ДВНЗ "УжНУ".
- Юзвяк Ігнацій (Józwiak Ignacy)**, аспірант Інституту філософії та соціології Польської Академії Наук (Варшава, Польща).
- Юричкова Валерія**, кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри україністики Пряшівського університету (Пряшів, Словаччина).
- Яремкович Марія**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури ДВНЗ.

Наукове видання

НАУКОВИЙ І МИСТЕЦЬКИЙ СВІТ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА

**Матеріали міжнародної наукової конференції,
присвяченої 100-річчю від дня народження
видатного українського письменника і вченого**

Коректура авторська

Відповідальний за випуск *Ігор Ліхтей*

Комп'ютерна верстка *Ренати Реш*

Дизайн обкладинки *Вікторії Шек*

Оригінал-макет виготовлено
в «Поліграфцентрі «Ліра»

Підписано до друку 19.11.2010. Формат 64x90/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі. Гарнітура Myriad Pro.
Умов. друк.ар. 30,5. Тираж 300 прим. Замов. № 1408 .

Віддруковано у «Поліграфцентрі «ЛІРА»:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25
Свідоцтво серія ЗТ № 24 від 7 листопада 2005 року.

НЗ4 Науковий і мистецький світ Федора Потушняка : Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного українського письменника і вченого / Упорядник Ігор Ліхтей. – Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”, 2010. – 456 с. : іл.

ISBN 978-617-596-013-4

У збірнику вміщено матеріали міжнародної конференції “Науковий і мистецький світ Федора Потушняка”, яка пройшла 15–16 квітня 2010 р. в Ужгороді і була присвячена 100-річчю від дня народження цього видатного українського письменника, археолога та етнолога. Співорганізатори форуму – кафедра історії Стародавнього світу і Середніх віків та кафедра української літератури Державного вищого навчального закладу “Ужгородський національний університет” (ДВНЗ “УжНУ”), Закарпатська ОДА та обласна рада.

Для науковців, учителів, усіх, хто вивчає літературу, археологію та етнологію Закарпаття.

ББК 72.3(4УКР–4ЗАК)
УДК 001(477.87)(063)